

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**20. YÜZYILIN BAŞINDA PROTESTAN MİSYONERLER
VE İSLAM DÜNYASI**

DOKTORA TEZİ

Uğur TOPCU

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Haluk SELVİ

NİSAN- 2021

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**20. YÜZYILIN BAŞINDA PROTESTAN MİSYONERLER
VE İSLAM DÜNYASI**

DOKTORA TEZİ

Uğur TOPCU

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

“Bu tez sınavı 22/04/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Başarılı
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Başarılı
Prof. Dr. İsmail HİRA	Başarılı
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU	Başarılı
Prof. Dr. Bülent BAKAR	Başarılı

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C.		Sayfa : 1/1
	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ		
	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ		
	TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU		
Öğrencinin			
Adı Soyadı	:	Uğur Topcu	
Öğrenci Numarası	:	1560D12005	
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih	
Enstitü Bilim Dalı	:	Tarih	
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS	☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	20. YÜZYILIN BAŞINDA PROTESTAN MİSYONERLER VE İSLAM DÜNYASI	
Benzerlik Oranı	:	% 14	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,			
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.			
			01/04/2021 İmza
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.			
Bilgilerinize arz ederim.			
		/...../20..... İmza
Uygundur			
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Haluk Selvi Tarih:01/04/2021 İmza:			
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:		Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Dünyanın hiçbir bölgesi, batılı Hıristiyan güçler için Müslüman coğrafyası kadar çekici olmamıştır. Silahsız bir haçlı seferi için yola çıkmış Hıristiyan misyonerler, dini hedeflerinin yanında batı uygarlığının nüfuz alanını genişletmek, dünyayı Hıristiyan batı kültürü ile etkilemek ve dünyadaki bütün rejimleri lehlerine değiştirmek amacını gütmekteydiler. Çeşitli batı devletlerinin sömürge hareketlerine paralel olarak misyonerlik teşkilatları, Ortadoğu Müslüman halklarıyla, Ön Asya ve Uzakdoğu'nun Hindistan, Endonezya ve Malezya gibi Müslümanların yoğun yaşadığı çeşitli bölgelerinde Hıristiyanlığın yayılışı için çaba göstermişlerdi. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren de Kuzey Amerika'da ve Hıristiyan Avrupa ülkelerinde kurulan pek çok Protestan misyonerlik teşkilatı bu bölgelerde faaliyetlerini hızlandırmıştı. Bu tez çalışması ise, Protestan misyoner örgütlerinin 20. yüzyılın başında İslam dünyasındaki faaliyetlerini kendi belgeleriyle ortaya koymayı ve Protestan misyonerlerin gözünden o dönemdeki İslam dünyasını çeşitli yönleriyle tasvir etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın merkezinde, 1906 ve 1911 yıllarında özellikle Amerikan misyonerlerinin öncülüğünde düzenlenen dünya Müslümanlarına yönelik misyoner konferansları yer almaktadır. Bu konferanslara katılan misyonerlerin paylaştıkları değerli bilgiler, çeşitli konu başlıkları altında değerlendirilmiştir. Böylece, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında İslam dünyasının durumu ve misyonerlik faaliyetlerinin geldiği aşamanın genel bir şablonu çizilebilmiştir. Birinci bölümde misyonerlik, Protestan misyonerliği ve Protestan misyonerlerce düzenlenen çeşitli konferanslarla ilgili genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra 1906 ve 1911 misyoner konferansları ve konuşmacıları tanıtılmıştır. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümler ise, misyonerlerin konferanslarda sunduğu bilgilerden derlenen bölümlerdir. Birinci elden yerli ve yabancı kaynaklar ve özellikle misyoner örgütlere ait arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler bu bölümlerin daha zengin bir içeriğe kavuşmasını sağlamıştır. Sonuç olarak bu çalışma yardımı ile, 20. yüzyılın başında misyonerlerin gözünden Müslümanların sosyal, siyasi, iktisadi, entelektüel ve dini durumları gözler önüne serilirken; misyonerlerin eğitim, basın- yayın, sağlık ve dini propaganda faaliyetlerinin yanında geleceğe ilişkin umut ve beklentileri de değerlendirilmiştir.

Özellikle tez konusunun belirlenmesi dahil olmak üzere, her safhada beni sabır ve anlayışla destekleyen, tecrübelerini ve yardımını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Haluk SELVİ'ye tüm içtenliğimle saygılarımı ve şükranlarımı sunarım. Ayrıca, titiz inceleme ve yönlendirmeleri ile çalışmanın şekillenmesinde büyük katkıları olan Prof. Dr. Enis ŞAHİN'e ve Prof. Dr. İsmail HİRA'ya müteşekkirim. Son olarak da manevi desteğini şahsımdan hiçbir zaman esirgemeyen eşime, ve emeği geçen tüm dost ve arkadaşlarıma şükranlarımı bildirmeyi bir borç bilirim.

Uğur TOPCU

22.04.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
TABLO LİSTESİ	viii
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MİSYONERLİK VE İSLAM DÜNYASI MİSYONER KONFERANSLARI	8
1.1. Misyon, Misyonerlik ve Amerikalı Misyonerler.....	8
1.2. Protestan Misyoner Konferansları.....	18
1.3. 1906 Kahire Birinci İslam Dünyası Misyoner Konferansı.....	24
1.3.1. Konferansa Katılan Misyonerler	29
1.4. 1911 Leknev İkinci İslam Dünyası Konferansı.....	44
1.4.1. Konferansa Katılan Misyonerler	50
BÖLÜM 2: PROTESTAN MİSYONERLERİN 20. YÜZYILIN BAŞINDA İSLAM DÜNYASININ DURUMU İLE İLGİLİ TESPİTLERİ	64
2.1. 20. Yüzyılın Başında Dünya Genelinde Müslüman Nüfus.....	64
2.1.1. Mısır'da Müslüman Nüfus	75
2.1.2. Diğer Afrika Ülkelerinde Müslüman Nüfus.....	75
2.1.3. Suriye ve Filistin'de Müslüman Nüfus.....	77
2.1.4. Arabistan'da Müslüman Nüfus.....	79
2.1.5. İran'da Müslüman Nüfus.....	80
2.1.6. Hindistan'da Müslüman Nüfus.....	80
2.1.7. Cava'da Müslüman Nüfus	85
2.1.8. Çin'de Müslüman Nüfus	86

2.2. Müslüman Topraklarda Yaşanan Siyasi Değişimler.....	89
2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Siyasi Değişim	91
2.2.2. Mısır'da Siyasi Değişimler.....	99
2.2.3. İran'da Siyasi Değişim	102
2.2.4. Hindistan'da Siyasi Değişim	105
2.2.5. Belucistan'da Siyasi Değişim.....	110
2.2.6. Afganistan'da Siyasi Değişim	114
2.2.7. Uzak Doğu ve Çin'de Siyasi Değişim.....	116
2.3. Müslümanlar Arasında Yaşanan Sosyal Hayattaki Değişimler.....	124
2.4. Misyonerlere Göre Müslüman Kadınların Durumu.....	129
2.5. Müslüman Ülkelerde Eğitim ve Entelektüel Seviye.....	140
2.5.1. Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Entelektüel Seviye.....	141
2.5.2. Afrika Ülkeleri'nde Eğitim ve Entelektüel Seviye.....	146
2.5.3. İran'da Eğitim ve Entelektüel Seviye.....	148
2.5.4. Hindistan ve Belucistan'da Eğitim ve Entelektüel Seviye.....	150
2.5.5. Sumatra ve Çin'de Eğitim ve Entelektüel Seviye	157
BÖLÜM 3: MİSYONERLERİN GÖZÜNDEN İSLAM, İSLAM'DA YENİLİK	
HAREKETLERİ VE PANİSLAMİSM.....	161
3.1. İslam'da Reform ve Misyonerler.....	161
3.2. Misyonerlerin İslam Dünyasından Reform Olarak Beklentileri.....	167
3.2.1. Osmanlı Devleti ve Yakın Doğu	167
3.2.2. Arabistan ve Vehhabilik	171
3.2.3. Hindistan.....	174
3.3. Misyonerlere Göre İslam Dininin Hızlı Yayılmasının Sebepleri.....	186
3.3.1. Afrika Ülkeleri.....	188
3.3.2. Hindistan.....	194

3.3.3. Malezya ve Doğu Hint Adaları.....	201
3.4. Müslümanların İnanç Esasları (Mezhepsel Farklılıklar).....	204
3.4.1. Arabistan.....	205
3.4.2. Güney Hindistan.....	206
3.4.3. Çin.....	208
3.5. Misyonerlerin Bazı İslami Esaslara İlişkin Görüşleri.....	210
3.6. Misyonerlerin Gözünden İslami Propaganda Faaliyetleri ve Panislamizm.....	214
3.6.1. Afrika Ülkeleri.....	216
3.6.2. Rusya.....	223
3.6.3. Malezya ve Doğu Hint Adaları.....	224
3.7. Protestan Misyonerlerin İslam'ın Geleceği ile İlgili Görüşleri.....	232
BÖLÜM 4: PROTESTAN MİSYONERLERİN İSLAM DÜNYASINDAKİ FAALİYETLERİ.....	237
4.1. İslam Ülkelerinde Görevli Misyonerler ve Misyon Örgütleriyle İlgili Sayısal Bilgiler.....	237
4.1.1. Osmanlı Devleti.....	237
4.1.2. Mısır.....	240
4.1.3. Arabistan.....	243
4.1.4. İran.....	245
4.1.5. Afrika Ülkeleri.....	246
4.1.6. Hindistan ve Belucistan.....	247
4.1.7. Rusya.....	248
4.1.8. Çin.....	251
4.1.9. Sumatra ve Cava.....	252
4.2. Misyonerlik Çalışmalarında Kullanılan Başlıca Metotlar.....	254
4.2.1. Osmanlı Devleti.....	255

4.2.2. Hindistan.....	259
4.2.3. Rusya	263
4.3. Misyonerlerin Eğitimle İlgili Faaliyetleri.....	270
4.4. Misyonerlerin İslam Dünyasında Basın ve Yayın Faaliyetleri.....	277
4.5. Misyonerlerin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri.....	283
4.6. Hıristiyan Yönetimler Altındaki Müslümanlara Yönelik Faaliyetler.....	291
4.6.1. İngiltere Yönetimi Altındaki Durum	292
4.6.2. Hollanda Yönetimi Altındaki Durum.....	296
4.6.3. Rusya Yönetimi Altındaki Durum.....	300
4.6.4. Almanya Yönetimi Altındaki Durum.....	303
4.6.5. Fransa Yönetimi Altındaki Durum.....	305
4.7. Misyonerlerin Müslümanların Yaşadığı Ülkelerde Karşılaştığı Başlıca Zorluklar.....	307
4.7.1. Osmanlı Devleti'nde Karşılaşılan Başlıca Zorluklar.....	307
4.7.2. İran'da Karşılaşılan Başlıca Zorluklar.....	313
4.7.3. Afrika Ülkelerinde Karşılaşılan Başlıca Zorluklar.....	316
4.7.4. Hindistan'da Karşılaşılan Başlıca Zorluklar.....	319
4.7.5. Rusya'da Karşılaşılan Başlıca Zorluklar	322
4.7.6. Sumatra Adası'nda Karşılaşılan Başlıca Zorluklar	322
BÖLÜM 5: MİSYONERLİK ÇALIŞMALARININ SONUÇLARI VE MİSYONERLERİN TAVSİYELERİ.....	326
5.1. Müslümanlara Yönelik Faaliyetlere İlişkin Hıristiyan Misyonerlere ve Misyoner Örgütlerine Yapılan Tavsiyeler.....	326
5.1.1. Osmanlı Devleti'nde Görevli Misyonerlerin Tavsiyeleri.....	326
5.1.2. Afrika'da Görevli Misyonerlerin Tavsiyeleri.....	329
5.1.3. Uzak Doğu ve Çin'de Görevli Misyonerlerin Tavsiyeleri	333
5.1.4. Misyoner Robert E. Speer'in Tavsiyeleri.....	337

5.1.5. Misyoner Zwemer'in Tavsiyeleri	341
5.1.6. Misyoner Takle'in Tavsiyeleri	344
5.1.7. Misyoner Meyer'in Tavsiyeleri	347
5.2. 20. Yüzyılın Başında Misyonerlik Çalışmalarından Elde Edilen Sonuçlar.....	349
SONUÇ	358
KAYNAKÇA	362
EKLER	376
ÖZGEÇMİŞ	387

KISALTMALAR

A.}DH. TMIK.M	: Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât
ABCFM	: American Board of Commissioners of Foreign Missions
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CMS	: Church Missionary Society
Çev.	: Çeviren
Co.	: Company
Ed.	: Editör
HR.SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HR.TO	: Hariciye Tercüme Odası
Ltd.	: limited
MKT.MHM	: Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

No: : Numara
vb. : ve benzeri
Vol. : Volume
Y.PRK.MŞ : Yıldız Perakende, Meşihat Dairesi Maruzâtı
Yay. : Yayın
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1906 Kahire Konferansı Konuşmacıları ve Temsil Ettikleri Ülkeler.....	30
Tablo 2: 1911 Leknev Konferansı Konuşmacıları ve Temsil Ettikleri Ülkeler	51
Tablo 3: Dünya Genelinde Müslümanlar (1906).....	67
Tablo 4: 1904 itibari ile Ülke Bazında Müslüman Nüfusu.....	68
Tablo 5: Çeşitli Kaynaklara Göre Toplam Müslüman Nüfusu (1906).....	69
Tablo 6: Müslüman Nüfusunun Kıtalara Dağılımı (1906)	70
Tablo 7: Hristiyan Yönetimi Altındaki Toplam Müslüman Nüfusu (1906).....	70
Tablo 8: Hristiyan veya Müslüman İdaresi Altında Olmayan Toplam Müslüman Nüfusu (1906).....	71
Tablo 9: Türk İdaresi Altındaki Müslüman Nüfus (1906)	71
Tablo 10: Diğer Müslüman İdareleri Altındakiler (1906)	72
Tablo 11: Müslüman Dünyası'nın Siyasi Bölgeleri (1906).....	72
Tablo 12: Konuşulan Dillere Göre Müslüman Dünyası (1906)	73
Tablo 13: Mezheplere Göre Müslüman Dünyası (1906).....	73
Tablo 14: Misyonerlerin 1906 yılı itibari ile Etkisiz Olduğu Ülkeler ve Nüfuslar (1906)	74
Tablo 15: Mısır'daki Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı (1906)	75
Tablo 16: Tâbi oldukları ülkelere göre Afrikalı Müslümanların sayıları (1906).....	77
Tablo 17: Suriye ve Filistin Bölgesinde Müslüman Nüfusu (1906).....	78
Tablo 18: 20. Yüzyılın Başında Konuştukları Dillere Göre Hindistan'daki Nüfus	82
Tablo 19: Güney Hindistan'daki Müslümanların yaşadıkları bölgelere göre sayıları (1906)	83
Tablo 20: Misyoner Raporlarına Göre 1911 Yılında Çin'de Yaşayan Müslüman Nüfus	87
Tablo 21: Müslüman Bir Yönetim Altında Yaşayan Müslüman Nüfus (1911)	91
Tablo 22: 1906 İtibariyle Ketta'da Okuma Yazma Bilenlerin Sayısı	157
Tablo 23: 1880'lerin Sonunda Amerikan Misyonunun Osmanlı'daki Faaliyetlerini Gösteren Tablo	238
Tablo 24: Batı Türkiye Misyonu'nun 31 Aralık 1900 Tarihli İstatistiksel Tablosu...	239
Tablo 25: 1906 Yılında Mısır'da Faaliyet Gösteren Protestan Misyoner Cemiyetleri.	242

Tablo 26: Mısır’da 1 Haziran 1906 Tarihli Amerikan Misyonuna (Birleşik Prebiteryanlar) Ait İstatistikler	243
Tablo 27: Amerikan Board 1911 Yılı Afrika Misyonu İstatistiksel Tablosu	246
Tablo 28: FCMS Hindistan Misyonu 1912 Yılı Faaliyet Tablosu	247
Tablo 29: Mezheplerine göre 1913 yılında Çin’de faaliyette olan Avrupalı ve Amerikalı Misyoner Cemiyetler	252
Tablo 30: 1902 Türkiye’inde Misyon Bölgelerine Göre Amerikan Board Okulları .	272
Tablo 31: İstanbul’da Amerikan Misyoner Matbaasının Yayınları (1866-1897).....	280
Tablo 32: Kuzey Hindistan’daki Misyonerlik Teşkilatlarında Müslüman İsmi Taşıyan Misyon Çalışanı Sayısı (1904)	352
Tablo 33: Amerikan Board 1910 Hindistan ve Seylan Misyonu İstatistikleri.	354
Tablo 34: 1910 Yılı Türkiye’inde Amerikan Board Faaliyet Tablosu.....	355

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans		Doktora	X
Tezin Başlığı: 20. Yüzyılın Başında Protestan Misyonerler ve İslam Dünyası			
Tezin Yazarı: Uğur TOPCU		Danışman: Prof. Dr. Haluk SELVİ	
Kabul Tarihi: 22/04/2021		Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 375 (tez) + 12 (ek)	
Anabilim Dalı: Tarih			
<p>20. yüzyılın başında, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan 200 Milyon Müslüman'ın yaklaşık dörtte üçüne hükmeden emperyalist batılı güçler, sahip oldukları gücü korumanın yanında yönetimleri altında bulunan toplumların kılcal damarlarına kadar inmek gayreti içindeydiler. Özellikle Amerika ve Avrupa kıtasında uyanan modern misyonerlik ruhu bu amaç için biçilmiş kaftandı. Misyonerler, görev yaptıkları topraklarda yaşayan Müslümanların dini, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarını yazdıkları kitaplar ve raporlarla mensubu oldukları ülkelere aktarmışlardı. Ancak, Müslümanlara yönelik yürüttükleri faaliyetlerde arzu ettikleri başarıyı elde etmenin çok uzağında idiler. 1900'lü yılların başından itibaren, bu mevcut duruma çözüm arayan Amerikalı Protestan misyonerler, İslam dünyasında görev yapmış deneyimli misyonerleri bir konferans çatısı altında toplamının faydalı olacağına inanmışlardı. 1906 yılındaki "Günümüzde Müslüman Dünyası" ve 1911 yılındaki "İslam ve Misyon" adındaki konferanslar bu amacın sonucu olarak düzenlenmişti. 20. yüzyılın başında İslam dünyasını misyonerlerin bakış açısından sunmayı hedefleyen bu tezin temelinde, bu konferanslarda yapılan konuşmalar ve bu konuşmaların çeşitli yönleriyle değerlendirilmesi vardır. Misyonerler kendi ağızlarından verdikleri bilgilerle, sadece dini hedeflerinin olmadığını; temsil ettikleri batılı dünya görüşü doğrultusunda kurulmak istenen yeni dünya düzenin bir parçası olduklarını göstermişlerdi. Bu çalışma yardımıyla, günümüze kadar uzanan süreçte siyasi, toplumsal ve kültürel anlamda tartışmasız üstünlük elde etmiş batılı güçlerin bu başarısında misyonerlerin ne kadar önemli bir pay sahibi olduğu net bir şekilde anlaşılabilir.</p>			
Anahtar Kelimeler: İslam Dünyası, Protestan Misyonerler, Misyoner Konferansları, Amerikan Board, Müslümanlar			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree		Ph. D.	X	
Title of Thesis: Protestant Missionaries and Islamic World at the Beginning of the 20 th Century				
Author of Thesis: Uğur TOPCU		Supervisor: Prof. Dr. Haluk SELVİ		
Accepted Date: 22/04/2021		Np: xi (pre-text) + 375 (main text) + 12 (app.)		
Department: History				
<p>At the beginning of the 20th century, the imperialist western powers, ruling about three-quarters of the 200 million Muslims worldwide, tried to reach the heart of the societies under their rule, besides maintaining their power. The modern missionary spirit that awakened especially in America and Europe was cut out for this purpose. The missionaries conveyed the religious, social, cultural and economic structures of the Muslim societies they serve to the countries they are affiliated with through books and reports. However, they could not achieve the success they desired among Muslims. At 1900s, American Protestant missionaries believed that it would be beneficial to gather experienced missionaries under a conference roof. The conferences titled “The Muslim World Today” and “Islam and Mission” were the result of these goals. The basis of this dissertation, which aims to present the Islamic world from the point of view of missionaries at the beginning of the 20th century, is the speeches made in these conferences and the evaluation of these speeches from various aspects. The missionaries, with the information they give in their own mouth, do not only have religious goals. They showed they are a part of the new world order to be established in line with the western world view they represent. With the help of this study, it will be clearly understood how important the missionaries have played in this success of the western powers that have gained an indisputable advantage in political, social and cultural terms in the process up until today.</p>				
Key Words: Islamic World, Protestant Missionaries, Missionary Conferences, American Board, Muslims				

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

“20. Yüzyılın Başında Protestan Misyonerler ve İslam Dünyası” isimli doktora tez çalışmamız, 20. yüzyılın başında Protestan misyonerlerin gözünden İslam dünyasını ve Müslümanlara yönelik faaliyetlerini konu edinmiştir. Misyonerliğin altın çağı olan 19. yüzyıl dünyası, batılı güçlerin neredeyse tüm dünyayı hegemonyası altına aldığı bir döneme şahitlik etmişti. Gerek idari gerekse ekonomik anlamda bu durumdan en çok etkilenenler Müslümanlardı. Misyonerler için ise bu durum eşsiz fırsatlar sunmaktaydı. Gizli veya açık yürüttükleri faaliyetlerde mensubu oldukları batılı güçlerden destek görmekteydiler. Tüm bu şartlar altında bile bir türlü İslam dünyasında arzu ettikleri başarıya erişememişlerdi. Müslümanlara yönelik faaliyetlerde uzman bir takım Amerikalı misyoner, bu durumun iyileşmesinde, İslam aleminin farklı bölgelerine dağılmış deneyimli misyonerleri bir konferans çatısı altında toplamanın faydalı olabileceğine inanmıştı. Bu hedef doğrultusunda 1906 yılında Kahire’de “Günümüzde Müslüman Dünyası” konferansı gerçekleştirilmiş ve dünyanın farklı ülkelerinden gelen konuşmacılar bu kapalı devre toplantıda tüm açık yüreklilikleriyle deneyimlerini paylaşmışlar ve faaliyetlerinden söz etmişlerdir. Ayrıca, içinde buldukları toplumun sosyal ve dini yaşantısına ayna tutmuşlardır. Görülen fayda üzerine 1911 yılında “İslam ve Misyon” adında ikinci bir konferans Hindistan’a bağlı Lucknow (Leknev) şehrinde gerçekleştirilmiş ve İslam dünyasının değişen şartları ve misyonerlik faaliyetlerinin gelişim seyri burada yine üst düzey misyonerlerce konu edilmiştir. Her iki konferans bir bütün olarak analiz edildiğinde, konuşmacıların bildirimlerinde belirli başlıklar üzerinde yoğunlaştıkları görülmüştür. Belirlenen bu başlıklar altında detaylı bir inceleme yapılmış ve yerli ve yabancı kaynaklardan elde edilen bilgilerin de eleştirel bir gözle sentezlenerek sunulmasıyla daha objektif bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bu şekilde, her iki Müslüman dünyası konferansının detaylı bir şekilde incelenmesi ve sunulan bildirimlerin açıklayıcı bir tonda belirli konu başlıkları altında detaylı aktarımı, 20. yüzyılın başında Müslüman coğrafyasının durumunun anlaşılmasında ve yapılan misyoner çalışmalarının kapsamının anlaşılmasında oldukça faydalı olacağı açıktır. Bu çalışmada, Hristiyanlığı tüm dünyanın dini yapmayı hedeflemiş misyoner ordularının Müslüman dünyaya yönelik giriştikleri faaliyetler belirtilen şekilde anlatılmış; kullandıkları vasıta ve yöntemlere ilişkin eleştirel

bir gözle tahlili yapılarak toplanan veriler konuya farklı bir bakış açısı sunmuş ve misyonerlerin günümüzde seviyelerinde nasıl ulaştıklarına ilişkin ipuçları değerlendirmeye açık hale gelmiştir.

Tezin ana konusu 20. yüzyılın başında İslam dünyasının Protestan misyonerlerin gözünden aktarılmasıdır. Bu konunun zaman, mekân ve kaynak açısından sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma konumuz, dünyada son yıllarda yeniden önemli bir ivme kazanan misyonerlik çalışmalarına yeni bir bakış açısı kazandıracaktır. Bu alanda çalışan kıymetli araştırmacıların üzerinde yoğunlaştığı Türkiye coğrafyasından öte neredeyse tüm dünyaya yayılmış Protestan misyonerlerin Müslümanlar üzerine yaptıkları çalışmalar kendi belgeleri ışığında sunulmuştur.

Tezimizin sınırlılıklarından ilki sadece Müslüman alemine yönelik yapılmış misyonerlik faaliyetlerine odaklanmasıdır. Ayrıca, Protestan misyonerlerinin çalışmaları bu tezin ana odak noktasıdır. Katolik ve Ortodoks misyoner grupların faaliyetlerine değinilmeyecektir.

Zaman olarak 1900 ile 1914 yılları arası incelenmiştir. Ancak yine de 1900 yılına kadar uzanan süreçte Protestan misyonerliğiyle ilgili gelişim süreçlerine ve Müslümanların siyasi, kültürel ve dini durumlarına değinilmiştir. Tez konusunun kapsadığı coğrafya hemen hemen Müslümanların yaşadığı tüm topraklardır. Bu hali ile, tez konusu bize geniş bir alanla ilgili perspektif sunabilmiştir. Protestan misyonerlerin görev yaptıkları topraklardaki Müslümanlar tezin içeriğine dahildir. Misyonerlerin diğer dinlere yönelik çalışmaları kapsam dışında bırakılmıştır.

Kaynak açısından ise, arşiv kaynaklarından ve diğer basılı eserlerden yararlanılırken özellikle Müslümanlara yönelik misyonerlik çalışmaları ile ilgili olanlar analiz edilmiş; bu kaynaklarla ilgili dış tenkit ve iç tenkit süreçleri uygulanmıştır. Çalışmalar sırasında yararlanılan *American Board of Commissioners of Foreign Missions* (ABCFM) arşivindeki dokümanların el yazması olanlarının okunabilirliğinin güç olması; misyonerlerin verdikleri bilgilerdeki değişkenlik; özellikle de ikinci derecede kişilerin sözlerine dayanılarak hazırlanan raporlar; gerçek bilgilere ulaşma konusunda yaşanan tereddütler karşılaştığımız sorunlardan bazılarıdır.

Yararlanılan kaynaklar ağırlıklı olarak İngilizcedir. 1906 Kahire ve 1911 Leknev konferansı tutanaklarının yer aldığı İngilizce metinler bu tezin ana referans kaynağı olarak kullanılmıştır. Birer kitap olarak basılmış olan bu tutanaklar, 20. yüzyılın başında dünyanın çeşitli bölgelerindeki Müslümanların siyasi, kültürel ve dini yaşamlarını gözler önüne sermekte ve onlara yönelik yapılmış veya yapılması planlanan evanjelist çalışmaları detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, misyon, misyonerlik, Amerikalı Protestan misyonerler ve İslam dünyasına yönelik faaliyetleri konusunda açıklayıcı ve referanslara dayanan bilgiler verilmiştir. Daha sonra aynı bölümde 1906 ve 1911 İslam dünyası misyoner konferansları üzerine detaylı bilgiler verilmiş; konuşmacı misyonerlerin ne ölçüde liyakat sahibi olduklarına ve sözlerine ne kadar güvenilebileceğine dair kanıtlar sunulmuştur.

İkinci bölümde Protestan misyonerlerin 20. yüzyılın başında İslam dünyasının durumu ile ilgili tespitlerine yer verilmiştir. Bu bölümde her iki konferansta yapılan konuşmalardan İslam dünyasındaki nüfusla ilgili sayısal bilgiler, sosyal ve siyasal alanda yaşanan gelişmelerle ilgili bölümler belirli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bunların yanında, Müslüman kadınların durumu ve entelektüel seviye üzerine yapılan tespitler de oldukça ilgi çekicidir. Özellikle 1911 Leknev Konferansında Panislamizm üzerine yapılan yorumlar, İslami propaganda faaliyetleri başlığı altında bu bölümde yer almıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Protestan Misyonerlerin İslam dünyasındaki faaliyetleri kendi sözleri ışığında değerlendirilmiştir. Bu bölümde, misyonerler ve misyoner örgütlerle ilgili sayısal bilgiler verildikten sonra özellikle eğitim, sağlık ve basın- yayın alanlarında yapılan çalışmalara değinilmiştir. Ayrıca, misyonerlerin yaşadıkları sıkıntıları ve problemleri anlattıkları bölümlerde bir başlık altında görülebilmektedir.

Dördüncü bölüm misyonerlik çalışmalarının sonuçları ve misyonerlerin geleceğe dönük tavsiyelerini içerir. Bu bölümde deneyimli misyonerlerin yeni nesil genç misyonerlere yönelik sözleri, Müslümanlara yönelik misyonerlik çalışmalarının ne yönde ilerlediğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Müslümanlara yönelik olarak 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen misyonerlik çalışmaları, emperyalist hedeflere de hizmet ederek günümüze kadar uzanan süreçte ülkeleri sadece dini anlamda değil, aynı zamanda da siyasi, ekonomik ve kültürel manada da önemli ölçüde etkilemiştir. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* adlı eserinde Selim Deringil'in de ifade ettiği gibi, Osmanlı Devleti'nin meşruiyetine yönelik hiçbir tehdit, uzun vadede misyonerlerin faaliyetlerinden daha tehlikeli olmamıştır. Ünlü tarihçi Justin Mccarthy'nin söylediği gibi 19. yüzyılın sonlarından itibaren Amerikan Board'un yurt dışındaki misyonerlik çalışmaları artık bir nevi Emeni davası haline gelmiştir. Misyonerlik faaliyetlerinin sadece dini eksenli etkilerinin olmadığı açıktır.

Misyonerlerin yıllarca süren ısrarlı çalışmalarını bilmeden, günümüzde neden batılı güçlerin belirli topraklara ve topluluklara yönelik bitmek tükenmek bilmeyen taarruzlarda bulduklarını anlamlandırmak çok zordur. 1906 ve 1911 yıllarında Protestan misyonerlerce düzenlenen konferanslarla, özellikle Protestan misyoner örgütlerinin yaptığı veya yapmayı planladığı eylemler değerlendirilmiş ve Müslüman ülkelerin o tarihlerdeki durumlarıyla ilgili eşsiz bilgiler paylaşılmıştır. Bu paylaşılan bilgiler, günümüzde tekrar yükselişe geçen misyoner faaliyetlerin çalışma prensiplerini, hedeflerini ve neden özellikle Müslümanlığa karşı olan mücadelelerinden vazgeçmediklerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca, Müslüman dünyanın durumunu anlatan bu konferanstaki verilerin, başka kaynaklarla karşılaştırılması çok daha doğru bilgilere ulaşmamıza yardımcı olacaktır. Türkiye'de misyonerlikle ilgili çalışmalar, genel olarak Osmanlı Devleti ve Anadolu toprakları üzerinde yoğunlaşmış olduğundan, dünyanın diğer bölgelerindeki Müslümanların durumları ve maruz kaldıkları misyonerlik faaliyetleri geri planda bırakılmıştır. İşte bu boşluğu doldurabilmek ve ağırlıklı olarak birincil kaynaklardan yararlanarak 20. yüzyılın başında Müslüman dünyasının istatistiksel, siyasal ve kültürel durumunu Tarih Bilimine özgü araştırma yöntemleriyle sunmak bu tezin ana hedefini oluşturmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Tez boyunca tümden gelim yöntemi kullanılmış olup genel manada misyon, misyonerlik, Protestanlık, ABD kaynaklı misyoner faaliyetlerinin kökenleri ve İslam dünyasının 20.

yüzyılın başındaki genel durumu kendi belgeleri ışığında analiz edilmiştir. Misyonerlerin görev yaptıkları topraklardan birinci elden sundukları bilgiler, farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerle zenginleştirilerek farklı bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda yaklaşım olarak, geçmişte ya da halen var olan durumları olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde, konu ile ilgili olaylar kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmıştır. Tarama modelinin araştırma yaklaşımına uygun olarak çeşitli yazılı belgelere başvurularak elde edilen dağınık bilgiler kendi gözlemlerimiz ile bir sistem içerisinde bütünleştirilerek yorumlanmıştır. Literatür taraması gerçekleştirilirken geleneksel fişleme metodu tercih edilmeyip gelişen bilgisayar teknolojisinin ürettiği modern programlar kullanılarak literatür taraması sürecinde elde edilen kaynakların tasnifi bu programlar sayesinde oluşturulmuş; kaynaklar arasında arama, ilişki kurma ve kaynakların tam künye bilgilerine doğru bir şekilde ulaşma bu yolla mümkün hale getirilmiştir. Araştırma konusu için uygulanan literatür taramasına telif eserlerden başlanarak başta arşiv kaynakları ve kütüphaneler olmak üzere bünyesinde telif eser veya telif eser künyesi barındıran online veri tabanları taranarak konu ile ilgili kaynaklar bilgisayar ortamında konularına ve zamanlarına göre tasnif edilmiştir. Diğer taraftan yerli ve yabancı hakemli dergiler ve sempozyum bildirileri taranarak konu ile ilgili makale başta olmak üzere röportaj, kitap incelemesi çeviri eserler ve bildiriler tarama sonucu elde edilerek künyeleri ve mümkünse “pdf” dosyaları ile birlikte kullanıma hazır hâle getirilmiştir.

Çalışma boyunca birinci elden bilgi kaynaklarına ulaşmaya çalışılarak bunların tarafsız bir şekilde yorumlanması ana yöntem olmuştur. Tezimizin ilk aşaması olarak, Protestanlık, Misyon ve misyonerlik kavramları üzerine açıklamalar yapılmış ve tarihsel gelişim süreci üzerinden çeşitli kaynaklardan alıntılar yapılmıştır. Konu ile ilgili kaynakların seçiminde, bu alanla ilgili otorite kabul edilenlerin yanında ilk olarak kullanılacak yabancı eserler de tercih edilmiştir. Müslüman dünyaya yönelik misyonerlik çalışmaları anlatılırken misyoner örgütlerin arşiv belgeleri, basılı gazete ve dergileri, misyonerlerin hatıraları, doktora ve yüksek lisans tezleri, makaleler ve bildiriler taranmış ve konumuzla ilgili bilgiler tasnif edilmiştir. Toplanan belgeler ve bilgilerden konu ile ilgili olanlar tahlil edildikten sonra yabancı dilde olanlar Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Seçilen kaynakların geçerliliklerine bakılmış ve kaynakların içindeki bilgilerin gerçeğe

ne kadar uygun olduğu kontrol edilmiştir. Bu çalışmada birinci elden kaynaklardan olan arşiv belgeleri, komisyon raporları ve dönemin gazete ve dergilerinden oluşan verilerin analizi ile ikinci elden kaynaklar olan tetkik eserlerde aktarılan bilgiler incelenmiş, ulaşılan sonuçların Tarih bilimine has çalışma teknikleri içinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Türkiye’de misyonerlik ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların odak noktasının Osmanlı coğrafyası ve özellikle de Müslüman olmayan unsurlar üzerine gerçekleştirilmiş faaliyetler olduğu görülür. Halbuki özellikle Misyonerlik çalışmalarının altın çağı olan 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında Protestan misyonerlerin Müslümanlar üzerine misyonerlik çalışmaları oldukça yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Örneğin, Uygur Kocabaşoğlu’nun da belirttiği gibi sadece Osmanlı topraklarında 1914 yılına kadar başta Amerikan Board olmak üzere Protestan misyoner örgütleri yaklaşık 40 Milyon dolar yatırım yapmıştı. İşte bu çalışmaların neden ve sonuçlarını görmek ve ne türlü faaliyetlerin gerçekleştirildiğini birincil kaynaklardan öğrenmek, günümüze kadar uzanan süreçte İslam dünyasına yönelik batılı misyoner anlayışının daha doğru şekilde anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Gerçekleştirilen bu tez çalışması ile, 1906 ve 1911 yıllarında Müslüman dünyası ile ilgili gerçekleştirilmiş geniş çaplı misyoner toplantıları birinci elden kaynaklarla aydınlığa kavuşturulmuş; o tarihlerde yaşamış Müslümanlar ve onların yaşadıkları dünyanın farklı noktaları ile ilgili Türkiye’de çok az bilinen bilgiler gün yüzüne çıkarılmıştır.

Tezin yönünü tayin eden faktörler arşiv kaynakları, konferanslarda sunulmuş bildirilerin ve alınan kararların matbu formlarının transkripsiyonu; teze konu olan dönemin aktörlerinin kaleminden çıkan hatıra, mektup, rapor türünde yazılar ve daha önce kullanılmamış veya çok az kullanılmış yabancı telif eserler veya süreli yayınlardır.

Daha önce Türkçeye tercüme edilmemiş ve geri planda kalmış olan 1906 Kahire ve 1911 Leknev konferans tutanakları ve bu konferanslarda sunulmuş bildirilerin geniş çaplı yorumlamaları, bu tez ile birlikte literatüre kazandırılmıştır. Ayrıca bahsi geçen önemli misyonerlere ait az bilinen orijinal dilindeki kitaplar, mektuplar, raporlar ve makalelerden konumuzla ilgili bölümler de tez içeriğinde kullanılmıştır.

20. yüzyılın başlarında dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan Protestan misyonerlerin çalışmalarını yansıtan bu tezde, bu devirde yaşayan Müslümanların nüfusları, siyasi, kültürel ve dini anlayışları oldukça özgün bir biçimde sunulmuştur.

Bu teze birlikte, tüm hayatlarını Müslümanlar arasında yıllarca yaşayarak ve büyük fedakarlıklar yaparak geçiren misyonerlerin amaçlarının neler olduğunu, gittikleri yerlerde hedeflerine ulaşmak için ne tür taktikler uyguladıklarını, kendi ülkelerine ne tür bilgiler ulaştırdıklarını, görevde oldukları dönemde ne tür başarılar ve hüsranslar yaşadıklarını ve kendilerinden sonra gelecek olanlara ne tür mesajlar bıraktıklarını kendi ağızlarından öğrenme imkanı doğmuştur. Ayrıca, sunduğumuz belgelerin ışığında, dini hedefler altında kendini gizleyen misyonerlerin gerçek maksatları, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde aşikâr olmuştur. Muhibbiddin Al- Khatib'in *İslam Aleminde Misyonerlik Faaliyetleri* adlı kitabında Emir Şekip Arslan şöyle söyler; "*Düşmanın için nasıl bir tuzak hazırladığını bilmek ve ona göre savunma hazırlamaktan daha iyi bir çare yoktur.*" Bu çalışmamızla birlikte, günümüze kadar uzanan süreçte faaliyetlerine ara vermeden devam eden misyonerlere karşı İslam dünyasında ne tür önlemler alınması gerektiğine dair ipuçları literatüre kazandırılmıştır.

BÖLÜM 1: MİSYONERLİK VE İSLAM DÜNYASI MİSYONER KONFERANSLARI

1.1. Misyon, Misyonerlik ve Amerikalı Misyonerler

16. yüzyılın başından itibaren tüm dünyayı etkileyen Protestanlık reformu, İngiltere ve Avrupa'dan yapılan göçlerle Amerika'da kabul görmüş, güçlenmiş ve özellikle bu kıtada kurulan misyonerlik örgütleriyle bütün dünyaya yayılmıştır.¹ Misyonerliğin mimarı olarak kabul edilen ve başarıyı elde etmek için her türlü yolu mubah sayan Pavlus'u (*Saint Paul the Apostle*) takip eden ve İncil'deki, "Dünya'nın her yanına gidin ve yeryüzündeki her yaratığa Müjde'yi (İncil'i) anlatınız"² emrinden ilham alarak Hristiyanlığı tüm dünyanın dini yapmayı ve tüm dinsizlere ulaşmayı ilke edinen Amerika'nın evanjelist Protestanları, tüm insanlığın kurtuluşu için Tanrı'nın Amerikan halkını görevlendirdiğine ve kendilerinin de müjdeciler olduklarına inanmışlardır.³ Bu bağlamda, modern misyoner hareketleri 19. yüzyılın başlarından itibaren çok etkin bir şekilde uygulamaya konmuştu.⁴ Bu misyoner hareketlerinde birçok farklı akıma bağlı

¹ Mustafa Numan Malkoç, "Günümüz Türkiye'sinde Protestanlık", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. x. Latince "missio" kökünden gelen bu kelime, Hristiyan ilahiyatında Hristiyanlık inancını Hristiyan olmayanlara sunmak için görevlendirilen grupların gerçekleştirdikleri çalışmalarını bir bütün olarak ifade etmektedir. Bu çalışmalarını gerçekleştiren kişiye ise "misyoner" denir. (Şinasi Gündüz, Mahmut Aydın, *Misyonerlik*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002, s. 13,59). Tarihi seyri içerisinde misyon ve misyonerler kelimeleri gelişim göstererek özellikle 20. yüzyılda devletler arası emperyalist mücadelede en önemli araçlardan biri olmuştur. Nüfuz mücadelesinde, ticari ve stratejik bölgelere hâkim olma mücadelesinde de misyonerler kullanılmıştır. (Erdal Açıkse, "Misyonerliğin Tanım ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Müdafaa-i Hukuk*, S. 72, Ağustos 2004, s. 30-31) Misyonerlik örgütleri, buldukları ülkelerde sadece dinî amaçlı müesseseler olarak kalmamışlar, kendilerini görevlendiren ülke lehine olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları olan bir tür nüfuz etme işlevi görmüşlerdir. Bu amaçlarını gerçekleştirmede misyoner örgütlerinin en önemli araçlarından birisi de buldukları ülkelerde kurdukları okullar olmuştur (Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika; Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, 2000, s. 21).

² Mark 16:15. Misyonerler için kaynak teşkil eden diğer İncil emirleri ise şunlardır; "...Bu nedenle gidin ve bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin!". (Matthew 28:19), "Günahlardan bağışlanma ve pişmanlık onun adına Kudüs'ten başlayarak bütün insanlara vaaz edilmelidir." (Luke 24:47)

³ 20. yüzyılın başlarından itibaren, çalışma alanlarındaki önyargıları yıkmak için emperyalist bir anlam taşıyan "misyonerlik" tabiri yerine, İncil'in taşıdığı anlamı insanlara ileten manasında "evangelism" kelimesi tercih edilmeye başlanmıştır. (Mustafa Numan Malkoç, "Türkiye'de Protestan Misyonerliği", ed. Ömer Faruk Harman, *İSAV, Tartışmalı İlim Toplantı Serisi- 43*, İstanbul, 2004, s. 161-162). Pavlus, insanları kendi öğretilerine inandırabilmek için adeta her şeyi caiz görür ve her yolu dener, inanıp kabul etmediği halde karşındakileri kendi tarafına çekebilmek amacıyla onların çeşitli inanç ve değerlerini kabul ediyormuş gibi görünür, -en masum bir ifadeyle- "takiyye" yapar, kısaca amacını gerçekleştirebilmek için her yolu dener. (Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler", *Dinbilimleri Akademik Dergisi*, C. 2, S. 4, 2002, s. 5-6).

⁴ Modern Protestan misyonerliği sadece Amerika'da yaşanan bir gelişme değildir. 19. ve 20. yüzyılda Batı-Avrupa'da da büyük bir yükseliş göstermiştir. Almanya, Fransa, İsveç, Hollanda ve Belçika gibi ülkelerde

Protestan cemiyetler kurulmuştu.⁵ Bunlardan en tesirlisi, ağırlıklı olarak Puriten akımın temsilcilerinden Kongregasyonalistlerce kurulan ve kısaca Amerikan Board olarak bilinen *American Board of Commissioners of Foreign Missions (ABCFM)* olmuştu.⁶

1810'lu yıllardaki ilk toplantılarında Amerika kıtasındaki dinsizleri Hristiyanlığa döndürmeyi hedefleyen Board misyonerleri, daha sonraları Yahudilere yönelmeyi ve bundan sonra da Müslümanlara yönelik çalışmayı planlamışlardı. James L. Barton'un da *Türkiye'de Gündoğumu* adıyla kitaplaşan anılarında belirttiği gibi, modern havariler olan Amerikan Protestan misyonerleri Haçlılardan farklı olarak ruhani bir fetih amacı ile hareket ediyorlardı. Bütün ırklara ve halklara Tanrı'nın mesajını iletmek ve onları Hristiyanlaştırmak temel gayeleri idi. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk misyoner örgütler, Kızılderililerin Hristiyanlaştırılması uğruna onların dillerini öğrendikten sonra İncil'i ve diğer dini içerikli metinleri o dillere çevirdiler. Kurdukları kiliselerde, açtıkları okullarda İngilizce eğitim vermenin yanında bu kitaplar yoluyla eğitim verdiler ve en zeki çocukları özel bir şekilde eğiterek kendi kabilelerine gönderdiler ve onları yerli misyoner olarak kullandılar. Amerikan Board'un güç kazanmasıyla birlikte de ülke dışındaki "kâfirleri" Hristiyanlaştırmak için harekete geçtiler. İlk olarak İngiliz meslektaşlarından aldıkları tavsiyeler sonucu 1811 yılında Hindistan misyonu kapsamında Seylan'a misyoner kadroları gönderdiler.⁷ Amerikan Board'un 17 Eylül 1812'de Hartford'da

birçok misyoner yetiştiren enstitü açılmış; donanımlı misyonerler bu kurumlarda yetiştirilmiştir. (Remzi Kılıç, "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 19, Niğde, 2006, s. 329).

⁵ Amerikalı misyonerler çeşitli misyoner teşkilatların görevlisi olarak dünyanın dört bir yanına dağılmışlardı. Örnek olarak, özellikle orta doğu olarak adlandırılan bölgede faaliyet gösteren şu teşkilatlardan bahsedilebilir; Mormon Kilisesi, Amerikan Reformist Kilise, Amerikan Board (ABCFM), Presbiteryan Kilise Dış Misyonlar Kurulu, Amerikan İncil Cemiyeti, Pentekostal Misyonerler Cemiyeti, İncil Misyonerleri Birliği, Amerikan Metodist Episkopal Misyon Teşkilatı. (Mehmet Ali Doğan, "Theses and Dissertations on the American Missionary Activities in the Middle East", *International Journal of Turcologia*, , Vol. 12, No. 23, 2017, s. 152).

⁶ Bu misyoner örgütün kuruluş öyküsü ve faaliyetleri için bkz. Fred Field Goodsell, *You Shall Be My Witness*, ABCFM, Boston, 1959, William E. Strong, *The Story Of The American Board*, The Pilgrim Press, Boston, 1910 ve Mehmet Ali Doğan, "American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and Nominal Christians: Elias Riggs (1810-1901) and American missionary activities in the Ottoman Empire", The University of Utah, Department of Languages and Literature, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Salt Lake City, 2013. Ayrıca, bu örgütün arşivleri içinde bulunan *Missionary Herald* dergileri ve *Annual Reports of The ABCFM For Foreign Missions* yıllık raporları incelenebilir. <https://catalog.hathitrust.org/Record/005909183> ve <https://catalog.hathitrust.org/Record/000641185>. Erişim Tarihi: 20.05.2019.

⁷ Ayşe Aksu, *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner-Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015, s. 16. Ayrıca Amerikalı misyonerlerin Hindistan'daki faaliyetleri için bkz.; Samuel C. Bartlett, *Historical Sketch of the Missions of the American Board (India and Ceylon)*, Boston, 1880.

yapılan toplantısında ise misyonerlerden gelen raporlar değerlendirilerek, toplantıya katılan üyelerin görüşleri doğrultusunda yabancı misyonların hangi bölgelere doğru genişleme göstereceği karara bağlandı. Sonuçta 4 bölge belirlendi; eski uygarlıkların ortaya çıktığı bölgeler, ilkel kültürlerin insanların yaşadığı bölgeler, ilkel Hıristiyan kiliselerine bağlı olan bölgeler ve Müslümanların yaşadığı bölgeler.⁸ Bu kararın ışığında faaliyet bölgeleri olarak ilk etapta Hindistan, Çin ve Osmanlı Devleti belirlendi. Her üç faaliyet alanının özellikle Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemin konjonktüründen de kaynaklanan benzer özellikleri bulunmaktadır.⁹ Ayrıca, her üç bölgenin Amerikalı misyonerler tarafından istila edilmesinin öyküsü de birbirine benzemektedir.¹⁰ Örneğin, 17. yüzyıl sonuna kadar batıya tamamen kendisini kapatmış olan Çin Devleti tüm ilişkileri asgari düzeyde tutmuş ve sadece Kanton Limanı üzerinden ticarete izin vermişti. Batılıların bu bölge dışında halk ile teması kesinlikle yasaktı. Ancak özellikle 1839 yılında İngiltere ile girişilen Afyon savaşları sonucunda imzalanan Nanking Antlaşması sonucunda verilen tavizler birbirini izlemiş ve bu tarihten sonra Çin toprakları batılı misyonerlerin istilasına uğramıştır.¹¹ 1799 yılında imzalan Osmanlı- İngiliz ittifak antlaşması sonucu imtiyazlar kazanan İngilizler de ilk iş olarak Hindistan modelinde olduğu gibi misyoner teşkilatları kurmak için gerekli alt yapıyı oluşturabilecek donanımlı misyonerleri Osmanlı Devleti'ne bağlı bölgelere göndererek işe başlamıştır.¹² Yeni

⁸ Fred Field Goodsell, *You Shall My Witnessess*, American Board of Commissioners for Foreign Mission, Boston, 1959, s. 12.

⁹ Misyonerlerin Osmanlı Devleti coğrafyasına ilgi duymalarının birçok nedeni vardır. Öncelikli olarak üç büyük dinin bütün kutsal mekânları bu coğrafyada yer almaktadır. Dahası İncil'de ismi geçen bütün topraklar da bu coğrafyada bulunmaktadır. Bu nedenle misyonerler bu coğrafyaya "Bible Land" (İncil Ülkesi) adını vermişlerdir. Batılı Hıristiyan güçler bu coğrafyada ilk olarak Haçlı Seferleri ile hâkimiyet kurmak istemişler ve karşılıklı olarak yüzbinlerce insanın telefine sebep oldukları gibi bitmeyen bir kine de yol açmışlardır. Daha sonraları Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve İngiliz Sanayi Devrimi ile kendi yolunu bulan Hıristiyan Avrupa; bu defa eskisinden daha planlı, daha örgütlü ve daha kolay sonuç alıcı yeni bir Haçlı taarruzu başlatmıştı. Bitmek bilmeyen "Şark Meselesi" tartışmaları içerisinde, Batılı oryantalist aydınların ve zengin misyoner örgütlerin yol göstericiliği ile başlayan ve zamanla "ham madde" ve "pazar" bulma arzusuyla saldırganlığa ve sömürgeciliğe dönüşen bu yeni sefer, Osmanlı Ülkesinde misyonerlik faaliyetlerinin başlamasından öte Osmanlı'nın yıkılmasında da önemli bir rol oynamıştı. (Ahmet Uçar, "Hıristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1910-1939)", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 16-17.)

¹⁰ Dilşen İnce Erdoğan, "Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007, s. 49.

¹¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yy. Siyasi Tarihi 1914- 1995*, Genişletilmiş 11. Baskı, Alkım, İstanbul, 1999, s. 89-90. Çin'de görev yapan sadece Protestan misyonerlerin sayısı bile özellikle 20. yüzyılın başında on binlerle ifade edilmektedir. 1904 yılında Çin, Japonya ve Kore topraklarında görev yapan misyonerlerin isim listesi için bakınız; C.S. Leavenworth, *Directory of Protestan Missioneries in China, Japan and Corea, HongKong*, 1904.

¹² "Yeni Haçlı seferi" olarak adlandırılan misyoner hareketlerinin hedef noktası olan "Holy Land" (kutsal topraklar) diye adlandırılan bölgelerin tamamı Osmanlı hakimiyeti altında idi. İlk olarak da buralarda

kurulan bir devlet olarak ABD, Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik yönden paylaşılması savaşına Avrupa devletlerinden sonra katılmıştı. Sahnede olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yanında bir de Amerikalılar rekabeti daha da kızıştırmıştı.¹³ Bu rekabette, ABD ilk olarak deneyimli ve eğitilmiş misyonerlerini devreye sokmuştu. Pliny Fisk ve Levi Parsons 1820'lerin başında meşhur Yedi Kilise'yi içine alacak şekilde Anadolu'yu; Fisk ve Jonas King 1823 yılında Tebes'e kadar Nil boyunu; Parsons, Fisk, King, Bird, William Goodell ve Eli Smith 1821-1827 yılları arasındaki çeşitli zamanlarda Filistin'i ve Suriye'nin büyük bir kısmını; Gridley 1827 yılında İzmir'den Kapadokya'ya kadar olan bölgeyi; Brewer, King, Smith ve Anderson 1827 ve 1829 yıllarında Mora yarımadasını, İyonya ev Ege adalarını; Bird, 1829 yılında Kuzey Afrika'da Trablusgarb ve Tunus'u gezdiler.¹⁴ Amerikan Board misyonerleri bölgede devreye girdikleri bu dönemlerde İngiliz meslektaşlarının izini takip etmişler ve onların himayesinde çok hızlı bir şekilde faaliyet alanlarını genişletmişlerdir.¹⁵ Bu araştırma gezilerinde Kıpti, Maruni

yaşayan Yahudiler üzerine faaliyetlere girişilmiştir. Görevli misyonerler şu sorulara cevap aramışlardır; “Yahudiler'e müjdeyi iletmek için neler yapılabilir?, Hangi araçlara, yöntemlere başvurulmalıdır?, Dinsizler ve Müslümanlara nasıl ulaşılabilir?, Eski Hıristiyan kiliselerine nasıl yaklaşmak gerekir?, Filistin'deki halk için neler yapılabilir?, Mısır'a, Suriye'ye, İran'a, Ermenistan'a doğru faaliyet alanları nasıl genişletilebilir?” (Strong, *The Story Of The American Board*, s. 80)

¹³ Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., Ankara, 2000, s. 135-140.

¹⁴ Ömer Turan, “Amerikan Misyonerlerinden E. Smith ve H.G.O Dwight'e Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)- Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 2, 2. Kısım, Ankara, 2005, s. 1460-1461. E. Smith ve H.G.O Dwight'in seyahat raporlarının kitap halindeki versiyonu için bkz. Eli, Smith, H.G.O. Dwight, *Missionary Researches in Armenia Including a Journey Through Asia Minor, and into Georgia and Persia with a visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, c. 1-2, Crocker and Brewster, Boston, 1833.

¹⁵ Aksu, *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner-Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları*, s. 16-17. 1818 yılında ilk olarak Filistin bölgesine ulaşan Amerikan Board misyonerlerinin 1876'daki faaliyet alanları ve Osmanlı topraklarındaki kadroları özetle şu şekilde idi; Batı Türkiye Misyonu'nda 6 istasyon, 76 dış istasyon, 27 kilise, 24 misyoner, 1 diğer erkek yardımcı misyoner, 41 kadın yardımcı misyoner, 16 yerli papaz, 29 lisanslı vaiz, 87 okul öğretmeni ve 35 diğer yardımcı vardı. Altı istasyonun bulunduğu yerler; “Konstantinopolis” (İstanbul), Manisa, “Marsovan” (Merzifon), Sivas, “Cesarea” (Kayseri) idi. 76 dış istasyonun bulunduğu yerleşim yerleri ve sayıları ise şu şekildedir; İstanbul'da on altı, Manisa'da üç, Merzifon'da onbeş, Sivas'ta yedi, Kayseri'de on dokuz ve Bursa'da on altı. İstanbul istasyonunda kayıtlı Protestanların tamamı 550 kişiydi. 4 laik okulda erkek öğrenci sayısı 67, kız öğrenci sayısı 36 idi. Teolojik okullarda ve sınıflarda ya da kadın yatılı okullarında öğrenci yoktu. İstanbul'un on altı dış istasyonunda, 1.026 Protestan ve 13 laik okulda 440 öğrenci kayıtlıydı. Batı Türkiye Misyonunda bir bütün olarak sayılar şu şekildeydi; toplam kayıtlı Protestan sayısı 6.810, laik okul sayısı 83, erkek öğrenci 1.954, kız öğrenci 1.227, laik okullardaki toplam öğrenci sayısı 3.181, ilahiyat okullarında 75 öğrenci, kadın yatılı okullarında 121 öğrenci ve eğitim gören 302 yetişkin birey. Aynı yıl Merkez Türkiye Misyonunda Antep ve Maraş istasyonları bulunmaktaydı. Misyon bir bütün olarak 26 kilise, 6 misyoner, 1 doktor, 13 kadın yardımcı misyoner, 19 atanmış yerel idareci, 19 lisanslı vaiz, 50 öğretmen ve 8 yardımcıya sahipti. Doğu Türkiye Misyonu ise Harput, Erzurum, Van ve Mardin istasyonlarından oluşmaktaydı. Misyonunda 30 kilise, 13 misyoner (bunlardan 2 tanesi aynı zamanda doktordur), 1 doktor, 20 kadın yardımcı misyoner, 20 papaz, 28 vaiz, 86 öğretmen ve 64 yardımcı vardı. Doğu Türkiye Misyonu'nun önde gelen istasyonu Harput istasyonunda, ilahiyat okulları ve sınıflarındaki toplam öğrenci sayısı 8; laik okulda ise 55 idi. Kadınlar için 1 yatılı okul bulunmakta ve bu okulun 5 öğrencisi aktif olarak öğrenim

ve Rum kiliselerinin ve bu kiliselere mensup toplulukların dini ve moral durumlarını da tespit ettiler.¹⁶ Hazırladıkları raporları ve seyahat notlarını Amerika'daki merkez komisyona sunan misyonierlerden en çok ilgi çekenler Ermenilerle ilgili bilgiler sunan Eli Smith ve H.G.O Dwight olmuştur. Onların yazdıkları el yazması raporlar komite tarafından kitap haline getirilmiş ve daha sonra başlatılacak Ermeni misyonuna kaynaklık edecek başlıca eser konumuna yükselmiştir. 1810 yılında kurulan Amerikan Board Teşkilatı 1910 yılına geldiğinde Hindistan, Seylan, Angola, Güney Afrika, Asya, Avrupa, Türkiye, Çin, Japonya, Filipinler, Meksika, İspanya ve Avusturya gibi dünyanın farklı bölgelerinde 102 misyon istasyonu açmıştır.¹⁷ Bu tarihe kadar da 2500 civarında misyonier bu teşkilat tarafından görevlendirilmiştir.¹⁸

Amerikan Board ve benzeri cemiyetler, görevlendirdikleri misyonierler için çeşitli faaliyet alanları belirlemişlerdi.¹⁹ Özellikle 19. yüzyıldan itibaren buldukları bölgelerin

görmekteydi. Eğitim altındaki kişilerin sayısı yetişkinlerle birlikte 338 idi. Doğu Türkiye Misyonunda, 591'i yetişkin olmak üzere toplam 4.407 kişi eğitim almaktaydı. 133 laik okulda 3.631 öğrenci kayıtlı idi. 4 adet kadın yatılı okulunda 94 kişi varken; laik okullarda 55, teolojik okul ve sınıflarda 36 kadın öğrenci mevcuttu. (*Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Riverside Press, Boston, 1876, s. 21-22, 33-34, 41-42).

¹⁶ James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, The Pilgrim Press, Boston, 1908, s.119-123. Amerikan Board teşkilatının Türk topraklarındaki ilk dönem faaliyetlerini gözler önüne seren bu kitap Türkçe'ye de tercüme edilmiştir; James L. Barton, *Türkiye'de Gündoğumu- Amerikan Misyonierler Heyeti Sekreterinin Anıları*, çev. Zekeriya Başkal, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010.

¹⁷ Özgür Yıldız, "ABCFM (Amerikan Board) Arşivleri'nin Osmanlı-Amerikan İlişkileri Bağlamında Değerlendirilmesi", *Tarih Okulu Dergisi*, sayı:28, Eylül 2016, s.522. Amerikan Board, dünyada yürüttüğü faaliyetlerdeki idari teşkilatlanmasında misyon bölgeleri oluşturma esası üzerine oturmuştur. Bu birimler istasyon ve dış-istasyon olarak alt birimlere ayrılmışlardır. İstasyonlar, bünyesinde dini, eğitim, hastane, yetimhane, sosyal yardım vb. bütün çalışmaların bir misyonierin idaresi altında yürütüldüğü birer alt idari birimler olarak tanımlanmaktadır. Dış istasyonlar ise istasyonlar etrafındaki çevre bölgelerde yaşayan halka hizmet ulaştırmak için teşkil edilmişlerdir. Bu teşkilatlanma içerisinde çalışmalar, istasyonlarda görevli Amerikalılar ve yerli çalışanlar tarafından yürütülmüştür. Amerikalı görevliler; Amerikan Board örgütü tarafından atanmış erkek misyonierler, bu misyonierlerin eşleri, bekâr bay ve kadın misyonierler, doktorlar ve diğer tıbbi elemanlardan oluşmaktadır. Yerli çalışanlar ise Amerikan Board örgütü tarafından atanmış veya görevlendirilmiş papaz ve vaizler, öğretmenler ve diğer yerli yardımcılarından meydana gelmektedir. Misyonierlerin ikamet yeri kesinlikle istasyonlar olarak belirlenmiştir. Yürütmeleri gereken çalışmaları buradan idare etmişlerdir. Örgütün bu teşkilat yapısı İslam dünyasında da uygulanmıştır. Bu uygulamada çizilen sınırlar ve her bir misyon bölgesine verilen isimler tesadüfi değildir. Her bir bölgenin sınırları ve isimleri, bizzat görevlendirilen misyonierler tarafından yapılan incelemeler sonucunda hazırlanan raporlar çerçevesinde belirlenmiştir. (Gülbadî Alan, "Amerikan Board Örgütü'nün Ortadoğu Bölgesindeki Teşkilatlanmasında Asur Misyonu'nun Önemi (1851-1860)", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 1, 2019, s. 17).

¹⁸ William E. Strong, *The Story Of The American Board*, The Pilgrim Press, Boston, 1910, s. v.

¹⁹ Amerikan Board "Prudential" komitesi gerçekleştirdiği toplantılarda misyonierlerin gittikleri bölgelerde ne şekilde çalışmalarda bulunmaları gerektiğini belirtiyordu. Onların ifadelerine göre, misyonierlerimizin birinci vazifesi İncil'i sesli bir şekilde vaaz etmektir. Bununla birlikte dağıtılmak üzere Kutsal Kitap nüshaları hazırlamakta bir diğer önemli vazifeyi teşkil ediyordu. Eğitim verilecek okullar ve açılacak kiliseler için uygun yerlerin tespit edilmesi ve sahip olunulan imkanlar dahilinde vakit kaybetmeden bu

ihtiyaçlarına binaen yeni müesseseler açarak faaliyetlerini yaygınlaştıran misyonerler, çocuklara ve kadınlara yönelik eğitim kurumları açma işine özel bir önem vermişler; bunun yanında, çokça ihtiyaç duyulan tıbbi hizmeti sağlayan kurumları işler hale getirmişlerdir.²⁰ *İslam Ülkelerinde Misyonerlik* adlı kitabında Mustafa Halidî, misyonerlerin doktorluk, öğretmenlik, hayır müesseseleri gibi araçlarla misyonerlik çalışmalarını maskeleydiklerini söylerken; sabırlı bir şekilde toplum içinde kendilerine yer edindikten sonra bu hizmetleri araç olarak kullanarak hedeflerine ulaşmayı asli görev edindiklerini ifade etmiştir. *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri* kitabında Osman Cilacı, misyonerlerin doktorluk gibi kutsal bir mesleği bile bir perde yapıp, onun arkasından hastaya yaklaştırmaya, ona Hristiyanlık mesajları vermeye çalıştığını söylemiştir. Gittikleri topraklarda son derece dikkatli davranan ve tepki çekmemeye çalışan misyonerler, hedefteki toplumu inceleyip, onlarla beraber yaşayarak gözlemlerini merkeze bildirmekle de vazifeliydiler. Uygur Kocabaşoğlu'nun deyimi ile "sondaj çalışması" peşinde tüm ömürlerini gönderildikleri yabancı topraklarda geçiren misyonerler, gönderdikleri paha biçilmez bilgilerle, kendi ülkelerindeki kamuoyunun maddi ve manevi desteğini aldıkları gibi, ülke politikalarının belirlenmesinde de etkili olabilmişlerdi. Bu yönleriyle misyonerlerin faaliyetleri ikili ülke ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır.²¹ Bunun yanında çalıştıkları topraklarda işbirlikçileri sayesinde siyasi ve dini karışıklıklara sebebiyet vermişlerdi.²² İslam dini ile ilgili tüm reformist fikir akımlarını ve bu akımların temsilcilerini gizli ve açıktan desteklemişlerdi.²³ İdealist

kurumların açılması ve orada bizzat eğitim verilmesi onlardan bekleniyordu. Daha sonraki evrede yerel yardımcıları yoluyla bu kurumların kendi kendilerini geliştirmeleri sağlanmalıydı. İçinde bulunulan toplumun nasıl islah edileceğine dair çeşitli yöntemlerin de uygulanması misyonerlerin çalışmalarının bir diğer aşamasıdır. Eğitim kurumları ve kiliselerin yanında, tıbbi hizmet veren dispanser ve hastaneleri kullanmak ve ayrıca çeşitli sosyal örgütleri faaliyete geçirmek misyonerlerin faaliyet alanına dahildi. (Goodsell, *You Shall Be My Witness*, s. 35).

²⁰ Uğur İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 11-12.

²¹ Haluk Selvi-Kurtuluş Demirkol, "Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler", *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 331.

²² Misyonerleri, sadece dinlerini yaymaya çalışan masum ve çalışkan neferler olarak adlandırmak doğru olmaz. Dünya genelinde nerede bir karışıklık çıksa bir misyoner izine mutlaka rastlanır. Örneğin, Osmanlıda Bulgar isyanlarının fitilini ateşleyen Amerikalı misyonerlerin kurduğu Robert kolejinden mezun Bulgar çocukları idi. Bitlis'te çıkan Ermeni isyanlarında sürekli olarak bir Amerikalı misyonerin adı geçmektedir. Harput'ta çıkan isyanlarda ilk bildiri Amerikan Fırat Koleji'nin duvarlarına asılmıştı. 1910 yılında Amerikan misyonerlerin Türkiye topraklarında 430 okulu ve 23.474 öğrencisi mevcuttu. (Uygur Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 496).

²³ 1906 yılında Kahire'de yapılan misyoner toplantısında Kuzey Hindistan'daki çalışmalarını anlatan E.M. Wherry adındaki misyoner, Seyyid Ahmet Han ve Mirza Gulam Ahmet tarafından başlatılan reformist

hedeflerle dünyanın dört bir yanına gönderilen misyonerler, emperyalist devletlerin denetim alanlarının oluşumuna katkıda bulunmuşlar ve asli görevleri olan Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerinden daha ziyade siyasal çalışmalar içinde bulunmuşlardır.²⁴ Örneğin, Osmanlı Devleti'ne karşı tavırlarıyla ön plana çıkan Amerikalı misyoner Knapp aynı zamanda İngiltere'nin Bitlis konsolosluğu görevini de yerine getirmişti. Knapp, 1896 yılında Ermenileri isyana teşvik ettiği için sınır dışı edilmiş bir misyonerdi. Meşrutiyetin ilanından sonra tekrar bölgede görevlendirilmesine müsaade edilen Knapp, burada doğup büyüyen ve kırk yıldır Türk düşmanlığını bölgede yayarak Ermenileri kışkırtan bir aileye mensuptu.²⁵ Knapp'a göre, Ermenilerin refahı için Ruslar bir an önce bölgeyi işgal etmeliydiler. İngilizleri ve Amerika'da yayınlanan "*Missionary Herald*" dergisine verdiği yalan haberlerle yönlendiren daha çok Knapp'tı.²⁶ Ayrıca, Ermeni bilinçlenmesinde

hareketlerin, İslam dinindeki ayrılıkları artırması bakımından son derece ümit verici olduğunu ve bunların desteklenmesi gerektiğini ifade etmişti. (E. M. Wherry, "Islam in North India", *The Mohammedan World of Today*, ed. S.M. Zwemer- E.M. Wherry- James L. Barton, The Young People's Missionary Movement, New York, 1906, s. 153)

²⁴ İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, s.13. Osmanlı Devleti özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve XX. yüzyılın başlarında içinde bulunduğu siyasal ve sosyo-ekonomik çöküntü nedeni ile vatandaşlarına yeterli eğitim ve sağlık gibi hizmetler verememiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu fırsat bilen misyonerler Osmanlı coğrafyasında çeşitli faaliyetlerde bulunarak bu boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Özellikle Amerikalı misyonerler Ermeni nüfusu üzerine etkili olmaya başlamışlardır. Amerikalı misyonerler bir taraftan kurdukları kilise ve okullarda Ermeni çocuklarına özgürlük, bağımsızlık kavramlarını aşılarken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ne ve Müslüman halka karşı çete faaliyetlerine katılan yetişkin Ermenileri de himaye edip yaralı olanları tedavi etmişlerdir. Amerikan Board misyonerleri Van'da özellikle sağlık alanında her ne kadar inkâr edilemez derecede faydalı işler yaptılarsa da, bölgede kurdukları okul, yetimhane ve hastane gibi müesseselerle aynı derecede yıkıcı faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Misyonerlerin yoğun çalışmaları sonucunda yüzlerce yıl Osmanlı Devleti'nde sadık millet olarak yaşayan Ermeniler, isyan etmeye başlamışlardır. Sonuç olarak yüzlerce yıl kardeşçe yaşayan Ermeniler ve Müslümanlar birbirlerinden uzaklaşmaya; Ermeniler hak iddia ettikleri topraklarda kardeşim dedikleri Müslümanları öldürmeye başlayacaklardır. (Abidin Temizer, "Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi", *AVİD*, C. 2, S. 2, 2013, s. 198).

²⁵ George C. Knapp'ın iki oğlu iki kızı vardı. Oğlu George P. Knapp ve kızı Grace H. Knapp Bitlis'te ve Van'da misyoner teşkilatındaydılar. Diğer çocukları ABD'de eğitim görüyorlardı. George P. Knapp 1895 Sasun Olaylarında ve Bitlis'te meydana gelen olaylarda ön planda yer almış, Ermenileri hükümet aleyhine kışkırtmıştır. Kız kardeşi Grace H. Knapp ise, soykırım iddialarına dair en sık kullanılan ve 1915 olaylarının Avrupa ve ABD vatandaşları tarafından soykırım olarak algılanmasına sebep olan "Tragedy of Bitlis, New York, 1919" kitabının yazarıdır. 1890'larda Van'da bir misyoner olarak çalışan Grace, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bitlis'te bulunan Kızılhaç heyetinde bir hemşire olarak görev yaptı. Buradan gizlice İstanbul'daki ABD Büyükelçisi Morgenthau'ya mektuplar gönderdi. Mavi kitaptaki bazı mektuplar da yine bu kadına aittir ve çoğu yerde "Van'daki bir hemşire", "Bitlis'teki bir hemşire" olarak ismi geçmektedir. (Bülent Cırık, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı 1908-1914", Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2015, s. 340.)

²⁶ Osmanlı siyasi gündemini meşgul eden bir değer mesele de özellikle Knapp tarafından Amerikan Kamuoyuna taşınan Hacı Musa Bey olayıydı. 1912-1913 yılında Ermenilerin doğu Anadolu'da en çok şikâyetle buldukları kişilerden birisi, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte sürgünde olduğu Mekke'den Bitlis'e dönen Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey ve adamlarıydı. 1886 yılında Bitlis'te ABD misyoneri George Knapp'ın faaliyetlerine izin vermediği ve ona engellemek istemişinden dolayı uluslararası bir krize sebep

olduğu gibi Bulgarlar arasında milliyetçi aydın bir sınıfın ortaya çıkmasında ve Bulgar milli bilincinin oluşmasında misyoner faaliyetlerinin önemli bir yeri vardı.²⁷ Yine aynı çerçevede değerlendirebileceğimiz bir diğer husus da Arap milliyetçiliğinin doğmasında ve gelişmesinde misyonerlik kurumlarının ve okullarının tartışmasız etkisiydi. Örneğin George Antonius, Arap milliyetçilik hareketinin başlangıcını 1847 yılında Amerikalı misyonerlerin himayesinde Beyrut'ta kurulan edebiyat cemiyetine dayandırmaktaydı.²⁸ Abdüllatif et- Tibavi ise, yine bu milliyetçilik akımlarında misyoner okullarının katkısına dikkat çekiyordu.²⁹

Misyonerlerin en önemli gücü ülkelerinden aldıkları siyasi destektir. Yaşadıkları her türlü sıkıntıyı en üst seviyedeki politikacılara iletiyorlar ve iki ülke arasında siyasi soruna yol açabiliyorlardı.³⁰ Misyonerler anlaşmalarla sağladıkları hukuki durumlarını, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin durumunu bahane ederek devamlı bir şekilde güçlendirmişler ve iki ülke arasında birçok krizin yaşanmasına sebep olmuşlardır. Örneğin, ABD'de bugün sahiplenilen Ermeni Soykırımını iddialarının ve desteğinin tarihi

olmuştu. (Haluk Selvi, Bülent Cırık, “1913 İslahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar”, *OTAM*, S. 36, Güz 2014, s. 166,185.)

²⁷ Fikretin Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü: 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, TTK, Ankara 2015, s. 40. Ayrıca Amerikalı Protestan misyonerlerinin bu konuda faaliyetleri için bkz. Ömer Turan, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-16 Eylül 1994, c. III, Ankara 1999, s. 1097-1109. Robert Koleji'nin bu konudaki etkisi için bkz. Cyrus Hamlin, *Türkler Arasında Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Koleji*, çev. Arzu Taşçan, Kahverengi Kitap, İstanbul, 2015. Ayşe Aksu, *Robert Koleji'nin İzinde- Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi*, Dergah Yay, İstanbul, 2017.

²⁸ George Antonious, *The Arab Awakening*, J.B. Lippincott Co., Philadelphia, 1939, s. 13.

²⁹ A. L. Tibawi, “Educational Policy and Arab Nationalism in Mandatory Palestine”, *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 4, No. 1, 1955, s. 15. Ayrıca bu konuya ilişkin detaylı bilgiler için aynı yazara ait şu eserler incelenebilir; *Islamic Education-Its Traditions and Modernisation into the Arab National Systems*, London, 1972, *American Interests in Syria 1800-1901*, Oxford, 1966 ve *British Interests in Palestine 1800-1901*, Oxford, 1961.

³⁰ Bu duruma iyi bir örnek olarak “Gunboat Diplomacy” (Savaş gemisi diplomasisi) verilebilir. ABD Hükümeti, misyonerlerden aldıkları şikayetleri son derece ciddiye alıp hemen bir tehdit olarak savaş gemilerini Türk limanlarına yönlendiriyordu. Böyle bir durum 1897 yılında Amerikan Board yetkilileri Strong ve Barton'un o dönemki Amerikan elçisi James Angell'e yaptıkları baskıları sonucu ortaya çıkmıştı. Yaşanılan Ermeni olayları sonucu hasar gören misyoner okulunun tamirat masraflarını Osmanlı Hükümeti'ne ödetmek isteyen misyonerler, Angell yardımı ile direkt olarak Amerikan Hükümetine en üst düzeyde ulaşmışlar ve “Sultan'ın pencerelerini titretmek” için Amerikan savaş gemisi *USS Kentucky*'nin 1900 yılında İzmir limanında saldırı pozisyonu almasını sağlamışlardı. Bu olay üzerine Osmanlı Sultanı bir an önce ödeme yapılmasını kabul etmişti. Karine V. Walther, *Sacred Interests: The United States and the Islamic World, 1821-1921*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2015, s. 269. Amerikan vatandaşlarının haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı idaresini baskı altında tutulması ve savaş gemilerini göndermekle tehdit edilmesine dair bkz. BOA. HR.SYS.70/16.

arka planında misyonerlerin büyük katkıları söz konusudur.³¹ Anadolu’da meydana gelen olaylarda yarı siyasi kimlikleriyle Ermenileri himaye eden misyonerler, ortaya çıkan hadiseleri Amerikan kamuoyuna tek taraflı olarak aktararak Amerikan kamuoyunda zalim Türk, mazlum Ermeni imajının oluşmasına önemli katkı sağlamışlardır.³² Osmanlı Devleti sınırları dahilindeki tüm misyonerlik faaliyetleri genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, ülkelerinin gönül elçisi, diplomatı, eğitimcisi, doktoru, din adamı, askeri ve istihbarat elemanı gibi çalışan misyonerlerin, Osmanlı Devleti üzerindeki yıkıcı faaliyetleri neticesinde ülkenin parçalara bölünmeye yüz tuttuğu görülebilmektedir. Ülkelerin misyonerlik faaliyetlerinin etkin olduğu bölgeler ile Osmanlı topraklarının parçalanması sonunda galip güçlerin hâkimiyetleri altına alınan bölgeler arasındaki benzerlik şaşırtıcı değildir. Çünkü misyonerler hizmet ettikleri devletlerinin “öncü birlikleri” gibi görev yaparak, devletlerine bir müdahale ve yerleşme sahası yaratmayı başarmışlardır.³³

Osmanlı toprakları dahil tüm dünyada başarılı çalışmalarda bulunan misyonerler, yine de karşılarında en dirençli kuvvet olarak Müslümanlığı bulmuşlardır.³⁴ Kökenleri Haçlı

³¹ Selvi- Demirkol, “Osmanlı Devleti’nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, s. 340. Batılı güçlerin tahrikleri ve teşvikleri başta olmak üzere Ermeni Meselesinin ortaya çıkmasında misyoner faaliyetlerin etkisi olmuştur. Sonuçta, Şark Meselesi ve emperyalizmin temellendirdiği Ermeni Meselesi, Türkler ile Ermeniler arasında bitmeyen/bitmeyecek düşmanlık tohumlarını ekmiş ve bu yüzyılda dahi, çözümlenemeyen sorunlar yaratmıştır. (Dilşen İnce Erdoğan, “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 296.)

³² Ömer Turan, “Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesi’nin Tepkisi”, *Hoşgörünün Yol Ayrımında Ermeniler- EUSAS -II (22-24 Mayıs 2008)*, Yay. Haz. M. Metin Hülâgü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, C. 3, Kayseri, 2009, s. 406.

³³ Samet Yüce, *Britanya’nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016, s. 126, 131.

³⁴ İslâm ülkelerine yönelik yoğun misyonerlik faaliyetleri Batılı milletlerin sömürge faaliyetlerine paralel biçimde ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren başta Cizvitler olmak üzere Katolik kilisesi bünyesindeki Hıristiyan gruplara bağlı misyonerlerin Afrika ülkeleri, Hindistan, Uzakdoğu ve Ortadoğu’da yoğun bir çalışma yürüttükleri görülür. XVIII. yüzyıldan itibaren çeşitli Protestan kiliselerine bağlı misyonerler de İslâm ülkelerinde faaliyetlere katılmışlardır. Henry Martyn, *British East India Company*’nin bir rahibi sıfatıyla 1810 civarında Ortadoğu’da faaliyet gösteren ilk Protestan misyoner olarak bilinir. *Church Missionary Society of the Church of England* ise bir müddet sonra Filistin’de faaliyetlerine başlamış, bunu *American Board of Commissioners for Foreign Missions* adlı teşkilâtın üyesi olan misyonerlerin Ortadoğu’ya gelmesi izlemiştir. Misyoner teşkilâtları, önceleri İslâm ülkelerinde temel hedef olarak Müslüman çoğunluk da dahil buradaki bütün halkları almışlardır. Ancak Müslümanlar üzerine yapılan ve yapılması planlanan çalışmaların gerek Müslüman halk gerekse mahallî idareciler tarafından ciddi bir itirazla karşılanması misyonerlerin çalışmalarını Ermeniler, Süryaniler, Ortodokslar, Nesturiler, Kıptiler gibi yöredeki azınlıklar ve özellikle Doğu kiliseleri mensupları üzerinde yoğunlaştırmalarına sebep olmuştur. Bu arada bilhassa Filistin’deki Yahudilerle ilgili bazı çalışmalar da yapılmış, ancak ciddi bir

Seferleri'ne kadar uzanan hilal- haç kavgasını farklı bir boyutta hayata geçiren yeni nesil Hristiyanlar, yapılan tüm çalışmalara ve yatırımlara karşın elde edilen sonuçtan hiç de memnun değillerdi. Bu yüzden Müslüman yönetimi altındaki kökleri eski tarihlere dayanan doğu Hristiyan kiliselerine yönelmişler ve özellikle Gregoryan kilisesine bağlı Ermenilere yönelik çalışmalarda kısmen başarılı olmuşlardır.³⁵ Ancak Müslümanlara yönelik çalışmaları yeterli bulmayan bir takım misyoner tarafından düzenlenen konferanslar aracılığıyla da İslam'a yönelik çalışmaları bir kenara koymadıklarını ve umutlarını kaybetmediklerini göstermişlerdir. Bu konferanslarda sunum yapan kıdemli misyonerler, Müslümanların toplumsal, geleneksel ve kültürel kodlarını çözebilmek için yıllarca görev yaptıkları bölgelerden topladıkları eşsiz bilgileri meslektaşlarıyla paylaşmışlardı.³⁶ Bu konferansların içeriği misyonerlerin çalışma yöntemleri ve hedeflerini açıkça ortaya koymaktaydı.

Sonuç olarak, tüm dünya ülkelerini kendi idareleri altına almayı hedeflemiş batılı güçler, 18. Yüzyıldan itibaren elde ettikleri ekonomik üstünlüğü kullanarak emperyalist bir politika benimsemişlerdi. İşgal ettikleri topraklarda kalıcı olmak ise ana hedefleriydi. Bu hedef doğrultusunda, öncelikli olarak dini ve kültürel yaşamla ilgili tespitler yapmak ve bu tespitler ışığında da gerekli çalışmalarda bulunmak gerekiyordu. En iyi okullarda yetişmiş, donanımlı misyonerler bu vazife için gönüllü neferlerdi. Batıdaki siyasal güçlerin desteğiyle hareket eden ve bu siyasal güçlerin resmi din söylemini temsil eden misyonerler, faaliyette buldukları yerlerde, yalnızca inandıkları öğretilere halkı inandırma çabasında olmadılar, aynı zamanda irtibatlı oldukları siyasal güçlerin otoritesini ve egemenlik yetisini ifade eden resmi kültürel anlayışın temsilcisi oldular ve bunun propagandasını yaptılar.³⁷ Dolayısıyla bu bağlamda misyonerler, dinin

başarı sağlanamamıştır. (Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 197).

³⁵ Amerikan Misyoner okullarında Ermenilere aşıl原因 fikirlerin zararlı olduğunu gören Osmanlı Devleti çeşitli önlemler almaya çalışsa da gidişata engel olamamıştır. Bahsi geçen okullarda önlem alınmasına dair yayınlanan bir belge için bkz. BOA. DH. TMIK.M.5/38.

³⁶ Hristiyanlaştırma çalışmalarında Protestanlar, Katolik ve Ortodokslardan farklı bir yöntem geliştirmişlerdi. Protestanlar, ilk olarak hedef kitlenin zihinsel bir hazırlık sürecinden geçmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bunun için de misyonerler yolu ile batılı tarzı bir hayat yaşamının mükemmelliğine dair tek fertleri ikna etmeyi ve son adımda da Hristiyanlıkla ilgili unsurlarla harmanlanmış bir hayatı onlara istetmeyi hedeflemişlerdi. Buna bir anlamda üstü örtülü Hristiyanlaştırma diyebiliriz. (Aksu, *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner- Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat raporları*, s. 43).

³⁷ 1864-1869 yılları arasında Hindistan'da yönetimi elinde tutan İngilizlerin bölgedeki en üst yöneticisi, genel vali John Lawrance, misyonerlerin faaliyetlerine ilişkin şu sözleri sarf etmiştir; "Misyonerler, Hindistan için mücadele eden tüm İngiliz vatandaşlarının toplamından daha fazla yarar sağlamışlardır."

siyasallaşması çerçevesinde, siyasal erkin otoritesinin kabulü ve pekiştirilmesi için gerekli olan kültür ihracıyla resmi din anlayışının savunusunda ve yayılmasında hayati rol oynayan kişiler haline geldiler.³⁸ Onların en önemli hedeflerinden biri de yüzyıllarca batının korkulu rüyası olmuş ancak gücünü yitirmeye başlayan İslam dünyası oldu. Misyonerler akın akın Müslüman topraklara gidip, oradaki durumu ayrıntıları ile ülkelerine çeşitli yollardan iletiler ve ülke politikalarının belirlenmesinde önemli pay sahibi oldular. Böylece, Hıristiyan batı dünyası hegemonyasında kurulması hedeflenen yeni küresel dünya düzeninin meydana getirilmesinde önemli rol oynadılar.

1.2. Protestan Misyoner Konferansları

20. yüzyıla genel olarak baktığımızda, 1900 yılından günümüze dünya nüfusunun 3,7 kat arttığını görmekteyiz. Yüzyıl boyunca Avrupa kıtasında yaşayan Hristiyan nüfus 1,5, Kuzey Amerika'da 3,6 kat artarken Asya'da 14,6, Afrika'da ise 38,3 kat artmıştır. Tüm dünyadaki Hristiyan nüfus 1910'da 600 milyon civarındayken 2010 yılında bu sayı 2 milyarı bulmuştur. Afrika kıtası 1900'lerde Hristiyan nüfusun sadece %1'ini barındırırken bu rakam bugün %23 olarak ifade edilmektedir. Günümüzde Avrupa ve Afrika kıtasındaki Hristiyan nüfusun birbirine eşit olduğunu göstermektedir.³⁹ Misyonerlerin altın çağı olarak bilinen 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan bu değişim ancak Asya ve Afrika kıtası üzerinde yürütülen yoğun misyonerlik çalışmaları ile açıklanabilir. Bu çalışmaların önemli bir ayağını da misyoner konferansları teşkil etmektedir. Misyonerlerin ortak bir çatı altında toplandığı misyoner konferansları, Amerikalı Protestan misyonerlerin en çok önem verdikleri faaliyetlerdendir.

1906 ve 1911 yıllarında gerçekleştirilen İslam Dünyası misyoner konferansları haricinde 19. Yüzyıl sonunda ve 20 yüzyıl başında Amerikalı Protestan misyonerlerce düzenlenmiş çok sayıda konferans mevcuttur. Bunlardan bazıları bölgesel nitelikte olsa da bazıları tüm dünyadan misyonerleri bir araya getirecek niteliktedir. Bölgesel niteliktekilere örnek olarak, Kasım 1898 yılında Makedonya'ya bağlı Murtino'da gerçekleştirilen *Makedonya*

(Julius Richter, *A History of Missions in India*, çev. Sydney H. Moore, Fleming H. Revell Co., New York, 1908, s. I.)

³⁸ Şinasi Gündüz, "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler", *Dinbilimleri Akademik Dergisi*, C. 2, S. 4, 2002, s. 7.

³⁹ PEW Araştırma Merkezi, "Dünyada Hristiyan Nüfus ve Dağılımı Raporu", 2010, <http://www.pewforum.org/2011/12/19/global-christianity-exec/>, Erişim Tarihi: 22.12.2020.

Toplulukları ve Protestan Kiliseleri 1. Genel Konferansı verilebilir.⁴⁰ Bu konferans, Manastır ve Selanik'te açılan kiliselerin faaliyetlerini tanıtmak ve genel manada Hıristiyanlık misyonunun ilerleyişi hakkındaki soruları yanıtlamak için Amerikan Board'a bağlı *Avrupa Türkiyesi Misyonu* tarafından düzenlenmişti.⁴¹

Bir diğer bölgesel özellik taşıyan konferans ise 1900 yılında Japonya'nın başkenti Tokyo'da yine Amerikalı Protestan misyonerler öncülüğünde gerçekleşmişti. Amerikan Board misyonerlerinden Dr. Davis'in başkanlık ettiği konferanslarda, Japonya'da faaliyet gösteren neredeyse tüm Protestan misyoner örgütler bir araya getirilmişti. Bu konferansta asıl amaç, özellikle Baptist, Kongregasyonel ve Presbiteryan Kiliseler arasındaki yardımlaşmayı ve dayanışmayı kuvvetlendirmek ve ortak hareket sahaları belirlemektir. Sonuç olarak, ortak bir komite oluşturulması konusunda alınana kararlarla oldukça etkili sonuçlar doğuran bir konferans olmuştur.⁴²

Bölgesel bazda özellikle Müslümanlık temasının işlendiği yerel konferansların özellikle Hindistan'da düzenlendiğini görmekteyiz. İlk olarak, Kuzey Hindistan'daki Müslümanlara yönelik Protestan misyonerlerce girişilen faaliyetlerin değerlendirildiği Lahor'da gerçekleştirilen Pencap Misyoner Konferansı (1862) bir başlangıç olarak değerlendirilmektedir. on yıl sonra Allahabad'daki bir diğer konferansta ise, İslam'a ve Müslümanlığa ilişkin beş ayrı konuşma yapılmıştır. 1882'de Kalküta'da yapılan üçüncü on yıllık toplantıda ise, 27 farklı misyoner örgütten 475 katılımcı bir hafta boyunca 30 farklı konuşma dinleme şansı yakalamıştır. 1892 yılında Bombay'daki konferans, 620 katılımcısıyla o zamana kadar gerçekleştirilenler arasında en geniş çaplı olanıdır. 1902 yılında ise On Yıllık Misyoner Konferanslarının dördüncüsü Madras'ta gerçekleşmiştir. Bu konferansın en ilginç kısmı, misyoner örgütler ve kiliseler arasında sağlanacak birliğin

⁴⁰ "European Turkey Mission", *Annual Reports of ABCFM*, Vol. 89, Beacon Press, Boston, Ekim 1899 s. 48

⁴¹ 1856 yılında Cyrus Hamlin ve Elias Riggs'in Bulgar topraklarında yaptıkları gezi sonucu, bu bölgede Amerikalı misyonerlerce faaliyete geçilmesine karar verilmişti. İlk olarak Bulgar halkına hitap edebilmek için onların dilini iyi kullanmak gerekiyordu. Amerikan Board misyonerleri bu yönde çalışmalarını yoğunlaştırmışlar ve örneğin 1870 yılında İstanbul'daki matbaalarında, Bulgar dilinde 5 milyondan fazla dini metni basmışlardı. Bulgar milli kimliğinin oluşmasında ve daha sonra bağımsızlığa giden yolda Amerikan Board misyonerlerinin çok büyük katkıları olmuştur. 1899 yılında büyük ölçüde bağımsız hareket edebilen Bulgar hükümetinin, Bulgar dilini geliştirmek için yayınladığı 60 kitaptan yaklaşık 40'ı Amerikan Board tarafından hazırlanmıştı. ("European Turkey Mission", s. 41,43.)

⁴² "Japan Mission", *Annual Report of ABCFM*, Vol. 91, Beacon Press, Boston, October 1901, s. 115.

yani ekümenik bir yaklaşımın daha fazla başarı getireceğine dair görüşleri barındırmasıdır. 1900 yılında, üye sayısını bir milyona çıkaran Protestan kiliselerinin ortak hareket etmesinin ne kadar acil olduğu bu toplantıda dile getirilmiştir. Bu konferans aynı zamanda Protestan misyonerlerce Müslümanlarına yönelik düzenlenen bölgesel konferanslar için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra, 1906 Kahire ve 1911 Leknev gibi daha geniş çaplı konferanslar boy göstermeye başlamıştır.⁴³

Tüm Müslüman dünyasına yönelik olarak düzenlenen ilk konferans olma özelliğini taşıyan 1906 Kahire Konferansı'ndan sonra, tüm dünyadaki faaliyetlere yönelik olarak daha geniş kapsamlı bir içeriğe sahip 1910 Edinburgh Dünya Misyonerler Konferansı misyonerler açısından büyük önem taşımaktaydı. Meşhur misyoner William Carey, 1810 yılında tüm dünyadan misyonerlerin bir araya geleceği genel bir misyoner konferansının Ümit Burnu'nda gerçekleşmesinin faydalı ve anlamlı olacağını ifade etmiş ancak bu hayalin tam olarak gerçekleşmesi için 100 yıl beklenmesi gerekmişti.⁴⁴ Protestanlar adına yapılmış en kapsamlı ekümenik toplantı olma özelliğine sahip Edinburgh konferansına, neredeyse tüm misyoner cemiyetlerinden temsilciler dünyanın dört bir yanından katılım sağlamıştı. Örneğin, Amerikan Board'u temsilen 39 delege bir yıl öncesinden hazırlıklara başlamıştı.⁴⁵ Daha önce 1888 yılında Londra'da ve 1900 yılında New York'ta gerçekleştirilmiş konferanslar da ekümenik girişimler olarak kabul edildiğinden, Edinburgh'daki bu konferans, hazırlık aşamasında "3. Ekümenik Misyoner Konferansı" adıyla anılıyordu.⁴⁶ Ancak daha sonra daha kiliselerin önemli bir kısmının bu konferansla alakası olmadığından "ekümenik" kavramının çok yerinde olmadığı düşünülmüş ve konferansın ismi "Dünya Misyoner Konferansı" olarak resmîyet kazanmıştı.⁴⁷ Resmî kayıtlara göre toplamda 1215 delege konferansta yer almıştı. Bir Müslüman dönmesi ve eski bir Bektaşî şeyhi olan Johannes Avetarianian (Muhammed Şükri Efendi) da bu

⁴³ Lyle Lloyd Vander Werff, "The Strategy of Christian Mission to Muslims: Anglican and Reformed Contributions in India and The Near East", The University of Edinburgh, The Faculty of Divinity, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburgh, 1967, s. 147,149,151,153,154,155.

⁴⁴ Werff, "The Strategy of Christian Mission to Muslims: Anglican and Reformed Contributions in India and The Near East", s. 146.

⁴⁵ "The Year Past and The Year To Come" *Report of the Prudential Committee for the Home Department 1908-1909*, Thomas Todd Co., Boston,1909, s. 17.

⁴⁶ Brian Stanley, *The World Missionary Conference, Edinburgh 1910*, William B.Eerdmans Publishing Co., Michigan, 2009, s. 18.

⁴⁷ Stanley, *The World Missionary Conference*, s. 36.

delegeler arasındaydı ve *Deutsche Orient-Mission* adına orada bulunuyordu.⁴⁸ 15 Haziran'da başlayıp 23 Haziran'da son bulan konferans programı dahilinde yaklaşık 300 konuşma yapılmıştı.⁴⁹ Tüm bu konuşmalar 8 komisyon kapsamında organize edilmişti. Bu komisyonların isimleri şunlardır;

- 1.İncil'i Tüm Dünya'ya Tanıtma Komisyonu
2. Yerel Kiliseler ve Çalışanları Komisyonu
3. Ulusal Yaşamı Hıristiyanlaştırmaya İlişkin Eğitim Komisyonu
- 4.Hıristiyan Olmayanlara Yönelik Misyoner Mesajı Komisyonu
- 5.Misyonerlerin Hazırlığı Komisyonu
6. Misyona Ana Üssü Komisyonu
7. Misyona Hükümetlerle İlişkisi Komisyonu
- 8.Dayanışma ve Birliğin Güçlendirilmesi Komisyonu⁵⁰

Bu komisyonlardan 3 tanesi direkt olarak Müslümanlara yönelik çalışmalarını ilgilendirmekteydi. “İncil'i Tüm Dünya'ya Tanıtma” adlı 1. komisyonunda, Afrika ülkelerinde İslam'ın hızla yayıldığı ve buna karşı acil tedbir alınması gerektiği dile getirilmişti. “Hıristiyan Olmayanlara Yönelik Misyoner Mesajı” adlı 4. komisyonunda, Müslümanlıkla ilgili temel hususlar tartışmaya açılmıştı. 5. komisyonunda, “Misyonerlerin Hazırlığı” başlığı altında, ne pahasına olursa olsun Müslümanlara yönelik faaliyet gösteren misyonerlerin en iyi şekilde eğitilmesi gerektiği üzerinde durulmuş ve onların yerel dillere hâkim olmasının şart olduğu belirtilmişti.⁵¹

1910 Edinburg Konferansı'nın en önemli yanlarından biri özellikle Asyalı ve Afrikalı delegelerin geniş çaplı bir katılım göstermesiydi. Sarı, kahverengi ve siyah ırktan onlarca temsilci hemen göze çarpıyordu. Bu durum, yüzyıllarca batılı misyonerlerce yürütülen

⁴⁸ Stanley, *The World Missionary Conference*, s. 91-92.

⁴⁹ Stanley, *The World Missionary Conference*, s. 87.

⁵⁰ Stanley, *The World Missionary Conference*, s. 33.

⁵¹ “Present Aspects of the Mohammedan Problem”, *The Missionary Review of the World*, Ed. Arthur T. Pierson, Vol. 43, Funk and Wagnalls Co., New York, April 1911, s. 284

faaliyetlerin artık yetiştirilmiş yerel misyonerlerin de katkısıyla daha güçlü ilerleyeceği konusunda ipuçları veriyordu.⁵²

Konferansın en önemli şahsiyetlerinden John R. Mott yaptığı kapanış konuşmasında, bu konferansın sonunun bir fethin başlangıcı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, konferansın ardından tüm dünyaya yayılacak olan delegeler daha cesaretli, daha bilgili ve daha öngörülü hareket edecektir. Hayal ettiklerinden de öte büyük başarıların elde edileceği günlerin çok yakında geleceğini iddia etmiştir. Elde edilen fırsatların değerlendirilmesi için acele edilmesi gerektiğini, aksi takdirde tüm kazanımların ellerinden kayıp gidebileceğini söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁵³

Edinburgh Konferansı sonrası süreçte özellikle Amerika’da misyonerlik kurumlarının sorgulandığı bir döneme girilmişti. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı şartlar misyonerlik faaliyetlerini de derinden etkilemiş ve artık 19. Yüzyıldan kalma metotlarla yol alınamayacağına kanaat getirilmişti.⁵⁴ Misyonerlik yerine Filantropizm (İnсанseverlik) gibi kavramlar daha popüler hale gelmeye başlamıştı.⁵⁵ Ayrıca 1. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan kaotik ortam, Hıristiyanlık mesajı ve özü hakkında da tartışmalara yol açtığından İslam’ı anlamaya çalışmak gibi hedefler geri planda kalmıştı.⁵⁶ Tüm bu tartışmaların gölgesinde 1910 yılında Edinburgh’da yakılan ateş kısa sürede sönmüş, yerini ancak 1928 yılında düzenlenebilen Kudüs Konferansı’ndaki şüpheli ve eleştirel yaklaşımlar almıştı.⁵⁷ Edinburgh sonrası tüm dünyayı Hıristiyanlaştırmak için yola çıkan Misyonerler, yaşanan savaş ortamı, ekonomik

⁵² W.H.T. Gairdner, *Echoes From Edinburg, 1910*, Layman’s Missionary Movement, New York, 1910, s. 56-57.

⁵³ John R. Mott, “Closing Address”, *World Missionary Conference, 1910- The History And Records Of The Conference Together With Addresses Delivered At The Evening Meetings*, Oliphant, Anderson and Ferrier, Edinburg, 1910, s. 347-351.

⁵⁴ Werff, “The Strategy of Christian Mission to Muslims: Anglican and Reformed Contributions in India and The Near East”, s. 397.

⁵⁵ İnsanseverlik teması ile ilgili olarak bkz. Frank Alexander Ross, *The Near East and American Philanthropy*, Columbia University Press, New York, 1929.

⁵⁶ Werff, “The Strategy of Christian Mission to Muslims: Anglican and Reformed Contributions in India and The Near East”, s. 400.

⁵⁷ 1928 Kudüs Konferansı, 1910 Edinburg Konferansı’ndan sonra oluşturulmuş Uluslararası Misyonerlik Konseyi’nin (*International Missionary Council*) düzenlediği ilk konferanstı. Laikliğin artan gücünün gölgesinde Hıristiyanlık misyonunu tekrar gözden geçirmek adına gerçekleştirilen konferansa çeşitli ülkelerden 231 katılımcı iştirak etmiştir. Konferans ile ilgili detaylı bilgi için bkz. *The Christian Life and Message in Relation to Non-Christian Systems*. Report of the Jerusalem Meeting of the International Missionary Council, March 24th - April 8th, 1928, Vol. 1, Oxford University Press, London, 1928.

bunalımlar ve yeni fikir akımları sonrası 1928 Kudüs Konferansı'nda temel olarak "Hıristiyanlık nedir?" ve "Misyon nedir?" gibi temel mevzuları tartışmaya açmışlardı. Amerikalı liberallerin sağ kanadını temsil eden William E. Hocking'ın yayınladığı *Rethinking Missions - A Laymen's Inquiry After One Hundred Years* adlı eser ise 1928 Konferansı'nda ortaya çıkan eleştirel yaklaşımları zirveye taşımıştı. Bu eserde Hocking, Batılı Hıristiyanlık kurumlarının acil bir şekilde geleneksel misyonerlik programlarında değişikliğe gitmeleri gerektiğini ifade ederken, değişen doğu dünyasına yönelik yeni bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁵⁸

1930'lu yıllarda dünyada teolojik gerilimlerin yaşandığı bir ortam söz konusuydu. Yaşanan ekonomik bunalımlar daha da derinleşmişti. Yeni ulusalcılık, faşizm ve komünizm gibi fikir akımları, Hıristiyanlık inancının temellerini sarstığı gibi misyonerlik faaliyetlerinin de daha fazla eleştirilere maruz kalmasına yol açıyordu.⁵⁹ Bu şartlar altında Madras'ta gerçekleştirilen 1938 Tambaram Konferansı, Protestan misyonerleri açısından bir devrin de sonunu ifade ediyordu. Zwemer'den sonra Protestan misyonerlerin en önemli temsilcisi olan Hendrik Kraemer, özellikle Amerikan Protestan misyonerliğinin bir dönüm noktasında olduğunu ve tüm dünyadaki çalışmaların sonlanıp sonlanmayacağına dair karar aşamasına gelindiğini ifade ediyordu.⁶⁰ Bu şartlar altında Madras'ta toplanan konferansa 471 delege iştirak etmişti. Yapılan konuşmalar ve tartışılan hususlar 7 ciltlik bir külliyat oluşturmuştu.⁶¹ Bu konferansın sonucu, sonraki dönemde yapılan misyonerlik çalışmalarını direkt olarak etkilemişti. Alınan kararları bizzat Hendrik Kraemer'in şu sözleriyle özetleyebiliriz;

"Yaşadığımız dönemde misyonerlik yöntemleri ile ilgili tüm temel kavramların ve ilkelerin gözden geçirilmesi gerektiği aşikârdır. Evanjelist yaklaşım sadece telkinlerle ve vaazlarla sınırlı kalmamalıdır. Misyonerlik faaliyetlerinin tamamı evanjelik bir hedef doğrultusunda, havarilere özgü bir yaklaşımla özüne

⁵⁸ Werff, "The Strategy of Christian Mission to Muslims", s. 402.

⁵⁹ James Leland Cox, "The Development Of A. G. Hogg's Theology In Relation To Non-Christian Faith: It's Significance For The Tambaram Meeting Of The International Missionary Council, 1938", Department of Religious Studies, The University Of Aberdeen, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aberdeen, 1977, s. 316.

⁶⁰ Cox, "The Development Of A. G. Hogg's Theology In Relation To Non-Christian Faith", s. 324.

⁶¹ Cox, "The Development Of A. G. Hogg's Theology In Relation To Non-Christian Faith", s. 356-357.

dönmelidir. Kilisemizin, Hıristiyan olmayan dünyaya yönelik yükümlülüklerini yerine getirmesi için gerekli her türlü eylem yerine getirilmelidir."⁶²

Sonuç olarak, Protestan misyonerler için konferanslar yoluyla bir araya gelmek ve fikir alışverişinde bulunularak gelecek dönemde girişilecek faaliyetlere karar vermek büyük önem taşımaktaydı. Bu konferansların katılımcıları paylaştıkları bilgilerle faaliyet gösterdikleri bölgelerle ve içinde yaşadıkları toplumlarla ilgili değerli bilgileri gözler önüne seriyorlardı. 1906 ve 1911 yıllarında Müslümanlara yönelik düzenlenmiş konferanslar ise, misyonerliğin en güçlü dönemine denk gelmişti. Bu konferansları incelemenin hem misyonerlik tarihi hem de Müslümanların o dönemde içinde bulunduğu şartları görmekte faydalı olacağı açıktır. Daha sonraki yıllarda yapılan konferansların, misyonerler arasında yaşanan fikir ayrılıklarına odaklandığı görülmektedir.

1.3. 1906 Kahire Birinci İslam Dünyası Misyoner Konferansı

20. yüzyılın başında İslam dünyasına yönelik faaliyet gösteren misyonerleri bir araya getiren iki konferans vardır. Bu iki önemli konferansın birincisi 1906 yılında Kahire'de, ikincisi ise 1911 yılında Hindistan'a bağlı Leknev'de organize edilmiştir. Kahire'deki konferansa 62 misyoner iştirak etmiştir. Bu misyonerler 29 farklı misyoner örgüte tabidirler. Örneğin İngiliz Kilise Misyonerlik cemiyetinden (CMS) Dr. Weitbrech, Mr. Goldsmith (Hindistan misyonu), Mr. Walshe (Çin misyonu), Dr. Miller (Afrika misyonu), Dr. Tisdall (İran misyonu) ve Mısır ve Filistin'de görevli misyonerler konferansa katılım sağlamışlardır. Bazı misyonerler tüm sıkıntılara katlanarak bizzat konferansta bulunmuş; bazıları ise sadece bildiri göndermekle yetinmiştir. Leknev Konferansında ise 180 misyoner temsilci yer almış ve bu konferans önemli konukları da ağırlamıştır. Bunlar arasında Leknev piskoposu G.H. Westcott ve Lahor piskoposu Lefroy sayılabilir.⁶³

1906 yılında Kahire'de, S.M. Zwemer, E.M. Wherry ve James L. Barton gibi misyonerlerin öncülüğünde toplanan *The Mohammedan World of Today* (Günümüzde Müslüman Dünyası) adlı birinci Müslüman dünyası konferansında, tüm dünyadaki farklı Protestan misyoner cemiyetlerinden temsilciler kendi sorumluluk alanlarındaki

⁶² H. Kraemer, *The Christiain Message in a Non- Christian World*, Harper and Brothers, New York, 1938, s. vi-vii.

⁶³ Eugene Stock, *The History of the Church Missionary Society*, Vol. 4, London, 1916, s. 117.

Müslümanların durumunu sundukları bildirimlerde nakletmişlerdir. İslam'a gönderilen elçi olarak isimlendirilen, İslam ve Müslümanlıkla ilgili yazdığı 50'ye yakın kitapla ve ayrıca Arabistan bölgesindeki çalışmalarıyla Müslümanlığı, 20. yüzyıl Hristiyan toplumlarına anlatan en etkili isimlerden Zwemer, bu konferansın en önemli aktörüdür. Arabistan'daki İslam'ın durumunu anlatan ve tüm dünyadaki Müslüman toplulukların nüfusunu ayrıntılı bir şekilde veren iki bildiriyle de konferansta söz hakkı almıştı. En önemli eseri "A Comprehensive Commentary on The Quran" olan ve bu kitapla Kuran'daki ayetler üzerine açıklayıcı yorumlar yapan Wherry ise Kuzey Hindistan'daki İslam'ın durumunu anlatmıştır. Yedi yıl Harput'taki Amerikan Koleji'nin müdürlüğünde bulunan ve 1896 yılından 1927 yılına kadar Amerikan Board'un yabancı misyon sekreterliğini yürütmüş olan Barton ise konferans boyunca Board'u üst düzeyde temsil etmişti. Diğer bildirimleri sunan misyonerler ise, Mısır'dan Hindistan'a; Sumatra'dan Çin'e kadar Tüm dünyadaki Müslümanlar arasında 1906 yılına değin yapılan misyonerlik çalışmalarını bildirimlerinde anlatmışlar ve o devirde yaşayan Müslümanlar hakkında ayrıntılı bilgileri gözler önüne sermişlerdir. Aynı konferansta, Robert E. Speer ise Müslümanlığa yönelik misyonerlik çalışmalarına karşı ilgisiz kalan Protestan halkın nasıl harekete geçirilebileceğinin formüllerini vermiştir.

İslam dinine inananları ve İslam'ın hüküm sürdüğü tüm toprakları hedef alan Amerikan misyonerlerince organize edilmiş İslam Dünyası konferanslarında sunulan bildirimler iki ayrı kitapçık olarak basılı durumdadır.⁶⁴ 4 Nisan 1906'da başlayıp 9 Nisan 1906'da sona eren birinci konferansta sunulan bildirimler, yine aynı yıl Amerika'da, Kanada'da ve İngiltere'de şubeleri bulunan o dönemdeki en önemli misyoner yayınevi olan *Fleming H. Revell Company* tarafından basılmıştır. Toplamda 295 sayfa olan kitapta, dünyanın çeşitli bölgelerinde, sahada çalışan misyonerlerin kendi misyon bölgelerinden derledikleri bilgiler yer alırken, kitabın son kısmında ise çeşitli haritalar ve dünya Müslümanlarıyla ilgili eşsiz istatistiksel bilgiler yer almaktadır. Ayrıca her misyon bölgesinden kutsal

⁶⁴ *The Mohammedan World of Today- Being Papers Read at the First Missionary Conference On Behalf of the Mohemmedan World at Cairo*, ed. Zwemer, S.M., E.M. Wherry, James L. Barton, The Young People's Missionary Movement, New York, 1906; *Islam and Missions- Being Papers Read at the Second Missionary Conference On Behalf of the Mohemmedan World at Lucknow*, ed. S.M Zwemer, E.M. Wherry, C.G. Myleria, Fleming H. Revell Company, London, 1911.

mekanların gösterildiği, Hıristiyanlaşan Müslümanların ve lider misyonerlerin yer aldığı oldukça ilgi çekici fotoğraflarda kitabın içinde bulunmaktadır.

Müslümanları dinlerinden vazgeçirebilmek için İslam dinini değiştirip tahrif etmek ve Müslümanların bir araya gelmelerini önlemek için dünyanın her köşesindeki Müslümanlara ulaşmayı şiar edinmiş modern havariler, yaptıkları faaliyetleri ve buldukları yerlerdeki Müslümanların durumunu tüm netliğiyle bu konferanslarda ortaya koymuşlardır. Zwemer'in de 1911 yılındaki ikinci konferansın açılış konuşmasında belirttiği gibi, 1906 yılında gerçekleştirilen bu konferans, İslam ülkelerinde uzun yıllardır sürdürülen misyonerlik faaliyetlerini Hıristiyan cemaate tanıtmakta önemli bir rol oynamıştır.⁶⁵ Zwemer'e göre, uzun yıllardır Müslümanlar arasında görev yapan misyonerler arasında, tüm dünya Müslümanlarını ele alacak bir konferansın düzenlenmesine yönelik güçlü bir arzu vardı. Ancak 1906 yılının Nisan ayında gerçekleştirilebilen bu konferans, kalabalık olmayan bir grubun katılımıyla halka kapalı bir şekilde icra edilmiştir. Amerikan Board'ın yayın organlarından *The Missionary Herald* dergisinde konferansla ilgili şu bilgiler verilir;

*“Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde yer alanları bir araya getiren bir konferans 4-11 Nisan tarihlerinde Kahire’de gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 70 üst düzey misyoner, Suriye, Arabistan, Mısır, çeşitli Afrika ülkeleri ve Hindistan’dan katılım sağlamıştır. Bilinen sebeplerden dolayı, konferanslarda yapılan konuşmalarla ilgili detaylı bir bilgi verilememektedir. Ancak, katılımcıların genel izlenimlerinin oldukça olumlu olduğu ve Müslüman topraklarda aslında bilinenden çok daha geniş bir faaliyet alanının var olduğu anlaşılmaktadır. Amerikan Board’u bu konferansta delege bazında temsil edenler; George F. Herrick (İstanbul) ve John S. Chandler (Madura) olmuştur.”*⁶⁶

Katılımcılar arasında Müslüman topraklarda yaklaşık 50 yıl görev yapmış deneyimli misyonerler bulunmaktadır. Bu kişiler Buhara, Arabistan veya Singapur gibi dünyanın farklı yerlerinden uzun bir yol kat ederek Kahire’ye gelmişlerdi. Bu konferans boyunca, Müslüman dünyasının etnik, sosyal, dini ve entelektüel yapısı gözler önüne serilmiş; o

⁶⁵ S. M. Zwemer, “An Introductory Survey”, *Islam and Missions- Being Papers Read at the Second Missionary Conference On Behalf of the Mohemmedan World at Lucknow*, ed. S.M Zwemer, E.M. Wherry, C.G. Myleria, Fleming H. Revell Company, London,1911, s. 10.

⁶⁶ *The Missionary Herald, Containing the Proceedings of ABCFM*, Vol. 102, No. 6, Thomas Todd Co., Boston, Haziran 1906, s. 249-250.

güne kadar gerçekleştirilmiş misyonerlik çalışmaları ve yaşanan sıkıntılarla ilgili bilgiler paylaşılmıştır. Sunulan bildirimlerden anlaşıldığı üzere, Müslümanların yaşadıkları topraklarda, misyonerlik cemiyetlerinin sandığından çok daha fazla misyonerlik çalışması yapılmasının mümkün olduğu görülmüştür. Ancak bunun için, daha eğitilmiş ve donanımlı misyonerlerin yetiştirilmesi, Müslümanlara yönelik hazırlanmış daha çok dini kitabın ve kaynağın basılıp dağıtılması gerektiği ifade edilmiştir. Misyon istasyonlarının sistematik bir şekilde önemli merkezlerde çoğaltılması ve Müslümanlardan önce davranılarak pagan kavimler arasında faaliyete geçilmesinin gerekliliğe de vurgulanmıştır.⁶⁷

1906 yılında Kahire’de dünya Müslümanları üzerine yapılan konferansı değerlendiren E. M. Wherry adlı misyonerin “*Methods of Mission Work Among Moslems*” adlı kitabın giriş kısmında belirttiği hususlar, bu konferansla ilgili daha detaylı bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Ona göre, 1906 yılına kadar pek çok misyonerin kafasında, tüm dünya çapında çalışan meslektaşlarını bir araya getirip yapılan çalışmaları ortaya koyarak, ortak problemlere karşı çözüm bulma arayışına gitmek gibi bir düşünce vardır. Fakat o tarihe kadar bunu başarabilen tek kişi Bahreyn’deki Arap misyonundan S.M. Zwemer olmuştur. Bu konferansın gerçekleştirilmesi ile ilgili fikirler ise Hindistan’a bağlı Mussoorie’de yapılan özel görüşmelerde ve Madras’ta her 10 yılda bir düzenlenen misyoner konferansında şekillenmiştir. Konferans programının ve komitesinin belirlenmesi işini Zwemer ve Dr. H.U. Weitbrecht beraber yapmıştır. Birçok farklı misyoner örgütüne gönderilen yazılarla, 4-8 Nisan 1906 tarihinde Kahire’de yapılacak konferans konusunda bilgi verilmiş ve onlardan temsilci göndermeleri istenmiştir. Son yapılan değişikliklerle konferansın süresi 6 güne çıkartılmış ve 4-9 Nisan 1906 tarihleri arasında gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁶⁸

Konferans komitesinin başına deneyimli misyoner H.H. Jessup getirilmiştir. H.U. Weitbrecht sekreter olurken John Giffen ise mali işlerden sorumlu kişi olarak atanmıştır. Dünya çapında haber gönderilen misyoner örgüt temsilcilerinden 62’si konferansta hazır bulunurken, yaklaşık 60 ziyaretçi de yapılan konuşmaları ilgi ile takip etmiştir. Protestan

⁶⁷ S. M. Zwemer, “The Cairo Conference”, *The Missionary Review of The World*, Ed. Arthur T. Pierson, Vol. 29, S. 1 (Yeni Seri), Funk and Wagnalls Co, New York, 1906, s. 451-452.

⁶⁸ E.M. Wherry, “Introduction”, *Methods of Mission Work Among Moslems*, Ed. S.M. Zwemer, Fleming H. Revell Co., New York, 1906, s. 7.

dünyanın 29 farklı misyoner teşkilatı bu konferansta temsil edilmiştir. Ayrıca, Asya, Afrika ve Malezya'daki Müslüman topraklarda teşkil edilmiş bir takım yerel misyoner örgütlerden de bazıları temsil edilmiştir. Çeşitli mazeretlerden dolayı birkaç konuşmacı katılım sağlayamasa da bildirimlerini önceden göndermişler ve katılımcılar da bunları konferans süresi içinde okuyabilmiştir.

Konferansın başladığı günün akşamında, bir şükür ayini gerçekleştirilmiştir. Ayrıca her konuşmanın sonunda kısa da olsa bir dua bölümü yer almıştır.

Toplantı yeri olarak, eskiden Ahmed Arabi Paşa El-Mısri'ye ait olan, sonraları ise "Church Missionary Society" tarafından kullanılan konak tercih edilmiştir. Güvenlikle ilgili nedenlerden dolayı, davetlilerin dışında çok az kişi konferansa kabul edilebilmiştir. Her katılımcının elinde mutlaka bir davet mektubu aranmıştır.⁶⁹

4 Nisan Çarşamba günü konferans belirtilen saatte toplanmıştır. Yapılan seçimle S.M. Zwemer başkan; H.U. Weitbrecht yardımcı ; John Giffen sekreter ve muhasip üye, W.E. Lowther ile R. MacInness de kâtip olmuştur.

Her bir konuşmacı kürsüye çıkarken hangi misyoner cemiyete bağlı olduğu ve hangi ülkede görev yaptığı mutlaka komisyon başkanınca söylenmiştir. Aşağıda verilen konuşmacı listesi aynı zamanda konuşma sırasına göre de düzenlenmiştir. Her bir konuşmadan sonra, sorular ve yorumlar için de bir süre ayrılmıştır. Konferans konuşmalarından tarihi ve istatistiksel bilgi içeren metinler *The Mohammedan World of To-Day* adı ile ayrı bir şekilde basılmış; ancak, bu kapsam dışında kalan konuşmalar ve diğer yorum ve düşünceleri içeren metinler ise *Methods of Mission Work Among Moslems* adıyla özel bir baskı olarak hazırlanarak bir kitapçığa dönüştürülmüştür.⁷⁰

Wherry'e göre konferansın ardından elde edilen kazanımlar şunlardır;

- a. Müslüman dünyasındaki misyonerlerin yaşadıkları ortak problemler gün ışığına çıkmıştır.
- b. Evanjelik çalışmalarda birliği sağlamanın önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Yapılan yanlışlar değerlendirilmiş ve ilerleyen zamanlarda aynılarının tekrar edilmemesi için önlemlerin alınması gerektiği anlaşılmıştır.

⁶⁹ Wherry, "Introduction", s. 8.

⁷⁰ Wherry, "Introduction", s. 9-10.

c. Müslüman dünyaya yönelik basılı kitap ve benzeri malzemenin eksikliği gözler önüne serilmiş ve daha fazla çalışmanın bir an önce dünya çapında piyasaya sürülmesi için gerekli tavsiyelerde bulunulmuştur.

d. Bir diğer sonuç ise, Avrupa ve Amerika'daki Hıristiyan halkın Müslüman dünyaya yönelik ilgisinin zaman kaybetmeden uyandırılması gerektiğinin ifade edilmesidir. Hıristiyanların dünyayı fethetmesinin önündeki tek engel Müslümanlardır.

e. Son olarak, bu konferans Hıristiyan misyonerlerin kalplerini umut ve cesaretle doldurmuştur. Hiçbir gerçek Hıristiyan yoktur ki, bu konferans metinlerini okuduktan sonra kalbinde yeni bir heyecan duymasın.⁷¹

1.3.1. Konferansa Katılan Misyonerler

1906 yılında gerçekleştirilen bu konferansa katılım sağlayan ve bildiri sunan misyonerlerin ortak özelliği, kendi alanlarında birçok çalışmaya imza atmış yetkin kimseler olmalarıdır. Her biri, bilgi verdikleri topraklarda uzun yıllar görev yapmış ve o yörelerde kullanılan yerel dillere hâkim olmuş tanınan şahsiyetlerdir. Katılımcılar ve temsil ettikleri ülkeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir;

⁷¹ Wherry, "Introduction", s. 11.

Tablo 1: 1906 Kahire Konferansı Konuşmacıları ve Temsil Ettikleri Ülkeler

Misyoner Adı	Temsil Ettiği Ülke
H.H. Jessup	ABD
Andrew Watson	ABD
W. R. Miller	İngiltere
W.K.Eddy	ABD
J.Cantine Young	ABD
S.M. Zwemer	ABD
W.St. Clair Tisdall	İngiltere
A. Duncan Dixey	İngiltere
E.M. Wherry	ABD
M.G. Goldsmith	İngiltere
H.U. Weitbrecht	İngiltere
G.K. Simon	Almanya
C. Albers	Hollanda
J. Verhoven	Hollanda
E. John Larson	İsveç
W. Gilbert Walshe	ABD
Robert E. Speer	ABD
Charles R. Watson	ABD

Kaynak: *The Mohammedan World of Today- Being Papers Read at the First Missionary Conference On Behalf of the Mohammedan World at Cairo*, ed. Zwemer, S.M, E.M. Wherry, James L. Barton, The Young People's Missionary Movement, New York, 1906.

Bu kişilerden ilki 1832 doğumlu Amerikan Presbiteryen misyoneri Henry Harris Jessup'tur. 11 çocuklu bir ailenin altıncısıdır. Babası da kendisi gibi Yale Üniversitesi'nden mezundur. İlahiyat okuyan Jessup, "*Doctor of Divinity*" (ilahiyat doktoru) ünvanını almıştır. "*Fifty Three Years in Syria*" adlı kitabında aktardığına göre, 1854 yılında Amerikan Board'a ait bir binada Rufus Anderson ile bir toplantı yaparken, Dr. Eli Smith, Dr. William M. Thomson ve D.M. Wilson tarafından Suriye'den

gönderilmiş bir mektubun dikkatini çektiğini söyler. Bu mektupta Suriye’de görev yapacak beş kişiye ihtiyaç duyulduğu yazılıydı diyen Jessup, bunu ilahi bir çağrı olarak kabul ettiğini ve tüm hayatını şekillendirecek olan kararı o an verdiğini aktarır.⁷² Kendisinden sonraki nesil için bir ilham kaynağı olan Jessup hayatının 53 yılını Suriye’de geçirmiştir. Jerzy Zdanowski’nin “*Saving Sinners, Even Muslims*” adlı kitabında da belirttiği gibi ilk olarak Amerikan Board’a bağlı olarak çalışan Jessup, 1870 yılında Presbiteryen Kilisesi Yabancı Ülkeler Kurulu’na geçiş yapmıştır. Sadece Suriye’de yaptığı faaliyetlerle değil; aynı zamanda Müslümanlara nasıl yaklaşılabileceği konusunda yazdıkları ile bir otorite haline gelmiştir. Üstünde durduğu ilginç noktalardan biri de Jerzy Zdanowzki’nin vurguladığı gibi, Doğu Kiliselerinin bir an önce Protestanlık ilkelerine göre tanzim edilmesinin zorunlu olduğudur. Çünkü Jessup’a göre Müslümanlara yönelik çalışmaların önündeki en önemli engel kötü örnek oluşturan bu eski çağlarda kalmış kiliselerdir.⁷³ Suriye’de bulunduğu sürede en az 30 Müslümanı vaftiz edip Hıristiyanlığa döndürdüğünü anlatan Jessup, bunların arasından özellikle Kamil Abdul Messiah adındaki 20 yaşındaki gence çok ihtimam göstermiş ve daha sonra bir vaiz olarak görev yapmış bu kişi ile ilgili bir kitap yazmıştır. 1898 yılında “*Kamil Abdul Messiah – A Syrian Convert From Islam to Christianity*” adıyla Amerika’da basılan bu kitap büyük bir ilgi görmüştür. 1910 yılında Beyrut’ta ölene kadar vazifesine devam eden Jessup’un diğer önemli eserleri şunlardır; “*Fiftythree Years In Syria*”, “*The Women Of The Arabs*” ve “*The Mohammedan Missionary Problem*”. Bu son bahsedilen kitabı Jessup, Amerikan Presbiteryen Kilisesinin 18 Mayıs 1879’da Saratoga’da gerçekleştirdiği genel toplantısında, Kiliseyi Müslümanlara yönelik çalışmalara yönlendirebilmek için sunmuştur.⁷⁴

İkinci bildiri, Mısır’da İslam’ı anlatır ve Andrew Watson tarafından yazılmış ve sunulmuştur. Hayatının 55 yılını Mısır’da geçirmiştir ve görev yaptığı son dönemlerde Afrika’daki en kıdemli misyoner konumunda olmuştur. *The Board of Foreing Mission United Presbyterian Church of North America (UPCNA)* adına 1861’den itibaren

⁷² Henry Harris Jessup, *Fifty Years in Syria*, New York, 1910, s. 17.

⁷³ Jerzy Zdanowzki, *Saving Sinners Even Moslems: The Arabian Mission (1889-1973) and Its Intellectual Roots*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle Upon Tyne, 2018, s. 90.

⁷⁴ Henry Harris Jessup, *The Mohammedan Missionary Problem*, Philadelphia, 1879, s. 3.

Mısır'da misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür.⁷⁵ Aslen bir İskoç olan Watson 1834 yılında Perthshire'da dünyaya gelmiş ve daha sonra ailesi ile birlikte Amerika'ya göçmüştür. Başarılı bir öğrenci olarak Princeton Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, *Pittsburg Theological Seminars*' da ilahiyat eğitimini tamamlamıştır. Mısır'daki misyon için görevlendirildikten sonra, misyoner hedefleri doğrultusunda daha donanımlı olabilmek için Philadelphia'daki *Jefferson Medical College*' da tıp eğitimi almıştır. Mısır'a ulaştığında, ilk olarak İskenderiye ve Mansura'da görev yapmış; daha sonra ise Kahire'ye atanmıştır. Görevde bulunduğu süreler boyunca Mısır'ın yaşadığı siyasi ve kültürel değişimlerin şahidi olmuştur. İlk göreve başladığında bir Osmanlı Paşası olan Said Paşa Mısır Valisi konumundayken, daha sonra Hidiv sülalesinden İsmail, Tevfik ve Abbas'ın dönemlerini görmüş ve İngilizlerin yavaş yavaş yönetimi nasıl ele geçirdiklerini bizzat yaşayarak müşahade etmiştir.⁷⁶ Mısır'daki Amerika Misyonunun en çok sözü geçen, lider isimlerinden biridir. En önemli kitabı, büyük bir emek harcadığı ve yazımında eşinin büyük katkısı olan "*The American Mission in Egypt, 1854-1896*" adlı 608 sayfadan oluşan eserdir. Amerikan Presbiteryen Kilisesi Yabancı Ülkeler Misyon Kurulu'nun 1889 yılında Watson'dan talep ettiği bu kitap ancak 1897 yılında tamamlanabilmiştir. Kitabın giriş kısmında, o ana kadar yazdığı tek kitabın bu olduğunu söyleyen Watson, en büyük duasının bu kitap yardımı ile İncil'e olan ilginin artması ve Nil Vadisindeki ruhların kurtuluşa erebilmesi olduğunu söylemiştir.⁷⁷

Sonraki bildiri Dr. Walter Richard Samuel Miller'dan gelir. Batı Afrika'daki Müslümanların durumunu ve misyonun oradaki faaliyetlerini anlatır. *The Times*' da 1952 yılında çıkan ölüm ilanında "Hausalara gönderilmiş Havari" olarak adlandırılmış Miller, Nijerya ve çevre ülkelerde 55 yıl boyunca yaşamış ve İngiliz CMS (Church Missionart Society) adına uzun süre misyonerlik çalışmalarında bulunmuştur. Bir doktor olmasının yanında dil konusunda da oldukça yeteneklidir. Misyonerlik hedefleri için öğrendiği Hausa dilinde daha sonraları hatırı sayılır bir uzman olmuştur. 1872'de ailesinin tek erkek çocuğu olarak dünyaya gelen Miller, iş adamı olmasını isteyen babasının ısrarlarına rağmen misyoner olmaya karar vermiş ve *St. Bartholomew's Medical School*'u bitirerek

⁷⁵ Charles R. Watson, *Egypt and the Christian Crusade*, The Board of Foreign Mission UPCNA, Philadelphia, 1907, s. 148.

⁷⁶ J.R Alexander, "Andrew Watson of Egypt", *The Muslim World*, Vol. 7, April 1917, s. 196-198.

⁷⁷ Andrew Watson, *The American Mission in Egypt, 1854-1896*, United Presbyterian Board of Publication, Pittsburgh, 1898, s. 3.

doktor olduktan sonra Mısır'da iç ay bulunup Arapça öğrenmiştir. İlk görev yeri ise çok fazla kalmadığı Sierra Leone olmuştur. Ancak her zaman onu çeken Nijerya'daki misyon olmuştur. Tüm zorluklara ve Zaria'daki Müslüman yöneticilerin kendisini istememesine rağmen, İngiliz işgal kuvvetlerinin yardımı ile bölgede misyon faaliyetlerine 1900 yılından itibaren başlayabilmiştir. Tüm faaliyetlerini ve o dönemde Kuzey Nijerya'da yaşananları “*Reflections of a Pioneer- CMS Missionary in Northern Nigeria, 1900-1935*” adlı eserinde yazılı halde sunmuştur. İlk yaptığı faaliyetler tıbbi misyonu başlatarak bir dispanser açmak ve İncil’i Hausa diline çevirmeye başlamak olmuştur. Kendisinden sonra gelenlerin evanjelik çalışmalarda kullandıkları bu İncil çevirisi, misyonun en etkili silahlarında olmuştur. Kuzey Nijerya'daki en yaşlı Avrupalı olarak 27 Ağustos 1952 yılında 80 yaşında ölmüştür. Önemli eserlerinden biri de kendi hayat hikâyesini anlattığı “*Walter Miller: An Autobiography 1872-1952* (London: CMS, 1952)” adlı kitaptır.

Suriye ve Filistin ile ilgili sunumu William King Eddy yapmıştır. Babası William Woodbridge Eddy bir misyoner olarak Suriye’de görev yaparken dünyaya gelmiştir. 1875 yılında eğitimi için bulunduğu Amerika’da *Princeton College*’ı bitirmiş daha sonra da *Princeton Seminary*’da ilahiyat eğitimi almıştır. 1878 yılında Presbiteryen Kilisesi Misyonerlik Kurulu tarafından Suriye’de görevlendirilince tekrar doğduğu topraklara dönmüştür. Arapçayı anadili gibi yazıp konuşabilen Eddy, Suriye’de görev yapmış en aktif, en yetenekli misyonerlerden biri olarak tanınmıştır. Diğer önemli misyonerlerden farklı olarak herhangi bir yazılı eser bırakmamıştır. Yaşadığı dönemlerde önemli Misyon toplantılarında her zaman lider konumunda bulunmuş ve Sayda ile ilgili akla gelen ilk isim olmuştur. Örneğin Beyrut’ta yabancılara karşı Türk yetkililerince yapıldığı iddia edilen baskılarla ilgili olarak onun bilgilerine başvurulmuş ve bu konuyla ilgili ABD başkanıyla görüşmüştür. Örnek bir Hıristiyan, her şeyiyle kendisini vazifesine adanmış bir misyoner olarak tanınmıştır. 28 yıl boyunca aralıksız bir şekilde günümüzde Lübnan topraklarında bulunan Sayda’da (Sidon) görevini sürdürmüş ve 4 Ekim 1906’da ölmüştür.⁷⁸

Arabistan ile ilgili ilk bildiri James Cantine (Young) tarafından sunulmuştur. İngiliz ve İskoç kökenli ailelerin isimlerinin sonundaki “Young”, aile bireyleri içinde genç olan

⁷⁸http://www.condit-family.com/ps17/ps17_296.html,
<https://www.findagrave.com/memorial/175633076/William-King-Eddy>, Erişim Tarihi: 04.10.2018.

kardeşi ifade etmek için kullanılabilir. James Cantine 1861 yılında doğmuş ve New Brunswick İlahiyat okulunda öğrenim görürken Samuel Marinus Zwemer ve John Lansing ile beraber Arap misyonunun kurucusu olmuştur. 1891 ve 1929 yılları arasında, 40 yılı aşkın bir süre Arabistan'da bulunarak birçok Misyonerlik İstasyonunun, muayenehanenin ve Kilisenin kurucusu olmuştur. Amerikan Reform Kilisesi (Reformed Church) adına güney Arabistan'da ilk faaliyet gösteren misyoner olmuştur. Hemşire olan eşi Elizabeth ile Muskat'ta kadınlara yönelik ilk muayenehaneyi kullanıma açmışlardır. Zwemer ile birlikte daha önceki misyonerlerin aksine direkt olarak Müslümanlara yönelik evanjelik çalışmalarda bulunarak bu konuda bir çığır açmışlardır. Onlardan önceki misyonerler genel olarak bölgede yaşayan Hıristiyanları Protestan yapmak için çalışmalarda bulunmuşlardır. Böylesine tehlikeli bir işe başlarken her an öldürülebilme riski ile görev yapmışlardır. Çünkü o dönemde Osmanlı İdaresi altındaki bu topraklarda böylesi bir faaliyetin cezası idamdı.⁷⁹ 1898 yılında Zwemer'in sağlık nedenlerinden dolayı Muskat'ı terk etmesiyle birlikte, bu bölgedeki misyonun bir numaralı sorumlusu olmuştur. 1901 yılında yapımı için büyük fedakarlıklarda bulunduğu Mason Memorial Hastanesi (American Mission Hospital) halen daha Bahreyn'de hizmet vermektedir. 1929 yılında uzun yıllar hizmet verdiği Arabistan'dan sağlık nedenlerinden dolayı ayrılmak zorunda kalmış ve 1940 yılındaki ölümüne kadar hayatını Amerika'daki Stone Ridge'de geçirmiştir.⁸⁰ Zwemer ile birlikte "*The Golden Milestone: Reminiscences of Pioneer Days Fifty Years in Arabia*" adlı kitabı yazmıştır. Kitabın giriş kısmında Lowell Thomas tarafından da söylendiği gibi, Arap misyonu dendiğinde Zwemer ile birlikte akla gelen efsanevi bir figürdür.⁸¹

Arabistan'la ilgili ikinci sunum Samuel Marinus Zwemer tarafından yapılmıştır. Öncü kişiliği ve akıl almaz cesareti ve kararlılığı ile *Apostle To İslam* (İslam'a gönderilmiş havari) yakıştırması yapılan, günümüzde adına *Columbia International* adlı üniversitede bir araştırma merkezi bulunan ve hem 1906 hem de 1911 Konferanslarının önde gelen düzenleyicisi olan tanınmış bir misyonerdir. Aynı zamanda bir dilbilimci, yazar ve

⁷⁹ Lewis R. Scudder, *The Arabian Mission's Story: In Search of Abraham's Other Son*, Michigan, 1998, s. 29.

⁸⁰ "James Cantine", Kingston Daily Freeman, 2 Temmuz 1940, s. 15.

⁸¹ Samuel M. Zwemer, James Cantine, *The Golden Milestone: Reminiscences of Pioneer Days Fifty Years in Arabia*, Fleming H. Revell Co., New York, 1938, s. 5.

akademisyen olarak da tanınır.⁸² 1867 yılında doğmuş olan Zwemer, 1884 yılında *Hope College*’ dan mezun olmuş; daha sonra, *Brunswick Seminary* adlı okulda ilahiyat eğitimi tamamlamıştır. Bu okulda tanıştığı John G. Lansing, Philip T. Phelps ve James Cantine ile birlikte kendilerine sponsor olacak bir misyoner örgüt bulamadıkları için Arap misyonunu 1889 yılında kendileri kurmuşlardır. 5 yıl sonra ise *Reformed Church of America*’ ya bağlanmaya karar vermişlerdir. 1890 yılında Orta Doğu’ya doğru yolculuğu başlamış ve ilk olarak Cantine ile birlikte Beyrut’ta Arapça eğitimi almıştır. Bu eğitimden sonra Kahire’de Lansing’le buluşmuşlar ve Basra’da bir misyoner istasyonu kurmaya karar vermişlerdir. 1898 yılında Cleveland’da “*Studeent Volunteer Convention*” adlı toplantıda oldukça iddialı sözler ifade etmiş ve eğer Hıristiyanlar bencilce davranmazlarsa, 30 yıl içinde tüm Arabistan’da Müslümanlara yönelik evanjelik faaliyetlerin başarıya ulaşmaması için hiçbir sebep olmadığını söylemiştir.⁸³ 6 yıl boyunca burada faaliyetlerde bulunduktan sonra evlenen Zwemer eşi ile birlikte Bahrayn’e taşınmıştır. Bu bölgede çalışmalarda bulunurken bölgenin zengin petrol kaynaklarının farkına varan ilk kişilerden biri olduğu da söylenir.⁸⁴ Bu bölgedeyken iki önemli kitap yazmıştır; “*Arabia: The Cradle of Islam*” ve “*Raymond Lull, First Missionary to Moslems*”. Güçlü bir hatip ve iyi bir yazar olarak Hıristiyan cemaatlar arasında tanınan biri olmuş ve *American Reformed Board of Foreign Missions* adlı cemiyetin sekreterlik görevine getirilmiştir. 1911 yılında “The Moslem World” adlı derginin çıkartılmasında baş rolü oynayarak bu derginin editörü olmuştur. Daha sonraki yıllarda Mısır, İran Körfezi, Hindistan, Cava, Çin ve Amerika’ya defalarca giderek çeşitli konuşmalar ve seminerler vermiştir. Müslümanların bulunduğu tüm topraklarda bulunmaya gayret etmiş ve onlara karşı İncil’i ve diğer tüm evanjelik araçları kullanmayı amaç edinmiştir. Alternatif metotları değil, yazdığı kitaplarla, yaptığı konuşmalarla Müslümanları direkt olarak ikna etmeye çalışmıştır. 1912 yılından sonra, Birleşik Presbiteryan Misyonuna ek olarak CMS (Church Misssionary Society), Y.M.C.A. (Young Men's Christian Association) ve RCA (The Reformed Church in America) gibi

⁸² J. Christy Wilson, *Apostle To Islam- A Biography of S.M. Zwemer*, Baker Publishing, Michigan, 1952, s. viii- ix.

⁸³ Mott, *The Evangelization of The World in This Generation*, 1901, p. 145.

⁸⁴ Wilson, *Apostle to Islam*, s. 5.

örgütlerin desteğiyle kendi başına Müslümanlara yönelik faaliyetlerin ekümenik sözcüsü olmuştur.⁸⁵

1929 yılına gelindiğinde ise Princeton'dan gelen teklifi kabul ederek kesin olarak Amerika'ya dönüş yapmıştır. 71 yaşına kadar bu kurumda ders vermeye devam eden Zwemer emekli olmuş, ancak çeşitli organizasyonlarda boy göstermeyi sürdürmüştür. 83 yaşında iken Bahreyn'de kendi kurduğu istasyonu ziyaret etmiştir. 2 Nisan 1952 yılında hayata gözlerini kapamıştır. Hayatı boyunca Kalvinist geleneğe sıkı sıkıya bağlı kalmış bir gelenekçi olmuştur. Sorgulamacı, liberal teolojik görüşlere karşı çıkmıştır. Müslümanlara yönelik çalışmaların, üstün bir Hıristiyanlık bilgisi gerektirdiğini savunmuş ve mutlaka yeniden diriliş ve kefaret gibi inançlara vurgu yapılması gerektiğine inanmıştır.⁸⁶ 29 adet tek yazarlı, 19 adet de iki yazarlı kitabı bulunur. Aynı zamanda *The Moslem World* adlı derginin 37 yıl editörlüğünü yapmıştır.⁸⁷ Samuel Zwemer, 1914 yılında 113 günde yaptığı 151 konuşma ile ne kadar aktif bir misyoner olduğunu göstermiştir.⁸⁸

Sonraki konuşmacı İran ile ilgili bilgiler sunan W.St. Clair Tisdall'dır. Bir İngiliz Misyoner olan Tisdall, Church of England misyoner cemiyetinin İran'daki sekreteri idi. İsfahan'da çalışmalarda bulunmuştu. Aynı zamanda bir tarihçi ve filoloji uzmanıydı. Görev yaptığı Ortadoğu topraklarındaki dillere oldukça hâkim biriydi. Kur'an'ı orijinal Arapçası üzerinden incelemiş ve "Kur'an'ın Orijinal Kaynakları" adında bir kitap yazmıştır. Bu kitabı ve "İslam'ın Kaynakları" adlı kitabı, halen daha evanjelik amaçlar doğrultusunda kullanılır ve internet üzerinden sağlanan erişimlerle birçok Hıristiyanlık ile ilgili sitede karşımıza çıkar. Tisdall bu kitaplarda, Arapça bilgisinden de faydalanarak, İslam'ın öne sürdüğü görüşleri ve inanışları çürütmeye çalışmıştır. Bunu yaparken, ayetler üzerinden getirdiği yorumlarla fikirlerini inandırıcı hale getirmeye çalışmıştır.

⁸⁵ Werff, "The Strategy of Christian Mission to Muslims: Anglican and Reformed Contributions in India and The Near East", s. 358

⁸⁶ Roger S. Greenway, "Introduction", *Islam and the Cross*, Phillipsburg, New Jersey: P&P Publishing, 2002. s. xi-xv.

⁸⁷ Gerald H. Anderson, *Biographical Dictionary of Christian Missions*, Macmillan, Michigan, 1999, s. 763.

⁸⁸ J. Christy Wilson Jr., 'The Apostle to Islam: The Legacy of Samuel Zwemer', *International Journal of Frontier Mission*, Vol. 13, No. 4, 1996, s. 166.

Tisdall dil konusundaki becerikliliği ile Farsçanın yanında Hintçe, Guceratça ve Pencapça gramer kitapları yazmıştır.

A. Duncan Dixey ise, günümüzde Pakistan sınırları içinde kalan, ülkenin en batıdaki ve en büyük eyaleti olan Belucistan ile ilgili bir bildiri metni sunmuştur. Kendi kişisel deneyimlerinden yararlanarak birbirinden farklı unsurların bir arada yaşadığı coğrafyada, İslam'ın ve Müslümanların o günkü durumunu yansıtmaya çalışmıştır. Aynı zamanda bir dilbilimcidir. Bir İngiliz misyonerlik bölgesi olan Belucistan'da misyonun kurulması İngiliz siyasi hakimiyetinin tesisinden sonra gerçekleşmiştir. 1885 yılında Ketta'da kurulan ilk istasyon H. G. Grey ve Dr. S. W. Button liderliğinde faaliyetlerde bulunmuştur. Daha sonra bölgeye görevlendirilen A.E. Ball ve A.D. Dixey uzun yıllar bu kentte evanjelik çalışmalarda bulunarak, CMS'nin (Kilise Misyonerlik Cemiyeti) temsilciliğini yapmışlardır. Bu cemiyetin çıkardığı dergilerde Belucistan ile ilgili pek çok yazısı bulunan Dixey, ayrıca yarı bağımsız Kalat şehrine de gezilerde bulunmuş ve bölge ile ilgili bilgiler toplamıştır. 1907 yılında ise İran Körfezi'ni ziyaret etmiştir.⁸⁹ Belucistan'da yaşayan Brohilerin Urducaya benzeyen dillerini öğrenen Dixey, aynı zamanda 1921 yılında yayınlanan 169 sayfalık Brohi dili sözlüğünü Muhammed Salahuddin Maingal ile birlikte yazmıştır. "Brahui" dili olarak da bilinen bu dil yaklaşık 2.500.000 kişi tarafından konuşulur ve Ketta ve doğu Kalat bölgelerinde en çok konuşulan dil olarak bilinir.⁹⁰

Elwood Morris Wherry, Kuzey Hindistan'daki İslam'ın durumunu anlatan bir bildiri sunmuştur. Aynı zamanda konferansın düzenleme komitesinde yer almıştır. İngiliz misyon bölgesi olan Hindistan'da görev yapan bir Amerikan misyoneridir. 1843 yılında Pennsylvania'da doğmuş, *Jefferson College*'ı bitirdikten sonra *Princeton Theological Seminary*'de ilahiyat eğitimini tamamlamış ve "İlahiyat doktoru" ünvanını almıştır. 1867-1889 ve 1898-1922 yıllarında Presbiteryan Kilisesi Dış Misyonlar Kurulu'na bağlı olarak Hindistan'ın Pencap eyaletinde görev yapmıştır. Amerikan Risale Cemiyeti (Amerikan Tract Society) ile birlikte de çalışmalar yapan Wherry, genelde eğitimsel ve edebi çalışmalarda bulunmuştur. Urduca yayınlanan "Nur Afshan" adlı bir dergi çıkarmıştır. 5 yıl boyunca Sharanpur'daki İlahiyat okulunda Eski Ahit dersleri vermiştir.

⁸⁹ Stock, *The History of the Church Missionary Society*, s. 213.

⁹⁰ <https://www.ethnologue.com/language/brh>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.

1734 yılında şarkiyatçı George Sale tarafından İngilizce'ye çevirilen Kur'an'ı kullanarak yazdığı “*A Comprehensive Commentary on The Quran*” adlı 4 ciltlik eseri, Kur'an ile ilgili barındırdığı yorumlarla birlikte, İslam üzerine çalışmalarda bulunan misyonerler için önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Urdu dilinin Latin harfleriyle yazılması konusunda çalışmalar yapmıştır. “*Zeinab the Penjabi (New York, 1895)*”, “*Islam and Christianity in India and the Far East (New York 1908)*”, “*Our Mission in India 1834-1924 (Boston, 1926)*” adlı kitapları yazmıştır.⁹¹

Güney Hindistan'la ilgili olarak, bölgede uzun yıllar görev yapan Malcolm George Goldsmith bir konuşma yapmıştır. İngilizlerin en köklü misyoner teşkilatı *Church Mission Society* adına faaliyetlerde bulunmuştur. Madras (Chennai), Haydarabad gibi önemli şehirlerde bulunmuş ve birçok konferansa katılmıştır. Madras'daki Hıristiyan Öğrenciler Birliği adlı topluluğa 14 yıl boyunca başkanlık etmiştir. Kendisinden sonra bu göreve kardeşi H.D. Goldsmith devam etmiştir.⁹² Uzun süre misyon yöneticiliği yaptığı Haydarabad'dan 1894'de sağlık nedenlerinden dolayı 6 aylığına ayrılmak zorunda kalmış ve bu süre içinde Mısır'da bulunarak hem geçici olarak Eski Kahire'de bir misyon okuluyla ilgilenmiş; hem de Arapçasını ilerletme şansını yakalamıştır.⁹³ *The Harvest Field* adlı misyoner dergisinde Hindistan'daki İslam'ın durumu hakkında Bangalore Misyoner Konferansında yaptığı konuşmanın yazılı metni yayınlanmıştır.⁹⁴

Çok önemli bir misyon bölgesi olan Hindistan'la ilgili olarak bir diğer bildiri de Herbert Udney Weitbrecht'in kaleminden çıkmıştır. Bu bildirisinde, Özellikle Seyyid Ahmet Han tarafından başlatılan “Yeni İslam” hareketi üzerinde durmuştur.⁹⁵ H.U. Weitbrecht bir

⁹¹ David Shavit, *The United States In Asia*, Connecticut, 1990, s. 521.

⁹² *The Church Missionary Intelligencer: A Monthly Journal of Missionary Information*, Vol. 23 (Yeni Seri), Londra, 1898, s. 926.

⁹³ *The Church Missionary Intelligencer*, s. 216, 243.

⁹⁴ “Modern Muhammadanism in India”, *The Harvest Field Magazine*, Mayıs 1895, s. 181.

⁹⁵ Hindistan'da Müslümanlar arasındaki en önemli reformist Seyyid Ahmed Han, sosyal bir ilerleme için geçmişten gelen ne kadar alışkanlık ve uygulama varsa terk edilmesi ve tüm konularda bilimsel, batıdan gelen yaklaşımların tatbik edilmesini öğütüyordu. Yaptığı konuşmalarda ve yazılarında Hint Müslümanlarına yönelik öğütlerinden bazıları şunlardı; (1) *Özgür düşünceyi geliştirip, geleneksel fikirlerin monotonluğundan kurtulmalıyız. Düşünce özgürlüğü olmadan uygar bir hayat söz konusu olamaz.* (2) *Kültürel gelişimin önünde bir engel olmaktan başka bir işe yaramayan ve arkasında sağlam bir dayanağı olmayan geleneksel dini kuralları terk etmeliyiz.* (3) *İster dini olsun ister olmasın tüm batıl inançlardan vazgeçilmelidir.* (4) *Kadınlara eğitim imkânı sunulmalı ve el sanatları özendirilmelidir.* (5) *Eğitim kurumlarını geliştirmek için kolektif bir çaba içine girilmelidir.* (6) *Farklı sanat dalları geliştirilmeli ve endüstriyel kuruluşlar güçlendirilmelidir.* (K.A. Nizami, *Builders of Modern India- Sayyid Ahmad Khan*, Publication Division, New Delhi, 2002, s. 75-76).

İngiliz Anglikan misyonerdir. Babası bir Alman misyonerdir ve Hindistan'da görev yapmıştır. Weitbrecht Tübingen Üniversitesini bitirdikten sonra 25 yaşında *Church Missionary Society* adlı köklü İngiliz misyonerlik teşkilatının bir üyesi olmuştur. 35 yılını Hindistan'a bağlı Pencap eyaletinde geçirmiş ve Urduca Yeni Ahit'in yazılmasında başrolü oynamıştır. 1911 yılına kadar *Church Missionary Society* (Kilise Misyonerlik Cemiyeti) üyesi iken daha sonra *Central Board Of Study* adlı misyoner cemiyetinin sekreteri olmuştur. Zwemer'in 1911'de yazdığı *Islam and Missions* adlı kitaptaki "Hindistan'daki Reform Hareketleri" başlıklı kısmı yazmıştır. 1915 yılında Mildmay Enstitüsüne müdür olmuştur. İslam ve misyon üzerine yazdığı kitaplardan bazıları şunlardır; *A bibliography for missionary students*, Anderson and Ferrier, Edinburgh 1913, *Raymond Lull and Six Centuries of Islam*, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1915, *The Teaching of the Qur'an with an Account of Its Growth and a Subject Index*, 1919, *The Urdu New Testament : A History Of Its Language and Its Versions*, British and Foreign Bible Society, London, 1900.

Daha sonra, G.K. Simon Sumatra'yı ve İslam'ın o bölgedeki durumunu anlatan bildirisiyle sunumunu yapmıştır. 1828 yılında Almanya'da kurulmuş Rhenish Misyonerlik cemiyetine bağlı bir misyonerdir. Bu misyoner örgüt, özellikle Güney Afrika, Namibya, Çin ve günümüzdeki Endonezya'ya bağlı Borneo ve Sumatra gibi yerlerde faaliyetlerde bulunmuştur. Evanjelik Luteryan Kilisesini temsil eden bu cemiyetin 1862 yılından itibaren gerçekleştirdiği azimli çalışmalar ile 1930 yılında Batak Protestan Hıristiyan Kilisesi kurulmuştur. 1894 yılında İncil'i Batak diline çeviren yine bu cemiyete bağlı misyonerler olmuştur.⁹⁶ Sumatra'da yaşayan halkın büyük bir çoğunluğunu oluşturan Batak halkına yönelik evanjelik çalışmaların en yoğun olduğu 1883- 1914 yıllarında bölgede bulunan Simon, yerel bir yardımcı ile 1905 yılında Simalungun'da özel bir kurs yeri açmış ve burada çalışmalarda bulunmuştur. 1906 yılında Kahire'deki konferansa katıldığı gibi 1928 yılında Kudüs'deki Rhenish Misyoner Konferansına da katılmış ancak Bataklar arasındaki misyon önceliğini o tarihlerde kaybettiğinden herhangi bir sunum bile yapmamıştır.⁹⁷ Batak tütün işçileriyle ilgili

⁹⁶ <https://www.britannica.com/topic/Batak-Protestant-Christian-Church#ref148657>, Erişim Tarihi: 24.11.2018.

⁹⁷ Jan S. Aritonang, *Mission Schools in Batakland (Indonesia): 1861 – 1940*, Çev. Robert R. Boehlke, E.J. Brill, Leiden, 1994, s. 104.

kitabının adı şudur; “*Sumatra Deckblatt -- Bilder aus dem Leben der Tabakarbeiter auf Sumatra, Barmen: Missionshaus, 1910*”

Sonraki bildiri Hollandalı Misyonerler C.Albers, J. Verhoeven tarafından yazılmıştır. Orijinalleri Felemenkçe olmakla birlikte elimizdeki konferans kitabında İngilizce’ye çevrilmiş halleri mevcuttur. Hollanda Doğu Hint Adaları olarak bilinen takımadalardan Cava ile ilgili bilgiler verilmiştir. Hollandalıların adalara varışı 17. Yüzyılın sonlarına doğrudur. Fakat asıl etkilerini 19. Yüzyılda göstermişler ve Hollanda Doğu Hint Adaları Şirketi aracılığı ile bölge halkının ürettiği kahve, çay, tütün ve şeker gibi ürünler üzerinden yüksek kârlar elde etmişlerdir. Öyle ki, 1830 yılında Hollanda bütçesinin üçte birine denk gelen bir kazanç elde edilmiştir. Ancak bölge halkının bu kazançtan çok da fayda sağladığı söylenemez.⁹⁸ Siyasi ve ekonomik üstünlüğü elinde tutan Hollandalılar aynı zamanda görevlendirdikleri misyonerler aracılığı ile de özellikle bu adalarda yaşayan Müslümanlara yönelik evanjelik çalışmalarda bulunmuşlardır. *Nederlandsch Zendelinggenootschap* (Hollanda Misyonerlik Cemiyeti) adına faaliyetlerde bulunan misyonerler, bir devlet politikasına dönüşen *Ethische Politiek* (Etik Politikası) doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁹⁹

E. John Larson (Bir baskı hatası olarak kitapta Larsen olarak geçmektedir) ise, Buhara ve Doğu Türkistan’da İslam’ın durumunu aktarmıştır. İsveç misyonuna bağlı *Mission Covenant Church Of Sweeden* (MCCS) adlı misyoner cemiyet adında faaliyetlerde bulunan bir misyonerdir. Türkistan ve Çin üzerine evanjelik çalışmalar yapmış olan bu örgüt, 1894 yılında Kaşgar’da ilk istasyonunu kurmuş ve daha sonra faaliyet alanını Jarkend ve Hancheng’e doğru genişletmiştir. 1910 Edinburg Konferansının baş aktörlerinden John Mott, ve 1906 ve 1911 İslam Dünyası Konferanslarının düzenleyicisi Zwemer tarafından bu cemiyet Doğu Türkistan’daki en etkin misyoner hareket olarak gösterilmiştir. 1938 yılında politik sebeplerden dolayı sona eren bu topraklardaki İsveç misyonu, çok fazla kişiyi Hıristiyanlığa döndüremese de özellikle tıbbi misyonerlikte, İncil ve dini risale dağıtımında önemli faaliyetlerde bulunmuş; bunun yanında, Hıristiyan

⁹⁸<https://www.britannica.com/place/Indonesia/Growth-and-impact-of-the-Dutch-East-India-Company>, Erişim Tarihi: 24.11.2018.

⁹⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Dutch_Ethical_Policy, Erişim Tarihi: 24.11.2018.

ülkelerin kültürel ve ekonomik durumlarını göstermekte ve dünyanın geri kalmış bu bölgesine teknik bir takım yenilikler getirmekte başarılı olmuştur.¹⁰⁰ Örneğin 1938 yılına kadar faaliyet gösteren misyoner hastanesi yaklaşık 400.000 hastayı tedavi etmiştir.¹⁰¹ E. John Larson bir süre İran’da faaliyetler gösterdikten sonra, cemiyet tarafından Tiflis’e gönderilmiş ve böylece Doğu Türkistan misyonunun öncülerinden olmuştur.¹⁰² Meşhur Müslüman dönmesi Türk asıllı misyoner Johannes Avetaranian ile buluşarak Kafkaslarda altı ay sürecek bir misyonerlik gezisi yapmıştır. *Magnus Backlund – ett Guds sandebud I Centralasien* (Magnus Backlund – Orta Asya’ya Gönderilmiş Tanrı’nın Elçisi) adlı bir kitabı bulunan Larson, Avetaranian ve Höijer ile birlikte Doğu Türkistan misyonunun en önemli isimlerinden biri olmuştur.¹⁰³

Sonraki bildiri W. Gilbert Walshe tarafından yapılmış ve Çin hakkında olmuştur. Çin misyonerler için her dönemde ilgi çekici bir merkez olmuştur. Çin topraklarında faaliyetlerde bulunmuş yaklaşık 70 farklı misyoner öğüt bulunmaktadır. Amerikalı, İngiliz, Hollandalı, İskoç, İsveçli, Alman, Fransız pek çok misyoner Çin topraklarında görev yapmıştır. 1887’de kurulan *The Society for the Diffusion of Christian and General*

¹⁰⁰ John Hultvall, *Mission and Revolution in Central Asia The MCCS Mission Work in Eastern Turkestan 1892-1938*, Stockholm, 1981, s. 2.

¹⁰¹ Hultvall, *Mission And Change In Eastern Turkestan*, s. 20.

¹⁰² Hultvall, *Mission And Change In Eastern Turkestan*, s. 9.

¹⁰³ Doğu Türkistan’da önemli görevler yapan Aveteranian İncil’i Uygur diline çevirmiş ve bu dilde Protestanlık propagandası amacıyla pek çok yayın yapmıştır. (“Notes on Current Topics”, *The Moslem World- A Quarterly Review*, Ed. S.M. Zwemer, Vol. 5, No. 1, Ocak 1915, s. 78). Asıl adı Muhammed Şükri Efendi olan Johannes Avetaranian Hıristiyanlığa dönmüş eski bir Müslüman din adamıdır. Misyonerlerin “Johannes the Evangelist” diye tanıdığı bu kişi 1876 yılında Erzurum’da doğmuştur. Babası bir derviştir ve Hz. Muhammed’in soyundan gelen bir “seyyid” olduğu bilinmektedir. Annesi kör, sağır ve dilsiz biridir ve o 2 yaşındayken ölmüştür. Babasını ise 18 yaşında kaybetmiştir. Kendi gayretleriyle eğitimini tamamlamış ve imam olmuştur. Fakat İmam olarak görev yaparken inancı konusunda birtakım tereddütler yaşamaya başlamıştır. Daha sonraları Rus bir savaş esirinin elinde İncil’i görür ve artan bir ilgi ile onu incelemeye koyulur ve peşinde olduğu kurutuluşun bu kitapta gizli olduğunu anlar. İncilindeki değişiklikleri fark edenler yüzünden görevini terk eder ve kendini İncil çalışmalarına adanır. Bir yıl kadar çalıştıktan sonra yolu Tiflis’e düşer ve orada İsveç Misyoner Cemiyetine bağlı misyonerlerle iletişime geçerek vaftiz olur. Misyoner Höijer ile tanışır ve onunla birlikte Ermenistan’da dini telkinlerde bulunmak üzere yola çıkar. Bu turu tamamladıktan sonra onunla birlikte İsveç’e geçer ve *Mission School of Kristinehamn*’da misyonerlik üzerine dini eğitim alır. Eğitimini tamamlayınca da Asya topraklarına geri döner. Kafkaslarda misyoner E. John Larson ile tanışır ve o bölgede birlikte 6 ay süren bir gezi yaparlar. O dönemde İsveçli misyoner için Aveteranian önemli bir örnek teşkil ediyordu. Müslümanlığı bırakan bir imamın, Hıristiyan bir misyoner olarak vaaz vermesi ve insanları Hıristiyanlığa çağırması onlar için büyük bir önem arz ediyordu. Ayrıca bu kişi tüm Asya’da bu şekilde görev yapan ilk Müslüman dönmesi idi. Yaptığı konuşmalarda genel olarak Müslümanların yaşadıkları büyük sıkıntılardan bahsediyordu. Özellikle aile hayatında kadınların sürekli olarak boşanma stresi altında olduğunu ve bu durumun ev halkı içinde mutsuzluğa ve hatta şiddete yol açtığını vurguluyordu Doğu Türkistan’da da önemli görevler yapan Aveteranian İncil’i Uygur diline çevirmiş ve *Swedish Mission Covenant Church* adına güney Xinjiang’da (Sincan) görev yapmıştır. (Richard Schafer, *A Muslim Who Became a Christian- The Story of John Avetaranian*, çev. John Beckard, Authorsonline ltd, Hertford, 2002, s. 4,28,77,115,117)

Knowledge Among the Chinese (S.D.C.K.) adlı cemiyetin bir üyesi olan misyoner ve çevirmen Walshe "*Ways that are dark: some chapters on Chinese etiquette and social procedure*" ve "*Confucius and Confucianism; four lectures*" adlı iki kitap yazmıştır. Bu kitaplar ile, Çin kültürünü ve yaşayış tarzını yeni görev yapacak misyonerlere tanıtmıştır. Çin'de görev yapan tanınmış protestan misyonerlerden olan Walshe 1890 Şangay Misyoner konferansına katılmıştır. Bu konferansta Yeni Ahit'in Mandarin diline bir an önce çevrilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.¹⁰⁴ Uzun süre görev yaptığı topraklarda yaptığı gözlemleri kitaplarına aktaran Walshe, Çin kültürü ile ilgili hayli ilginç bilgileri de paylaşmıştır. Örneğin, yeni ölen birinin gömülmeden önce bir masanın başında tutulduğunu ve sanki ölmemiş gibi ona yiyecek ve içecek ikram edildiğini anlatır. İkram eden kişinin ise sürekli ağlayıp yas tutarak bu hizmeti gerçekleştirdiğini ifade eder.¹⁰⁵ Çin tarihi ve Müslümanlığın Çin'deki varlığı ile ilgili tafsilatlı bilgisi bulunan Walshe, 628 yılında bölgeye ulaşan ilk Müslümandan konferansın gerçekleştirildiği 1906 yılına kadar geçen sürede Çin'de Müslümanlarla ilgili yaşanmış olan gelişmeleri bir özet halinde bu bildirisinde aktarmış, Çin'deki Müslümanlara yönelik çalışmaların yetersizliğine vurgu yaparak da konuşmasını sonlandırmıştır.

Bir diğer bildiri ise, Princeton mezunu bir misyon lideri olan Robert E. Speer'den gelmiştir. "*Presbyterian Board of Foreign Missions*" adlı misyoner teşkilatında 1891 ile 1937 yılları arasında uzun yıllar çeşitli yöneticilik görevlerinde bulunmuştur. Bu kuruluş, onun döneminde Amerika'daki en etkin dış misyon teşkilatı olmuştur.¹⁰⁶ Kendisi dış bir misyonda görev yapmayı her zaman merkez teşkilatta bulunmuş olmasına rağmen, dış misyonlarla ilgili yorumlarına en çok kıymet verilen kişilerden olmuştur. Aynı zamanda bu misyonun tarihini yazan en etkin kalemlerdendir. 1947 yılındaki ölümüne kadar 67 kitap ve sayısız makale yazmıştır. Speer aynı zamanda tüm Hıristiyan misyoner örgütlerin tek çatı altında toplanmasını hedefleyen ekümenik çalışmaların da odağında yer almıştır. Örneğin 1927 yılında *General Assembly of Presbyterian Church*' de başkan seçilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda Presbyterian Church Foreign Mission'un genel sekreteri ve

¹⁰⁴ George Kam Wah Mah, *Protestan Bible Translation and Mandarin as the National Language of China*, Boston, 2017, s. 136,137.

¹⁰⁵ James L. Watson, Evelyn S. Rawski, *Death Ritual in Late Imperial and Modern China*, Oxford, 1988, s. 85; W. Gilbert Walshe, *Ways That are Dark: The Truth About China*, G.P. Putnam's Sons, New York, 1934, s. 237.

¹⁰⁶ <http://www.bu.edu/missiology/missionary-biography/r-s/speer-robert-elliott-1867-1947/>, Erişim Tarihi: 06.12.2018.

Princeton Seminary’de de yönetim kurulundadır. Hayatını anlatan iki adet biyografik eser bulunmaktadır. Bunlar; McKennie H. Goodpasture tarafından yazılmış “Robert E. Speer.” In *Mission Legacies: Biographical Studies of Leaders of the Modern Missionary Movement*, ve William Reginald Wheeler’ın kaleme aldığı *A Man Sent from God: A Biography of Robert Speer*. Westwood, N. J.: Revell, 1956 adlı eserlerdir.

Kendisinin kaleme aldığı kitaplardan bazıları şunlardır; “*The Church and Missions*”, “*Missions and Modern History: A Study of the Missionary Aspect of Some Great Movement of the Nineteenth Century*”, “*Missionary Principles and Practice: A Discussion of Christian Missions and of Some Criticisms Upon Them*”.

Konferansın son bölümünde, Afrika’daki Müslümanların durumunu istatistik bilgilerle aktaran bir bildiri Charles Roger Watson tarafından sunulmuştur. Babası, Mısır ile ilgili bildiri sunan Andrew Watson’dur.¹⁰⁷ 1861 yılında Mısır’a gelmiş ve bu bölgede öncü bir misyoner olmuştur. Oğlu Charles Wilson Mısır’da dünyaya gelmiş ve o da yüksek eğitimini Amerika’da babasının okuduğu Princeton’da almıştır. Daha sonra pek çok kıdemli misyoner gibi *Princeton Theological Seminary*’de İlahiyat eğitimini tamamlayarak “ilahiyat doktoru” ünvanını almıştır. Daha sonra ilk olarak Presbiteryan kilisesi tarafından Pittsburg’da görevlendirilmiş ve St. Louis’de bir kilisede pastör olarak görev yapmıştır. 1902 yılına gelindiğinde ise Presbiteryan Kilisesi Dış Misyonlar Kurulu tarafından Hindistan ve Orta Doğu’daki denizaşırı misyonu yönetmekle yetkilendirilmiştir. Amerika’daki zengin ailelerden Hill ailesini ikna ederek Mısır’da bir Amerikan Üniversitesi kurulması için kaynak sağlayan Watson, 1919 yılından 1944 yılına kadar bu üniversitenin rektörlüğünü yapmıştır.¹⁰⁸

Babası Andrew Watson 1860’larda ilk kez Mısır’a ayak bastığında, hedefi bütün Müslümanlara açıktan İncil’i tanıtmak ve ona inandırmaktı. Ancak Charles Watson ve onun çağdaşlarına göre bunun başarılması için ilk olarak Mısır’daki Kıptiler ve diğer

¹⁰⁷ Lyle L. Vander Werff, *Christian Mission to Muslims: The Record: Anglican and Reformed Approaches*, Pasadena, 1977, s. 330.

¹⁰⁸ <http://digitalcollections.aucegypt.edu/cdm/ref/collection/p15795coll18/id/>, Erişim Tarihi: 06.12.2018.

Hıristiyan kiliseler canlandırılmalı; sonra da politik karışıklıklar ve çalkantılarla İslam'ın bölgedeki siyasi ve ekonomik üstünlüğü kırılmalıydı.¹⁰⁹

Zwemer ile birlikte 1910 yılında *American Christian Literature Society for Moslems* (A.C.L.S.M) adında bir dernek kurmuşlar ve bu dernek yoluyla 30 yıldan uzun bir süre yaklaşık 250.000 Amerikan Doları bağış toplayarak Müslümanlara yönelik çalışmalara kaynak oluşturan bir literatür meydana getirmişlerdir.

1906 yılında Kahire'de gerçekleştirilen 1. İslam Dünyası Misyoner Konferansı, Müslümanlar arasında görev yapmakta olan deneyimli misyonerler için bir hayalin gerçekleşmesi anlamına geliyordu. Daha önceki yıllarda bölgesel bazı konferanslar düzenlenmiş olsa da tüm İslam dünyasını kapsayan bir organizasyon mümkün olamamıştı. Ancak uzun uğraşlar sonucu, Zwemer ve Weitbrech gibi etkili Amerikan misyonerler öncülüğünde 1906 yılında Kahire gibi İslam medeniyetinin en önemli şehirlerinin birinde bu hayal gerçeğe dönüşebilmişti. Farklı ülkelerden ve misyoner örgütlerden katılımcılar, on yıllarca görev yaptıkları bölgelerle ilgili siyasi, sosyal, kültürel ve dini bilgiler paylaşmışlar; yaptıkları çalışmaları, ilerleyen dönemde yapılması gerekenleri detaylı bir şekilde anlatmışlardır. Konuşma yapan her misyonerin çok iyi eğitilmiş, alanlarında uzman, deneyimli bireyler olması şaşırtıcı değildir. Müslümanlara yönelik faaliyetlerde bulunacak misyonerlerin başarı şansı yakalayabilmesi için, İslam dinini çok iyi tanınması, yerel dillere hâkim olması ve kültürel öğelere aşina olması gerekliliği bilinen bir mevzudur. Bu konferansın belki de en önemli yönü ise, sunulan bildirilerin, 20. yüzyılın başında tüm dünya Müslümanlarının siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına bir ayna tutması ve yapılan veya yapılması beklenen misyonerlik çalışmaları konusunda eşsiz bilgiler sunmasıdır.

1.4. 1911 Leknev İkinci İslam Dünyası Konferansı

1906 yılında yapılan ilk Müslüman dünyası misyoner toplantısının sonuç bildirgesinde beş yıl sonra ikinci bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştı. 1911 yılında Hindistan'da yaşayan Müslümanların en önemli merkezlerinden Leknev'de gerçekleştirilen bu toplantıda, 5 yıllık süreçte İslam dünyasında meydana gelen yeni gelişmeler, ortaya çıkan yenilikçi hareketlerin misyonerlik çalışmalarına etkileri ve 1911 yılında dünya

¹⁰⁹ Werff, *Christian Mission to Muslims*, s. 143.

Müslümanlarının ne durumda olduğu gibi hususlar, toplantıya iştirak eden çeşitli misyoner örgütlere mensup misyonerlerce sahadaki gözlemleri ışığında birinci ağızdan değerlendirilmiştir. Konferans 23 Ocak 1911’de başlayıp 28 Ocak’ta son bulmuştur. Çeşitli misyoner örgütlerden 163 delege ve 113 de ziyaretçi konferansa katılım sağlamıştır. S.M. Zwemer konferansın başkanı, H.U. Weitbrecht ve Piskopos J.E. Robinson başkan yardımcısıdır. Leknev ve Lahor Anglikan piskoposları da izleyici olarak konferansta bulunmuşlardır. Tüm toplantılar Isabella Thoburn Üniversitesi’ne ait binalarda gerçekleşmiştir. Müslüman nüfusun yaşadığı tüm topraklardan gelen misyonerler arasında Amerikan Board’u temsil edenler; Sekreter C.H. Patton, Türkiye misyonundan Bay ve Bayan Trowbridge, Madura misyonundan Bay Chandler ve Marathi misyonundan Bay Gates, Bay Hazen ve Bay Lee’dir.¹¹⁰ Konferansa katılanlar arasında, Başdiyakoz İhsan Ullah, Canon Ali Baksh, Ahmet Şah gibi Hıristiyanlığa döndürülmüş eski Müslümanlar da bulunur. Trowbridge’e göre bu kişilerin konferansa katılmış olması, misyonerler için ilham kaynağı olmuştur. İslam dünyasına yönelik bu ikinci büyük konferansta, “Panislamizm, Misyonerlik Çalışmaları ve Devlet Yönetimleri, Müslümanlığın İlerleyişi, Misyonerlerin Eğitimi, Reform Hareketleri ve Kullanılan Metotlar” başlıkları altında bildiriler sunulmuştur. Açılış konuşmasını yapan Zwemer, 1906’dan 1911’e kadar dünyadaki Müslüman nüfusun değişimini, ülkelerdeki siyasi durumu ve yaşanan gelişmeleri, Kahire konferansından o güne sosyal ve entelektüel hayattaki hareketleri ve son olarak da Kahire Konferansından sonra yerel kiliselerdeki ve cemaatteki Müslümanlara yönelik düşünce değişimlerini anlatmıştır.

New York’ta 1880’li yılların başında Presbiteryen misyonerlerce “*nil desperandum christo sub duce*” (Mesih’in rehberliğinde, umutsuzluğa yer yok) sloganıyla basılmaya başlanan ve aylık olarak misyonerlik faaliyetlerini yansıtan “*The Missionary Review of The World*” adlı derginin 1911 yılı Nisan ayı baskısında, Amerikan Board’un Antep’te görevlendirdiği misyoner Stephen Van Rensselaer Trowbridge Leknev konferansı ile ilgili bilgiler vermiştir. Yazısında ilk olarak Leknev’in konferans yeri olarak seçilmesinde etkili olan merkezi konumundan söz etmiştir. Misyoner örgüt delegelerinin Çin, İran, Arabistan, Sudan, Mısır ve Türkiye gibi ülkelerden kolaylıkla şehre ulaşabildiğini; ancak

¹¹⁰ William A. Hazen, “The Lucknow Conference On Missions To Moslems”, *Missionary Herald*, Vol. 107, Nisan 1911, s. 163.

Cava, Sumatra, Rusya ve Orta Afrika'dan gelmesi beklenenlerden bazılarının çeşitli sebeplerden dolayı konferansa katılım sağlayamadıklarını söyler.

Amerikan Board Misyoner örgütünün yayını *Missionary Herald*'ın 1911 Nisan sayısında yazan William A. Hazen'ın belirttiğine göre, bu konferansın toplanma amaçlarından en önemlisi Müslümanlarla ilgili çalışma yapmanın önemine vurgu yapmak ve tüm Müslümanlara yönelik evanjelik faaliyetlerin hızlanmasına katkı sağlamaktır. Bu konferansta Afrika stratejik bir merkez olarak işaret edilmiş ve bu topraklarda yaşayan putperestler arasındaki İslami ilerleyişin bir an önce önüne geçilmesi gerektiği söylenmiştir. Ayrıca, Orta Asya'daki misyoner istasyonlarının birbirine bağlı hareket etmesinin gerekliliği üzerinde de durulmuştur. 1906 yılındaki konferansta da belirtildiği gibi, Müslümanlar arasında faaliyet gösterecek kişilerin özel bir eğitimden geçmesi gerektiği ve özellikle Arapça ve Kur'an bilgilerinin çok iyi seviyede olması gerektiği dile getirilmiştir. Bu konuyla ilişkili olarak konferansın sonunda, Kahire'de bir enstitü kurulmasına ve burada tecrübeli misyonerlerin görevlendirilmesine karar verilmiştir.

Leknev Konefransı'nda Zwemer'in yaptığı açılış konuşmasının ardından sırasıyla; Müslüman Dünyadaki Panislamizm Hareketleri, Siyasi Değişimler ve Bunların Misyona Çalışmalarına Etkileri ve İslam'a Yönelik Misyoner Hareketlerine Karşı Hükümetlerin Yaklaşımları ana başlıkları altında, ilk 3 gün boyunca uzman misyonerlerce konuşmalar yapılmış ve daha sonra bunlar bir cilt halinde basılı hale getirilmiştir. Panislamizm hareketinin Türkiye, Afrika ve Malezya'daki etkilerini anlatan bildirimler oldukça dikkat çekicidir. Özellikle Profesör Crawford'un Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan son gelişmeleri yansıttığı çalışması özel ilgi görmüştür.¹¹¹ Çin'deki 20 milyon Müslümanın karşı karşıya kaldığı ilgisizliğin yansıtıldığı konuşma ise bu konuya Kahire konferansından sonra taze bir bakış açısı kazandırmıştır. James Adrian'ın Celebes ile ilgili bildirisi, Müslümanların o topraklardaki putperestler arasında nasıl ilerleme kaydettiklerini ortaya çıkarmıştır. Bayan Jennie Von Meyer'in Volga Eyaleti, Orta Asya ve Sibirya'da Ortodoks Misyoner Cemiyeti'nin faaliyetlerini anlattığı konuşması da ilgiyle takip edilmiştir. Çünkü, bu bölgelerdeki Müslümanlarla ilgili Kahire konferansında neredeyse hiçbir bilgi paylaşılmamıştır. C.G. Myleria, Kahire'de Arapça

¹¹¹ Stephen Van Rensselaer Trowbridge, "The Lucknow Conference On Missions To Moslems", *The Missionary Review of the World*, Vol. 34, Ocak-Aralık 1911, s. 279.

ve Kur'an ilimlerinin öğretildiği bir misyoner eğitim merkezinin oluşturulmasını teklif etmiş ve bu teklif kapanış kararları arasına eklenerek kabul edilmiştir. Dr. Wherry, konferans boyunca güven veren üslubu ile misyonerlere hitap etmiş ve Müslüman ülkelerde yaşanan reformların korkulacak bir yanının olmadığını vurgulamıştır. Ona göre bu hareketler, Müslümanları dinlerine yakınlaştırmaktansa daha da uzaklaştıracaktır.¹¹² W.H.T Gairdner, Afrika'daki durumu aktarırken, özellikle Müslümanların Avrupalı Hıristiyan yönetimler altında oldukça rahat hareket ettiklerini ve kolaylıkla putperest kabilelere ulaşarak onları kendi dinlerine döndürdüklerini ifade etmiş ve Müslümanlaşan bir putperestin daha sonra Hıristiyanlığa döndürülmesinin neredeyse imkânsız bir hal aldığını söylemiştir. Avrupalı Hıristiyan yöneticilerin bilerek veya bilmeyerek dini özgürlük sağlamak adına Müslümanların işlerini kolaylaştırdıklarını; ancak, Hıristiyan misyonerlere zaman zaman kısıtlamalar getirdiklerini iddia etmiştir.¹¹³ Bu bilgilerin üzerine, konferansın sonuç kararları kısmında da Afrika'daki durumun daha net ortaya konması için iki yetkin misyonerin rapor sunmak üzere bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu bildirilerin ardından konferansın son günlerinde, misyonerlerin eğitimi için neler yapılabileceği, bu eğitim için gerekli literatürün ne şekilde oluşturulacağı, kadınlara yönelik yapılan çalışmalar ve kadınlarla ilgili girşilen reformlar değerlendirilmiştir. Konferansın bu ikinci bölümünde yapılan konuşmalar ayrı bir cilt olarak basılmıştır.¹¹⁴ Toplantıya katılan Müslüman dönmelerinin fikirleri alınarak, onlara neyin cazip geldiği sorgulanmış ve Müslümanlara daha etkin bir şekilde ulaşabilmek için yeni yollar aranmıştır. Özellikle misyonerlerin yaşam tarzlarıyla örnek teşkil etmelerinin, gösterdikleri şefkat ve sevgi dolu yaklaşımların daha başarılı sonuçlara kapı araladığı anlaşılmıştır.¹¹⁵

Konferans sırasında en çok dikkat çeken etkinliklerden biri ise, William Goldsack tarafından Asya, Afrika ve Doğu Hint Adaları'ndan toplanan İslami kitapların, risalelerin, gazetelerin, fotoğrafların ve Müslümanlara ait sembollerin sergilenmesiydi. Kitapların

¹¹² Trowbridge, "The Lucknow Conference On Missions To Moslems", s. 280.

¹¹³ Trowbridge, "The Lucknow Conference On Missions To Moslems", s. 281.

¹¹⁴ *Lucknow, 1911; Being Papers Read and Discussions on The Training Of Missionaries, and Literature For Muslims At The General Conference on Missions to Muslims held at Lucknow, January 23-28, 1911*, Ed. E.M. Wherry, C.G. Mylrea, S.M. Zwemer, The Christian Literature Society, London, 1911.

¹¹⁵ Hazen, "The Lucknow Conference On Missions To Moslems", s. 164

önemli bir kısmı, Pencap'ta Urduca basılan ve Müslümanlık propagandası için dağıtılanlardı. Ayrıca, Çin'de yine aynı amaçla kullanılmış Arapça el yazması bir eser de mevcuttu. Misyonerlerin İslam dini ile ilgili bilgilerini artırmak için, Madras Hıristiyan Literatür Cemiyetince gönderilmiş pek çok esere de ulaşmak mümkündür. Konferans başkanı Zwemer, tecrübesi ve bilgi birikimi ile konferans programını ustaca yönetmiştir. Her konuşmanın ardından dua ve diğer dini ritüeller için zaman ayırmış ve ruhani havanın bozulmasına müsaade etmemiştir. Bu konferans sonucu alınan kararların ne ölçüde uygulandığını ve yeni oluşacak gelişmeleri değerlendirmek adına 5 yıl sonra üçüncü bir İslam dünyası konferansı yapılmasına karar verilmiş yer olarak da Kahire veya Londra düşünülmüştür.¹¹⁶

Konferansa dair detaylı bilgiler içeren *Lucknow, 1911* adlı kitapçıkta konferans programı, davetli delegeler ve misyon temsilcilerinin bilgilerine ulaşmak mümkündür. Ayrıca, konferansın sonuç bildirgesinde hangi ortak kararlara varıldığı da bu kaynaktan belirtilmiştir. Bu kararlar şunlardır;

1. *Bir sonraki konferans 1916 yılında Kahire'de gerçekleştirilecektir. Ancak siyasi veya başka bir nedenden bu mümkün olamazsa Londra bir diğer seçenektir.*
2. *Bu konferansta alınan kararların uygulanmasını sağlamak ve takip etmek için bir komite kurulmuştur. Komite üyeleri ve görev bölgeleri şunlardır; J. Adriani, Posso, Endonezya; Ahmad Şah, Hamirpur, Hindistan; W. H. T. Gairdner, Kahire, Mısır; W. Goldsack, Bengal; Miss G. Y. Holliday, Tebriz, İran; Dr. Lefroy, Lahor; Michael Efendi Mansoor, Kahire, Mısır; B. S. McClenahan, Asyut, Mısır; Julius Richter, Belzig, Almanya; Miss A. de Selincourt, Z.B.M., Allahabad; J. S. Timpany, Deccan, Hindistan; S. Van E. Trowbridge, Antep, Türkiye; Miss Annie Van Somrner, Weybridge, İngiltere; F. W. Warne, D.D., Leknev, Hindistan; H. U. Weitbrecht, Simla, Hindistan; E. M. Wherry, D.D., Ludhiana, Pencap; S. M. Zwemer, Bahrein, İran Körfezi.*
3. *Gairdner, McClenahan, Wherry idari heyeti oluşturur.*
4. *Bu komite 1914 yılında tekrar bir araya gelecek ve yeni konferans hazırlıklarına başlayacaktır.*
5. *Müslümanlığın, pagan kavimler arasında olduğu kadar, Hıristiyanlığa yeni girmiş kişiler arasında da ilerlediği anlaşıldığından, gerek tüm Hıristiyanların gerekse tüm*

¹¹⁶Trowbridge, "The Lucknow Conference On Missions To Moslems", s. 281.

- misyona temsilcilerinin Müslümanlara yönelik faaliyetler için daha anlamlı ve daha sistemli önlemler alması gerektiği açıktır.*
6. *Afrika topraklarındaki İslami ilerleyiş, ilk olarak ele alınması gereken konudur. En acil önlem olarak, Afrika'da faaliyette bulunan misyoner cemiyetlerin güçlü bir koordinasyonla ortak hareket etmesi gereklidir. Bunun yanında, bu bölgede görev yapacak misyonerlerin çok iyi bir eğitim alması şarttır. Son olarak da kritik alanlarda faaliyet gösteren misyoner örgütlerin desteklerle güçlendirilmesi gerekmektedir.*
 7. *Kahire'de Müslümanlara hitap edebilecek bir misyoner koleji açılmalıdır. Bu okulda görev yapacakların Arapça'yı çok iyi bilmesi, tarih, edebiyat ve dini mevzularda uzman olması şarttır.*
 8. *İslam'ın pagan kavimler arasında ilerleyişinin durdurulması çok önemlidir. İslam'ı seçen birinin daha sonra Hıristiyanlığa geçmesi çok daha zordur.*
 9. *Misyonerlerce yazılmış İslam'a ve Müslümanlara dair eserlerin ve diğer dini metinlerin basımı, dağıtımı için tüm misyoner cemiyetlerin ortak hareket etmesi önemlidir. Müslümanların yoğun bir şekilde yaşadıkları topraklarda mümkün olduğunca çok yazılı metnin basılması ve güvenli bir şekilde dağıtılması gerekir.*
 10. *Müslümanlara karşı Kıpti Kilisesi gibi eski çağ Hıristiyan kiliselerine destek verilmeli; onlarda da misyoner ruh canlandırılmalıdır.*
 11. *Atanan komite, 1911 ile 1916 yılları arasında Afrika ve Malezya'daki İslami ilerleyişin takipçisi olacaktır.*
 12. *Müslüman nüfusun önemli bir kısmını oluşturan kadınlar ve çocuklar üzerine özel çalışmalar yapılmalıdır. Bunun için gönderilen kadın misyonerlerin güvenliğinin sağlanması ve erkek misyonerlerin ulaştığı tüm imkanlara sahip olması gerekir. Özellikle belli başlı kadın örgütlerinin Afrika'daki çalışmalara odaklanması şarttır. Bunun dışında, kadın misyonerler de Müslümanlara yönelik çalışmalar için özel bir eğitimden geçmelidirler.*
 13. *Hindistan'da faaliyet gösteren misyonerlerden bir kısmının, daha acil çalışmalar gerektiren Afrika ülkelerine gönderilmesi faydalı olacaktır.*
 14. *Özellikle İngiliz yönetimi altındaki Afrika topraklarında, idarecilerin acil alınması gereken önlemler şunlardır;*
 - a. *Hartum'daki Gordon Koleji'nin yönetiminin değişmesi.*
 - b. *Nijerya ve diğer bölgelerde Müslümanların, pagan kabilelere yönelik önemli vazifelere atanmaması.*

- c. Devlet bütçesinden, cami gibi Müslümanlara yönelik yapılar için para harcanmaması.
- d. 1910 yılında Edinburg'da yapılmış Dünya Misyonerlik Konferansı'nda alınan kararlara uyulması.
- e. Türk Hükümeti'nin çıkardığı yeni anayasaya uyması için ve yönetimi altındaki herkesin vaat edilen haklardan ve özgürlüklerden eşit faydalanabilmesi için, İngiltere, Almanya ve ABD hükümetlerince baskı yapılmasının sağlanması.

15. Leknev'deki Methodist yayınevinden çıkan yaklaşık 2 Milyon Urduca, Farsça ve Arapça yazılmış dini metnin, yeni atanan komite tarafından uygun bir şekilde dağıtılması.¹¹⁷

1.4.1. Konferansa Katılan Misyonerler

1906 Kahire Konferansı'nın ardından geçen 5 yıl boyunca dünyada pek çok gelişme olmuş ve misyoner teşkilatlarda bundan nasibini almışlardı. Özellikle Müslüman ülkelerde yaşanan siyasi değişimler misyonerlerin faaliyetlerini etkilemiş ve 1911 yılına gelindiğinde karşımıza 1906'dan çok daha farklı bir tablo ortaya çıkmıştı. Bu farklı ortamın nasıl değerlendirileceği ve geçen 5 yılda ne tür faaliyetlerin gerçekleştirildiğini birinci ağızdan öğrenmek için Hindistan'a bağlı Leknev şehrinde bir araya gelen misyonerler, yaptıkları konuşmalarda misyonun o günkü durumuna ve geleceğine ilişkin değerli bilgilileri birbirleriyle paylaşmışlardı. 1906'daki üst komitedeki en etkili kişilerden Zwemer, yine bu konferansın düzenlenmesinde başrolü oynamıştı. Konferansın davetli konuşmacıları büyük bir titizlikle belirlenmiş ve görev yaptıkları bölgeler hakkında yetkin kişiler olmalarına dikkat edilmişti. Katılımcılar ve temsil ettikleri ülkeler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir;

¹¹⁷ Lucknow, 1911, s. 34-43.

Tablo 2: 1911 Leknev Konferansı Konuşmacıları ve Temsil Ettikleri Ülkeler

Misyoner Adı	Temsil Ettiği Ülke
S.M. Zwemer	ABD
William Shedd Nelson	ABD
Freidrich Würz	Almanya
Canon E. Sell	İngiltere
Carl Meinhoff	Almanya
G.K. Simon	Almanya
J. Stewart Crawford	ABD
J. Cantine Young	ABD
L.F. Esselstyn	ABD
W.A. Wilson	ABD
S.V.R. Trowbridge	ABD
G. Wingate	İngiltere
Charles R. Watson	ABD
W.H.T Gairdner	İngiltere
John Takle	Yeni Zelanda
N. Adriani	Hollanda
F.H. Rhodes	İngiltere
Jennie Von Meyer	Rusya
Canon Weitbrecht	İngiltere
John Giffen	ABD

Kaynak: *Islam and Missions- Being Papers Read at the Second Missionary Conference On Behalf of the Mohemmedan World at Lucknow*, ed. S.M ZWEMER, E.M. Wherry, C.G. Myleria, Fleming H. Revell Co., London 1911.

Açılış konuşmasını yapan Zwemer'den sonra ilk bildiri, misyoner kaynaklarında "Bible Land" olarak adlandırılan Suriye'de görev yapan William Shedd Nelson tarafından sunulmuştur. Nelson, 1888 yılında bölgeye ulaşmış bir Presbiteryen Kilisesi Dış Misyonlar üyesidir. Ondan önce Suriye'ye ulaşan ilk Amerikalı Protestan misyonerler,

1819 yılında Kudüs'te misyonu başlatmak isteyen Pliny Fisk ve Levi Parson'du. 1870 yılına kadar Boston merkezli ABCFM bölgeye misyoner göndermeyi sürdürdü. Bu tarihten itibaren Amerika'daki Eski Ekol ve Yeni Ekol Presbiteryen kiliselerinin birleşmesiyle Suriye'deki misyon bu kiliseye bağlı Dış Misyonlar birimine aktarıldı.¹¹⁸

Nelson 25 sene bölgede görev yaptıktan sonra, gerçekleştirdiği faaliyetleri anlattığı “*Silver Chimes in Syria*” adında bir kitap yazmıştır. Bu kitapta, Suriye'ye ilk vardığında neler yaptığını, yerel dille ilgili çalışmalarını, yaptığı evanjelik amaçlı gezileri, girişimlerini, destekçilerini, Trablusşam Erkek Okulu'nu anlatmıştır. Özellikle, Suriye'de onu karşılayan ve ilk on gün onu misafir eden W.K. Eddy ve eşinden övgüyle bahsederken, deneyimli misyoner Dr. Samuel Jessup'un yardımlarını dile getirmiştir.¹¹⁹ Bu kitabın yanında bir Müslüman dönmesini anlattığı “*Habeeb The Beloved*” adında bir kitabı daha bulunmaktadır. 1897 yılında basılmış olan “*Historical Sketches of the Missions under the care of the Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church U.S.A*” (Presbiteryan Kilisesi Dış Misyonlar Kuruluna Bağlı Bölgelerle ilgili Kısa Hikayeler) adlı çalışmada Suriye'yi tanıtmış ve o tarihe kadar Suriye'de yapılmış misyonerlik faaliyetlerine değinmiştir. Bu kitapta, Suriye toprakları içindeki önemli yerleri tanıttıktan sonra, basım ve matbaacılık faaliyetleri, Kızlar için yatılı okullar, Erkekler için yatılı okullar, Suriye Protestan Koleji, Kiliseler ve İstasyonlar gibi konulardan bahsetmiş, daha sonra da o tarihe kadar bölgede görev yapmış Protestan misyonerlerin ve bölge ile ilgili yazılmış misyoner kitaplarının isimlerini vermiştir.

Nelson'un ardından bildiri sunma sırası Afrika'daki Panislamizm hareketlerini anlatmak üzere orada bulunan Alman Basler (Basel) misyonu temsilcisi Freidrich Würz'e gelmiştir. Würz, 1865 yılında Almanya'nın Calw kentinde doğmuştur. *Tübingen Stift* adlı Evanjelik- Lutheran kilisesine bağlı okulda dini eğitim almıştır. 1891 yılında misyon sekreterliği görevine getirilmiş, 1897 de ise misyon müfettişi olarak daha etkin bir konumda görev yapmıştır. Uzun yıllar Basel misyonuna hizmet ettikten sonra 1926 yılında ölmüştür.¹²⁰ 1926 yılı Temmuz ayındaki ölümünün ardından *London Missionary*

¹¹⁸ www.history.pcusa.org/collections/research-tools/guides-archival-collections/rg-115, Erişim Tarihi: 08.01.2019.

¹¹⁹ W.S.Nelson, *Silver Chimes in Syria- Glimpses of a Missionary's Experiences*, Philedelphia, 1914, s. 7-8.

¹²⁰ Christine Keim, *Frauenmission und Frauenemanzipation: eine Diskussion in der Basler Mission im Kontext Der Frühen Ökumenischen Bewegung (1901-1928)*, Lit Verlag, Münster, 2005, s. 62.

Chronicle adlı dergide kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. Birinci Dünya Savaşı boyunca Basel misyonunun Hindistan'daki yöneticisi olarak *London Missionary Society* ile yakın ilişkiler kurarak misyonerlik çalışmalarında birliktelik adına önemli adımlar attığı söylenir. Ayrıca kendisinin Uluslararası Misyonerlik Teşkilatının da bir üyesi olduğu hatırlatılır.¹²¹

Würz'ün bağlı bulunduğu Basel misyonu 1900'lü yıllarda Almanya ve İsviçre'de kök salmış en güçlü Protestan misyoner cemiyet konumundaydı. Batı Afrika ve Çin'de kurdukları istasyonlarla misyonerlik çalışmalarında bulunmanın yanında, birlikte hareket edilen ticari bir şirket vasıtası ile Hindistan'daki kiremit üretimi, endüstriyel dokumacılık ve kakao ticaretinde kritik bir rol oynamıştı.¹²²

Dördüncü sıradaki konuşmacı, Afrika'daki İslami tarikatların durumunu anlatan bildirisiyle Canon Edward Sell'dir. *Religious Orders Of Islam (1908)* (İslami Tarikatlar), *The Faith of Islam (1896)* (İslam İnancı), *The Historical Development Of The Qur'an (1905)* (Kur'an'ın Tarihi Gelişimi), *Essays On Islam (1901)* (İslam Üzerine Yazılar), *Islam: Its Rise and Progress* (İslam: Doğuşu ve Yükselişi) adlı kitapların yazarı olan Sell, İslam üzerine uzmanlaşmış önemli bir misyonerdir. 1839 yılında Londra'da doğmuş ve *Church Missionary Society* adlı misyoner örgüte bağlı üniversitede özel bir eğitim almıştır. Ayrıca, Edinburg Üniversitesi'nde İlahiyat eğitimi alarak *Doctor of Divinity* unvanına sahip olmuştur. Daha sonra Hindistan'a bağlı Madras (Chennai) şehrinde Müslümanlara yönelik olarak açılmış olan misyoner okulu *Harris High School*' a müdür olarak atanmıştır. 1865-1880 yılları arasında *Church Missionary Society*'nin Madras'taki şubesinin sekreterliği görevini yürütmüş, 1880 ile 1905 yılları arasında da Madras Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Bu okulda Arapça, Farsça ve Hindustani üzerine eğitimler vermiştir.¹²³ 1911 yılı Leknev konferansında verdiği bilgiler, *Religious Orders Of Islam* (İslami Tarikatlar) adlı kendi yazdığı kitaba dayanmaktadır. Bu kitap da temel olarak 1901 yılında yazdığı *Essays on Islam* adlı çalışmasının bir devamı niteliğindedir. Ancak kendisinin de belirttiği üzere, İslami

¹²¹ *The Chronicle of the London Missionary Society*, London Missionary Society, John Snow & Co., 1926, London, s. 173.

¹²² <http://transnationalhistory.net/interconnected/2015/05/11/how-to-be-a-global-player-the-basel-mission-between-faith-trade-and-internationalism-1910-1925/>, Erişim Tarihi: 14.05.2019.

¹²³ Charles Edward Buckland, *Dictionary of Indian Biography*, Haskell House Publishers, New York, 1968, s. 382.

Tarikatlar adlı kitabı, özellikle Afrika misyonunun önemine dikkat çekmek ve buradaki İslami ilerlemenin ne boyutlarda olduğunu gözler önüne sermek için yazmış; yaptığı çalışmanın az da olsa Misyoner cemiyetleri bu konuda harekete geçmeye teşvik etmesini ummuştur.¹²⁴

Beşinci sıradaki bildiri “Afrika’da İslam’ın İlerleyişi” başlığı ile Alman Profesör Carl Meinhoff’dan gelmiştir. 23 Temmuz 1857 yılında, günümüzde Polonya sınırları içinde kalan Barzwitz’de dünyaya gelmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra ortaokul öğretmenliği yapmış ve daha sonra da günümüzde Polonya’ya bağlı Cisowo’da 17 yıl pastör olarak çalışmıştır. Buraya Almanca öğrenmek için gelmiş Kamerunlu bir *Duala* yerlisi aracılığı ile Afrika dillerine ilgi duymaya başlamıştır. 1902 yılında Alman Hükümeti tarafından Zanzibar’da görevlendirilmiş ve 1903 -1909 yılları arasında Berlin’de *Seminar für Orientalische Sprachen*’ de eğitimler vermiştir. Afrika topraklarında konuşulan yerel diller konusunda akademik çalışmalar yapan ilk uzmanlardan biridir. Özellikle Bantu dilleri üzerine çalışmış, 1898 yılında *Grundriss einer Lautlehre der Bantusprachen* (Bantu Dilleri Ses bilgisinin Ana Hatları), 1906 yılında *Grundzüge einer vergleichenden Grammatik der Bantusprachen* (Bantu Dillerinin Karşılaştırmalı Dil Yapılarıyla ilgili Prensipler) ve 1915’te de *An Introduction to the Study of African languages* (Afrika Dilleri Eğitime Giriş) adlı kitapları yazmıştır. Bu kitabın ilk kısmında neden Afrikalı ilkel dilleri öğrenmenin gerekli olduğunu açıklamış ve daha sonra da bir misyoner için yerel dilleri öğrenmenin ne kadar önemli olduğunu şöyle açıklamıştır; “Leonhard Schultze öğrenmesi en zor dillerden *Hottentot* dili üzerine çalışmalarda bulunmuş ve bir takım eserler ortaya koymuştur. Ayrıca bu dili öğrenmesi ile, o bölgede kimsenin ulaşamadığı insanlara ulaşabilmiş, onların kalplerine girebilmiş ve o halklarla alakalı kimsenin öğrenemeyeceği bilgilere ulaşmıştır. Luther’in dediği gibi: Dil, içinde Kutsal Ruh’un kılıcını tutan bir kındır.”¹²⁵ 1909 ile 1944 yılları arasında Hamburg’da *Kolonial Institut* adlı yüksek öğretim kurumunda görev yapmıştır.¹²⁶

¹²⁴ Canon E. Sell, *The Religious Orders of Islam*, S.P.C.K. Depository, Madras, 1908, s. i.

¹²⁵ Carl Meinhof, Alice Werner, *An Introduction To The Study of African Languages*, J.M. Dent & Sons ; New York,1915, s. 139.

¹²⁶ <https://www.britannica.com/biography/Carl-Meinhof>, Erişim Tarihi: 18.04.2019.

Leknev Konferansı'nda altıncı konuşmacı G. Simon'dur. Kahire konferansına da katılmış olan ve yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz G. Simon, Leknev Konferansı'nda "Malezya'da Panislamizm" başlıklı bir tebliğ sunmuştur.

Simon'dan sonra konuşmasını gerçekleştiren kişi James Stewart Crawford'dur. Konusu Türkiye'deki siyasi değişimlerdir. Crawford, 1864 yılında misyoner bir anne babanın oğlu olarak Şam'da dünyaya gelmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra 1903 yılında Suriye'deki en büyük Amerikan okulu olan Suriye Protestan Koleji'nde göreve başlamıştır. 1866 yılında, tıp alanı dahil olmak üzere yüksek eğitim vermek üzere ABCFM misyonerlerinden Dr. Bliss'in üstün gayretleri ile açılan bu okul 1920 yılında isim değiştirerek Beyrut Amerikan Üniversitesi olmuş ve varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Kuruluş aşamasında Dr. Bliss'in de belirttiği üzere, bu okula siyahi veya beyaz ırktan; Müslüman, Hıristiyan, Yahudi herkes kayıt yaptırabilmekteydi. Hiç kimseye inancından dolayı baskı yapılmayacaktı. Ancak, öğretim kadrosunun Hıristiyanlıkla ilgili verdiği eğitimlerden veya yaşam tarzlarından herhangi birinin etkilenmemesi de mümkün olmayacaktı.¹²⁷

Crawford, tıp, eczacılık ve ticaret eğitimi veren Suriye Protestan Koleji'nde 1903 yılından itibaren İncil ve Etik derslerine girmeye başlamıştır. Ayrıca 1908 yılında yayınlanan Suriye Protestan Koleji kataloğuna göre Crawford hazırlık sınıflarından sorumlu müdür yardımcılığı görevini de üstlenmiştir.¹²⁸ 1935 yılında hastalığından dolayı emekliliğe ayrılmak zorunda kalan Crawford, 1939 yılında Beyrut'ta ölmüştür.¹²⁹

Leknev Konferansı'nda sekizinci sırada Aden'den gelen J. C. Young kürsüye çıkar ve "Arabistan'da Siyasi Değişimler" adındaki bildirisini sunar. 1906 yılındaki Kahire Konferansında da bir konuşma yaptığından, Zwemer ile birlikte Arabistan'da görev yapan bu misyonerle ilgili bilgiler ilgili kısımda mevcuttur.

Dokuzuncu sırada L. F. Esselstyn "İran'da Politik Değişimler" adındaki bildiri ile sahne alır. Kahire Konferansı'nda İran ile ilgili bilgiler sunan konuşmacı W.St. Clair Tisdall'dır. Lewis Fillmore Esselstyn 13 Nisan 1863'te New York'da dünyaya gelmiştir.¹³⁰ Dini

¹²⁷ Lyman Abbott, *Silhouettes of My Contemporaries*, Doubleday Page and Co., New York, 1921, s. 182.

¹²⁸ *Catalogue of the Syrian Protestant College 1907-1908*, American Mission Press, 1908, s. 5.

¹²⁹ Stephen B. L. Penrose Jr, *That They May Have Life*, Princeton University Press, New Jersey, 1941, s. 122.

¹³⁰ <https://www.findagrave.com/memorial/21988104/lewis-fillmore-esselstyn>, Erişim Tarihi: 27.05.2019.

eğitim almak üzere 1818 yılında Presbiteryanlar tarafından kurulmuş *Auburn Theological Seminary* adlı okula kayıt olmuştur.¹³¹ Bu okula giriş tarihi 1884; mezuniyet tarihi ise 1887'dir. Aynı yıl, *Presbyterian Board of Foreign Mission (BFM)* tarafından İran'a gönderilmiştir.¹³² *BFM* cemiyeti 1870 yılından itibaren, İran ve Suriye'de daha önce Amerikan Board tarafından yürütülen misyoner faaliyetleri devralmıştır. Amerikan Board ise Anadolu'daki çalışmalarını sürdürmüş ve daha çok Kongregasyonel geleneği takip eden bir örgüte dönüşmüştür.¹³³ Yine 1887 yılında İran'a doğru yola çıkmadan Michigan'da kendisi gibi bir misyoner olan Mary H. Huston'la evlenmiştir. 1872 yılında Doğu İran misyonunun bir parçası olarak Tahran'da kurulmuş istasyonda göreve başlamıştır. Bu istasyonda görev yapan diğer misyonerler; J. L. Potter ve Bayan Potter, S. M. Jordan ve Bayan Jordan, Charles A. Douglas ve Bayan Douglas, Bayan Cora C. Bartlett, Bayan Mary J. Smith, Bayan Rosa Shoenhair, Bayan Annie W. Stocking ve Bayan Bessie Allen'dir.¹³⁴ 17 Mayıs 1918 yılında Meşhed'de görev yaparken yakalandığı bir hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Yaklaşık otuz yıl boyunca aralıksız İran'da bulunarak Presbiteryan misyon adına faaliyetler gerçekleştirmiştir.

Onuncu sırada Hindistan'daki durumu anlatmak üzere William Alexander Wilson kürsüye çıkmıştır. 1906 yılındaki Kahire konferansı'nda "Kuzey Hindistan'da İslam" adlı bildiriye E.M. Wherry; "Güney Hindistan'da İslam" adındakini ise M.G.Goldsmith ve yine aynı ülke ile ilgili olarak "Hindistan'da Yeni İslam" başlıklı bildiriye H.U. Weitbrecht sunmuştu. İkinci konferansta da bu önemli topraklar için Wilson'dan başka, John Takle "Hindistan'da Müslümanların İlerleyişi" ; H.U. (Canon) Weitbrecht ise "Hindistan'da Reform Hareketleri" adlı bildirileriyle katılım sağlamışlardır. 1851 yılında dünyaya gelen William A. Wilson dini eğitimini tamamladıktan sonra, Amerika'nın Georgia eyaletine bağlı St. Marys deki Knox Presbiteryan Kilisesi'nin ilk papazı olarak 1878'de göreve başlamıştır. 1879 yılında Margaret Caven ile evlendikten sonra 1884'de misyonerlik görevi ile Hindistan'a doğru yola çıkmıştır.¹³⁵ İlk görev yeri İndore eyaleti

¹³¹ <https://auburnseminary.org/history/>, Erişim Tarihi: 27.05.2019.

¹³² "Lewis Fillmore Esselstyn", *General Biographical Catalogue Of Auburn Theological Seminary 1919-1940 (With Supplementary Biographical Notes on Alumni From the Classes 1846-1918)*, Auburn Theological Seminary, New York, 1960, s. 52.

¹³³ Iracema Dulley, "American Board of Commissioners", *Encyclopedia of Christianity in the Global South*, ed. Mark A. Lamport, Cilt 2, Rowman and Littlefield, Lanham, 2018 s. 13.

¹³⁴ W.A. Shedd, *Historical Sketch of the Mission in Persia*, The Woman's foreign missionary Society at the Presbyterian Church, Philadelphia, 1911, s. 34.

¹³⁵ <http://images.ourontario.ca/stmarys/46125/data>, Erişim Tarihi: 30.05.2019.

olmuştur. 1917 yılına kadar eşiyle birlikte aralıksız bir şekilde Hindistan’da misyonerlik faaliyetleri sürdüren Wilson, *The Redemption of Malwa* ve *The Popular Preachers of the Ancient Church* adlı iki kitap yazmıştır.¹³⁶ *The Redemption of Malwa* adlı kitapta, Kanada Presbiteryan misyonunun Merkezi Hindistanda yer alan Malwa kentindeki ilk dönem faaliyetlerini, bu bölgenin iklim koşullarını, coğrafi şartlarını ve burada yaşayan halkların genel özelliklerini bilgilendirici bir yalınlıkla sunmuştur. John T. Taylor’a göre, bu bahsi geçen bölge ile ilgili en kayda değer bilgiler 1916 yılına kadar sadece bu kitapta ve Norman Russell’ın *Village Work in India* adlı kitabında yer almaktaydı.¹³⁷ Ayrıca, Wilson, Norman Russell ile birlikte Malwa’da görev yaparken Hıristiyanlık mesajlarını daha sistematik bir biçimde sunmak için 1894 yılında teoloji dersleri vermeye başlamış ve 1907 yılına kadar da bireysel çabalarını sürdürmüştür. Bu tarihten sonra büyüyen talep de göz önünde tutularak *Malwa Theological Seminary* kurulmuş ve ilk yönetici olarak da Wilson seçilmiştir.¹³⁸

Leknev Konferansı’nda, Stephen Van Rensselaer Trowbridge on birinci sırada bildiri sunmuştur. Trowbridge 28 Mayıs 1881’de doğmuştur. 21 Haziran 1906’da Blanche Louise Horton ile Brooklyn’de evlenmiştir.¹³⁹ *Outlook*’da Türkiye’nin o dönemdeki durumunu anlatan “The War of Five Nations” adındaki makalesi 23 Kasım 1912’de çıkmış; “*Missionary Review of the World*”ün 1912 Aralık ayı sayısında da aynı konuyu işleyen bir yazı yayınlamıştır. “*The Alevis, or Deifiers of Ali*” adlı makalesiyle de Anadolu’daki Aleviliği birebir yaşadığı örneklerle anlatmıştır.¹⁴⁰ Uzun yıllar boyunca Antep’te yaşamış ve bölge halkını yakından tanıma şansını yakalamıştır.

Trowbridge’in ardından Orta Asya’daki durum Col. G. Wingate, C.I.E¹⁴¹ tarafından aktarılmıştır. Albay olan Wingate Orta Asya misyonunun kurucusudur. Kızı Racher

¹³⁶ Mary J. Anderson, *The Life Writings of Mary Baker McQuesten: Victorian Matriarch*, Wilfrid Laurier University Press, Ontario, 2004, s. 257.

¹³⁷ John T., Taylor, *In the heart of India : the work of the Canadian Presbyterian Mission*, Board of Foreign Missions Presbyterian Church in Canada, Toronto, 1916, s. iii.

¹³⁸ John T., Taylor, *In the heart of India*, s. 119-120.

¹³⁹ “The Alumni”, *The Princeton Alumni Weekly*, Princeton University Press, Vol. 13, No.12, 25 Eylül 1912, s. 242.

¹⁴⁰ Stephen Van Rensselaer Trowbridge, “The Alevis, or Deifiers of Ali”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 2, No. 3, Cambridge University P., Temmuz 1909, s. 340-353.

¹⁴¹ Açılımı *Companion of the Order of The Indian Empire* olan bu rütbe, 1878-1947 yılları arasında Hindistan’da görev yapan askeri personelden üstün yararlılık gösterenlere verilmiştir. Bu rütbeye sahip olanlar, törenlerde özel kıyafetleriyle boy gösteriyorlardı. (https://ipfs.io/ipfs/QmXoyvizjW3WknFiJnKlWHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/Order_of_the_Indian_Empire.html, Erişim Tarihi: 01.06.2019).

Wingate de aktif bir misyonerdir ve İsveçli misyonerlerle Doğu Türkistan'da çalışmalarda bulunurken her seferinde bu misyonunun babasının eseri olduğunu hatırlatmaktan geri kalmadığı bilinmektedir.¹⁴² George Wingate 21 Kasım 1852'de İngiltere'de doğmuştur. Babası William Macaristan Yahudileri üzerine çalışmalar yapmış öncü bir misyonerdir. Kuzey İngiltere'de aldığı askerlik eğitiminin ardından 7 Şubat 1875'te daha aktif bir askerlik için Hindistan'a gitmiştir. 1901 yılındaki *Tochi Valley* askeri hareketindeki başarısıyla *C.I.E* rütbesine yükseltilmiş ve otuz yılı aşkın hizmetinden sonra 1907 yılında emekli olarak İngiltere'ye geri dönmüştür.¹⁴³ 7 çocuk sahibidir ve oğullarından Orde Wingate, oluşturduğu *Chindit*¹⁴⁴ birlikleri ile İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Burma askeri hareketinde büyük başarılar elde etmiştir.

Leknev Konferansı'nda on üçüncü sırada "Putperest Yönetim Altında İslam" adındaki bildirisi ile Charles Roger Watson yer alır. 1906 Kahire Konferansında da yer almış ve "Afrika'daki İslam ile İlgili İstatistiksel ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma" başlığı altında bir başka konuşma yapmıştır. 1873 yılında Kahire'de doğmuş; eğitimi için 1889'da Amerika'ya gitmiş, *Lawrenceville* ve daha sonra *Princeton University*'i bitirmiştir. 1894 yılında ilahiyat alanında lisansütü eğitim almak için *Ohio State University*'e başlamış ve orada daha sonra hayatını birleştireceği Maria Elizabeth Powell'la tanışmıştır. *Princeton Theological Seminary*'i bitirerek de İlahiyat doktoru ünvanını almıştır. 1902 yılında *United Presbyterian Board of Mission* tarafından Hindistan ve Orta Doğu'daki misyonerlik faaliyetlerini yönetmek üzere görevlendirilmiş ve 1916 yılına kadar bu görevde kalmıştır.¹⁴⁵ Bu görevi boyunca sürekli olarak misyon bölgelerini dolaşmış ve özellikle Mısır bölgesine yönelik gözlemlerini *Egypt and Christian Crusade(1907)* ve *In the Valley of the Nile: A History of the Missionary Movement in Egypt* adlı kitaplarında yazıya dökmüştür. Bu kitaplar bölge misyonerleri için başlıca referans metinleridir. Watson özellikle eğitim konusuna önem vermiştir ve onun dönemi Mısır'daki misyon okullarının altın çağı olarak bilinir. Sadece Mısır'da 171 okul ve 50.000'den fazla öğrencinin sorumluluğunu taşımıştır. 1899 yılında, İstanbul'daki *Robert College* ve

¹⁴² John Hultvall, *Mission and Change in Eastern Turkestan*, Heart of Asia Ministries, Renfrewshire, 1987, s. 26.

¹⁴³ Trevor Royle, *Orde Wingate: A Man of Genius 1903-1944*, Yorkshire, 2010, s. 7,15.

¹⁴⁴ İkinci dünya savaşı sırasında Japonlara karşı İngiliz, Gurka ve Burmalı gerillalardan teşkil edilmiş askeri birlik. (<https://www.britannica.com/biography/Orde-Charles-Wingate>, Erişim Tarihi: 01.06.2019).

¹⁴⁵ "William Ernest Hocking Papers, 1860-1979", Houghton Library, Harvard University. <https://id.lib.harvard.edu/ead/hou01777/catalog>, Erişim Tarihi: 03.06.2019.

Suriye'deki *Syrian Protestant College* gibi bir yüksek öğretim kurumunun Mısır 'da da açılması için babası Andrew Watson ile birlikte kolları sıvamıştır. Okulun açılması için maddi kaynak Amerikalı işadamı John D. Rockefeller ve ünlü Hill ailesinden sağlanmıştır. Tam anlamı ile 1919 yılında açılabilen okulun kurucu müdürlüğünü 27 yıl sürdürmüştür.¹⁴⁶

Sonraki konuşmacı William Henry Temple Gairdner'dır. "Hıristiyan Yönetimler Altında İslam" adında bir bildiri sunmuştur. 1873 yılında İngiltere'de dünyaya gelen Gairdner evanjelik hedeflerini Oxford'da aldığı eğitim sırasında şekillendirmiştir. *Hartford İlahiyat Okulunda* eğitimini tamamlamış ve 1928 yılındaki ölümüne kadar misyonerlik faaliyetlerini İngiliz *Church Missionar Society* adına Kahire eksenli olarak sürdürmüştür.¹⁴⁷ 1910 yılı Edinburg Dünya Misyonerler Toplantısında ve 1911 yılı Leknev İslam Dünyası Konferansında bir araya geldiği Amerikan Reformist Kilisesi üyesi Zwemer'le birlikte, Müslümanlara yönelik faaliyet gösteren misyonerlerin daha iyi eğitilmeleri için ortak bir eğitim kurumunun açılmasına karar vermişlerdir. Bu hedefe ulaşabilmek için Mısır'da misyoner Watson'la birlikte harekete geçip kuruluş aşamasındaki Kahire Amerikan Koleji ile ortak bir çalışma yürütmüşlerdir. *Cairo Study Centre* adını alan bu misyoner eğitimi kurumu, hep arzu edilen Anglo- Amerikan iş birliğinin de bir sembolü haline gelmiştir. Amerikalı, İngiliz ve diğer tüm Protestan misyonerlere yönelik olarak Arapça eğitim veren bu okulun adı daha sonra School of Oriental Studies (SOS) olmuştur. Gairdner dil eğitimi ile ilgili müfredatı düzenlerken, Zwemer de İslami öğretiler, uygulamalar ve metinler üzerine verilen dersleri organize etmiştir. Okulun asıl hedefi ise, misyonerlerin sıradan Müslümanlarla iletişime geçebilmeleri için gerekli olan dil yeterliliğini sağlamaktır. Bu konuda üstün çaba sarf eden Gairdner, İngilizce konuşan misyonerlerin Arapça eğitimleri için uygulanan modern yöntemlerin standartlarının belirlenmesinde öncü olmuştur. 1960'lı yıllara kadar aynı isimle hizmet veren kurum, daha sonra programını yenileyerek *Center For Arabic Studies Abroad* adını almış ve günümüzde halen daha özellikle Amerika'da Ortadoğu Çalışmaları üzerine eğitim almış öğrencilere üst düzey yoğun Arapça eğitimi veren bir merkez olarak

¹⁴⁶ Lawranve R. Murphy, *The American University in Cairo: 1919-1987*, The American University in Cairo Press, Kahire, 1987, s. 4-6.

¹⁴⁷<http://www.bu.edu/missiology/missionary-biography/g-h/gairdner-w-h-t-william-henry-temple-1873-1928/>, Erişim Tarihi: 06.06.2019.

faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu okul, Gairdner'in Arapça eğitimi üzerine bıraktığı mirası yaşatması açısından önemlidir.¹⁴⁸

“Hindistan’da Müslümanların İlerleyişi” adlı bildirisi ile John Takle on beşinci sıradan kürsüye çıkmıştır. Hindistan’la ilgili bu konferansta iki ayrı sunum daha yapılmıştı. Bunlardan biri Wilson’ın “Hindistan’daki Durum” adlı bildirisi; diğeri de Weitbrecht’in “Hindistan’da Reform Hareketleri” adlı bildirisidir. John Takle 1870 yılında İngiltere’de doğmuş, 14 yaşında ailesi ile birlikte Yeni Zelanda’ya göç etmiştir. Yeni Zelanda Baptist Misyonerler Cemiyeti’ne (NZBMS) kabul edildikten sonra Dunedin’de 2 yıl eğitim almış ve daha sonra tüm misyonerlik kariyerini geçireceği bir Hindistan eyaleti olan Doğu Bengal’e gönderilmiştir. 1911 Leknev Konferansında *League of Missionaries to Muslims* (Müslümanlara Yönelik Faaliyet Gösteren Misyonerler Birliği) adlı bir teşkilatın kurulmasını önermiş ve 1912 yılında faaliyetlerine başlayan örgütün kurucusu olmuştur. Bu teşkilatın çıkardığı *News and Notes* adlı aylık derginin editörlüğünü 1920 yılına kadar sürdürmüştür. Ayrıca, *The Koran and Bible; or The Crescent versus the Sun* (1905); *The Faith of the Crescent* (1913) adlı kitapların yazarıdır. *The Moslem World* adlı dergide de çok sayıda makalesi yayınlanmıştır.¹⁴⁹ 1922 yılına kadar *New Zealand Baptist Missionary Society* himayesinde Bengal’de görev yapmış ve bu bölgede çokça tanınan ve sevilen bir figür olmuştur. İslam üzerine yaptığı evanjelik yorumların yanında, Güney Asya halklarını tanıttığı dersler de vermiştir.¹⁵⁰

“Malezya’da İslam’ın İlerleyişi” adlı sonraki bildiri N. Adriani tarafından sunulmuştur. Adriani 1865 yılında Hollanda’da dünyaya gelmiştir. Babası Hollanda merkezli *Utrecht Missionary Society*’de yönetici idi. Kendisi de bir misyoner olarak yetişmiş ve Hollanda Doğu Hint Adaları’na bağlı Sulawesi’de Christian Kruyt ile evanjelik çalışmaları başlatan kişi olmuştur. Misyoner olmanın yanında ünlü bir antropologtur. Kruyt’la beraber Klasik yaklaşımlardan öte, “Sosyolojik Metot” adında yeni bir sistem geliştirmişler ve etnografik faktörleri ön plana çıkarmışlardır. Buldukları bölgedeki yerli halkı daha iyi

¹⁴⁸ Heather J. Sharkey, *American Evangelicals in Egypt: Missionary Encounters in an Age of Empire*, Princeton University Press, 2008, s. 153-154.

¹⁴⁹ L. Bevan Jones, “The Rev. John Takle”, *New Zealand Baptist*, Haziran 1940, naklen Greame A. Murray, “John Takle”, *Biographical Dictionary of Christian Missions*, Ed. Gerald H. Anderson, William B. Eerdmans Publishing Co., Cambridge, 1999, s. 656.

¹⁵⁰ Tony Ballantyn, *Webs of Empire: Locating New Zealand’s Colonial Past*, UBC Press, Vancouver, 2012, s. 96.

anlayabilmek için yerel diller üzerine iki geniş kapsamlı sözlük ve bir gramer kitabı yazmışlardır. Ayrıca, yine yerli toplulukları tanıttıkları çok sayıda makaleleri çeşitli kaynaklarda yayınlanmıştır. Bölge halkının Toraja ismiyle tanınması bu iki misyonerin çalışmaları sonucu olmuştur.¹⁵¹ Adriani ve Kruyt 1892'den itibaren, Sulawesi'de Hıristiyan veya Müslüman olmayan tüm toplulukları bu isimle betimlemişlerdir. Bu kavram aslen “pagan” tabiri ile eşleşmektedir. Bu topluluklar ayrıca kendi aralarında dilsel ve kültürel olarak üç ayrı kategoriye ayrılmıştır.¹⁵²

Adriani'den sonra F. H. Rhodes “Çin'de İslam” adlı bildirisini sunmuştur. Bir önceki konferansta Çin ile ilgili bilgileri veren isim W. Gilbert Walshe idi. Rhodes 1865 yılında İngiltere'de James Hudson tarafından kurulmuş *Chinese Inland Mission (CIM)* adına Çin'in farklı bölgelerinde faaliyet göstermiştir. *CIM*, 1964 yılından sonra *Overseas Missionary Fellowship (OMF)* adıyla çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁵³ Eşi de kendisi gibi misyonerdir ve tüm çalışmalarında onun yanında yer almıştır. 1894 yılında Şantung eyaletinde Müslüman Çinlilere yönelik çalışmaları başlatmıştır.¹⁵⁴ Çin'e bağlı Kunming şehrinde buldukları yıl 1904'tür.¹⁵⁵ Cheefo (Yantai) şehrinde görevli buldukları yıl ise 1910'dur.¹⁵⁶ Bu bölgede görevde buldukları dönemde oğulları Bernard Rhodes, Hudson Taylor tarafından kurulmuş Cheefo Misyoner Okulunda eğitim almıştır. *CIM*, 1920'li yılların başında Rhodes çiftini Çin'deki görevlerinden alarak Toronto'ya transfer ettiği için, tek çocukları Bernard Toronto Üniversitesi ve *Princeton Seminary*'de eğitim alma şansı yakalamıştır.¹⁵⁷

Konferansın tek kadın konuşmacısı Jennie Von Meyer'in “Rusya'da İslam” adlı bildirisini en çok ses getiren çalışmalardan biri olmuştur. Mayer, Rusya, Sibirya ve Türkistan topraklarında faaliyet gösteren Protestan misyonerlik teşkilatlarının yanında Rus Ortodoks Kilisesine bağlı misyonerlik örgütünün de Müslümanlara yönelik

¹⁵¹ Joel S. Kahn, *Southeast Asian Identities: Culture and the Politics of Representation in Indonesia, Malaysia, Singapore and Thailand*, Palgrave Macmillian, 1998, s. 214-215

¹⁵² Terance W. Bigalke, *Tana Toraja: A social History of an Indonesian People*, Singapore Univesity Press,2005, s. 7.

¹⁵³ <https://omf.org/us/about/our-story/china-inland-mission/>, Erişim Tarihi: 09.06.2019.

¹⁵⁴ “Stations and Missionaries”, *China and The Gospel-An Illustrated Report of the China Inland Mission 1920*, China Inland Mission, London, 1920, s. 18.

¹⁵⁵ “Protestan Missionaries in China, Japan and Korea”, *Directory of Protestant Missionaries in China, Japan and Corea for the Year 1904*, Daily Press Office, Hongkong, 1904, s. 73.

¹⁵⁶ “Protestan Missionaries in China, Japan and Korea”, s. 106.

¹⁵⁷ “Dr. J.B. Rhodes, “*The Getaway-Year Book of the Toronto Bible College*, Vol. 20, Mart 1954, s. 5.

faaliyetlerinden söz etmiştir. İlk konferansta Rus topraklarındaki faaliyetlere ilişkin bir sunumun bulunmaması da bu bildirinin önemini artırmaktadır. Zwemer'in editörlüğündeki *The Moslem World* adlı dergide çıkan Madame Bobrovnikoff'un Rusya'daki Müslüman ilerleyişi ile ilgili makalesinden sonra, Mayer'in *Islam and Mission* konferansındaki bildirisi birçok bilinmeyeni su yüzüne çıkarmıştır. Özellikle Rusya'daki dini serbestlik ilanından sonra 50.000 eski Ortodoks Hıristiyan'ın Müslümanlığa dönmesi dikkat çekicidir.¹⁵⁸

“Hindistan'da Reform Hareketleri” adlı bildirisi ile on dokuzuncu sıradan kürsüye çıkan Canon Weitbrecht, 1906 Kahire Konferansında yine aynı konu üzerine bir bildiri sunmuştu. Asıl ismi Herbert Udny Weitbrecht iken, Kilisedeki görevinden dolayı Lahor'da “*Canon*” ismini kullanmıştır. Onunla ilgili bilgiler daha önceki ilgili kısımda mevcuttur.

Leknev Konferansında son sıradan bildirisini sunan misyoner John Giffen'dir. “Yakın Doğuda Reform Hareketleri” başlığı altında özellikle Mısır'daki Panislamizm hareketlerini değerlendirmiştir. 1846'da doğan Giffen, 1871 yılında *Westminster College*'i; daha sonra *Xenia İlahiyat Okulunu* bitirerek vaiz olarak göreve başlamıştır. 1875 yılında *United Presbyterian Church* tarafından Mısır'a gönderilmiş ve 1877 yılına kadar İskenderiye'de misyonerlik faaliyetlerini yürütmüştür. 1877-1878 arası Asyut'ta görev yaptıktan sonra 1922 yılındaki ölümüne kadar Kahire'de yaşamını sürdürmüştür. Mezarı Kahire'deki Amerikan Protestan mezarlığındadır.¹⁵⁹ Yetmiş beş yaşında zatürre hastalığına yenik düşmüş; kırk altı yıllık misyonerlik geçmişiyle Birleşik Presbiteryan Kilisesinin tanınan bir ismi olmuştur.¹⁶⁰

1911 Leknev Konferansı'na katılan misyoner konuşmacılar genel olarak değerlendirildiğinde onların son derece yüksek bir Hıristiyanlık eğitiminden geçmiş, deneyimli ve aktif bireyler oldukları anlaşılmaktadır. Görevli oldukları bölgelere son derece hâkim olmanın yanında İslam diniyle alakalı da üst düzey bilgilere sahip olmaları ortak yanlarıdır. Bunlardan bir kısmınının 1906 Kahire ve 1910 Edinburgh Konferanslarında da yer almış olması, Misyoner Cemiyetlerin bu kişilere ne kadar önem

¹⁵⁸ “Lucknow Conference”, *The Moslem World- A Quarterly Review*, Vol. 1, 1911, s. 172.

¹⁵⁹ <https://www.findagrave.com/memorial/133441994/john-giffen>, Erişim Tarihi:10.06.2019.

¹⁶⁰ “Death of Dr. Giffin”, Abbeville Press and Banner, 14 Nisan 1922.

verdiğinin de bir göstergesidir. 1911 Leknev Konferansı için özel seçilen misyonerler, İslam dünyasının o dönemde yaşadığı değişimleri ve gelişmeleri yakından takip eden ve bu konularda görüş sahibi kişilerdir. Bu konferansta gerek yazdıkları eserlerle gerekse onlarca yıl görev yaptıkları topraklarda kazandıkları deneyimlerle adlarından söz ettiren uzman misyonerler, Müslümanlara yönelik faaliyetlerin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması için ne tür çalışmalar yapılması gerektiğine dair görüşlerini ifade etmişlerdir.

BÖLÜM 2: PROTESTAN MİSYONERLERİN 20. YÜZYILIN BAŞINDA İSLAM DÜNYASININ DURUMU İLE İLGİLİ TESPİTLERİ

2.1. 20. Yüzyılın Başında Dünya Genelinde Müslüman Nüfus

Misyonerler dünya üzerinde, özellikle Müslüman dünyasındaki çalışmalarını anlamlandırabilmek ve planlayabilmek için iyi bir durum tespiti yapmak zorundaydılar. Bu yüzden düzenledikleri konferanslarda nüfus üzerinde dikkatle durmuşlardır. Özellikle 1906 ve 1911 konferanslarının düzenleyicisi olan Zwemer bir giriş olmak üzere Müslüman dünyasının nüfusu üzerinde değerli bilgiler vermiştir. Konferanslarda verilen rakamlar gözden geçirildiğinde ve farklı kaynaklarla mukayese edildiğinde¹⁶¹ misyonerlerin dünyanın farklı bölgelerindeki Müslüman nüfusu mümkün olduğunca düşük göstermeye gayret ettikleri ortaya çıkmaktadır. İncelediğimiz 1906 ve 1911 konferansına katılan misyonerler bu nüfus istatistikleri üzerinden hareket ederek Müslüman dünyasına yönelik politikalar geliştirmişlerdir.

1906 Kahire ve 1911 Leknev Konferanslarında dünya genelindeki Müslümanların sayısı ile ilgili bilgileri en detaylı sunan kişi Samuel M. Zwemer'dir. 1906 yılındaki konferansta "Tüm Dünyadaki Müslüman Nüfusla Asya Müslüman Nüfusunun İstatistiksel ve Karşılaştırmalı Araştırması" adında bir bildiri okumuş; 1911 yılında gerçekleştirilen "Islam and Missions" adlı misyoner konferansının açılış konuşmasında da yine benzer sayısal bilgileri dünyanın dört bir yanından gelen misyoner örgüt temsilcileriyle paylaşmıştır. İstatistiksel bilgilere ilk olarak dünyadaki toplam Müslüman sayısını vererek başlar. Bunun için çeşitli kaynaklardan derlediği bilgileri aktarır. Örneğin, 1864'den günümüze tüm dünyadaki politik, siyasi ve ekonomik gelişmelerle ilgili yıllık bilgiler sunan ve İngiliz Macmillan tarafından yayınlanan *Statesman's Year Book*' a göre 1890 yılında dünyadaki Müslüman nüfusunun 203.6000.000 olduğunu söylerken; 1906 yılındaki Kahire Konferansında bu sayının 232.966.170 olarak belirtildiğini kaydeder. Verdiği diğer bilgilerdeki çelişkilerin Çin ve Sudan gibi ülkelerden gelen farklı sayılardan kaynaklandığını belirtir. Siam, Çin ve Filipinler için verilen sayıların abartılı olduğunu

¹⁶¹ Karşılaştırınız; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul, 2010; O.M. Cipolla, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992; A.M. Carr-Saunders, *World Population*, London 1964.

düşünen Zwemer, toplam Müslüman sayısının kabaca 200.000.000 olduğunu kabul eder.¹⁶²

Dünyadaki en fazla Müslüman nüfusun 62.458.077 kişi ile Hindistan'da yaşadığını ifade eden Zwemer, ilginç olan tarafın ise yönetimi altındaki 95.000.000 Müslüman ile dünyadaki en fazla Müslümanı yöneten ülkenin ise Birleşik Krallık olduğunu hatırlatır. Bu sayının İngiliz yönetimi altındaki Hıristiyan nüfustan 5.000.000 fazla olduğunu da belirtir.

Cava topraklarında ise 24.270.600 Müslüman'ın bulunduğu, daha sonra 20.000.000 Müslüman ile Rus İmparatorluğunun üçüncü sırada olduğu ve Türkiye'nin ise 15.280.800 kişi ile dördüncü sırada yer aldığı söylenir. O tarihlerde neredeyse tüm Asya ve Afrika ülkelerinde Müslüman nüfusa rastlamanın mümkün olduğu da bu bilgilere eklenir. Mısır, İran, Fas, Cezayir, Arabistan, Afganistan gibi ülkelerin ise 4 ila 9 Milyon arasında değişen nüfuslarının neredeyse tamamının Müslümanlardan oluştuğu Zwemer tarafından açıklanır.¹⁶³

Zwemer, Hıristiyanlıkla Müslümanlık arasındaki en büyük kavganın o dönemde Afrika topraklarında verildiğini haber verir. Edinburgh Konferansında mevzu olan bir mektupta Halle Üniversitesinden Dr. Gustav Warneck'in şöyle söylediğini aktarır;

*“ İslam'ın Hıristiyan misyonunu en çok tehdit ettiği yer Orta Afrika ve hatta Hollanda Doğu Hint Adaları'dır. Eğer biz tüm gücümüzle karşı atağa geçmezsek sadece putperestleri kendi dinimize döndürme fırsatını kaçırmış olmayacağız; aynı zamanda elimizdeki Hıristiyanları bile kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya geleceğiz. Müslümanlıkla yapılacak asıl kavga ise yakın gelecekte Doğu Afrika toprakları için olacaktır. ”*¹⁶⁴

Zwemer, Hollanda Doğu Hint Adalarında, Hollandalı ve Alman misyonerlerin yaptığı çalışmalardan övgüyle söz ederken, geçmişteki ilgisizliğin şu anki koşulları güçleştirdiğinden yakınır. Cava'da Kur'an öğreticilerinin sayısının hızla artmakta

¹⁶² 20. yüzyılın başındaki dünya Müslüman nüfusu ile ilgili Kahire Konferansı'nda ifade edilen rakam 232.966.170 iken; 1910 yılında Martin Hartmann'a göre bu sayı 223.985.780'dir. (Zwemer, “An Introductory Survey”, *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 11.)

¹⁶³ Zwemer, “An Introductory Survey”, *Islam and Missions*, s. 14.

¹⁶⁴ Zwemer, “An Introductory Survey”, *Islam and Missions*, s. 17.

olduğunu söyleyen yazar, kendi misyon yetkililerini de bölgede önlem almaya çağırılmaktadır.

Bildirinin ilerleyen bölümünde, Güney Amerika'daki ve Batı Hint adalarındaki Müslümanlardan da haber verilir. Dr. Hartmann'a göre Britanya Guyanası'nda 22.200, Hollanda Guyanası'nda 5800, Orta Amerika ve Batı Hint Adalarında ise 20.600 Müslüman'ın yaşadığı söylenir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sayının ise 8000 Müslüman'ın hayatını sürdürdüğü kaydedilir. Yani Amerika Kıtasında toplam 56.600'lık bir nüfus barınır. Zwemer' e göre bu sayı önemsiz gibi gözükse de yaşadıkları bölgelerde çeşitli zorluklara sebep olduklarından yakındır. Örneğin, Julia M. Bentley'in şu sözlerini aktarır; “ *Bölgedeki pek çok Hindu Hıristiyanlığa yönelmişken, birden ortaya çıkan Hintli Müslümanlar tarafından kandırılıp yoldan çıkartılıyorlar. Bana öyle geliyor ki, Müslümanlığa yönelik çalışma, günümüz misyonerlik çalışmalarımızın kilit taşıdır.*”¹⁶⁵

Zwemer İstatistiksel bilgilere, misyonerlerin ayak basmadığı topraklarla ilgili bilgilerle son verir. Edinburgh konferansı 1 no'lu komisyon tutanaklarında da belirtildiği üzere, misyonun ulaşamadığı bölgelerden en önemlisi Çin'dir, der. Bunun dışında, Rus Türkistan'ındaki 5.000.000, Hive'deki 800.000, Buhara'daki 1.250.000, Afganistan'daki 4.000.000 Müslümandan bahseder. Afrika'da Müslümanların yaşadığı işgal edilmemiş topraklardan Barka'da 100.000, kıyı şeridinin güneyinde Tunus'ta 1.000.000, Oran'da 1.300.000; Fas'a bağlı Atlas Riff toprakları, Mulaya vadisi ve Sahara bölgesinde toplam 2.260.000 Müslümanın yaşadığını belirtilir. Ayrıca, Hıristiyanlık ve İslam'ın putperest bölgeleri ele geçirmek için savaştığı geniş topraklardan da söz eder. Arabistan bölgesinde ise Necid, Hicaz ve Hadramut'un tamamıyla adım atılmamış bölgeler olduğu hatırlatılır. Malay Yarımadası'nda ise Hıristiyan misyonundan mahrum olan 1.000.000 kişi yaşamaktadır, der. Bunların haricinde, Mekke ve Meşhed hariç Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu tüm stratejik bölgelere misyonerlerce ulaşılmış olduğunu ve bu bölgelerin bir şekilde misyonerlik çalışmalarının merkezi haline getirildiğini açıklar.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 20.

¹⁶⁶ Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 21.

Zwemer'in topladığı veriler ışığında 1906 yılı itibari ile dünya genelinde toplam Müslüman nüfus ile bu nüfusun tâbi olduğu yönetimler ve konuştuğu diller aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Dünya Genelinde Müslümanlar (1906)

Ülke	Toplam nüfus	Müslümanlar	Hükümet	Müslümanların Konuştuğu diller
ASYA				
Yabancı Yönetim				
Britanya İmparatorluğu				
1. Aden, Perim	41.222	40.000	İngiliz	Arapça, Somali dili
2. Sokota ve Kuria Muria	12.000	12.000	İngiliz	Arapça
3. Bahreyn Adası	60.100	60.000	İngiliz	Arapça
4. İngiliz Borneo'su	200.000	50.000	İngiliz	Malay
5. Seylan	3.578.333	248.140	İngiliz	Karışık
6. Kıbrıs	237.022	51.209	İngiliz	Türkçe
7. Maldivler	30.000	30.000	İngiliz	Hintçe
1. Çin ve Doğu Türkistan	426.337.300	30.000.000	İmparatorluk	Çince, Türkçe
2. Japonya ve Formosa	46.732.841	25.500	Monarşi	Çince
3. Kore		Japon	Korece
4. Siam	8.000.000	1.000.000	Monarşi	Çince ? ve Malay
5. Nepal	9.000.000	1000	Bağımsız.devletler,	Hintçe
6. Bhutan	5.000.000	Bağımsız.devletler
	30.000			
AVRUPA				
1. Türkiye	6.130.000	2.050.000	Monarşi	Türkçe
2. Rusya ve Avrupa	(istatistiksel	Bilgi Asya ile	İlgili kısımdadır)	Rusça (?)
3. Yunanistan, Servia (Sırbistan), Romanya, Bulgaristan,vb.		1.360.402		Çoğunlukla Türkçe
AVUSTRALYA VE AMERİKA				
Çinli nüfusun içinde ve sahil kesimlerinde çok sayıda Müslüman vardır.		68.000		Hintçe ve Çince

Kaynak: Zwemer, "Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World", The Mohammedan World of To-Day, New York, 1906, s. 294.

Zwemer'in dışında dünya Müslüman nüfusu hakkında veriler sunan bir diğer önemli misyoner ise H.O. Dwight'tı.1904 yılında yayınlanan misyoner ansiklopedisinde aşağıdaki bilgileri sunmuştu.

Tablo 4: 1904 itibari ile Ülke Bazında Müslüman Nüfusu

Romanya	44.000
Bulgaristan	600.000
Sırbistan	14.500
Bosna Hersek	548.500
Karabağ	14.000
Yunanistan	24.000
Türkiye (Avrupa)	2.500.000
Türkiye (Asya)	16.000.000
Rusya	14.000.000
İran	9.000.000
Afganistan	4.000.000
Hindistan	62.500.000
Seylan	250.000
Belucistan	770.000
Çin	30.000.000
Malezya	13.200.000
Mısır	9.000.000
Zanzibar	100.000
Fas	8.000.000
Trablus	1.800.000
Tunus	1.000.000
Cezayir	4.000.000
Mısır Sudanı	3.500.000
Sierra Leone and Nijerya (İngiliz Yönetimindeki)	7.600.000
Batı Sahra ve çevresi (Fransız Yönetimindeki)	8.375.000
Nyasaland ¹⁶⁷	500.000

¹⁶⁷ 1964'te İngilizlerden bağımsızlığını alan ülke günümüzde Malavi olarak bilinir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Malavi> , Erişim Tarihi:29.10. 2020.

İngiliz Doğu Afrikası ¹⁶⁸	500.000
Uganda	800.000
German B. Africa	750.000
Somali	1.100.000
Kamerun	2.000.000
Ümit Burnu, müstakil adalar, Amerika	60.000
TOPLAM	193.550.000

Kaynak: Henry Otis Dwight, H. Allen Tupper, “Edwin Munsell BLISS”, *The Ansynclopedia of Missions*, 2. Baskı, Funk and Wagnalls Co., New York, 1904, s. 49.

S.M. Zwemer 1906 Kahire Konferansı’nda yaptığı konuşmada 20. yüzyılın başında Müslüman nüfusla ilgili yaptığı geniş literatür taraması sonucunda elde ettiği verileri karşılaştırmalı bir şekilde de sunmuştu. 1906 yılına kadar, Zwemer’in taradığı farklı kaynaklarda çıkan farklı sayılar aşağıdaki tablodadır.

Tablo 5: Çeşitli Kaynaklara Göre Toplam Müslüman Nüfusu (1906)

Statesman’s Year Book	203.600.000
Brockhaus’ Convers-Lexikon 1894	175.000.000
Hubert Jansen’s Verbreitung des Islams 1897	259.680.672
S.M. Zwemer (Misyoner İncelemesi) 1898	196.491.842
Algemeine Missions Zeitschrift, 1902	175.290.000
H. Wichmann, in Justus Perthes’ Atlas, 1903	240.000.000
William Curtis, in Syria and Palestine, 1903	300.000.000
Encyclopedia of Missions, 1904	193.550.000
1906 yılında yayınlanan çeşitli kaynaklardan derlenen en güncel veri	232.966.170

Kaynak: S.M. Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 289.

¹⁶⁸ 1895-1920 yılları arasında İngiliz sömürgesi olarak bu isimle anılan bu topraklar günümüzde Kenya ve Somali tarafından paylaşılmaktadır. https://en.wikipedia.org/wiki/East_Africa_Protectorate , Erişim Tarihi:29.10.2020.

Zwemer, yaptığı konuşmanın bir bölümünde dünya üzerinde yaşayan Müslümanların önemli bir kısmının Müslüman olmayan idarecilerin kontrolü altında olduğunu belirtmişti. Onun verdiği bilgilere göre oluşturulan tablolar aşağıdadır.

Tablo 6: Müslüman Nüfusunun Kıtalara Dağılımı (1906)

Asya	169.000.000
Afrika	59.000.000
Avrupa	5.000.000

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 293.

Tablo 7: Hristiyan Yönetimi Altındaki Toplam Müslüman Nüfusu (1906)

Afrika'daki Büyük Britanya	17.920.330
Asya'daki Büyük Britanya	63.633.783
Afrika'daki Fransa	27.849.580
Asya'daki Fransa	1.455.238
Afrika'daki Almanya	2.572.500
Afrika'daki İtalya, Portekiz, İspanya	722.177
Asya'daki Amerika	300.000
Asya'daki Hollanda	29.289.440
Asya ve Avrupa'daki Rusya	15.889.420
Avrupa'daki diğer devletler, Yunanistan, vb.	1.360.402
Avustralasya ve Amerika	68.000
Toplam	161.060.870

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 290.

Tablo 8: Hristiyan veya Müslüman İdaresi Altında Olmayan Toplam Müslüman Nüfusu (1906)

Afrika	2.950.000
Çin İmparatorluğu ¹⁶⁹	30.000.000
Siam	1.000.000
Formosa (Tayvan)	25.500
Toplam	33.976.500

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 290.

Yine Zwemer’in yaptığı araştırmalara göre 1906 yılı itibari ile Osmanlı idaresi altındaki Müslüman nüfus ise şu şekildedir;

Tablo 9: Türk İdaresi Altındaki Müslüman Nüfus (1906)

Avrupa	2.050.000
Afrika	1.250.000
Asya	12.228.800
Toplam	15.528.800

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 290.

Osmanlı idaresi altında olmayan Müslüman nüfus ise şu şekilde gösterilebilir;

¹⁶⁹ Çin’deki Müslümanların sayısı son hesaplamalara göre 20 Milyon değil 30 milyondur.

Tablo 10: Diğer Müslüman İdareleri Altındakiler (1906)

Fas	5.600.000
Umman ve Necid, vb.	3.500.000
Afganistan	4.500.000
İran	8.800.000
Toplam	22.400.000

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 291.

Zwemer’in Kahire Konferansı metinlerinde yer alan konuşmasında 233 Milyonluk Müslüman nüfusun içinde bulunduğu siyasi ayrışma ve Müslümanların konuştuğu dillere göre dağılımı da ayrı tablolar halinde gösterilmişti. Konuşulan dillerle ilgili bilgi verilen bilgilerde en çok Hint dillerini konuşan Müslümanın var olduğu anlaşılmaktadır. Arapça konuşan 45 Milyon Müslüman varken Hint dillerini konuşanların sayısı 63 Milyonu bulmaktadır. Türkçe konuşan Müslüman sayısı sadece 15 Milyondur. İlgili tablolar aşağıdadır.

Tablo 11: Müslüman Dünyası’nın Siyasi Bölgeleri (1906)

Hristiyan Yöneticilere Tâbi Nüfus	161.000.000
Müslüman veya Hristiyan Olmayan Yöneticilere Tâbi Nüfus	32.000.000
Müslüman Yöneticilere Tâbi Nüfus	22.000.000
Türk Yönetimine Tâbi Nüfus	16.000.000

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 293.

Tablo 12: Konuşulan Dillere Göre Müslüman Dünyası (1906)

Hint dili (Urdu, Bengali, Puştu, Gujerati, vb.)	63.000.000
Arapça	45.000.000
Afrika Dilleri	32.000.000
Çince	31.000.000
Malay Dili	30.000.000
Türkçe	15.000.000
Farsça	9.000.000
Slav Dilleri	8.000.000

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 293.

Zwemer, siyasi yönetimlere göre ve konuştıkları dillere göre Müslümanların sayısını belirttikten sonra konuşmasının devamında dünya genelinde Müslümanların mezheplerine göre ortaya çıkan nüfus miktarlarını da bir tablo halinde sunmuştu.

Tablo 13: Mezheplere Göre Müslüman Dünyası (1906)

Sünniler (Hanefi: 140 Milyon, Şafi: 58 Milyon, Maliki: 16 Milyon, Hanbeli: 7 Milyon)	221.000.000
Şiiler	12.000.000

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 293.

Zwemer konuşmasının son bölümünde, misyonerlere ilham vermesi için o dönem için henüz Hristiyan misyonerlerce işgal edilmemiş toprakları ve bu topraklarda yaşayanları sayısını özel olarak belirtmişti. İlgili tablo aşağıdadır.

Tablo 14: Misyonerlerin 1906 yılı itibari ile Etkisiz Olduğu Ülkeler ve Nüfuslar (1906)

Afganistan	4.000.000
Belucistan	500.000
Sulu Takımadaları ve Mindanso	250.000
Güney İran	3.000.000
Güney, Batı ve Orta Arabistan	3.000.000
Bornu (Çad Gölü)	5.000.000
Wadai (Orta Afrika)	2.600.000
Baghirmi (Orta Afrika)	1.500.000
Sokoto ve Feodal Devletler	14.000.000
Sahara ve Fransız Sudanı	10.000.000
Buhara Bölgesi	2.500.000
Kafkas Rusya	2.000.000
Hive	700.000
Rusya ve Merkezi Rusya	3.000.000
Doğu ve Batı Sibirya	6.100.000
Çin (erişilemeyen yerler)	10.000.000
Toplam	68.450.000 ¹⁷⁰

Kaynak: Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 292.

Zwemer 1906 Kahire Konferansı’nda sunduğu tüm istatistiksel bilgilerin yanında İslam’ın ve Müslümanların dünya genelindeki durumuna ilişkin bir değerlendirme de yapmıştı. İlk olarak bu değerlendirmede İslam’ın bir bütün olmaktan çok uzak olduğunu iddia etmişti. Ona göre İslam birçok mezhebe ve düşünce ekolüne bölünmüştü. Sünnilik mezhebi eski gelenekçi bir zümreyi temsil etmekte ve dört adet itikat ve içtihat konusunda ayrışan parçaya ayrılmış durumdaydı. Bunlardan her biri aynı öğretilere bağlı olsa da ibadet ve dini törenlerle ilgili bazı yorum farklılıklarına sahipti. Genel olarak Orta Asya, Kuzey Hindistan ve Türkiye’dekiler Hanefi idi. Mısır’ın güneyindekiler, Güney Hindistan’da yaşayanlar ve Malay Müslümanları Şafii’dir. Mısır’ın kuzey kısımları ve Kuzey Afrika Mâlikilerin yaşadıkları yerlerdir. Hanbelilerin yaşadıkları topraklar, Orta

¹⁷⁰ Bu sayı 1906 yılındaki toplam Müslüman nüfusun yaklaşık 3’te 1’idir.

ve Doğu Arabistan civarlarıdır. Şiilik mezhebinin en çok yaşandığı yerler İran ve Hindistan'dır, fakat bu mezhebin inanç esasları tüm İslam dünyasına yayılmış ve felsefik bir ayrışmaya yol açmıştır. Tasavvuf (tarikatar) ve Akılcılık (Yeni İslam) çok yaygındır ve gitgide önemi artan hareketlerdir.¹⁷¹

2.1.1. Mısır'da Müslüman Nüfus

1882 yılında gerçekleşen İngiliz işgalinden bir süre sonra yapılmış olan nüfus sayımına göre Mısır'ın nüfus dağılımı şöyledir:

Tablo 15: Mısır'daki Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı (1906)

Müslümanlar	8.978.775
Hristiyanlar	730.162
Yahudiler	25.200
Muhtelif Diğer Dinler	268

Kaynak: Andrew Watson, "Islam in Egypt", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 24

Bu sayılar göstermektedir ki, Müslümanlar toplam nüfusun yüzde 92.23'ünü oluşturur ve sayıları Hristiyanların yaklaşık 13 katıdır. 1906 yılına gelindiğinde ise bu oran çok değişmese de Hristiyanların sayısında az miktarda bir artıştan bahsedilebilir. Müslümanların en az orana sahip oldukları yerler, İskenderiye, Kahire ve Asyut vilayetleridir.¹⁷²

2.1.2. Diğer Afrika Ülkelerinde Müslüman Nüfus

Misyoner W. R. Miller' e göre, Batı Afrika ile Mehdi ve Halife yönetimi altındaki Doğu Sudan, çeşitli baskıların, ölümcül kavgaların ve köle ticaretinin sıkıntılarını çekmiştir. Bu zorluklara genelde Müslümanların taşkınlıkları eşlik etmiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı Victoria zamanında seyyahların tuttuğu kayıtların ve istatistiklerin geçerliliği kalmamıştır. 1906 yılı itibari ile kabaca da olsa nüfus miktarını hesap etmek (örneğin Hausa Devletlerinde) imkansızdır. Fakat büyük ihtimalle, Clapperton ve Barth'ın tuttuğu

¹⁷¹ Zwemer, "Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World", s. 291.

¹⁷² Andrew Watson, "Islam in Egypt", s. 24-25.

kayıtların yarısı; belki de üçte biri kadardır. Bu kanaat, bölgede görevli misyonerlerin ve devlet görevlilerinin Zaire, Nupe, Adamawa gibi büyük devletlere yaptığı seyahatlere dayanmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısı itibari ile bu topraklarda belki de tarihin gördüğü en zalimce barbarlıklar köle ticareti sırasında işlenmeye devam etmiştir.¹⁷³

Fulani Hanedanlığı (Sokoto Halifeliği) tarafından girilen fetih hareketleri sonucunda bir bölümü zaten Müslüman olan Kano, Zamfara, Socoto, Gobir, Gando, Katsena, Hadeja ve Katagum'da İslam sağlam bir şekilde yerleşmiş; Ilorin, Nupe ve Borgu ise daha sonra boyun eğmiş ve İslam onları son derece yoğun bir biçimde etkilemiştir. Fakat, büyük duvarlarla çevrili şehirler ve başkentler dışındaki Zaria, Adamawa, Bauchi, Kontagora gibi pagan şehirlerde çok az ilerleme kaydedilebilmiştir. 1906 yılına gelindiğinde bu şehirlerin hepsi İslam'a bağlıymış gibi görülür, fakat köylerin geniş bir kısmı hala pagandır veya sözde Müslümandır. Pagan kabileler, ormanlarda veya kayalık alanlarda mevzilenmişlerdir. Sürekli istilalardan korunmak için haraç ödemeye razı olsalar da asla peygambere bağlanmamışlardır.¹⁷⁴

Charles R. Watson 1906 Kahire Konferansı'nda Afrika'daki Müslümanlarla ilgili yaptığı konuşmasında, İslam dinine bağlılığını ifade edenlerin Afrika nüfusunun yüzde 36'sını meydana getirdiği ifade etmiştir. Yani ona göre 163.736.683 kişilik Afrika nüfusunun 58.864.587'i Müslümandır. Müslüman nüfusun büyük bir çoğunluğu yani 54.790.879'u ekvatorun kuzeyinde yaşar. Kabaca, bu nüfusun beşte ikisi, 20 derece kuzey enleminin kuzeyinde ve beşte üçü de bu enlemin güneyindedir. Watson, bahsedilen enlemin kuzeyinde Müslümanlığın daha güçlü olduğunu çünkü onların nüfusun yüzde doksan dokuzunu oluşturduklarını söyler. Enlemin güney kısmındaki ülkelerde yaşayan Müslümanların toplam nüfusa oranı ise yüzde kırk ikidir. Görüldüğü üzere, Müslümanlığın kalesi Akdeniz sahili boyunca uzanır. Ancak enlemin her iki tarafında da yaşayan Müslümanların önemli bir kısmı 1906 yılı itibari ile Avrupalı devletlerin idaresi altındadır.

¹⁷³ W.R.Miller, "Islam in West Africa", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 43.

¹⁷⁴ Miller, "Islam in West Africa", s. 44.

Tablo 16: Tâbi oldukları ülkelere göre Afrikalı Müslümanların sayıları (1906)

Fransa'ya bağlı	27.849.580
İngiltere'ye bağlı	17.920.330
Almanya'ya bağlı	2.572.500
Türkiye'ye bağlı	1.250.000
İtalya'ya bağlı	452.177
Portekiz'e bağlı	140.000
İspanya'ya bağlı	130.000
Bağımsız	8.550.000

Kaynak: Charles R. Watson, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Africa”, *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 281.

Watson, Müslümanlık dahil tüm dinlere Avrupalı devletlerin yaklaşımının oldukça toleranslı ve tarafsız olduğunu iddia eder. Fakat politik zeminde Müslümanlar lehine bir kayma söz konusudur, der.¹⁷⁵

2.1.3. Suriye ve Filistin’de Müslüman Nüfus

Misyoner Eddy’e göre, 20. yüzyılın başında Suriye ve Filistin’deki Müslüman nüfus tahmini 2 milyon civarındadır. Onun belirttiği üzere, tam sayıyı söylemek güçtür; çünkü, Müslümanlar zorunlu askerlikten kaçmak için, Hristiyanlar ise kişi başı askerlikten muafiyet vergisini hafifletmek için gerçek sayılarını gizlerler. Son zamanlara kadar, bazı bölgelerde ciddi bir nüfus sayımı yapılmamış, son dönemde yapılanların da sonuçlarına ulaşmak o dönemde mümkün olmamıştır. Mt. Lübnan’da 1863 yılı resmi rakamları en güvenilir bilgileri sunmaktadır. Bundan dolayı hem resmi rakamları hem de tahminen doğru olabilecek rakamlar aşağıda beraber verilmiştir.

¹⁷⁵ Charles R. Watson, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Africa”, s. 282.

Tablo 17: Suriye ve Filistin Bölgesinde Müslüman Nüfusu (1906)

Suriye Vilayeti	Resmi Rakam	Tahmini Toplam
Müslümanlar ve Dürziler	260,034	
Tüm Hristiyanlar	44, 058	
Toplam:	304, 092	350.000
Beyrut Vilayeti		
Müslümanlar	262,834	
Hristiyanlar	68,325	
Toplam	331, 159	375,000
Mt. Lübnan (Lübnan Dağı Bölgesi)		
Müslümanlar ve Dürziler	19,520	
Hristiyanlar	90,278	
Toplam	109,798	200,000
Kudüs Vilayeti		
Müslümanlar	50,000	
Hristiyanlar	<u>25,000</u>	
Toplam	75,000	75,000

Kaynak: W.K. Eddy, "Islam in Syria and Palestine", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 61.

Bu rakamlar sadece erkek nüfusu işaret ettiğinden, Eddy'nin ifadeleriyle gerçek nüfusu saptamak için bu sayıları en az iki ile çarpmak yerinde olacaktır. Ayrıca, 100,000 Yahudi

ve 50,000 her ulustan yabancı da bu listeye eklenebilir. Tüm bu verilen nüfus kaydında, Müslümanların oranı yüzde 72, Hristiyanların oranı ise yüzde 28'dir.¹⁷⁶

2.1.4. Arabistan'da Müslüman Nüfus

Zwemer, Arabistan'da uzun yıllar görev yapmış bir misyoner olduğundan, 1906 Kahire Konferansı'nda tüm dünya Müslümanlarına yönelik nüfus istatistiklerinin yanında özel olarak Arabistan'la ilgili de bir konuşma hazırlamıştır. Bu konuşmanın ilk bölümünde David George Hogarth'ın *The Penetration of Arabia*" adlı kitabından bir alıntı yapar. Arabistan ile ilgili otorite olarak kabul edilen yazarın şu ifadelerine yer verir;

“Belirli bilimsel noktalardan bakıldığında, Arabistan ile ilgili pek az şey bilinir. Matematiksel olarak, yarımadanın yüzde yüzü incelenmemiştir. Kıyı kesimlerinde bile rakım ile ilgili neredeyse geniş kapsamlı bir hesaplama yokken, iç kesimlerle ilgili bilgiler tahminden öteye geçememiştir. Avrupalıların ulaşabildikleri en iç noktalara göre, kuzeyden güneye 650, doğudan batıya 850 millik karanlık bir boşluk bulunmaktadır. Görülmemiş olan arazi, Arabistan topraklarının yarısından daha az olmayan yaklaşık yarım milyon mil karedir.”¹⁷⁷

Zwemer'e göre ise gerçek durumu ifade etmek gerekirse, yarımadanın bu bölgeleriyle ilgili bilgiler ancak kulaktan dolma haberlere, ya da yerel halkın vereceği raporlara dayanmaktadır. Dahna'da, yarı-putperest Arap kabileler veya eski yerli halklardan kalma, Kuzey Umman'daki *Shikhuh* gibi topluluklar olabilir. Arabistan hiçbir zaman tam olarak bir Müslüman toprağı olmadığı gibi, o dönemde de öyle değildir. Yemen ve Irak'ta sayıları 150.000'den az olmayan Yahudi yaşamakta, Basra ve Bağdat'ta ise 12.850 yerel Hristiyan yaşamaktadır. Zwemer'in ifadeleriyle, İslam hakkında neredeyse hiçbir şey bilmeyen doğu Hadramut'taki yarı- putperest kabileler ne kadar Müslüman sayılabilir ki? Kuzey sınırının başlangıcı 30. Enlem olarak düşünüldüğünde, ülkenin toplam büyüklüğü bir milyon mil karedir. Dr. Hubert Jansen'in dikkatli hesaplamalarına göre, bu geniş toprakların barındırdığı nüfus 6.290.860'dir. Ona göre bu sayının 6.153.193'ü Müslümandır. Bu sayıdan 1.184.500'ü, Türk Arabistan'ı olan Hicaz, Yemen ve Hassa'da,

¹⁷⁶ Eddy, “Islam in Syria and Palestine”, s. 61-62.

¹⁷⁷ S.M. Zwemer, “Islam in Arabia”, The Mohammedan World of To-Day, New York, 1906, s. 101.

3.500.000'i bağımsız Arabistan'da, ve 1.606.360'ı ise Jansen'in tabiriyle İngiliz korumasındaki Arabistan'dadır (Örneğin; Aden, Bahreyn ve Umman). Zwemer'in tespitlerine göre, bu hesaplamaların gerçekçi rakamlar içerdiği rahatlıkla söylenebilir.¹⁷⁸

2.1.5. İran'da Müslüman Nüfus

İran'daki nüfus ile ilgili bilgileri, uzun yıllarını bu topraklarda geçirmiş W. St. Clair Tisdall'dan öğrenmekteyiz. Ona göre, İran'da nüfus sayımı gibi bir gelenek olmadığından, İran topraklarında ne kadar insan yaşadığını doğru bir biçimde söylemek imkansızdır. Lord Curzon'a göre 8 ila 10 milyon arasında olabilir. Bu sayıdan 750,000 veya 800.000'inin Sünni olduğu söylene de bu sayının daha düşük olma ihtimali yüksektir. Gerçekten de güçlü bir topluluk olan Bahailer inandırıcı olmasa da sayılarının 1 milyon olduğunu iddia ederler.¹⁷⁹ Özellikle Yezidi ve Kirman olmak üzere 10.000 civarında Parsi; İsfahan, Tahran ve Hamadan ve diğer büyük şehirlerde 20.000 civarında Yahudi; Ermeni eyaleti Julfa (yenisi) ve çevresinde 53.000 Ermeni ve Urmiye yakınlarında 30.000 Nesturî bulunmaktadır. Nüfusun geri kalanı ismen Şii'dir. Bahtiyarlar¹⁸⁰ ve göçebe kabileler ise İslam ile ilgili pek az bilgiye sahiptirler. Eğitimli kesim ise genelde sufi özgür düşünceye sahip kişilerdir. Önde gelen kollar; İsmaililer, Ali-İlahiler (özellikle Kürtler arasında) Ekberiler ve Şeyhilerdir (Shaikhi'ler). En son bahsedilenden Babi ve Bahailik kolları türemiştir. Babilerin sayısı oldukça azdır ve artık günümüzde Bahai kolunu takip etmektedirler.¹⁸¹

2.1.6. Hindistan'da Müslüman Nüfus

1906 Kahire Konferansı katılımcılarından E.M. Wherry, "Kuzey Hindistan'da İslam" başlıklı konuşmasında bu topraklarda yaşayan Müslüman nüfus ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Wherry'e göre, Kuzey Hindistan'da 20. yüzyılın başına kadar yaklaşık 12 asır süren Müslüman faaliyetlerinin sonuçları 1901 yılı nüfus sayımında kendisini göstermiştir. Toplam Müslüman nüfus, ülke nüfusunun neredeyse dörtte biri olan

¹⁷⁸ S.M. Zwemer, "Islam in Arabia", s. 102.

¹⁷⁹ Misyoner Tisdall'ın gözlemlerine göre 1900'lü yılların başında İran'da yaşayan Bahailerin gerçek sayısı ancak 100.000 civarındadır. Tahran'da ise 10.000 ila 15.000 arasında Bahai mensubu yaşar. W. St. Clair Tisdall, "Islam in Persia", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 130.

¹⁸⁰ Özellikle İran topraklarını mesken edinmiş olan bu aşiretin mensuplarına Türkiye topraklarına da rastlamak mümkündür. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Kaya, *Bahtiyar Aşiret Tarihi*, Kategori Yayınları, İstanbul, 2017.

¹⁸¹ Tisdall, "Islam in Persia", s. 115-116

62.458.77 kişiye ulaşmıştır. Bu hesap içinde Burma bulunmamaktadır. Bu muazzam nüfus içinde, 25.265.342 kişi Bengal'den, 10.825.698 kişi Pencap'tan, 6.731.034 kişi Birleşik Eyaletlerden, 1.957.777 kişi Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nden ve 339.446 kişi de merkez eyaletlerdendir. Kalan 17.339.780 kişi ise Deccan, Merkez, Batı ve Güney Hindistan'dandır. Bombay ve Madras'da toplam 6.227.526 Müslüman olduğunu düşünürsek, 11 Milyonluk Müslüman nüfusunun önemli bir kısmının Kuzey Hindistan'ın çevresindeki Behar, Rajputana ve diğer küçük devletlerde yaşadığı söylenebilir. Bu rakamlar ışığında, tek başına Kuzey Hindistan'daki Müslüman nüfusun yuvarlak olarak 50,000,000'a ulaştığı söylenebilir.¹⁸²

Bir karşılaştırma yapmak için, 20. yüzyılın başında Hindistan'ın genel nüfusu ile ilgili olarak, Müslüman bir seyyah olan Abdürreşid İbrahim¹⁸³ tarafından iletilmiş sayılara bakılabilir. Abdürreşid, Hindistan'daki nüfusu yerel dillere göre şöyle paylaşmıştır.

¹⁸² E.M.Wherry, "Islam in North India", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 151-152

¹⁸³Aslen Sibirya Türklerinden olan Abdürreşid, dönemin meşhur medreselerinden Kışkar'da eğitim aldıktan sonra bilgi ve görgüsünü artırmak için İslam ülkelerindeki ilim ve irfan merkezlerine gitmeyi vazife edinmişti. 1908 Eylül'ünde ise Sibirya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan ve Ortadoğu'yu içine alan ve 1910'da İstanbul'da son bulan uzun bir seyahat çıkmıştı. (Abdürreşid İbrahim, *Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, Yay. Haz. Mehmet Paksu, Nesil, İstanbul, 2012, s. 29.)

Tablo 18: 20. Yüzyılın Başında Konuştukları Dillere Göre Hindistan'daki Nüfus

Hindistan'da Mevcut Diller	Kişi Sayısı
Urduca	112.685.428
Bengalce	38.634.243
Merhetçe	12.003.263
Pencabi	10.426.894
Gucurati	8.082.231
Telgevi	12.495.412
Tamel	13.656.824
Genari	8.929.990
Ori	6.918.000
Burhumi	2.878.479
Sindi	3.641.843
Asami	2.514.269
Guli	11.819.941
Sentali	190.413
Gundi	1.684.030
Beştedi	918.423
Gerni	694.319
Kaçar	582.126
Sanskirit	200.000

Kaynak: İbrahim, *Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, s. 735.

Güney Hindistan'daki nüfus ile ilgili bilgileri ise 1906 Kahire Konferansı'nda, "Güney Hindistan'da İslam" başlıklı konuşmasıyla M.G. Goldsmith'ten edinmekteyiz. Onun verdiği bilgilere Güney Hindistan'daki Müslüman nüfusun bölgelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 19: Güney Hindistan'daki Müslümanların yaşadıkları bölgelere göre sayıları (1906)

Madras Devlet Başkanlığı Özel Bölgesi	2.467.351
Coorg	13.654
Haydarabad (Deccan)	1.155.750
Cochin ve Travancore	265.580
Mysore	289.697
Toplam	4.192.032

Kaynak: M.G.Goldsmith, "Islam in South India", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 181.

Goldsmith, Güney Hindistan'da Müslümanlar toplam nüfusun yaklaşık yüzde altısını oluştururlar, der. Ona göre, bu yüzde altılık nüfus aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- Göçmenler ve safkan göçmen soyundan gelenler.
- Babası göçmen, annesi Hindu kadınlardan olanlar.
- İslam'ı seçmiş olan safkan yerliler.

İlk bahsedilen grup, Madras, Bangalor, Maisur, Vellore, Masulipatnam, Eluru ve Haydarabad gibi büyük şehirlerde bulunur. Bu kişiler, 13. Yüzyılın sonunda kuzeyden gelerek güneyi istilâ edenlerin soyundan gelenlerdir. Çok yaygın bir şekilde bölgede bulunanlarla evlilik bağı kurmamışlardır.¹⁸⁴ Sünni Müslümanların sayısı, şiilerin üç katı kadardır. Masulipatam'da, eskiden yönetici aile Şii kökenli idi. Sünniler Hanifi mezhebine tâbidirler. Haydarabad'da, Arabistan'a bağlı Hadramut'un Şehir bölgesinden gelen birkaç bin Arap, genelde üst kademedeki ailelerin evlerinde koruma hizmetinde bulunurlar.¹⁸⁵

Goldsmith'in konuşmasından edindiğimiz bilgilere göre, bu yukarıda bahsedilen sınıfın yanında, özellikle güneydoğu Tamil sahilleri boyunca görülen Labbe ve Çoliya soyları da mevcuttur. Onların, 8. Yüzyılın başlarında zâlim (denilen) Irak valisi Haccac Bin Yusuf tarafından bu bölgeye sürüldükleri söylenir. Arapların Haşimi koluna bağlıdırlar.

¹⁸⁴ M.G.Goldsmith, "Islam in South India", s. 175.

¹⁸⁵ Goldsmith, "Islam in South India", s. 177.

Tüm Irak'ı geçip Komorin Körfezi'nin doğusuna yerleşmişlerdir. Diğer bir kaynağa göre de, aslen Arap tüccarlar olarak bilinen Labbeler'i taşıyan bir ticaret gemisinin, Hindistan'da sahile yakın bir yerde batmasıyla bu gemidekilerin zorunlu olarak buraya yerleştiği rivâyet edilmektedir. Yine bu kaynaklara göre, orada yaşayanların dilini anlamadıklarından, sürekli olarak "lebbeyk" diyerek onlara cevap vermişler ve bundan dolayı da adları Labbe olarak kalmıştır. Daha sonraları, bu yeni yerleştikleri bölgede evlilikler yapmışlar ve Tamil dilini öğrenerek konuşmaya başlamışlardır. Ancak, yine de yazıda Arapça geleneklerinden vazgeçmeyerek, Arap-Tamili adı verilen yeni bir yazı stili geliştirmişler ve Arapça karakterler kullanarak Tamil diline ait kelimeleri ifade etmişlerdir. Bu karakterleri bilen bir Müslüman dönmesinin, İncil'in bu dile çevrilmesinde büyük katkısı olmuştur. Bu gruba ait insanlar daima sert tabiatlı ve eğitimsizdirler, ama tüccarlıkta veya esnafılıkta son derece çalışkandırılar. Labbeler'in nüfusu 406,793 iken, aynı soyun çeşitli kollarından bu sayıya 87,835 kişi daha eklenebilir. Çoliyalar'ın da aynı soydan geldiklerine inanılır ancak diğerlerinden farklı olarak dokumacılığı meslek olarak edinmişlerdir. Ayrıca, Labbeler'le evlilik bağı kurmadıkları rivâyet edilir.

Goldsmith Navayatiler'in de Hindistan'a aynı Labbeler gibi gelmiş olabileceğini söyler; fakat, onun iletğine göre bu gruba ait olanlar Labbelere göre daha açık tenli, daha kültürlü ve eğitimidirler. Onların hikayelerini şu şekilde özetler: Bu soy, Medine'nin yerlisi olan bir soydur. Bir tünel kazarak Peygamberin türbesinden kutsal emanetleri almayı ve kendi bölgelerinde yeni bir türbe açmayı planlamışlar ancak tünel kazısı sırasında yakalanarak Medine'den sürülmüşlerdir. Nüfus sayımına göre 5 aileye mensup kişiler bu grubu oluşturur: Kureyşi, Mehkeri, Çıda, Gheas ve Muhacir. Toplam sayıları 2042'dir.¹⁸⁶

Goldsmith Güney Hindistan'daki yerli halklarla ilgili verdiği bilgilere Mapilla adındaki toplulukla devam eder. Goldsmith'in bildirdiğine göre, onlar genelde Moplaslar olarak da adlandırılırlar ve batı sahili boyunca yaşarlar. Ana merkezleri Kananore'dir. Labbeler'e benzer bir soydan gelirler. "Hindustani dilini konuşmaktansa kendilerine ait olan bir lehçeyi tercih ederler. Çok nadiren devletin sunduğu eğitim imkânlarından faydalanırlar. Gururlu, sert tabiatlı, tutucudurlar, ancak bölgedeki diğer insanlara göre

¹⁸⁶ Goldsmith, "Islam in South India", s. 177-178.

daha düzgün bir fiziksel görünümüne sahiptirler. İdaresi zor insanlardır ve yönetime karşı gelmeye yatkındırlar. Yakın zamanda yasaklanana kadar Mapilla bıçağıyla gezmelerine de engel olunmamıştır. Hükümet onların kavgacı doğasından yararlanıp onlardan bir askeri birlik oluşturmak istemiş olsa da problemlili yapılarından dolayı mutlak bir başarı elde edilememiştir. Malayalam dilinde yazsalar da edebi eser konusunda son derece fakirdirler. Tarihleri, içlerinden birinin Mekke'yi ziyaret edip döndükten sonra oradaki iyi muameleyi anlatması ve dini açıdan ne kadar zengin bir içeriğe sahip olduğunu anlatmasına kadar uzanır. Günümüzde dini propaganda açısından oldukça aktiftirler ve sayıları 1871'de 612.789 iken, 1901 yılında bu sayı 912.920'ye çıkmıştır. Bu sayının içinde, Müslüman olmayı terörist saldırılardan korunmak için bir sığınak olarak gören nispeten daha zengin Hindular da dahildir. Din değiştirip Müslümanlığı seçen bir diğer grup ise, silahlı Hindu güçlerinin olmadığı bölgelerde, kast sisteminin kurallarını yıkıp Müslümanlarla yiyip içen zor durumdaki Hindulardır. Bazılarına göre, eğer Hıristiyanlar önlem almazsa, batı sahili boyunca yaşayan tüm alt sınıf bireyleri yakında Müslüman olacaktır.¹⁸⁷

2.1.7. Cava'da Müslüman Nüfus

Cava tarih öncesi çağlardan beri meskûn olan bir adadır. Etnik bakımdan halkın en büyük kısmını Cavalılar oluşturur; ikinci büyük grup adaya çok eski yıllardan beri göçmen olarak gelen Çinliler'dir. Ada halkının %90'dan fazlası Sünnî Müslüman olup Şâfiî mezhebine mensupturlar. İslâmiyet Cava'ya özellikle XV. yüzyılın başlarında Çin, Gucerât, Malezya, Sumatra ve Basra körfezi kıyılarından gelen Müslüman tâcirler tarafından yayılmış ve kısa bir süre içinde bütün adada barış içinde ve gönül rızası ile benimsenmiştir. 1595 yılında ilk olarak adaya ayak basan Hollandalı güçler, gittikçe güçlenerek yaklaşık 350 yıl adada katı bir sömürge düzeni kurmuşlardır.¹⁸⁸

Müslümanların yoğun bir şekilde yaşadığı Cava adasındaki 20. yüzyılın başındaki Müslüman nüfus ile ilgili bilgilere, 1906 Kahire Konferansı'nda "Cava'da İslam" adında bir bildiri sunan Hollandalı misyonerler C. Albers ve J. Verhoeven aracılığıyla

¹⁸⁷ Goldsmith, "Islam in South India", s. 178-179.

¹⁸⁸ Sırrı Erinç, "Cava", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 170-171.

ulaşılabilir. Onların ifadelerine göre, 20. yüzyılın başında Hollanda Doğu Hint Adaları politik anlamda aşağıda belirtildiği gibi ikiye bölünmüş bir durumdaydı.

(1) Cava ve Madura,

(2) Diğer Adalar. (Dış taraftaki mülkiyetler olarak bilinen bu topraklarda 4.500.000 yaşar ve çoğu putperesttir. Sadece sahil kısımlarında yaşayan ve yerlilerle ticaret yapan 25.000 Müslüman bulunur.)

Albers ve Verhoeven'in araştırmalarına göre, Cava adasında 28.000.000 yerli Müslüman, 280.000 Çinli putperest ve 62.000 Avrupalı Hristiyan bulunur. Adanın büyüklüğü 2388 mil karedir. Müslüman bölgesinde mil kareye 12.000 insan düşer.¹⁸⁹ Müslümanlar arasında doğum oranları yüksektir. Yılda yaklaşık 400.000 Müslüman bebek dünyaya gelir. Toplam Müslüman nüfustan her 70 kişiye bir bebek düşerken, yerli Hristiyanlarda bu oran kırkta bir bebek şeklindedir.¹⁹⁰

2.1.8. Çin'de Müslüman Nüfus

Çin'de yaşayan Müslümanların sayısına yönelik çok farklı rivayetler vardır. Örneğin Yunnan bölgesi Müslüman idarecilerinden Seyyid Süleyman, 1894 yılında Kahire'de yaptığı açıklamada 70 milyon gibi bir rakamdan bahsetmiştir. Wherry tarafından yazılan "*Islam and Christianity in the Far East*" adlı kitapta, kimilerine göre bu sayının 50 milyon olduğuna yer verilir. Aralık 1906'da Kahire'de konuşan Müslüman akademisyen Abd ur Rahman'a göre ise Müslümanlar, toplam Çin nüfusunun yirmide biri kadardır. Yani sayıları 34 milyon civarındadır. "*Asia*" adlı eserin yazarı A.H. Keane ise kitabında, Panthay ve Tungan isyanlarından sonra kalan sayının 30 milyon civarında olduğunu söyler. Bu sayı "*Statesman's Year Book*" tarafından da referans olarak kabul edilmiştir. 18 yılını Çin'de askeri bir idareci olarak geçirdiği ifade edilen M. De Thiersant ise 1878 yılında Çin'de 20 milyon Müslümanın var olduğunu yazar. "*Mohammedan Missionary Question in China*" adlı kitabıyla H.H. Jessup bu sayıların hayli altında kalarak 4 milyon Müslümandan söz eder. Bu sayıya en yakın bir diğer kaynak da Archimandrite Palladius

¹⁸⁹ C. Albers Jr, J. Verhoeven Sr., "Islam in Java", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 236.

¹⁹⁰ Albers, Verhoeven, "Islam in Java", s. 237.

tarafından yazılan “*Mohammedanism in China*”dır. Bu kitapta 3 ila 4 milyon Müslümanın Çin’de yaşadığı söylenir.¹⁹¹

Tablo 20: Misyoner Raporlarına Göre 1911 Yılında Çin’de Yaşayan Müslüman Nüfus

<u>Eyalet</u>	<u>En az</u>	<u>En fazla</u>
Kansu	2.000.000	3.500.000
Shansi	25.000	25.000
Chihli	500.000	1.000.000
Shangtung	100.000	200.000
Honan:	200.000	250.000
Kiangsu:	250.000	250.000
Szechwan:	100.000	250.000
Kweichow:	10.000	20.000
Yunnan:	300.000	1.000.000
Hupeh:	10.000	10.000
Kiangsi:	2500	2500
Anhwei:	40.000	40.000
Chekiang:	7500	7500
Hunan:	20.000	20.000
Kwangtung:	20.000	25.000
Kwangsi:	15.000	20.000
Fukien:	1000	1000

¹⁹¹ Marshall Broomhall, “The Mohammedan Population in China”, *The Moslem World*, ed. S. Zwemer, S. 1, Ocak 1911, s. 33-34.

Manchuria:	50.000	200.000
Sinkiang:	1.000.000	2.400.000
Mongolia	50.000	100.000
Toplam:	4.727.000	9.821.000

Kaynak: Broomhall, “The Mohammedan Population in China”, s. 51-52.

1906 Kahire Konferansı’nda “Çin’de İslam” başlıklı bir konuşma yapan W. Gilbert Walshe, uzun yıllar görev yaptığı Çin’de yaşayan yaklaşık 20 milyon Müslümanla ilgili çeşitli bilgiler paylaşmıştır. Walshe, Çin yönetiminin yüzyıllar boyunca uyguladığı politikalar sonucunda bir zamanlar Müslümanlarla dolu olan Canton eyaletinde sadece 21.000 Müslümanın kaldığını; ticari faaliyetlerin yoğun olduğu güneydoğu eyaletleri Chekiang, Fukien ve Kwangtung’da ise 50.000 civarında Müslüman kaldığını belirtmiştir.¹⁹² Pekin için de 100.000 kişi civarında bir Müslüman varlığından söz edilebilir demiştir.¹⁹³

Walshe’nin tespitlerine göre, Çin’deki en yoğun nüfusa sahip yerlerden kuzey batı uçtaki Kansu’da yaklaşık 8.350.000, kuzeydeki Shansi’de 6.500.000 ve güneybatıda uçtaki Yunnan’da 3.500.000 Müslüman yaşar. Yani, toplam 20 milyon Müslüman’dan 19 milyonu merkezi yerlerden uzak bölgelerde yaşar. Geri kalan 1 milyonda, diğer eyaletlere yayıldığından tamamen etkisiz haldedir. Böylesi bir nüfus, 18 eyaletten 15’inde Çinlilerle komşudurlar ve onlardan çok zor ayırt edilirler. Aynı kıyafetleri giyip aynı dili konuşurlar. Fiziksel olarak ise, elmacık kemikleri biraz daha çıkık, burun yapıları daha düzgündür. Bir de Çinlilerde olmayan bıyıklarını kısaltma alışkanlıkları vardır. Çinlilerle evlilik bağı kurmazlar; lâkin, onların çocuklarını evlat edinebilirler. Komşularını, kendi dinlerine döndürmeye çalışmazlar ve dini düşüncelerini genelde yüksek sesle dile getirmezler.¹⁹⁴

¹⁹² W. Gilbert Walshe, “İslam in China”, *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 256.

¹⁹³ Walshe, “İslam in China”, s. 260.

¹⁹⁴ Walshe, “İslam in China”, s.258-259.

2.2. Müslüman Topraklarda Yaşanan Siyasi Değişimler

1906 Kahire ve 1911 Leknev Konferanslarında Protestan misyonerlerin sundukları bildirimlerde belirttikleri hususlardan biri de görev yaptıkları topraklardaki siyasi durum, yönetim şekli ve yaşanan gelişmelerdir. Presbiteryenlik anlayışı çerçevesinde, geçmiş siyasi gelişmeleri akademik bir yaklaşımla değerlendirmek bir usul olarak kendini göstermektedir. Misyonerler, uzun yıllar boyunca topladıkları veriler ve yaptıkları gözlemler ışığında, Müslümanların içinde buldukları siyasi durumu anlamaya çalışmışlar ve kendi hedefleri doğrultusunda ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini planlama çabası içinde olmuşlardır. Müslüman yönetimlerin yaşadıkları siyasi çalkantılar değerlendirilerek geleceğe yönelik atılacak adımlar belirlenmiş ve Müslüman dünyadaki siyasi bölünmüşlük tahlil edilerek Hıristiyanlık propagandasında kullanılabilecek hususlar gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Özellikle 1911 yılında yapılan Leknev Misyonerlik Konferansı programının önemli bir kısmı, Müslüman dünyanın yaşadığı siyasi değişimlere, bu değişimlerin İslam'ı nasıl etkilediğine ve misyonerlerin Hıristiyanlık propagandalarına karşı hükümetlerin tuttukları tavırlara ayrılmıştır. Bu konferansın baş aktörlerinden Zwemer'in büyük bir sevinçle üstünde durduğu husus ise, misyonerlerin 1911 yılı itibari ile Müslüman dünyasının neredeyse dörtte üçüne ulaşabilir durumda olmalarıdır. Zwemer yaptığı açılış konuşmasında Dr. Jessup'un konuyla ilgili şu sözlerini aktarır;

“İslam'a ulaşmak için bize açık olan kapılar, ancak Hıristiyan veya Müslüman olmayan idareler altındaki ülkelerdedir. Türk İmparatorluğu, Batı Arabistan, İran, Türkistan, Afganistan, Trablus ve Fas Müslüman idarecilerin yönetimi altında, inanç ve vicdan hürriyetinden mahrum topraklardır. Öte yandan, Hindistan, Doğu Hint Adaları, Kuzeybatı Çin, Mısır, Tunus ve Cezayir'deki kapıların bize açık olmasıyla yaklaşık 140,000,000 Müslüman misyonumuz açısından erişilebilir konumdadır.”¹⁹⁵

Zwemer için misyon adına diğer sevindirici gelişmeler ise, İran'da Muzafferiddin Şah'ın Ağustos 1906'da ve Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid'in Temmuz 1908'de güçlerini kaybederek Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmalarıdır. Yeni gelen düzenle birlikte

¹⁹⁵ Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 22.

misyonerler için daha özgür bir çalışma ortamının ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Özellikle II. Abdülhamid'in kurduğu hafiyelik teşkilatının dağılmasının bu konuda büyük katkı sağladığını da açıkça söylemektedir. Anayasal hükümetlerinin elde edecekleri başarıların bölgedeki demokrasiyi geliştireceğini umduğunu da sözlerine eklemiştir.

Rusya'daki İslam'ın durumu ile ilgili bazı kaygılı sözler dile getiren Zwemer, 16 Şubat 1910'da St. Petersburg'daki ilk caminin açılışının sembolik anlamı üzerinde durmuş ve gitgide İslam'ın Rusya'da yerleşik, kabul gören bir din olmaya başladığını ifade etmiştir. Çar'ın İslam'a yönelik ılımlı tutumlarının bu hareketi körüklediğini vurgulamıştır.¹⁹⁶

Mısır ile ilgili olarak ise, gelişen milliyetçi akımların İslam'ın bölgede siyasi güç kazanmasına çanak tuttuğunu söyleyerek, İngiliz hükümetinin tutunduğu pasif tutumdan şikayet etmiş ve biran önce gerekli önlemlerin alınması konusunda uyarılarda bulunmuştur.

Malezya'da da siyasi anlamda bir hareket yaşandığını belirten Zwemer, "Genç Cavalılar Partisi" adındaki oluşumun, reformist yaklaşımlarla dikkatleri üzerine çektiğini ve bu partinin Kur'an'ın yerel dile tercüme edilmesinde etkin rol oynayarak kadınların eğitimi, özgür basın ve özerk yönetim gibi hususlarda ön plana çıktığını anlatır.

Çin'de, Müslümanlar arasında Panislamist fikirleri yaymak için "Müslüman Uyanışı" adında bir dergi çıkarılmaya başlandığını, Müslümanları kollamak için bir Türk elçiliğinin kurulmaya çalışıldığını ve Tokyo'da Hintli ve Mısırlı iki Müslüman tarafından bir gazetenin yayınlandığını haber veren Zwemer, bu tür adımların Müslümanların konumunu güçlendirdiğini söyler. Zwemer, Sudan'a komşu bir konumda bulunan Vaday Krallığı'nın Fransızlarca yıkılmasını büyük bir müjde olarak sunmuştur. Köle ticaretinin merkezi konumundaki bu bölgenin, aynı zamanda Müslümanlık propagandalarının da etkin olduğu yerlerden biri olduğunu belirtir. Ancak, Fransız işgalinden sonra, bu durumun kesinlikle değişeceğini sevinçle ifade eder. Bunun yanında, Senusiye dervişlerinin Doğu Sudan'daki ve Sahara'daki etkilerinin de azaldığına dikkat çeker.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Zwemer, "An Introductory Survey", s. 25.

¹⁹⁷ Zwemer, "An Introductory Survey", s. 26.

Açılış konuşmasının siyasi durumla ilgili son bölümünde Zwemer, özellikle 1911 yılıyla birlikte artık İslami yönetimlerin iyice güçlerini yitirdiklerini ifade etmiştir. Müslüman bir devlet yönetimi altında yaşayanların toplam sayısı sadece 37.128.800 kişidir.

Tablo 21: Müslüman Bir Yönetim Altında Yaşayan Müslüman Nüfus (1911)

Türkiye	15.528.800
Fas Krallığı	5.600.000
Afganistan Emirliği	4.500.000
İran	8.000.000
Türk yönetimine tâbi olmayan Arap liderlerin yönetimindekiler	3.500.000

Kaynak: Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 26.

Müslüman Dünyasının çok önemli bir kısmının siyasi anlamda Hıristiyan yönetimi altında olmasını Tanrı'nın büyük bir lütfu olarak değerlendiren Zwemer, evanjelik çalışmaların yapılmasının, Tanrı tarafından bu yönetimleri elinde tutan Hıristiyan güçlere bir vazife olarak verildiğini de önemle vurgulamıştır.¹⁹⁸

2.2.1. Osmanlı Devleti'nde Siyasi Değişim

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başları Osmanlı Devleti'nin siyasi yaşamı açısından en çalkantılı dönemdi. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı için gerçek bir dönüm noktası olmuştu. İngiltere bu savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu artık çok zayıf düştüğüne ve yıkılmaya mahkûm olduğuna kanaat getirmiştir. Bundan sonra İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde kendisine bağlı veya kendi kontrolü altında bağımsız devletler kurmak şiarı ile hareket etmiştir. Mesela, 1878'den itibaren Anadolu'daki Ermenileri bağımsızlığa kışkırtmak suretiyle¹⁹⁹, Doğu Anadolu'da kurulacak bağımsız bir Ermeni devletini, Rusya'nın Anadolu'ya girmesini önleyecek bir tampon olarak kullanmak istemiştir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğunun bazı stratejik noktalarına kendisi yerleşmek istemiştir. 1878'de Osmanlı devletine baskı yaparak

¹⁹⁸ Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 27.

¹⁹⁹ Bu çerçevede misyonerleri kullanan İngilizler, Amerikalı misyonerlerle birlikte Protestanların hamisi sıfatıyla Osmanlı topraklarında kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye ve nüfuz alanlarının arttırmaya çalışmışlardı. Ermeniler büyük devletlerin desteği ile bağımsız bir Ermeni devletini kurma fikri ile hareket ederek Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ayaklanmışlardı. (Zeynep İskefiyeli, “Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Misyonerler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 2, S. 1, 2007, s. 250-251.)

Kıbrıs'a yerleşmesi bundandır. İngiltere'nin bu yeni politikasıyla birlikte hem İngiltere ve hem de Rusya, Osmanlı İmparatorluğunun varlığının devamı için iki büyük tehlike haline geliyordu. Bu duruma göre, yeni bir dayanak unsuru aramak gerekiyordu. 1888'den itibaren II. Wilhelm Almanya'sının yeni politikası, Osmanlı Devleti için Almanya'yı yeni bir denge unsuru olarak ortaya çıkardı.²⁰⁰ 20. Yüzyılın başında, Osmanlı Siyasi yaşamını etkileyen en önemli unsurlardan biri de şüphesi Jön-Türk hareketi ve zamanla onun siyasi örgütü haline gelen İttihad- Terakki Cemiyeti'dir. Bu cemiyet, 2. Meşrutiyette Jön-Türk ideolojisini iktidara geçirdiği gibi, zihniyet ve mücadelesi ile de gelecek nesilleri etkilemiştir.²⁰¹

Misyoner Stewart Crawford 1911 Leknev Konferansı'nda yaptığı konuşmada kendi bakış açısından Osmanlı'da yaşanan siyasi değişimleri değerlendirmişti. İlk olarak, 1876 yılında Mithat Paşa önderliğinde hazırlanan ve Fransız Vatandaşlık Yasası'nı (Code Napoleon) temel alarak tüm yasal yönetimleri, mahkemeleri yeniden düzenleyen Kanun-i Esasi'nin, II. Abdülhamid'in verdiği karar sonucu askıya alındığını hatırlatarak Osmanlı'da yaşanan siyasi gelişmelere bir giriş yapmıştı. Crawford'un belirttiğine göre, yine de dini konularla ilgili mevzularda, evlenme, boşanma, miras gibi hususlarda şer'i mahkemeler; din dışı konularda ise Fransız hukuki prensipleri benimseyen mahkemeler görevliydi. Çeyrek asır boyunca dünyevi mahkemelerde yürütülen Avrupalı tarzdaki yargı, ulema sınıfını rahatsız etse de kitlelerin şeriata olan sorgusuz inançlarını zayıflattığı açıktı. Ancak, halkın İslam'a olan bağlılığının azaldığını söylemek mümkün değildi. Modern hukuk ile şeriat arasındaki çelişkileri görenler ve buna çare arayanlar genelde Jön Türklerin eğitilmiş liderleriydi.²⁰²

Misyoner Trowbridge'e göre ise, 1908 yılında Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ile tüm tebaa için eşit haklar getirilmiş; kişi haklarının dokunulmazlığı sağlanmış ve kanun üstünlüğü, basın özgürlüğü, miting yapabilme hakkı gibi hususlar devletçe güvence altına alınmıştı. Vicdan özgürlüğü ile ilgili ifadeler ise oldukça temkinlidir ama devletin dininin İslam olduğu ve ona ait uygulamalara ve geleneklere bağlılığın esas alındığı kesin bir dille ifade edilmişti. Tüm bu getirilen yeni özgürlüklere rağmen sadece

²⁰⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 45.

²⁰¹ Süleyman Kani İrtəm, *Yıldız ve Jön-Türkler: İttihat- Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 1999, s. xi.

²⁰² J.Stewart Crawford, "Political Changes in Turkey", *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 102

bir avuç terakki sevdalısı Türk, anayasanın sunduğu garantilerin arkasında olmaya gönüllüydü. Bunun dışında, milyonlarca okuma yazma bilmeyen cahil köylü, ordunun doğu vilayetlerindeki kısmı ve bunların yanında zengin toprak sahipleri ve paşalar aslında bu anayasaya kalben bağlı değildi.²⁰³ Trowbridge, 1911 yılında Türkiye'deki genel siyasi manzaranın son derece karmaşık olduğunu söylüyordu. Örneğin, iki yıl önce o ve arkadaşları bir Nisan gecesini Adana'da yaşanan olayların ortasında, silahlara hedef olmamak için karanlık bir odada sessizce otururlarken, masanın üstüne duran, matbaadan bir veya iki hafta önce çıkmış Dr. Barton'un " Türkiye'de Gündoğumu" adlı kitabı gözlerine ilişmişti. İçinde buldukları durumu düşünerek, gerçeğin gün doğumundan çok zifiri karanlığa benzediğini düşünmekten kendilerini alamamışlardı. Kanun-i Esasi'den sonra, Türkiye'de devleti oluşturan unsurlar büyük bir değişim geçirmekteydi. Meclis-i Mebusan ve Hükümet kabinesi yasamayı ve aynı zamanda mali hizmetleri idare ediyor; Padişah, halifeliğin de getirdiği yetkilerle birlikte saltanata ait imtiyazlarını kullanıyor; şeyhülislam ve onun atadıkları ise şeriat kurallarını uygulamakla ilgili sorumluluklarını yerine getiriyorlardı. Ordu (gerçekte yönetimi elinde tutan birim) ve eyalet yöneticileri ise geride kalan çok çeşitli vazifelerle ilgileniyordu. Ancak tüm bu unsurların üstünde söz hakkı olan asıl güç, merkezi Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki cemiyeti idi. Bu teşkilat hükümetin dışında da olsa, tüm yönetim birimleri ile yakın ilişki halindeydi. Ordu içindeki etkin ve vatansever subaylar bu teşkilata iştirak ederek ona sahip olduğu gücü kazandırmıştı. Meclis-i Mebusan içinde çoğunluğu elinde tutan bu teşkilatın gücü, ilk günden itibaren hiç sarsılmamıştı.²⁰⁴

Trowbridge konuşmasının devamında, aslında Türk Hükümet yapısında anormal bir durumun var olduğunu söylemekteydi. Ona göre, her türlü can alıcı konu için son kararı hükümete dikte eden İttihat ve Terakki komitesiydi. Bu gücü de sırtlarını dayadıkları ordudan almaktaydı. Bu komitenin lider kadrosu ülkenin içinde bulunduğu siyasi sorunlarla o kadar meşguldürler ki, dini meselelere olan ilgileri ikinci planda kalmıştı. Hıristiyanlık misyonuna karşı özel bir düşmanlıkları yoktu. Sadece, kalabalık grupların toplum düzenini bozması veya milli duyguların istismar edilmesi durumunda harekete geçiyorlardı. İslami duyguları zayıflatacak herhangi bir faaliyete ise siyasi çıkarlardan

²⁰³ S.V.R. Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 162.

²⁰⁴ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 169.

dolayı tepki gösterebiliyorlardı. Tüm bunlar aslında, dine bağlılıklarından değil de toplumu bir arada tutabilecek en güçlü bağın din olduğuna inanmalarından ileri gelmekteydi. Ayrıca bu tür bir bağın, dıştan gelebilecek saldırılara karşı en etkili silah olduğunu kabul ediyorlardı. Yani, örneğin misyoner Trowbridge'e göre, eğer Hıristiyanlığın toplumu bir arada tutacağına inansalar, bu "Genç Türkler" hiç düşünmeden Hıristiyanlıkla ilgili önyargılarını bir kenara bırakabilirlerdi. Fakat bu boyuttaki dini konulardan kendilerini uzak tuttukları bilinen bir husustu. Tek düşündükleri siyasi ve ekonomik meselelerdi. Yine Trowbridge'e göre, bu kitlenin bir kısmı Fransız yazarlardan çok etkilendiklerinden ve İslam'ın yozlaşmış halini gördüklerinden agnostik²⁰⁵ olmayı tercih etmişlerdi.²⁰⁶

"Türkiye'de Siyasi Değişimler" adındaki konuşmasında Crawford, yeni rejimin getirdiği yeniliklerden birinin de orduya alınan gayrimüslimler olduğunu söylemiştir. Ona göre, aslında bu durum köklü bir değişikliğin de habercisidir. Çünkü artık Müslüman bir ordunun kutsal savaşıdan bahsetmek pek de mümkün olamamaktadır. Bu yüzden ordunun, yeni ahlaki ve sosyal vasıtaları kullanarak baskın rolünü sürdürebilmesi gerekmektedir.²⁰⁷ Yine Crawford'un ifadelerinden anlaşıldığı üzere, bunun gibi yeni uygulamalara en çok karşı çıkanlar geleneksel İslamcılardır. Onlar, yeni anayasa ile birlikte şeriatın konumunun ne olacağını sorup durmaktadırlar. Anayasanın tekrar yürürlüğe konmasını takip eden birkaç ay sesleri çıkmamış olsa da daha sonraları eski rejim taraftarları şeriat ile ilgili kışkırtmalara başlamakta geç kalmadı. Sultan II. Abdülhamid bu akımların farkına vardı ve onlarla birlik olarak anayasa taraftarı partiyi yönetimden düşürmenin yollarını aramaya başladı. Kendisini Anayasayı ortadan kaldıracı tek güç olarak yansıtmaya çalıştı. 1909 yılında gerçekleşen Anayasa karşıtı eylemler onun "Şeriatı hak ettiği saygıyı gösterin!" söylemiyle alevlendi. Fakat Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle önlenen eylemler sayesinde, Jön Türklerin lider kadrolarda olduğu yönetim gücünü pekiştirerek eski rejim taraftarlarına fırsat tanımadı.

Crawford ayrıca anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra geçen iki yıllık dönemde, vatanseverlikle ilgili ilerlemelerin çarpıcı bir hal aldığını da ifade etmişti. Ona göre, uzun

²⁰⁵ Tanrının varlığının ve yokluğunun bilinemeyeceğini ileri süren felsefi akıma Agnostisizm veya bilinmezcilik denir. Bu felsefi akımı benimsemiş kişilere de agnostik veya bilinmezci denir.

²⁰⁶ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 170.

²⁰⁷ Crawford, "Political Changes in Turkey", s. 104.

yıllardan beri batılı güçlerden medet uman Hıristiyan tebaa bile vatansever bir coşkuya kapılmıştı. Eğitimli sınıfın üzerinde durduğu dinsel ayrımcılıkla ilgili hususlar kısmen aşılmıştı. Nihayetinde, milli ideallerle ilgili gelişmeler zaman geçtikçe hız kazanmaktaydı.

Tüm bunların yanında Müslümanlar arasında belirgin bir dini hareketlilikten söz edilebildiğini söyleyen Crawford, kitlelerin, daha önce bu topraklarda hiç yaşanılmamış şekilde aktif bir harekete hazır hale geldiğini de sözlerine eklemişti. Bu deneyimli misyoner, yeni anayasayla ortaya çıkan politik ve sosyal ilerlemelerin İslam'a hizmet edeceğine dair yapılan yorumların Jön Türklerce de takdirle karşılandığını ve tüm partilerin İslam'ı yabancı ve Müslüman olmayan unsurlardan koruma noktasında hemfikir olduğunu da söylemişti.

Osmanlı Devleti'nde yeni milli uyanış ile birlikte, sadece Müslümanlar arasında değil; Müslüman olmayan unsurlar arasında da belirli ölçülerde yabancı karşıtı bir tutum gözlenmekteydi. Müslüman liderler ve yazarlar ısrarla İslam'daki yeni canlanışın, Hıristiyanlara karşı düşmanca bir yaklaşım içermediğini anlatmaya çalışmaktaydı. He iki dini unsurun da el ele verip mümkün olabilecek bir kardeşlik atmosferinin yakalanması gerekliliği üzerinde duruluyordu. Eğer bu anlayışla hareket edilirse, Japonya'dakine benzer vatanseverlik ruhunun kitlelere aşılabilmesi düşünülmekteydi. Ancak misyoner Crawford'a göre, 20. yüzyılın ilk döneminde Müslümanlar tarafından böylesi bir birlikteliği kolaylaştıracak yeterli adımlar atılamamıştı.²⁰⁸

Misyoner Nelson'a göre, 1910'ların Türkiye'sinde anayasanın ilanı sonrası Müslümanların, Hıristiyan misyonerlerce yürütülen evanjelik faaliyetlere karşı daha anlayışlı olmaya başladıkları gözlemlenmekteydi. Özellikle, yönetimde bulunan Genç Türkler hareketi mensupları eğitim konusunda misyoner okullarına daha çok serbestlik tanımakta ve daha rahat bir çalışma ortamı oluşturmaktaydılar. Ancak, yeni yönetimin dile getirdiği "Devlet Kontrolünde Eğitim" hedefinin misyoner okulları için bir tehdit oluşturabileceği de açıktı. Çünkü, hükümetin mutlaka okullardaki eğitimi İslam yanlısı bir forma sokacağı düşünülmüyordu. Anayasanın ilanı öncesi çokça dillendirilen "Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik" gibi söylemlerin İslam'ın ruhuna ters düştüğünü iddia eden

²⁰⁸ Crawford, "Political Changes in Turkey", s. 105-107.

misyoner Nelson, Türk topraklarında yaşayan Hıristiyanların hiçbir surette bu tür fikirlerden fayda sağlayamayacağına inanıyordu.²⁰⁹

Nelson'un değindiği bir başka ilginç nokta ise, Anayasa devrimi sonucu daha önceleri ülkeden kaçmış Ermenilerin ve başka uyruktan kişilerin anavatanlarına dönme hazırlığı içinde bulduklarını belirtmesiydi. Ayrıca, zorunlu askerlik hizmeti ile ilgili yapılan değişikliklerin özellikle Ermeni nüfusun yoğun olduğu bölgelerde sevinçle karşılandığını fakat, diğer bölgelerdeki Hıristiyanların askerden kaçmak için ellerinden ne gelirse yapmaya çalıştıklarını söylemesi ilginç bir durumu ortaya koymuştu.²¹⁰

1906 yılı Kahire Konferansından 1911'e uzanan süreç içinde, İstanbul'da bir devrim yaşanmış ve Sultan II. Abdülhamid bir anayasayı kabul etmek zorunda kalmıştı. Aslında bu anayasa yıllar önce hazırlanıp kabul edilmişti; ancak, uygulamaya bir türlü geçilememişti. Bu yeni dönemde ise, Misyoner Giffen'e göre daha güçlü ve etkin bir şekilde yürürlükte kalacağı aşıkardı. Basın yayın organlarına getirilmiş olan kısıtlamalar kaldırılmış; çok sayıda yeni gazete ve dergi piyasaya çıkmıştı. İlginç olan ise, İstanbul'da basın üzerine getirilmiş yasaklar kaldırılmışken, Mısır'da o dönemde tam tersi bir uygulama ile yasaklar daha da katı bir şekilde uygulanmaya devam etmekteydi.

Yine Giffen'e göre, 1911 yılından bakıldığında, Bâb-ı Ali yönetimindeki yeni rejimin ne oranda başarılı olacağını söylemek hayli güçtü. Topluma yapılan açıklamalarda, kişi hak ve hürriyetleri konusunda çeşitli güvenceler verilmiş olsa da özellikle Ermenilere yönelik uygulanagelen şiddetin son bulmadığı iddia ediliyordu. Suriye'de, kendi topraklarından kovulanların, Amerika'ya ulaşmak için batıya göçleri sürmekteydi. Yeni hükümet henüz adil yargının tüm ırklara ve milletlere karşı eşit uygulandığını göstermede başarılı olamamıştı. Diğer bir yandan bu süreçte, özellikle Mısır Milliyetçi partisi Müslümanlığı yüceltmek ve üstünlüğünü kabul ettirmek için çalışmalarını hızlandırmıştı.²¹¹

1911 "İslam ve Müslümanlar" temalı Leknev Misyoner Konferansı'nda, Arabistan'daki durumu yaptığı konuşmayla aktaran misyoner J.C. Young'a göre, Arabistan'daki siyasi değişimleri anlamak ve onların önemini kavramak için 1908 yılındaki Türk devrimi ve yeni Anayasanın ilanından önceki süreçlere bir bakmak gerekir. I. Selim Mısır'ı

²⁰⁹ Nelson, "Pan-Islamism in Turkey", s. 49.

²¹⁰ Nelson, "Pan-Islamism in Turkey", s. 50.

²¹¹ Giffen, "Reform Movements in the Near East", *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 295-296.

fethettiğinde sadece Memlûklüleri'in iktidarına son vermemiş; aynı zamanda da halifelik unvanının Osmanlı sultanlarına geçmesini sağlamıştır. Böylece, I. Selim'den itibaren tüm padişahlar dünya üzerinde yaşayan tüm Müslümanların başı, yani *İmam-ul Müslimin* olmuşlardır. Fakat halifenin sadece Arap soyundan gelebileceğine inanan Yemenliler, Suriye ve Hicaz'dakiler kadar Osmanlı sultanlarının bu konudaki otoritesini kabul etmemişlerdir. Ancak, gerek bölgede görevli Osmanlı valilerinin etkisiyle, gerekse genel ahlaki bozukluklardan dolayı geniş çapta bir muhalif hareket bu topraklarda gerçekleşmemiştir.²¹²

Yine Young'a göre, II. Abdülhamid tahta geçtiğinde, uzun zamandan beri padişahların halifelikle ilgili tutumlarını beğenmeyen İstanbul uleması ve medrese alimleri, kendi fikirlerine uygun bir Sultan bulmuşlardı. "Tanrı'nın sesi" olabilecek ve Avrupalı güçlere karşı İslam'ı savunabilecek ve geçici dünya hükümdarlığını değil de "cennetteki vekil" olmayı tercih edebilecek biri olarak Sultan Abdulhamid'i görmüşlerdi. Kısacası, o saraya İslam halifeliği ruhunu canlandıran ve bunu siyasi bir güç olarak kullanan biri olarak girmişti. Onun koruması altında Osmanlı topraklarında yaşayan "cihat" ruhlu insanlar rahatlıkla propagandalarını yapabilmişlerdir. İstanbul'daki İslam ulemasının kafasındaki Panislamist fikirlerin yürütücüsü olmuştur. *İmam-ül Müslimin* olarak, Hıristiyanlıkla ilgili yapılan tüm çalışmalara karşı gelmiştir. Ülkeye giren tüm kitaplar, gazeteler ve hatta mektuplar tek tek açılarak incelenmiş ve sakıncalı görülenlerin dağıtımına izin verilmemiştir. Aynı sıkı tedbirler Arabistan için de geçerli olmuş; dönemin sosyal ve dini tartışmaları veya liberal fikirleri kesinlikle ülke sınırlarından içeriye taşınmamıştır.²¹³ Misyonerler Yemen, Necid ve Hicaz'dan çıkartılmış; onlarla birlikte görülenlerin hayatları tehlikeye girmiş ve dinini değiştirmeye teşebbüs edenler idam cezası ile karşı karşıya kalmıştır. Üst sınıftakiler casusluk yoluyla, alt seviyedekiler ise şantaj ve zorbalık yolu ile tehdit edilmiştir. Entelektüel anlamda bir özgürlükten kesinlikle bahsedilememekteydi. Yemen'de Yahudilere yönelik yapılan misyonerlik çalışmaları bile engellenmiş; İbranice İncil'in o topraklara girişi yasaklanmıştı. Tüm bunların yanı sıra, Basra'da inşa edilen birkaç devlet okulunun dışında, fakirlerin durumunu iyileştirecek bir adım da atılmamıştır.

²¹² J.C. Young, "Political Changes in Arabia", *Islam and Missions*, 1911, s. 116.

²¹³ Young, "Political Changes in Arabia", s. 117.

Young yaptığı konuşmada, 1908 yılında yeni anayasanın ilanı ile, Osmanlı topraklarında insanların özgürlüğünü sağlayacak birtakım adımların atılacağı konusunda tüm dünyada bir beklenti oluştuğunu söyler. II. Abdülhamid tahta çıktığından beri ilk kez insanlar korkusuzca gazete, dergi okuyup arkadaşlarıyla buluşabilmiştir. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi kavramlar neredeyse herkesin dilinde dönen ifadeler olmuştur. Ancak Yemen'e geç ulaşan yeni düzen haberi, San'a ve Mekke'deki valileri son derece şaşırtmıştır. Padişah'ın gönüllü bir şekilde otokratik gücünü bırakıp diğer Avrupalı liderler gibi anayasal bir monarşik düzene razı olmasını bir türlü kabullenememişlerdir. Zaten Anayasal düzene karşı bir ayaklanma çok geçmeden II. Abdülhamid'in kışkırtmaları sonucu gerçekleşti. Bu isyan sadece kısa bir süre etkili olduktan sonra yeni düzeni savunanlarca bastırıldı. Bu arada Young'ın ifadelerine göre pek çok silahsız Hıristiyan'da isyancılarca katledildi. Anayasaya karşı gelenler ve isyana iştirak edenler vatan hainliğinden ölüm cezasına çarptırılırken Sultan tahttan indirildi. Arabistan'da isyanla ilgili haberlerin duyulması ile bazı fanatikler harekete geçerek Avrupalılara karşı bir tepki oluşturdular. Misyonerlerin daha güvenli bölgelere geçmesine karar verildi. Böylece Kızıl Deniz boyunca ve Yemen sınırlarında tek bir misyoner bile kalmadı.²¹⁴

Misyonerlerin gözünde, kısa bir süre sonra tahta geçen yeni Sultanın II. Abdülhamid gibi hırslarının olmaması ve anayasaya bağlı kalması ile büyük bir değişim yaşanmaya başlandı. Misyoner Young'ın El- Hudeyde'de bulunan bir arkadaşından aktardığı şu bilgiler oradaki durumu özetlemektedir;

“İki aydır bulunduğum San'a daha önceki ziyaretlerime göre daha iyi bir durumda. Kıtık giderek artsa da sağlanan huzur ve barış ortamı gelecek için ümit vaat etmekte. İmam'ın Türklere karşı başka bir isyana girişmesi şu aralar biraz zor gözüküyor. Türkler, her zamankinden daha fazla güçlerini hissettiriyorlar. Anayasa yürürlüğe girdiğinden beri şartlar önemli ölçüde değişti. Bölgedeki Türk yöneticiler, Arapların gönlünü yapmak ve onların güvenini kazanmak için ellerinden geleni yapıyorlar. Yeni yönetim, II. Abdülhamid döneminden kalan ve Yemenlilere çok zor duruma düşüren ağır vergileri ve haraçları önemli ölçüde kaldırdı. El- Hudeyde ve yakın yerlerde alınan ayak bastı parası da artık alınmıyor. Yemen'in kasabalarında ve köylerinde ilkokullar yapılmaya başlandı ve San'a'ya çiftliklerde kullanılmak

²¹⁴ Young, “Political Changes in Arabia”, s. 119.

üzere tarımsal alet edevat gönderildi. Ayrıca su sorununu çözmek için hükümet artezyen kuyuları açarken, yolların tamiri ve yenilerinin yapımı için 15.000 Poundluk bir bütçeyi de bölgeye tahsis etmiştir.”²¹⁵

Misyonelerin, Osmanlı Devleti'nin 20. Yüzyılın başında yaşadığı siyasi değişimi isabetli bir şekilde gözlemledikleri ve değerlendirdikleri görülmektedir. Elimizdeki tarihi bilgiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile başlayan süreçte anayasa değişiminin ülkede ortaya çıkardığı ikilemi gözler önüne sermektedir.

2.2.2. Mısır'da Siyasi Değişimler

Amr Bin As komutasındaki Müslüman Araplar Mısır'ın idaresini 642 yılında Hıristiyan idareci Mukavkas (Mukavkıs)²¹⁶ dan almışlardı. Hıristiyanlar açısından böylesi bir yenilginin sebebi ülke içindeki siyasi bölünmeydi. Belirli bir kitle sivil yöneticiyi desteklerken, diğerleri milliyetçilik arzularının etkisiyle bu atanmış hükümdarın tahttan indirilmesini istiyorlardı. Bu bölünmüşlük Arapların ülkeye girişini kolaylaştırmıştı. Hatta yerli Hıristiyanlardan önemli bir kısmının, Bizanslı bir idarecidense Müslüman bir lideri tercih ettiği bile iddia edilmişti.²¹⁷

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İngiltere ve Fransa, jeopolitik öneminden dolayı Mısır'la yakından ilgilenmişler ve çeşitli projeler geliştirmişlerdi. Örneğin, Fransa'nın Süveyş Kanalı projesi bölgedeki siyasi gelişmelere yön vermişti. 1882 yılında İngiliz ordusunun İskenderiye ve İsmailiye'yi işgali ise karışık bir durumu ortaya çıkarmış, Mısır, Osmanlı egemenliğinde gözükmesine rağmen Hidiv'in yetkili olduğu İngiliz işgalinde bir ülke haline gelmişti.²¹⁸

1906 yılında Kahire'de yapılan Müslüman dünyaya yönelik ilk misyoner konferansında Mısır'daki siyasi değişimler konusundaki değerlendirmeler Misyoner Watson tarafından yapılmıştır. Onun verdiği bilgilere göre; Mısır, Mehmet Ali Paşanın zamanından,

²¹⁵ Young, “Political Changes in Arabia”, s. 121-122.

²¹⁶ 627 yılında Bizans İmparatoru Herakleios, Mukavkıs'ı Mısır'a idareci olarak atamıştır. Kıpti olduğu bilinmektedir. 628 yılında Hz. Muhammed kendisine bir mektup göndererek, onu İslam'a davet etmiştir. Bu teklife yalnızca hediyeler göndererek yanıt vermiş ve daha sonra 642 yılında İskenderiye'nin, dolayısıyla tüm Mısır'ın idaresini Amr Bin As komutasındaki Müslümanlara fazla bir direnç göstermeden teslim etmiştir. (Nadir Özkuyumcu, “Mukavkıs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 137-138).

²¹⁷ Watson, “Islam in Egypt”, s. 23.

²¹⁸ Arda Baş, “Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S. 92, Güz 2015, s. 36-37.

1882'deki İngiliz işgaline kadar kendi kendini yönetmekteydi. Bu tarihten sonra, yalnızca kâğıt üzerinde İstanbul'a bağlı gibi gözüküp imparatorluk hazinesine yüklü bir vergi ödemektedir. Uzunca bir süredir Hidiv unvanına sahip idarecilerce yönetilen Mısır, İslami kurallara göre yönetilmiş, ancak devletin çeşitli kademelerinde göreve gelen Avrupa'dan gelmiş batılı memurların etkisiyle bu yönetim tarzı bazı değişikliklere uğramıştır.²¹⁹ Watson'un ifadelerine göre, Hidiv İsmail Paşa²²⁰ idaresinde Mısır dahilinde keyfi ve adaletsiz bir yönetim tarzı hakimdi. Kendi planlarını gerçekleştirmek için halkın paralarına ve topraklarına el koymuş, 1911 yılında dahi etkisi devam eden ağır borçlar altına girmeye insanları mecbur etmişti. Tüm bu despotça yönetimine ve savurganlığına karşı, yine de ülkeye kat ettirdiği ilerleme hiç de azımsanamayacak bir derecedeydi. İngiliz işgalinden sonra İslami güçler, Mısır'ı ancak dolaylı yollarla yönetebilmişti. Asıl yönetici Lord Cromer ve onun maliye, içişleri, adalet, bayındırlık ve eğitim gibi kurumları yöneten, kontrol eden İngiliz memur kadrosuydu. Yine de İslam'ın politik gücü çok da azımsanacak boyutta değildi. Hidiv, ona ait bakanlar, ülke genelindeki üst düzey memurlar ve basın tarafından İslam'ın etkisi sürdürülmeye çalışılmaktaydı. Hidiv'in bakanlarının biri dışında hepsi Müslümandı. İngiliz memurlarca önemli meselelerle ilgili düzenlemeler hazırlanıp sunulsa da asıl karar vericiler Hidiv'e bağlı Müslüman bakanlardı. Ayrıca belirli meseleler danışma meclisinin karşısına çıkıyordu ve bu meclisin çok az üyesi Hristiyan'dı. Çok yüksek tirajı olan bazı gazetelerde yazan

²¹⁹ Watson, "Islam in Egypt", s. 27.

²²⁰ Hidiv İsmail Paşa 31 Aralık 1830'da Kahire'de doğdu. Babası İbrâhim Paşa, annesi Hoşyar Kadınefendi'dir. İlk tahsilinin ardından Paris'e gönderilmiştir. (1846). Amcası Said Paşa'nın ölümü üzerine 18 Ocak 1863'te Mısır valisi oldu. Dedesi Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi Mısır için büyük tasarıları olan İsmâil Paşa, her şeyden önce Mısır'ı Bâbîâli'nin hâkimiyetinden kurtarmak veya hiç olmazsa daha geniş muhtariyet hakları elde etmek istiyordu. Fakat dedesinin yaptığı gibi isyancı usullerle bunu başaramayacağını anlamıştı. Bundan dolayı hedefine ulaşmak için iki yol seçti. Birincisi, Osmanlı devlet adamlarına menfaatler sağlayarak imtiyaz fermanının sınırlarını genişletmek, ikincisi de Avrupalılar'a hoş görünerek onların desteğini sağlamak. İsmâil Paşa vali olur olmaz âdet olduğu üzere huzura çıkmak için İstanbul'a gitti. Buharla işleyen özel yatırımları hediye ettiği Sultan Abdülaziz'i Mısır'a davet etti. Diğer devlet erkânına da çeşitli hediyeler dağıttıktan sonra İstanbul'da iyi intibalar bırakmış olarak Mısır'a döndü. Abdülaziz'in 1863'te Mısır'ı ziyareti sırasında muhteşem karşılama törenleri, eğlence ve ziyafetler tertip ederek göze girmeyi başardı. Padişah'tan elde ettiği ilk önemli imtiyaz, Mısır veraset usulünü kendi nesli lehine değiştirmek oldu. 13 Muharrem 1283 (28 Mayıs 1866) tarihli fermanla, Mısır verasetinde ailenin en büyüğünü esas alan "ekberiyet" kaidesine son verilerek İsmâil Paşa'dan itibaren babadan oğula intikal esası kabul edildi. İsmâil Paşa, veraset fermanından beş gün sonra 18 Muharrem 1283 (2 Haziran 1866) tarihli başka bir fermanla da "hidiv" unvanını aldı. (Atilla Çetin, "Hidiv İsmail Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 117-119.)

Müslüman gazeteciler, İngiliz otoritelerinin zihinlerine önemsiz denemeyecek oranda baskı yapmaktaydı.²²¹

Watson'un bildirisinden çıkan ifadelere göre, Mısır'da asıl yönetim İngiliz hükümetinin temsilcisine aitti ancak dışardan bakıldığında, sanki bu yöneticinin, Hristiyan çıkarları pahasına da olsa, İslami menfaatleri gözetiyormuş, Müslümanları kayırıyormuş gibi bir görüntüsü vardı. Yakın geçmişte gerçekleşmiş şu olay bu duruma iyi bir örnektir: Yerel mahkemelerde, halk davaları Pazar günleri olmaktaydı. Bundan dolayı Hristiyan avukatlar kilise ayinlerine katılmıyorlardı. Birçok Hristiyan avukat dilekçe vererek bu oturumların Cuma veya Pazar günleri dışında bir günde yapılmasını talep ettiler. Ancak İslami gazeteler, olayı o kadar kurcaladılar ki bu teklif sonunda iptal edildi. Bu ayarlama, sanki Pazar günü Hristiyan tatili yapılacak ve bir adım sonra da Müslümanların Cuma olan tatili ortadan kaldırılacakmış gibi yansıtıldı. Ancak bu sadece çalışan Hristiyanların ibadet etmelerine fırsat vermek için yapılan bir düzenlemeydi ve Müslümanların tatiliyle ilgili herhangi kısıtlayıcı bir hüküm içermiyordu.²²²

Yine Watson'a göre, İslam'ın Mısır'daki gerçek gücünü tahayyül etmek için ayrıca şu da hatırlanmalıydı; yönetim birimlerine ait tüm uygulayıcılar Müslümandı. Örneğin; vilayetlerin valileri, vali yardımcıları, başlıca şehirlerin belediye başkanları, çeşitli illerde bulunan idari polis memurları ve neredeyse tüm kabile reisleri. Ülke İngiliz işgali altında bile olsa, bu durum İslam'a önemli bir güç sağlamaktaydı. Çünkü bu doğulu insanlar önyargılarını kolay kolay terk etmeyen, hayatlarının ve ilişkilerinin tüm aşamalarındaki sorunları dini unsurlarla çözmeye alışmış kişilerdi. İngiliz yetkililer, ellerinden geldikçe hızlı bir şekilde yanlışları düzeltmek için harekete geçmekteydi; ancak, çeşitli korkulardan dolayı, bir Mısırlı çok nadiren çektiği eziyeti şikayet etmeye cesaret ediyordu. Özetle Watson, İngiliz işgalinin İslam'ı zayıflatmak yerine daha da güçlü bir hale getirdiğini iddia ediyordu.²²³

Anlaşılan İngilizlerin Mısır'da uyguladığı Müslümanları idarede etkin kılmak politikaları misyonerleri rahatsız etmekteydi. Misyonerler, İngiliz idaresinin Hristiyanlığın Mısır'da

²²¹ Watson, "Islam in Egypt", s. 28.

²²² Watson, "Islam in Egypt", s. 29.

²²³ Watson, "Islam in Egypt", s. 30.

daha etkin bir güç haline gelebilmesi için İngiliz idaresinin daha etkin politikalar üretmesini bekliyorlardı.

2.2.3. İran'da Siyasi Değişim

İran'ın kurulu olduğu topraklar, batılı devlet ve seyyahların da hemen hemen her dönemde ilgi odağında olmuştur. Bu durumun çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan ilki, bu toprakların Avrupa-Asya ve Asya- Hindistan arasında bir kapı vazifesi görmesidir. İkincisi, İran'ın sahip olduğu eski ve dikkat çekici medeniyetidir. Üçüncüsü, tabiatının güzelliği ve çeşitliliğidir. Dördüncüsü, İran sanatının sahip olduğu zarafet ve kültür zenginliğidir. Beşincisi ise, bu topraklardaki siyasi gerilimlerin temel kaynaklarından olan petrol zenginliğidir. 20. Yüzyılın başında bu güzide topraklarda devlet kurmayı başaran Türk boylarından Kaçar Hanedanlığı ülkenin siyasi tarihine yön vermiştir.²²⁴

Misyoner Konferanslarında Misyoner Esselstyn, 20. yüzyılın başında İran'da yaşanan siyasi durum ve radikal değişimler hakkında aydınlatıcı bilgiler veriyordu. Bu bilgilere göre, İran'daki siyasi durum 20. yüzyılın başında radikal değişimler geçirmişti. 31 Ağustos 1907 yılında bir suikasta kurban giden İçişleri bakanı ve Danıştay başkanı Ali Asgar Atabek, ölümünden kısa bir süre önce ulusal mecliste yaptığı bir konuşmada İran'ın ne kadar popüler bir ülke olmaya başladığına işaret ediyordu. Eskiden ayda bir kere bile ismi gazetelerde geçmeyen bir ülke artık Avrupa basımında her gün konu edilmekteydi. Bu durum bile ülkenin içinde bulunduğu dönüşümü işaret etmekteydi.

Yaklaşık olarak 23 yıl İran'da yaşamış misyoner Esselstyn'a göre, İranlı insanlar genelde kibar ruhlu, anlaşması kolay ve misafirperver insanlardır. Ancak çoğu Avrupalı seyyaha göre bu durum tam tersidir. Onlara göre, bu topraklarda yaşayanların kafa yapılarını anlamak Avrupalılar için hayli zor bir meseledir.²²⁵

İran'da yaşayan insanlar yönetenler ve onlara hizmet edenler olmak üzere ikiye ayrılır. Amerikan yasasına göre her insan doğuştan eşittir. Ama bu durum İran için geçerli değildir. İçgüdüsel olarak monarşi düzenine ve tahta karşı sadakat duyarlar. Bazı yerel durumlarda isyan ettikleri görülse de genelde otoriteye karşı sadıktırlar.

²²⁴ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yay., İstanbul, 2012, s. 21-22, 214.

²²⁵ L.F. Esselstyn, "Political Changes in Persia", *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 128.

İran’da reform hareketleri Mirza Taki Han ile başlar. Bu kişi, Nasıreddin Şah’ın veziri ve anne tarafından eski hükümdar Muhammed Ali Şah’ın dedesidir. 1852 yılında bir suikast ile öldürülen bu yetenekli liderden sonra bir süre reform hareketleri sekteye uğramıştır.

1891 yılında halk, tütün şirketi ile ilişkili durumlardan ötürü isyan etmiş ve 5 yıl sonra da Nasıreddin Şah’ın öldürülmesiyle Kaçar Hanedanlığı gücünü önemli ölçüde yitirmiştir.²²⁶ 1896 yılında tahta geçen Muzaffereddin Şah, hem hastalıklarından hem de başka yetersizliklerinden dolayı geçiş dönemindeki İran’ı yönetebilecek kabiliyete sahip değildi. Tüm bunların üzerine sarayın gereksiz harcamaları da eklenince Tahran’da fakir halk rahatsızlığını gösteren eylemlere girişti. Kalabalıkları yatıştırmak için ölümünden hemen önce Muzaffereddin Şah yeni anayasal reformları içeren kanunları kabul ettiğini duyurdu. 1906 yılında Tahran’daki gösterilerde reform talep edenlerden birçok kişi öldürülürken, binlercesi de İngiliz Sefaretine sığındı. Bu olayların ardından 14 Ağustos 1906’da Muzaffereddin Şah, ulusal bir meclisin kurulması için bir ferman yayınladı. İran Ulusal Meclisi şah tarafından 4 Ekim 1906’da açıldıktan sonra, 30 Aralık 1906’da yeni Anayasa kabul edilerek yürürlüğe girdi. 1907 yılında tahta geçen yeni Şah tarafından da aynı metin tekrar onaylandı. Ancak olumlu hava kısa sürede dağıldı.²²⁷ Rus- Japon savaşı ve 1907 yılı Britanya- Rusya Antantı sonucunda İran halkı arasında memnuniyetsizlik söylemleri yükselmeye başladı.

Mecliste, ülkenin farklı bölgelerini temsil eden 162 üye vardır. Bu sayı 200’e kadar çıkartılabiliyordu. Ayrıca 60 üyeden oluşan bir de senato bulunmaktaydı. Bu kişilerden 15’i Şah tarafından atanırken, geri kalanı halk tarafından seçilmekteydi. Tüm kararların hem senato hem de meclis tarafından onaylanması gerekiyordu.

Anayasayı yürürlüğe sokan Muzaffereddin Şah, 9 Ocak 1907’de öldü ve yerine oğlu Muhammed Ali Şah geçti. O da Avrupa’da sürgünde bulunan eski Başbakan Ali Asgar’ı ülkeye geri çağırdı ve “atabek” unvanını ona geri verdi. İçişleri bakanı olan Ali Asgar Han Atabek, aynı zamanda diğer bakanları da seçme gücüne sahip oldu. Ancak çok geçmeden, 31 Ağustos 1907’de, akşam sekiz buçukta, ulusal meclisten çıkarken vurularak öldürüldü. Gizli komitelerden ölüm tehditleri aldığı biliniyordu. Aynı gece,

²²⁶ Esselstyn, “Political Changes in Persia”, s. 129.

²²⁷ Esselstyn, “Political Changes in Persia”, s. 130.

Tahran'daki en etkin din adamlarından ve parlamentonun kurulması için en çok çaba gösterenlerden olan Seyit Abdullah da kendi evinde öldürüldü.²²⁸

Atabek'in öldürülmesinden birkaç ay sonra Şah ile meclis arasında uyuşmazlıklar artmaya başladı ve halk arasında da bazı memnuniyetsizlikler gün yüzüne çıktı. 1908 yılının Şubat ayında Şah'a bir suikast girişiminde bulunuldu. Otomobiline bir bomba atıldı. Şah yaralanmadan kurtulsa da bu olay onda derin bir tesir bıraktı ve 4 Haziran'a kadar sarayından hiç çıkmadı. Bu tarihten sonra birden ortaya çıkıp meclisi suçlayıcı ifadelerde bulundu ve birkaç önemli ismi cezalandırdı. Meclisle olan kavgası sonuçlanmayınca, Kazak alayının başında bulunan Rus bir Albayı, Meclis binasını ve tüm gizli örgüt binalarını bombalamakla görevlendirdi. Rus Albay bu görevi 24 Haziran 1908'de yerine getirdi. Önemli devlet adamlarının evleri yağmalandı. Tahran askeri abluka altına alındı ve Albay Liokoff Askeri vali olarak atandı. Şah'ın, halkı teskin etmek için her şeyin normale döneceğini ve meclisin 6 ay içinde tekrar açılacağını söylemesine rağmen kimse ona inanmadı. Çünkü o verdiği sözü tutmamış; parlamento binasını tamamen tahrip etmiş ve bazı üyeleri de öldürmüştü.²²⁹

Yine de devrimciler mücadeleyi bırakmadı. Ardı ardına pek çok eyalette isyanlar patlak verdi. Tebriz'in ordu tarafından işgali birkaç ay sürdükten sonra Rusların araya girmesiyle ortam sakinleşti ve ordu geri çekildi. Onun yerine güvenliği sağlaması için Rus birlikleri bölgeye yerleşti. Şah, anayasayı onayladığını ve yaptığı yıkıcı faaliyetlerden dolayı pişman olduğunu söylese de ülke bir daha eski günlerine dönemedi.

Tüm bunlar olurken, Geylan'ın kuzeyinde yaşayan ve aslen Tahranlı olan Sipahdar bir ordu hazırlıyordu. Onun en büyük yardımcısı, güneydeki Bahtiyariler kabilesinin liderlerinden Sadr Assad idi. İranlılardan, Bahtiyarilerden ve Ermeni Efrayim komutasındaki birkaç yüz Kafkasyalı devrimciden oluşan bu ordu Tahran'a yürüdü ve 13 Temmuz 1909'da şehre giriş yaptı. Üç gün süren çatışmalardan sonra Şah Rus elçiliğine sığındı ve ordusu da kuşatıldı. Onun elçiliğe sığınmasıyla Tahtan vazgeçtiği anlaşıldı ve yerine 12 yaşındaki oğlu Ahmet Sultan tahta oturtuldu. Geçici hükümet kuruldu ve bir

²²⁸ Esselstyn, "Political Changes in Persia", s. 131-133.

²²⁹ Esselstyn, "Political Changes in Persia", s. 134.

naip atandı ve Süleyman Şah'ın Rusya'ya gitmesi kararlaştırıldı. Parlamento binası onarıldı ve ulusal meclis yeniden oluşturuldu.²³⁰

1910 yılına gelindiğinde ise ülkenin durumunda herhangi bir iyileşme olmadı. Ayaklanmalar pek çok eyalette devam etti. Pek çok yolun güvenliği sağlanamaz bir hale gelindi. Hırsızlık her yerde kol gezmeye başladı. Devlete ait postaların bile güvenle iletilmesi mümkün olamadı. Sürekli olarak kabinenin değişmesi ile siyasi bir istikrar sağlanamadı. Siyasi suçlardan dolayı birçok kişi asıldı. Bazıları ise suikasta kurban gitti. Hükümetin silah bırakma çağrılarına sadece Tahran'ın kuzeyindeki Sattar Han uyum gösterdi. Halkın üzerindeki vergi yükü her geçen gün ağırlaştı. Yeni İran Hükümetinin verdiği izinlerle Tahran'da genelevler, meyhaneler, kumarhaneler ve esrar içilen kahvehaneler hayli arttı. Halkın memnuniyetsizliği hat safhaya ulaştı.

İran'ın dış borcu, 5 ila 6 Milyon İngiliz Sterlinine ulaşırken, iç borç çoktan limitleri aşmıştı. Becerikli ve dirayetli idarecilere ve devlet adamlara ihtiyaç duyuluyordu ancak bu tanımlara uyabilecek kişiler ya öldürülmüş ya da yurt dışına sürgüne gönderilmişti. Yani 1910 yılında oluşan yeni tabloda, genel huzursuzluk, borç batağı ve kabiliyetli devlet adamı kıtlığı vardı.²³¹

Esselstyn'in verdiği bilgilere göre, İran siyasi krizler yüzünden misyonerlerin çalışmaları için henüz uygun bir ortam sunmuyordu.

2.2.4.Hindistan'da Siyasi Değişim

Hindistan, Umman deniziyle Bengal körfezi arasında, kuzeyde Himalaya sıradağlarından güneyde Hint Okyanusu'na doğru giderek daralan devasa bir yarımadadır.²³² 20. Yüzyılın başında ise bugünkü Pakistan, Bangladeş ve Myanmar ülkelerini de kapsıyordu ve yönetsel olarak Britanya Hindistan'ı olarak tabir ediliyordu.²³³ 1526 yılında Hindistan'da kurulmuş Babür İmparatorluğu'nun 18. Yüzyılın ortalarından sonra

²³⁰ Esselstyn, "Political Changes in Persia", s. 135-136.

²³¹ Esselstyn, "Political Changes in Persia", s. 136-137.

²³² Sırrı Erinç, "Hindistan", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 18, İstanbul 1998, s. 69.

²³³ Julius Richter, *A History of Missions in India*, çev: Sydney H. Moore, Fleming H. Revell Co., New York 1908, s.1. İngiliz yönetimindeki toprakların büyüklüğü Hindistan, Burma ve Siam'ın büyük bir kısmı göz önünde tutulduğunda doğudan batıya 3200 kilometredir ve yaklaşık 3.500.000 kilometre kare alanı kapsar. 1870 yılında nüfusun 200.000.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. "India As a Mission Field", *Missionary Herald*, C. 66, S. 1, Haziran 1870, s. 1.

zayıflaması ile birlikte İngiliz Doğu Hindistan şirketi hakimiyetini kuvvetlendirip genişletmişti.²³⁴ Bu durumdan en çok etkilenenler, hakimiyet ve prestij kaybı yaşayan Hintli Müslümanlardı. Yaklaşık 60 milyon Müslüman için hayat oldukça zorlu geçmekteydi. Yüzyıllarca hâkim konumda yaşadıkları topraklarda İngilizlerin yönetimi devralmasıyla birlikte gerek siyasal gerekse ekonomik anlamda sıkıntılı bir sürecin içine girmişlerdi. 1857 yılındaki Büyük Sipahi Ayaklanmasının başlıca sorumlusu olarak algılanan Müslüman halk ve ulema İngilizlerin gittikçe artan baskılarına maruz kalıyorlardı.²³⁵ 1906 Kahire, 1911 Leknev Misyoner Konferanslarında Hindistan’la ilgili sunum yapan misyonerlerden Takle, Wherry, Weitbrecht ve Wilson Hindistan’da yaşayan Müslümanların yaşadıkları siyasi değişimleri kendi pencerelerinden değerlendirmişlerdir. Hindistan hem nüfus hem de coğrafi açıdan çok geniş bir yapıda olduğu için bu ülkenin siyasi durumu hakkında farklı misyonerlerin görüşleri alınmıştır.

Kuzey Hindistan hakkında bilgi veren Misyoner Wherry’e göre, Hindistan’daki siyasi durum uzun yıllar boyunca karışık bir seyir izlemiştir. Hindistan’daki putperest kavimler, tarihleri boyunca çeşitli işgal güçleri ile karşı karşıya kalmışlardı. Fetihçi İslam ordularının Muhammed Kasım²³⁶ idaresinde Hindistan’a girişiyse, 711 yılında Sind’in ele

²³⁴ Babür Devleti’nin bölgedeki hakimiyeti Babür Şah ile başlamış; Ekber Şah zamanında (1556-1605) bu devlet geniş bir imparatorluk haline dönüşmüştü. Evrengzib’in saltanatından sonra başlayan taht kavgalarına kadar Hindistan topraklarında hâkim güç olma vasfını elinde tutan Babürlü Hükümdarlar olmuştur. 1739’da İranlı Nadir Şah’ın ve ardından da Afgan sultanı Ahmet Şah’ın işgalleri orta ve Kuzey Hindistan’daki Babürlü hakimiyetini derinden sarsmıştır. Turgut Subaşı- Mustafa Albaş, “Hilafeti Çevreleyen Siyaset”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 4, Aralık 2019, s. 2119. 1757 yılında gerçekleşen Plassey savaşında, Fransız destekli Bengal nevvâbi İngiliz güçlerine yenilmiş ve bölgede süregelecek İngiliz Doğu Hindistan şirketinin hakimiyeti tescillenmiştir. Tony Bunting, “Battle of Plassey”, *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Plassey>, Erişim Tarihi: 25.06.2020.

²³⁵ Haluk Selvi, Uğur Topcu, “Protestan Misyonerlerin Gözünden 20. yüzyılın Başında Hindistan’da İslami Reform ve Misyonerlik”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 14, S. 27, Kış 2020, s. 175.

²³⁶ Muhammed Kasım hicri 72 (miladi 691) yılında Basra’da doğdu. Babası Kâsım b. Muhammed, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi’nin Basra valisi ve akrabası idi. Henüz genç yaşta Haccâc tarafından Fars bölgesinin merkezi Şîraz’daki öncü kuvvetlerinin başına getirilen Muhammed, daha sonra Sind’in fethine memur edildi. Muhammed’in emrine 60 milyon dirhem ve 6000 kişilik bir ordu veren Haccâc, Şîraz’da karargâh kurup diğer birliklerin iltihakını beklemesini söyledi. Muhammed, ordunun her türlü ihtiyacını karşıladıktan sonra erzak ve teçhizatı, mancınıkları ve yeni gelen takviye birliklerini gemilerle Deybül’e gönderip arkasından orduyla Mekrân’a doğru yola çıktı. Mekrân’a varmasının (92/711) ardından Kannezbûr ve Ermâil’i fethetti; daha sonra da kendisine katılan müstakbel Sind valisi Muhammed b. Hârûn’un ordusuyla birlikte Ermâil’den Deybül’e gidip şehri kuşattı. Aynı günlerde, gemilerle yolladığı mancınık ve askerler de limana ulaşarak kuşatmaya katıldılar. Üç ay süren kuşatmanın sonunda müslümanlar tarafından Hindistan’da ilk defa kullanılan mancınıkla ünlü kulenin yıkılmasıyla şehir düştü. 92-96 (711-715) yılları arasında gerçekleştirilen fetihlerle bugünkü Belûcistan’dan Hindistan’daki Kathiavar’a kadar bütün İndus vadisi İslâm hâkimiyetine girmiş oldu. Dâhir’in eşlerinden biriyle evlenen Muhammed bölge halkına can ve mallarının emniyet altında olduğunu bildirdi; Budist ve Hindular’a din hürriyeti tanıdı ve tapınaklarına dokunmadı. Mûltan’ın fethinden etkilenen Bailman (Bhīlamalla) racası da

geçirilmesiyle gerçekleşmişti.²³⁷ Fetihden 40 yıl sonra Rajputlar, Sind'deki Müslüman gücünü kırmış ve 150 yıl boyunca etkilerini sürdürmüşlerdi. Fakat dine dokunulmamış ve Müslüman idaresinde olmayan bölgelerde bile önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Elliot'un "Hindistan Tarihi" kitabında, Arap ismi alan Sindli prenslerden bahsedilmekteydi. Fakat, Hindistan üzerine yapılan akınların neredeyse tamamı yağma ve talan amaçlı olmuş ve kafirlerin dinlerini değiştirmektense yağmalanan malların güvence altına alınmasına uğraşılmıştı. Wherry'e göre, "İslam'ın kılıcı" Gazneli Mahmut²³⁸ zamanında ise (1019) asıl hedef kafirleri cehenneme göndermek gibi gözükmekteydi. Gerçekleştirdiği 17 seferle, imparatorluk sınırını İran'dan Ganj'a kadar uzatmıştı.²³⁹

Misyoner Takle'in verdiği bilgilere göre, tüm bu yüzyıllar boyunca, bazıları canlarını ve mallarını koruyabilmiş, bazıları yeni rejimin ganimetlerini paylaşmış ve faziletinden yararlanmış; diğerleri de Hindu idarecilerin baskı ve zulümlerinden kaçarak yeni işgalci liderlerinin yanında yer almışlardı. Bu gruplar arasındaki karşılıklı evliliklerle yabancı Müslümanlar da Hindistan'da hane sahibi olmuşlar ve Hint topraklarına bağlanmışlardı. 12. Yüzyılın sonuna doğru (1176-1206), Muhammed Guri Hindistan'ı işgal etmiş ve en sevdiği kölesi Kutb-ud-din yönetimi altında Delhi'de bir Afgan genel valiliği teşkil etmişti. Yaklaşık bu zamanlarda (1206-1288) Muhammed Guri'nin diğer bir önemli generali Bahtiyar Han, Bengal'i işgal etmiş ve Gaur'u başkent yaparak bağımsız bir sultanlık kurmuştu.²⁴⁰ 13. ve 14. Yüzyıllarda ise Bengal'de zorla Müslümanlaştırma faaliyetleri yürütülmüştü. Özellikle Celaleddin hükümdar olduğunda, putperestler en

kendi arzusuyla İslâm hâkimiyetini benimsedi. (İqtidar Husain Siddıqı, "Muhammed B. Kâsım es-Sekaff", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul, 2005, s. 548-549.)

²³⁷ Putperest Hindular için özellikle 8. yüzyılda Arapların bölgeye gelişi ise yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Onlardan sonra Türkler ve Moğollar bu topraklara getirdikleri İslam anlayışı ve kültürleriyle muazzam ilerlemeler kaydetmeyi başarmışlardır. Tabii ki bu ilerlemelerin kaynağında fetih ruhu ve kültürel ve ırksal kaynaşmalar etkili olmuştur. Hindistan topraklarına yağmacı olarak gelen askerler, yanlarında eşlerini getirmediklerinden bu topraklarda yaşayan kadınlarla evlenmişler ve ortaya çıkan melez ırkın temsilcileri de daha sonra gelenlerle veya yerel halktan seçtikleriyle evlenmişlerdir. Bu yolla çoğalan İslam nüfusu ile Hindistan'da yeni bir güç doğmuştur. 10. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Hindistan'da Müslümanların sayısı kararlı bir şekilde artış göstermiştir. (John Takle, "Moslem Advance in India", *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 206.)

²³⁸ Gazneli Mahmut, imparator olduğu 1001 ila 1036 yılları arasında Hindistan'a büyük seferler düzenlemesi ile bilinir. Kur'an'ı çoğaltmanın ruh sağlığına iyi geldiğini düşünen biridir. Fethettiği yerlerdeki putları ve tapınakları yıktırıştır. (Takle, "Moslem Advance in India", s. 207.)

²³⁹ Wherry, "Islam in North India", s. 149.

²⁴⁰ Bengal'i ele geçiren Müslüman kral naibinin ilk icraatı tapınakları yıkıp yerlerine cami inşa etmek olmuştur. (Takle, "Moslem Advance in India", s. 207.)

büyük baskıyı yaşamış ya Kur'an'ı ya da ölümü seçmeye zorlanmışlardı. Bir kısım Hindu ise Bengal'den kaçıp Kamrup'a veya Kaçar ormanlarına sığınmıştı.²⁴¹

Wherry'e göre ise, Delhi ve Agra'dan hareket eden Müslüman liderler, egemenlik sahalarını gitgide arttırmış olsalar da tahta çıkanlar arasındaki mücadeleler çok kan akmasına yol açmıştı. Hindistan birçok bağımsız yönetimin etkisiyle dağınık bir görüntü sergilese de İslam dini Afganistan'dan Bengal Körfezi'ne, Himalayalar'dan Cape Comorin'e kadar pek çok yerde başarıyla ilerleme sağlayabilmişti. Özellikle 1525-1707 yılları arasında Moğol etkisi altındaki Hindistan'da İslam dini en parlak dönemini yaşamıştı. Bu yıllar arasında, Hindistan'daki Müslümanların hâlen daha övündükleri büyük sanat ve edebiyat ürünleri ortaya konmuştur. Evrengzip saltanatının sonlarında Müslümanların politik gücü iyice azalmış, bunun yerini Büyük Britanya'nın Hristiyan egemenliği almıştır.²⁴² Plassey savaşının²⁴³ sonucunda Moğol eyaleti olan Bengal ve yavaş yavaş tüm Hindistan İngiliz yönetimi altına girmiştir.²⁴⁴

1906 Kahire Konferansı'nda H.U.Weitbrecht, yerli halkın yaygın bir şekilde kullanmadığı, ancak resmi dil olarak kabul edilen Urduca'nın; İngiliz yönetimince de geliştirilerek kullanılmaya devam ettiğini ifade etmişti. Fakat ona göre, işgal sonrası ilk 100 yıl içinde Müslüman halklar, yakın zamanlarda aynı idare yönetimine geçseler de Hindular kadar ilerleme sağlayamamışlardı. Eski yöneticiler, sunulan eğitim imkanlarından halkı yararlandıramamışlar ve zenginlik ve mevki kapma yarışı yüzünden Müslüman gençler Hindu akranlarından çok gerilere düşmüşlerdi.²⁴⁵ Wilson'a göre de İngiliz yönetimi tarafından Urdu dilini Hint Müslümanları için ortak dil haline getirme

²⁴¹ Takle, "Moslem Advance in India", s. 207.

²⁴² Wherry, "Islam in North India", s. 150-151.

²⁴³ 23 Haziran 1757 yılında İngiliz Doğu Hint Şirketi tarafından kazanılan bu savaş, Hindistan'da yaklaşık 2 yüzyıl sürecek olan İngiliz yönetiminin başlangıcı olarak kabul edilir. Nevvâb Siraj Ud-Daulah ve Fransız Doğu Hindistan Şirketi kuvvetlerine karşı elde edilen kesin bir galibiyettir. (<https://www.britannica.com/event/Battle-of-Plassey>, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2019)

²⁴⁴ 19. yüzyılın başlarından itibaren büyük ölçüde İngiliz idaresine giren Hindistan'daki Müslümanlar, kendi devletleri tarih sahnesinden silindikten sonra Osmanlı devletine özel bir ilgi göstermeye başlamıştı. Bu ilgi, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin de temel unsurlarından biri olmuştu. Osmanlılar bağımsız tek İslam devleti olarak Hintli Müslümanlar için özel bir öneme sahipti. Bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen İngiltere, 1857 yılındaki Sipahi Ayaklanmasında Osmanlıya ait Halifelik kurumunun etkinliğinden faydalanmıştı. Osmanlı'nın zor durumda olduğu 1876-1878 döneminde ise Hintli Müslümanlar samimi ve cömert yardımlarını esirgememişlerdi. (Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği- Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti*, Ötüken, İstanbul 2019, s. 310.)

²⁴⁵ H.U.Weitbrecht, "The New Islam in India", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 189-190.

amacıyla yapılan çalışmalar oldukça dikkat çekiyordu. Şüphesiz, birlik sağlamak için dil önemli bir araçtı. Bu dil, Güney Hindistan’da, Tamil, Telugu ve Karnataga eyaletlerinde sadece eğitim dili olarak kullanılmaktaydı. Bu arada, İslami basını kuvvetlendirmek için de büyük çaba sarf edilmekteydi. Yeni gazeteler ve dergiler çıkmakta ve hepsi de Müslümanların haklarını ve çıkarlarını savunmaktaydı.²⁴⁶

Wilson 1911 Leknev Konferansı’nda, 19. Yüzyılın son çeyreği itibariyle batılı toplumların ulaştığı yaşam seviyesinden etkilenmemenin neredeyse imkânsız hale geldiğini de ifade etmişti. Ona göre böylece, doğulu Müslüman topluluklar arasında yeni fikirler, idealler ve istekler belirmiş ve bu onları ister istemez değişime itmişti. Örneğin, Hindistan’da açıklanan reform yasaları ile birlikte, yasama konseyindekilerin temsil yetkileri genişliyordu. Bu durumdan en çok faydalanan topluluk Müslümanlar olmuştu. Sürekli olarak yakınıp, şikayetlerde bulunarak çeşitli ayrıcalıklar elde etme çabası içinde olmuşlardı. Mesela, hükümetin yeni eğitim sistemi ile Müslümanlara dinleri ile ilgili bir şey vermediğini ve Müslümanlara ait kurumların sosyal fonksiyonlardan mahrum edildiğini söyleyerek şikayetlerde bulunmuşlardı. Ayrıca 1906 yılında Hindistan genel valisine bir talepte bulunarak, 62 milyon Müslüman için daha geniş bir temsil yetkisi istemişler ve istek vali tarafından uygun görülmüştü. Bununla da yetinmeyen Müslümanlar, 1908 yılında dilek ve temennilerini hükümete iletmek için “Tüm Hindistan Müslümanları İşbirliği Örgütü” (*All Indian Muslim League*)²⁴⁷ adında bir dernek kurduktan sonra İngiliz Hükümetiyle daha yakın temasa geçmek için Londra’da da bu derneğe ait bir şube açmışlardı. Misyoner Wilson’a göre, 1911 yılıyla birlikte artık tüm Müslüman nüfus, çıkarlarını gözetmek için kolaylıkla birlikte hareket edebilmekteydi. Sayılarının fazlalığını ön plana çıkararak, hükümet içinde yüksek memuriyetlerin kendilerine verilmesini talep ederek, ülke içinde sosyal, eğitimsel ve politik ayrıcalıklar elde etme çabası içindeydiler. Gerek hükümetten gördükleri yardımlarla gerekse yapılan seçimlerden elde ettikleri başarılı sonuçlarla, ülkeyi yöneten kurumlara temsilciler

²⁴⁶ Wilson, “The Situation in India”, s. 152.

²⁴⁷ Hintli Müslümanlar 1885 yılında İngilizler öncülüğünde kurulan Kongre Partisi’ne (*Indian Congress*) katılmakta gönülsüzdüler. Özellikle Seyyid Ahmad Han önderliğindeki Müslümanlar, Hindistan’da Avrupa usulü seçimlere geçildiğinde azınlık konumunda kalacak Müslümanların, Hinduların boyunduruğu altında kalacağından çekiniyorlardı. Seyyid Ahmed Han’ın ölümünden sonra 1906’da Ağa Han (aslen İsmaililerin başıdır) önderliğinde bir grup, o dönem tüm dinlere karşı tarafsız olduğunu iddia eden İngiliz yönetimine başvurarak, tüm Hintli Müslümanları temsil edecek “*Muslim League*” adında bir parti kurmak için gerekli izni alabilmişti. (Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 475-476.)

göndermişlerdi. Kendilerine güvenleri gelmiş ve birlikte hareket etmenin gücünü hissetmeye başlamışlardı. Bu durum da onları ister istemez büyük bir ulusal harekete doğru sürüklemekteydi. Buradaki asıl mesele, Müslümanların elde ettikleri kazanımları ne yönde kullanacaklarının öngörülememesiydi. Acaba onlar ülkenin genel refahı için mi çaba sarf edecekler; yoksa kendi çıkarlarının ve hedeflerinin mi peşinde koşacaklar? İmparatorluğa sadık mı kalacaklar ya da aksine milliyetçi heveslerin peşinde mi olacaklar? Birçok kişi, Bengal’de Vehhâbilerce düzenlenen gizli tuzakları ve kuzeybatıda yaşanan ayaklanmaları örnek göstererek hiçbir zaman Müslümanlara güvenmemek gerektiğini söylemekteydi. Kutsal kitapları onları kafirlerin boyunduruğu altında yaşamaktan men etmekteydi. Bu yüzden örneğin Dr. Hunter’a göre Hindistan’da İngiliz varlığını tehdit edebilecek en önemli unsur Müslümanlardı.²⁴⁸

Misyonerlerin tespitlerinden anlaşıldığı üzere, Hindistan’da 20. yüzyılın başındaki karışık siyasi durum altında yaşamını sürdürmeye çalışan Müslümanlar eski parlak günlerin çok gerisinde de olsalar, misyonerleri endişeye sevk edecek bir takım birlik hareketleri içinde bulunarak geleceğe ilişkin siyasi ilerlemelerin sinyallerini veriyorlardı.

2.2.5. Belucistan’da Siyasi Değişim

Günümüzde Belucistan, Pakistan, İran ve Afganistan arasına sıkışmış, büyük bölümü Pakistan ve İran’a bağlı ve farklı toplumsal/ulusal grupları içerisinde barındıran bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Başta Beluciler, Peştunlar, Hazaralar ve Pencaplılar olmak üzere çok sayıda toplumsal/ulusal grubun birlikte yaşadığı bir bölgedir. 20. Yüzyılın başında da Belucistan’da bugün olduğu gibi toplumsal gruplar arasındaki sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi anlaşmazlıklar vardı ve ekonomik açıdan az gelişmişliğiyle tanınıyordu. Belucistan, aynı zamanda, stratejik önemi oldukça yüksek bir bölge konumundadır. Hürmüz Boğazı’nı kontrol imkânı sağlayan ve Arap Denizi aracılığıyla Hint Okyanusu’na açılan Belucistan, çeşitli güçlerin dış politika ajandalarına nüfuz edilmesi gereken bir coğrafya olarak önemini hissettirmiştir.²⁴⁹

Müslüman nüfusun yaşadığı önemli bölgelerden biri olan Belucistan ile ilgili siyasi değişimler, 1906 Kahire Konferansı’nda Misyoner Dixey tarafından ifade edilmiştir.

²⁴⁸W.A.Wilson, “The Situation in India”, *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 144-146.

²⁴⁹ Göktürk Tüysüzoğlu, “Toplumsal Kimliğe Dayalı Güvenlikleştirmelerin Siyasal Sorunlar Bağlamında İrdelenmesi: Belucistan Örneği”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 11, S. 21, Mayıs 2015, s. 41.

Makran, Batı Sinjrani veya Kharan hariç Belucistan'ın nüfusu 1.050.000'dir. Son bahsedilen iki bölge, Sentan sınırı boyunca uzanan ve geneli çöl olan yerlerdir. Bu bilgi Hughes – Buller Nüfus İstatistiklerine göre verilmiştir.

Büyük şehirlerde yaşayan az miktardaki Hintli tüccar (Banyan) dışında, Belucistan'daki halkın neredeyse tamamı Müslümandır. Bu Hindular komşuları tarafından iyi eğitilmişlerdir. Eski Müslüman akınları boyunca, bir kural olarak buradaki kadınlara, çocuklara ve Hindulara saldırılmamıştır. Belucistan'ın gerçek sakinleri Sünnilerdir. Şiileri temsil edenler Hazaralar²⁵⁰ Afganistan topraklarında gördükleri baskı ve zulümden kaçarak İngiliz topraklarına sığınmışlardır. Belucistan tek bir hükümet çatısında toplanmış bir ülke değildir. Farklı kontrol mekanizmalarına sahip şu dört bölgeden oluşur: İngiliz bölgesi, Merkezi Yönetime tâbi bölge, Kabile alanları ve Kelat bölgesi.²⁵¹ Bahsi geçen ilk iki bölge, İngiliz yetkililerce yönetildiğinden ve Hindistan'dakilere benzer kanunlara tâbi olduklarından aslında aynı çatı altındadırlar. Dixey'e göre, İngiliz yönetimi dini konularda oldukça tarafsız bir tutum takınır. Ancak, bireysel olarak bazı memurlar, Kuran öğretilen okulları destekleyerek İslam'ın tarafını tutar gibi gözükmektedirler. Hükümet, zaman zaman misyonerlerin tıbbi hizmetlerine destek olur ve memurlar da misyonun bu çalışmalarına daha çok anlayış gösterir.

Dixey konuşmasında Hindistan'daki hükümdarlar arasında üst seviyelerde kabul edilen Kelat Hânı, bağımsız Müslüman bir liderdir, der. Ona göre han, kendi ülkesinde sözde en güçlü yöneticidir ancak aslen, bir İngiliz politik temsilcisinin kontrolü altındadır. Genel manada, kanun ve düzen hüküm sürer ve suç oranı pek de yüksek sayılmaz. İslam'ın da etkisiyle, hükümet, geleneklere ve yerel kanunlara da dayanarak yönetim şeklini ayarlar. Seyahat sırasında, kanunen, silahlı bir muhafız bulundurulabilir ancak Kelat 'da fanatizm ile ilgili bir sorun pek de yaşanmaz. Ancak, yine de misyonerler için vaaz konusu olağan bir şekilde tavsiye edilebilir bir durum değildir. Kabile arazileri vahşi Beluçi kabilelerce işgal edilmiş durumdadır. Ancak, politik temsilcinin ara sıra yaptığı ziyaretler, devlet

²⁵⁰ Hazaralar günümüzde Afganistan'ın %25'lik nüfusunu oluşturan Türk kökenli bir etnik gruptur. Zaten fakir bir ülke olan Afganistan'ın en fakir bölgesi Hazaracât'ta yaşarlar. Caferi mezhebine mensup bu grubu kâfir olarak gören Afgan lider Abdurrahman Han, 1890'lı yıllarda sünni alimlerden aldığı fetva ile bu grubun üzerine yürümüş ve yapılan savaşlar sonucunda Hazaralar ağır bir yenilgi alarak çeşitli bölgelere dağıtılmışlardır. (Abdullah Mohammadi, "Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)", *Belgü*, S. 2, 2015, s. 29-32.)

²⁵¹ A. Duncan Dixey, "Islam in Baluchistan", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 133.

yardımları bu bölgelerden gelebilecek olan sıkıntıları en aza indirmektedir. Bunun yanında, bölgede gerçekleştirilen İngiliz Hükümetinin önceki seferlerinin bıraktığı korku, bu kabilelerin suç işlemekten caymasında oldukça etkili olmuştur.²⁵² Bu kabilelerin hepsi fanatik İslamcıdır ve bu yüzden Hristiyanlaşan bir Müslümanın onların içinde barınması kesinlikle güvenli değildir. Hükümet tarafından sağlanan koruma memurları olmadan bir misyonerin bu bölgede dolaşması hayli tehlikelidir.

Dixey'e göre, tam olarak Belucistan'daki kabilelerin ne zaman İslam'la tanıştıkları konusunda fazla bir bilgiye ulaşmak zordur. Ancak, büyük ihtimalle Hz. Muhammed'in yaşadığı döneme kadar uzanmaktadır. Eyaletin batı sınırında bulunan Sistan, Müslüman takvimine göre Hicret'ten sonra 31 yılında fethedilmiş ve hicri 44 yılında (yani miladi yaklaşık 665 yılı gibi) Ebu Safra'nın oğlu Muhallat Kabil ve Zabul'i teslim almıştır. 714 yılında, Kasım'ın oğlu Muhammed, Sind'i işgal etmek için Şiraz'dan yola çıkmıştır. Bu yolda ilerlerken de Makran'dan geçmiştir. 10. yüzyılda güvenilir bir yazara göre, Kozdar (günümüzdeki Kelat köyünün yanında) valisi Muin bin Ahmet'ti ve "hutbe" sadece Halife adına okunurdu. Belucistan'daki en eski mezarlar Mekke yönünü göstermez. Bu durum eski yerleşimcilerin Hristiyan olduğuna bir işaret olabilir. İngiliz yönetimi ile birlikte, kabile savaşları, yağma ve istilâlar durmuş ve aşamalı olarak kanun ve düzen işlerlik kazanmıştır. Böylesi bir ortamda Müslüman nüfusun artış göstermesi mümkün olmuştur.²⁵³

Yine Dixey'den öğrendiğimiz kadarıyla, eskiden İnsan hayatının olmadığı bölgelere de bu barış ortamından faydalanılarak göç yoluyla yerleşimler olmuştur. Birçok Beluçi de Sind ve Pencap'a gitmiştir. Çünkü, yaşadıkları Belucistan bölgesindeki çorak dağlarda ve kumlu çöllerde çapulculuğa başvurmadan hayatta kalacak bir kaynak bulmak neredeyse imkansızdır. Dixey, Brahui halkının sayı bakımından en kalabalık topluluk olmasına rağmen tamamen Brahui dilini kullanmadıklarını da söylemiştir. Ona göre, büyük ihtimalle en çok Peştuca, sonra Brahui, Beluci, Sindi ve son olarak da Farsça dillerini konuşurlar. Neredeyse tüm liderler ve birçok Hindu Banyan Urduca'yı anlar. Ayrıca, hükümetle ilişkisi olan tüm bölgelerde bu dilin kullanımı hızla yayılmaktadır. Farsça, genel manada üst sınıf tarafından tercih edilen bir dildir ve eğitim görmüş neredeyse

²⁵² Dixey, "Islam in Baluchistan", s. 134.

²⁵³ Dixey, "Islam in Baluchistan", s. 135.

herkes Farsça bilgisini en önemli niteliklerinden biri olarak öne sürmektedir. Mollalar arasında bile çok az insan gerçekten Arapçayı anlar.²⁵⁴

Misyoner Dixey 1906 yılında gerçekleştirilen Kahire Konferansı'nda Belucistan'da yaşayan Müslümanlarla ilgili farklı boyutta bilgiler de paylaşmıştı. Onun belirttiği üzere, Belucistan bölgesinde yaşayan Müslümanlara yönelik yapılacak misyonerlik faaliyetleri için de bilinmesi gereken pek çok unsur vardı. Dağlarda yaşayan pek çok Brahui ve Beluçi, hayatları boyunca Hristiyan birisiyle karşılaşmamıştı. Misyonerler oralara ulaştıktan sonra da bazı Mollalar (çoğunlukla Peştu olanlar) onları bölge halkına “kâfir” olarak tanıtmışlar ve onlardan uzak durmaları gerektiğini öğütlemişlerdi. Brahuiler çok bağnaz gibi gözükmeseler de Peştular ve Beluçiler kadar dini duyguları olan insanlar da değildiler. Peştular ve Beluçiler, namaz vakitlerini kaçırmamaya çalışırlar ve Ramazan orucuna büyük önem verirler; ama Brahuiler bu ölçüde hassasiyet göstermezlerdi. Özellikle Peştu ve Beluçiler arasında dini isyanlar çıkmış olsa da bu isyanlar ancak sınırlı bir sayıda kalmış ve dar bir bölgeyi etkileyebilmişti.²⁵⁵

Dixey'e göre, dini telkinde bulunulurken mutlaka bir muhafızın Hristiyan vaizi koruması gerekliydi. Afganlar, Beluçiler ve özellikle de Brahuiler dinleri konusunda son derece cahildiler. Evliyaları ilahlaştırmak, onların dininin başlıca özelliklerinden biriydi ve aslında onların inandıklarına “din” demek yerine batıl inançlar sistemi demek daha doğrudu. Ateşle yapılan işkenceler hâlen daha yaygındı. Beluçiler tarafından köylerde içildiği söylenen yerel bir alkollü içeceğin varlığı bilinmekteydi. Ayrıca, kenevir kullanımı da hiç de azımsanamayacak boyutlardaydı.

Müslümanların Hristiyanlara karşı olan tutumlarında değişiklikler gözlemlenmekteydi. Misyonerlerce özellikle Ketta'da gerçekleştirilen çalışmaların bir ürünü olarak, ön yargı duvarları yıkılmakta ve batıl inançların etkisi aşamalı bir şekilde giderilmekteydi. Ancak Ketta dışında, misyon çalışanları ifşâ olduğunda, onlara karşı ilk tepki her seferinde muhalefet şeklinde olmaktaydı.²⁵⁶

²⁵⁴ Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 136.

²⁵⁵ Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 144.

²⁵⁶ Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 145.

2.2.6. Afganistan’da Siyasi Değişim

Dünyanın en büyük istila yollarından birinin üzerinde bulunan Afganistan, eski çağlardan beri pek çok fetihçi ordunun gelip geçtiği bir yer olmuştur. VII. Asrın sonlarında ise İslamiyeti yayan Arap orduları tarafından fethedilmiştir. Bu tarihten sonra, İslamiyet hızla yerel halk arasında yayılmıştır. 19. Yüzyıl boyunca ve 20. Yüzyılın başında ise Afganistan, Rus ve İran’a karşı bölgede hakimiyetini pekiştirmek isteyen İngiliz Sömürge İmparatorluğu’nun tesiri altındaydı. Özellikle Japonların, Avrupa’da da Almanların birer güç olarak ortaya çıkmasından sonra ise 1907 yılında İngilizler ve Ruslar aralarındaki rekabeti unutarak anlaşma yoluna gitmiştir. Bu tarihten sonra Ruslar, Afganistan topraklarını İngiliz nüfus sahası olarak kabul etmiştir.²⁵⁷

1911 Leknev Konferansı’nda Orta Asya hakkında genel değerlendirmeler yapan Misyoner Wingate, konuşmasında Afganistan hakkında siyasi değişimlerden de bahsetmiştir. Ona göre, bu ülkeyi değerlendirirken 5 milyonluk nüfusunun tamamının Müslüman olduğunu düşünmek yanlıştır. En önemli niteliği, coğrafi konum olarak Orta Asya’nın merkezi noktasında, diğer Müslüman nüfusa sahip ülkelerin erişim yolları üzerinde yer almasıdır. Ayrıca, özgür bir ülke olup geleneksel İslami inançlara sahip bir liderce yönetildiğinden, yakınındaki Türkistan, Belucistan, İran, Keşmir, Çitral gibi yerlerde yaşayan Müslüman topluluklar için örnek bir ülkedir. Afganistan hükümetinin herhangi bir dış borcu veya ödemesi gereken savaş tazminatı yoktur. Yabancı ülkelere herhangi bir söz verilmediğinden Emir’in yönetimini zora sokacak bir husus bulunmaz. Dini prestij boyutundan bakıldığında, batı için Türkiye ne ise doğu için de Afganistan odur. Hatta Afganistan Emiri, Rusya ve İngiltere gibi Hıristiyan ülkelerle arasına mesafe koyduğundan dolayı tüm Orta Asya ülke halkları tarafından destek görür. Bunun yanı sıra, tüm yabancı tahakkümü altına yaşayan Müslüman topluluklar, onun bu politikasını devam ettirmesi konusunda hemfikirdirler. İslamiyet’in doğudaki merkezleri olan Kaşgar, Yarkent ve Hotan Çin yönetimi veya kuzeydeki meşhur üniversitesi ile Buhara Rus hükümdarlığı altında olabilir; ancak, bu yönetimlerin etkisi halk üzerinde çok sınırlı kalmıştır.²⁵⁸

²⁵⁷ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Asam Yayınları, Ankara, 2002, s. 16-17,105.

²⁵⁸ George Wingate, “Conditions in Central Asia”, *Islam and Missions*, New York,1911, s. 174.

Afganistan'da 1911 yılında görevde olan Emir Habibullah,²⁵⁹ Hindistan ziyaretinde bulunduğu sırada gördüğü ilgiden dolayı çok şaşırılmıştı. Hindistan'da yaşayan yaklaşık 57 Milyon Sünni Müslüman onu ruhani lider olarak kabul ediyordu. Onun ziyareti Wingate'e göre, Papa'nın İrlanda'yı ziyaretine benzer bir etkiye sahipti.

Wingate'in belirttiği üzere, bir önceki Afgan Emiri Abdurrahman'ın, özellikle yabancı şirketlere karşı bir düşmanlığı vardı. Ülke toprakları altında yatan zengin altın, gümüş, demir, bakır ve kurşun madenlerinin yabancılarca çıkarılmasına karşıydı. Tüm bu zenginliklerin kendi sınırları içinde değerlendirilmesini istiyordu. Wingate'e göre, ticari anlamda yabancılara böyle yaklaşan birinin, yabancı misyonerlere nasıl yaklaşabileceği ise kolay tahmin edilebilir bir husustur. Yine de unutulmamalıdır ki, misyonerleri ülkelerinde istemeyenler sadece Müslüman liderler değildir. Örneğin, Edinburgh Konferansı'nda sunum yapan Doğu Türkistan'da görevli Birleşik İsveç Misyonu temsilcisi L.E. Högberg, Rus Türkistan'ında görev yaparken Hıristiyan yönetimin kendilerini istemediğini ve mecburen Çin yönetimi altındaki Kaşgar ve Yarkent'e geçmek zorunda kaldıklarını anlatmıştı. Bir de 100 yılı aşkın bir süredir İngiliz idaresi altında Hindistan'da görev yapan İngiliz Protestan misyonerlerinin nasıl dizginlendiği ve faaliyetlerinin nasıl kısıtlandığı da unutulmamalıydı. Tüm bunların yanında Amerikan misyonerleri ise Müslüman bir yönetim altındaki Türkiye, Küçük Asya ve Mısır'da çok güçlü faaliyetler yürütebilmişlerdi. Bu durum göz önünde tutulduğunda, başta Afganistan olmak üzere Orta Asya'daki Müslüman ülkelerde Hıristiyanlık misyonunun başarıya ulaşmaması için bir sebep yoktu.²⁶⁰

Wingate 1911 yılında yönetimde olan Afgan Emiri'nin, Lahor'da kalabalık bir topluluk önünde yaptığı konuşmada, çocukken alınan sağlam bir İslami eğitimden sonra alınacak batı tarzı eğitimden korkulmaması gerektiğini anlattığını aktarmıştı. Ona göre, Emir'in bu şekilde düşünmesinde, onun iletişim kurduğu misyonerlerin önemli katkıları vardı. Bu şekilde Hıristiyan olmayan liderlerle yakın ilişki kurabilmiş misyonerlere örnek olarak

²⁵⁹ Emir Habibullah, babası Abdurrahman Han'dan tahtı devralmıştır. Babası tüm siyasi rakiplerini etkisiz hale getirdiğinden, Habibullah Han yönetimi devralırken herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır. Dış politikada ihtiyatlı bir tavır takınan yeni han, Rusya ile olan münasebetlerinde dikkatli olmayı ve İngilizlere de asla güvenmemeyi prensip edinmiştir. (Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 103.)

²⁶⁰ Wingate, "Conditions in Central Asia", s. 175-177.

Güney Hindistan'daki Schwartz ve Orta Asya'da çeşitli yerlerde bulunmuş Arnot verilebilirdi.²⁶¹

Wingate'e göre, Orta Asya'daki Müslüman liderler veya dini temsilciler genel olarak batıdan gelen misyonerleri Truva atından gizlice inen Akalı savaşçılara benzetirlerdi. Ayrıca, batılı Hıristiyan devletlerin yöneticileri bu misyonerleri koruma altında tuttuklarından bunun karşılığında da bir takım beklentiler içinde olduklarından, yerli halkın gözünde birer ajan olarak algılanmaktan kaçamazlardı. Tabii ki böylesi bir durumun varlığı misyonerlerin asıl tebliğ görevlerini yerine getirmelerinde bir engel teşkil etmekteydi. Wingate'in ifadeleriyle, eğer misyonerler geldikleri ülkelerin siyasi hedeflerinin maşası olurlarsa, Orta Asya'da kendilerini dinleyecek ne bir Müslüman ne de bir Budist bulabileceklerdi.²⁶²

2.2.7. Uzak Doğu ve Çin'de Siyasi Değişim

Müslümanlar üzerinde misyonerlerin çalışma alanlarından birisi de Uzak Doğu ve Çin'di. Uzak Doğu'da Müslümanların yoğun olarak bulunduğu Sumatra Adası'nda da çalışmalar yürüten misyonerler konferanslarda bu coğrafya üzerinde de hassasiyetle durmuşlardır. Misyoner Simon'un verdiği bilgilere göre, 20. yüzyılın başında tüm Sumatra Adası, Hollanda Sömürge Hükümeti'nin kontrolü altındaydı. Müslüman Açe Krallığı²⁶³ ile 1870'lerde başlayan savaş yaklaşık 30 yıl sürmüş ve Hollandalıların bölgedeki Müslümanlara üstünlük sağlamasıyla sonuçlanmıştı. Sumatra adasının kuzeybatısındaki Açe toprakları, bu adadaki Müslümanlar için kutsal topraklardı. Bu yüzden de yapılan bu savaş kutsal bir savaş olarak algılanmış ve Müslümanların yenilgiyi kabul etmeleri kolay

²⁶¹ Wingate, "Conditions in Central Asia", s. 178.

²⁶² Wingate, "Conditions in Central Asia", s. 172.

²⁶³ Malay sultanlıklarının hepsinde görüldüğü üzere, Sumatra Adası'nın kuzey ucundaki Açe bölgesinin de İslamlaşmasında Ortadoğu'dan ve Hindistan'dan gelen Müslümanların önemli rolleri olduğu bilinir. Bu tarihi gerçek, bölgenin önemli yerel kaynakları olarak bilinen *Hikayat Patani*, *Sulalatus Salatin* (*Sejarah Malayu*), *Hikayat Raja Raja Pasai*, *Bustanu's Salatin*, *Hikayat Aceh* gibi eserlerde dile getirilir. Malay dünyasının ve dolayısıyla Açe'nin İslamlaşma süreci çeşitli tarihi faktörlerin etkisiyle uzun bir süreye yayılmıştır. Mesela Açe'nin sahil bölgelerinde İslam, daha IX. ve X. yüzyıllarda şehir devletleri şeklindeki krallıklarda küçük Müslüman topluluklar olarak kendini gösterirken, iç ve dağlık bölgelerde yaşayan halkların, mesela Gayo etnik grubunun, İslamiyet'le tanışması XVII. yüzyılda, Sultan İskender Muda döneminde gerçekleşmiştir. Zamanla yerli alimlerin yetişmesiyle Açe, Takımadalar ve Güneydoğu Asya'nın değişik bölgelerinde İslamiyet yayılma gösterdi. Özellikle, görece geç bir dönem kabul edilebilecek XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nin çabaları sonucu hac yollarının güvenliğinin sağlanması ile başta Açeli alimler Mekke ve Medine başta olmak üzere önemli ilim merkezlerinde değişik sürelerle öğrenim görme imkanı buldular. (Mehmet Özyay, "Erken Dönemlerden Yakın Geçmişe Kadar Açe Alimlerine Kısa Bir Bakış", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 1, 2009, s. 238-239.)

olmamıştı. Onlar bir gün, İstanbul Raja'sının, yani Türkiye'deki Sultan'ın gelip tüm Flemenkler'i bu topraklardan söküp atacağına dair inançlarını kaybetmemişlerdi.²⁶⁴

Açe, 20. yüzyılın başında adanın güneyindeki Müslüman kabileler üzerinde etkinliğini sürdürmekteydi. Bu bölgedeki Putperest Batak liderleri bile topraklarının yönetimlerini Açe Krallığı'ndan aldıkları belgelerle meşrulaştırmaktaydılar. Müslümanlar ise İstanbul'daki Sultan'ın müdahalesi ile yabancı yönetimden kurtulmanın umudu ve beklentisi içindeydiler.²⁶⁵ Ayrıca, Flemenk askerleri Açe'nin güneyinde vahşi Karo kabilesiyle savaşırken, doğu sahilinde bulunan Müslüman prenslerin bu kabileye yardım ettiğine inanılmaktaydı.

1900'lerden önce, sahil boyunca yaşayan Müslümanların, Batak kabilelerine ait bölgelere müdahale etmelerine göz yumuluyordu. Zeki Müslüman prenslere karşı, Hollanda hükümeti nezdinde hakkını korumak deneyimsiz Batak şefleri için neredeyse imkânsız bir şeydi. Kabilelerin, Sumatra'nın doğu sahilinde çok miktarda toprağı Müslümanlara teslim etmesiyle, İslam'ın iç bölgelere doğru ilerlemesinin önünde de bir engel kalmamıştı. Ancak Hollanda Hükümeti bölgedeki otoriteyi tam olarak ele aldıktan sonra, bu tür eylemlere karşı daha güçlü bir şekilde durabilmektedir. Ancak bazılarının göre bu duruş, İslam'ın politik gücü dolayısıyla dezavantajlı bir duruma dönüşmüştür. Dağlarda yaşayan kabilelerin daha konforlu bir hayat için sahil şeritlerine yerleşmeye başlaması ise, İslam'ın gücüne hiç de azımsanamayacak bir katkı sağlamıştır. İklim dolayısıyla güçsüzleşmiş kıyı bölge insanının imdadına yetişen bu kişiler, İslam'a yetenekli birer talebe olmuşlardır.

Sumatra'nın batı sahilinde ise İslam'ın durumu özünde farklıdır. Bu durum, İslam'ın *Mandailing* kavmi içindeki tarihsel gelişimiyle ilişkilidir.²⁶⁶ Avrupalılar bu bölgeye ilk geldiklerinde, bu toprakları fetheden insanlar olarak değil de İslam'ın zulmünden bölge

²⁶⁴ G.K. Simon, "Islam in Sumatra", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 212. Osmanlı Devleti'nin yegane bağımsız bir Müslüman devlet olması sebebiyle, Açe hükümdarları Osmanlı yönetimi altına girmek için 19. yüzyılın sonlarında dâhi taleplerde bulunmuşlardır. (BOA, A.MKT.MHM. 457/33)

²⁶⁵ Hindistan'ın güneyindeki Sumatra adasının batısında bulunan ve 19. yüzyılın sonlarına doğru 3 milyon Müslüman nüfusa sahip Açe Hükümeti, Hollanda (Flemenk) Hükümeti'nin idaresi altına girmemek için Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş ancak gerek mesafenin uzaklığı gerekse Hollanda Hükümetiyle olan dostane ilişkileri bozmamak için sadece bir uyarı ile yetinilmiştir. (HR. SYS, İ.HR.260/15586, HR.TO. 587/26.)

²⁶⁶ Simon, "Islam in Sumatra", s. 213.

insanını kurtaracak kişiler olarak kabul edildiler. Bu yönleriyle, bölge insanıyla samimi bir ilişki kurabildiler. Hatta 1840'lı yıllarda, kendilerine misyoner gönderilmesi için talepte bile bulundular. Fakat en nihayetinde İslam'ı kabul ettiklerinde sömürge yöneticileriyle aralarındaki ilişki samimiyetten uzak gergin bir hâle dönüştü. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında başlıca şu üç temel faktör rol oynamıştır:

(1) Hiçbir misyoner teşkilat o dönemde bu işe hazır değildi.

(2) Simon'a göre Hıristiyanlığın gerçek gücü onun kurtarıcı olmasında gizliydi. Şüphesiz ki Hollanda Hükümeti bölge insanını kalkındırmak için çok şey yapmıştı; ancak, silahlı kuvvetler kurumunun ve kahve tekelinin uygulamaları yüzünden yerli halk Hollandalıları kurtarıcı olarak değil de efendi olarak görmüştü.

(3) Küçük memurlarını kullanarak hükümet kendisi İslam'ı ülkeye daha da fazla tanıtmış ve kendilerini en büyük düşman olarak gören Mandailing Müslümanlarıyla uzlaşma siyaseti gütmüştü. Batak Mandailingleri de İslam'ı seçtikten sonra Avrupalıları Allah'tan gelen bir ceza veya musibet olarak görmeye başlamışlardı.²⁶⁷

Büyük kabile şefleri, hükümetten maaş aldıkları gibi, kahve tekeline de hisse alırlar. Ayrıca, bu kişilerin çocuklarından pek çoğu da alt seviyedeki memurluklara yerleştirilmiştir. 20. Yüzyılın başında Sumatra adasının batı sahilindeki İslam ile doğu sahilindeki karşılaştıracak olursak, batı sahilinde direniş göstermeden yabancı yönetimi kabul ettiğini; doğu sahilinde ise daha özgür olduğundan, Açe'den gelecek yardımlarla ve hükümete karşı giriştiği gizli kumpaslarla bağımsızlık arayışında olduğunu görebiliriz.

Misyoner Simon'a göre, dış dünyada İslam'a dokunan politik bir olay Sumatra Müslümanları arasında fazlasıyla hissedilmekteydi. Örneğin, 19. Yüzyılın sonunda gerçekleşmiş Türk- Rus savaşı bu bölgede büyük bir sarsıntıya yol açmıştı. Ermenilere karşı girişilen faaliyetler ise bağımsızlığı körükleyerek Hıristiyanlara karşı bir tehdit aracı olarak kullanılmıştır. Japon savaşı ise, bir gün tüm Avrupalıların bu topraklardan atılabileceği umudunu doğurmuştur. Alman İmparatoru'nun Sultan'ı ziyareti, Sultan'a

²⁶⁷ Simon, "Islam in Sumatra", s. 214.

karşı duyulan bir hürmet ifadesi olarak addedilmiş ve imparatorun yanında getirdiği atlar ise sanki bir haraçmış gibi algılanmıştır.²⁶⁸

Çin'deki Müslümanların siyasi durumları hakkında bilgi veren Walshe'e göre, Müslümanlığın Çin'deki hikayesi Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemlere kadar uzanır. Çinli Müslümanlar, ülkelerine İslam'ın gelişini peygamberin akrabası Vehb b. Ebi Kebşa'ya dayandırır. Ayrıca onun Çin meclisinde bir temsilci olduğunu ve Hicretten yaklaşık 6 yıl sonra, yani 628 yılı civarlarında ülkeye vardığını söylerler. Bu dönemde, Çin tarihine en parlak çağlarından birini yaşatan büyük T'ang sülalesi yönetimdedi ve Çin yıllıklarında en başarılı imparator olarak gösterilen T'ai Tsung baştaydı. Ondan kayıtlarda şöyle bahsedilir; "zekası ve asaleti, zaferleri ve iyi devlet yönetimi, özdenetimi, ölçülü zevkleri ve ilim adamlarını himaye etmesiyle meşhur lider."

Belki de bu bahsedilen çağda var olan en medeni devlet Çin'di. Çünkü, Avrupa karanlık bir taassup ve bozulma ile çevrelenmiş bir orta çağ yaşıyordu. Çin'de ise devasa okullar açılıyor ve imparatorluğun sınırları İran'a ve Hazar Denizi'ne uzanarak Orta Asya'daki geniş toprakları kucaklıyordu.²⁶⁹ T'ai Tsung'un en büyük hedefi bu geniş topraklar üzerinde birliği ve bütünlüğü sağlayabilmektir. Bunu sağlayabilmek için sınır boylarındaki Türklere bazı imtiyazlar tanıyıp dini anlamda da hoşgörülü yaklaşıyordu. Biriktirdiği kaynaklara katkı yapabilecek herhangi bir bilgini büyük bir saygı ile kabul ediyor ve meclisine din âlimleri akın ediyordu.

Bu çağ hoşgörü çağıydı. Nesturî rahibi Olopun 635 yılında İmparator tarafından kabul edildi. Onun getirdiği bazı elyazmaları sarayda tercüme edildi ve bu dinin yayılması için özel bir talimat yayınlandı. Chang-an'a bağlı Shen-si şehrinde 1625 yılında keşfedilen bir anıtta - ki bu anıt bahsedilen sülalenin yönetimden düşmesine yakın bir tarih olan 781 yılında dikilmişti- bu imparatorluk izninin saklandığını belirtilmektedir.

İşte böylesi uygun bir dönemde Müslüman elçi ve yanındakiler Çin'e ayak basmışlardı. İmparatorun himayesine ve lütfuna mazhar olan sadece onlar değil aynı zamanda Nasturiler ve diğer yabancıları. Müslümanlar, imparatoru modern bir eyalet olan Shen-si'de bulunan başkent Singan'da ziyaret etmişti. Bu ziyaretle birlikte, dinlerini

²⁶⁸ Simon, "Islam in Sumatra", s. 215.

²⁶⁹ Walshe, "Islam in China", s. 249.

yaşamalarına izin verilmiş, cami inşa edebilecekleri söylenmiştir. Gitgide sayıları, Orta Asya'dan gelen kervanlarla ve Çin'in güneydoğu limanına yanaşan gemilerle artmıştır.

Müslümanlardan gelen ilk elçi, birkaç yıl Çin'de kaldıktan sonra, Arabistan'a dönmüş ancak ya sevgili akrabasının ölümü dolayısıyla ya da Uzakdoğu Asya'nın büyümesine kapılarak Çin'e geri dönmüş ve öldüğü 643 yılına kadar orada yaşamıştır. Mezarı, Guangzhou (Canton) şehrinin büyük kuzey kapısının dış tarafında halen daha korunmaktadır. Vehb bin Ebi Kebşe'ye atfedilen iki cami, bir çok restorasyona maruz kalsa da, halen daha varlığını sürdürmektedir. Bu camilerden "Square Pagoda" adındaki, Canton'u ziyaret edenlerin akınına uğrayan bir eserdir.

Müslümanların Çin'e gelmelerindeki temel amaç, Walshe'e göre, dini olmaktan çok ticariymiş gibi gözükmektedir. Ancak yine de peygamberin yakını olan birinin, Arabistan'da yaşanan olaylardan sonra, istediği gibi ibadet edip kâfirler arasında dinini yayabileceği konusunda üst düzey bir izin alması, onun için memnun edici bir gelişme idi.²⁷⁰ Din değiştirme çalışmaları belli ölçüde sürdürülmüş olsa da Müslümanlık adına Asya ve Avrupa'daki hızlı ve arzulu büyümenin aynı şekilde Çin'de yaşandığını söylemek güçtür. Walshe, yaptıkları her işte zenginliğe duyulan aşırı ihtirasın izlerini, sonraki yıllarda sahne alan Müslümanların karakterlerinde rahatlıkla görebildiğini iddia ediyordu. Mesela; ticari ilişkilerinde, kendilerini çevreleyen lüks yaşamlarında ve sosyal alemlerindeki gevşek ahlaki tutumlarında bahsedilen durumun izleri bulunuyordu. Bu dönemle ilgili elimize geçen bölük pörçük bilgilerde, onların neredeyse hiç misyonerlik ruhuna sahip olmadıkları gözükmekteydi.

İlk Müslüman yerleşimci grup, 755 yılında Halife Ebu Cafer tarafında bölgeye sevk edilen 4000 civarında askerdir. Bu askerler, İmparator Hsuan Tsung'u, zamanında çok beğenilen ancak daha sonra isyana kalkışan komutan A Lo Shan'a (veya Ngan Luh-Shan) karşı korumak için gelmişti. Bu komutan aslen Türk veya Tatar olmasına rağmen, imparator tarafından kuzeybatı sınırındaki Türklere ve Tatarlara karşı oluşturulan dev bir ordunun başına getirilmişti. Ancak bu komutanın planları başkaydı.²⁷¹ Ordunun başına geçtikten sonra 755 yılında bağımsızlığını ilan ederek yönetimdeki hanedanlığı tanımadığını ilan etti. Bu durumdan ötürü, İmparator da para ile tutabileceği Müslüman

²⁷⁰ Walshe, "Islam in China", s. 250- 251.

²⁷¹ Walshe, "Islam in China", s. 252.

birlikleri ülkesine çağırarak zorunda kalmıştır. Bu askerler ülkede çok iyi karşılanmış ve yerel halkla kaynaşarak evlilik bağı kurmalarına bile izin verilmiştir. Böylece Çin'deki Müslüman topluluğun çekirdekleri oluşmuştur. Bu arada, limanlardan ülkeye giriş yapan tüccar Müslümanların sayısı da gün geçtikçe artmaktaydı. Kendi haklarını savunabilecekleri bir konsüle bile sahiptiler.

Walshe'nin aktardığına göre, Tüm bu gelişmelerden sonra aniden köklü bir değişiklik yaşandı. 850 yılında Canton'da ortaya çıkan bir isyan bahane edilerek çok sayıda Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve Zerdüşt Çin Hükümeti tarafından katledildi. Öldürülen 120.000 kişiden büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Misyonerlerin felaket olarak gördükleri bu olayı izleyen yıllarda Arap tüccarlar ülkeye giriş yapmaktan çekinmişlerdi. 13. Yüzyılın başında Moğol Hanedanlığı ortaya çıkana dek, Çin'deki İslam'ın etkinliği sürekli gerilemiş ve neredeyse yok olmaya yüz tutmuştu.²⁷²

Walshe'ye göre, T'ang hanedanlığı boyunca İslam'ın durumu değişkenlik göstermişti. Açık fikirli T'ai Tsung döneminde büyük bir ılımlılıkla yaklaşılacak İslam rahat bir ortamda gelişim gösterse de sonraki imparatorlar böyle "yabancı" bir düşünceyi ülkelerinde istememişler ve onun gelişimini engellemişlerdi. Şüphesiz, Çinlilerin gözünde bir saldırı olarak algılanan aktif din değiştirme faaliyetlerine iyi gözle bakılmazdı. Chicago'daki Dinler Parlamentosunda, Konfüçyüsçülüğün temsilcisi şöyle demişti: "İnsanları kendi dinine döndürmek için koltuğunun altında öğretiler sistemi taşıyan biri, bir başka ülkenin topraklarına geçtiğinde kendi yoldaşlarından daha üstün bir yerde konumlanır. Ahlak propagandacısı rolleriyle, gittikleri yerdeki insanları kendilerinden aşağı ve dinsiz görmekten kaçınmazlar." Ülke içinde, bağımsızlık ruhu veya ulusal koruyuculuk fikirleri onaylanmazdı ve yabancıları ülkeden gönderme düşüncesi sürekli dile getirilirdi. Mekke'ye yapılacak olan hac yolcuları yasaklanıp yabancı mollaların ülkeye girmesi yasaklanmıştı. Dini törenlerin icrasına kısıtlamalar getirilmiş ve yeni cami yapımı yasaklanmıştı. Bu uygulamalar öylesine zorluklar getirmişti ki pek çok Müslüman *Hainan* adasına göç etmek mecburiyetinde kalmıştı. Daha fazlası anayurtlarına çekilmiş ve böylece Çin'de Müslümanlık can çekişmeye başlamıştı. Bu durum, daha önce de belirtildiği gibi, Kubilay Han ile başlayan (1260-1295) Moğol Hanedanlığına kadar

²⁷² Walshe, "Islam in China", s. 253.

sürmüştü.²⁷³ 1280 yılında Çin'i tam olarak ele geçiren bu hükümdar, birçok yönüyle Çin'deki İslam'ın eski koruyucusuna benziyordu. Ülkenin parçalanmasını önleyerek tüm unsurları bir arada tutmayı başarmıştı. Bütün dini düşüncelere karşı toleranslı davranmış ve Yunnan eyaletine bağlı yeni bir şehir olan Kara Jang'da, Müslümanların askeri becerilerine kıymet vererek onların bağlılıklarını ve desteklerini sağlamaya çalışmıştı. Müslüman bir vali olan Ömer'in görevini sürdürmesine izin vermişti. Bu yeni yönetim anlayışı ile birlikte oldukça fazla miktarda Arap, Çin'e akın etti ve Fukien, Chekiang ve Kiangsu gibi yerlere yerleşti. Ticaret merkezi Canton'dan Foochow'a kaydı.

Yunnan Eyaleti'nin neredeyse tamamı Müslümanlarla doldu ve diğer eyaletlerde de Müslümanlar önemli mevkilere getirildi. Müslümanların bir kısmı topçu birliklerini yönetti ve bir kısmı da astronomi ve astroloji alanında parlak başarılarla imza attı. Yeni gelenler özellikle Shensi ve Kansu'ya yerleşti; bazıları da ülkenin farklı yerlerine dağıldı. Yine de bu yeni gelen jenerasyon, dinlerini putperest komşularına anlatmakta dedeleri kadar bile gayret gösteremedi. Walshe'ye göre eğer Çin'de yaşayan bu Müslümanların içinde, diğer ülkelerdeki dindaşlarının sahip olduğu azim ve kararlılıktan bir parça olsaydı; Çin'in tamamı olmasa da önemli bir kısmı İslam dininden derin bir şekilde etkilenebilirdi.²⁷⁴

Yine Walshe'nin ilettiğine göre, kısa süren Moğol iktidarından sonra, Çinli yöneticiler yine başa geldi ve aynı T'ang hanedanlığından ardından yaşandığı gibi ülkedeki yabancı unsurlara karşı güdülen politika yüz seksen derece tersine döndü. Ülke içinde gerek politik gerekse askeri anlamda başka bir gücün varlığına tahammül gösterilmemeye başlandı. Yeni yönetimi oluşturan Ming Hanedanlığı, daha önceki yönetim ile bağlantılı gördükleri tüm yabancı unsurlara karşı ortak bir cephe aldı. Türkler, Tatarlar ve diğer Müslümanlar buldukları şehirlerden sürülmeye başlandılar.

Walshe'in verdiği bilgilere göre, 1906 yılına gelindiğinde ise, yabancılara yönelik ilk bildirin yayınlamasından bu yana 500 yıl geçmiş ve eskiden Müslümanlarla dolu olan Canton eyaletinde sadece 21.000, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu güneydoğu eyaletleri Chekiang Fukien ve Kwangtung'da ise 50.000 civarında Müslüman kalmıştı.²⁷⁵ Ming

²⁷³ Walshe, "Islam in China", s. 254.

²⁷⁴ Walshe, "Islam in China", s. 255.

²⁷⁵ Walshe, "Islam in China", s. 256.

hanedanlığının politikalarının şiddetini tahayyül etmek için sanırım bu sayılar yeterlidir. Şu da akılda tutulmalıdır ki; eğer şu an yaşayan Müslümanların dedeleri dinlerini gizlemeselerdi veya çocuklarını saklamasalar belki de bu sayıda bile Müslüman kalmayacaktı. Şu anki Manchu hanedanlığı altındaki Müslümanlardan uzak batıda yaşayanlar, uzun yıllardan beri yaşadıkları zulüm, şiddet ve baskıya karşılık vermeye başlamıştır. Burada yaşayanlar, güneydoğudaki tüccar dindaşlarına göre daha cesur ve gözü karadır. 1817 yılında, Çin Hükümetinin adaletsizliklerine, anlayışsızlığına ve işlediği cinayetlere karşı ezilen Müslümanlar, Emperyalist birliklerin de yardımıyla isyana girişmiş ancak çok sayıda kayıp vermişlerdir. Mongmien’de başka bir isyan patlak vermiş; burada da maalesef yaklaşık 16.000 erkek, kadın ve çocuk Çinli yetkililerin isteğiyle acımasızca katledilmiştir. 1855 yılında ise, Yunnan’da ufak bir tartışmadan büyüyen olaylar sonucu, Müslümanlara yönelik başka bir katliama girişilmiş ve bunun sonucunda çıkan isyanlar yaklaşık on sekiz sene sürmüştür. İngiliz hükümeti 1872’de isyancılar tarafında olduğunu açıklasa da askeri bir destek vermemiştir. Cesur komutan Tu-wen-hsin, Çin kuvvetlerince etrafı sarıldığında, teslim olmaktansa zehir içerek intihar etmiştir.²⁷⁶ Emperyalist kuvvetlerin liderleriyle bir ziyafette bulunan on yedi subay, Çinlilerce ele geçirilip öldürülmüş ve daha sonra da tam anlamıyla geride kalan Müslümanlar için kızılca kıyamet kopmuştur. Üç gün içinde, Ta-li-fu şehrindeki 50.000 kişiden 30.000’i kılıçtan geçirilmiştir.

Benzer olayların 1861 yılında Shansi’de yaşandığını ve buradaki Müslümanlara yönelik bir soykırım için Çinlilerin bölge insanını sürekli kışkırttığını iddia eden Walshe’e göre, kendini savunmaya çalışan Müslümanların çıkardıkları “isyanlar” geniş bir alana yayılmış ve yaklaşık on iki yıl sürmüştü. Bölgeden sorumlu Çinli general, Müslümanların katledilmesine göz yummuş ve neredeyse tüm nüfus yok olmaya yüz tutmuştu. Bereketli topraklara sahip bu eyalet günümüzde bile bu acıların izlerini taşımakta ve işlenmek için yeni sahiplerini beklemekteydi. Bu tarihi örnekler gösterir ki; Çinlilerin karakterinde dini hoşgörü bulunsa da “Barbarların” göstereceği herhangi bir bağımsızlık düşüncesine, ulusal bir ayrışmaya veya askeri bir kahramanlığa, her zaman şüpheyle yaklaşılmış ve sert bir şekilde baskı altına alınmıştı.²⁷⁷

²⁷⁶ Walshe, “Islam in China”, s. 257.

²⁷⁷ Walshe, “Islam in China”, s. 258.

1906 Kahire ve 1911 Leknev Konferanslarında konuşma yapan misyonerlerin öncelikli olarak üzerinde durdukları nokta, görev yaptıkları topraklarda yaşanan siyasi değişimlerdi. 20. Yüzyılın başında neredeyse tamamen batılı güçlerin hegemonyası altında yaşamını sürdüren Müslüman kitlelerin bu duruma nasıl düştüklerini anlamak için tarihi süreçte yaşanan siyasi gelişmeleri iyi anlamak gerekliydi. Her biri iyi birer araştırmacı olan misyonerlerin, bu gelişmeleri yaptıkları konuşmalarda detaylı bir şekilde analiz ettikleri görülmektedir. Ayrıca, misyonerler için kendi ifadelerine göre “fethettikleri” topraklarda misyoner hedefler doğrultusunda, içinde bulunulan siyasi durumu en iyi şekilde kullanmanın ise asıl hedef olduğu açıktır. Bu hedefe uygun olarak, Müslümanların siyasi yaşamındaki karmaşık durumları vurgulanmış, batılı yönetimlerin misyonerlik faaliyetlerine daha fazla destek olmaları gerektiği ortak bir ağızdan dile getirilmiştir.

2.3. Müslümanlar Arasında Yaşanan Sosyal Hayattaki Değişimler

İslam dünyası üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmak ve kesin bir sonuca ulaşmak isteyen misyonerler için Müslüman toplumların günlük hayatları, hayat felsefeleri ve dünya görüşleri çok önemliydi. Hareket tarzlarını bu felsefe üzerine yapacaklardı. Bu yüzden 1906 ve 1911 konferansında farklı İslam coğrafyaları hakkında bilgi veren her misyoner ilgi alanlarındaki bölgelerde yaşayan insanların sosyal hayatlarına da değinmişlerdir. Mısır, Belucistan, Sumatra Adası ve Orta Asya’daki Müslümanların sosyal ve iktisadi durumlarına değinen misyonerler önemli değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Bu değerlendirmelere göre, Mısır’da özellikle mahkemelerde İslami kuralların etkisi oldukça fazladır. Hemen hemen tüm davalarda Müslüman hâkimler vardır. Özellikle bir Müslümanla başka bir dine mahsup birinin davasında hâkimin yaklaşımı çok dikkatlice incelenmelidir. Örneğin hem Müslümanlarla hem de Hristiyanlarla sıkça sohbet eden bir genç mahkemeye sevk edilmişti. Müslümanlarla yaptığı sohbetlerde sürekli olarak Kur’an’ dan göndermeler yapıldığından, kendisi de bir kopya edinme ihtiyacı duymuştu. Daha iyi anlamak için de Kur’an’ın bir kopyası olan bu kitabın kenar boşluklarına bir takım notlar yazmıştı. Ancak bunu ele geçiren bir Müslüman, Kadı’ya müracaat ederek şikayetçi olmuş, Kadı da Kur’an’ı değiştirmeye çalışmaktan bu genç ile ilgili bir dava açılmasına hükmetmişti. Açılan davada suçlu bulunan genç, bir yıl cezaevinde mahkum olma cezasına çarptırılmıştı. Cezayı temyize gönderse de sonuç değişmemiş ve cezası

onanmıştı. Ancak bölgede görevli misyonerlerce yapılan girişimlerle üst seviye yöneticiler davayı tekrar incelemişler ve tüm dava sürecinin adaletsizliklere dolu olduğunu görmüşlerdir. Dört aylık mahkumiyet ve hapisanedeki tedavilerden sonra, bu genç Hidiv'in bağışlamasıyla serbest kalmıştır.²⁷⁸

Ağırlıklı olarak Müslüman nüfusun yaşadığı Belucistan, tarih boyunca çok farklı boyutta sosyal değişimlerin yaşandığı bir bölgedir. Özellikle İngiliz hakimiyeti sonrası yaşanan sosyal değişimlerle ilgili olarak bölgede görev yapmış Sir Herbert Edwardes²⁷⁹ bir hükümet raporunda şu ifadelerde bulunur; “*Kuvvet, hak, sahiplik ve gasp gelgitleri içinde malın ve hayatın herhangi bir güvencesi bulunmuyordu ve muhabere adına da bir şey söylemek mümkün değildi. Bu kabilelerin yok olmasını engellemenin tek yolu, tüyü bitmemiş çocukları ve kadınları öldürmemeye dayanan evrensel geleneklere uymaktır.*”²⁸⁰

20. yüzyılın başında Belucistan'ı en iyi tanıyanlardan misyoner Dixey'e göre, Marri ve Bughti bölgelerine giden biri, İngiliz yönetiminin bu kabileler arasında süregelen savaşları nasıl sonlandırdığını ve bu topraklarda belirli ölçülerde barışın hakim olduğunu kendi gözleriyle görebilir. Ancak bölgede görev yapan misyonerlere göre, İngiliz Hükümeti bölgeden çekilir çekilmez çok kısa bir süre içinde bu kabileler tekrar eski savaş günlerine döneceklerdir. Aşamalı şekilde devam eden kanun ve düzen ortamından sonra, insanların durumlarının ne kadar geliştiği her yerden görülebilmektedir. İngiliz Hükümeti bir kaç dispanser yapımının yanında, 545 mil uzunluğunda asfalt yol da yapmıştır. Ancak, yerel halk kendi üzerine düşen çabayı göstermemiş ve sistematik tarımla topraklarını ve sularını kullanmak yerine, açlık sınırında yaşayarak, az miktarda buğday ve darı ekip bununla idare ederek yaşamayı tercih etmiştir. Sulama da

²⁷⁸ Watson, “Islam in Egypt”, s. 29-30.

²⁷⁹ Tümgeneral Herbert Benjamin Edwardes (1818-1868) Hindistan'da görev yapmış bir asker ve devlet adamıdır. Pencap ve Hazara bölgelerinde en üst düzeyde İngiliz Devlet temsilcisi olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda inançlı bir Protestan'dır ve görevi boyunca bölgedeki misyonerleri teşvik etmiştir. Pakistan'ın ilk modern misyoner okullarından, 1853 yılında kurulmuş Edwardes Lisesi'nin isim babasıdır. Bir süre de Kilise Misyonerlik Cemiyetinin başkan yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Ölümünden sonra Londra'daki Westminster Aziz Peter Kilisesinde hizmetlerinden dolayı adına bir anıt dikilmiştir. Bu anıtta özetle şunlar yazılır: “*Görevinin ilk yıllarında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nde ikincil seviyede bir subaydı. 1848 yılında Pencap'ta çıkan isyanın bastırılmasında etkin rol oynamıştır. 1857 yılında çıkan olaylarda İngiliz ordusunun sınırdaki güvenliğinin sağlanmasında üstün çabaları unutulmamıştır. 12 Kasım 1819'da doğmuş; 23 Aralık 1868'de hayata veda etmiştir.*” (Herbert Benjamin Edwardes, Emma Simpson, *Memorials of the Life and Letters of Major-General Sir Herbert B. Edwardes*, C. 2, Kegan Paul, Trench Co., London, 1886, s. 461,462.)

²⁸⁰ Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 142.

kullanılabilecek kuyularla bile ilgilenmemişlerdir. Brahui ve Beluçiler genelde göçbedirler. Bir çok Peštu da geleneksel olarak dağdan ovaya göçerler. Ticaretlerini yaparlar ve mevsimi geldiğinde tekrar dağa göçerler.²⁸¹

Bir diğer İngiliz hükümet raporu, bölge insanının yapısını şu şekilde özetler;

“İngilizler ülkeye girdiklerinde, dış dünyadan kopuk, geniş ıssız topraklarda göçebe hayat süren ve tek eğlence yolu olarak aralıksız ölümcül mücadelelere girişmiş bir nüfusla karşılaşmıştı. Tabii ki bu tür yaşama tarzına sahip bir devlet, uygarlıktan son derece uzaktı ve Hintli komşularından son derece farklı bir karaktere sahiptiler. İlkel şartlar, İngiliz yönetiminin bölgeye gelişinden itibaren bir şekilde iyileştirilmiştir, ancak tam manasıyla giderilememiştir. Bölge insanının barbarlık ön yargıları ve kavgacı karakteri hâlen daha hesaba katılması gereken faktörlerdir.”²⁸²

Misyoner Simon, Sumatra adasında 20. Yüzyılın başında sosyal yaşamda belirgin değişimler gözlemlendiğini ifade etmiştir. Ona göre, Sumatra’daki Müslümanların sosyal durumu, maddi yönden, olumlu olarak nitelendirilebilecek Batak milletinin genel durumundan pek de farklı değildir. Bu insanlar genellikle pirinç eken ve sığır yetiştiren kişilerdir. Bir diğer geçim kaynağı olan domuz yetiştiriciliğinin yasaklanması, bazı sınıfların daha da fakirleşmesine yol açtığı bilinen bir gerçektir. Tüm bunların yanında, ticaretteki artış da kayda değerdir. Müslüman tüccarlar, putperest Bataklarla ticaret yapmaktansa, Müslüman olanlarını tercih etmektedirler. Bu Müslüman Batakların seyyar esnaf olarak da değerlendirildiği görülmektedir. Genel manada, İslam’ın insanları tecrit edilmiş bir hayattan kurtardığı aşikârdır. İslam’a bu şekilde adapte olmayı başaran Batakların bir kısmı, kendi topraklarından da ayrılarak geçici veya kalıcı olarak başka yerleşim alanlarında yaşamaya başlamış ve bu yolla belli oranda bir göç hareketi meydana getirmiştir.²⁸³

1860’lı yıllarda, Sumatra’nın doğu sahili boyunca uzanan Deli’de meşhur bir tütün ekimi furyası başlamış ve Müslüman Mandailing Batakları buraya yoğun bir şekilde göç etmişlerdir. Burada tüccar, dükkan sahibi, polis memuru ve alt seviye memur olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu şekilde sosyal mevkileri yükselmiş ve bölgedeki

²⁸¹ Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 143.

²⁸² Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 144.

²⁸³ Simon, “Islam in Sumatra”, s. 209.

niteliksiz işçi konumundaki Çinliler'den ve Cavalılar'dan daha avantajlı bir yere yerleşmişlerdir. Simon'un yaptığı değerlendirmeye göre, bu Müslümanların varlığı ve oluşturdukları fanatik birlik, hâlen putperest olan doğu sahili Batakları için önemli bir tehdit konumundadırlar.²⁸⁴

Cava adasındaki sosyal yaşamdan bahsetmek gerektiğinde misyoner Albers ve Verhoeven'e göre, ilk olarak burada yaşayan Müslümanlar arasındaki yüksek doğum oranları göze çarpar. 1900'lerin başında yapılan incelemelere göre, yılda yaklaşık 400.000 Müslüman bebek dünyaya gelir. Cava genelinde ve özellikle de Sunda etnik kökenine sahip insanların yaşadığı batı kısımlarda, seyahat halindeki Arap tüccarların etkisi gözükür. Bu kişiler, zengin Müslümanları hac vazifelerini yapmaları için teşvik ederler. Hacılıktan dönenler kesinlikle Hristiyanlığa sırtlarını dönerler ve kendi köylülerini de İslam'a daha çok ısındırırlar.

Yıllarını Cava adasında geçirmiş Hollandalı misyonerler Albers ve Verhoeven, Hristiyanlaştırılmış Müslümanların genelde toplumda belli ölçüde geri plana itildiklerini iddia etmişlerdir. Onların ifadelerinden anlaşılacağı üzere, bu durumu değiştirmek biraz güçtür, çünkü tüm resmi makamlar yerli Hristiyanlara kapalıdır. Müslüman sosyal yaşamının birlikteliği ve ayrıcalıklı olması, ülke Müslümanlarının yaşadığı 40.000 köyde Hristiyanlığın ilerlemesinin önündeki en önemli engeldir. Cava'daki köylerde bulunan Müslüman bir din görevlisi, dini hizmetlerinden dolayı köy meclisinin de doğal bir üyesidir. Eğer bir Müslüman dini hizmetlerden yararlanmayı keserse, bu işlerden para kazanan bu görevli de büyük kayba uğrayacağından meclisi bu konuda yönlendirir ve dinden dönenlere ağır cezalar verilmesini veya sürgüne gönderilmesini sağlar. Böylece büyük bir gözdağı vermiş olur. Cava çok dağlık bir yerleşkeye de sahip olsa asıl geçim kaynağı pirinç tarımıdır. Bunun için de çok fazla temiz suya ihtiyaç duyulur. Köylerin bir pınarın veya su kaynağının yanında kurulmasının sebebi budur. Ormanların yok edilmesinden dolayı su kaynakları da azalmakta, ancak nüfus artmaktadır. Bu yüzden, 40.000 kişilik nüfusa sahip bir köyde eğer bir aile Hristiyan olursa hemen o köyden sürülür. İşte bu tip aileler de bir araya gelip yeni köyler kurarlar. Hristiyan Misyoner ise bu aşamada devreye girer ve bu köyler için uygun yerler bulunmasına yardımcı olurlar.

²⁸⁴ Simon, "Islam in Sumatra", s. 210.

Bunun yanında, Hristiyanlaşmış köylülerin birbirlerini teşvik etmelerini ve yardımlaşmalarını sağlamaya çalışırlar.²⁸⁵

Müslümanların sosyal yapılarını bu şekilde karakterize eden misyonerler, onların günlük ihtiyaçları, maddi sıkıntıları, sağlık problemleri ve etnik ilişkileri üzerinden saha çalışmalarına yön vereceklerdir.

20. yüzyılın başında İslam dünyasındaki sosyal durumu misyonerlerin dışında Müslüman seyyah Abdürreşid İbrahim'in bakış açısından da görmek yerinde olacaktır. O, bu seyahat boyunca adı geçen İslam ülkelerindeki sosyal ve iktisadi yapıyı da tahlil etme şansı yakalamıştır. Örneğin, Hindistan Müslümanlarından bahsederken Kalküta'da genel bir cehaletten ve fakirlikten bahseder. Ayrıca, insanların genelde sokakta vakit geçirdiklerini, hatta geceleri dışarıda kaldırımların üzerinde uyumanın çok sık rastlanan bir durum olduğunu söyler. Müslümanların bir ayrıcalık olarak mescitlerde kaldıklarını ve sokaktakilerin çoğunun Budistlerden oluştuğunu aktarır. Genel fakirliğin sebebini de nüfusun kalabalık olmasına bağlar. Kalküta'da kilometrekareye 600 insan düştüğünü bildirir.²⁸⁶ Türkistan'daki sosyal durumu anlatırken ise özellikle Taşkent'ten bahseder. Bu bölgenin 2 ayrı parçaya ayrıldığını, bir tarafta çoğunlukla Rusların, diğer yanda ise Müslümanların yaşadığını söyler. Rus Taşkent'inde çok muntazam binaların, mağazaların, aydınlık caddelerin var olduğunu; ancak, Müslümanların ağırlıklı yaşadıkları bölümde ise neredeyse 500 yıl önceki ilkel şartların halen daha devam ettiğini aktarır. Hükümetin aldığı gelirlerle sadece Hıristiyan mahallelerine yatırım yapmasından şikayet eder ve Türkistan'ın genelinde böylesi bir durumun mevcut olduğunu bildirir.²⁸⁷ Abdürreşid, yaptığı gezinin en önemli ayaklarından olan Japonya'da misyonerlerin İslamiyet'e karşı hazırladıkları bir tuzaktan da bahseder. Onun ilettiğine göre, Misyonerler, Japon sosyal hayatında Müslümanlığın tesirini engellemek için hükümeti kendi taraflarına çekmenin çabası içindeydiler. Hükümetle gizli görüşmeler yaparak onu bir din kongresi düzenlemeye ikna etmeye çalışmışlardır. Bu kongreye tüm din temsilcilerini davet edip, Müslümanlığın umumi zararları konusunda hükümeti ikna etmek gibi bir çaba içine girmişlerdir. Ancak bu fikrin başarısız olduğunu ve Hükümeti

²⁸⁵ C.Albers Jr, J. Verhoeven, "Islam in Java", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 237-239.

²⁸⁶ İbrahim, *Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, s. 698.

²⁸⁷ İbrahim, *Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, s. 62.

kendi yanlarına çekmekte yetersiz kaldıklarını söyleyen Abürreşid, İslamiyet konusunda Japon Hükümeti'nin sert bir tavır takınmadığını söylemiştir.²⁸⁸ Müslüman seyyah, 1908'de çıktığı gezide Çin'e kadar gittiğini aktarmıştır. Buradaki Müslümanlardan bahsederken onların cenaze sırasında nasıl davrandıklarına ait gözlemlerini aktarmıştır. Bir cenaze sırasında tüm aile üyelerinin beyaz giydiğini, ölüye ait alacak-verecek işlerinin cenaze kalkmadan mutlaka halledildiğini söyler. Ayrıca, fidye ve sadaka gibi dini görevlerin ise sadece zenginlerce yerine getirildiğini; Müslüman çocuklar için her yerde okulların bulunduğunu ve bu okulların tüm masraflarının Müslüman halktan tahsil edildiğini haber verir.²⁸⁹

2.4. Misyonerlere Göre Müslüman Kadınların Durumu

1906 ve 1911 yıllarında gerçekleştirilen misyoner toplantılarında yapılan konuşmalar incelendiğinde neredeyse tüm konuşmacıların bir şekilde Müslüman kadınların durumuna değindikleri görülmüştür. Misyoner hedefler doğrultusunda tüm dünyayı karış karış dolaşan misyonerler, özellikle Hıristiyanlığı yaymaya yönelik faaliyetler çerçevesinde, kadınların cahil kalmasında, sosyal hayattan kopuk yaşamalarında ve toplumda her zaman ezilen bir zümre olmalarında İslam dininin getirdiği hükümlerin etkili olduğunu iddia etmişlerdir. İslam karşıtı propaganda faaliyetlerinde her zaman bu iddiayı ön planda tutmuşlar ve güçlü bir argüman olarak her platformda dile getirmişlerdir. Ayrıca evlilik ve aile yaşamı içinde kadının rolüne hassasiyetle vurgu yapmışlar; kadınların topluma kazandırılmasına yönelik faaliyetlerde en büyük engelin İslam'ın kadına yönelik aile yaşamına ve evliliğe dair getirdiği esaslar olduğunu iddia etmişlerdir. Tecrit bir hayat yaşayan kadınlara ulaşmak için ise her bir Müslüman toprağına yerleşen misyoner görevlilerin özel seçilmiş Hıristiyan eşleri, kapı kapı dolaşarak çeşitli yöntemler izleyerek Müslümanlıkla ilgili yürütülecek faaliyetlere ışık tutabilecek bilgilere ulaşmışlardır. Misyonerler de görevleri doğrultusunda uzun yıllar toplumdan biri gibi yaşadıkları bölgelerden elde ettikleri bilgileri birer propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır. Müslümanların ve Müslümanlığın 20. yüzyıldaki durumunu tartıştıkları Kahire ve Leknev konferanslarında da bu elde ettikleri bilgileri paylaşmışlardır.

²⁸⁸ İbrahim, *Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, s. 367.

²⁸⁹ İbrahim, *Alem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*, s. 199-200.

Mısır'da yıllarını geçirmiş deneyimli misyoner Andrew Watson'a göre, birkaç istisna dışında, Mısır'da yaşayan Müslüman kadınlar ya çoğunlukla köledir ya da sadece birer eğlence kaynağıdır. Toplumun en üst kademelerini dışarda tutarsak, erkekler genelde hamile bir hizmetçiyi himaye etmek için veya birincil aile ilişkilerini güvende tutmak için evlenirler ve eğer kadın ondan beklenenleri gerçekleştiremezse ya diğer bir eş için ondan boşanılır veya ikinci bir eş kuma olarak getirilir. Müslümanların ancak yüzde 5'i ölünceye kadar tek bir eşle evli kaldığını iddia eden Watson, Müslümanlar için boşanmanın geçmişte olduğu gibi sıkça karşılaşılan bir durum olduğunu söyler. Ancak onun aktardığına göre, çekeşlilik neredeyse yok denecek kadar azalmıştır. Kadınlar evle ilgili işlerden sorumluyken, erkekler ise diğer işlerle ilgilidir. Genelde ilk önce masada erkekler yemeğe başlar, daha sonra kadınlar ve sonra da hizmetçiler. Aile efradı dışında, belli bir yaşın üstünde kadın ve erkeğin birlikte yemek yemesi veya bir araya gelmesi olağan bir durum değildir. Düğünlerde ve cenazelerde bile bu ayrıma istisnasız riayet edilir. Düğünlerde, dansçı kızların ahlaksız hareketlerine, gayri ahlaki şarkılara hem erkek hem de kadın aynı şekilde şahitlik ederler ancak tabii ki farklı yerlerde bulunarak bunu yaparlar.²⁹⁰

Yine Watson'un sözlerinden anlaşılacağı üzere, gelin on üç, damat ise on altı yaşın altında da olsa evlenmelerinde yasal bir sakınca yoktur. Gelin ile damadın arası en yakın akrabalarca yapılır ve düğünle ilgili tüm işleri onlar yürütürler. Bazen bir taraf isteksiz de olsa yine de evlenmeleri sağlanır. İlk evliliklerinde tarafların doğal olarak evliliğin sorumluluklarından ve yüklerinden haberdar olmaması sebebiyle çoğu evde mutsuzluk hakimdir. Erken yaşta evlenmelerin en büyük sebeplerinden biri, gençleri ahlaksızlığa düşmekten korumaktır. Çocuklularından itibaren okudukları ve duydukları ahlaksız hikayelerden etkilenecekleri düşünülür. Boşanmanın sebebi ise herhangi bir şey olabilir. Genelde ise erkeğin eşinden kurtulup yeni bir eş bulmaya yönelmesiyle gerçekleşir. Boşanan kadının nafaka alması, kısıtlı bir zaman için bile olsa ancak Kadı önünde güçlü arkadaşlarca savunulmasıyla mümkün olur. Mısır'daki en üzücü manzaralardan biri de Watson'a göre, mahkemeleri yöneten kadıya ait binanın etrafında, boşuna, adalet için kendilerini savunmaya gelmiş boşanmış kadınlar ve dulların manzarasıdır. Müslümanlara özgü kıskançlık, tam olarak dini sistemlerine de uygundur ve özellikle

²⁹⁰ Watson, "Islam in Egypt", s. 25.

erkeklerin sahip olduğu imtiyazlar ve eşleriyle diğer ev halkı üzerindeki otoriteleri, mahkemelerle ilgili herhangi bir reform yapmanın önündeki en önemli engeldir.²⁹¹

Afrika'da görev yapan Dr. W.R. Miller'ın bildirdiği kadarıyla, Kuzey Afrika'ya göre daha çok haklara sahip olmalarına rağmen, Batı Afrika'daki kadınlar erkeklere ait metalar olarak kabul görmektedirler. Çokeşlilik kanunen mümkündür; ancak sadece maddi imkansızlıklar çokeşliliğe veya cariye edinmeye engeldir. Herhangi bir sebepten dolayı boşanmak oldukça kolaydır. Mesela; bir tartışma, hastalık, zafiyet, fakirlik veya buna benzer herhangi bir durum boşanmaya neden teşkil edebilmektedir. Miller, gencecik kızlara en kötü ahlaki bozuklukların öğretildiğini iddia eder. Ona göre genç nesil, arınmanın neredeyse mümkün olmadığı en yoğun günahların içinde yetişir ve tüm bunlar İslam'ın dıştan görülen kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalınarak yapılır.

Yine Misyoner Miller'ın tespitlerine göre, çokeşlilik meşru olmasına rağmen, Batı Afrika'da İslamiyet'in yayılmasından sonra zina ve aldatma hadiselerinde herhangi bir azalma olmamıştır. Bunun yanında, bir kadının kocasıyla hayatının çoğunu birlikte geçirdiğini görmek çok nadir bir durumdur. Genelde atalarının yaptıkları ve yaşadıklarını referans göstererek aynı şekilde davranmayı sürdürmektedirler. Hristiyanlığın yaygınlaştığı Sierra Leone, Lagos ve benzeri ülkelerin dışında halkların karakterinde olumlu bir gelişme olmamıştır. İslam, Miller'e göre Batı Afrika halkları üzerinde geliştirici bir tesirde bulunamamıştır.²⁹²

Charles R. Watson'a göre de 1906 yılı itibari ile Afrika ülkelerinde çokeşlilik son derece sıradan karşılanan bir durumdur. Ancak fakirlikten dolayı çok az insan bunu eyleme geçirebilir. Genelde ilk eşten boşanma bir kural gibidir. Cariye edinme çok yaygın bir adet değildir. Avrupalı ülkelerin de etkisiyle, Müslüman Afrika'da büyük oranda kölelik kalkmıştır. Ancak ona göre, Afrikalı Müslümanlar içinde ahlaksızlığın ne kadar büyük boyutlarda olduğu tarif edilemez. Nüfusunun çoğunluğu Arap olan Kuzey devletlerinde durum, güneydeki siyahi ırka sahip ülkelerdekine göre daha kötüdür. Kadının tecrit edilmesi ise özellikle kuzeyde görülür. Siyahi ırktan olanlarda çok nadirdir. Ekmek parası için çalışmak zorunda olmayanlar arasında daha sıkı bir şekilde uygulanır.²⁹³

²⁹¹ Watson, "Islam in Egypt", s. 26-27.

²⁹² Miller, "Islam in West Africa", s. 48-49.

²⁹³ Watson, "Statistical and Comparative Survey of Islam in Africa", s. 284.

Uzun yıllar Afrika ülkelerinde görev yapmış Carl Meinhoff'e göre de Afrika genelinde Müslüman kadınların neredeyse tamamı cahillik ve ruhsal uyuşukluk içindedir.²⁹⁴

Suriye ve Filistin bölgesinde yaşamış Amerikalı Misyoner W.K. Eddy, bu topraklarda yaşayan kadınlardan şehirlerde yaşayanlarının evde görev süresi belli olmayan bir köle, daha küçük yerlerde yaşayanlarının ise bedava bir işçi olarak görüldüğünü aktarır. Dul kalan kadının, kocasının mallarının yalnızca sekizde birini alabildiğinden, kendisine bir bütçe oluşturmak için tüm mallarını satması gerektiğini söyler. Eddy'e göre, bazı kadınlar hareme başka bir kadın eklenmesin diye, kocalarını mümkün olduğunca maddi açıdan zor duruma sokmaya çalışır. Ev hayatı olmadığından, erkeklerin çoğu zamanını kahvehanelerde geçirir. Böylesi bir yaşam tarzından dolayı da erkekler kadınların duygulu yüklü düşünce dünyalarından mahrum kalırlar.²⁹⁵

Protestan misyonerlerce Kahire'de 1906 yılında gerçekleştirilen konferansın bildiri kitapçığında Arabistan'la ilgili bölümün başında William Gifford Palgrave'den şöyle bir alıntı yer almaktadır; “*Kur'an ve Mekke yeryüzünden silindiğinde ancak onların geri bıraktığı Arap toplumu uygarlık içindeki yerini alabilecektir.*”

Böyle bir ifadenin altında İslam'da kadın ve evlilik ile ilgili şu hususlara değinilir;

Arabistan'daki sosyal durum, kadının neredeyse tamamen eğitimsiz olduğu, sadece eşinin ihtiyaçlarını gideren, onun çocuğunu taşıyan bir hayvan gibi yaşadığı bir toplumdan tam da beklenildiği gibidir. Çok evlilik, özellikle dindar kesimde ve bir camiyle bağlantısı olanlar arasında oldukça yaygındır. Boşanma çok kolaydır ve sudan sebeplerden ötürü bile mümkündür. Benim dispanserime getirilen bir kadın yeterli beslenemediğinden yaşama ümidini yitirmişti. Ancak eşine ben, eğer yeterli beslenebilirse birkaç ay daha yaşayabilir demiştim. Yüzeysel bir şekilde bana teşekkür etti ve aynı gün eşini haftada bir rupi eşdeğerinde mehir ödeyeceğini söyleyerek boşamıştı. 30 yaşına gelip de bir iki kez evlenmeyen bir erkeğe neredeyse hiç rastlamadım. Karı koca arasındaki gerçek aşk, Güney Arabistan'da pek de yaşanılan bir şey değildir. Benim gözlemlerimi, Busra'daki Papaz John Van Ess şunları belirterek onaylar: “Aile yaşamı istikrardan yoksundur. Anneler, çocuklarına, babalarına tükürmeyi ve onlara küfür etmeyi öğretirler. Bunun, erkeksi

²⁹⁴ Carl Meinhoff, “The Moslem Advance in Africa”, *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 76.

²⁹⁵ Eddy, “Islam in Syria and Palestine”, s. 62.

bir ruh halinin kanıtı olduğuna inanırlar.” Ayrıca der ki; göçebe Araplar ile ataerkil bir idareye mensup bireylerin bulunduğu gruplarda, bir şeyhin 40’tan fazla karısının olması değişmez bir kuraldır. Bu şeyh, çoğu çocuğunun adını bile bilmez. Bir de eşini, silah karşılığı satan biriyle seyahat ettiğini söyler. Bu alışveriş tamamen yasalara uygun ve çok da iyi bir alışveriş olarak kabul edilir der.

Kerbela ve Necef’deki Şii’ler arasında, haftalık, aylık veya daha uzun soluklu geçici evlilikler yaygındır. Belirlenen evlilik süresi bittiğinde çiftler bir daha görüşmezler; ancak, bir çocuk dünyaya gelirse, erkek 7 yaşına kadar ona bakmak zorundadır.

Yine de, Aden ve Şeyh Osman’da sevindirici birkaç gelişme vuku bulmaktadır. Aileler, kız çocuklarının eğitimini düşünmeye başlamışlardır. Papaz James Cautine’den duyduğuma göre, Umman’da da bu durum mevcuttur. Umman’da ayrıca, gezici kitapçılar kadınlara erkeklerden daha çok kitap satmaktadırlar. Sadece kadın öğretmenlerin bulunduğu okullar da bölgede rastlanılan bir durum olmaya başlamıştır. Bu haberler, oldukça ümit vericidir. Yakın zamanda kadınlar da, insanca davranılmayı hakkettiklerini haykıracaklar ve bu durum ülkedeki kadın erkek tüm insanların ruhani gelişimine katkı sağlayacaktır.²⁹⁶

Arabistan’la ilgili en üst düzeyde tecrübeye sahip Zwemer’e göre ahlaki açıdan Arabistan’da yaşayan Araplar düşük bir seviyede kalmışlardır. Kölelik ve cariyelik son derece yaygındır. Çok eşlilik ve boşanma oranları ise korkutucu boyutlardadır.²⁹⁷

Türk topraklarındaki Müslüman nüfusun önemli bir kısmı çiftçi ve köylüdür. Bu nüfus içinde çokeşliliğe veya cariyeliğe pek rastlanmaz. Ancak başkentteki, sahil kentlerindeki veya eyalet başkentlerindeki zenginler arasında hem çokeşlilik hem de cariyelik oldukça yaygın bir şekilde görülür. Örtülü olmasına rağmen kölelik bulunmaktadır. Bu şehirlerdeki ahlak seviyesi düşüktür. Son yıllarda kadınların sosyal hayattan tecridiyle ilgili kanun ve geleneklerin gevşemesi ve kızların eğitimiyle ilgili arzuların gerçeğe dönüşmesiyle, toplumun gözündeki popüler kadın algısının nasıl değişeceği hususuna şüpheyile yaklaşılmaktadır.²⁹⁸

İran’daki İslam’ın durumunu anlatan W.St. Clair Tisdall, diğer Müslüman dünyasında görevli Hıristiyan misyonerler gibi kadının İslam toplumu içindeki durumuna özel olarak

²⁹⁶ J.C. Young, “Islam in Arabia”, The Mohammedan World of To-Day, New York, 1906, s. 81-82.

²⁹⁷ Zwemer, “Islam in Arabia”, s. 109.

²⁹⁸ Anatolicus, “Islam in Turkey”, The Mohammedan World of To-Day, New York, 1906, s. 58.

değirir. Kadınların hiçbir sosyal hakka sahip olmadıklarını; erkeklerin zina durumunda eşlerini hiçbir ceza almadan öldürebildiklerini söyler. Küçük yaşta evliliğin son derece normal olduğunu ve “Mute Nikahı” gibi uygulamaların çok yaygın olmaktan öte aynı zamanda bazıları içinde bir kazanç kapısına dönüştüğünü anlatır. Bu durumu şu ifadelerle açıklar;

Şiilerin kabul edip Sünnilerin reddettiği, geçici evlilikler için kullanılan Mute Nikahı (İran’da buna ‘sigheh’ denir), dini bir onay olarak kabul görür. Bu sebepten, kalabalık hacı kafilelerinin ziyaret ettiği Kum ve benzeri ‘kutsal’ şehirlerde, kendisini bu nikah sistemine adanmış kadınlar bulunur ve mollalar ve mücahitler gelirlerinin büyük bir kısmını, bu dini sistemi işletirken aldıkları ücretlerden kazanır.²⁹⁹

Tisdall, okuma yazma bilen bir kadına rastlamanın neredeyse imkânsız olduğunu ve yalancılık ve ahlaksızlığın bölgede kol gezdiğini iddia eder. Ona göre Bahailer ise İran’daki tüm dini kesimlere nazaran daha ahlaki bir yapıya sahiptirler. Bahai bir erkeğin hayatı boyunca ikinci kez evlenmesine cevaz verilmez. İstisnai olarak, eğer bu eşin çocuğu olmazsa ikinci evliliğe onay verilebilir. Yine de bu durum pek hoş karşılanmaz. Boşanma ancak kadının zina yaptığı ispatlanırsa mümkündür. Bahailere göre, Eski ve Yeni Ahit, Kur’an ve kendi kitapları hep aynı derecede öneme sahiptir. Kadınların eğitimi ile ilgili görüşleri daha da liberaldir ve hatta bazı kadınlar, bu inanç sisteminde çok saygın yerlere erişmişlerdir. Bazıları, kendi yollarının Bahai misyoneri olarak dahi çalışmaktadırlar.³⁰⁰

Zwemer tarafından çıkartılan *The Muslim World* adlı derginin 1910 Ocak baskısında, İran’da yaşayan Müslüman kadınların yaşadığı değişim anlatılır. İran’da yayın yapan bir gazetede çıkan yan yana iki Müslüman kadın resmi örnek olarak gösterilir. Bunlardan biri çarşafli klasik tarzda giyinmiş bir kadın; diğeri ise bir erkek tarafından elinden tutulup eğlence mekanına sürüklenen Avrupai tarzda giyinmiş bir kadındır. Her iki resmi karşılaştıran gazete, İranlı kadınların zorbaca hükümler barındıran tutucu, fanatik İslami fikirlerden kurtulup mutluluk ve özgürlükleri barındıran bir hayatın peşine düştüklerini yazar. Fakat bunun yanında, Tebriz’de kadınların özgürlüğe karşı olan isteklerini dile

²⁹⁹ Tisdall, “Islam in Persia”, s. 117.

³⁰⁰ Tisdall, “Islam in Persia”, s. 118.

getiren bir diğere gazete yazarının ise şehirden sürüldüğü ve daha fazla özgürlüğün yaşandığı Tahran'a gitmek zorunda bırakıldığı bilgisi de verilir. Bu örneklerin ülke insanının yaşadığı çelişkileri gözler önüne serdiği ifade edilir. Kadının uyanışını anlatmak için ise özellikle büyük şehirlerde görünen giyim tarzındaki değişimlere değinilir. Daha küçük şehirlerde ve köylerde ise eski tarz klasik İslami yaşamın sürdürüldüğünü ve kadınların ancak yük taşıyan, nehirde çamaşırları yıkayan, evde yemek yapan, dikiş nakış işleriyle uğraşan, hayvanlara bakan, çocuk doğuran bir varlık olarak kabul edildiği ifade edilir. Kadınların okuma yazmayı öğrenmeyi akıllarına bile getirmediğini, sadece bazı küçük yaşta kızların köylerdeki camilerde Kur'an'ı ezberlemeye gittikleri söylenir. Tüm bunların ardından, İran'daki yeni rejimi temsil eden *Encümen*'in, kadının eğitimi ve özgürlüğü konusunda son derece yenilikçi fikirlere sahip olduğu belirtilirken, buna karşılık olarak da İranlı kadınların eğitime ve yenilikçi fikirlere açık oldukları; yeni rejime sahip çıkmak için tüm mücevherlerini bağışlayanların bile var olduğu söylenir.³⁰¹

Belucistan bölgesinde yaşayan Müslümanlarla ilgili bilgi edindiğimiz misyoner A.Duncan Dixey, sıradan Müslümanlar arasında çekeşliliğin pek de yaygın olmadığını söyler. Eşler için yapılan geleneksel harcamalardan dolayı fakirliğin çok eşle evlenmeye engel olduğunu; sadece zengin kesim arasında bu tür evliliklerin gerçekleşebildiğini belirtir. Tanıştığı kabile liderlerinin ve mollaların tamamının birden çok eşe sahip olduğunu ve hatta beş ya da altı eşi olanları bile tanıdığını söyler.³⁰²

Dixey, bu bölgede yaşayan Müslüman kadınlar ve ailevi hususlarla ilgili ayrıca şu ifadelerde bulunur;

*Eşlerin maliyeti en çok Peştular arasında yüksektir, çünkü bu grup içinde kadın sayısı oldukça düşüktür. Maliyetler son zamanlarda oldukça artış göstermiştir. Günümüzde erkekler evlilik öncesi yüksek bir miktar para ödemek zorunda kalmaktadırlar. Eskiden bu para, ya tamamen ödenmiyordu; ya da başka bir akrabanın evlilik durumundan dengeleniyordu.*³⁰³

Belucistan'da Cariyelik sistemi Dixey'nin sunduğu bilgilere göre 1906 yılına gelindiğinde halen daha merkezden uzak Beluci liderler tarafından sürdürülmektedir.

³⁰¹ "New Woman in Persia", *The Muslim World*, Vol.1, Ocak 1910, s. 185-186.

³⁰² Dixey, "Islam in Baluchistan", s. 137.

³⁰³ Dixey, "Islam in Baluchistan", s. 138.

Barış şartlarından dolayı şu an bu duruma bir müdahale söz konusu değildir. Otuz, kırk, elli hatta altmış kadına sahip kabile şefleri olduğu bilinmektedir. Ancak, bu kadınlardan ne kadarının cariye statüsünde olduğu konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Çoğu evde çalışan köleler gibi gözükmektedir. Bunların bir kısmı, kabile lideri tarafından, onun belirlediği takipçilerine verilir. Bir kısmı da erkek kölelere verilir. Fakat tıbbi takip ve raporlara bakıldığında, bu birlikliklerde bir evlilik bağının olmadığı veya bu bağın bozulduğu gözükmektedir. Hindistan'dan kaçırılan ya da hile yoluyla kandırılarak getirilen kadınlar, Dixey'nin tespitlerine göre Beluci şeflerinin yanında fuhuş yaparak yaşamlarını sürdürmektedirler. Yine ona göre, kabilelerin pek çoğunun sınırda eşkıya grupları bulunmaktadır. Bunların yağmaları ancak 20. yüzyılın başına kadar durdurulamamıştır. Önceleri bu eşkıyalar, kadın ticareti yapmakta ve yağmaladıkları kervanlardan ganimetleri almanın yanında, kadınlara da el koyuyorlardı. Bu esirlerin soyundan gelenler çok sefil şartlar altında yaşamlarını sürdürmek durumundadırlar. Çocuklar ya birkaç paçavra giyerler ya da tamamen çıplak dolaşırlar. Zührevi hastalıklar, çocuklar ve yetişkinler arasında oldukça yaygındır.³⁰⁴

Dixey yaptığı konuşmada ister köle ister özgür olsun kadınların neredeyse tamamının en aşağılık işleri yapıp en ağır yüklerin altına girerken, erkeklerin sadece tembel tembel oturduklarını söylemiştir. Onun iletğine göre, ülke çapında, İngiliz topraklarında, Kelat Devleti'nde, Marri ve Bugti Kabile bölgelerinde bulunan yüzlerce Hazaralı kadın, önceki Hazara İsyanı sırasında Emir tarafından toplatılıp Peştularca tüm Belucistan'da satışa çıkarılmışlardır. Bazı bölgelerdeki aşiret liderleri, bunlardan onlarcasını satın almışlardır. Bu kadınlar pazarda aynı birer hayvan gibi muamele görmüşlerdir. Kelat devletinde, Kağan'ın sarayında inanılmaz ve anlatılamayacak kadar rezil sefahat alemleri yapılmaktadır. Romalıların ilk devriyle, bugünkü Brahui, Peştu ve Belucilerin yaşamlarını benzetebiliriz. Kötü şartları belgeleyen tıbbi olaylar neredeyse her gün karşılaşılan bir durumdur. Marri ve Bugti Beluçileri içinde yapılan tıbbi bir seyahatte incelenen 450 hastadan yüzde 14'ü şehvaniyet yüzünden rahatsızlıklara kapılmıştır. Dixey'e göre, neredeyse tüm aşiret liderleri ve mollalar, temizlikten yoksun bulduklarından hastalanmışlardır. Misyoner doktorların yaptığı gezilerde veya misyon hastanelerinde tedavi edilen mollaların çoğunda, buralarda molla hastalığı olarak da

³⁰⁴ Dixey, "Islam in Baluchistan", s. 139.

bilinen frengi çıkmıştır. Bu hastalığın kaynağı genelde köylerde fahişelik yapan kölelerdir. Batılı devletlerin sınır bölgelerini işgal etmesi sonucu ortaya çıkan “Pazarlar” da zührevi hastalıkların yayıldığı birer kaynağa dönüşmüştür. Hükümet raporlarına göre, kadınlar arasındaki ahlaksızlık oranı oldukça yüksektir. Kuran’a göre şahitlik gerektiren idam meselesine, Beluçi ve Brahui geleneklerine göre uyulmaz ve yakalanan kadın ve aşığına direk ölüm cezası verilir. Ancak, bir erkek, eğer eşinden memnun değilse, ona zina iftirası atarak cezalandırılmasına sebep olabilir. İngiliz topraklarında ise, zina cezasına verilen idam cezası kaldırılmıştır. Bunun yanında, raporlara bakıldığında, Afgan erkekleri arasında kadınların yaptığı bu tür bir ahlaksızlık daha hoş karşılanır ve hatta bu durum halkın gözü önünde bir skandala da dönüşse, erkeğe yapılan bir ödeme ile veya bir veya iki cariye verilmesiyle konu kapatılabilir. Beluçiler arasında ise aldatma olayları çok daha sert şekilde cezalandırılır. Misyoner Dixey’in kendi deneyimlerine göre, Beluçi liderlerinin baş şehirlerinden başka, köylerde veya diğer alanlarda fahişeliğe açık bir yer pek bulunmamaktadır.³⁰⁵

Yine Dixey’e göre, kadınların tecrit edilmesi, önemli serdarlar ve şeflerin uygulamaları dışında toplumun genelinde gözükmemektedir. Her kim Hint kültürüyle münasebete geçerse geçsin, bu kültürün çok farklı ve istisnai bir kültür olduğunu mutlaka müşahade ederdi. Aşağıda verilen bilgi, Belucistan’da kadının rolünü gösteren bir hükümet nüfus raporundan alınmıştır;

“Tüm eyalat boyunca, özellikle de Afgan ve Brahuiler arasında, kadının statüsü aşırı bir bozukluk içindedir. Sadece ev işlerini yapmakla yükümlü bir hizmetçi değil, aynı zamanda da erkeğin her türlü isteğini gidermekle yükümlü bir köle gibi yaşayan en rezil seviyedeki bir varlıktır. Bir kız çocuğu, ne zaman uygun bir yaşa gelse hemen ailesi tarafından hayvanlara bakmak için görevlendirilir ve evin neredeyse tüm işi ona yıkılır. Afganlar arasında popüler olan bir sisteme göre, ergenliğe erişmiş bir kız hemen açık artırmaya çıkarılır ve en yüksek fiyatı verene satılır. Pazar yerinde baba, kızının güzelliğini ve ev işlerindeki becerisini öven sözlerle eş arayan erkekleri etkilemeye çalışır. Daha zengin ve saygın Afganların bile dişi varlıklarını böyle överek sattıkları bilinir. Daha doğmamış kız çocuklarının nişanlanmasına sıklıkla rastlanır. Kan bedeli karşılığında, yaşayan ve hatta doğmamış kız çocuklarını vermek de alışık olunan bir uygulamadır. Belucistan’daki kadınlar, toplum

³⁰⁵ Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 140-141.

gözünde, bir eşyadan veya bir makineden azıcık daha kıymetlidir. Bu yüzden kadının, erkeğin hayvani arzularını tatmin etmek ve rahatını sağlamanın dışında bir kıymeti olduğu düşünülebilir mi? Bir eş, sadece su taşımakla, yemek hazırlamakla ve ev işlerini yapmakla yükümlü değildir. Ayrıca, sürüleri olatmaya götürmeli, kocasının atını tumarlamalı ve toprağı ekip biçmeye yardımcı olmalıdır.”³⁰⁶

Misyoner Dixey'nin sunduğu verilere göre, Zhob kabileleri içinde, evli bir kadın, kendi iş gücüyle kocası dahil herkese bakacak bir kazanç sağlayabilmeli ve hatta kendi giyimini bile kocasından yardım almadan temin edebilmeliydi. Afganlar ve komşu gruplar arasında çokeşlilik maddi durumla ilişkiliydi ve kadına yapılan yatırım, sığırlara yapılan yatırımdan daha iyi sonuçlar verirdi. Sürekli olarak kuraklık ve yoklukla mücadele eden bir toplum için hayvanların telef olması çok sıradan bir durumken, kadınların doğuracağı çocuklar daha iyi bir getiri sağlamaktaydı. Evde kocanın ölümüyle karısı serbest kalmazdı. Ölen kişinin ailesi içinde kadın da paylaşılacak bir mal olarak görülürdü. Dixey'nin ifadeleriyle, oğullardan biri tarafından satılan anneleri görmek pek de şaşılacak bir şey değildi.³⁰⁷

E.M Wherry, 20. yüzyılın başında Kuzey Hindistan'daki Müslümanlar arasında, kadınlara eğitim verme isteğinde olanların çoğalmakta olduğunu belirtiyordu. Ancak ona göre, Türkiye'deki kadar katı uygulanmasa da harem sistemi Hindistan'da kadınların eğitimi önündeki en önemli engellerden biriydi. Çokeşlilik, boşanmadaki kolaylık, cariyelik sistemi sosyal yapıya ve aile dokusuna zarar vermekteydi. Tüm bu şartlar altında, kadını okumaya teşvik edecek çok az unsur bulunmaktaydı. Bu tür bahsedilen gelenekler, Hindistan'daki Müslümanların ahlâki yapısına derin yaralar açmış ve ırksal, dünyevi, sosyal ve dini gelişmelerinin önüne bir set çekmişti. Ancak yine de Wherry'nin tespitlerine göre, kadınların bu şekilde tecrit edilmesinin yanlış olduğunu düşünüp, sistemi değiştirme niyeti içinde olan bazı önemli şahsiyetler de bulunmaktaydı. Bu kişiler, Kur'an'da ideal olanın tek eşlilik olduğunu söylüyorlar ve çokeşlilik ve cariyelik sisteminin değişmesi gerektiğini savunuyorlardı. Misyonerler, bu tür yenilikçi fikirler klasik İslam içinden değil de Batı eğitiminin ve Protestan Hristiyanlığın içinden doğduğunu iddia ediyorlardı. Yine de misyoner Wherry için “Yeni İslam” yerini almaya başlamıştı ve Hristiyan inancını kesinlikle kabul etmeyen gelenekçi mollaların ve diğer

³⁰⁶ Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 141-142.

³⁰⁷ Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 142-143.

dini liderlerin öğretilerinden uzak bir inanca sahip eğitimli Müslümanları kendine çekmeye devam edecekti. Pencap'ta Mirza Gulam Ahmet Kadiyani tarafından başlatılan hareket, atadan gelme inançları temelden sarsılmaktaydı. Wherry'e göre bu tür hareketlerin en büyük katkısı, İslam'ın verebileceğinden daha çok şeyin artık talep edilmeye başlandığını göstermeleriydi.³⁰⁸

Sumatra adasındaki Müslüman kadınlar ve ailevi hususlarla ilgili veriler ise Rhenish Misyoner Cemiyeti'nden G.K. Simon tarafından sunulmuştu. Onun aktardığına göre. İslam'ın ilerleyişi ile birlikte, kadının toplum içindeki pozisyonu belirgin bir şekilde düşüşe geçmişti. Eski Batak hukukuna göre, boşanma ceza gerektiren ve oldukça zor uygulanabilen bir şeydi. İnsan eti yiyen bir toplum da olsalar, evlilik onlar için kutsal bir şeydi. Zinanın cezası ölümdü ve hatta zina yapan kişi yenirdi. Bu ceza, Batak hukukuna göre en onursuz ceza idi. Tüm bunların ters bir şekilde, artık Müslüman bir erkek Batak, istediği zaman eşini boşayabilmekteydi. Eğer bir kadının üç defa kocasıyla kavga ettiği üç şahit tarafından doğrulanırsa, erkek rahatlıkla karısını boşayabiliyordu. Çoğu zamanda bu üç şahidi bulmak hiç de zor değildir. Boşandıktan sonra da tekrar aynı kişiyle evlenmesi yasaktır. Özellikle hacılara ve muallimlere eşlerini değiştirmeleri için fırsat verilir. Otoriteden ve hürmetten bir şey kaybetmezler. İslam'ın, evlilik kurumuna karşı tutumundan dolayı sosyal manada ezilenler hep Müslüman kadınlar olmuştur. Halbuki, Hıristiyanlığın bu kuruma verdiği önem sayesinde, Sumatra'daki Hıristiyan kadınların sosyal mevkileri her zaman daha üst seviyelerdedir. İslam yine de Batak kadınına tam anlamıyla sosyal hayattan kopartabilmeyi başaramamıştır. Hem Malay hem de Batak kadınları, gelenekten gelen kadına saygı prensibinden dolayı, kendi topraklarında rahatça hareket edebilmektedirler. Harem gibi kadını toplumdan koparan bir uygulamaya bu civarlarda rastlanmaz. Bundan dolayı, kadınlara ve kızlara yönelik misyonerlik çalışmalarının önünde herhangi güçlü bir engel bulunmamaktadır.³⁰⁹

Misyoner Rhodes'e göre, Çin'de yaşayan kadın Müslümanların toplum içindeki statüsü, diğer ülkelerde yaşayan Müslüman kadınlardan daha iyiydi. Kur'an'da geçen cariyelik, evlenme, boşanma esasları ve kölelik gibi unsurlara pek de itaat edilmezdi. Eğer edilmiş olsa, Rhodes'in iddialarına göre İslam'ın Çin'de daha kötü bilineceği bir gerçektir.

³⁰⁸ Wherry, "Islam in North India", s. 162-163

³⁰⁹ Simon, "Islam in Sumatra", s. 210-211.

Müslüman kadınlar arasında, putperest komşuları gibi, küçük demir ayakkabılar giyerek ayaklarının büyümesini engelleme geleneğinin izleri devam etmekteydi. Bunun yanı sıra, örtünme veya kıskançlık dolayısı ile kadınların hareme kapatılması gibi Müslüman adetlerine 20. yüzyılın başında Çin’de sık rastlanmazdı. Ne evde ne de camilerde kadınlara yönelik özel bir dini eğitim ortamı sağlanmazdı. Bundan dolayı Rhodes’in gözlemlerine göre, kadınlara yönelik muamelelerde Müslümanların diğer din mensuplarınca ciddi bir şekilde kınandığı bilinmekteydi.³¹⁰

Görüldüğü üzere, misyonerlerin Müslüman kadınlarla ilgili değerlendirmeleri, genel itibariyle olumsuzluklar ve aşağılamalar içermektedir. Aynı toplum içinde Hıristiyan kadınların statülerinin daha iyi olduğu vurgulamaları yapılmaktadır. Müslüman kadının kapalı bir hayat sürmesi misyonerlerin işini zorlaştıran konulardan birisi olarak görülmektedir. Bu yüzden kadın misyonerlerin onlara daha kolay nüfuz edebilecekleri, yüz yüze gelebilecekleri ortamların inşasına ihtiyaç vardı. Aynı yıllarda Osmanlı Devleti’nde, İran’da ve Hindistan’da kadının eğitimi ve sosyal hayata katılması ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı da görülmektedir. Çağdaşlaşmaya açık İslam toplumları kadının eğitimine önem vermeye başlamıştır ve bu sorun İslam dünyasında yüzyılın çözüm bekleyen problemlerindedir. Ancak burada bir farka dikkat çekmek gerekmektedir. Bir misyoner, İslam kadınının dış dünyaya açılmasını neden istemektedir? Genel görüş onların Hıristiyanlığı tanımları için bir adım olduğu içindir. Oysa Müslüman ülkeler bu değişimi kendi toplumlarının ilerlemesi için bir ön şart olarak görmektedirler.³¹¹

2.5. Müslüman Ülkelerde Eğitim ve Entelektüel Seviye

20. yüzyılın başında gerçekleştirilen misyoner toplantılarında konuşma yapan misyonerlerin ortak bir şekilde değindikleri hususlardan en önemlilerinden biri de

³¹⁰ F.H. Rhodes, “Islam in China”, *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 242.

³¹¹ İslam’da kadın temasıyla ilgili yazılmış önemli kaynaklardan bazıları şunlardır; Annie Von Sommer, Samuel M. Zwemer, *Our Moslem Sisters*, Fleming H. Revell Co., New York, 1907, Lynn Welchman (ed.), *Women’s Rights and Islamic Family Law: Perspectives on Reform*, Zed Books, London, 2004, Judith E. Tucker, *Women, Family and Gender In Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, Nikki R. Keddie, Beth Baron (ed.), *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender*, Yale University Press, New Haven, 1993, Susan A. Spector, *Women in Classical Islamic Law: A survey of the Sources*, Brill, Boston, 2010, Servet Armağan, *Modern Hukukta ve İslam Hukukunda Kadın Hakları Üzerine Düşünceler*, Hiperlink, İstanbul, 2007, N. M. Shaikh, *İslam Toplumunda Kadın*, Fikir Yay., İstanbul, 1981, Bekir Topaloğlu, *İslam’da Kadın*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004.

buldukları topraklarda yaşayan Müslümanların eğitim durumları ve entelektüel seviyeleridir. Düşük eğitim seviyesi Müslümanlığa yönelik getirilen en önemli eleştirilerden biridir ve bu konuda Hıristiyan toplumların yakaladığı seviye işaret edilerek İslam'a karşı bir algı geliştirilmiştir.

İncelenen misyoner konferanslarına katılan Protestan misyonerlerin önemli bir kısmı presbiteryen kiliselere bağlı çalışmaktaydılar. Presbiteryen ahlak çerçevesinde, öncelikli olarak çalışma yapılacak alanla ilgili detaylı bir akademik çalışmanın yapılması ön şart olduğundan, Müslüman dünyaya yönelik faaliyetlere girişen misyoner seyyahların ilk yaptıkları işlerden biri, gittikleri bölgelerdeki toplumda sürdürülen eğitim faaliyetlerinin durumunu ortaya koymak olmuştur. Bu bilgiler misyoner cemaatler için son derece önemlidir; çünkü, Hıristiyanlığı yayma girişimlerinde eğitim kurumları yoluyla faaliyet göstermek en çok başvurulan yöntemlerden biri olmuştur. Özellikle Anadolu topraklarında, Suriye ve Filistin'de açılan çok sayıda okul bize bu konuda ipucu vermektedir. Dünya genelinde Müslümanlara ulaşmak için eğitim faaliyetlerine geçilmeden önce, bölge halklarının ihtiyaçlarının ve eksikliklerinin bilinmesi misyoner örgütler için büyük önem arz etmektedir.

2.5.1. Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Entelektüel Seviye

Uzun çağlar boyunca Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim medreselere dayanmaktaydı. Bunun dışında; Enderun mektebi saray içinde şehzadelerin yetiştirilmesini, acemi oğlanlar ve yeniçeri ocakları, kapıkulu askerlerinin eğitimini sağlıyordu. Sıbyan mektepleri ilk medreselere öğrencileri hazırlayan, tekkeler de halkın eğitiminde rol oynayan eğitim kurumları idi. Enderun mektebi saray eğitim kurumundan olup, saray hizmetleri için görgülü ve bilgili adam yetiştirmek amacıyla kurulmuştu. Bu kurumdaki eğitimin önemi, 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılması ve batılı tarzda farklı eğitim kurumlarının açılmaya başlaması ile azalmıştı. Eğitim alanındaki meseleler Tanzimat dönemi boyunca aydınların kafasını meşgul etmiş, meşrutiyet döneminde bu meşguliyet artarak devam etmiş ve bunun sonucunda eğitim alanında önemli fikirler ortaya çıkmıştı. Eğitimin niteliği konusunda ciddi ilerlemeler kaydedilememiş olsa da batıdan gelen süreli yayınlarla ve Avrupa'ya giden öğrenci ve araştırmacıların eserleriyle batı tarzı eğitim konusunda fikri temeller atılmıştır. Batıdan beslenen son dönem Osmanlı aydınlarının üzerinde birleştikleri konu, Osmanlı'daki eğitimin bir sisteme oturtulması gereğidir.

Islahatların ve düzenlemelerin bu yönde yapılması istenmiştir. Islahat konusunda nitelikli bir çalışma ile, eğitimin bir kısır döngü içerisine girmesinin engellenebileceği konusuna dikkat çekilmiştir. Son dönem Osmanlı aydınlarının üzerinde birleştikleri diğer bir husus da, II. Meşrutiyet dönemi eğitiminin beklentileri karşılayamamış olmasıdır.³¹²

Tanzimat sonrası geleneksel ve modern eğitim kurumları bir arada varlıklarını sürdürürlerken gittikçe sayıları artan yabancı ve azınlık okulları ile üçlü bir eğitim sistemi ortaya çıkıyordu. Bu sebeple, eğitimde gerçek bir ideal ve amaç birliğinin oluşturulması imkânsız hale geliyordu. Üstelik yabancı ve azınlık okullarıyla ilgili meseleler, batılı güçler tarafından ülke içişlerine müdahale etmek için bir bahane olarak kullanılıyor ve Osmanlı yönetimini ikili anlaşmalarda zora sokuyordu.³¹³

Birçok misyoner teşkilatın istila ettiği Osmanlı topraklarında 19. yüzyıl boyunca çok sayıda okul açılmıştı. Özellikle eğitim kurumları konusunda zayıf olan Anadolu'yu hedef alan Amerikalı misyonerler izinli veya izinsiz yüzlerce okulu bu bölgede faaliyete geçirmişlerdi. Örneğin, 1870 yılına gelindiğinde yalnızca Anadolu'da 233 Amerikan misyoner okulu ve bu okullarda eğitim gören 5880 öğrenci bulunuyordu. Bu okullardan 220'si ilkokul, 9'u orta dereceli okul ve 4'ü de ilahiyat okuluydu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, ilkokulların sayısı 378'e, orta ve liselerin sayısı 33, yüksek okulların sayısı 3 olmuştur. Bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı ise 17.500'ü bulmuştu.³¹⁴

1906 Kahire Konferansı katılımcılarından Osmanlı topraklarında görevli Anaticus takma adlı misyoner, yaptığı konuşmanın Osmanlı'da eğitimle ilgili bölümünde, Türklerin kutsal kitaplarının dilini bilmemelerini oldukça garipsemiştir. Ona göre, bu durum Araplar hariç diğer Osmanlı halkları için de geçerlidir. Kuran, Türkler için mühürlü bir kitaptır; aynı Merkezi Avrupa'daki Katolik köylüler için İncil'in olduğu gibi. Türklerin köylüleri bile olsa Arapça birçok kelimeye ve cümlecige aşinadılar ancak Kuran'ı okusalar da anlamazlar. Müslümanlara göre Kur'an'ı Arapçadan çevirmek büyük bir küfürdür. 20. Yüzyılın sonuna kadar, inançlı ama cahil Katolikler Latince İncil'in Fransızca ve Almancaya çevrilmesini aynı şekilde değerlendirmişlerdir. Arapça ile ilgili

³¹² Seyit Taşer, *Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Eğitim Meseleleri Hakkında Görüşleri (1839-1923)*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2011, s. 1,2,221.

³¹³Zeki Salih Zengin, "II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri", *Belleten*, C. 71, S. 261, 2007, s. 615,621.

³¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu, Süleyman Bayraktar, "Türkiye'de Misyonerlik", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.1, Ocak 1990, s. 74.

bu cehalet, başkentte ve sahil şehirlerinde yaşayan, az çok eğitilmiş Türkler arasında da mevcuttur. Arapçayı doğru düzgün konuşan veya kullanan birilerini bulmak oldukça zordur.³¹⁵

Yine Anaticus'a göre, Türkiye'deki Müslümanların kaçta kaçının okuma yazma bildiği ile ilgili yaklaşık bir rakam bile vermek zordur. 1900'lü yılların başına kadar okumayı öğrenmiş Türklerin oranı yüzde 10'dan daha azdır. Okuyabilen kadınların oranı yüzde 2 gibidir. Kürtler ve Çerkezler arasında bu oran çok daha azdır. Fakat imparatorluğun başkentinde ve başlıca büyük şehirlerinde 20. Yüzyılın başı itibari ile Müslümanlar arasında bile genel eğitimde büyük bir ilerleme sağlanmıştır. Bu merkezlerde okuma yazma bilmeyen erkeklerin oranı büyük ihtimalle yüzde 40'ı geçmez. Aynı merkezlerde, 40 yaşın altındaki kadınlar için okuma yazma bilmezlik oranının aşağı yukarı yüzde 60 olduğu söylenebilir.³¹⁶

1911 Leknev Konferansı'nda Osmanlı'da yaşanan siyasi değişimleri anlatan Crawford, 1908 yılında ilan edilen Türk Anayasası ile birlikte, ülkede politik ve sosyal değişimle ilgili baskıların arttığını ifade etmişti. Ona göre, anayasal rejim ile birlikte teokratik rejim bir kenara bırakılmış; siyasi hayat, Müslümanların inançları dışında farklı bir düzlemde ilerlemeye başlamıştı. Geniş salonlarda yapılan konuşmalarda milliyetçilik vurguları yapılmakta; toplum ile ilgili işlerin dini meselelerle çok da alakalı olmadığı söylenmekteydi. İnsanlara dinlerinden dolayı herhangi bir ayrımcılık yapılmaması gerektiği ifade ediliyordu. Bu tür söylemlere sadece yeni tarzda okullarda eğitim alanlar sempatiyle yaklaşmaktaydı. Eski tip dini eğitim almış ulema yeni gelişmelere pasif bir tutum sergilemekteydi. Misyoner Crawford'un ifadelerinde göre, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca devrimsel fikirlerden bahsetmek yasak da olsa, er geç ülkenin her yerine bir şekilde bu fikirler ulaşmıştı. İmparatorluğun pek çok bölümünde insanlar modern politik fikirler konusunda eğitim alabilmişlerdi. Özellikle Japon uyanışı her sınıftan insanlar tarafından tartışılan bir husus olmuştu. Belki de ilk kez Müslümanlar, dinsiz bir topluma hayranlık beslemekteydi. Doğulu insanlar, Batılı devletlerin de yenilebileceğini görmüşlerdi. Japonlar bu başarıyı elde etmek için batılı bilimi, tekniği, sosyal fikirleri ve politik standartları kullanmıştı. Müslümanları en çok cezbeden şey ise,

³¹⁵ Anaticus, "Islam in Turkey", s. 55.

³¹⁶ Anaticus, "Islam in Turkey", s. 57.

tüm bunları batı dinini kabul etmeden yapabilmesiydi. Tabii ki Türklerin ezeli düşmanları olan Rusların yaşadıkları mağlubiyetle aşağılanmış olması da konunun bir diğer ilgi çekici yönüydü. Genel olarak Japonya örneği göstermektedir ki; Doğulu toplumların, Batılı kurumları veya Batılı fikirleri dinlerini değiştirmeden özümsemeleri mümkündür. Bundan dolayı Türk topraklarında görevli misyoner Crawford'a göre, anayasa ilan edilmeden çok daha önce zaten batılı standartlarda reformların yapılmasına dair söylemler mevcuttu.³¹⁷

Suriye ve Filistin'le ilgili sunum yapan Misyoner Eddy'e göre ise, Osmanlı idaresi altındaki Filistinli Müslümanlarla Suriye'dekiler arasında fark bulunmaktaydı. Suriye'dekiler kesinlikle daha iyi durumdaydı. Ayrıca, Müslümanlar temel eğitimdeki noksanlıklar ve imkansızlıklar, zorunlu askerlik hizmeti ve erken evlendirmelerden dolayı oldukça yetersiz durumdaydı. Bu geri kalmışlığa çare olabilmek için Osmanlı yönetimi şaşırtıcı bir çaba içindeydi. Köylerde birçok okullar açılmış ve *El Kariye* adlı Müslüman örgüt yoluyla toprak ve maddi kaynak sağlanmıştı. Şehirlerde, daha yüksek seviyedeki Rüştüye okulları bulunmaktaydı. Ayrıca başarılı öğrencilerin İstanbul'a gönderildiği askeri okullar da mevcuttu. Hükümet ayrıca, Sidon şehri Hristiyanlarından kesilen ekstra 20.000 piastre (800 dolardan fazla) haraç ile yeni bir endüstri okulu açmak üzereydi. 1906'dan birkaç yıl önce, toprak vergilerine ek olarak eğitim birimine destek amaçlı yeni bir vergi konmuştu. Böylelikle Hristiyanlar dolaylı veya dolaysız olarak Müslümanların eğitimine katkı sağlamaktaydı. Tüm programdaki eksikliklere ve bahsedilen ahlaki bozukluklara rağmen, kabul etmek gerekir ki son yirmi veya yirmi beş yılda eğitimde büyük bir aşama kaydedilmişti.

Yine Eddy'e göre, önceleri, çocuklara, kör ve topal şeyhler tarafından verilen eğitim sadece Kuran'dan bölümler ezberletmek şeklindeydi. Sonraki eğitimlerinde de Arap grameri ve resmi kurallar yığını öğretiliyordu. Ancak yakın zamanda kızlar için bile dikiş nakış dahil pek çok şey öğrenebilecekleri okullar açılmaktadır. Bu konularla ilgili hükümete yönelik itirazlar şunlardı: (1) Çocuklara İslam dininin esasları aşılarmaya çalışılmaktaydı. (2) Arapları, yönetimdeki Türklere bağlamak için Türkçe eğitimler verilmekteydi. Hiçbir Müslüman'ın Hristiyan okuluna gidemeyeceğine dair katı kurallar mevcuttu. Bunun yanında, önceden Hristiyanlara ait olan mevkilere devlet okullarından

³¹⁷ Crawford, "Political Changes in Turkey", s. 100-102.

mezun Müslümanlar atanmaktaydı. Hükümetin bu aldığı tedbir, sayısız misyoner grup tarafından desteklenen Hristiyanlara ait eğitim kurumlarına karşı bir darbe niteliğindedir.

Eddy'nin üzerinde durduğu bir diğer husus ise Suriyeli Müslümanların kendilerini geliştirmeye, kitap okuyup yeni şeyler öğrenmeye pek de yatkın olmadıklarıydı. Ona göre Suriyeliler, evde oturup kitap okuyarak kendilerini geliştirmeye çalışmaktansa, gazetelerden siyasi olayları takip etmeyi daha çok severlerdi.³¹⁸

Arabistan'daki İslam'ı değerlendiren Young'a göre de Arabistan yarımadasında geleneksel olarak bir Arap, Kuran okumayı öğrenmek dışında, yalnızca basit aritmetik ve kısa mektup yazmayı öğrenirdi. İran Körfezi boyunca şehirlerde yaşayanlar arasında okuma yazma oranı yüzde 50'leri bulurken, aşiretler arasında yüzde 2 bile yüksek bir orandı. Bu durumun sebebi, sadece şehirlerde Türk yönetiminin fizyoloji, cebir, fiziksel ve politik coğrafya, fizik, Türkçe, Farsça, Arapça ve Fransızca derslerini ücretsiz sağlamasıydı. Fakat, tüccar sınıfı ve din bilimleri okuyanlar dışında çok az kişi Kuran öğrendikten sonra eğitimine devam ediyordu. Uman'da ise eğitimin daha iyi bir durumda olduğu söylenebilirdi. Bu bölgede İslam'ın *İbâziyye* kolu³¹⁹ baskındı ve okuma yazma bilmezlik kadınlar arasında bile pek rastlanan bir şey değildi.³²⁰

Arabistan'da uzun süre bulunmuş ünlü misyoner Zwemer'e göre ise, entellektüel seviye, Okatz'de Arap kabilelerinin bir araya gelip şiir ve güzel konuşma yarışmaları yaptıkları "cahiliye devri" sonrası pek de ilerleme göstermemiştir. Bedevilerin neredeyse tamamı okuma yazma bilmez. Büyük şehirlerde ise, Vehhabi canlanmasına ve Türklerin açtıkları okullara rağmen, eğitim adına bir ilerleme söz konusu değildir. Bir zamanlar Arapların Oxford'u olarak bilinen Kufe medreselerinde sadece 12 öğrenci haftada bir gün eğitim görmektedir. Kitlelerin felsefesi olan kadercilik anlayışı, ilerlemeye balta vurmuş ve adaletsizliklere karşı insanlar genelde sabırla kabullenmeyi tercih etmektedirler.³²¹

³¹⁸ Eddy, "Islam in Syria and Palestine", s. 65-66.

³¹⁹ Adını kurucusu olduğu kabul edilen Abdullah b. İbâz'dan almıştır. Furkanın adı Kuzey Afrika ve Umman'da Ebâziyye şeklinde söylenirken çağdaş yazarlar İbâziyye'yi tercih etmişlerdir. İbâziyye'nin itikadî görüşlerinin temelini son derece geniş bir şekilde ele alınan iman anlayışı teşkil eder. Onlara göre iman ikrar, amel, niyet, sünnete uymak, inanç konusunda hiçbir kimse için mazeret tanımamak, süflî arzulara uymamak ve takvâ yoluna girmekten ibarettir. Hâricî fırkalarının en mutedili ve günümüze ulaşan tek koludur. (Ethem Ruhi Fırlalı, "İbâziyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 256,259.)

³²⁰ Young, "Islam in Arabia", s. 87.

³²¹ Zwemer, "Islam in Arabia", s. 109-110.

2.5.2. Afrika Ülkeleri'nde Eğitim ve Entelektüel Seviye

Mısır topraklarında yaşayanlarla ilgili ilginç bir durum söz konusudur. Hristiyanlar ve Yahudiler, herhangi bir rekabet içeren sınavda, sayıları göz önünde tutulduğunda, Müslümanlardan daha başarılıdır. Çünkü, başarı için dürtüleri daha kuvvetlidir ve dıştan yardım alma ümitleri çok düşüktür. Müslümanların lehine ise pek çok unsur bulunur. Örneğin; ezici çoğunlukları, güçlü arkadaşlık ilişkileri ve İngiliz memurlardan umdukları yandaşlık. Genç yaştaki bir Müslüman, çok düşük sınav notları da olsa, bir meslek veya konum elde etmede başarısız olma gibi bir korkusu bulunmaz çünkü çoğu devlet kurumunda Hristiyanlar makbul çalışanlar değildirler.³²²

Mısır'daki İslam'ın entelektüel yaşamdaki etkilerinden bahseden Andrew Watson adındaki misyoner, reformist kişiliğiyle öne çıkan bir müftüden bahseder. İsim vermese de bu kişinin Mufti Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısırî olduğu anlaşılmaktadır. Britannica ansiklopedisinde yazdığına göre, bu kişi Mısır'da İslami reformları dile getiren en önemli kişilerden biridir. Bir süre Fransa'da bulunup Afgani ile birlikte bir dergi çıkartmışlardır. Mısır'da müftü olarak görev yaparken, Hristiyan ve Yahudi kasapların kestiği hayvanların etlerinin Müslümanlarca yenilmesinde bir mahzur olmadığı ve bankadan alınan kredilerde faiz ödemenin dinen sakıncalı olmadığı gibi kararlar vermiştir. Hristiyan yöneticilerden takdir görürken, Hidiv onun en büyük düşmanlarından biri olmuştur. Fransızca öğrenmiş ve Avrupalı düşünce tarzının takipçisi olmuştur.³²³ Bu kişinin çalışmalarını takdirle karşılayan misyoner Watson, İslam'da reform gerçekleştirme ideallerinde, bahsedilen müftünün açtığı yoldan ilerlemenin önemine vurgu yapmaktadır.

Watson'un ifadelerine göre hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar, 1906 yılına kadar geçen yirmi yılda bilgi edinimi ve entelektüel uğraşlarda oldukça ilerlemişlerdi. Hristiyanlar arasında olduğu gibi Müslümanlar arasında da çok sayıda günlük, haftalık ve aylık gazetenin yayınına başlanmıştı. Şeyh Ali Yusuf tarafından yayına hazırlanan *Mueyyid* adındaki günlük gazete, Mısır'da en çok satış yapan birinci sınıf bir gazeteydi. Ancak makalelerinin entelektüel içeriği, her Mısırlının okuması gereken ve Hristiyanlarca

³²² Watson, "Islam in Egypt", s. 31.

³²³ Malcolm H. Kerr, "Muhammad Abduh- Egyptian Scholar and Jurist", *Encyclopædia Britannica inc.*, 2019, <https://www.britannica.com/biography/Muhammad-Abduh>, Erişim Tarihi: 19 Eylül 2019.

hazırlanan *Mokattam* ve benzeri gazetelerle mukayese bile edilemez durumdaydı. Müslümanların aylık tarih ve bilim dergileri bulunmadığı için *Muktalif*, *Hilal* veya *Mohit* gibi Hristiyanlarca yayınlanan dergilerle karşılaştırılacak bir yayın da yoktu. Müslümanlar, edebiyat alanlarının çoğunda Hristiyanların gerisindeydiler. Bunun nedeni, evde verilen eğitim ve özellikle de eğitim metoduydu. Sadece ezbere yönelik olan bu eğitim ile düşünsel becerilerin geliştirilmesine şans verilmemekteydi. Genel eğitim düzeyi oldukça düşük kalmış, Müslümanlar arasında okuryazarlık ancak yüzde 8 civarlarına ulaşabilmişti.³²⁴

1911 Leknev Konferansı'nda yakın doğuda reform hareketlerini inceleyen bir bildiri sunan John Giffen'e göre, Mısır'daki İslami okulların darmaduman hali reformist düşüncelerin zihinlerde gezdiğinin göstergesiydi. Aslında Mısır'daki bu durum diğer Doğu Akdeniz ülkelerinde de yaşanmaktaydı. Neden böyle bir ifadede bulunduğu Giffen tarafından iki örnekle açıklanmıştı. Bilindiği üzere, 20. yüzyılın başında Kahire'deki El-Ezher Camisinde yer alan büyük okul³²⁵ Müslümanlar için ana eğitim merkezi olarak kabul ediliyordu. Dünyanın dört bir yanından gelen Müslüman öğrenciler burada dini eğitim alıyorlardı. Bazı dönemlerde öğrenci sayısı 20.000'i bulmaktaydı. Bu kadar büyük bir yüksek öğretim kurumu olmasına rağmen, yetkililer 1910'lu yıllara kadar bu kurumu üniversite olarak adlandırmamışlardı. 1870 yılından beri okul programında 9 kez köklü değişikliğe gidilmişti. En son değişiklikle fen ve felsefe dersleri de programa eklenmiş ve gerçek bir üniversite olma yolunda önemli bir adım atılmıştı. Giffen'e göre, eğer bu gerçekten uygulanırsa, El-Ezher Mısır'ın ve hatta tüm İslam coğrafyasının en büyük üniversitesi olacaktı. Fakat sadece kâğıt üstünde kalırsa yapılan değişikliklerin hiçbir anlamı olmayacaktı. Şu haliyle El-Ezher gerçek bir üniversite olmaktan çok uzaktı.

Yine misyoner Giffen, Mısır'da üniversite olduğunu iddia eden diğer bir okulun Mısır Ulusal Üniversitesi olduğunu söylüyordu. Ona göre, gerçeği söylemek gerekirse bu okulun El-Ezher ile rakip olması bile söz konusu değildi. El-Ezher her zaman için dini

³²⁴ Watson, "Islam in Egypt", s. 32-33.

³²⁵ Normal şartlarda, en meşhur Müslüman eğitim kurumlarından olan El-Ezher'de eğitim gören birinin, bir branşı tamamlaması yaklaşık 12 yıl alır. Müfredatta içtihat bilimi, ilahiyat, tefsir, dilbilimi, belagat, mantık ve Siyer dersleri bulunur. 20. yüzyılın başında bu programa coğrafya, tarih ve hattatlık dersleri de eklemiştir. Eğitim- öğretim kadrosunda yer alan en üst düzeydeki hocalar ekmek tayınlarının yanında, aylık dört sterlinden altı sterline kadar; ikinci seviyedekiler üç sterlin; üçüncü seviyedekiler ise bir buçuk sterlin ücret alırlar. Öğrencilere de yiyecek sağlanır ve bazılarının aylık 3 İngiliz gümüş parasını (şilin) geçmeyen harçlıkları vardır. Ezher'in en büyük Şeyhi, aylık 90 sterlin alır. (Watson, "Islam in Egypt", s. 32.)

eğitim veren ve İslami doktrinleri korumada ve yaymada aktif rol oynayan bir kurum olmuştur. Ulusal Üniversite'nin eğitim kadrosu da diğerine göre hayli zayıftı. Giffen yönetim kadrolarını işgal edenlerin ise son derece yetersiz kişiler olduğunu iddia ediyordu. Doğru düzgün bir müfredat programı bile uygulamaya konamamıştı. Binası bile eski bir tütün fabrikasından bozmaydı. 1911 yılına gelindiğinde halen daha düzenli bir sınıf ortamı dahi sağlanamamıştı. Tüm bunlara rağmen, bu okul gerçek bir reform ortaya koyabilmişti. Bu reform da Hafni Nasif'in kızı, *Bahith Bil Badia* takma adına sahip bir kadının bu okulda öğretim üyesi olarak görev yapabilmesidir.³²⁶

Batı Afrika'da tüm Müslümanlara Arapça öğretilir ve tüm Hausa Devletleri'nde, şehirlerinde ve büyük köylerinde Kur'an'ın ve daha sonra geleneklerin, başlıca işlerin, klasik ve efsanelere dayanan İslam'ın öğretildiği çokça okul bulunmaktadır. Ancak, nüfusun çoğunluğu ticaret ve tarımla uğraştığından, çocuklar 14'lü yaşlarda cahil ve okuma yazmayı tam sökmeden okuldan ayrılmak zorunda kalırlar. Arapça harfler öğretildikten sonra, Kuran surelerini ezberletmek dışında bir şey öğretilmez. Ancak büyük şehirlerde yüzde üç gibi bir kısım eğitimine devam eder ve gerçekten herhangi bir Arapça yazıyı kolaylıkla okuyabilecek duruma gelir. Basılı materyalin azlığı bir engeldir ancak daha zeki olanlar Kutsal kitabı veya yeni çıkmış basit eserleri okuyup çevirmeye çalışır.

Bu genel okuma- yazma bilmezlik sosyal yaşantının seviyesini de düşürmektedir. Sanat, mimari, edebiyat, kültürel çalışmalar ve el sanatları genel manada geri plana atılmış aktivitelerdir.³²⁷

Kıtanın tamamı ile ilgili durum ise daha vahimdir. Kayıtlara bakıldığında, Afrika topraklarında yaşayan nüfusun yaklaşık yüzde yetmiş beşinin okuma yazma bilmediği ortaya çıkmaktadır.³²⁸

2.5.3. İran'da Eğitim ve Entelektüel Seviye

İran'da misyoner olarak görev yapan W. St. Clair Tisdall'a göre, İran'da yaşayan insanlar zeki ve yetenekli olmalarına rağmen, ülke genelinde bir eğitim sistemi olmadığından

³²⁶ Giffen, "Reform Movements in the Near East", s. 292-293.

³²⁷ Miller, "Islam in West Africa", s. 47-48.

³²⁸ Watson, "Statistical and Comparative Survey of Islam in Africa", s. 284.

cahildiler. Okuma yazma oranının düşük olmasının yanında, üst devlet kademelerinde bulunanların bile yazım bilgileri çok sınırlıydı. Mollalar bile, kendi ana dilleri dışında bir dil bilmedikleri gibi, Arapça 'ya da pek az hakimdiler. Dünyevi hizmetlere bakan devlet kurumları, halkın eğitime karşı duyarlılık sahibi değildiler ve hatta Mollalar, insanlar eğitimi olup “kâfir olacaklar” diye de bir korku içindeydiler. Misyoner Tisdall, Modern İran edebiyatını son derece yetersiz ve bayağı buluyordu. Yine de onun gözlemlerine göre, İran halkı öğrenmeye karşı son derece istekliydi ve yüksek sesle bir kitap okunduğunda türü ne olursa olsun onu dinlemekten zevk alırdı. Bu durum Tisdall'ın ifadeleriyle, İncil'in ve Hristiyan edebiyatı ürünlerinin genel manada dolaşımı için fırsatlar sunmaktaydı. Dil oldukça zengindi ve Hristiyanlık gerçeklerini yaymak için çok iyi uyarlanmıştı. Hristiyanlığı yaymaktaki en büyük engel ise, halkın cahilliğinden başkası değildi. “Geleneksel” Müslümanlık, ister Sünni olsun ister Şii, Tisdall için her zaman için entelektüel gelişime karşı çıkmıştı. Çünkü onun düşüncesine göre, böyle bir ilerlemenin Müslümanlar için İslam için ölümcül bir etki yapacağı düşünülüyordu.³²⁹

Misyoner Esselstyn 1911 Leknev Konferansı'nda İran'la ilgili konuşmasında, hiçbir dönemde yaşanmadığı kadar hassas bir dönem geçiren İran'daki Hristiyanlık misyonunun akıllı ve dikkatli hareket etmesi gerektiğine yönelik tavsiyelerde bulunmuştu. Ona göre, İranlılara yönelik yapılan çalışmaların, onlar için ne kadar önem arz ettiğini hissettirmek gerekmekteydi. Her yapılan çalışma gücendirici değil cezbedici olmalıydı. Onların dinlerinin ne kadar eksik olduğunu anlatmaya çalışmanın bir faydası yoktu. Eğer misyonerler, Esselstyn'in ifadelerine göre, İsa Mesih'in ve İncil'in sonsuz kurtarıcı gücünü ve kutsal güzelliğini yeterince anlatabilirse, Müslümanlar zaten kendi eksikliklerini fark edeceklerdi. 1910 yılı İran'ındaki durum Hristiyanlaştırma çalışmalarına çok müsait olmadığından basiretli ve hassas davranışlarda bulunulması gerekiyordu. Hristiyanlığa açık İranlılar ve onların çocukları gönüllü bir bekleyiş içindeydiler. En çok da eğitimle ilgili faaliyetler sayesinde bu insanlara ulaşılabilmekteydi. İncil eğitiminin verileceği bilinmesine rağmen hem erkekler hem de kızlar için misyoner okullarının açılması konusunda bir talep oluşmaktaydı. Esselstyn'e

³²⁹ Tisdall, “Islam in Persia”, s. 118-119.

göre, İran'daki misyonun geleceği politik gelişmelere, gelen misyonerlerin kalitesine ve tabii ki cemaatten gelecek dualara bağlıydı.³³⁰

2.5.4. Hindistan ve Belucistan'da Eğitim ve Entelektüel Seviye

1911 Leknev Konferansı'nda Hindistan'daki genel durumu değerlendiren Wilson'a göre, Hindistan'daki eğitim sistem ile ilgili olarak yapılabilecek yenilikler konferanslar, dernek toplantıları ve Müslüman gazetelerinde enine boyuna tartışılmıştı. 1911 yılına gelindiğinde halen daha Müslüman çocuklar okulda ağırlıklı olarak Kur'an eğitimi almaktaydı. Okullar camilerin bir parçası ve uzantısı şeklindeydi. Ezbere dayanan eğitimde Arapça dilini öğrenmeye yönelik çalışmalar yapılmıyordu. Yeni yapılan medreselerde eğitim, batı tarzı fikirlerle daha fazla uyum içindeydi. Ayrıca misyon okulları ve üniversiteleri batı tarzı eğitimlerini ara vermeden sürdürmekteydi.

Wilson, Kuzey Hindistan'da alt sınıf topluluklara dini eğitim verilmesi konusunda kesin hükümler olduğunu bildiriyordu. Onun ifadelerine göre, Kur'an yerel dillere tercüme edilmiş ve çok sayıda basılarak ucuz fiyatlardan geniş kitlelere dağıtılmıştı. Üst sınıflara ait bireyler arasında batı tarzı eğitime olan eğilim gün geçtikçe artmaktaydı. Bu yönde eğitim veren Aligarh'daki Müslüman Üniversitesindeki öğrenci sayısı 1904 yılında 269 iken, 1910 yılında bu sayı 800'ü aşmıştı.³³¹ Hindistan'ın çeşitli bölgelerinden ve hatta başka ülkelerden gelen öğrenciler bu okulda eğitim almaktaydı. Bu üniversitede dini eğitin ön plandaydı. Asıl amaç, batı bilim ve kültürü ile Müslümanlara ait dini bilimleri ve edebiyatı bir araya getirebilmektir. Bazı Müslüman liderlerce desteklenen bu kurum, aynı zamanda ülkenin farklı yerlerinde benzerlerinin açılabilmesine ön ayak olmuştu. Bu tür üniversiteleri Müslümanlık propagandası yapmak amacıyla destekleyenler bile, batı tarzı eğitim unsurlarının müfredatta yer alması gerektiğini düşünüyorlardı. Ülke çapındaki etkinliklerini Hindulara kaptıran Müslümanlar, güçlerini geri kazanmak için gençlerini iyi yetiştirmek zorunda olduklarının farkındaydılar. Ayrıca Wilson'ın belirttiği üzere, eğer Müslümanlar Hindistan'ın geleceğinde arzu ettikleri yerde olmak istiyorlarsa, dini önyargılar ve gelenekler yüzünden batıya kapattıkları kapılarını artık açmak zorundaydılar. Bahsedilen siyasi ve eğitimsel faaliyetlerle ilişkili olarak aynı zamanda, Urdu dilini Hint Müslümanları için ortak dil haline getirme amacıyla yapılan çalışmalar

³³⁰ Esselstyn, "Political Changes in Persia", s. 139-140.

³³¹ Wilson, "The Situation in India", s. 150.

da mevcuttu. Şüphesiz, birlik sağlamak için dil önemli bir araçtı. Bu dil, Güney Hindistan'da, Tamil, Telugu ve Karnataga eyaletlerinde zaten yaygın olarak eğitim dili olarak kullanılmaktaydı. Bu arada, İslami basını kuvvetlendirmek için de büyük çaba sarf edilmekteydi. Yeni gazeteler ve dergiler çıkmakta ve hepsi de Müslümanların haklarını ve çıkarlarını savunmaktaydı.

Wilson'dan alınan verilere göre, 20. yüzyılın başında Hindistan'da Müslümanlarca yayınlanan dini kitaplardan bazıları şunlardır; “Hz. Muhammed'in Yaşamı”, “Kuran'dan Seçmeler”, “Kuran'ın İngilizce 'ye Tercümesi”, “Kuran Çalışmaları Üzerine İpuçları”, “Kuran'dan Dersler”. Ayrıca, Müslümanlığı Hinduizm, Budizm ve Hıristiyanlıkla karşılaştıran küçük kitaplar da mevcuttur. Hıristiyan misyonerlerin yaptıkları çalışmalardan esinlenen Müslüman propagandacılar, yayınladıkları kutsal metinlerle ve risalelerle insanları kendi dinlerine ısındırmaya çalışmaktaydılar. Bu tür bir girişim belki de İslami yayınlar yoluyla yapılan ilk Müslüman misyonerlik hareketiydi.³³²

Karaçi'de açılan bir diğer Müslüman yüksek öğretim kurumu sadece uygulamalı bilimler üzerine yoğunlaşmaktaydı. Bu kurumun asıl amacı Aligarh'daki merkezin bilim dallarıyla ilgili eğitimini geliştirmek ve bir üniversite olarak seviyesini yükseltmekti. Okul açıldıktan sonra yoğun bir taleple karşılaşmıştı. Wilson'a göre, bu türden kuruluşların artması İslam'ın yeni bir çağın arifesinde olduğunu işaret etmekteydi. Artık Müslümanlar arasında dayanışma, eğitim, birlikte iş görme ve özel haklar gibi ifadeler birer düstur haline dönüşmüştü. İslam'ı yeniden canlandırmak için kurulan hayaller Müslümanlara gayret aşlamaktaydı.³³³

Misyoner Wherry'e göre, özellikle Kuzey Hindistan'da uzunca yıllar devam eden kanlı savaşlar ve anarşi, Müslümanların sosyal ve entelektüel yapısına büyük yaralar açmıştı. Eğitim olanakları, yalnızca birkaç merkezde bulunan okullarla ve yerel bölge mescitlerindeki mollaların verdikleri eğitimlerle sınırlı kalmıştı. Eğitimde okuma ve yazma dili olarak Arapça öğretilirken, resmi işleri halletmek için de yeteri kadar Farsça öğretiliyordu. Delhi, Agra, Leknev gibi merkezlerde bulunan yüksek okullarda, 7 bilim dalının eğitimi veriliyordu. Bunlar; Dil, Mantık, Matematik, Retorik, İctihat Bilimi, Din ve Tefsir eğitimleriydi. Tutucu Müslümanlar, seküler bilgilerin (özellikle fen

³³² Wilson, “The Situation in India”, s. 152.

³³³ Wilson, “The Situation in India”, s. 153.

bilimlerinin) dine zarar verdiğine inanıyorlar ve bundan dolayı da bu tür bir eğitime sıcak bakmıyorlardı.³³⁴ Wherry, İngiliz yönetimi gelmeden iki yüzyıl önce, bu topraklarda eğitimin bu bahsedilen çizginin bile altında olduğunu iddia ediyordu. Ayrıca ona göre, mollaların çoğunun cahilliği, düşünce yapısının çok dar kalıplara sıkıştırılmasına ve halk arasında aşırı bağnazlığa yol açmıştı. Bu durum, Kuzey Hindistan'daki halkın sosyal ve entelektüel açıdan ilerlemesine bir başka açıdan da engel olmaktaydı. Misyonerler aracılığı ile Batıya ait bilgilere ve bilimlere ulaşma fırsatı yakalandığında, Mollalar her yerde buna karşı çıkarak, insanların çocuklarını misyoner okullarına göndermelerini engellemeye çalışmışlardı.³³⁵ Sadece birkaç fakir aile çocuğu, verilen burslar sayesinde bu okullara kayıt yaptırmaya râzı edilebilmişti. Daha sonraları, hükümet halkın eğitimi için bir sistem kurmaya girişmişti.³³⁶ Eğitimin lâik temeller üzerine kurulacağı söylendiğinde, bu misyoner okullarına karşı çıkanlar hükümetin koyduğu kurallara itaat ederek çocuklarını bu okullara göndermeye râzı olmuşlardı. Ancak bu şekilde davranan aileler şehirlerde bile azınlıktaydı. Çoğu aile, çocuklarını, babaları gibi çiftçi olarak veya asker ya da polis olarak yetiştirme arzusundaydı. İngilizler Bengal'in yönetimini ele geçirdiklerinde, oradaki halkın çoğunluğu Türk ve Müslümanlardan oluşuyordu. Kendi topraklarını işgal eden İngilizlere kızgın ve küskün olan bu yerel halk, uzun bir süre İngiliz kaynaklı bir eğitime ilgi göstermemişti.³³⁷

Hindistan'daki İngiliz yönetimince açılan ve batı tarzı eğitim veren okullara gitmekte gönülsüz davranan Müslümanlar için eğitim imkanları daralmıştı. Nitekim, Müslüman okullarına kaynak sağlayan "vakıf" kanunları da İngilizlerce feshedilmişti. 1835'ten itibaren de resmi dilin İngilizce olması, bölge de yaşayan Müslümanları zorlayan başka bir husustu. Tüm bunların sonucunda 1835-1870 arasında devlet sektöründe görevli Müslümanların sayısı Hinduların yedide birinin de altına düşmüştü.³³⁸ 1871 yılında

³³⁴ Hindistan'da geleneksel tarzda eğitim veren mektep ve medrese mezunu Müslümanlar, İngiliz tarzı eğitimi yetersiz görüyor ve kendi aldıkları eğitim tarzının daha üstün olduğunu savunuyorlardı. (David Lelyveld, *Aligarh's First Generation: Muslim Solidarity in British India*, Princeton University Press, Princeton 1978, s. 86.)

³³⁵ Wherry, "Islam in North India", s. 158.

³³⁶ 1834'te Kalküta Genel Vali Meclisi'nde görevde bulunan Lord Macauley, Müslüman ve Hindu bütün orta ve yüksek okulların kapatılmasını ve İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimi verecek yeni kurumların açılmasını talep eder. Bu talep tam olarak uygulamaya konulup tüm okullar kapatılmasa da İngiliz Dili ve Edebiyatı ağırlıklı yeni bir eğitim metoduna geçilir. (Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 290-291).

³³⁷ Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 291.

³³⁸ Aziz Ahmad, *Islamic Modernism in India and Pakistan 1857-1864*, Oxford University Press, Londra, s. 24.

Bengal'deki durum ise pek de farklı değildi. 100 yıl önce tüm önemli devlet kurumlarında güçlü bir şekilde etkinliğini hissettiren Müslümanlar neredeyse tamamen sahneden çekilmişlerdi.³³⁹

Misyoner Wherry'e göre, İngiliz hükümeti ve misyoner örgütlerce açılan yeni okulları tercih edenler genelde Müslümanlar değil, Hindu ve Hıristiyanlardı. Yani sonuç olarak, faydalanmayı reddettikleri için, İngiliz eğitimi verilen çok sayıda kurum Müslümanlara kapalıydı. En çok faydalananlar Hindular ve Hıristiyanlardı. Bu işlere bir düzen getirmek ve devlet okullarının lâik yapısına bir alternatif getirmek için, İslam'ı savunmak için kurulmuş *Encümen-i İslam Cemiyeti* birçok okul açmıştı.³⁴⁰ Bu okullarda, İngiliz dili ve batı bilimleri eğitimleri verildiği gibi, Arapça dili ve İslam dininin inanç esasları da öğretiliyordu.³⁴¹ Yine Wherry, bu okulların rakipleri kadar verimli olmasalar da Müslümanların sosyal durumlarının iyileşmesinde ve ilerlemeci bir ruhu uyandırmakta oldukça etkili olduklarını söylüyordu. Ona göre, bu kurumların yanında belki de Kuzey Hindistan'daki Müslümanların sosyal ve dünyevi ilgilerini geliştirmede en çok vazifeyi üstlenen, Seyyid Ahmed Han'ın (Sör Seyyid Ahmed olarak da bilinir) kurduğu Aligarh'daki yüksek öğretim kurumu olmuştu. Bu kişi, daha sonra Kuzeybatı Eyaletlerinin vali vekilliğine getirilen Sör William Muir tarafından hatırı sayılır biçimde desteklenmişti. Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Müslümanların dünyevi ve sosyal gelişiminde misyoner okullarının da önemli bir payı vardı. Bu okulların ilk öğrencileri olan Terzi, aşçı veya dokumacı çocukları, ya devlette etkin bir konumda iş bulmuşlar ya da misyoner veya devlet okullarında yönetici olmuşlardı.³⁴² Şüphesiz, onların başarıları, misyoner okullarına sıcak bakanları daha da heveslendirmekteydi. Birçok Müslüman, devlet okullarını değil de misyon okullarını tercih ediyordu. Çünkü, devlet okullarının lâik yapısı içinde değil de ahlâki ve dini gelişimin sağlanacağı bu misyon okullarında çocukların daha iyi bir gelişime sahip olacağını düşünüyorlardı. Ayrıca, devlet kurumlarında bir yer edinmek için, misyon okullarında daha üstün bir eğitim verilmesi

³³⁹W.W. Hunter., *The Indian Musalmans*, 3. Baskı, Trübner and Company, Londra 1876, s. 169.

³⁴⁰ 1880'lerde İslam kültürünü yaşatmak adına yerel bazda açılan bu okullar şunlardı; Amritsar ve Bareilly Encümen-i İslam Okulları(1883), Leknev Encümen-i Muhammedi Okulu, Lahor Encümen-i Hamiyet-i İslam Okulu ve Tyabji Ailesi tarafından finanse edilen ve özellikle fakir çocukların eğitimine adanmış Bombay Encümen-i İslam Okulu. (Peter Hardy, *The Muslims of British India*, Cambridge 1972, s. 126.)

³⁴¹ Wherry, "Islam in North India", s. 159.

³⁴² Wherry, "Islam in North India", s. 160.

ayrı bir tercih sebebiydi.³⁴³ Dindaşlarının baskılarına rağmen, Hristiyan misyoner okullarından mezun olanlar, genelde bu okulları himaye ediyorlar ve bu okullara çocuklarını göndermeye gönüllü oluyorlardı.³⁴⁴ Uzun süre Seyyid Ahmed Han'ın liberal düşüncelerinden dolayı tutucu liderler tarafından bu okul dışlanmış, ancak daha sonra buradan doğan özgürlükçü ruh diğer okulları da etkileyerek, oralarda da İngilizce eğitimin hızlıca büyümesine yol açmıştı. Kurucusu Seyyid Ahmed Han'ın hedefleri doğrultusunda, Aligarh uzun süre İngilizlerle iş birliği politikasının en güçlü merkezi olmuştu. Ancak sonraki yıllarda üniversiteye dönüşen bu okulun öğrencileri arasında Pan-İslamcı düşünceler yayılmış ve bu kurum İngilizlere karşı yürütülen siyasi ve dini faaliyetlerin merkezlerinden biri olmuştur. Hatta İngiliz genel valisinin ifadelerine göre de okul bir tahrik yuvasına dönüşmüştü.³⁴⁵ Bu yeni şartlar altında, Müslüman toplumu dünyevi ve sosyal hayatta bir aşama kaydedebilmiş, bazıları dini yaşamları için Hristiyanlığın sunduğu iddialar üzerine düşünmeye hazır hale gelirken, kimileri de açıktan açığa Hristiyan kilisesiyle birlikte olduğunu söyleyebilecek duruma gelmişti.

Seyyid Ahmed Han, Müslümanların yaşadıkları sorunların temelinde eğitim eksikliğinin olduğunu ifade etmekle birlikte şu hedeflerin gerçekleştirilmesini elzem görüyordu; (a) Müslümanlarla İngilizler arasındaki karşılıklı güvensizliği aşma, (b) Müslümanları, kurtuluşun ancak modern bilimsel eğitimle mümkün olduğuna inandırma, (c) Toplumun tüm katmanlarını yenileşme hareketlerine dahil edebilme.³⁴⁶

Yine Wherry'e göre, Kuzey Hindistan'da, Müslüman gençliğin aldığı eğitimin büyük çoğunluğu Urdu dilinde veriliyordu. İkinci dil olarak, Urduca'yı daha iyi anlamak için

³⁴³Örneğin 1862 yılında Müslümanların yoğun bir şekilde yaşadıkları Pencap ve diğer Kuzeybatı eyaletlerde yer alan Protestan misyoner örgütlere ait okullarda eğitim gören erkek öğrencilerin sayısı 11.000; kız öğrencilerin sayısı ise 1500 civarındaydı. ("India as a Mission Field", *Missionary Herald*, C. 66, S.1, Haziran 1870, s. 3). 1871'de ise Pencap eyaletinde Protestan misyonerlere ait 181 okulda 10,547 öğrenci vardı. Kuzeybatı eyaletleri ve Oud ise 344 misyoner okuluna ev sahipliği yaparken bu okullarda 17,265 öğrenci bulunuyordu. Madras'daki misyoner okullarının sayısı 112 (34'ü kızlara özel) ve öğrenci sayısı 8252 idi. Bu okullarda Hristiyanlık eğitimi veren 151 görevli mevcuttu. Arcot ve Salem'deki 77 misyoner okulunda 1972 öğrenci öğrenim görüyordu. Madura'da 1871'de Amerikan Board'a ait 118 okulda 2852 öğrenci vardı. Bengal'de bulunan 693 misyon okulunda 27,950 öğrenci ve 548 öğretmen vardı. (M.A. Sherring, *The History of Protestant Missions in India*, Trübner and Co., Londra, 1875, s. 157,213,233, 379, 408,437).

³⁴⁴Wherry, "Islam in North India", s. 160-161.

³⁴⁵Azmi Özcan, *Pan-İslamizm- Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, 2. Baskı, İsam Yayınları, Ankara 1997, s. 185.

³⁴⁶Filza Waseem, "Sir Sayyid Ahmad Khan and the Identity Formation of Indian Muslims through Education", *Review of History and Political Science*, C. 2, S. 2, Haziran 2014, s. 139.

Farsça dersleri veriliyordu. Bir gelenek olarak Arapça eğitimi de sağlanmaktaydı. Tüm misyoner ve devlet okullarında, yüksek öğretimin dili İngilizceydi. Fakat, Hindistan'da Müslümanlar herhangi bir dili konuşabilmekte ve bazılarında da ancak yerel dillerde ulaşmak mümkün olabilmekteydi. Bu durum özellikle, Bengal, Pencap ve Kuzeybatı sınır eyaletlerindeki için geçerliydi. Daha önce de bahsedilen sebeplerden ötürü okuma yazma bilmezlik oranı Müslümanlar arasında oldukça yüksekti. En son nüfus sayımında okuma yazma bilenlerin oranı toplam nüfusun ancak yüzde3.27'si kadardı. Ortalama bir köyde, yetişkinlerin neredeyse tamamı alfabeyi bile bilmemekteydi. Okuma yazma öğrenen çocuklar, babalarının işlerine devam etmeyip ya asker veya polis olmanın, ya da devlet memuru olmanın peşinde koşuyorlardı. Yine de çeşitli eğitim kurumları, eskiye nazaran daha yoğun bir biçimde çocuklara eğitim vermeye uğraşmaktaydı.³⁴⁷

1906 Kahire Konferansı'nda Güney Hindistan'la ilgili deneyimlerini paylaşan Goldsmith, Madras ve Haydarabad gibi büyük şehirlerde yaşayan Müslümanların, 13. yüzyılın sonunda kuzeyden gelerek güneyi istilâ edenlerin torunları olduklarını söylüyordu. Onun topladığı verilere göre, bu kişiler genellikle bölgede bulunanlarla evlilik bağı kurmamışlardı. Farsça ve Arapçayı gururla yaşatmanın yanında, halk arasında atalarının Delhi'de icat ettiği Urduca'nın (ordugâh dili) bozuk bir biçimini kullanıyorlardı. Güney Hindistan'da bu dil, Dravidian dillerindeki sözdizimine çok benzediğinden özümsemiş ve saf Urdu dilinden ayırt edilebilmesi için "Hindistani" olarak adlandırılmıştı. Buraya göç etmiş bu grubun yerli dillere olan yabancılığı, onların devlet hizmetlerinde iş bulabilmelerine ve ilerleme kaydedebilmelerine engel olmuştu. İngilizceye karşı olan önyargılar bir sorun oluşturuyordu, ancak 1906'ya kadar geçen 40 yılda yavaş da olsa bir iyileşme sağlanabilmişti. 20. yüzyılın başındaki neslin dedeleri, eğer yeni yetişenlere İngiliz veya Hristiyan literatürü öğretilirse, dini inançlarının tehlikeye gireceğine inanırdı. Buna karşın, Müslüman çocukların devlet okullarına veya devletçe desteklenen özel okullara kayıt yapturmaları için, eğitim departmanı özel olarak düzenlenmiş sınıflar oluşturmuş ve okul harcının yarısını da ödeyerek maddi bir kolaylık dâhi sağlamıştı. Madras'daki valiler ve memurlar zaman zaman bu kişilere orduda ve devlet hizmetlerinde özel görev tekliflerinde bile bulunmuşlardı.³⁴⁸ Tüm bu adımlara rağmen misyoner Wilson'a göre eğitim konusunda Müslümanlar, Hinduların gerisinde

³⁴⁷ Wherry, "Islam in North India", s. 162-163.

³⁴⁸ Goldsmith, "Islam in South India", s. 175-176.

kalmışlardı. Batı tarzı eğitimin önemini 20. yüzyılın başında daha yeni kavradıklarından, pek çok mevki için gerekli nitelikleri sağlamakta yeterli olamamışlardı. Kur'an eğitimi verilmeyen bir okul tarzını reddettiklerinden, bu konuda devletin sunduğu imkanlardan tam anlamıyla yararlanamıyorlardı. 1911 yılı itibari ile artık fark etmişlerdir ki, eğitim konusundaki noksanlıkları yüzünden askerlik veya polislikten daha üstün bir görev talep edememekteydiler. Hz. Muhammed'in sıkça tekrar edilen "İlim Çin'de bile olsa onun peşinden gidin!" sözüne rağmen İslam dininde her zaman Muhammed'in yaşamının, sözlerinin ve dininin öğretilmesi esastı. Bilime ve Müslümanlık dışı literatüre önem vermek imâni açıdan tehlikeli kabul ediliyordu.³⁴⁹

Belucistan'da hükümet raporlarına göre, 20. yüzyılın başında nüfusun büyük bir çoğunluğu ya eğitim almamıştı ya da alamamaktaydı. Misyoner Dixey'e göre ise, insanların bir kısmı çocuk yaşta Kur'an eğitimi almış olsa da çok azı onun anlamına vâkıftı. Bazı liderlerin çocukları Urduca ve Farsça eğitim almakta, az sayıda kişinin de molla olmak üzere Kandahar'a gönderilip eğitimlerini tamamlanmaktaydı. İngiliz Hükümeti çeşitli bölgelerde okullar açmaya başlamıştı. Peştular bu okullara yazılmış olsa da daha çok Hintli tüccar Banyanlar çoğunluğu oluşturmaktaydı. Eğitimin önemini onlar daha çok kavramış gibi gözükmekteydi. İki veya üç hükümet merkezinde yaşayan, dışardan gelmiş Hindu ve Sih nüfusu dışında, 1000 Müslümandan 117'si, 1000 kadından sadece 23'ü okuma yazma biliyordu. Birçok durumda da bu kişiler bile ne okuduklarını bilmiyorlardı.³⁵⁰ Aşağıdaki tablo, dışarıdan gelmiş nüfusun çoğunlukla tercih ettiği hükümet merkezi Ketta'da 1000 kişiden kaçınının okuma yazma bildiğini göstermektedir.

³⁴⁹ Wilson, "The Situation in India", s. 149.

³⁵⁰ Dixey, "Islam in Baluchistan", s. 136-137.

Tablo 22: 1906 İtibariyle Ketta’da Okuma Yazma Bilenlerin Sayısı

	ERKEK	KADIN
Müslümanlar (Her 1000 kişiden)	86	17
Hıristiyanlar (Her 1000 kişiden)	778	755
Hindular (Her 1000 kişiden)	372	64
Sihler (Her 1000 kişiden)	514	191

Kaynak: Dixey, “Islam in Baluchistan”, s. 137.

2.5.5. Sumatra ve Çin’de Eğitim ve Entelektüel Seviye

İslam’ın bir ulusun entelektüel seviyesini yükseltip yükseltmediğinin cevabı, onun medenileştirici gücünün nasıl algılandığına göre değişir. Misyoner Simon’a göre, Sumatra sınırları içindeki Mandailing sahillerinden iç bölgelerdeki putperest bölgelere doğru ilerleyen biri, İslam’ın bu insanlara ne kadar entelektüel bir ilerleme sunduğunu görür. Hiç de azımsanmayacak sayıda öğrenci okullara devam eder ve tüm ulusun daha geniş bir hayat görüşü vardır. Ama bu durum İslam’ı kabul etmenin sonucunda ortaya çıkmamıştır. Bu bölgeyi okullar kurarak kalkındırmaya çalışan Hollanda Hükümeti yani Hıristiyanlar olmuştur. Böyle bir çalışmanın yapılmadığı Sumatra’nın merkezden uzak bölgelerinde, Müslüman toplumun entelektüellik seviyesi putperestlerin bile altındadır. Yine Simon’a göre, Mekke’ye gidip “hacı” olmuş biri dini bir lider gibi karşılanır ve onun anlattıklarına kayıtsız şartsız inanılır. Buna, kabile reislerinin baskıcı idaresi de eklenince entelektüel bir gelişim elde edilmesi neredeyse imkânsız hâle gelir.³⁵¹

1911 Leknev Konferansı’nda Çin’de yaşayan Müslümanların eğitim seviyelerinden söz eden misyoner Rhodes’e göre, geçmişte yaşadıkları tüm sıkıntılara rağmen 1911 yılına gelindiğinde Müslümanlar halen daha etkin bir güç olarak Çin’de varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Geçmişte giriştikleri isyan onların ülke içindeki refah seviyesini

³⁵¹ Simon, “Islam in Sumatra”, s. 215-216.

düşürmüş ve önemli kayıplar vermelerine sebebiyet vermiştir. Yine de tüm bunların üstesinden gelmeyi bir şekilde başarmışlar ve imparatorluğun bir parçası olarak isimlerini yazdırabilmişlerdir. Rhodes'ın ifadelerine göre, Müslümanlar genel olarak yaptıkları işlerde beceriklidirler. Akademik anlamda bir ilerleme peşinde koşmasalar da ticari ve askeri çalışma alanlarında kendilerini gösterirler. Özellikle Müslüman askerler veya subaylar cesaretleri ve yararlı hizmetleri ile öne çıkarlar.³⁵²

Rhodes ayrıca yaptığı konuşmada, Çinli mollaların bölgede yaşayan Müslümanlar üzerindeki etkisinin oldukça fazla olduğunu söylüyordu. Ona göre, mollaların sözleri birer dini emir gibi algılanıyordu. Mekke'de bulunmuş olan molla sayısı çok azdı. Bununla beraber, hacılık amacıyla bir veya birkaç kez oraya gidenler toplum arasında ayrıcalıklı bir konuma yükseliyordu. Bu kişilerden bazılarının Arapça ve Kur'an bilgisi hayli üst düzeydeydi. Konuşmacı bazı mollalardan, daha önceden bildiği bazı Kur'an bölümlerini Arapçadan, konuşulan Çinceye çevirmesini istemiş ve tahmininden daha üstün bir bilgiye sahip olduklarını görmüştü. Rhodes, bu niteliklere sahip molla sayısı son derece az olsa da açılan yeni okullar ve verilen Arapça eğitim ile bu sayının artmasının muhtemel olduğunu dile getiriyordu. Ülke dışındaki İşlam'ın durumunu öğrenmek için ise bazı mollalar, belirli aralıklarla batıdaki Müslümanlardan mektuplar alıyorlar ve bu şekilde bilgilerini taze tutuyorlardı. Çin'de yaşayan neredeyse tüm Müslümanlar, hocalar ve mollalar Çince konuşabildiği halde, çok az bir kısmı bunu yazı dilinde kullanırdı. Daha çok kutsal kitaplarının dili olan Arapçayı tercih ediyorlardı. Rhodes'e göre, bir Çinli molla için Kur'an'da geçen her bir kelime kutsaldı ve orijinal hali ile okunmalı ve yazılmalıydı. Yanlış öğretilmesi veya yorumlanarak değiştirilmeye çalışılması kesinlikle hoş görülmezdi. Camilerde verilen dini eğitimde de yine bu mollalar aktif görevdeydiler.³⁵³

Rhodes'in bildirdiğine göre, Çin'de yaşayan Müslümanların eğitim durumları ile ilgili genel bir bilgi vermek neredeyse imkansızdı. Çünkü her eyaletin kendine özgü iç dinamikleri bulunmaktaydı. Çin'e bağlı farklı eyaletlerden gelen iki rapor bu durumu şöyle özetlemekteydi;

³⁵² Rhodes, "Islam in China", s. 235.

³⁵³ Rhodes, "Islam in China", s. 237-238.

1.Rapor

“En son yaşanan isyan girişiminden sonra, bu bölgede yaşayan pek çok Müslüman ya öldürüldü ya da başka bölgelere sürüldü. Kalanlar ise kendi dinleri konusunda son derece cahiller. Çok az bir kesim Arapça okuyabiliyor. İsyanın sonra, Çinli putperestlerle evlilikler artış gösterdi. O zamandan beri İslam adına bu topraklarda işler hiç de iyi gitmiyor.”

2.Rapor

“...Bu eyaletteki Müslümanlar son zamanlarda yeni bir okul inşa etme telaşı içindeler. Arapça öğretimi tüm hızıyla devam ediyor. Her bir Müslüman birey üzerine düşen vazifeyi tam anlamıyla yerine getirme gayreti içinde...”

Rhodes'e göre, bu raporların ortaya koyduğu gerçeklerin yanında, Müslüman nüfusun artan doğum oranlarına da dikkat etmek gerekiyordu. İslam Çin'de yeni bir ilerleme ruhu yakalamak üzereydi.³⁵⁴

Sonuç olarak, 19. ve 20. yüzyılların İslam dünyasının bunalımlı çağları olduğu bilinen bir husustur. Osmanlı devleti Avrupa'daki topraklarını bir bir kaybediyordu. Mısır ve Afganistan'ı İngilizler, Fas'ı Fransızlar ele geçirmişti. Orta Asya'daki Müslümanlar Çin ve Rusya'nın baskısı altında idiler. Hint Müslümanları özgürlüklerini kaybetmişlerdi ve pek çok bölgede Müslümanlar büyük bir çözülme içindeydiler. Bu çözülme sadece coğrafi açıdan değil; fikri, ahlaki, dini ve sosyal yaşamda da hissediliyordu. Düşünce alanındaki durgunluk Müslüman ulemayı özgün ve yaratıcı olmaktan uzaklaştırmıştı. İslam dünyası bilim ve teknolojiye gerilemiş, ekonomik olarak zayıflamış ve batının siyasi ve kültürel hegemonyası altına girmişti. Cehalet, batıl inanışlar ve hurafelerle dinin özünden uzaklaşmıştı.³⁵⁵ Gerek fiziki eksiklikler gerekse zihinsel manada geri kalmışlık İslam ülkelerinde eğitim seviyesini çağın çok gerisinde bırakmıştı. Bu şartları çok iyi gözlemleyen misyonerler, yaptıkları çalışmalar ve kurdukları okullarla Müslüman ülkelerde etkili olmayı başarmışlardı. Misyonerler, ülke yönetimlerini de arkalarına alarak, hedefleri doğrultusunda eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunuyor olsalar da

³⁵⁴ Rhodes, “Islam in China”, s. 240.

³⁵⁵ Tülay Yücel, “Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı: Fazlur Rahman, Muhammed İkbal ve Cemaladdin Afgani Örneği”, *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2, 2020, s. 1174-1175.

sundukları bildirilerde yeterli ilerlemeyi kaydedemediklerini ve ellerindeki imkânlarla çok daha başarılı olmaları gerektiğini dile getirerek öz eleştiride bulunmuşlardır.

BÖLÜM 3: MİSYONERLERİN GÖZÜNDEN İSLAM, İSLAM'DA YENİLİK HAREKETLERİ VE PANİSLAMİSM

3.1. İslam'da Reform ve Misyonerler

20. yüzyılın başında İslam dünyasının içinde bulunduğu bunalımlı duruma tepki gösteren ve çareler arayan, Müslümanları uyandırmaya, onların medeniyet seviyelerini yükseltmeye çalışan çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan biri olan İslamcılık, İslam dünyasını batı sömürgesinden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek amacıyla yapılan fikri ve ilmi çalışmaların bütününe içeren bir hareket olarak tanımlanıyordu. Bu görüşe göre, İslam dinini yeniden anlama, yorumlama, hayata geçirme yoluyla Müslümanlar tekrar ayağa kalkabilirdi.³⁵⁶ Bu fikri savunanlar, modern Batı ile İslâm dünyası arasında büyük bir mesafe oluşturan geri kalmışlık probleminin çözümü için İslâm'ın maddî kalkınmayı teşvik eden kavram ve değerlerini öne çıkarmak, İslâm tarihi ve kültüründe dinin özüne aykırı buldukları sonradan ortaya çıkmış gelenekleri gözden geçirerek ıslah etmek, dinin aslî kaynaklarına dönmek, içtihat mekanizmasını yeniden işletmek ve cehaleti yıkmak için kitlesel eğitime ağırlık vermek gerektiğini düşünüyor, bu yönde faaliyetlere girişiyor, kurumlar oluşturmaya çalışıyorlardı.³⁵⁷

Özellikle Hristiyan yazarların sıklıkla üzerinde durduğu mevzulardan biri, İslam'ın katı ve gelişmeye kapalı bir din olarak geçen yüzyıllar boyunca dünyanın ulaştığı çağdaşlık seviyesine kayıtsız kaldığıdır. Misyoner Weitbrecht'e göre ise, İslam toplumunun hiçbir gelişime uğramadığı iddia edilemez. Yalnız bu değişiklikler, Kur'an'ın ve onun ortaya koyduğu skolastik felsefe çerçevesinde ve Şeriat hükümlerinin temel alındığı bir toplum yapısının sınırları dahilinde gerçekleşebilmiştir. Fakat geçen yüzyıllar boyunca müşahede edilmiştir ki, İslam, yeni şartlar altında farklı bir atmosfere maruz kalmakta ve savunulan bazı skolastik düşüncelerin geçerliliğini yitirdiği görülebilmektedir. Amerika kıtasının keşfi ve doğu ticaretinin Ümit Burnu rotasından yapılması, antik Akdeniz rotasının eski önemini yitirmesine yol açmış ve ticari üstünlük ve kolonileşmede öncelik Hristiyan dünyanın eline geçmiştir. Bu şartların ortaya

³⁵⁶Yücel, "Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı: Fazlur Rahman, Muhammed İkbal ve Cemaleddin Afgani Örneği", s. 1175.

³⁵⁷ İlhan Kutluer, "İslamcılık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 65.

çıkmasından itibaren, batıda ve doğuda Müslümanların siyasi gücünün zayıflaması, bir kısım Müslüman halklarının yönetiminin de Hristiyan ülkelere geçmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece, tüm İslam toplumunun neredeyse üçte biri, orijinal ve korunmuş standart politikasıyla idealize edilmiş teokratik bir yönetime tâbi olmuştur. 19. yüzyılda böyle bir durumun ortaya çıkmasında birçok etken bulunmaktadır. Yavaş yavaş da olsa, gelişen Hristiyanlaştırma çalışmalarının etkisi de kesinlikle bunlara dahildir.³⁵⁸

Yine Weitbrecht'e göre, İslam tarihi boyunca etkisini göstermiş Hristiyan kilisesiyle benzer özellikler taşıyan birçok İslami reformist hareketi mevcutken, İslam dininin öncüleri sorgulamadan kabul etme prensibiyle (*bila kaifa*) hareket etmiş ve tüm yeni Müslümanlara da bunu kabul ettirmeye çalışmışlardı. Daha sonra, mantıksal yorumlamalara dayanan "Kelam" ilmi ortaya çıkmıştı. Bu ilim çerçevesinde çoğu fikir, özellikle İslam alimlerinin önemli bir kısmı tarafından şüpheyile karşılanırsa da toplum arasında artan farklı yorumlamaların ve farklı düşüncelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Geleneksel İslam'ı savunanların kader, özgür irade ve benzeri konularda çok tatminkâr cevaplar verememeleri, Mutezile gibi ayrılıkçı mezheplerin ve Hallac-ı Mansur gibi panteist Sufizm'e giden inanışların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. İslami takvime göre, hicretten sonra 234 yılında Halife Mütevekkil, Mutezile mezhebini yasaklamıştı. Yaklaşık iki yüzyıl sonra, Sufi tasavvufu, büyük ilahiyatçı Gazali ile birlikte biçim değiştirerek Müslümanlık itikadına uygun bir hâle getirilmişti. Onunla birlikte üretken Müslüman teolojisi son bulmuştu. Aynı Hristiyan hemcinsleri gibi Müslüman akademisyenleri de Aristo taklitçisi filozoflar olmuşlardı. Örneğin Babilik, gerçek İmamlık ile bağlantılı değişime uğramış bir hizipçiliği tarif ediyordu. Vehhabilik, bir çeşit Müslüman Püritanizmi olarak kabul ediliyor ve manastır sistemine benzer bir dini düzenleme getiren Abdülkadir Geylani'nin öğretilerinden bahsediyordu. Yine de tüm bu hareketler Müslüman devletin sınırlamaları altında gerçekleşmişti. Ancak 20. yüzyılın başında Weitbrecht'in iddialarına göre, Hristiyanların tarafsız yönetimleri altında, Müslümanlar da diğer toplumların sahip oldukları eşit haklar çerçevesinde dış dünyanın düşünüşlerini ve kültürel yaklaşımlarını tanıyabilecek duruma gelebilmişlerdi.³⁵⁹

³⁵⁸ Weitbrecht, "The New Islam in India", s. 187-188.

³⁵⁹ Weitbrecht, "The New Islam in India", s. 188-189.

Müslümanların kurtuluşu için ortaya atılan fikir akımlarından biri de Hindistan alimlerinden Seyyid Ahmed Han'ın "Yeni İslam" adlı yaklaşımıdır. İslam'daki en önemli temel taşlardan olan hadisleri sorgulayarak güvenilirliklerini tartışmaya açan Seyyid Ahmed, bu yolla oluşturduğu "Yeni İslam" tezi ile ilgili prensipler belirlemiştir. Bu prensipler şunlardır; (1) Kur'an'da karşılığı olmayan tüm hadisler reddedilmelidir. (2) Herhangi bir şey için vahiy yoluyla tasdik edilmiş hadis, eğer o şeyin doğasına aykırı ise o hadis geçersiz olarak kabul edilmelidir. (3) Tarihi bir olaya ilişkin hadis, eğer yazılı kaynaklarla çelişiyorsa geçersizdir. (4) Pek çok insanın şahit olduğu bir olaya dayanan hadis, sadece tek bir hadis aktaranın ifadelerine dayanıyorsa geçerliliğini yitirmiştir. (5) Herkesi ilgilendiren ve herkesçe bilinen bir hadis, aktaranın otoritesi ile alakalı ise, o hadise şüpheyle yaklaşılmalıdır. (6) İslam'ın genel kaidelerine uymayan bir hadis reddedilmelidir. (7) Akıl yoluyla açıklanamayan, mucizelere dayalı ve vahiy yoluyla desteklenmemiş hadisler geçersizdir.³⁶⁰

İslamcılık hareketini bir tehdit olarak algılayan misyonerler, Hindistan'da ortaya çıkan "Yeni İslam" tezine destek veriyorlardı. Misyonerlerin de desteklediği Hindistan'daki İngiliz yönetiminin, yenileşme veya reform adı altında, Hintli Müslümanları sadık bir tebaaya dönüştürmek için, inançları üzerinde yapmak istedikleri değişiklikler şöyle özetlenebilir; (1) Cihad anlayışının İslam'ın esasında olmadığını ve sonradan dine eklendiğini ispata çalışmak. (Mirza Gulam Ahmed'in faaliyetleri), (2) Hindistan'ın *dar-ul harp* değil *dar-ul İslam* üzere olduğunu ispata çalışmak. (1870'te Mekke müftülerinden bu yönde alınan fetva), (3) Osmanlı halifelerinin hilafeti gasp yoluyla aldıklarını ve bu makamın asıl sahiplerinin Kureyş sülalesinden gelenler olduğunu ispata çalışmak. Bu yolla Hintli Müslümanların Osmanlılarla olan bağını kesmeye çalışmak. (Seyyid Ahmed Han ve arkadaşlarının faaliyetleri), (4) Kabiliyetleri gençleri mutaassıplar kitlesinden uzak tutarak onlara batı tarzı bir eğitim vermek. (Aligarh İslam Üniversitesi'nin kurulması), (4) Eğitimsiz kitlenin kafasına İslamiyet'in namaz, oruç, sarık, sünnet gibi bir takım ritüellerden ibaret olduğu fikrini sokmak ve siyasi özdeki ayet ve hadisleri İngilizler'in lehine tefsir ettirmek. (Hindistanlı bazı Müslüman ulemanın faaliyetleri).³⁶¹

³⁶⁰ Rahmani Begum Mohammad Ruknuddin Hassaan, "The Educational Movement of Sir Syed Ahmed Khan 1858-1898", Yayınlanmamış Doktora Tezi, School of Oriental and African Studies, University of London, Aralık 1959, s. 256-257.

³⁶¹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 355-356.

Müslümanlar arasında görev yapan en yetkin misyonerlerden Samuel M. Zwemer, İslam Dünyasında 20. yüzyılın başında yaşanan gelişmelerle ilgili olarak üç farklı fikirselle harekete vurgu yapıyordu. Ona göre, birinci etken tarikatlarda yaşanan gelişme ve büyüme, ikincisi Panislamizm düşüncesi, üçüncüsü ise klasik İslam anlayışının bir şekilde bilime ve akla yakınn hale getirme çabasıydı. 1911 Leknev Konferansı'nda yaptığı konuşmada İsmail Bey Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinde çıkan şu sözlerine atıfta bulunuyordu; “Dünya hızla değişmekte ve ilerlemekte, oysa İslam dünyası millerce geride kalmaktadır. Bizim bir şekilde bugüne kadar uykuda olan İslam alemini ayağa kaldırmamız gerekmektedir.”

Bir diğere örnek olarak Zwemer, Kahire'de çıkan ünlü bir Müslüman dergisinde yazısı çıkan Şeyh Ali Yusuf'u vermişti. Onun yazısından şu kısmı aktarmıştı;

“Hıristiyanlar yaşamın her aşamasında Müslümanları geride bırakmışlardır. Buharlı bir gemisi olan veya bir bankaya sahip bir Müslümana rastlamak neredeyse imkansızdır. Çünkü Müslümanların kendi yaşamlarını bile sürdürecekle güçleri kalmamıştır. Bir lideri takip edip onun etrafında kenetlenerek diğere ulusların seviyesine erişecek gücü kendilerinde bulamamaktadırlar.”³⁶²

Yine Zwemer'e göre, 1900'lü yıllarda İran ve Türkiye'de devrimci partilerin çıkış nedeni, halkın yaşadığı genel huzursuzluk ve özgürlük talepleriydi. Bu topraklarda yaşayan toplumun üst seviyesindeki fikir adamları zaten uzun yıllardan beri İslam aleminin içinde bulunduğu geri kalmışlıktan ve cehaletten haberdardı. Türkiye'de özgürlük düşüncesini ateşleyen fitil ise Amerikan misyonerlerince kurulmuş okullarda yakılmıştı. Ayrıca Japonya'nın Rusya'yı mağlup etmesi milliyetçilik akımlarının güçlenmesinde önemli katkısı olmuştu. Asyalı güçlerin böylesi bir zaferden ilham almadıklarını söylemek imkansızdı. Ancak en önemli hususlardan biri, geleneklerinden vazgeçmeyen bir dine karşı bu yeni milliyetçilik anlayışının nasıl bir tutum geliştireceğiydi.³⁶³

Türkiye ve İran'da geçmiş tecrübeler göz önünde tutulduğunda, yenilikçilerle gelenekçiler arasında daha şiddetli çatışmaların çıkacağı aşıkardı. Zwemer'e göre, en önemli siyasi husus, gelecekte İran, Türkiye ve Mısır'da yeni demokratik ümitlerle eski Kur'an hükümlerinin beraber yürüyüp yürüyemeyeceğiydi. Özellikle Türkiye'de

³⁶² Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 27.

³⁶³ Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 28.

demokrasiye yönelik yeni hükümetten gelen olumlu sinyallere rağmen Zwemer, Adana olaylarının ve 13 asırlık Müslüman baskı yönetiminin izlerinin hâla zihinlerde olduğunu söylüyordu. Bunun yanında, Kahire’de II. Abdülhamid’in tekrar başa geçmesi için yapılan taleplerin, Yemen’de mehdi iddiasında bulunan birinin ortaya çıkıp yaklaşık 25.000 kişiyi etrafında toplamasının, Fas’ta, Doğu Türkiye’de ve Arabistan’daki gerici tepkilerin İslam’ın siyasi anlamda hedeflenen seviyelere ulaşmasının ne kadar zor olduğunu gösteriyordu.

Zwemer, modern ve uygar topluma ait uygulamalarla İslam öğretileri arasında yaşanan çatışmaların Müslümanların yaşamında sık rastlanan bir durum olduğunu ifade ediyordu. Bununla ilgili olarak, Gregoryen takvime ve Avrupa saat birimlerine geçilmesine yönelik Türk meclisine getirilen bir teklifin büyük bir muhalefetle reddedilmesi örnek olarak veriyordu. Ayrıca, Selanik Valisinin dini konulardaki baskıcı yönetimine karşı Jön Türklerce verilen tepkinin halk arasında zıt bir reaksiyona yol açmasını ve hukuk alanında halen daha İslami içtihatların ağırlıkta olmasını da bu konuyla ilişkin olarak değerlendirmişti.

Gairdner’in Edinburg Konferansında belirttiğine göre, Java, Hindistan, İran ve Mısır’da batı tarzı eğitim almış tüm Müslümanlar bir şekilde modernleşme hareketlerinden etkilenmişti. Örneğin Edinburgh mezunu Dr. Muhammad Badr, “*The Truth About Islam*” adındaki eserinde, Kur’an’ı bilim ve akıl yolu ile yorumlamak gerektiğini söylüyordu. Zwemer’e göre, bu anlayış geleneksel İslamcılar tarafından asla kabul edilemezdi.

Zwemer, Müslüman gazeteciliğindeki inanılmaz boyutlardaki ilerlemeyi, sosyal ve entelektüel rahatsızlıkların bir belirtisi olarak kabul ediyordu. Bu gazetelerin hemen hemen tamamı özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık temalıydı. Örneğin Tahran’daki bazı gazete isimleri şöyleydi; *İçtima*, *Kutsal Ruh*, *Uygarlık*, *Memleketin Çılgılığı*, *Gerçek Şafak*, *Terakki*, *Malumat*. Bahsi geçen gazetelerde genelde kadının toplumdaki yeri, kadının örtünmesi, çokeşlilik, kölelik ve Mekke tren hattı gibi ortak konular tartışılıyordu. Bu konularla ilgili dışarıdan İslam dünyası içinde bir fikir birliği var gibi gözükse de özünde derin bir fikir ayrılığı ve çatışma yaşanmaktaydı. Geleneksel İslam anlayışına karşı İslam

dünyasının içinden gelen eleştirilerin şiddeti, misyonerlerce yapılmış olanlarından çok daha güçlüydü diyen Zwemer, çarpıcı bir tespitte bulunmuştu.³⁶⁴

Rusya'daki İslam anlayışında ise güçlü bir modernleşme çabasını işaret eden Zwemer, Bakü'deki gazetelerin iddiasına göre, Hıristiyanlığın Orta Çağ sonunda yaşadığı reformun benzeri İslam Dünyasında da yakın zamanda yaşanacaktı. Bunun yanında, Rusya'da İslami eğitim veren yeni okullarda verilen İslam Tarihi derslerinde Reinhart Dozy'nin³⁶⁵ kitabı okutulurken; doğa bilimleri, Avrupa dilleri, psikoloji, sağlık bilgisi, Kur'an eğitimi dersleri de müfredatta yer almaktaydı.

Zwemer'e göre, İslami hareketler ya bütünüyle ilerlemeci ya da tamamen gerici bir karaktere sahipti. Somali, Yemen ve Sahara'daki tarikatlar ve kendini Mehdi ilan edenler, modern yaşamı her şeyiyle dışlayan bir İslam birliğinden yanaydılar ve Hz. Muhammed'e dönüş onlara göre tek çareydi. Ancak, Java ve İran'daki reformistler, Hindistan'da yeni İslam'ı vaaz edenler ve Mısır'daki ulusalcılar, mümkün olduğunca Hz. Muhammed'den uzaklaşarak eski Arap geleneklerinden kurtulmayı ve inançlarının temeline rasyonalizmi koymaya çalışıyorlardı. Zwemer yatığı konuşmada son olarak Dr. William A. Shedd'in şu sözlerinden bahsetmişti; *"İslam'ın karşısına her yerde modern düşünce ve ileri uygarlık çıkmaktadır. Eğer yaşamak istiyorsa İslam'ın bir şekilde bunlara karşılık vermesi gerekir. Önemli olan soru, bunu başarıp başaramayacağıdır."*³⁶⁶

İslam dünyasındaki reform hareketlerinin neden misyonerlerce destek gördüğünü anlamak için, Mısır'da 1883 ile 1907 yılları arasında İngiliz Yüksek Komiseri olarak görev yapmış Lord Cromer'in³⁶⁷ şu sözünü dikkatli incelemek ise yerinde olacaktır; *"Reforma uğramış İslam, artık gerçek manada İslam olmaktan çıkar."*³⁶⁸

³⁶⁴ Zwemer, "An Introductory Survey", s. 30-32.

³⁶⁵ İspanya'daki Müslümanları inceleyen eseri, 1910 yılında Osmanlı'da kitapları yasaklanarak toplatılmış; Edward Said'e göre de Araplara, İslam'a ve Doğu'ya karşı kötü önyargıları körüklemiştir.

³⁶⁶ Zwemer, "An Introductory Survey", s. 34-35

³⁶⁷ Evelyn Baring, *Isyt Earl of Cromer* Mısır'da 1882 yılından itibaren etkisini gösteren mutlak İngiliz hakimiyetinin en tepedeki ismiydi. Ahmed Arabi Paşa isyanını bastırmak üzere harekete geçen İngiliz ordusu, Mısır'ı geçici süre işgal ettiğini iddia etse de, Lord Cromer 1907 yılına kadar buradaki İngiliz sömürge idaresinin en yetkili ismi olmuştu. (Ahmet Yaramış, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883-1907)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Aralık 2007, s. 121-130).

³⁶⁸ Zwemer, "An Introductory Survey", s. 29.

3.2. Misyonerlerin İslam Dünyasından Reform Olarak Beklentileri

Reform sözcüğü İslam dini ile ilgili kullanıldığında, çoğu çevre tarafından İslam'ı bozmak veya onu düzeltilmeye muhtaç, kusurlu bir sistem saymak manasında anlaşılır olmuştur. Çünkü bu düşüncelerin sahipleri İslam cemaatinin din hayatına iştirak etmeyen, o hayatı modernizm denen ve içeriği pek de belli olmayan birtakım şeyler adına değiştirmek isteyen adamlardır.³⁶⁹ Misyonerlerin İslam'da reform adına giriştikleri faaliyetlerde bu bahsi geçen modernist Müslümanlarla aynı fikirleri paylaştıkları bilinmektedir.

3.2.1. Osmanlı Devleti ve Yakın Doğu

Misyoner Giffen'e göre, Müslümanlarca mükemmel olduğu düşünülen bir din ile ilgili olarak reform girişimlerinde bulunmak hiç de kolay bir iş değildi. İslam dini yüzyıllar boyunca Kahire, İstanbul, Şam ve Kudüs ve benzeri yerlerde sarsılmadan varlığını genişleyerek sürdürmüştü. Fakat 20. yüzyılın başında Kahire, İstanbul ve Akdeniz'e sınırı olan diğer ülkelerde en azından reform ile ilgili söylemler havada gezmekteydi. Sadece havada gezen söylemlere dayanarak reformun güçlü bir argüman oluşturmadığı düşünülebilirdi. Fakat, en azından böyle bir düşüncenin varlığı bile meydana gelebilecek değişimlerin habercisi olabilirdi.³⁷⁰

Giffen, "Yeni İslam" kavramının, 20. yüzyılın başı itibari ile bir diğer konuşulan ancak pratiğe dökülmemiş reform hareketi olduğunu söylüyordu. Bu hareketin doğuşu, Müslümanların Batılı düşünce ve Batılı hayat tarzıyla buluşması sonucu doğmuştu. Örneğin, Dr. Weitbrech'in de 1906 Kahire toplantısında anlattığı gibi, Hindistan'daki Müslümanların başlattığı "Yeni İslam" hareketi, batı uygarlığının o topraklardaki güçlü varlığı sonucunda ortaya çıkmıştı. Mısır'da ise, Süveyş Kanalı'nın açılması ve 1882 yılında yaşanan olaylar bu topraklarda yaşayan halkı batı uygarlığı ile yakın temasa sokmuştu. Daha sonraları hiç tatmadığı bir zenginliğe ulaşan bölge halkından bazıları, ailesini Avrupa'ya ve İngiltere'ye götürme şansı yakalamış ve Avrupalı geleneklerle, giyim tarzıyla ve hayat anlayışıyla tanışmıştı. Fakat, kendi ülkelerine geri dönen Müslümanlar için Kur'an ve Hadisin klasik yorumları yetersiz kalmaya başlayınca bu

³⁶⁹Erol Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 200.

³⁷⁰Giffen, "Reform Movements in the Near East", s. 288.

kişiler mensubu oldukları dini gevşetmeye veya üzerinde oynamalar yapmaya gayret etmişlerdi. İşte bu “Yeni İslam” hareketine giden yoldu. 20. yüzyılın başında, bahsedilen etkinin ne boyutlara eriştiğini söylemek zordu. Ancak Müslümanların yaşadığı farklı coğrafyalarda ne durumda olduğunun ifade edilmesi mümkündür.³⁷¹

Misyoner Nelson 1911 Leknev Konferansı’nda yaptığı konuşmada, Arapların, Osmanlı Devleti’nin Mekke yönetimini elinde tutmasından ve halifeliğin temsilcisi olmasından hiç de memnun olmadığını söylemişti. Çünkü ona göre Araplar, halifenin Kureyş kabilesinden bir Arap olması gerektiğine inanıyorlardı.³⁷² Bunun yanında Arapların, güçlü bir dış destek ile Türkleri bölgeden atmaya can attıklarını söylüyordu. Kutsal topraklara uzanan demiryolu inşaatının Türklerle Araplar arasındaki münasebete olumlu katkı yaptığını kabul etse de bu adımın aradaki buzları eritmeye yetmeyeceğini iddia ediyordu.

Yine Nelson’a göre, 1911 yılı itibari ile etkisini kaybetmiş II. Abdülhamid yönetiminin nasıl olup da yıllarca dış ve iç meselelerde rakiplerini birbirine düşürerek ustaca ülkeyi ayakta tuttuğu hayret edilecek bir meseleydi. İngiltere karşısında Rusya kartını, Fransa karşısında ise Almanya kartını sürekli olarak kullanmaktan geri durmamıştı. Hıristiyanların mezhep değiştirmelerine sağladığı kolaylıklar ile, bu mezheplerin temsilcileri arasındaki rekabeti nasıl kızıştırdığı ve böylece kendisine karşı bir birlik oluşmasını nasıl engellediği herkesçe bilinen bir husustu. Onun döneminde Müslümanlığı tanıyan ve kabul edenler için her türlü kolaylıklar sağlanırken, İslam’dan çıkmak isteyenlere asla müsamaha gösterilmemişti.³⁷³

Kuzey Afrika’da Panislamizm fikrini alevlendiren Senusi şeyhleri³⁷⁴ 20. yüzyılın başında hem siyasi hem de politik anlamda güçlenmişlerdi. Nelson, Senusilerin ülke yönetimde söz sahibi olmalarıyla da bölgedeki güç dengesini tehdit etmekte olduklarını

³⁷¹ Giffen, “Reform Movements in the Near East”, s. 290-291.

³⁷² W.S. Nelson, “Pan-Islamism in Turkey”, *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 45.

³⁷³ Nelson, “Pan-Islamism in Turkey”, s. 46.

³⁷⁴ 1837 yılında Mekke’de Ebükubeys dağında açtığı zâviyede irşad faaliyetine başlayan Muhammed b. Ali es-Senûsî, Fas’tan Yemen’e kadar geniş bir coğrafyada etkili olmuş, dört Sünnî mezhep ile tarikat mensupları arasında orta bir yolda yürümeye, mezhep ve tarikatları birleştirmeye çalışmıştır. Filibeli Ahmed Hilmi XIX. yüzyıl İslâm dünyasındaki siyasî ve fikrî yapılanmalar içinde özel bir yeri olan Senûsiyye’yi mezhep, tarikat, siyaset ve içtimâiyye gibi dört unsuru bir araya getiren bir cemiyet olarak tanımlar. Osmanlı belgelerinde bu hareket için kullanılan tabirlerden biri “cem’iyyet-i rûhâniyye”dir. (Ahmet Kavas, “Senûsiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, 2009, s. 536-538.)

belirtiyordu. Ona göre, eğer Türk Devleti ile bir birlik oluşturma fikri şekillenirse İtalya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin bölgedeki varlıkları ciddi manada tehlikeye düşecekti. Böylesi bir tehdit söz konusu olduğunda, her zaman için Panislamizm fikrinin gerçekleşmesi konusunda hayal kuranların sevinçle karşılayacakları durumların ortaya çıkma ihtimali vardı.³⁷⁵

Misyoner Giffen 1911 Leknev Konferansı'nda uzun yıllar görev yaptığı Mısır ile ilgili yaptığı konuşmada diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi Mısır'da da İslam'ın Kur'an'a dayandığını söylemişti. Ona göre Mısır'da Kur'an sadece okunmazdı; üzerine çalışılır, ezberlenirdi. Bu kitaba bağlı olarak fetvalar verilirdi. Onu yorumlamak için binlerce cilt kitap yazılmıştı. Kahire'deki Arap kütüphanesi bu tür eserlerle tıka basa doluydu. Tüm bu eserlerde vurgulanan İslam'ın mükemmel bir din olmasıydı. Fakat 20. yüzyılın başında yeni fikirler barındıran kitaplarda gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Bu tip eserlerden birini kaleme alan kişi Muhammed Abduh'du.³⁷⁶ Kendisi Mısır'ın eski müftüsüydü. Özellikle boşanma ile ilgili İslami usullerin kadının onurunu kırdığını ve aile düzenini bozduğunu açıkça ifade etmişti. Yazdığı "*Amud al Muslimin*" adlı eserde de birçok dini öğretiyeye eleştiriler getirebilmişti. Birinci ağızdan bu tür ifadelerin kullanılması, dini anlamda reform isteyenler için iyi bir argüman olmuştu.

Emin Bey Kasım (Qasim Emin) iki önemli kitap yazmıştı. Giffen'e göre, kültürlü her bir Mısırlı Müslüman genç erkeğin ve kadının bu eserleri okuması gerekliydi. *The New Woman* (Yeni Kadın) ve *The Emancipation Of Woman* (Kadının Kurtuluşu) adlı bu kitapların içerisinde gerçekten takdire şayan fikirler ve yenilikçi düşünceler bulunuyordu. Bu yazara göre, İslam'ın 20. Yüzyıla yakışan bir din haline dönüştürülebilmesi mümkündü.

Şeyh Ajmal Sıdkı Ez-Zahari El-Arafi ise kadınların örtünmesi üzerine pek çok yazı yazmıştı. Ona göre kadınların giydiği çarşaf aşığılanmanın, hapis hayatı yaşamının ve köleliğin bir sembolüydü. 20. yüzyılın başında kadınların çarşaflarını çıkartıp şapka takmaları, eşleriyle otomobile binmeleri veya erkek ve kadın misafirleriyle aynı masada

³⁷⁵ Nelson, "Pan-Islamism in Turkey", s. 47.

³⁷⁶ Mısırlı Muhammed Abduh, peygamberimizin son peygamber olarak gelmesindeki hikmet, ondan sonra insanların ilim yoluyla kendi işlerini düzenleyebilecek olgunluğa erişmeleri yüzündendir, demiştir. Abduh'un bu tip düşünceleri çoğu ulema tarafından makbul görülmemiştir. (Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, s. 207-208.)

yemek yemeleri gibi yenilikler konusunda Mısırlı erkek Müslümanların ne düşüneceğini tahmin etmek zor değildi.

Yine Giffen'e göre, reform hareketlerinin lokomotifi gazetelerdi. Okuma yazma bilen hemen hemen herkes gazete okuyordu. Akdeniz'de 20 yıl önce sadece on gazete varken, 1911 yılında bu sayı yüzlerle ifade edilmeye başlanmıştı. Doğu Gazeteleri, milliyetçilik ile ilgili hususları dinden bağımsız tutmayarak sadece Müslüman milletlerin eşit haklara sahip olabileceğini yazıyordu. Çünkü genel kanı, politikanın asla dinden ayrı tutulamayacağı üzerineydi. Bu gazeteler halkı ne kadar kışkırtmaya çalışsa da sonuçta yine Müslümanlığa olan bağlılık artış gösteriyordu. Reform, en son başvurulacak bir yol gibiydi. Örneğin, çeşitli gözlemlere göre 1911 yılında Mısır'da Ramazan orucunu tutan eğitimli insanların sayısı artış göstermişti. Hıristiyanlara karşı düşünceler iyileşmemiş; bilakis, daha da nefret dolu bir hal almıştı.³⁷⁷

Müslümanların önemli bir kısmı Hıristiyan yönetimlere tâbiydi. Hiçbir Hıristiyan yönetim köleliğe izin vermediğinden, Müslümanlar arasında da köle sahiplerinin sayısı oldukça azalmıştı. Müslüman Hükümetler dahi köleliğe yasaklar getirmiş ve köle ticaretini sonlandırmıştı. Bu durum en çok çokeşliliği ve haremleri etkilemiştir. Mısır'ın ilk Hidivi İsmail Paşanın haremi, eşleri ve cariyeleri ile dolu iken, oğlu Tefvik sadece tek eşle yaşamını sürdürmüştü. 1911'deki Hidiv 2. Abbas ise uzun süre tek eşle evli kaldıktan sonra, Müslümanlığa geçen Hıristiyan bir kadınla daha evlenmişti.

Önemsiz gibi gözükse de Mısır'daki Müslümanların günlük yaşamlarındaki değişimler Giffen'e göre şu şekilde örneklendirilebilmekteydi:

- a. Kahire'de kadınların cenazelerde yas tutması ve bağırması geleneği yasaklanmıştır.
- b. Müslüman olmayanlarca kesilmiş etlerin yenmemesi gerektiğine dair yasak da kalkmış; Hıristiyan ve Yahudi kasaplardan Müslümanlar da alışveriş yapar hale gelmiştir.
- c. Rüyalara ve rüya yorumlarına eskisi kadar kıymet verilmemektedir.
- d. Sokağa çıkıldığında, batı kültüründen gelen kıyafetlerin ne kadar yaygın bir şekilde kullanıldığı görülebilmektedir.

³⁷⁷ Giffen, "Reform Movements in the Near East", s. 293-294.

e. Bir eve veya ibadet yerine girildiğinde ayakkabı çıkartma adetinin de eskisi kadar yaygın olmadığı göze çarpmaktadır.

Bu hususlar çok önemli gibi gözükmesine de rüzgârın ne yöne doğru estiğini göstermesi bakımından ipuçları sunmaktaydı.³⁷⁸

3.2.2. Arabistan ve Vehhabilik

Vehhabi hareketi, on sekizinci asır sonlarında çıkan yeni bir dini hayat şeklini işaret ediyordu. 20. yüzyılın başlarında ise Necd sınırları dışında siyasi önemini kaybetmiş olsa da Afrika, Hindistan ve Malezya’da karşılık bulmuş ve buralarda bir takım dini hareketlerin doğmasına neden olmuştur. Bu hareketlerin İslamiyet’in temelinde mevcut olan ihtida ruhunun uyanık ve diri tutulmasına yardım etmiştir.³⁷⁹

Misyonerler 1900’lü yıllarda Arabistan’daki en belirgin reform hareketini Vehhabilik olarak görmüşlerdi. Bu hareketin kurucusu Muhammed Bin Abdulvehhâb 1691 yılında Necd’e bağlı Wasit’de doğmuştu. Zwemer’e göre, Luther gibi azimli, Cromwell kadar ateşli olan bu büyük reformistin etkisi, İran körfezinden Yemen sınırına kadar hissediliyordu. 20. yüzyılın başına kadar elli yıllık kısa bir periyotta, sadece yeni, geniş çapta kabul gören bir tarikat ortaya çıkmamış; aynı zamanda da bağımsız ve güçlü bir devlet de teşekkül etmişti. Abdulvehhâb, yaşadığı dönemde yaygın olan Müslümanlıktan dönme olaylarına karşı, Protestan ahlakının dine yerleştirilmesinin bir çözüm olacağını savunuyordu. O, putperestliğe ve batıl inançlara karşı bir başkaldırıda bulunmuştu. Yeni bir öğretilense, İslam’ın köklerine dönülmesi gerektiğini düşünüyordu. Onun önderliğinde, tüm Müslüman alemini geçmiş günlerine döndürmek için geniş çaplı bir reform hareketine girişilmişti. Fakat, o dönemde yeni ortaya çıkmış olan hareket, İslami düşünceyi ilerleten bir güç olmaksızın, tarihe en gerici İslam hareketi olarak geçmişti.³⁸⁰

1740 yılında, Zwemer’in tabiriyle reformun vaizi Abdulvehhâb, en güçlü Arap emirlerinden Muhammed Bin Suud ile anlaşmış ve asıl etkili mücadele bundan sonra başlamıştı. Vehhabi devletinin yükselişi diğer Araplarla, Türkler ve Mısırlılarla yapılan

³⁷⁸ Giffen, “Reform Movements in the Near East”, s. 297-298.

³⁷⁹ T.W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ, Ankara, 1982, s. 422-423.

³⁸⁰ Zwemer, “Islam in Arabia”, s. 104.

kanlı çatışmalarla sağlanmış; Hindistan'daki İngiliz birlikleri dâhi Umman'daki Vehhabi korsanlarla çatışmaya girmişti.³⁸¹

Vehhabi öğretisi tüm Arabistan yarımadasında İslam'ı değiştirmiş ve bu yarımada'daki düşünce yapısında ve izlenen politikaları önemli etkiler bırakmıştı. Arabistan bölgesindeki en tecrübeli misyonerlerden Zwemer'e göre, tam anlamıyla Vehhabiliğe gönül vermiş birinin inanç esasları özetle şöyledir;

- 1.İslam'daki dört büyük mezhep imamının ortaya koyduğu kaidelere inanmazlar.
- 2.Kur'an'ı yorumlayan alimlerin mutabık kaldıkları kararlar anlamına gelen "İcma" onlar tarafından reddedilir.
- 3.Tek tanrı inançları mutlaklıdır. Dualarda herhangi bir peygamberin, velinin veya eren evliyanın adı geçemez. Palgrave'nin ünlü Allah tasviri, Vehhabilikteki Tanrı inancını eksiksiz şekilde tanımlar. Tam anlamıyla kadercidirler.
- 4.Tam anlamıyla katıksız tektanrıcılığın yanında, basit ve insani özelliklerle anlatılan bir Tanrı inancına sahiptirler.
- 5.Peygamberin şu an şefaathçi olamayacağını, ancak kıyamet gününde bu görevi yerine getirebileceğine inanırlar. Bu yönüyle, diğer tüm Müslüman tarikatlardan ayrılırlar.
- 6.Mezarların üstüne kubbe inşa etmek, veya ölülerin mezarlarını aydınlatmak, türbeleri ziyaret etmek yanlıştır.
- 7.Hz. Osman'ı, diğer tüm nüshaların yerine kendisinin tashih ettiği Kuran'ı ortaya koyduğunda, bazı orijinal bölümleri kıskançlıktan kitaptan çıkarmakla suçlarlar.³⁸²
- 8.Bir takvim yılında yalnızca dört bayram kutlarlar.
- 9.Tesbih kullanımını reddederler ve Allah'ın adını parmaklardaki boğumları kullanarak zikrederler.
10. Giyinmede sadeliği savunurlar. Tüm süs malzemelerini, mücevherleri, altın gümüş ve ipek ürünlerini Allah'ın ve peygamberinin nefret ettiği şeyler olarak görürler ve sadece Arap elbisesini giyerler.

³⁸¹ Bu çatışma ile ilgili kısa bir rapor ve bu konu üzerine ulaşılabilecek kaynakların listesinin olduğu bir yazı *Journal of the Victoria Institute*'un 1901 yılı sayısında bulunabilir.

³⁸² Salil Ibn Razik, *History of the Imam and Seyyids of Oman*, Çev. George Percy Badger, T. Richards, London, 1871, s. 252-253.

11.Tüm uyuşturucu veya sersemletici ilaçlar, özellikle de tütün kesin bir dille yasaklanmıştır. Bu ot için şeytandan gelen anlamına gelen ve çevirisi zor bir kelime yakıştırılır. Ayrıca “utanılacak şey” anlamı da verilir.

12.Vehhabi camilerinde de basitliğe önem verilir. Namaz kılınan bölümde süslemeler bulunmaz ve hatta camilerin minareleri bile olmaz.

13.Dini savaş hali anlamına gelen “Cihat”, bu kişilere göre büyük öneme sahiptir. Dünyevi silahlarla inançları için savaşmak, asla terk edilmeyecek, Allah’tan gelen bir emirdir. Tüm yaptıkları kanlı savaşlarda, asla bir Türk’e yer vermemişler, sadece Hz. Muhammed’in şu sözüne sıkı sıkıya bağlılık göstermişlerdir; “*İnanmayanları nerede bulursanız bulun öldürün.*”³⁸³

Zwemer’e göre, yukarıda belirtilen ve belirtilemeyen hususları düşündüğümüzde, bu reform hareketinin irticacı bir karaktere sahip olduğunu yadsıyamayız. Eğer 20. yüzyılın başı itibari ile Arabistan’da bir reform hareketi başarılı olacaksa o da ancak Vehhabilik uyanışıdır. Muhammed bin Abdulvahhab, İslam’ın güçlü ve zayıf yönlerini diğerlerinden çok farklı biçimde anlamıştır. Vehhabi devletinin kurucusu Suud, gerçekten önemli bir değerdir. Çok güçlü bir ordunun başında olmasına rağmen, dini hükümler dışında halkından hiç kimsenin meşru özgürlüğüne karışmamaktadır. Yönetici sınıf ile yargıyı kesin bir biçimde ayırmıştır. O dönemin yargıçları tarafsızlıkları ile bilinir çünkü hazineden yapılan ödemeler onları rüşvete mecbur bırakmamıştır. Hırsızlığın cezası, eskiden olduğu gibi hırsızın elini kesmek şeklinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu uygulamadan sonra şöyle haberler duyulmaya başlanmıştır; “*İnsanlar artık sığırları çalınacak korkusu olmadan rahatça uyuyabilmektedir. Yalnız bir tüccar, malzeme yüklü devesiyle tek başına güvenli bir biçimde İran Körfezi’nden Kızıldeniz’e seyahat edebilmektedir.*” O dönemde silahlı bir kervan bile, Türk bölgeleri olan Hassa ve Yemen’den ancak gündüz geçmeye cesaret edebilmekteydi.

Zwemer, Arabistan’da o dönemde halk eğitimine oldukça önem verilmeye başladığını söylüyordu. Her yerde okullar inşa edilmiş ve Bedevilere bile öğretmenler gönderilmişti. Eğitim henüz başlangıç seviyesinde de olsa, 1900’lü yılların başında Necid ve Yemama’da güzel sonuçlar görülmeye başlanmıştı.

³⁸³ Zwemer, “Islam in Arabia”, s. 105-106.

Yine Zwemer'in tespitlerine göre, Hindistan ve Afrika'daki Müslümanlar arasında Vehhabiliğin canlanmasıyla kardeşlik bağları da kuvvetlenmişti. Bu tarikatın kaleleri, Umman'daki İran Körfezi kıyıları ve Ajman ve Doasir Vadisi'ydi. En son bahsedilen yerde, tüm eski zaman inançları büyük bir tutuculuk ile uygulanmaktaydı. Vehhabi hareketi, Arap düşünce hayatını da etkilemişti. Bu akımla birlikte, Vehhabi devletlerinin etraflarına kalın duvarlar örülmüş ve uygarlığın ve Hristiyanlığın buralara ulaşması geciktirilmişti. Diğer bir yandan da bu yeniden canlanmanın olumlu ve olumsuz yanları Hristiyan misyonunun ilgisini çekmekteydi. Bölgede görev yapan deneyimli misyonerlere göre, sahip oldukları yalın inançtan ötürü Vehhabiler Protestan ahlakına diğer Müslümanlara göre daha yakındılar ve dini metinler yardımı ile yapılacak çalışmalar iyi sonuçlar verebilirdi. Zwemer yaptığı konuşmada, önemli olanın onların kalbine gidecek yolu iyi kestirebilmek olduğunu söylüyordu.³⁸⁴

3.2.3. Hindistan

E. M. Wherry'e ait şu sözler, Hindistan merkezli olmak üzere tüm dünyada görev yapan misyonerlerin İslami yenilenme hareketleriyle ilgili ne türden bir beklenti içinde olduklarını özetlemektedir;

*“Hint Müslümanları arasında en çok göze çarpan hareketlerden biri, Aligarhlı Sör Seyid Ahmet Han tarafından başlatılmış olan Yeni İslam hareketidir. Bu, aslında daha geniş çaplı bir kıpırdanmanın da bir habercisi konumundadır. Neredeyse tüm dünyadaki eğitilmiş Müslümanlar, tutucu ve gerici zincirlere karşı başkaldırmaktadır. Bundan dolayıdır ki, özellikle bu ortaya çıkan durum iyi değerlendirilmelidir. Belki de bu, Müslümanları, Hristiyanlığın mantıksal ve akla dayanan yaklaşımlarına çekmek için bir fırsat olabilir. Umutlu olmak için pek çok neden bulunmaktadır.”*³⁸⁵

20. yüzyılın başında Dünyadaki toplam Müslüman nüfusu, 180 veya 210 milyon arasında gösteriliyordu. Hindistan'daki sayı ise bunun neredeyse üçte birine denk gelen 60 milyon civarındaydı. Orta çağın sonlarında Asya'nın içlerinden doğan son büyük göçlerden

³⁸⁴ Zwemer, “Islam in Arabia”, s. 107-108.

³⁸⁵ Weitbrecht, “The New Islam in India”, s. 186.

sonra, Türkler yüzlerini batıya, Moğollar ise doğuya döndürmüşlerdi. Misyoner Weitbrecht'e göre, Asoka yönetiminden sonra Hindistan'ı imparatorluk aşamasına getiren Moğollar olmuştu. 11. Yüzyıldan itibaren Hindistan'ı Pathan ve diğer hanedanlar yönetmiş, daha sonraları 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla kadar da Moğol İmparatorları ülke yönetimini ellerinde tutmuşlardı. Bu yönetim boyunca yerli halkın kullanmadığı, ancak resmi dil olarak kabul edilen Urduca kullanılmış; daha sonraları da İngiliz yönetimince bu dil geliştirilerek kullanılmaya devam etmişti.³⁸⁶ Plassey savaşının üstünden neredeyse 150 yıl geçmiş ve bu savaş sonucu Moğol eyaleti olan Bengal ve yavaş yavaş tüm Hindistan İngiliz yönetimi altına girmişti. Fakat, işgal sonrası ilk 100 yıl içinde Müslüman halklar, yakın zamanlarda aynı idare yönetimine geçseler de Hindular kadar ilerleme sağlayamamışlardı. Eski yöneticiler, sunulan eğitim imkanlarından halkı yararlandıramamışlar ve zenginlik ve mevki kapma yarışı yüzünden Müslüman gençler Hindu akranlarından çok gerilere düşmüşlerdi. İşte bu durum Hindistan'da İslam'ın ihtiyaç duyduğu reforma şeklini vermişti. Bu reformun liderlerinden biri de tartışmasız Aligarhlı Seyyid Ahmet Han'dı. Misyoner Wilson'un tabiriyle bu tutkulu reformist, 1817 yılında Muhammed'in soyundan gelen (Seyyid kavramının da ifade ettiği gibi) bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. 21 yaşında Kuzey-batı eyaletinde sivil memur olarak göreve başlamıştı. Ayaklanmalar döneminde yararlı görevlerde bulunarak terfi ile ödüllendirilmiş ve bu arada da kendini edebi anlamda yetiştirmişti. 1869 ve 1870 yılları arasında İngiltere'ye yaptığı bir seyahatte³⁸⁷, İngiltere Kraliçesi ve Galler Prensi ile tanıştırılmış; İngiliz yaşam tarzını, eğitim sistemini ve endüstriyel gelişmişliği yakinen inceleme şansını yakalamıştı. Hindistan'a döndüğünde ise, *Tahzib-ul Ahlak* (Ahlak reformu)³⁸⁸ adında bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Bu dergide çıkan denemeleri, onun görüşlerinin ana çerçevesini anlatmaktaydı. Seyyid Ahmed Han, eğitim olmadan

³⁸⁶ Weitbrecht, "The New Islam in India", s. 189-190.

³⁸⁷ Seyyid Ahmed Han 17 aylık İngiltere seyahatinden sonra bir gazete çıkarmaya başlamış ve bu gazetede yazılarında din ve sosyal hayatın ayrılması ve dinin her işe sokulmaması gerektiğine dair görüş bildirmişti. Bunun üzerine Hintli Müslüman ulema onu "kafir" olmakla suçlamış, hatta bazıları bu konuda Mekke'den fetva almaya uğraşmıştı. (Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 381-382.)

³⁸⁸ Örneğin, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler iyi giderken *Tahzib-ul Ahlak* adlı dergide yazdığı yazılarda Osmanlı Devleti'nde yaşanan Tanzimat ve benzeri değişim hareketlerini coşku ile karşılıyordu. Ancak, İngilizler arasında Rosebery ve Salisbury tarafından alınan önlemlerle başlayan Osmanlı karşıtı akım güç kazandıktan sonra onun görüşleri de aynı yönde değişim göstermiştir. 1880 ve 1890'larda çıkan yazılarında şunları okumak mümkündür; " *Biz II. Abdülhamid'e tâbi bir topluluk değiliz....*", " *Halifelik yalnızca onun hükmettiği topraklarda etkilidir.*", " *Biz ancak İngiliz Hükümetine bağlı, sadık bir tebaayız.*" Halbuki, Şah Velîyullah ed- Dihlevî ve Diyubend'daki Nedvetü'l Ulema okuluna bağlı ulema, Osmanlı'ya ait halifelik kurumunun evrensel olduğunu kabul ediyor ve ona bağlılıklarını açık bir şekilde ifade ediyordu. (Ahmad, *Islamic Modernism in India and Pakistan 1857-1864*, s. 124-125.)

Müslümanların geri kalmaya mahkum olduğunu bildiğinden, kendini yeni bir Müslüman politikası üretmeye adanmıştı.³⁸⁹ İlk zamanlar anlayamamıştı ve İstanbul'dan gönderilen ajanlar tarafından öldürülme tehlikesi bile yaşamıştı. Fakat bu tür adımlar onu daha da güçlü kılmış ve 1911 yılına gelindiğinde, onun meydana getirdiği “Yeni İslam” tezi³⁹⁰ o günkü İslami düşünce sistemine şekil vermişti. 20 yıl önce kaleme aldığı bir yazıda şu ifadeleri kullanmıştı; “Müslümanlar siyasi emellerini bir kenara koyup tüm enerjilerini eğitim almaya harcamalıdır. Yönetim ile ilgili işleri Hükümetin güvenli ellerine bırakabilirler.” 1878 yılında hükümetten aldığı destekle Aligarh'daki Müslüman üniversitesini kurmuştu. Seyyid Ahmed'e göre üniversitenin amacı, doğulu unsurlarla batı bilimi ve edebiyatını harmanlamak ve Müslümanları İngiliz yönetimindeki Hindistan'da yararlı ve saygın bireyler haline getirmektir. Wilson'a göre, bu üniversitenin yenilikçi akımlardaki etkisi su götürmez bir gerçektir.³⁹¹ Sonraki süreçte eğitimle ilgili faaliyetlerine hızla devam eden Seyyid Ahmed, Hindistan'daki Müslümanlar adına yıllık konferanslar düzenlemeye başlamıştı. 1886 yılında Seyyid Ahmed Han önderliğinde düzenlenmeye başlanan bu konferanslar, Hindistan'da farklı eyaletlerde yaşayan Müslümanları ortak bir platformda buluşturmayı hedefliyordu. Batı kaynaklı bilimlerin ve edebiyatın Müslümanlarca öğrenilmesini ve medrese ve mekteplerde bu yönde eğitim verilmesi bu konferanslarda teşvik ediliyordu. 1896'dan sonra konferanslar Kalküta, Madras ve Bombay merkezli olmak üzere gerçekleşmeye devam etti.³⁹² Seyyid Ahmed'e göre kurduğu üniversitenin ve yıllık eğitim konferanslarının amacı, doğulu unsurlarla batı bilimi ve edebiyatını harmanlamak ve Müslümanları İngiliz yönetimindeki Hindistan'da yararlı ve saygın bireyler haline getirmektir. Hindistan'da Müslümanların, Hindulara nazaran eğitim alanında çok geride olduğunu, maddi anlamda ve yönetimde söz sahibi olma hususlarında da aynı durumun geçerli olduğunu görmüştü. Hükümeti suçlamak ve değişen zamanın şartlarını lanetlemek yerine, Müslüman çağdaşlarına eğitime önem vererek durumlarını düzeltmelerini tavsiye etmiş ve Müslümanın kendi durumunu

³⁸⁹ Weitbrecht, “The New Islam in India”, s. 190.

³⁹⁰ Seyyid Ahmed Han'ın “Yeni İslam” tezinin temelinde doğa yatar. Ona göre, doğa İslam demekse, İslam'da doğa demektir. Ayrıca, bütün ilahi emirlerin akıl süzgecinden geçirildikten sonra kabul edilmesi gerektiğine inanır. (Richter, *A History of Missions in India*, s.402). Ahmed Han, Kur'an'ı 19. yüzyıl rasyonalistlerine karşı savunurken üzerinde durduğu temel unsurlardan biri de Kur'an'da geçen hiçbir ifadenin doğa kanunlarıyla çelişmediğini ortaya koymaya çalışmasıdır. (J.M.S Baljon, *The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khan*, 2. Baskı, Orientalia Publishers, Lahor, 1958, s. 72).

³⁹¹ Wilson, “The Situation in India”, s. 149.

³⁹² Hardy, *The Muslims of British India*, Cambridge 1972, s. 138.

iyileştirmesi için çaba sarf etmedikçe, Tanrı'nın da onlara yardım etmeyeceğini ve sefalet içinde yaşamaya devam edeceklerini ifade etmişti.³⁹³ Gelecek dönemlerde Müslüman ve Hinduların bir arada yaşayamayacak duruma geleceğini ve olası bir bölünmede Müslümanların eğitimsiz ve milli bilinçten uzak yapılarıyla kuracakları devletin ayakta durmasının oldukça zor olacağını tahmin eden Seyyid Ahmed Han, Müslümanlara yeni bir ülke vaat etmese de kurulması olası ülke için Müslüman toplumun zihinsel hazırlık içine girmesine vesile olmuştu.³⁹⁴ Kariyeri boyunca yaptığı başarılı işlerin yanında, kendisini Müslümanların durumunu iyileştirmeye adanmıştı. 1879'la 1883 yılları arasında, İngiliz yönetimindeki Hindistan'ın ikinci büyük yöneticisi rütbesine getirildikten sonra, Genel valilik yasama meclisinde ve daha sonra da Kuzeybatı eyaletleri parlamentosunda görev yapmıştı. Misyoner Weitbrecht'e de göre, Seyyid Ahmed'in en önemli başarıları kurduğu Aligarh'daki Müslümanlara yönelik batılı tarzda eğitim veren Müslüman Üniversitesi ve düzenlediği yıllık eğitim konferanslarıydı. 20. Yüzyılın başında ilki entelektüel bir merkeze dönüşmüş, ikincisi ise yenilikçi İslam çabalarının merkezinde yer almıştı. Her ikisi için ve diğer toplum yararına işler için tüm ömrü boyunca sebatla çalışan Seyyid Ahmed 1898'de vefat etmişti.³⁹⁵

İngiliz menşeli Kilise Misyonerlik Cemiyeti (CMS) tarafından çıkarılan aylık bir bültende Seyyid Ahmed Han'ın ölümü üzerine çıkan bir yazıda şunlar yazmaktadır;

“Modern düşüncenin Kuzey Hindistan'daki en önemli lideri, yüksek yargı organlarında görev yapmış ev hükümet yararına çalışmalarından dolayı kraliçe tarafından “Sör” rütbesiyle onurlandırılmış Seyyid Ahmed Han yakın bir zaman önce ölmüştür. Onun hayatı boyunca yaptığı çalışmalardan bizim ilgimizi çeken taraf, İslam ve Hıristiyanlığı ortak bir noktada buluşturmaya çalışması ve özgür düşünce sistemini İslam'a adapte etmeye teşebbüs etmesidir. Klasik İslam inancına ait temel unsurlarla modern yaşam tarzından dolayı ortaya çıkan yeni fikirleri bağdaştırmayı hedeflemiş ancak öngördüğü başarıyı elde edememiştir. Yenilikçi

³⁹³ Weitbrecht, “The New Islam in India”, s. 191.

³⁹⁴ Davut Şahbaz, “Seyyid Ahmed Han'ın Pakistan İdeolojisinin Oluşumuna Katkıları”, *Nüşa*, S. 47, 2018, s. 124.

³⁹⁵ Weitbrecht, “The New Islam in India”, s. 191-192.

*fikirleri doğrultusunda dizayn ettiği Aligarh'daki kolejde bile onun fikirlerini takip edenlerin sayısı her geçen gün azalmaktadır.”*³⁹⁶

Seyyid Ahmed Han, İngilizlerin Hindistan'daki egemenliğini dünyanın daha önce görmediği derecede muhteşem bir olay olarak tanımlıyordu. Ona göre İngiliz yönetimine olan bağlılık, yabancı bir efendiye kölece bir itaat değil, iyi bir idarenin hayırla yâd edilmesi idi. Seyyid Ahmed Han'ın Hindistan'da İngiliz bürokratlarıyla kurduğu ilişkiler oldukça derindi. Hindistan'da İngilizlerin büyüyen ırksal züppeliği ve ilerleyen ırki önyargıların ilk işaretlerine karşı tavrı ise çift taraflıydı. Açıkça ayırım olduğunda eleştirel, batılı kültürel gelişme noktasında ise hoşgörülüydü. Seyyid Ahmed Han'ın son dönem siyasetinde temel nokta Müslümanların Hindulardan farklılığını ortaya koymak, ayrı bir millet olarak kimliklerini muhafaza etmelerini sağlamak ve İngiliz idaresine sadık kalmaktı.³⁹⁷ Bu dönemde Aligarhlı Seyyid Ahmed çeşitli dergiler aracılığıyla yayınladığı mektuplarda, Müslümanlara her türlü kolaylığı sağlayan ve dini özgürlük sunan İngiliz yönetimine karşı dini bir savaşın başlatılmasının caiz olmadığını anlatmıştı. Çeşitli gösteriler sırasında ona bağlı Müslümanlar, sadık bir tutum sergileyerek encümenler ve dernekler yoluyla İngiliz yönetimine bağlılıklarını bildirmişlerdi. Hindular İngilizleri, Müslümanlara yönelik aşırı toleranslı tutumlarından dolayı eleştirse de 1911 yılına gelindiğinde görülmüştür ki, hükümete yönelik isyan girişimleri bu yöntemle minimumda tutulabilmişti.³⁹⁸

1856 yılındaki Büyük Sipahi Ayaklanmasından sonra İngiliz yönetimi kesinlikle Müslümanlara olan güvenlerini kaybetmişlerdi. Bu güvensizliği onarmakta ise en aktif rolü Seyyid Ahmed Han oynuyordu. Müslümanların modern, ılımlı ve yönetime sadık yönünü temsil ediyordu.³⁹⁹

Seyyid Ahmed Han'ın İslami görüşlerinde en çarpıcı olan taraf, hadis ağırlıklı klasik İslami düşünceleri sorgulamasıydı. Çoğu hadis kaynağının güvensizliği üzerinde durmuş ve Kur'an'da geçen hususları oluşturan modern şartlar altında değerlendirmeye çalışmıştı.

³⁹⁶“The late Sir Syad Ahmad Khan”, *The Church Missionary Intelligencer*, S. 23 (Yeni Seri), Londra, 1898, s. 601-602.

³⁹⁷Durmuş Bulgur, *XIX. Yüzyıl Hint kıtasında İslami Fikir Akımları*, Tablet, Konya 2007, s. 32.

³⁹⁸ Wilson, “The Situation in India”, s. 147.

³⁹⁹ Hermann Kulke, Dietmar Rothermund, *A History of India*, Routledge, Londra, 1998, s. 245.

Ona göre, güvenilir bir hadis mutlaka Kur'an'da karşılık bulmalı ve rasyonalist standartlara uymalıydı.⁴⁰⁰

Misyoner Weitbrecht'e göre, Seyyid Ahmed Han'ın sistematik bir reformist olduğunu söylemek zordu. Edebi bir karaktere ve akademisyen bir niteliğe sahip olmasına rağmen, yoğun yaşamı boyunca İngilizceye yeterli zamanı ayıramayıp, bu dili kullanmakta yetersiz kalınca, modern dünyanın akli temel alan düşünceleriyle İslam dinini bir noktada mutabakata ulaştırmakta istenen başarıyı elde edememişti. Onun entelektüel başlangıç noktası, Hindistan Müslümanlarının sefalet içindeki geri kalmış durumlarıydı. Bu durumdan kurtulmak için, sorgulamadan, taklit yoluyla, düşünmeden hayatı sürdürmek yerine, düşünce dünyasının özgürlüğünü kullanmanın tek yol olduğuna inanmıştı. Seyyid Ahmed bir ölçüde eski zaman rasyonalistlerine benziyordu. Onun ilahiyatla ilgili söylemleri, Mutezile ekolüne benzer unsurlar taşıyordu. Ona göre, kutsal kitaptaki tüm sözler eşit oranda vahye dayanmıyordu. Bazı kısımlarında insani katkılardan da bahsedilebilmekteydi. Onun düşünce yapısına bilinç ve doğa gibi kavramlar fazlasıyla tesirde bulunmuştu. Ona göre bilinç, kişinin aldığı eğitim ve yaptığı tefekkürle meydana gelen bir karakter hâliydi; bu yüzden ona kişinin gerçek rehberi, gerçek peygamberi denilebilirdi. Yine de kararsızlığa düşüldüğünde, tarihteki büyük peygamberlerden ilham almak en doğrusuydu. Bir peygamberi test etmenin en iyi yolu, onun öğretileri ile doğa kanunlarını karşılaştırmaktı. Eğer bir uyumsuzluk yok ise, kabullenmemiz gerektiğine inanıyordu. Bir Fransız yazara, İslam dininin hiçbir zaman mucizevi güçlerle işi olmadığını ve tamamı ile rasyonalist bir din olduğunu söylemişti. Ona göre Hz. Muhammed, ilahi bir birlik anlayışını olabilecek en açık ve basit anlaşılır bir şekilde öne sürmüştü. İlk olarak, onun yeni baştan duyurduğu özün birliği; ikinci olarak, sıfatların birliği (ki ona göre Hıristiyanlar hatalı bir şekilde bunu teslis inancı olarak ifade ederler); üçüncüsü ise, evrensel bağlamda ibadet birliğini vurgulamıştı. Tek Tanrı olduğundan, ona dua etme yolunun da tek olması gerektiğini ve bu yolla yozlaşmış tarikat kurallarına karşı birlik inancının korunabileceğini işaret etmişti.

Weitbrecht, Seyyid Ahmed Han önderliğindeki reformist hareketi iyi bir biçimde betimlemek için, onu İngiltere'deki *Broad Church School*'a benzetmişti. Resmi bir

⁴⁰⁰ Sheila McDonough, *Muslim Ethics and Modernity- A comparative Study of the Ethical Thoughts of Sayyid Ahmad Khan and Mawlana Mawdudi*, Wilfrid Laurier University Press, Ontario, 1984, s. 41,42.

mezhep olmadığı için kaç kişinin bu yola gönül verdiğini istatistik olarak belirtmek pek de mümkün değildi. Yine de bu hareketin özünü anlamak için Aligarh'daki Üniversiteye ve yıllık Müslüman eğitim konferanslarına bakmak yerinde olacaktır.⁴⁰¹ Seyyid Ahmed Han'ın yıllık olarak toplanmasını sağladığı Müslüman eğitim konferansları dönemin konjonktürleri düşünüldüğünde çok önemli bir başarıydı. Bu konferanslarda hem temel eğitim hem de yüksek eğitim ile ilgili hususlar tartışılmıştı.

1906 ile 1911 yılları arasında bu yenilikçi hareketlerde belirgin bir değişim yaşanmamıştır. Aligarh Üniversitesi kendi yolunda ilerlemektedir. Bazen yönetim kurulunda görevli kişiler arasında çıkan uyuşmazlıklar sorun çıkarabilmekte ve yöneticilerin değişmesi gerekmektedir. Bu kurumda, 1904 yılında 476 öğrenci eğitim görürken 1909 yılında bu sayı 340'a düşmüştür. Ayrıca, bu üniversiteye bağlı lisenin öğrenci sayısı da 475'ten 364'e gerilemiştir. Ağa Han üniversiteye 100.000 rupi bağışlamış ve daha sonra da kral V. George adını taşıyan yeni bir model üniversitenin kurulması konusunda girişimde bulunulmasını istemiştir.

Eğitim Konferanslarındaki en önemli başlıklardan biri, Urdu dilinin geliştirilmesi olmuştur. Urdu kelimesi aslen “ordugah” anlamına gelir ve Moğol hakimiyeti sırasında Delhi'de kurulmuş olan büyük ordugâha atıfta bulunur. Farsça ile bölgede konuşulan Hindu dili kaynaştırılmış ve bu ortaya çıkan yeni dil daha sonraları Hindistan'da ortak dil haline gelmiştir. Özellikle Müslümanların edebiyatta kullandığı bir dil olmanın yanında, tüm ülke çapında ikili münasebetler için de yaygın bir araç olarak tercih edilmiştir. “Tüm Hindistan Urdu Konferansı” adı altında Müslümanlarca oluşturulan organizasyon ile, Urdu dilinin modern şartlara adapte edilmesi ve bu dilin resmi bir dil olarak kullanımının sağlanması hedeflenmektedir.⁴⁰²

Anlaşıldığı üzere Seyyid Ahmed Han Hindistan'da ilk kez İslami uygulamaları ve öğretileri modern hayat şartlarına ve düşünce yapısına ciddi bir şekilde uydurmaya çalışan kişiydi. Kur'an'ın akla dayanan bir tefsiri yolu ile reform ve ilerleme hareketlerini desteklemişti. Doğa kanunlarını öğretmenin sonucunda mucizelere dair inancın hükmünün ortadan kalkacağına inanmıştı. Başyapıtı olan Aligarh'daki üniversitede

⁴⁰¹ Weitbrecht, “The New Islam in India”, s. 192-193.

⁴⁰² Canon Weitbrecht, “Reform Movements in India”, *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 274-275.

dindaşlarına yönelik olarak batı tarzı eğitimin yerel dillerle verilmesini sağlamıştı. Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı girişilen isyandan hemen sonra şunları söylemişti;

*“Şimdiye kadar Müslümanlar bu toprakların yöneticileriydiler. Ancak ilahi takdir gereği artık çok daha güçlü bir idarenin altına girmek durumundadırlar. Şu ana kadar tarih sayfalarına adlarını zaferlerle yazdıran hükmedici Müslümanlar, bundan böyle adil yönetime itaat eden halk zümreleri olarak bilinmelidir.”*⁴⁰³

Ahmed Han'ın çalışmaları, meşhur şarkiyatçı Ignaz Goldziher'in de dikkatini çekmişti. onun Kur'an'a yaptığı İslami yorum ve anlayıştan bahsederken, Ahmed Han'ın tefsirinin İngilizce ve Arapça yazılan tefsirler arasında önemli bir yeri olduğundan bahsetmiş ve onun İslam âlimlerinin ve Hint alt kıtası İslam modernizminin en önde gelenlerinden birisi olduğunu söylemiştir. Oysa Ahmed Han'ın ilmiye sınıfından olmaktan ziyade idareci bir kişi olduğu şeklinde yaygın bir görüş mevcuttur. İslam modernizmine katkıları açısından Goldziher, Abduh ile Ahmed Han'ı karşılaştırırken yaptığı yorumlarda da Abduh'un modernizminin daha çok Kur'an'ı kelâmi yönden yorumlama, Ahmed Han'ın ise kültürel yönden yorumlama yoluna gittiğine dikkat çekmiştir.⁴⁰⁴

20. yüzyılın başında Hindistan'da göze çarpan yenilikçi girişimlerden bahsederken Ahmediyye veya Kadiyanilik adıyla bilinen hareketten de bahsetmek gerekir. Kadiyanilik, Mirza Gulam Ahmed Kadiyani tarafından Pencap'ta kurulmuş bir mezhepti.⁴⁰⁵ Öğretileri genel olarak doğa kanunları üzerineydi. Düşman toplulukların bile barış içinde yaşayabilmelerini sağlamak ana gayeleriydi. En belirgin akideleri ise, kurucularının gerçek mehdi ve İsa'nın yeryüzüne inmiş hali olduğuna inanmalarıydı. Ahmediyye mezhebi, 26 Mayıs 1908'de Mirza Gulam Ahmed'in ölümünden itibaren önemini kaybetmeye başlamıştı. Hayattayken etrafındakilere sürekli olarak, salgın hastalıklara karşı aşı olmanın gerekli olmadığını; zaten ilahi bir koruma altında olduklarını telkin ederken Koleradan dolayı ölmesi, her ne kadar saklanılmaya da

⁴⁰³ Weitbrecht, “Reform Movements in India”, s. 273.

⁴⁰⁴ İbrahim Hatiboğlu, *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni- Hint Alt Kıtası, Mısır Diyarı ve Türkiye Modernleşmesi Üzerine*, İz Yay., İstanbul, 2012, s. 96.

⁴⁰⁵ Mirza Gulam Ahmed (1840–1908) Gordaspur bölgesi Kadiyan kasabasında doğmuştur. Klasik bir dini eğitimin ardından batılı misyoner ve bazı İngiliz memurlarla bağlantı kurmuş ve dinî tartışmalar yardımıyla ilişkilerini ilerletmiştir. Mirza Gulam Ahmed 1890'a kadar kendisinin sadece müceddid olduğunu ve Allah tarafından görevlendirildiğini iddia etmiştir. 1891 yılında yazdığı *Feth-i İslâm* adlı eserinde ise Hz. İsa'nın doğal bir şekilde vefat ettiği ve kendisinin *mesih-i mev'ûd* olduğu yolunda vahiy aldığını ilan etmiştir. (Durmuş Bulgur, “Kadiyanilik”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 13, İstanbul, 2008, s. 6,9.)

çalışılsa, kendisine olan inancın sarsılmasına yol açmıştı. Weitbrecht'in aktardığına göre, onun öğrencisi Nur-ud Din tarafından yayınlanan *The Review of Religions* adlı dergide ise zaten onun ölme zamanının geldiği süslü bir dille anlatılmıştı. Aynı dergide Japonya'ya giden Müslüman misyonerlerin 12,000 Japon'u Müslüman yaptığı da yazmaktaydı. Mirza'nın en büyük faydası belki de son zamanlarında yaptığı Müslümanlarla Hindular arasındaki kavganın bitmesine yönelik çağrılarıydı. Ölümünden sonra müritlerinin kavgacı tutumları yumuşamış; cihat anlayışını terk etmişlerdi.⁴⁰⁶ Çokeşlilik gibi eski alışkanlıklarını da sürdürmekteydiler.⁴⁰⁷

Hindistan'daki reformist girişimlerden “*Nedvetü'l Ulema*”⁴⁰⁸ veya diğer adıyla İlahiyat Üniversitesi'nin ana merkezi Leknev'dedir. Ayrıca Madras ve diğer eyaletlerde de bu üniversiteye bağlı bölümler bulunur. “*En-Nedve*” adında aylık bir dergi çıkaran kurum, akli bilimlerle inanç arasında bir uyum yakalamayı hedeflerken eski ve yeni bilim anlayışını araştırır.⁴⁰⁹ Bu bahsi geçen derginin 1910 yılı Ekim sayısında Hıristiyanlarla Müslümanların durumunu anlatan bir yazı yayınlanmıştır. O yazıya göre, Hıristiyan devletler, Müslüman devletlere göre daha üstün gibi gözükseler de ve bu durum Müslümanları Hıristiyanlığa yaklaştıracak bir unsur olarak kabul edilse de aslında din olarak Hıristiyanlıkla o devletlerde yaşanan ilerlemenin bir alakası yoktur. Eğer gerçekten en uygar devletler kültürlerine veda edip sadece dinlerini rehber edinmiş olsalardı, Aziz Pavlus'un öğretileri doğrultusunda riyazete çekilip dünya işlerinden ellerini eteklerini çekmeleri gerekirdi. Bu dergide çıkan “İslam ve Astronomi” adındaki

⁴⁰⁶ Ahmediyye mensuplarının cihada ve her türlü isyana karşı olmaları ve haccı önemsiz saymaları İngiliz Hükümeti tarafından tasvip ediliyor ve bu cemaatin faaliyetleri hoş karşılanıyordu. (Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 484.)

⁴⁰⁷ Weitbrecht, “Reform Movements in India”, s. 277-278.

⁴⁰⁸ Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin yerleşmesinden sonra Müslümanların giderek sosyal, ekonomik, siyasal alanlarda gerilemesi ve eğitim sisteminin yerini Batı eğitim sisteminin almaya başlaması üzerine bir kısım Hindistan ulemâsı tarafından 1892'de Encümen-i Nedvetü'l-ulemâ adıyla bir kurul oluşturuldu. Kurul, yayımladığı ilk duyurularda Müslüman toplumunun ve kültürünün varlığını koruyabilmek için eğitim ve araştırma müesseselerinin açılmasının gerekliliğine dikkat çekti. Bu amaçla Nedvetü'l-ulemâ ismiyle bir cemiyet teşkil edildi. Nedvetü'l-ulemâ toplantılar düzenleyerek görüş alışverişinde bulunacak, Müslümanların meselelerini müzakere edecek, çeşitli mezhep ve tarikatlara ayrılan Müslüman toplumunu birbiriyle bağdaşır hale getirecek ve Avrupa'dan yayılan dinsizlik dalgası ile İslâm düşmanlığı karşısında ortak mücadele zemini oluşturacaktı. (Azmi Özcan, “Nedvetü'l Ulemâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 514.)

⁴⁰⁹ Nedve Hareketi'nin tecümanı olan bu dergi ilk olarak 1904 yılında piyasaya çıkmıştı. Mevlana Habiburrahman Han Şirvani ve Mevlana Şibli Numani bu derginin müdürleriydi. Bu dergi âlimler tabakasındaki durgunluğu harekete geçirmiş, onların düşüncelerinde inkılâp meydana getirmiş, onları yeni konulara vakıf kılmış, İslâm ve İslâmî ilimlere hizmette yeni metotlar ile dil ve üslûpta yeni bir tarz ile tanıştırmıştır. (Bulgar, *XIX. Yüzyıl Hint kıtasında İslami Fikir Akımları*, s. 208.)

kitap ilanı ise oldukça ilgi çekiciydi. Orta çağdaki Müslüman astronomların Kur'an'a bağlı kalarak Kopernik'in sunduğu sisteme karşı çıkmaları ve savundukları görüşlerin modern astronomi ilkelerine çok yakın olması bu kitapta detaylı bir şekilde anlatılıyordu. Misyoner Weitbrecht'e göre ise, Kur'an'daki esasları modern düşünce yapısına uydurmaya veya en azından yaklaştırmaya çalışan *Nedve* hareketinin kat etmesi gereken epey bir mesafe olduğu ise açıktı.⁴¹⁰

Nedve, birincisi Şibli Nu'mâni⁴¹¹ vasıtasıyla Aligarh'tan, ikincisi Mısır'dan olmak üzere iki kaynaktan beslenmişti. Şibli, Aligarh'ın kuruluşuyla batı eğitimine ve modern ilmi prensiplere ve oryantalistlerin kitaplarına olan yetkinliğini, *Nedve* öğrencilerine kadar ulaştırabilmişti. Aligarh'ın etkisine ilaveten *Nedve* üzerinde Mısır'ın da etkisi olmuştu. Şibli Aligarh'taki memurluğu esnasında Mısır'a gidip oradaki ilim ehli ile irtibat kurma fırsatı bulmuştu. İşte bu sebeptendir ki Şibli'nin etkisiyle Hindistan'ın diğer ilmi merkezlerine oranla *Nedve* Mısır'dan daha fazla faydalanmıştı. Nedvetu'l-Ulemâ sadece ilmin yayılma, ilerleme ve ıslah merkezi olmakla kalmamış, aynı zamanda Aligarh ve batı ilim ve sanatına karşı muhalefet merkezi de olmuştu.⁴¹²

Nedve hareketine çok benzeyen bir diğer girişim ise Kanpur İlahiyat Okulunun açılmasıyla gerçekleştirilmişti. Bu okulun açılmasında etkili olan hususlardan en önemlisi Hinduizm ile süregelen mücadeleyleydi. Weitbrecht, bir Hindu'nun Müslüman olması son derece doğal karşılanırken, Müslüman birinin Hindu inancını benimsemesi hiç de duyulan bir şey olmadığını söylüyordu. Oysa, Hindu olmayanların arınma amacıyla katılarak Hindulaştığı *Shuddhi* töreninin esaslarını anlatan Arja Samaj, birçok Müslümanın ve hatta Müslüman din aliminin bu yolla Hindu olduğunu yazmıştı. Kanpur İlahiyat okulu ise bu yazıya karşılık olarak pek çok makale yayınlayıp savunmaya

⁴¹⁰ Weitbrecht, "Reform Movements in India", s. 276.

⁴¹¹ Şibli Nu'mâni 1857'de Utar Pardeş Eyaleti'nin Azamgarh bölgesine bağlı Bandol köyünde doğmuştur. Mevlânâ Şibli ilim tahsili için özellikle edebiyat, mantık ve hadis ilimlerinde bütün Hindistan'da meşhur olan âlimlerden ders almıştır. 1894'ten itibaren Nedvet-ul Ulema'nın toplantılarına düzenli olarak katılmaya başladıktan sonra Seyyid Ahmed Han aleyhine oluşan gruptan fazlasıyla etkilenmiş ve Aligarh'daki kolejden istifa etmiştir. 1904-1912 arasında *En-Nedve* dergisinde müdürlük görevini yerine getirmiş, 18 Kasım 1914'de vefat etmiştir. (Bulgar, XIX. *Yüzyıl Hint kıtasında İslami Fikir Akımları*, s. 190,192,202,207.)

⁴¹² Bulgar, XIX. *Yüzyıl Hint kıtasında İslami Fikir Akımları*, s. 207.

geçmişti.⁴¹³ Yani bu okulun Hindistan'daki Müslümanların savunmacısı olduğunu söylemek mümkündür.

Yine Weitbrecht'e göre, Hindistan topraklarda iz bırakmış başka bir özgür ruhlu din alimi Molla Abdullah Çakralavi idi. Doğduğu köy Çakral, Kuzeybatı sınır eyaletine bağlı Bannu'dadır. Pek çok farklı yerde bulunduktan sonra, Kur'an üzerine yazdığı hacimli eserini basabilmek için Lahor'a yerleşmişti. Son derece yenilikçi görüşleriyle Weitbrecht'in tabiri ile tam bir Protestan Müslümandı. Vehhabilerden de ileri giderek, en çok yerleşmiş İslami gelenekleri ve düzenlemeleri bile gereksiz görüyordu. Kur'an'da yazanlar dışında başka hiçbir şeyi kabul etmiyordu. İslam'ın 5 şartını kendine göre yorumlayarak değiştirmişti. Kelime-i Şehadetin anlam açısından doğruluğunu kabul ederken, iman etmek için bu sözün söylenmesinin mecburi olmadığını düşünüyordu. Duaların sadece Kur'an'da geçen ifadeleri barındırması gerektiğini söylüyordu. Ezanın bir insan icadı olduğunu ve gereksiz olduğunu iddia ediyordu. Namazda teşehhüd ve tesbihat yapmazdı. Hacılık sırasında, Hacerülesvet'i öpmeden ve tavaf etmeden sadece Kabe'nin ziyaret edilmesi gerektiğini ve Medine ve Kerbela'ya yapılan ziyaretlerin faydasız olduğunu söylüyordu. 40'da 1 olan zekat şartının, toplumdaki bireylerin maddi durumlarına göre 20'de 1'den, 50'de 1'e kadar değişiklik gösterebilen farklı oranlarda olması gerektiğini belirtiyordu. Çokeşlilik ve cihat gibi unsurların ise Kur'an yeri olmadığını iddia ediyordu. Ruhun da bedenle birlikte öldüğüne ve ancak kıyamet günü dirileceğine inanırdı. Ona göre, yargılama günündeki yaratılmış herhangi bir varlığın sahip olduğu şüphe, açıkça küfürdü. Allah'tan başka ilah kabul etmediğini de sürekli olarak belirtiyordu. Bu görüşler Weitbrecht'e göre daha önce hiçbir Müslüman reformistin ağzından çıkmamış orijinal fikirleri yansıtmaktaydı.⁴¹⁴

Spectator'da 4 Haziran 1910'da çıkan bir makaleye göre, İran merkezli reform hareketi Bahâîlik mensupları, Kuzey Hindistan ve diğer bölgelerdeki Müslümanlardan, Brahmanlardan, Budistlerden ve Sihlerden kendilerine taraftar toplamaktaydı. Bu kişilerin kimler olduğu ve sayılarının ne kadar olduğu ise belli değildi. Çünkü Weitbrecht, işkence ve baskı görmemek için bu kişilerin gerçek inançlarını dışa vurmadıklarını söylüyordu.

⁴¹³ Weitbrecht, "Reform Movements in India", s. 277.

⁴¹⁴ Weitbrecht, "Reform Movements in India", s. 279-280.

Hindistan'daki yenilikçi faaliyetlerden biri de 1906 yılında Dakka'da kurulmuş olan "Tüm Hindistan Müslüman Birliği" tarafından yürütülmekteydi. Weitbrecht'in aktardığına göre bu birliğin hedefleri ise şunlardı;

- a. Hint Müslümanlarının İngiliz idaresine karşı sadakatini artırmak. Hükümetin aldığı tedbirlerdeki niyetleri açıklayarak yanlış anlaşılmanın önüne geçmek.
- b. Hint Müslümanlarının siyasi ve diğer haklarını korumak ve ihtiyaçları ve istekleri ılımlı bir dille hükümete aktarmak.
- c. Yukarıda belirtilen amaçlara hanel getirmeksizin, mümkün olduğunca Müslümanlarla diğer Hindistanlı topluluklar arasındaki uyumu teşvik etmek.⁴¹⁵

Bu birliğin çalışmaları, yerel unsurlarca da desteklenmekteydi. "Madras Başkanlık Müslüman Birliği", "Pencap Müslümanları İttihat ve Terakki Komitesi" bu tür örgütlerden bazılarıydı. Bu tür organizasyonların İngiliz yönetimine sadık tutumları, Seyyid Ahmed Han'ın söylemleriyle aynı doğrultuydu. Genelde Hindular arasında taraftar bulan savaşı *Swadeshi* hareketi destekçileri de aynı çizgide açıklamalarda bulunmaktaydılar. Tarafsız bir idareci altında kendini koruma içgüdü, Hindistan'ın beşte birini oluşturan Müslümanlara cazip gelmekteydi. Reform hareketlerinin en önemli destekçileri Bombay'daki *Bohra* topluluğunun başı Ağa Han, Güney Hindistan'daki *Arcot* emiri ve Leknev'deki *Nedvetü'l Ulemâ*'nın kurucusu yazar ve ilahiyatçı Mevlana Şibli Numani idi.

Modern unsurlar bulunduran yeni İslami görüşleri destekleyen eserlerden bir kısmı Lahor'daki Müslümanlığa ait dini kitaplar ve risaleler deposunda basılıyordu. Örneğin, İslam'a ılımlı bir yaklaşım sunan İngiliz yazar Davenport'un eserleri ve bazı bölümleri çıkartılarak Carlye'nin "*Hero as Prophet*" adlı eseri yayınlanmıştı. Ayrıca Müslümanlar için dua kitaplarını, Müslümanların yaptıkları savaşları anlatan yazılı eserleri, Canon Sell'in kitaplarındaki görüşleri çürütmek için yazılmış olanları ve Amir Ali'nin "*Women in Islam*" adındaki kitabı burada bulmak mümkündü. Weitbrecht'e göre, eski ve yeni fikirler harmanlanarak ortaya konmuş bu eserlerle, yeni jenerasyonun zihninde uyanabilecek olan Hıristiyanlıkla ilgili yaklaşımlar püskürtülmeye çalışılmaktaydı. Madras'ta kurulmuş olan *The Muslim Patriot* ve *Kaumi Halchal* adlı yenilikçi dergiler

⁴¹⁵ Weitbrecht, "Reform Movements in India", s. 282.

çok geçmeden destek görmedikleri için kapanmıştır. Delhi’de genel olarak klasik İslami düşünce yapısı hakimdi ve reform ile ilgili bir gelişmeye rastlanılması pek mümkün değildi. Leknev ve Bombay’dan gelen haberler de aynı doğrultuydu. Kuzey Hindistan’dan gelen reformistler Bombay Müslümanları üzerinde bir tesir bırakamamışlardı; çünkü, her bir topluluk kendi başındaki lideri dinlemekteydi. Dışardan gelenlere itibar edilmemekteydi.⁴¹⁶

3.3. Misyonerlere Göre İslam Dininin Hızlı Yayılmasının Sebepleri

İslam, Arap yarımadasında gücünü pekiştirdikten sonra son derece hızlı bir şekilde yayılım göstermişti. 636 yılında Suriye, 641’de Mısır, 642’de İran Müslümanların eline geçmişti. Daha sonra, Konstantinopolis 674 yılında kuşatma altına alındı. 711’de Müslümanlar İspanya’ya geçti. 732’de ise Orta Fransa’da Tours ve Poitiers’e kadar ulaşıldı. Böylece, bir yüzyıl içinde İslam, Arabistan’dan Atlantik’e ve Orta Avrupa’ya kadar yayıldı, Bizans İmparatorluğu’nu Anadolu’ya kadar gerilettiler. Eşzamanlı olarak İran üzerinden Orta Asya’ya ulaşıldı. Çoğu yazar bu askeri başarıyı, bir dereceye kadar şehitlik yoluyla cennete susamış Müslüman savaşçıların cesaretine ve coşkusuna atfetmişti. Ancak, bu kadar hızlı bir genişlemede şu faktörlerin de etkili olduğu bilinmektedir; (1) Müslümanlar, Hıristiyanlara ve azınlıklara karşı önceki yönetimlere göre daha toleranslıydı. (2) İslam hukuku ve vergi uygulamaları Bizanslılara göre daha ılımlıydı. (3) Doğu Hıristiyan Kiliselerinin bazıları ve özellikle İspanya’daki Aryanizm taraftarları Hz. İsa’yı Peygamber olarak gördüklerinden, İslam’ı anlamaları daha kolaydı. (4) İslam akideleri Hıristiyanlığa göre daha anlaşılardı. (5) İslam’ın dünyevi ve uhrevi hayat konusunda orta yollu bir yaklaşım benimsemesi, dünyevi hayattan tamamen uzaklaşmayı öğütleyen katı Hıristiyanlık mezheplerine göre o dönemki kitlelere daha cazip geliyordu.⁴¹⁷ Müslüman fetihlerinin ikinci aşamasında dünyanın özellikle en zengin bölgeleri ele geçirilmeye başlanmıştı. Hindistan alt kıtasının önemli bir parçası ve Doğu Roma İmparatorluğunun geri kalan kısmı ele geçirilmiş; bunun yanında, Macaristan sınırlarına kadar Doğu Avrupa’nın neredeyse tamamı Müslümanların yönetimine geçmişti. Afrika kıtasında ise daha yavaş bir ilerleme kaydedilmişse de Batı Afrika’nın derinliklerine kadar güçlü imparatorluklar kurulabilmişti. 8. yüzyılda Swahili sahilinde

⁴¹⁶ Weitbrecht, “Reform Movements in India”, s. 282-283.

⁴¹⁷ Murad W. Hofmann, *İslam*, Çağrı Yay., İstanbul, 2006, s. 73-74.

Müslümanlara ait camilere rastlanabiliyordu. Ancak antik Hıristiyan ülkesi Nûbe ve Etiyopya'nın bazı bölümleri ancak 14. yüzyılda Müslüman olabildi. Orta Asya'da İslam Buhara, Hive ve Semerkand'ın Müslüman liderlerce iyi bir şekilde yönetilmesi ve güzelleştirilmesiyle canlanmıştı. Buradan da Kaşgar, Doğu Türkistan ve Çin'in belirli bölgelerine yayılabildi. Doğu Hint adalarına doğru deniz yoluyla ulaşan İslam, Sumatra, Malay ülkesi ve Endonezya'nın tamamına ulaşabildi.⁴¹⁸

Samuel Zwemer editörlüğünde 1911 yılından itibaren çıkarılmaya başlanan *The Moslem World* adlı derginin ilk sayısında, 6 Ekim 1910'da Almanya'da gerçekleştirilen Alman Ulusal Sömürge Konferansı hakkında bilgiler verilir. Bu konferansta konuşma yapan Berlin Misyoner Cemiyeti sekreteri K. Axenfeld Müslümanlığın neden hızlı yayıldığına dair şu tespitlerde bulunmuştu;

“Biz Afrika topraklarına yerleştikten sonra görülmüştür ki, İslam bu topraklarda kılıç ile, zor kullanarak bir ilerleme sağlayamamıştır. Fakat, pagan kavimler arasında İslami propaganda ateşi sönmemiştir. Kolonyal hükümetçe tahsis edilen yeni ticaret yolları ve özgürlükler sayesinde Müslümanlar ile paganlar arasındaki iletişim engelleri ortadan kalkmıştır. Bölgede yeni ortaya çıkan ticari fırsatlar, pek çok Hintli Müslümanı bölgeye çekmektedir. Binlerce Müslüman, kolonyal hükümetlerin işleyiş mekanizması içinde otoriter bir güce sahip olabilmişlerdir. Bunun sonucunda şöyle ilginç bir tablo ortaya çıkmıştır: Nerede bir sömürge idaresi kurulsa; orada Müslümanlık yayılmaya başlar! Afrika topraklarında yaşayan siyahiler için İslam, değişen şartlar altında sığınılacak bir kaleye dönüşmüştür. İslam, paganların inançlarından doğan eski ibadet biçimlerine çok karışmamış ve çok eşliliğe ses çıkarmamıştır. Hıristiyanlık ise, talep ettiği yüksek ahlaki değerlerden dolayı onlara pek de cazip gelememiştir. Yakın zaman içinde Afrika topraklarında İslamiyet'in mi yoksa Hıristiyanlığın mı galip geleceği ortaya çıkacaktır. Ancak yine de önlem almak için çok geç sayılmaz. Şu unutulmamalıdır ki; İslam'ın kazanacağı bir zafer, Afrika topraklarında var olma mücadelesi veren Almanya devleti için tam bir felaket olacaktır. Bir Müslüman, her zaman için başındaki Hıristiyan idareciye düşmanlık besler. Çünkü, Müslümanlığın en önemli şartlarından biri de kâfirlere boyun eğmemektir. Örneğin; Batı Afrika'daki Müslümanlar kendilerini büyük İslam dünyasının bir parçası olarak görmektedirler.

⁴¹⁸ Greville Stewart Parker Freeman- Grenville, Stuart Christopher Munro- Hay, *İslam: An Illustrated History*, Continuum, New York, 2006, s. xi.

Hiristiyanlara karşı isyan etmek için ise ufak bir kıvılcım onlar için yeterli olacaktır. Biz misyonerler olarak, Kolonyal Hükümetten sadece Hiristiyanlığı destekleyip, Müslümanlığı yasaklamasını beklemiyoruz. İstedığımız tek şey gerçek manada bir dini özgürlük ortamının sağlanmasıdır. Herhangi bir görevlendirmede birinci öncelik olarak Müslüman birinin ön plana çıkarılmamasını; Hiristiyanlara da eşit şans verilmesini talep ediyoruz. Hiristiyan misyonerlere yardım elinin uzatılmasını ve onların verdiği manevi savaşa destek olunmasını bekliyoruz.”⁴¹⁹

3.3.1. Afrika Ülkeleri

İslamiyet Afrika'ya ilk defa Amr Bin El-As kumandası altında Mısır'ı ele geçiren Arap ordusu tarafından sokulmuştu. Daha sonraki dönemde İslamiyet'in etkisi, Müslüman tüccar ve ziyaretçiler yardımıyla kıtanın iç taraflarına doğru genişlemişti. Ayrıca, çeşitli tarikatlarla mensup müritler, Afrika'da en tenha yerlere kadar gidip oralarda inzivaya çekiliyorlardı. Bu durum yerel halkın ilgisini çekiyor ve onlarla dostane ilişkiler kurmalarına sebebiyet veriyordu. Kendiliğinden oluşan sohbet halkaları ile yerel halk hem İslamiyet'i öğreniyor hem de medeni hayata dair bilgiler ediniyorlardı. Daha sonra sohbetlere katılan bu kişiler kendi kabilelerine döndüklerinde İslam'ın gönüllü birer temsilcisi haline dönüşüyorlardı. Bu şekilde İslamiyet, Kubeyl memleketinin her bir yanına hatta Cezayir'in Sahra cihetlerine varıncaya kadar tüm köylere yayılmıştı.⁴²⁰

Afrika'da çalışmalarda bulunmuş misyoner Freidrich Würz, Avrupalı sömürgeci güçlerin sürekli bir biçimde İslam'ı kolladıklarını öne sürmekteydi. Onun ifadelerine göre Hristiyanlar, ilk dönemlerde siyasi üstünlüğü ele geçirmek için Batı Sudan'daki Fula Müslümanlarına ve doğudaki Araplara karşı mücadeleye girişmişti. Fakat, daha sonraları Büyük Britanya, Fransa ve Almanya gibi ülkeler yönetimi ele aldıklarında ortaya çıkan barışçıl ortamda, şaşırtıcı bir biçimde Müslümanlık yayılmak için uygun şartları yakaladı. Eskiden köle avcısı olarak bilindiklerinden korkulan ve uzak durulan Müslümanlar, oluşan yeni şartlarda Putperestlere daha yakın olabilmekteydiler. Bu da onların elini güçlendirmişti. Bir diğer avantaj ise, sömürge hükümetlerinin Müslümanları devlet işlerinde kullanmalarıyla ortaya çıkmaktaydı. Würz konuyla ilişkili olarak, 1910 yılı

⁴¹⁹ Julius Richter, “German National Colonial Conference and Islam”, *The Moslem World*, ed. S. Zwemer, S. 1, Ocak 1911, s. 54-55.

⁴²⁰ Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 113,121,138.

Ekim ayında Berlin’de düzenlenen Dördüncü Alman Sömürge Kongresi’nde konuşma yapan misyoner denetmeni Axenfield’in şu sözlerini aktarmıştı;

*“Avrupalılar nereye gitse İslam onları takip eder. Hiçbir askeri mevki olmasın ki orada Müslüman askerler görev yapmasın veya hiçbir devlet görevi yoktur ki orada Müslüman birisi ast görevde veya hizmet alanında yer almasın. Bir de hiçbir sömürge toprağı yoktur ki orada Müslüman bir tüccar dükkan açmasın.”*⁴²¹

F. Würz’ün “*Die Mohammedanische Gefahr in West-Afrika*” adlı kitabında belirtildiği üzere, köle ticaretinin eski önemini kaybedip ortadan kalkmış olması Müslümanlığın bölgede yayılmasında etkili olmuştu. Müslümanların barışçıl yaklaşımları ve ihtiyaç duyulan ticari ilişkiler Paganlar arasında İslam’a olan ilgiyi artırmıştı. Bir diğer etki ise, ortak bir şekilde Avrupalılara karşı duyulan nefret hissiydi. Tüm bunların üstüne, Avrupalı idarecilerin dini işlerle ilgili takındıkları tarafsız tutum da Müslümanların işini kolaylaştırmıştı. Ayrıca, çok açık bir şekilde gerçekleşmese de Müslümanların uyguladığı terörizm, misyonu bölgede çalışma yapmaktan alıkoymaktaydı. Alman misyoner Meinhoff’a göre, tüm bunlar İslam’ın istikrarlı ilerleyişindeki belirleyici faktörlerdi.⁴²²

Yine Meinhoff, Doğu Afrika’da İslam’ın ilerleyişi ile ilgili olarak diğer bölgelerden farklı olarak sosyal faktörlerden bahsediyordu. Ona göre, sahil hattı boyunca yaşayan ve toplum içinde sözü geçen eğitimli Müslümanlar, iç bölgelerde yaşayan fakir ve okuma yazma bilmeyen siyahileri kolaylıkla kendi yanlarına çekebilmekteydi. Bu yolla birbirinden etkilenen kişiler kolaylıkla Müslüman dünyanın bir parçası haline geliyorlardı. Avrupalılar ile Afrikalılar arasında derin bir uçurum bulunduğu herkesin malumudur. Müslümanlar ise bu konuda daha şanslıydı. Pagan Afrika kabilelerine ulaşmak için Doğu Afrika’daki Swahililer ve Batı Sudan’daki Hausalar biçilmiş kaftandı. Bu Müslüman topluluklar sahip oldukları Afrikalı kültürleriyle ve ticarete kullandıkları ortak dil ile, neredeyse tüm Pagan kabilelerin içine kolaylıkla girebilmekteydiler. Bir de tabii ki Hıristiyan Sömürgeci güçlerin kullandıkları Müslüman askerlerin ve devlet görevlerinin etkisini unutmamak gerekiyordu. Bazı Avrupalı yöneticilerin, Afrikalılar için en uygun dinin Müslümanlık olduğunu düşünmeleri, onları ister istemez bu dine karşı toleranslı davranmaya itmekteydi.

⁴²¹ Freidrich Würz, “Pan-Islamism in Africa”, Islam and Missions, New York, 1911, s. 56.

⁴²² Meinhoff, “The Moslem Advance in Africa”, s. 76-77.

Meinhoff'un belirttiği üzere, bazı insanlara göre Afrika'da yaşayan insanların kaderinde İslam'la tanışmak vardı. Buradaki yaşam seviyesi henüz ilkel çağları andırıldığından, orta çağ şartlarını sunan İslam Afrikalılara cazip gelebilmekteydi. Avrupa ve Avrupalıların yaşam tarzıyla herhangi bir bağlantı kuramayan bölge insanları, kültürel anlamda ve düşünsel bazda kendisine daha yakın gelen İslami hayatı tercih etmeye daha meyilliydi.⁴²³ Güney Afrika hariç, Avrupalılar kendilerini Afrika halkına pek de tanıtamamıştı. Girişimler sadece bireysel çabalar olarak kalmıştı. Halbuki Müslüman memurlar, tüccarlar ve misyonerler uzunca bir süredir bu halkların arasında yaşamaktaydılar. Avrupalıların kendilerini daha iyi anlatabilmeleri için, bölgedeki iş gücünü kullanarak ticaret olanaklarını artırmaları, buharlı gemilerini, makinelerini, tren hatlarını bu topraklarda kullanarak etkileşimi hızlandırmaları gerekmektedir. İslam'a bağlanmanın Afrikalıların kaderinde olduğu düşüncesi, Batı Afrika'da yaşayan Fula kabilesi gibi savaşçı topluluklara bakarak öne sürülmüştü. Ancak, tarihteki en savaşçı topluluklardan olan Hıristiyan Tötonlar göz önünde tutulduğunda, savaşçı bir ruhun İslam'a yönelmekte belirleyici bir unsur olduğunu iddia etmek kulağa çok da inandırıcı gelmemekteydi. Bazılarına göre ise, İslam'ın çok eşliliğe izin vermesi, Afrika'da yaşayan şehvet düşkün siyahi ırk mensupları için çekici bir unsurdur. Bu sebepten dolayı onlara, tek eşliliği öneren Hıristiyanlığa göre Müslümanlık daha yakın gelmekteydi. Fakat Kolonyal Hükümetler alacakları tedbirlerle aşamalı olarak bu uygulamayı kaldırırlarsa, İslam'ın sahip olduğu bu göreceli avantaj da ortadan kalkacaktı. Meinhoff'a göre, İslam'ın ilerleyişinde, misyonerlerin bireysel çabalarından çok sosyal baskı etkili olmuştur. Ayrıca, Müslüman olunduktan sonra ilk aşamalarda bireylerin yaşamlarında çok köklü değişiklikler yaşanmaması, derin dini bilgilere çok girilmemesi ve onlara eski alışkanlıklarını sürdürmelerine izin verilmesi de bu ilerlemede etkiliydi. Tüm bunların yanında, Müslüman olduğunda bir sosyal mevki ve saygınlık da kendiliğinden gelmekteydi.⁴²⁴

Misyoner Würz'e göre ise, İslami misyon ile Hıristiyan misyon anlayışı arasındaki önemli farklar bulunmaktaydı. 20. yüzyılın başında özellikle iş birliği yaparak bir çalışma ortaya koyma konusunda Müslümanların oldukça geride olduğuna inanılmaktaydı. Örneğin, Afrika'daki tüm Müslüman misyonerlerin bir araya gelip bir kongre düzenleyeceklerini ve haritalar üzerinden hangi topraklara yöneleceklerine dair çalışmalar yapacaklarını

⁴²³ Meinhoff, "The Moslem Advance in Africa", s. 77-78.

⁴²⁴ Meinhoff, "The Moslem Advance in Africa", s. 79-80.

düşünmek veya en büyük İslam Üniversitesi olan El Ezher'den mezun olan binlerce kişinin Afrika'daki dinsizleri Müslümanlığa döndürmekle vazifelendirildiğini varsaymak Hıristiyanlar için boş bir evhamdı. Halbuki Hıristiyan misyonuna her yıl Avrupa üniversitelerinin teoloji bölümlerinden mezun çok sayıda kişi dahil olmaktaydı. Fakat Würz, Dr. Sell ve bazı Fransız otoritelerin de belirttiği gibi, Afrika'da belde belde gezen tarikat üyesi Müslüman seyyahlar, tüccarlar, askerler ve devlet kademelerinde çalışan Müslümanlar dini propagandada bu misyoner ordularından daha başarılı olmuşlardı. Müslümanların ve özellikle de dervişlerin kullandıkları metotlar Avrupalılarca bir türlü anlaşılammıştı.

1906 yılında Kuzey Nijerya'da yayınlanan bir hükümet raporuna göre, Mekke'ye gidip hacı olmak için her yıl 5000'in üzerinde Müslüman üç veya yedi yıl sürecek bir yolculuğa çıkmaktaydı. Bu sayı 3,500,000 Müslümanın yaşadığı bir yerden alınmıştı. Misyoner Würz 1911 Leknev Konferansı'nda yaptığı konuşmada, her bölgede eşit öneme sahip olmasa da bu "Hac" hadisesinin Müslümanlık ruhunu ve Panislamizm anlayışını güçlendirmekte son derece etkili olduğunu söylüyordu.

Yine Würz'e göre, İslam'ın ilerleyişini durdurmakta en önemli görev, ülke yönetimlerini ellerinde tutan sömürgeci batılı güçlere düşmekteydi ve bu idareciler şu hususlara dikkat etmeliydi;

1. İslam'ın saldırgan gücü,
2. Bizzat sömürgeci devletlerce sağlanan Müslümanlar arası iletişimi kolaylaştırıcı imkanlar,
3. Gün geçtikçe belirli bir dine inanmayan toplumların bu inançsızlıklarından vazgeçmeye eğilimli olmaları.⁴²⁵

Afrika'da uzun yıllar görev yapmış Meinhoff'a göre ise, Müslümanlığın sahip olduğu sosyal gücün sonucu olarak Hıristiyanlık misyonu bölgede etkinliğini yeteri kadar gösterememişti. Müslümanlığın ulaşamadığı Pagan kabilelerde başarı sağlansa da İslam'ın etkisi altına giren topraklarda Hıristiyan misyonerler arzu ettikleri sonuçları bir

⁴²⁵ Würz, "Pan-Islamism in Africa", s. 58-59.

türlü elde edememişlerdi. Hatta bazıları, Müslümanlara yönelik çalışma yapmanın fayda getirmeyecek bir iş olduğuna inanmaktaydı.⁴²⁶

Würz ise 20. yüzyılın başı itibari ile Afrika'daki Hıristiyanlık misyonunun, Müslümanlar karşısında son derece etkisiz kaldığını kabul ediyordu. Kuzey Afrika'da, Cezayir'den Tunus ve Mısır'a doğru uzanan hatta görev yapan misyonerler siyasi durumlardan ötürü çok aktif olamamışlardı. Afrika'nın Güney sınırları boyunca daha yoğun bir çalışmadan bahsedilebilmekteydi. Bu bölgedeki çalışmalar genelde Müslüman olmayanlara yönelik icra edilmişti. Hıristiyanlık misyonu adına Batı Afrika'da sayısız dezavantajdan bahsedilebilmekteydi. Bunlardan birincisi bölgede konuşulan dillerdeki çeşitlilikti. İkincisi ise, farklı misyon temsilcileri arasındaki iletişim eksikliğiydi. Yine de 1910 yılında Lokoja'da dört ayrı Hıristiyan misyoner cemiyetinin bir araya gelmesi önemli bir gelişmeydi.⁴²⁷

Hıristiyan misyonerler, Tropik Afrika'nın doğusunda ve batısında Putperestlere yönelik çalışmalarda bulunurken, çok sistematik olmasa da Müslümanlara yönelik çalışmalarda da bulunmaktaydılar. Özellikle İslam'ın kalelerinden olan Nijer'de, *Church Missionary Society* tarafından başlatılan girişimlerden bahseden Würz, birkaç küçük misyoner kuruluşun da açılan bu yoldan ülkeye girebildiklerini haber vermişti. Özellikle tıbbi misyonun iyi gittiğini, ancak açılan okula talebin çok az olduğunu da belirtmeden geçemiyordu. Açık alanlarda vaaz vermeye izin verilmese de misyonerlerin ülkedeki varlığı Müslümanlar arasında herhangi bir rahatsızlığa yol açmamıştı. Würz, 1900'lü yıllarda Müslümanlara yönelik misyonun Afrika topraklarındaki geleceği ile ilgili şu sözleri dile getirmişti;

*“İslam, kalplerde çok derin yerlere kök salmadan Hıristiyan misyonerler faaliyetlerini hızlandırmalıdır. Misyon için esas ümit verici olan şey, misyonerlerin gitgide bu geri plana atılmış Kara Kıta ile ilgili sorumluluklarının farkına varmaya başlamış olmalarıdır.”*⁴²⁸

Batı Afrika'daki Müslümanların durumunu 1906 Kahire Konferansı'nda gözler önüne seren misyoner Miller, Afrikalı Müslümanlar arasındaki ayrımcılık diğer İslam

⁴²⁶ Meinhoff, “The Moslem Advance in Africa”, s. 81.

⁴²⁷ Würz, “Pan-Islamism in Africa”, s. 60.

⁴²⁸ Würz, “Pan-Islamism in Africa”, s. 61-62.

lkeleriyle karşılaştırıldığında çok daha önemsiz boyutlarda kalır demişti. Ona göre, Fas'taki tarikat dervişleri on dördüncü ve on beşinci yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar İslam'ın bölgede tanıtılmasında etkin rol oynamışlar; İslam inancının temel ilkelerini öğretmek için büyük bir çaba göstermişlerdi. Büyük bir kitlenin Sünni olmasına rağmen, nder din alimlerinin birkaçının ihtilafta olduğu hususlar bulunmaktaydı. Senusi tarikatının etkisi neredeyse hiç hissedilmiyordu. Tijaniler gibi Vehhabilerin etkisi de bazı fanatik veya aşırı sadık Fulani aileleriyle sınırlıydı. Bölge halkı en büyük g olarak Türkiye'deki Sultan'ı görüyordu, fakat Miller'in tespitlerine göre, Fulani hanedanlığının kurucusu olan ve tapılma derecesinde saygı duyulan Osman b. Fd,⁴²⁹ Sokoto hükümdarlarını öyle bir kutsal göstermişti ki, uzaktaki Türk hükümdarının azameti gölgelenmişti.⁴³⁰

Yine Miller'a göre, başlıca Müslüman Batı Afrika lkelerinde en büyük güç olan İngiliz Hükümeti eğer Hristiyanlık ve Müslümanlıkla alakalı tüm dinsel çalışmaların eşit şekilde serbest bırakılmasını sağlarsa, Kuzey ve Güney Nijerya'da Müslümanlar pek bir ilerleme gerekleştirmeyecekleri açıktı. Paganlar arasında, İslam'ı yaymaya çalışanların geçmişte yaptıklarından dolayı öyle bir öfke birikmişti ki; Hristiyan misyonerlerinin çabalarıyla bu kişiler Mslmanlıktansa Hristiyanlığı seçmek durumunda kalacaklardı. Fakat Miller, 20. yüzyılın başı itibariyle İngiliz yönetimi altındaki bu topraklarda, Hristiyan misyonerlerin vaazları engellenmeye devam ederse İslam dolaylı yoldan önemli bir güç elde edeceğini iddia etmekteydi. Çünkü ona göre, İngiliz hükümeti alması gereken tedbirleri o dönemde almamıştı. Tamamen tarafsız olmaya çalışırken, Müslümanların inançlarını yaymak için tüm paganlar üzerine rahatlıkla gittiğini ve gideceğini unutmuş gözükmekteydi. İngiliz hükümeti putperestler üzerine çalışma yapmak üzere hem

⁴²⁹ Sokoto Halifeliği Nijerya'da 1804 yılında kurulmuş ve Batı Afrika'da İslam'ın yayılmasında en etkin güç olmuştur. New World Encyclopedia, "Fulani Sultanate", (erişim: 04.12.2019). Fulular, Müslüman misyonerlerin bu bölgedeki öncüleridir. şeyh Osman b. Fd, 19. yüzyılın başlarında bu halkı güçlü, savaşçı ve saldırgan bir topluluk haline getirmiştir. Batı ve güneye doğru girişilen fetihlerin ardından 1837'de Sokoto'yu güçlü bir İslam devletinin başkenti yapmıştır. Yoruba'ya doğru ilerleyip Ilorin kentini kurmuştur. Senegambia ve Sudan'daki dört büyük krallıkta, onun bitmek tükenmek bilmeyen enerjisinin sonucu olarak İslam bayrağı dalgalanmış ve onun daha önce kehanette bulunduğu gibi bu bayrak 1900 yılındaki İngiliz işgaline kadar 100 yıl inmemiştir. (Canon E. Sell, " The Dervish Orders in Africa ", *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 67.)

⁴³⁰ Miller, "Islam in West Africa", s. 45.

Müslümanlara hem de Hristiyanlara alan bırakmaktaydı, ancak Hristiyanların Müslümanları dinlerinden döndürmeye çalışmalarına izin vermemekteydi.⁴³¹

Batı Afrika'da, maddi kaynakların yetersizliğinden ve iklim koşullarının beyazlar için çok uygun olmamasından dolayı, yönetim büyük ölçüde Müslüman emirlerin ellerine bırakılmıştı. Miller'in gözlemlerine göre, bu kişiler şiddete de başvurmuş olsalar, bir şekilde güç ve otoriteyi ellerinde tutabilmekteydiler. Kabilelerdeki putperestlik eğilimlerinin azaldığını gören İngiliz hükümeti ise politikası gereği kaçınılmaz bir şekilde İslam'ı desteklemekteydi. Bu trendin kapsamında yıkık camiler onarılmış, Müslümanların dini bayramlarına katılmış, fişlenen putperest askerler zorla sünnet ettirilmiş ve birçok benzeri olay yaşanmıştı.

Misyoner Miller yaptığı konuşmada, Batı Afrika'daki İslam'ın yayılışında en etkin rolün, Fas'taki Müslüman teşkilatlara ve daha evrensel manada Fulaniler tarafından takip edilen cihat ruhuna ait olduğuna inanıyordu. Ayrıca, Mısır ve Trablus'tan gelen Müslüman tüccarların da Müslümanlaşmada önemli bir pay sahibi olduklarını söylüyordu. Son olarak ise, Mekke'den dönen hacıları ve diğer İslam ülkelerinden bölgeye gelen dervişleri de unutmamak gerektiğini ifade ediyordu.

Lagos, Yoruba ülkesi, Sierra Leone ve Fransız Sudan'ında İslam yayılıyor gibi gözükmekteydi. Fakat bu yerlerin pek çoğunda ve Nupe ülkesinde bu yayılım çok düşük bir düzeyde seyretmekteydi. Miller, güçlü Hristiyanlık propagandalarıyla bu bölgede İslam'ın durdurulabileceğine inanıyordu. Yine de Müslümanların sayısının genel manada yükselişte olduğunu kabul ediyordu. Miller konuşmasının son bölümünde, İslam'ın ve Hristiyanlığın 1900'lü yıllara gelindiğinde Batı Afrika'da putperestliği yıkıma uğrattığını ve büyük ihtimalle, 50 yıldan daha kısa bir süre içinde tüm yerli halkın dininin ya Hristiyanlık ya da Müslümanlık olacağını söylüyordu.⁴³²

3.3.2. Hindistan

Hindistan'da İslam'ın yayılışı ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bunlardan biri, Gazneli Mahmut'un Brahmanları katletmesi, Evrengzib'in yatığı zulümler ya da Haydar Ali ve Tipu Sultan'ın gayrimüslim Hinduları zorla sünnet ettirmesinden bahseder. Ancak 1891

⁴³¹ Miller, "Islam in West Africa", s. 45-46.

⁴³² Miller, "Islam in West Africa", s. 46-47.

nüfus sayımına göre Hindistan'da 60 milyon Müslümanın yaşıyor olması, geçmiş dönemlerde yaşanan birtakım olaylardan dolayı, zorla Müslümanlığın yayıldığına dair fikri çürütmektedir. Hindistan'da yaşayan Müslümanlar temel olarak iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup, farklı ülkelerden göç ederek bu topraklara yerleşenler, ikinci grup ise çeşitli dönemlerde farklı ikna metotlarıyla Müslümanlaşmış Hindulardır. Hindistan'daki Panteistik düşünce yapısından memnun olmayan Kuzey Hindistan halkı bilhassa Moğollar devrinde itikadî hayatlarını İslamiyet'le kuvvetlendirmişlerdi.⁴³³

1911 Leknev Konferansı'nda Hindistan ile ilgili konuşma yapan Wherry'e göre, pek çok Müslüman ülkesinde görüldüğü gibi, Hindistan'da da İslam'ın en önemli ilerleme aracı onun keskin kılıcıdır. 10 asırdan uzun bir süre boyunca, Hindistan'da kılıç gücü ve Müslümanlığa ait kanunlar hiçbir engel görmeden uygulanmış ve inanmayanları döndürmek için elden ne gelirse yapılmıştı. Bu uygulamaların sonuçları 20. yüzyılın başında yapılan nüfus sayımlarıyla açığa çıkmıştı.⁴³⁴

11. yüzyılda Gazneli Mahmud ile başlayan yoğun Müslümanlaştırma hareketleri 13. ve 14. yüzyılda özellikle Bengal merkezli olarak Bahtiyar Han tarafından sürdürülmüş ve 15. yüzyılla birlikte de Gucerat'ta devam ettirilmiştir.⁴³⁵ Bu bölgedeki tapınakları yıkması için bir devlet görevlisi dâhi atanmıştı. Tüm Müslüman olmayan Hinduların kollarına işaret konmuş ve renkli kıyafet giymeleri mecburiyeti getirilmişti. Bu kurala uymamanın cezası ise ölümdü. 16. yüzyılda ise Orissa bölgesinin toprakları, daha öncekiler gibi bir istila hareketine uğramıştı. Hunter'ın "Orissa" adlı kitabında belirttiği gibi, atlarını Hindu saraylarına bağlayan Müslümanlar, büyük tapınakları kendi liderleri için birer konuta dönüştürmüşlerdi.

Evrengzib (1. Alemgir Şah), iyi bilindiği üzere, gözüne kestirdiği tüm tapınakları camiye çevirmiş; geçimini dini bağışlarla sağlayan din görevlilerini ve Hinduizm mezheplerine mensup kişileri ülke dışına çıkartmıştı.

⁴³³ Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 256,261.

⁴³⁴ Wherry, "Islam in North India", s. 153.

⁴³⁵ Bahtiyar Han'ın faaliyetleri için bkz. Mirat-i Ahmadi, *A Persian History of Gujerat*, Oriental Institute, Baroda, 1965, s. 58-64, Shaikh Sikandar Ibn Muhammad Urf Manjhu Ibn Akbar, *The Mirat-ı Sikandırı*, Baroda Press, Baroda, 1961.

Hunter'ın “ History of India” adlı kitabının 177. Sayfasında belirttiği gibi, 1739- 1761 yılları arasında Afgan istilacılar ülkeye girdiklerinde, yolları üzerinde yakıp yıkmadıkları bir yer ve kılıçtan geçirmedik kimseyi bırakmamışlardı.

Takle'a göre, Müslüman hükümdarlar sadece toprak fethetmenin peşinde değillerdi. Onun ifadesiyle aynı zamanda bu hükümdarlar İslam'ın kılıçlarıydı.⁴³⁶ Timur 1398 yılında Hindistan seferine çıkarken şunları söylemişti; “*Hindistan'ı ele geçirmekteki amacım, orada yaşayan imansız insanları Hz. Muhammed'in emirleri doğrultusunda gerçek dine döndürmektir. Bu topraklardan İffetsizliği ve yanlış inançları temizlemektir. Tapınakları ve putları yıkarak Allah'ın en sevdiği neferler olacağız.*”⁴³⁷

Yüzyıllar boyunca süren zulüm sonucunda, Hinduların önemli bir kısmı ölmektense veya küçük düşürölmektense dinlerinden dönmeyi seçmişlerdi. Hindu hükümdarlar ve mülk sahipleri ancak Müslüman olurlarsa sahip olduklarına hükmedebiliyorlardı. Hindu prensler zorla sünnet ettiriliyordu ve Moğol yönetiminde memur olarak çalışanların eşleri ile birlikte Müslüman olmaları şarttı. Aksi takdirde görevlerinden uzaklaştırılıyorlardı. Müslüman olmayan unsurlar ülkede yaşamak istiyorlarsa “cizye” adındaki vergiyi ödemek zorundaydılar. Bu vergi eski İslam Hukukundaki “ya Kur'an'ı kabul et, ya vergi öde ya da ölümü seç” düsturunun bir devamı idi.

Yine Takle'dan edindiğimiz bilgilere göre, Müslüman hükümdarlardan en yumuşak huylusu olarak kabul edilen Firuz Şah Tuğluk bile otobiyografisinde şunları söylemişti;

*“İslam'ı kucaklayan ve kelime-i Şehadet getiren herkesi cizyeden ve kelle vergisinden muaf tuttum. Kulağıma gelen bilgilere göre büyük kitleler halinde Hindular İslam ile şereflenmektedir. Akın akın Müslümanlığa geçenler, sadece vergiden muaf olmakla kalmayıp çeşitli hediyelerle de sevindirilmektedir. Tüm bu çabalar İslam'ın şerefini yükseltmek ve yanlış yolda olanları gerçek dine çağırarak içindir.”*⁴³⁸

Evrengzib'in Müslüman olmayanlara uyguladığı vergi sisteminde ise, yıllık olarak büyük tüccarlar 13,5 rupi, orta sınıfa ait bireyler 6,25 rupi ve fakirler 3,5 rupi ödüyordu. Kendi

⁴³⁶ Takle, “Moslem Advance in India”, s. 208.

⁴³⁷ Stanley Lane-Poole, *Medieval India under Mohammedan Rule*, G.P. Putnam's Sons, Londra, 1903, s. 155.

⁴³⁸ Takle, “Moslem Advance in India”, s. 209.

kızı Begum Sahib'in tüm yalvarmalarına karşın bu uygulamadan taviz vermemiştir. Hz. Muhammed'in de putperestleri kendi inancına çekmek için aynı yolu izlediğini söylemiştir.⁴³⁹ Gümrük vergilerinin, Müslüman olmayanlara 2 kat olması, vergi yoluyla yapılan baskının bir diğer unsuruydu.⁴⁴⁰ Müslümanların uyguladığı bir diğer metot ise, Hinduların ait oldukları toplumsal sınıftan (kast) zorla çıkmalarını sağlamaktı. Örneğin, Celaleddin zamanında Hindulara zorla et yedirilmiştir. Böylece, Hindu inançlarına göre buldukları sınıfa artık tabi olamamışlardır.⁴⁴¹

Dini telkinler, vaazlar ve sohbetler de Hinduların Müslümanlaşmasında etkili olmuştur. İslam'da herkesin eşit kabul edilmesi ve anlatılan kardeşlik hikayeleri, bu tür kavramlara yabancı olan Hindulara cazip gelmiştir. Müslüman olduklarında onlara dokunulmazlık ve sosyal açıdan bir kurtuluş vaat edilmiştir. Anlatılanlara göre, Müslümanlığa geçen bir Hindu'nun Hükümdarın danışmanı ve hatta o öldüğünde onun yerine geçmesi bile mümkündür. Müslümanlar bu topraklara ulaştığından beri, Hinduların göç çilesi bitmemiştir. Ancak onlar kast sisteminin imkansızlıklarından kurtuldukları için bu durumla ilgili çok da endişe duymamışlardır.

Uygulanan farklı metotlarla ve toplumsal sınıflarda sağlanan kitlesel hareketlerle, 20. yüzyılın başında, Müslümanlaşan Hinduların torunlarının meydana getirdiği bir Hindistan vardı. Sadece beş milyon Müslüman, geçmişteki sosyal sınıfını sürdürebilmiştir.⁴⁴² İngiliz Hükümetinin yaptığı antropometrik araştırmalara göre, Hindistan'daki Müslüman nüfusun büyük bir çoğunluğunun ataları, bastırılmış Hindu topluluklarının üyeleri idi.

Üst kasta mensup Hindularda ise aynı oranda İslam'a dönme yaşanmamıştır. Çünkü, İslam'ın telkin ettiği kardeşlik ve eşitlik ruhu, onlar için bir statü kaybı anlamına

⁴³⁹ Niccolao Manucci, *Storia Do Mogor or Mogul India 1653-1708*, çev. William Irvine, C. 3, John Murray, Londra, 1907, s. 288,289.

⁴⁴⁰ Müslümanlardan yüzde iki buçuk olarak alınan gümrük vergisi; Müslüman olmayanlardan yüzde beş oranında alınıyordu. Osmanlı'da, Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminde de aynı oranda vergi alınıyordu. Zimmilerden alınan diğer vergilerde benzerlik göstermekteydi. Finlay'ın "History of Greece" adlı kitabına göre, Kanuni zamanında bu alınan vergiler yılda 17 Milyon Kuruş gelir sağlıyordu. Ülkenin toplam geliri ise o dönemde 27 milyon Kuruş veya 6 milyon Sterlin idi.

⁴⁴¹ Takle, "Moslem Advance in India", s. 210.

⁴⁴² Strachey, "India", s. 223.

geliyordu. Takle'in gözlemlerine göre, zaten üst sınıf halinden memnun olanlardan oluştuğundan, bu kasta ait olanlarda kurtuluş arama çabasına fazla rastlanılmıyordu.

Takle, Müslümanlar arasında, toplum arasında gezip vaaz verme alışkanlığı da çok yaygın rastlanan bir durum olmadığını söylüyordu. Ona göre, buna benzer hareketler belirli dönemlerde yoğunlaşıp daha sonra heyecanını kaybeden bir oluşum şeklinde gerçekleşmişti. Örneğin, 1890'lı yıllarda Bengal'in belki de her bir karış toprağını ziyaret eden Müslüman hatiplerin şevki 1910 yılına gelindiğinde sönmüştü. Ancak, sıradan bir Müslüman yeri geldiğinde, karşısındakini etkileyerek Müslümanlaştırma çabası içine de girebilmekteydi.

Müslümanlaştırma çabalarının etkisi sınırlı gibi gözükse de her geçen on yıllık süreçte Müslümanların sayısında dikkat çekici artışlar gözlemlenmekteydi. Örneğin Bengal'de yapılan nüfus sayımları incelendiğinde, 1871 yılında 17.000.000 Hindu ve 16.500.000 Müslüman bu topraklarda yaşamaktayken; 1901 yılına gelindiğinde Hindu sayısının 18.000.000, Müslüman sayısının ise 19.500.000'e ulaştığı anlaşıyordu. Hint Tıbbi hizmetinden Yarbay U.N. Mukerjee yazdığı *A Dying Race* adlı kitapta, Müslümanlar için geleceğin parlak olduğunu söylerken, Hindular için karamsar bir tahminde bulunmuştu. Onların çaresizse acı dolu sonlarını beklediklerini söylemişti.⁴⁴³

1906 Kahire Konferansı'nda Kuzey Hindistan'la ilgili bir konuşma yapan Wherry, Kuzey Hindistan'daki muazzam Müslüman nüfusunun, özellikle Batı bölümlerde ve Müslüman Hükümete bağlı merkezlere yakın Agra ve Oudh birleşik eyaletlerinde yoğunlaştığını haber veriyordu. Buradaki istisna, doğu ve kuzey Bengal bölgeleriydi. Çünkü Wherry'e göre, bu bölgelerde zorla din değiştirmek için kılıcın gücüne gerek olmamıştı. Basit yerel halk ve Hindu nüfusu, diğer tüm Hint yarımadasında yaşayan düşük sınıfa ait insanlar gibi Müslümanlarla savaşmaya gerek duymamıştı. Savunacak güçlü bir dini yapısı bulunmamaktaydı. Ayrıca, zalim Hindu hükümdarların yönetiminde ezilen ve hiçbir değeri olmayan bu insanlar, İslam'ın gelmesiyle bir statüye kavuşmuş ve önceden köle oldukları topraklarda tarım yapabilme şansını yakalayabilmişlerdi. İster bir Gazneli Mahmut, isterse bir Bahtiyar Han tarafından kullanılсын, İslam'ın keskin kılıcının amacı aynıydı: İslam'ı ve kurallarını bildirmek ve Allah'ı tek ilah olarak kabul ettirip

⁴⁴³ Takle, "Moslem Advance in India", s. 211- 213.

Muhammed'in O'nun peygamberi olduğuna itaat ettirmektir. İslam'ın ilk dönem savaşlarını inceleyen biri kesinlikle bu savaşların Hz. Muhammed'in kendisi tarafından yönlendirildiğine inanırdı. Müslüman idaresinde yaşayan Hristiyan ve Museviler, özgürce yaşayıp, ibadetlerini yerine getirebilmeleri için belli bir miktar vergi öderlerdi. Diğer tüm insanlar Kelime-i Şehadet getirip İslam'ın tek gerçek din olduğunu kabul etmek zorundaydı. Müslüman olan bu kişiler, daha sonra Molla adındaki Müslümanların sorumluluğuna girer ve dini öğretileri, uygulamaları onlardan öğrenirlerdi. Çeşitli cemaatlerin kurulması hemen fethin ardından gerçekleşmişti. Bu cemaatlere mensup mollalar, çok azimli bir çalışma sergileyerek fethedilen bölgedeki insanları bir şekilde etkileyip Müslümanlaştırma arayışına girerlerdi. Tüccarlar ve seyyahlar da boş durmaz ve onlar da din adına faaliyet gösterirlerdi. Devlet içindeki sivil ve askeri memurlar ise İslam'ın yararına olan her şeyi kolaylaştıracak şekilde yetkilerini kullanırlardı. Müslüman yaşam tarzı ve ahlaksızlıklarına davet etmek için her türlü rüşvet, sosyal ve politik eşitlik veya belirli bir mevki sahibi olma şansı yerli halkı kandırmak için onların önüne serilirdi. Bengal ve Behar bölgelerinde, Müslümanların keskin kılıcı kınına girdikten sonra bile bu anlatılan yöntemlerle din değiştirme çalışmaları hız kesmemiş ve savaş ortamının zorlukları içinde bile devam etmişti. Wherry'nin tespitlerine göre, bahsedilen tarzdaki çalışmalar tüm Hindistan'da 20. yüzyılın başında devam etmekteydi ve bu yolla düşük sınıfa ait pek çok Hintli Müslümanlaşmaktaydı.⁴⁴⁴

Yine Wherry'e göre, hayatlarını Müslümanlığı anlatmaya adanmış olan dervişler de bu dini yayan diğer önemli vasıtalarlardı. Müslüman tarihçiler, Hindistan'ın ilk kez fethedilmesinden itibaren bu kişilerin Müslümanlığı yaymaktaki etkilerini övünçle anlatmaktaydılar. Naiflikleri ve zekalarıyla sadece dindaşlarının başlarında birer çoban veya öğretici değillerdi; aynı zamanda, mütevazî yaşam tarzlarıyla pek çok insanı da İslam'ı kabul etmeye yönlendirebilmekteydiler. Bu kişilerin tesiriyle, Müslüman yönetimler altında savaştan savaşa sürüklenen Hindistan halkı, tüm baskı ve eziyetlere rağmen yine de dinlerinden vazgeçmemekteydiler. 1900'lü yılların başında hâlen bu tür dervişlerin yaşamları, inanca yönelik bir propaganda malzemesi olarak kullanılmaktaydı.

Wherry, Müslümanlığın korunması ve yaygınlaştırılması için kurulmuş olan "Encümeni-i İslam" veya Müslüman Birliği adındaki temsilciliğin, belki de en yoğun faaliyet

⁴⁴⁴ Wherry, "Islam in North India", s. 154-155.

gösteren kuruluşlardan biri olduğunu haber veriyordu. Bu topluluk, Hıristiyanlığa ait misyonerlik çalışmalarından ilham alarak, okullar ve üniversiteler kurmakta, önemli miktarda yazılı neşriyat yayınlamakta ve din âlimlerine maddi desteklerde bulunmaktaydı. Bu kuruluşun en büyük amaçlarından biri de Hıristiyanlığa karşı Müslümanlığı ve Müslümanları korumak ve din değiştirmelerin önüne geçmektir. Wherry'e göre, Müslümanların bu çabalarını belki de en iyi anlatan Havari Paul'un şu sözleriydi; *"Tanrı'ya yönelik olarak bir hevesleri bulunur; ancak Tanrı'yı doğru bir şekilde tanımadıkları ve cahil olduklarından sadece aslında kendi doğrularının peşindedirler. Kendilerini Tanrı'nın doğrularına tâbi tutmamışlardır."*⁴⁴⁵

Misyoner Takle ise 1911 Leknev Konferansı'nda neden Hinduların Müslümanlığı tercih ettiklerine dair sorulara yanıt aramıştı. Ona göre, çekeşliliğin bir sebep olmadığı açıktı; çünkü, her 1000 Bengalli Müslümanın sadece 29'u birden fazla eşe sahipti. 1901 yılı nüfus sayımında, insanların neden Müslümanlığa geçtiği de sorgulanmıştı. Elde edilen verilere göre, inanç ile ilgili hususların ağırlığı çok fazla değildi. İncelenen bölgeye göre asıl sebepler değışkenlik göstermekteydi. Örneğin Takle Kalküta'ya yakın bir yerleşim alanında Müslümanlaşan 40 Hindu'ya neden Müslümanlığı tercih ettiklerini sormuştu. Bunlardan 23'ü Müslüman birine âşık olduğunu ve evlenmek için ailelerinden uzaklaştıkları için din değiştirdiklerini, 7 kişi ise düzelen şartları bahane etmişti. Geriye kalan 10 kişinin sebepleri değışkenlik gösteriyordu. Neredeyse tüm bölge misyonerlerine göre, Müslümanlaşma süreçlerinde benzer faktörler etkili olmaktadır.

Takle tüm bunların yanında, Hinduların Müslümanlığa geçmesinde ekonomik faktörlerin de rol oynadığından söz etmişti. Ona göre, özellikle düşük kastlarda erkekler iki kadına bakamayacak kadar fakirdi. Ayrıca iş bulabilmek için, daha iyi fırsatlara sahip Müslüman topluluğuna karışmayı tercih ediyorlardı. Bazen de dul kadınlar, kendi dinlerine göre ailelerine dönemediklerinden mecburen bir Müslümanın ikinci karısı olmayı kabul ediyorlardı.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ Wherry, "Islam in North India", s. 155-156.

⁴⁴⁶ Takle, "Moslem Advance in India", s. 213-214.

3.3.3. Malezya ve Doğu Hint Adaları

Malezya takımadalarında Müslümanlığın yayılmasında, Arap tüccarların ve Güney Hindistan'dan bu adalara dini tebliğ için gelen Müslümanların önemli katkıları olmuştur. Bu kişiler, yerel halkla iletişimlerini sağlamlaştırmak için onların dilleri öğrenmişler, adetlerini almışlar, kadınlarıyla evlenmişler ve en yüksek mertebedeki kabile reislerinin arasına karışmayı başarmışlardır. Dinlerini yayarken, kuvvetli sosyal ve siyasi araçlar kullanmışlar, kılıç gücüne başvurmamışlardır. Ticareti sadece şahsi zenginliklerini arttırmak için yapmamışlar; sahip oldukları dini ve kültürel yapıyı yaymak için kullanmışlardır.⁴⁴⁷

Malezya'da Müslüman ilerleyişini 1911 Leknev Konferansı'nda değerlendiren misyoner Adriani'nin gözlemlerine göre, Malezya'nın belirli bölgelerinde hâlen daha önemli sayıda pagan bulunmaktaydı. Kuzey Sumatra'nın güneyde kalan kısmı, Orta Celebes ve Borneo adalarının tüm iç kısımları, Flores, Timor, Ceram, Buru, Kuzey Gilolo ve Yeni Gine bunlara örnekti. Genelde sahil şeritlerine yerleşmiş olan Müslümanlar, ticari amaçlarla gittikleri iç bölgelerdeki pagan nüfusu Müslümanlaştırmak için büyük bir çaba içindeydiler. Gittikleri bölgelerde Hıristiyan misyonerlerle karşılaştıklarında, daha da büyük bir heyecana kapılıp onlardan önce davranma gayreti içine girmektedirler.

İslam propagandasının en çok hissedildiği yerler, Batak ülkesi olan Kuzey Sumatra'nın güney kısmı ile Borneo ve Orta Celebes'in iç kısımlarıydı. Gilolo adasındaki Müslüman ilerleyişi, Adriani'nin ilettiğine göre orada görevli Hıristiyan misyonerlerin çalışmaları sonucunda durdurulmuştu. Orta Celebes'te de misyonerler ulaşabildikleri yerlerde önemli başarılar elde etmiş olsalar da adanın diğer kısımlarında, Müslümanlara ayak bağı olabilecek bir güç olmadığından, İslam'ın ilerleyişi durdurulamamıştı. Tomini Körfezi'nin batısında ve Macassar Boğazı'nın doğusunda henüz Hıristiyanlık misyonu başlatılmadığından, Müslümanların gücü o topraklarda hissedilmekteydi.

Yine Adriani'den öğrendiğimiz kadarıyla, Borneo adasında da Müslümanları etkisi arttıkça paganizm gerilemekteydi. Sadece Hıristiyan misyonunun aktif olduğu yerlerde Müslümanların hızı kesilebilmekteydi. Bunun haricinde, İslam'ın ilerleyişi adanın büyük bir kısmında bir dirençle karşılaşmaksızın sürmekteydi. Batak ülkesi olarak bilinen

⁴⁴⁷ Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 363,365,366.

Kuzey Sumatra'nın Güney kısmındaki halkın bir kısmı Hıristiyan bir kısmı ise halen daha pagandı. Adriani'ye göre, misyonerlerin en hassas olmaları gereken bölge burasıydı. Çünkü, Batak halkının dört bir yanı Açe, Malay, Kuzey sahili ve Deli bölgesi Müslümanlarıyla çevriliydi.⁴⁴⁸

Doğu Hint Adaları'nda uzun süre bulunmuş misyoner Simon'a göre, Sumatra'da yaşayan Batak halkına İslam'ı çekici kılan şeyler şunlardır diyebiliriz;

1.Büyü: Simon, büyü alışkanlığının bu adalarda İslam'la bağdaştırılmasının insanlara cazip geldiğini gözlemlemiştir. Ona göre, büyü'nün Arap Müslümanlara ait düsturları bölgede *ilmu* olarak adlandırılıyordu. Bu büyüleri uygulayanlar çok aranan insanlardı ve bu kişiler büyü'nün geçerli olması için İslam'ın kabulünü şart koşuyorlardı. Ayrıca bu kişiler, büyü uyguladıkları kişileri incitilemez, daima güçlü ve ruhların saldırılarından emin bir hale sokmak için kayda değer ücretler alıyorlardı. Ayrıca büyüü bozmak için muskalar ve isteyenler için de aşk iksirleri hazırlarlardı. Domuz etini terk etmek gibi bazı fedakarlıklara karşın, *İlmu*'nun Müslümanlara bahşedilmiş bir hediye olduğu düşünülürdü. Bunun yanında dinsizlere, İslam'ın gerçekten Tanrı'nın gönderdiği bir din olduğunu kanıtlamada da bundan faydalanılırdı. Hıristiyanların böyle bir hediyeye sahip olmaması, onların İlahi kudretin lütfundan mahrum olduğunu gösterdiğine inanılırdı. Müslüman liderlerin en çok saygı duyulanları büyü işlerini yürütenlerdi.⁴⁴⁹

2.İslam ile putperestliğin bağdaşması: İslam'ın içinde putperest unsurların bulunması, Simon'a göre hiç de İncil'i yayma çalışmalarının lehine olan bir şey değildi. Büyü'nün ve ruhlara olan inancın, başta İslami taassubun en yüksek olduğu Mısır ve Arabistan olmak üzere tüm dünyadaki Müslüman diyarlarında var olduğu biliniyordu. Sumatra'da insanlar, putperestlik zamanlarında ziyaret edip hacı oldukları yerleri koruyarak, sadece adlarını Müslüman isimleriyle değiştirmişlerdi. Atalarının ruhlarına ibadet etmeyi sürdürmüşlerdi. Müslüman hocalar insanlara, en büyük atalarının ruhunun çoktan İslam'la şereflendiğini söylerler ve bu en eski ataların, büyük bir arzuyla, torunların ve onlara ibadet edenlerin de aynı dine girmelerini istediklerini telkin ederlerdi. Yine Simon'a göre, İslam'ı ilk kabul eden nesil şüphesiz ki tüm özverisini ve ruhani öğretilerini de elinde tutmuştu ve bunu yapmasında ona engel olacak hiç kimse bulunmuyordu.

⁴⁴⁸ N. Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 220-221.

⁴⁴⁹ Simon, "Islam in Sumatra", s. 218.

Putperestlik zamanlarında medyum olan birisi, Müslümanlıktan sonra da bir büyücü olarak varlığını sürdürüyordu. Bundan dolayı bazı hastalıklarda ve özellikle de cinlerle ilgili durumlarda, eski pagan kültüründe olduğu gibi, korkunç seslerle hastayı iyileştirmeye çalışmak bu kişiler için oldukça doğaldı. Müslüman hocaların bu gibi ortamların baş aktörleri olmaları, onların insanlar üzerindeki etkilerini arttırmıştı. Dini kurallara aykırı yapılan işlerde belirgin bir müsamaha söz konusuydu. Örneğin domuz eti yeme gibi ciddi bir kabahatte bile limon ve limon suyuyla yıkanarak affolunma şansı tanınmıştı.⁴⁵⁰

3.Müslümanlık propagandasına uygun düşen Batak putperestlerin genel özellikleri: Simon, her iki sistem arasındaki benzerliklerin doğal olarak ikisi arasında bir köprü oluşturduğunu iddia ediyordu. Ona göre, bir putperest Batak, Tanrı'nın iyi, adil ve kudretli olduğunu bilirdi. Batak insanı kaderciydi ve her insanın bu kaçınılmaz kaderi Tanrı'dan bir önceki hayatta talep ettiğini düşünürlerdi.⁴⁵¹ Dahası, Batak putperestliğinin öteki hayatla ilgili öğretileri de İslam'la paralellik taşırdı. Ruhun ölümden sonra yaşadığına inanan putperestler, sadece nerede ve ne zaman sorularına cevap veremezdi. Sadece iyi insanın öteki alemde yüksek bir konumda olacağını bilirdi. Bir Batak lehçesinde, ölümden sonraki yaşamı tanımlayan bir kelime bile bulunurdu. Bu nedenlerden dolayı, İslam'ın kıyamet, cennet, cehennem gibi kavramları anlatması daha kolaydı. Onun en önemli unsurları olan Tanrı'nın birliği, kader ve mahşer günü gibi kavramların da Pagan inancı ile bağlantılı yönleri bulunmaktaydı. Gelecekteki hayatın ilkeleri üzerine büyük bir özen gösterilirdi ve özellikle Hristiyanlık düşmanlığı işlenen bir temaydı. Halbuki, Simon'a göre ise Hristiyanlık entelektüel anlamda daha üstün bir dindi ve üstelik bu toprakların yöneticileri de ona mensuptu. Müslümanlara göre, sadece bu dünyada imanlı kişiler ilim ve mevki bakımından aşağı konumda olacaktı. Öteki dünyada Tanrı, Hristiyanlara eziyet edecek ve yedi kat cehennem dibinde onları yakacak, Müslümanları kutsayacaktı. Bu öğretiler göz önünde tutulduğunda, Simon'a göre tek Tanrı öğretisinin önem bakımından geri planda olduğu söylenebilirdi. Günlük dualarda sürekli tekrarlanan "Tanrı uludur" evrensel formülü, özellikle ölümden sonra

⁴⁵⁰ Simon, "İslam in Sumatra", s. 219.

⁴⁵¹ Simon, "İslam in Sumatra", s. 220.

dost, düşman ruhların önünden güvenli bir şekilde geçiş için önerilen muğlak, sihirli bir formüldü.⁴⁵²

Sonuç olarak, İslam dini, Arabistan yarımadasında doğduktan sonra ilerlemesini hiç kesmemiş, 20. yüzyılın başında da özellikle Afrika ülkeleri, Hindistan ve Malezya'da yayılmaya devam etmiştir. Her ne kadar Müslümanlar siyasi ve ekonomik güçlerini bu yüzyıla gelindiğinde kaybetmiş bile olsalar, Hıristiyan misyonerlerin ifadelerinden anlaşıldığı üzere adı geçen topraklarda onların en ciddi rakipleri konumundadırlar. Misyonerler faaliyet gösterdikleri topraklarda, özellikle Putperestleri öncelikle hedef almalarının en önemli sebebi budur. Onlara göre bir Putpereste Müslümanlardan önce ulaşmak hayati öneme sahipti. Çünkü, Müslümanlaştıktan sonra onu tekrar Hıristiyanlığa döndürmek neredeyse imkansızdı. Ayrıca, misyoner konferanslarında İslam'ın yayılışı ile ilgili sunum yapan konuşmacılara göre, Hindistan, Afrika ülkeleri ve Malezya'da yönetimde bulunan batılı Hıristiyan yöneticiler, adil davranma adına Hıristiyanlık misyonuna gerekli yardımlarda bulunmuyorlardı. Bunun yanında, dolaylı bir şekilde farkında olmadan Müslümanlara dinlerini yayma konusunda yardımcı bile oluyorlardı. Örneğin, halk ile birebir temasta olan neredeyse tüm alt kademe memurlar Müslümandı. Ayrıca, batılı idareciler tarafında açılan yeni yollar ve modern taşımacılık araçları Müslüman tüccarların en ücra köylere kadar ulaşabilmesini sağlamıştı. Kısacası, misyonerler, şartlar ne olurda olsun İslam'ın ilerleyişini bir türlü durduramadıklarını açıkça ifade ediyorlardı.

3.4. Müslümanların İnanç Esasları (Mezhepsel Farklılıklar)

Dinler tarihi bize hemen bütün büyük dinlerde bir tür mezhepleşme ve cemaatleşme olgusunun varlığını göstermektedir. Hiçbir evrensel din bu genel ilkenin dışında kalmamıştır. Ancak herhangi bir dine bağlı fertler arasındaki ayrılık ve ihtilafların çoğu zaman o dinin Peygamberinin vefatından sonra ortaya çıktığını görmekteyiz. İslam dininde de Hz. Muhammed'in sağlığında itikadî veya fikhî bir mezhebî oluşumdan söz etmek mümkün değildir. Zira bu dönemde, Onun etrafında, manevi şahsiyetinin de etkisiyle, kendi doğallığı içerisinde oluşan bir cemaatten bahsedilebilirdi. Dinler tarihi incelendiğinde, inanan bir toplum içerisinde mezhep, tarikat ve cemaat gibi disiplinlerin

⁴⁵² Simon, "İslam in Sumatra", s. 221.

belli bir süreç içerisinde birtakım aşamalardan geçerek ortaya çıktıkları görülmektedir. İslâm mezhepleri de İslâmî esaslara muhtelif zaviyelerden bakmaktan doğmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber zamanında şifahî olarak nakledilen bilgiler, Emevîler zamanında tedvin ve tasnif edilmeye başlanmış, Abbasîlerin kuruluş yıllarında ise bu faaliyetler kısmen tamamlanmış ve yazılı eserler meydana getirilmiştir. Neticede, dini düşünce ile dini cemaatin geçirdiği aşamalar, çeşitli dönemlerde karşılaşılan sorunlar, insanların dini farklı şekillerde anlama ve algılamalarında etkili olmuş ve mezhepsel farklılıkları ortaya çıkarmıştır.⁴⁵³ 1906 ve 1911 misyoner konferanslarında da İslam dinine ait bu farklılıklar misyonerlerce değerlendirilmiştir.

3.4.1. Arabistan

Yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinden dolayı Arabistan' a gönderilen havari olarak adlandırılan Zwemer 1906 Kahire Konferansı'nda yaptığı konuşmada Arabistan'da dört mezhebin de temsilcilerine rastlamanın mümkün olduğunu haber veriyordu.

Türk bölgesinde Hanefilere, Yemen'de Şâfilere, iç bölgelerde ise Maliki ve Hanbelilere daha çok rastlanıyordu. Doğu sahilinde Şiiler bulunurdu ve Mezopotamya'da güçlüydüler. Ayrıca, Şii asıllı Abadi tarikatına mensup müritlere, Umman'ın birçok bölgesinde rastlanabilmekteydi. Vehhabilik, Arabistan'a özgü, bahsedilmeye değer bir mezhepti. Zwemer'e göre, bu mezhepin kaynağını, inançlarını, tarihini ve etkilerini araştırmak, 20. yüzyılın başında Arabistan'ındaki İslam'ı anlamayı kolaylaştıracaktı.

Yine Zwemer'in ifadelerine göre, Müslümanlar arasında sapkınlıkların sayısız bir biçimde artması, felsefi yorumların sonucuna ek olarak, eğitilmiş sınıfın içinde mistisizmin yayılmasıyla ve kitleler arasında putperestlikten gelen batıl inançların tekrar tesirini göstermeye başlamasıyla ilişkiliydi. Bu durum aslında 18. Yüzyılın ortasında İslam'ı reform için uygun bir hale getirmişti. Bunlara ek olarak, Osmanlı Halifeleri devrinde ahlak seviyesinde genel bir çöküş yaşanmış ve Müslüman fetihlerinde ise bir durgunluk gözlenmişti. Çin'deki Müslümanların misyoner hareketleri dışında ve Barbar Tatarlar arasında Müslümanlığın yayılmaya başlamasının haricinde 18. Yüzyılda İslam'ın yükselişi son derece sınırlı kalmıştı. Fetihler yerlerini iç çekişmelere bırakmıştı.

⁴⁵³ Metin Bozkuş, "İslam Mezhepler Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, Haziran 2002, s. 195, 197, 207.

Evliyalara tapınma yaygın hale gelmişti. Şiiler, Kerbela'yı, Mekke ve Medine'ye rakip bir haç bölgesi olarak kabul etmişlerdi. Neredeyse her köyün dibinde bir türbe bulunuyordu; ağaca ve taşta tapanlara bile rastlanabiliyordu. Zwemer, tüm İslami düşünce dünyasının batıl inançlar yüzünden delik deşik edildiğini ve eski tarzdaki basit ahlaki değerlere dayanan yaşam tarzı yerine Müslümanlar arasında, lüks içinde ve şehvete düşkün bir hayat tarzının makbul olduğunu iddia ediyordu. Her zaman için en dindar insanların diğerlerine örnek olduğu bir yer olarak bilinen Mekke için ise Zwemer şu bilgileri paylaşmıştı;

*“Vehhabi reformundan önce, çapkınlık bu şehirde korkutucu bir biçimde yaygındı ve fahişelik ve ahlak dışı ilişkiler açık açık bu kutsal şehirde görülen unsurlardı. Sadaka verme görevi neredeyse unutulmuş, adalet ile ilgili işler ne hızlı ne de tarafsız bir hale gelmişti. Kadınlar gibi korkak tavırlar, askeri ruhun yerini almış ve hacı kafilelerini yönlendirmedeki rezillikler ise herkesi canından bezdirmekteydi.”*⁴⁵⁴

3.4.2. Güney Hindistan

1906 Kahire Konferansı'nda Güney Hindistan'daki Müslümanlarla ilgili bilgilerini paylaşan misyoner Goldsmith, Güney Hindistan'ın bulunduğu konum ve tarihi birikiminden ötürü pek çok farklı insan topluluğuna ev sahipliği yaptığını söyleyerek sözlerine başlamıştı. Kökeni, kültürü, dini ve mezhebi farklı kitleler aynı toprakları paylaşmaktaydılar. Müslüman topluluklar arasında ise onun belirttiği üzere özellikle mezhepsel farklılıklar göze çarpmaktaydı. Labbeler, Navayatiler, Mappilleler ve daha küçük kollar olan Çoliyalar, Kaylanlar ve Marakayarlar ve benzerleri (bunlar büyük ihtimalle İslam'a girdikten sonra kast sisteminin tekrar yorumlanmasıyla oluşmuşlardır) Sünni'dirler ve İmam Şafi'nin mezhebine bağlıydılar. Birinci sınıf Sünniler ise İmam Ebu Hanife'nin mezhebini tatbik ederlerdi. Bu mezhepler arasında ufak tefek farklılıklar bulunurdu. Örneğin, günlük ibadetleri olan namazlarında Şafiler ellerini göğüslerinin üzerinde birleştirirken, Hanefiler ise karınlarının üstünde birleştirirlerdi. Eğer Şafiler'e inançları ile ilgili bir soru sorulursa, onlar “İnşallah-u Te'ala” diye yanıt verirler ve bu “Allah'ın izniyle” demektir. Bir Hanefi ise bu soruya “Elhamdüllillah” diye cevap vermeyi

⁴⁵⁴ Zwemer, “Islam in Arabia”, s. 102-104.

tercih ederdi. Eğer camide toplu bir ibadet yapılacaksa, azınlıkta olan mezhep diğere uymaktaydı.

Yine Goldsmith'den edindiğimiz bilgilere göre, Çannapatam'a bağlı Mysore eyaletinde, Şiilik inancının bir kolu olan *Daire-wate* veya *Mahadevi* inancına sahip bir grup bulunmaktaydı. 1444 (Hicri takvime göre 847) yılında Seyyid Ahmed Gujarat'ta doğmuştu. Beklenen Mehdi'nin kendisi olduğunu iddia etmiş ve Haydarabad'ın Nizam bölgesindeki sömürge alanlarında vaazlarda bulunmuştu. 1504 yılında öldükten sonra, onu takip edenler Haydarabad ve Meysur bölgelerinde çeşitli işkencelere maruz kalmışlardı. Onların düstûru şuydu; “*İmam Mehdi bu dünyaya gelmiş ve göçmüştür. Buna inanmayan kâfirdir.*” Tipu Sultan⁴⁵⁵ zamanında, bu söz Sünnileri gücendirmiş ve Ramazan ayında Seringapatam sokaklarında bu şekilde bağırarak bir grupta halk arasında çatışma çıkmıştı. 1900'lerin başında bu inancın aleyhinde kitap yazan Nizam'daki biri, bu kişilerce bıçaklanmış ve daha fazla karışıklık olmaması için bu inanca bağlı kişiler daha sonra göç etmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra, Hindistan'da görevli İngiliz devlet adamı Lord Harris onları Çannapatam'da uygun bir yere yerleştirmişti. Bu inanışa sahip kişiler kendilerine özgü pek çok geleneğe sahiptiler ve Hindistan'ın *Dar-ul Harp* üzere (savaş toprakları) olduğuna, bir Müslüman toprağı olmadığına inandıklarından, bilinen anlamda bir câmi yerine *cemaat-khana* (toplama odası) dedikleri yerde bir araya gelirdiler. Vehhabilere de bu bölgede rastlamak mümkündü ve *Amil bil Hadith* ismiyle tanınırlardı. Ancak sayıları çok da fazla değildi. Tüm modern itikâtlere itiraz ederlerdi ve hepsine karşı sert bir tutum takınırlardı.

Goldsmith, Güney Hindistan'da kendisini Mesih olarak tanıtan Kadıyani Mirza Gülam Ahmet'in takipçilerinin, önemli bir mezhebi teşkil ettiklerini söylüyordu. Ona göre, tutucu kesim tarafından kâfir olduğu şiddetle dile getirilen bu kişinin, Haydarabad da dahil olmak üzere Hindistan'ın birçok yerinde müridi bulunduğunu belirtiyordu.⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ İngilizler, Meysur devletini, Hindistan'daki hakimiyetlerinin önünde bir engel olarak görüyorlardı. 1782 yılında bu devletin başına geçen Tipu Sultan, İngilizlere karşı bir mücadeleye girişmişti. Konuya uluslararası bir boyut kazandırmak isteyen ilk Hintli sultan olan Tipu, İngiltere, Fransa ve Osmanlı'ya elçiler göndermiş ve askeri yardım ve ticari ilişkiler için girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca, Osmanlı padişahından bir hilafet berati istemiştir. (Özcan, *Pan-İslamizm- Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, s. 18-19).

⁴⁵⁶ Goldsmith, “Islam in South India”, s. 179-181.

3.4.3. Çin

20. yüzyılın başında Müslümanların yoğun bir şekilde yaşadıkları bir diğer ülke de Çin'di. Bu ülkede yaklaşık 30 milyon Müslümanın yaşadığı bilinmekteydi. Çin topraklarında yaşayan Müslümanlara ait birçok eyalette camilere rastlamak mümkündü. Örneğin, sadece Canton'da 4 adet vardı. Fakat Çin'de görev yapan misyoner Walshe'ye göre, camilere diğer Müslüman ülkelerdekine aksine pek de rağbet olduğu söylenemezdi. Erkek Müslümanlar ramazan ayı dışında camilere nadiren giderlerdi. Dışardan bakıldığında en belirgin özellikleri, putlara tapmamaları ve domuz eti yemekten imtina etmeleriydi. Yaklaşık 100.000 Müslümanın yaşadığı Pekin'de, sokak satıcılarının kullandıkları tepsilerin bazılarında Çince *Hui Hui* yazmaktaydı. Bu Çince İslam demekti ve tepsideki yiyeceğin domuz eti barındırmadığı anlamına gelmekteydi. Ayrıca, sünnet törenleri, sadaka verme ve oruç tutma gibi belirgin dini ritüeller de buradaki Müslümanlarca uygulanmaktaydı. Fakat, Walshe'nin gözlemlerine göre, aşırı dinciliğe, tutuculuğa veya kendi dinini yayma girişimlerine neredeyse hiç rastlanmazdı.

20. yüzyılın başında Çin sınırları içinde Çince yazılmış pek çok İslami eser bulunmakla beraber, Kur'an'ın Çinceye çevirisi kanunen yasaklanmıştı. Walshe bu durumun ülke sınırları içinde İslam'ın etkisini azalttığını ve onun anlaşılmasını güçleştirdiğini ifade etmişti. Ona göre, Çin'deki Müslümanlar, diğer tüm yabancı dinlerin mensupları gibi, Çin ejderi tarafından yutulmuş ve sindirilmişti.⁴⁵⁷ Kendi dinlerinin savunucuları veya yayıcıları olamamışlardı. Birbiri ardına, birçok din Çin'de etkisini kaybetmişti. Nasturilik, Musevilik, Budizm, Müslümanlık ve hatta Roman- Katoliklik inançlarının yayılma imkânı yok edilmişti. Hayat şartları onlar için son derece zorlaşmış ve yasaklardan dolayı, dinlerinden geride kalanlar, Walshe'nin tabiri ile ancak bir yılının derisinden dökülmüş parçalar kadardı. Örneğin, Nasturilikten geriye kalan sadece yazılı bir belgeydi. Bu belge gerçekten incelenmeye değerdi; çünkü eski Budizm ve belki de Taoizm'in Hristiyanlık sayesinde kendisini nasıl zenginleştirdiğini göstermekteydi. Yahudilikle ilgili fazla bir şey kalmamıştı. Sadece Konfüçyüs'ün mezarının olduğu Honan eyaletine bağlı K'ai-fung'da birkaç kalıntı vardı. Bu kalıntıda okunamayan bazı İbranice yazılar bulunmaktaydı. Bu bölgede 2000 yıldır yaşayan bir Yahudi kolonisinin 300 civarında mensubu kalmıştı. Budizm'in ise hayatta kalan tek yanı ismiydi. Sakya

⁴⁵⁷ Walshe, "Islam in China", s. 260.

Muni'nin inancı için gerekli olan her şey diğer diğer inançların genişlemesiyle ortadan kaybolmuştu. Walshe'nin tespitlerine göre, Müslümanlık etki sahasını genişletmek için herhangi bir çabada bulunulmuyordu. Müslümanlar “Kafirler” arasında yaşamaktan gocunmuyor ve komşularının inanç ve geleneklerinden dolayı şikayetçi olmuyorlardı. Tüm sosyal örf ve adetlere uyum gösterip, tüm resmî törenlere intibak ediyorlardı.⁴⁵⁸

Resmi görev alabilmek için hiçbirini kaçırmazlardı. İmparatorun hoşnutluğunu kazanabilmek için camilerine “*İmparatorumuz 10.000 yıl saltanat sürsün!*” yazısını altın harflerle yazmaktan çekinmemişlerdi. Tüm bu yollarla, 20. yüzyılın başında ulusal ve dini benliklerini kendileri baskılamaktaydılar. Walshe'nin sunduğu resmi bir kitapçıkta Çinli bir yetkili şöyle demişti; “*Hiç kimse kimin Müslüman olduğunu anlayamaz. Onlar ayrı bölgelerde oturmazlar*”. Walshe'nin konuşmasında geçen başka bir yazar ise şunu söylemişti; “*Çin'deki İslam, ulusal menfaatlere uyabilmesi için esnetilmiştir. Sadece alışkanlıklarıyla veya tavırlarıyla değil; vatan sevgisi boyutuyla ve karakteristik yapısıyla da Çinli olmuştur.*”. Bir diğeri de, “*Kuzeyde yaşayan Müslümanlara hiç karışılmaz. Çünkü onlar popüler duygulara uyum gösterirler ve her şeyi akışına bırakırlar.*” demişti. Walshe'nin Canton bölgesinden edindiği bilgilere göre, Müslümanlar, Putperestlikle ilgili tüm törenlere katılmak için talip olmaktaydılar. Domuz eti yemek dışında tüm Çin geleneklerini uyguluyorlardı. Ayrıca bilindiği üzere, domuz eti yemek Çin'de dini veya geleneksel bir zorunluluk da değildi. Bu “Kendi kendini yalanlayan nizam” hiç de gizli saklı uygulanan bir şey değildi. Aslında Walshe'ye göre Müslümanlar, ülkenin *Mançu* hanedanına bağlı yöneticilerinden daha “yabancı” değildiler. Onlar da kendilerinden olmayanlarla evlenmezlerdi. Ancak diğer bir yandan da yerli Çinlilerden ayırt edilmeleri çok güçtü. Dini bakış açısına göre onlar, insanlar çoğu tarafından ülke geneline yayılmış olan, fazla kişinin bilmediği, öğretileri ve ayinleri gizli tarikat üyeleriyle aynı şekilde değerlendirilirdi.

Misyoner Walshe yaptığı konferans konuşmasında, Çin'deki Müslümanlar arasında hem Şiiilerin hem de Sünnilerin bulunduğunu söylemişti. Fakat ona göre aralarındaki fark, Çin'de diğer ülkelerdeki kadar belirgin değildi. Belki de putperest komşularıyla birlikte

⁴⁵⁸ Walshe, “Islam in China”, s. 261.

yaşama zorunluluğu ve dinlerini rahat yaşayamamaları, kendi aralarındaki mezhepsel farkları belirsiz hale getirmişti.⁴⁵⁹

1906 ve 1911 Misyoner Konferans'larındaki metinlere bakıldığında, katılımcı misyonerlerin İslam dinini anlamak adına ona ait tüm esasları detaylı bir şekilde değerlendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Çok iyi birer gözlemci olan misyonerlerin, özellikle Müslümanlar arası mezhepsel farklılıkları ortaya çıkartarak, kendi Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde bu hususları birer argüman olarak kullanmayı hedefledikleri açıktır.

3.5. Misyonerlerin Bazı İslami Esaslara İlişkin Görüşleri

Öncelikli olarak, Kahire Konferansının açılış konuşmasını yapan H.H. Jessup ve Leknev konferansı açılış konuşmasını yapan Zwemer gibi etkili isimlerin birleştikleri noktalardan biri, Amerikan halkının kafasındaki İslam algısının değiştirilmesi gerektiği idi. Onlara göre, Hıristiyanların önemli bir kısmı, İslam'ın Asyalı ve Afrikalı toplumlara uyan, ılımlı bir inanç olduğuna inanır. Halkın önemli bir kısmının İslam'a ılımlı yaklaşması, Hıristiyanlıktan sonra İslam'ı en iyi ikinci din olarak algılamaları ve bu dine inananların asla dinlerinden dönmeyeceklerini düşünmeleri onları rahatsız ediyordu.⁴⁶⁰ *“Fifty-thre Years in Syria”* (Suriye'de 53 yıl) adlı kitabın yazarı olan ve öncü bir misyoner olarak kabul edilen Jessup'a göre, Amerikan halkını İslam hakkında yanlış bilgilendiren Bosword Smith gibileri böylesi bir algının ortaya çıkmasından sorumluydu. Protestan bir rahip olan İngiliz kökenli Smith *“Mohammed and Mohammedanism”* adlı eserinin giriş kısmında özetle şunu söylemekteydi; *“İslam ve Hıristiyanlık hiçbir zaman birleşip tek bir din olamasa da birbirlerinden çokça şey öğrenebilirler. Yani Hıristiyanlıktan öğrendikleri ile İslamiyet çok daha iyi bir din olabilir; Hıristiyanlar da İslam'dan öğrenecekleri şeylerle daha iyi Hıristiyanlar olabilirler. Farklı isimlerle de olsalar aynı duada birleşip aynı ümidi besleyebilirler.”*⁴⁶¹ Özellikle Jessup böyle bir görüşü kabul etmiyordu. Çokeşlilik, kadınların haremde tecrit edilmesi, boşanmadaki kolaylık, kendi dinini diğerlerinden üstün görme ve diğer mezheplerden nefret etme gibi unsurları barındıran İslam dininden öğrenilecek hiçbir

⁴⁵⁹ Walshe, “Islam in China”, s. 262-263.

⁴⁶⁰ H.H.Jessup, “Introductory Paper”, *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 18, Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 9.

⁴⁶¹ Bosworth R. Smith, *Muhammed and Muhammedanism*, Smith, Elder Co., Londra 1874, s. xi.

şeyin olmadığını söylüyordu. Sadece Hristiyanlıktan alınmış olan çoğu İslami doktrine evet denilebilirdi, fakat başlıca dogmatik hatalar, çöküşte olan sosyal ve ahlaki öğretiler, özellikle de kadının aşağılanması düşünceli bir Hristiyan'ın İslam'ı onaylamasını engeller diyordu.⁴⁶²

Jessup, Müslümanların dinlerini değiştirmeyecekleri iddiasına da çeşitli sayıları öne sürerek itiraz etmekteydi. Sayının toplam içinde az gözüксе de geleceğe dönük ümitler barındırdığını ifade ediyordu. Özellikle Hristiyan yönetimi altındaki Hindistan ve Güneydoğu Asya Adaları gibi yerlerde başarının daha muhtemel olduğunu belirtiyordu. Bu tür topraklarda yaklaşık 140 Milyon Müslümana erişilebileceğini büyük bir gururla söylemekteydi. Ayrıca Beyrut Amerikan Koleji'nde eğitim gören 100 Müslüman'ın bulunmasını misyonerlerin bir başarısı olarak dillendirmekteydi.⁴⁶³

İslam'ın manevi bir fakirlik içinde olduğunu iddia eden Jessup, şu ifadelerle bu konudaki görüşünü ifade ediyordu;

a. Genel olarak, Müslümanların ihtiyaç duydukları şey aslında tüm insanlığın ihtiyacı olan şeydir – İsa Mesih'in yardımıyla selamete varmak. Kayıp günahkârlar olarak ihtiyaçlarını hissetmeleri gerekir. Evrensel olarak yaşayamadıkları şey işte budur. Eski Sâmi ve Yahudi fikirlerden doğan kibirleri, diğerlerinden üstün olduklarına dair fikirleri, Hristiyan inancını kabul etmeleri önündeki asıl engelleridir.

b. Erdemlilikten sonra manevi açlık ve susuzluğun geldiği pek bilinmez. Törensiz doğruluklarını eksiksiz görürler ve bundan memnundurlar. Tanrı ile barışmak için manevi bir arzu hissedilse de İslam'da bu duyguyu tatmin etmek için bir şey bulmak zordur. İslam tarihinde en yüksek mertebeye ulaşmış bazıları yaşamları boyunca bunu aramışlar ancak umutsuzluk içinde ölmüşlerdir. Arapçada veya İngilizcede Müslümanların kalbindeki bu tatminsizlik hissini açıklayabilen "Günahlardan Arınmanın Sırrına Işık Tutan Rehber" adlı eserden daha iyisi bildiğim kadarıyla yoktur. Kitabın yazarı Bakurat'ı yazan kişidir ve bu eser rahmetli Sör William Muir tarafından İngilizceye çevrilmiş ve Londra Dini Toplum Bölgesi tarafından

⁴⁶² Jessup, "Introductory Paper", s. 18.

⁴⁶³ Jessup, "Introductory Paper", s. 19-20.

basılmıştır. Yazar bu kitapta, Ebu Bekir, Ali, Muaviye, Ömer bin Hattab gibi İslam'ın en önemli şahsiyetlerinin şüphe ve umutsuzluk dolu son sözlerine yer vermiştir.

Ebu Bekir “Bu benim kurtuluş ve yalnızlığıma kavuşma günüdür, eğer sevinç varsa devamlı olacaktır; eğer hüznün varsa da bu asla dinmeyecektir.” demiştir.

Ali “Eyvah eyvah! Yolculuk için hüküm basit, riskleri çok korku verici.” demiştir.

Muaviye ise oğlu Yezid'e şunu söylemiştir: “Öldüğümde peygamberin saçından ve turnağından bir kısmını al ve onları benim gözlerimin, ağzımın ve boğazımın üzerine yerleştir. Daha sonra peygamberin gömleğini tabutumun üzerine ser; eğer herhangi bir şey Allah'ın lütfunu sağlayacaksa, işte bu yaptıkların bunu sağlayacaktır.” Cenazede ise Yezid: “Eğer her şeye gücü yeten Rabbim onu bağışlarsa, bu Rabbimin lütfundandır; ancak eğer ondan intikamını alırsa da bu babamın sınırı aşmasından dolayıdır” demiştir.

Halifelerden en kudretlisi olan Ömer bin Hattab ise ölümle ilgili kaygılarını şöyle açıklamıştır: “Kimi kandırmaya çalışıyorsun? Eğer tüm doğu ve batı elimde bile olsa, sırf bu üzerimdeki korkudan kurtulmak için onlardan vazgeçerdim. Keşke hiç var olmasaydım ve keşke annem beni hiç doğurmasaydı.”

c. Sufilerin istisna olduğu kabul edilebilir. Fakat onların en büyük arzusu Allah ile tekrar yekvücut olmak ve onun varlığında kaybolmaktır. Şeksiz şüphesiz kadercidirler, İnsanın özgürce her istediğini yapabileceği fikrine karşı çıkarlar. Başlıca işleri vahdet-i vücuda ulaşmak için onun vahdaniyetini tefekkür etmek, zikir yapmak yani Allah'ın ismini sürekli tekrar etmek, tarikatta yol almaya, ilerlemeye çalışmaktır. Sufizm Hindu filozofların, Vedanta okullarının bir uyarlaması olarak görülebilir.

d. Hristiyanların onların düşmanı olmadıklarını anlamaları gerekir. 1200 yıldır süregelen savaş ve çatışmalar, Müslümanları Hristiyanlığa düşman etmiştir. Bunun üstesinden ancak sabır, nezaket ve İsa Mesih'in tek kurtarıcı olarak sunulmasıyla gelinebilir.

e. Kendi dillerinde bir İncil'e ve onun üzerinde düşünmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu çoğu Müslüman ülkede sağlanmıştır. Geçen yıl boyunca 46.000.000 Arapça yazılı sayfa Beyrut'taki matbaada basılmıştır.

f. Kendi zümrelerinden bir havariye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu kişi Müslüman bir bilim adamı, Tanrı'nın ruhuyla aydınlanmış, yenilenmiş biri olarak tam anlamıyla tek kurtarıcı Meryem'in oğlu İsa Mesih'e iman etmelidir. Bu kişi herkesi İsa Mesih'e inanmaya çağırmalıdır. Yabancılar bunu yapamaz. "Bir ağacı kesmek için kendi dallarından birini kullanmalısın". İran'daki Babi (Bahai) hareketi göstermiştir ki; bir tek adamın muazzam tesiri İslam'daki birliği bozabilmektedir. Dua edelim ki bu tür kişiler Mısır, Arabistan, Suriye ve Hindistan'da da ortaya çıksın.

g. Baba, oğul, kutsal ruh (teslis) düsturunun iyi bir şekilde açıklanması gerekir. Tanrı'nın bir eş ile evlenip bir oğula sahip olduğuna dair öğretilen yanlış inancın düzeltilmesi gerekir. Hiçbir Hristiyan dinine mensup kişiye böyle bir öğretiler bulunmamıştır ve hiçbiri de buna inanmaz. Üçleme öğretisi veya İsa'nın hem ilahi hem de insani niteliklere sahip olması gibi metafizik zorluklar mantık yoluyla çözülebilecek şeyler değildir. Bu yalın bir vahiydir ve Kutsal Ruh tarafından bir yardım gelmedikçe hiçbir Müslümanın İsa Mesih'in İlahi Kurtarıcı olduğuna inanması mümkün değildir.⁴⁶⁴

Almanya merkezli *Rhenish* misyoner cemiyetine bağlı olarak Sumatra adasında uzun yıllar misyonerlik faaliyetlerinde bulunan G.K. Simon, özellikle bölgedeki Müslümanlara yönelik gözlemlerde de bulunmuştu. Bölge halkının İslami yaşayışı hakkındaki görüşleri şöyledir;

"İslam'ın eski fikir sistemi yerine getirdikleri, tuhaf bir tümör gibi ortada kalmıştır. Anlaşılmaz Arapça kelimelerden oluşan yeni ibadet usulleri, belirli dua tertipleri, birkaç dini tören ismi dışında bir şey yoktur. İnsanlara bıkkınlık verinceye kadar, halkın ruhani kurtuluşu için dini liderlerin ve Mekke'den gelen hacıların kendilerini feda ettikleri anlatılır. Liderlerin hiyerarşik baskı yönetimi ve halkın kaderciliği, entelektüel gelişimi zehirleyen faktörlerdir. Kitleleri entelektüel manada hareketsiz bırakmak İslam'ın prensibidir. Hristiyanlık ise hiçbir surette insanların eski inançlarını ezip geçmez, fakat bunlar yerine daha iyilerini sunar. İslam ise kendisini bir bilinmezlik, anlaşılmazlık ve acayıplık hâlesi ile çevreler. Hristiyanlık "kitapların kitabını" açar ve açıklamalarında, örneklerinde ve öğretilerinde gerçeğin ve berraklığın peşinde koşar. Bu yolla talebelerinin zihinsel güçlerini artırır."⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ Jessup, "Introductory Paper", s. 14-17.

⁴⁶⁵ Simon, "Islam in Sumatra", s. 216.

Misyonerlerin Müslümanlık inancının esaslarıyla ilgili düşünceleri, onların Müslümanlar arasında başarılı olabilmeleri için İslamiyet'i aşağılamak ve gerçek bir din olmadığı ile ilgili propaganda yapmalarıyla mümkün olacağını göstermektedir. Onlar İslam dünyasında başarılı olmak istiyorlarsa önce İslam'ın kalplerdeki yerini sarsmakla işe başlayacaklarını anlamışlardı. Ayrıca Müslümanlar arasındaki ayrılıkların kullanılması ve karşıda bulunan büyük kitlenin parçalanması için de gayret sarf edilmesi gerektiğini düşündükleri görülüyordu. 20. yüzyıl başında Müslümanların geri kalmışlığı üzerinden Avrupa ve ABD'de de çalışmalar yapmak gerektiğinin farkındaydılar. Ayrıca Hıristiyanlarla Müslümanların asla karşılıklı bir anlayışla, hoşgörü içinde bir arada yaşamaalarının mümkün olmadığı tezinin batıda yayılması gerektiğinin vurgulanması da çok dikkat çekici bir konudur.

3.6. Misyonerlerin Gözünden İslami Propaganda Faaliyetleri ve Panislamizm

Panislamizm, dünyada yaşayan bütün Müslümanları, aralarındaki din bağlarına dayanarak siyasi bir birlik haline getirmek amacını güden siyasi bir cereyandır.⁴⁶⁶ Osmanlı'da Sultan Abdülaziz devrinden itibaren Genç Osmanlılar arasında Müslümanlığın bir siyasi vasıta olarak kullanılmasının faydalı bulanlar vardı. Bunlar hem ıslahatçı hem de meşrutiyetçi olmalarına rağmen, İmparatorluğun varlığının devamı için siyasette İslamcı idiler. Bu görüşleri, yaşadıkları devrin siyasi şartlarından doğmuştur. Çünkü o dönemde, Panslavizm ve Pancermenizm gibi cereyanlar Avrupa'da karşılık bulmakta ve güç kazanmaktadır. Osmanlı'da ırka dayalı bir birliğin oluşması söz konusu olmadığından, dine dayalı bir birlik manasında Panislamizm fikri bazı çevrelerde kabul görmüştür. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi mütefekkirlerin yazılarında ara sıra Panislamizm öğelerine rastlanmaktadır. Fakat Abdülaziz devrinde bu siyasi bir harekete dönüşmemiş, Sultan II. Abdülhamid devrinde ancak bu mümkün olmuştur.⁴⁶⁷

Osmanlı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İslâm âleminde, dinin özünde mevcut bulunan dayanışma anlayışı gelişen haberleşme, ulaşım ve basın imkânlarıyla kendisini daha rahat ifade etme imkânı bulmuş, böylece ayrı coğrafyalarda birbirlerinden habersiz yaşamakta olan Müslümanlar, “başkaları”yla karşılaşmanın etkisiyle “kendileri”nden

⁴⁶⁶ Kemal H. Karpat, “Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 48, Haziran 1987, s. 13.

⁴⁶⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi- İslahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C. VII, TTK Basımevi, Ankara, 2003, s. 816.

haberdar olma ve daha yakın irtibat kurma gereğini duymuşlardır. Bu gelişme Osmanlı tarihinde en yoğun olarak II. Abdülhamid döneminde yaşanmıştır. Değişen dünya ve Osmanlı Devleti şartlarında bu durumun değerlendirilmesinin öncelikle Osmanlıların, buna bağlı olarak da bütün Müslümanların yararına olacağını düşünen II. Abdülhamid bu alandaki faaliyetlerini arttırmıştır. İslâm dünyasında 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan bu faaliyetin o zamanki tek müstakil Müslüman devleti olan Osmanlı Devleti etrafında odaklaşması hilâfet kurumu ve güç dengesi itibarıyla anlaşılabilir. II. Abdülhamid bu vakıyı çeşitli propagandalar ve faaliyetlerle yaygınlaştırmaya çalışırken dinî motifler ve geleneksel kurumlardan sık sık faydalanma yoluna gitmiş, belli ölçüde de başarı sağlamıştır. Ancak karşılaşılan siyasî zorluklar ve fikrî güçlükler bu gayretlerin umulduğu oranda müşahhas sonuçlara ulaşmasına daima engel olmuştur. Siyasî manada ümit edilen şey, birlik ve dayanışma içerisindeki bir İslâm âleminin sömürgeci devletlerin politikalarını ciddi olarak etkileyeceği ve onların Osmanlı Devleti'ne karşı daha olumlu bir tavır takınmak zorunda kalacakları hususu idi. II. Abdülhamid'in ve bazı devlet adamlarının ifadelerinde bu beklenti hep var olmuştur. Fakat mevcut imkânların bunu sağlamaya yetmeyeceği bilindiği için Osmanlılar'ın başvuracağı şey üstü kapalı bir tehditten ibaretti. Bu sebeple II. Abdülhamid'den nakledilen, "Halifenin bir sözü bütün İslâm âlemini ayaklandırmaya yeterdi" gibi ifadeler, 19. yüzyıl İslâm dünyası gerçeklerini yansıtmaktan çok sömürgeci devletlere karşı ancak bir "blöf" olarak kalmıştır.⁴⁶⁸

Sultan II. Abdülhamid'in ana gayesi dünya Müslümanlarını birleştirmek değil, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Müslüman tebaayı birbirine kaynaştırarak aralarında birlik ve beraberlik yaratmaktı. Şüphesiz ki tüm dünya Müslümanları arasında 20. yüzyılın başında belirgin bir birleşme ve emperyalist devletlere karşı koyma arzusu mevcuttu. Fakat Sultan II. Abdülhamid, tüm dünya Müslümanlarını var olan şartlar altında birleştirmenin mümkün olmayacağını farkındaydı. Onun niyeti, Osmanlı Devleti'nin değişik maddi, kültürel ve siyasi şartlarını göz önünde tutarak, devletin varlığını sürdürmek için İslam kültürüne, geleneklerine ve inançlarına dayanan, yani Osmanlı toplumunun özüne uygun bir ideoloji ile İslam dayanışması meydana getirmektir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Azmi Özcan, "İttihâd-ı İslam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 474.

⁴⁶⁹ Karpat, "Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi", s. 28,35.

3.6.1. Afrika Ülkeleri

Afrika ülkelerinde İslam'ın yayılmasında en güçlü etki tarikatlar vasıtasıyla oluşmuştu. Bu tarikatlardan en çok bilineni ise 1165 yılında kurulmuş Kadiriye idi. Bu tarikatın 20. yüzyılın başı itibari ile oldukça yaygın bir durumda bulunduğunu ve özellikle Doğu Sudan'da dağınık topluluklar arasında kabul gördüğü biliniyordu. Müslümanlığı yayma konusunda özellikle Cezayir, Fransız Sudan'ı ve Senegal'de hayli başarılı olmuşlardı. Misyonerler⁴⁷⁰ izledikleri barışçıl metotlar ile hem dünyevi hem de uhrevi liderler konumundaydılar.

Timbuktu, Cezayir ve Fas'da 19 yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında kurulmuş pek çok yeni tarikat mevcuttu. Çoğunluğu 1258'de kurulmuş olan Şazelilik tarikatının devamını temsil ediyorlardı. Bunlardan *Bakayiya* adıyla anılanı, Fas'ın güneyinde etkiliydi ve merkezi Timbuktu'daydı. Afrika'daki tarikatlar konusunda 1911 Leknev Konferansı'nda sunum yapan misyoner Sell'e göre, Sahara'daki gerçek politik ve dini liderler bu tarikata bağlıydı. 160 yılında kurulmuş olan bir diğer tarikat ise Şaikiye adında bir tarikattı. Etki alanı Güney Cezayir'di. Dini olmaktan çok siyasi hedeflere sahip bir hareketti. Marabut'ların sahip olduğu bütün batıl inançları sürdürüyorlardı. 1702'de kurulan Hansaliya tarikatı, Atlas dağları boyunca uzanan yerleşim bölgelerinde yaşayan Berberilerce kabul görmüştü. Oldukça prestijli bir tarikattı ve liderleri azizlere benzer gösterişten uzak bir hayat sürüyorlardı. Başkent Cezayir'de Fransız yönetimine karşı bir isyan girişiminde bulunmamışlardı. Tijaniya tarikatı 1781 yılında kurulmuştu ve diğer Afrika merkezli tarikatlardan en saldırgan, en aktif olan grubu temsil ediyordu. 1883 yılında bu tarikatın liderlerinden Hacı Ömer, Hausa ülkesine gitmiş ve orada giriştiği faaliyetlere Kadiriye dervişleri ses çıkarmamıştı. Herhangi bir yola tabi olmayan Müslümanları acımasızca eleştirmişti. Gerçekleştirdiği askeri seferlerle birçok taraftar kazanarak etki alanını Senegal'den Timbuktu'ya; oradan da Sierra Leone'nin güneyine kadar genişletmişti. Batı Afrika'da İslam adına elde edilen kazanımların çoğu onun zamanında elde edilmişti. Bleyden'ın "The Preaching of Islam" kitabında da belirtildiği gibi, Senegal'den Lagos'a uzanan 2000 milden daha uzun bir mesafe içinde en az bir

⁴⁷⁰ Buradaki "misyoner" kavramı Müslüman dervişler için kullanılmıştır.

camisi ve bir İslam propagandacısı olmayan bir yerleşim yerine rastlamak neredeyse imkansızdı.⁴⁷¹

Misyoner Sell'in aktardığı kadarıyla, Batı Sudan'da İslam propagandası yapan Kadiriye ve Tijaniye tarikatlarından birincisi barışçıl, diğeri ise savaşçı bir ruha sahipti. Kadiriye aynı zamanda Doğu Sudan'da da etkiliydi. Hatta 19. Yüzyılın başından itibaren Doğu Sudan'daki tüm dini hareketlerin bu tarikat tarafından yönlendirildiği bile söyleniyordu. Rahmaniye ise 1793'de kurulmuş en modern ve en büyük tarikatlardan biriydi. Batı Sudan'da çok önemli bir etkiye sahipti. Cezayir'de 77 dergâhı bulunan bu topluluğun her zaman için propaganda yapmaya hazır sayısız elemanı bulunmaktaydı. Darkaviyye tarikatı, aşırı fanatik bir kolu temsil ediyordu. Kuzeybatı Afrika'da Vehhabilerle aynı toprakları paylaşırlardı ve güneye doğru bir yayılım gösterememişlerdi. 18. Yüzyılda ortaya çıkan bu hareket, 1888 yılında Fransızlara karşı "cihat" çağrısı yapmasıyla tanınmaktaydı. Madaniye adındaki tarikat ise 1820 yılında kurulmuş ve en az Darkaviyye kadar katı bir anlayışı temsil etmişti. Trablus bu hareketin başkentiydi. Bu tarikatın kurucusunun oğlu Şeyh Cafer, ateşli savunucusu olduğu Panislamist fikirleri müritlerine aşama aşama benimsetmişti. Tahttan indirilmiş Sultan II. Abdülhamid'in durumu onun için önemli bir propaganda malzemesiydi. Daha önceleri Yıldız Köşkü'nde toplantılar yapığı sırdaşı eski sultan Şeyh için çok kıymetliydi. Çeşitli bölgelere gönderdiği müritleriyle diğeri tarikat mensuplarını etkileyip ortak bir hedefe yönelmeye uğraşmaktaydı. Sell, *The Religious Orders of Islam* adlı kitabının 73 ve 74. sayfalarında bu kişilerle ilgili özetle şunları söylüyordu; "*Şadiliye için onların öğretilerini aktaran birer öğretmen, Darkaviyye için ateşli reformist, Ulema ve sıradan Müslümanlar için de İslam Halifesi Sultanın gücünü abartıp yücelten hatipler olurlar. Sürekli olarak mevcut durumdan rahatsızlıklarını dile getirerek, bir gün tutsak Müslüman memleketlerinin kafirlerin boyunduruğundan kurtulacağına yönelik ümidi canlı tutmaya çalışırlar.*" Bu bahsi geçen tarikatın başkent Cezayir'de dergâhları vardı. Panislamist fikirleri ise Fas genelinde pek de rağbet görmüyordu.⁴⁷²

Yine Sell'e göre, modern zamanlarda İslam, Ekvator bölgesine Sudan'dan iki merkez yoluyla yayılmıştı. Batı tarafında, Atlantik sahili boyundan Senegal, Timbuktu ve Hause

⁴⁷¹ Sell, "The Dervish Orders in Africa", s. 63-64.

⁴⁷² Sell, "The Dervish Orders in Africa", s. 65.

topraklarına ulaşmıştı. Doğu tarafında modern hareket, Kadiriye Tarikatı şeyhi Seyyid Ahmed bin İdris'in 19. Yüzyılın başında gönderdiği misyonerler aracılığıyla başlamıştı. Nubia'da bu tarikata bağlanan çok sayıda Müslümanla birlikte bu elçiler Kordofan'da propaganda çalışmalarını başlatmışlardı. 20. yüzyılın başı itibari ile ise faaliyetler Senusiler tarafından sürdürülmektedir. Geçmişteki savaşçı yaklaşımların yerini daha barışsever metotlara bırakmıştı. Misyoner Sell'in gözlemlediği kadarıyla, putperest kavimler arasında her iki yolla da çok sayıda kişi hızlı bir şekilde Müslümanlaştırılabilmişti. 1908 yılı CMS Review adlı misyoner dergisinin Haziran sayısı 354. Sayfasında bu durumla ilgili şunlar aktarılmıştı;

“ Kuzey Afrika Müslümanları için güneye açılmakta eskiden doğal sınır olarak kabul edilen Sahra çölü artık aşılabilir bir engel değildir. Çölde yaşayan Pagan kabileler artık İslam'ın etkisine açık bir durumdadır. Dar geçitli sıradağlar eskiden Müslümanları durduran önemli birer engeldi. Ancak, bölgede hakimiyeti sağlayan korumacı Avrupalı yönetimlerin açtıkları yeni yollar bu engeli de ortadan kaldırmıştır. Bu durum Müslümanlara cesaret vermektedir. Şu unutulmamalıdır ki, eğer Pagan bir kabileye Müslümanlar sahip çıkarsa onları İncil ile tanıştırmak en az on kat daha zor olacaktır.”⁴⁷³

Misyoner Sell, Afrika'da en yakın zamanlı güçlü İslam propagandası Senusiye tarikatınca ortaya konduğunu iddia ediyordu. Bu tarikatın kurucusu Seyyid Muhammed bin Ali bin Senusi, Hicri 1206 (miladi 1791) yılında dünyaya gelmiştir. El Ezher'den mezun olduktan sonra bir süre Kadiriye Dervişleri arasında bulunmuş; daha sonra ise 1843'te kendi tarikatını kurmuştu. Mısır, Trablus, Merkezi Sudan, Tunus, Cezayir ve Senegambia'da açılan zaviyelerle hızlı bir gelişim kaydetmiştir. 1910'lu yıllara gelindiğinde ise üye sayısı 5-6 Milyonu bulmuştu. Vadaylar arasındaki Müslümanların neredeyse tamamı Senusi'ydi. Bunların sayısı yaklaşık 3 milyonu bulmaktaydı.⁴⁷⁴ Uzun bir süre bu hareketin karargâhı Mısır ve Trablus arasında, çölün ortasındaki bir vahadaydı. Burada idarecilerin olduğu bir birim ve tek seferde 700 öğrencisi olduğu söylenen bir de eğitim kurumu bulunuyordu.

⁴⁷³ Sell, “ The Dervish Orders in Africa ”, s. 65-66.

⁴⁷⁴ Sell, *The Religious Orders Of Islam*, s. 82.

Yine Sell'e göre, bu tarikatın Pagan kavimler arasındaki başarısı göz alıcıydı. Çad gölü sahillerinden Akdeniz'e uzanan şeritte tartışmasız bir şekilde en güçlü hareketti. 1885 yılında Vaday topraklarının kuzey batısı neredeyse tamamen paganken, 1888'de ise bu topluluğun neredeyse tamamı Müslümanlaştı. Çad gölü etrafındaki tüm topluluklar arasında İslam'ın etkisi günden güne artan bir şiddetle hissedildi. 1894 yılında yönetim merkezi, Türk toprağı olan Trablus'dan, Çad Gölü'nün kuzeybatısında kalan bir vaha olan El İstat'a taşındı. Bu stratejik olarak önemli bir hamleydi. Çünkü bu tarihten itibaren Senusiler, sürekli olarak Fransızlara sorun çıkaran ve tüm Müslüman olmayan unsurlara karşı derin bir nefret besleyen insanların yaşadığı Kanem'e uzanabildiler.⁴⁷⁵

Bir kale içinde yaşayan erişilmez Senusi Şeyhi, idaresi altındaki tüm topraklarda olup bitenleri hızlı habercileri sayesinde öğrenmekteydi. Ajanları onu tüm dünyayla ilgili gelişmelerden haberdar ediyorlardı. Kendisi de güncel yayınları takip ediyordu. Siyasi ve askeri anlamda teşkilatlanması eksiksizdi. Başka bir seyyaha göre ise El Kufra'daki Senusi merkezi, modern silahların bulunduğu tam bir cephanelikti.⁴⁷⁶ Ayrıca *CMS Review* adlı derginin 1907 yılı Haziran sayısının 352. sayfasında anlatıldığına göre, Senusi okullarında tüm yabancı unsurlara karşı nefret besleyen bir nesil yetiştirilmekteydi. 1900 yılında misyoner E.F. Wilson'ın bildirdiğine göre Nijerya'nın üst kısımlarına ulaşan Senusiler sürekli olarak sorun çıkarmaktaydılar. Tek bir hedef doğrultusunda kenetlenmiş, İslam'ın özüne dönüşü savunan ve tüm yabancı unsurlara savaş açmış Senusi dervişleri belki de bu toprakların gördüğü en etkin ve yaygın Müslümanlık propaganda çalışmalarını yürütmekteydiler.⁴⁷⁷ Silva White'a göre Cezayir'de, Senusi tarikatına bağlı entrikacıların girmediği delik kalmamıştı. Ona göre, Afrika'da barış ve huzuru sağlamaktaki en büyük engeli teşkil etmekteydiler. *La Confreire Musalmine* adlı kitabın Fransız yazarı Duvreyier'e göre Senusiler uzlaşılabilir düşmanlardı; Fransızların Kuzey Afrika'daki hakimiyeti adına tehlike arz etmekteydiler. Vaday Krallığı topraklarının Fransızlarca fethedilmiş olması belli ölçüde bu Panislamist hareketi

⁴⁷⁵ Sell, "The Dervish Orders in Africa", s. 68.

⁴⁷⁶ Arthur Silva White, *From Sphinx to Oracle*, Hurst and Blackett, Londra, 1899, s. 129.

⁴⁷⁷ Osmanlı Arşiv belgelerinde de gözüktüğü üzere, Avrupalı güçlere karşı ayaklanan Seyh Senusi, 1899 yılında bütün müritleriyle birlikte Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ifade etmiştir. (BOA. Y.PRK.MŞ.7/10.)

dizginlemiş olsa da sağlanan barışçıl ortamda kontrolsüz bir şekilde İslam'ın yayılmacı politikası devam edecekti.⁴⁷⁸

Misyoner Sell'in yaptığı gözlemler sonucunda, 20. yüzyılın başında İslam adına birçok siyasi engelin aşılması sonucunda Müslümanlık propagandası Afrika kıtasında hız kesmeden sürmekteydi. Öncelikli olarak Habeşistan'da kendine güçlü bir yer edinen İslam, özellikle Kuzey kesimlerde gücünü hissettiriyordu. *CMS Review* 1910 yılı Ekim sayısı sayfa 636'daki ifadelerle göre de kısa bir zaman sonra Kuzey Habeşistan'da Müslüman olmayan tek bir kişi dahi kalmayacaktı. Afrika'nın doğu sahillerinde bulunan Mombasa'daki halk ise son derece cahildi ve İslam konusunda da çok yüzeysel bilgilere sahipti. *CMS Report 1907-1908* adlı misyoner raporunun 52. sayfasındaki bilgilere göre, bu bölgede tarikatların etkisi son derece kısıtlı da olsa bölgede yaşayan Swahali halkı Hıristiyanlıkla ilgili her türlü fikre kapalıydı. Kendi inançları konusunda inatçı davranmaktaydılar.⁴⁷⁹ Uganda'da o dönemde dinsiz olan kabileler arasında ya İslam ya da Hıristiyanlık yayılacaktı. Hıristiyan misyonerlerin görevi İslam'ın ilerleyişini önlemektir. Çünkü, ünlü misyoner Mott'a göre, Orta Afrika'da eğer bir putperest Müslüman olursa, o kişi bu din hakkında ne kadar az şey bilse de veya bu dinin gereklerini tam olarak yerine getirmese de onun zihni artık Hıristiyanlığa açık değildi.⁴⁸⁰

Misyoner Sell, Kuzey Nijerya'da İslam'ın ilerleyişi son derece zayıf olduğunu haber veriyordu. Güçlü bir direnç gösteren Pagan kabilelerin bir kısmı Müslümanlarca saldırıya uğrasalar da imdada yetişen İngiliz yönetimi onları koruma altına almıştı. Müslümanlık propagandası, tarikat dervişleri tarafından değil, bölgede çok iyi karşılanan Hausa tüccarlarınca yapılıyordu. Bu topraklarda yaşayan Müslümanlar, diğerleriyle karşılaştırıldığında eğitilmiş sayılırlardı. Maliki mezhebine tâbi idiler ve Kur'an'ı okuyabiliyorlardı. Sell'in gözlemlerine göre, Kadı Beyzavî, Buhari ve Gazali'nin kitapları okunurdu ve onların öğretileri takip edilirdi. Zana ve Kato'da birkaç Müslüman'ın Hıristiyanlığa dönmesiyle belirgin bir tepki oluşsa da organize bir tepki ortaya konmamıştı. Pagan kabilelere yönelik Müslümanlarca ortaya konmuş ciddi bir çalışma da bulunmuyordu. Güney Nijerya'da ise İslami ilerleyiş çok daha belirgindi. Leknev Konferansı'nın yapıldığı 1911 yılından yaklaşık 80 yıl önce kurulmuş olan

⁴⁷⁸ Sell, "The Dervish Orders in Africa", s. 69.

⁴⁷⁹ Sell, "The Dervish Orders in Africa", s. 70.

⁴⁸⁰ Jonh R. Mott, "Present Aspect Of Missionary Work", *CMS Intelligencer*, London, Vol. 24, 1904, s. 17.

Tijaniye tarikatına mensup bazı Hausa Müslümanları, kuzeydeki kabilelere göre daha cahil ve geri kalmış güney kabileleri arasında Müslümanlık propagandasını yürütmekteydiler. Sell'in aktardığına göre, 1908 yılında yapılmış olan Batı Ekvatorial Afrika Rahipler Kurulu toplantısında Yoruba ülkesindeki hızlı Müslüman ilerlemesine dikkat çekilmiş ve bir an önce ciddi önlemlerin alınmasının elzem olduğu kaydedilmişti.⁴⁸¹

Nijer'in kuzeyindeki Nupe topraklarında yaşayan Pagan kabileleri, iç savaşlar ve köle ticareti yüzünden dağılma noktasına gelmişti. Sell, kentlerde yaşayanların genelde Müslümanlaştığını haber veriyordu. Ona göre, köylerde yaşayanlar ise kendi başlarına kaldıklarından genelde cahil kalmışlardı. Müslümanlıkla ilgili çok yüzeysel bilgilere sahiptiler. Sokoto'nun eski emirinin yanında İngilizlere karşı savaşan dervişler köylere dağılmış ve oralarda İslam'ı canlandırmaya çalışıyorlardı. Özellikle Bida ve çevresinde Tijaniye tarikatına bağlı olanlar etkindi. İngiliz hakimiyetinden sonra, siyasi durum Müslümanlar lehine dönmüştü. Örneğin W.R. S. Miller'ın Birleşik Sudan Misyonu Yıllık raporunun 62. Sayfasında belirttiği gibi ordu için alınan Pagan gençlerin sünnet ettirilmesi, özgür bırakılan kız ve erkek köle çocuklarının Müslüman emirlerin ellerine teslim edilmesi, yıkık camilerin hükümetçe tamir edilmesi, Müslümanlara ait bayramlara devlet yetkililerinin katılımı ve Müslümanlığa karşı direniş gösteren Pagan kabilelerin başına Müslüman idarecilerinin getirilmesi İngiliz idaresinin Müslümanlara karşı eğilimlerini göstermekteydi.⁴⁸²

Kuzey Nijerya'da çalışmalarda bulunan Sudan Birleşik Misyonundan Dr. Kumm'a göre İngiliz ordusu bölgeye gelmeden önce Pagan kabileler aralarına Müslüman tüccarları veya misyonerleri sokmuyorlardı. Ancak, işgalden sonra Kabile reisleri birer birer Müslümanlığa geçmeye başladı. *Munchiler* bile kapılarını İslam'a açmak durumunda kalmışlardı.

Sell'e göre, Sierra Leone topraklarında İslami ilerleme istikrarlıydı. *CMS Gazette* 1910 Ekim sayısı, Sierra Leone'nin 100 mil güneyindeki Mendi ülkesi ile ilgili şunları paylaşıyordu;

⁴⁸¹ Sell, "The Dervish Orders in Africa", s. 71.

⁴⁸² Sell, "The Dervish Orders in Africa", s. 72.

“Bu ülkeye Müslümanlığın girişi yakın tarihlidir. Fakat, neredeyse tüm şehirlere birer ikişer cami inşa edilmiştir. Propaganda için özel görevliler bulunmasa da her bir Müslüman aktif misyoner gibi hareket eder. Beş onu bir araya gelse hemen bir bölgede cami yapımı için oranın liderini ikna etmeye uğraşır. Müslümanlık için hemen ona Arapça dualarını öğretirler. Doğru veya yanlış okumasına çok dikkat etmezler. Alkol tüketmenin yasak olduğunu bildirirler. Dini esaslar konusunda çok derine inmeden yüzeysel bilgiler verdikten sonra Paganlıktan kalma alışkanlıklara veya uygulamalara çok karışmazlar. Bu durum da taraftar kazanmalarını kolaylaştırır. Yine de Hıristiyan misyonu açısından çok geç kalınmış sayılmaz. Mendi ülkesinde yaşayan yeni Müslümanların kafalarındaki İslami fikirler çok yerleşik değil. Vakit kaybetmeden yapılacak özenli çalışmalar, Müslümanların elde ettikleri ilerlemeleri tersine çevirebilir.”⁴⁸³

Misyoner Sell'in aktardığı kadarıyla Nyasa kenti valisi şöyle demişti; *“Bundan 8-10 yıl öncesine kadar buralarda birkaç nokta hariç Müslümanlık adına hiçbir şey yoktu. Ancak Arapların gelmesiyle özellikle Yaoslar arasında İslam hızla yayıldı. Nyassa Nehrinin batısındaki kabileler arasından ise bölgeye daha önceden gelen İskoç misyonu etkindir. Buradaki halk şevkle Hıristiyanlığı benimsemiştir.”*

Müslümanlığın Nyasaland'daki ilerlemesi Afrika'nın doğu sahili boyunca olmuştu. Sell'e göre, Zanzibar'dan gelen Araplar bu bölgede etkindi. Propaganda şeklinde çok önemli bir çalışma yapılmadan hareket kendi kendine büyümüşü. Tüm Yaoland topraklarında, yani Nyasa gölünden Doğu sahiline kadar, bütün köylerde bir cami ve bir din öğreticisi mutlaka bulunmaktaydı. Rodezya'da Müslümanlık adına fazla bir gelişme yoktu. Sadece maden işçileri arasında birkaç Müslümana rastlanabiliyordu. Güney Afrika'da İslam'ın çok agresif olduğunu söylemek zordu. Zambezi'nin güneyinde Müslümanlıkla ilgili ciddi bir girişime rastlanmıyordu.

Misyoner Sell konuşmasının son bölümünde Afrika kıtasının tamamı için misyonerleri uyarmış ve tüm dünyadaki Hıristiyanların acilen Afrika topraklarında Müslümanların önüne geçmeye çalışan misyona yardımlarını artırması ve durumun vahametinin farkına varması gerektiğini ifade etmişti. Ona göre, misyon tarihinin hiçbir döneminde alınması gereken önlemler bu derece aciliyet arz etmiyordu. 20. yüzyılın başında Afrika'daki İslam

⁴⁸³ Sell, “ The Dervish Orders in Africa ”, s. 73-74.

ilerleyiş o kadar geniş çaplı ve o kadar hızlıydı ki; eğer kilise evanjelik çalışmalarını bu topraklarda hızlandırmazsa, çok yakın bir süre içinde milyonlarca insan Müslümanlığı seçecek ve bir daha Hıristiyanlığa döndürülmeleri neredeyse imkânsız bir hal alacaktı.⁴⁸⁴

3.6.2. Rusya

Rus topraklarında görev yapan misyoner Meyer'den edindiğimiz bilgilere göre, 20. yüzyılın başında misyonerlerin Rusya'da yaşayan Müslümanlara yönelik yürüttükleri faaliyetlerde karşı karşıya kaldıkları en önemli zorluk, Müslümanların giriştikleri propaganda faaliyetleriydi.⁴⁸⁵ İslami eğilimler arttıkça insanların Hıristiyanlık konusunda ikna olmaları daha da güç olmaktadır. Ayrıca batı sistemine adapte edilmiş ilk ve ortaokulların sayısındaki artış göze çarpar nitelikteydi. Rus Devlet Kilisesine bağlı misyonerler, yerel halk tarafından birer Rus memur olarak kabul edilir ve onları Ruslaştırmak için o topraklarda yaşamaya başladıklarını düşünürlerdi. Ayrıca Meyer'e göre, Ortodoks misyonerlerin başarısızlığının sebeplerinden biri, görevli misyonerlerin yeterince bu işe kendilerini adamamış olmalarındandı. Misyonerler seçilirken genelde maneviyata değil de dildeki beceriye veya entelektüel birikime bakılırdı. Tabii ki kendi manevi eksiklikleri bulunan birinin başkasını maneviyat konusunda yeterince etkilemesi beklenemezdi. Halbuki, Protestan misyonerler için öncelik, güçlü bir maneviyat ve sınırsız bir özveriye sahip olmaktı. Tüm bunların yanında Meyer, Ortodoks inancında önemli bir yer tutan azizlere olan aşırı bağlılık, çok sayıda farklı türdeki ayin ve kiliselerde bulunan figürlerin ve çizimlerin Müslümanları bu inançtan uzak tutan unsurlar arasında olduğunu belirtiyordu. 1911 yılına gelindiğinde Meyer'in tespitlerine göre, Rus topraklarında görev yapan misyonerler arasında genel bir tedirginliğin var olduğu söylenebilmekteydi. Bu tedirginlik genelde yaklaşık 20 milyon Müslümanın birlik olup ayaklanma çıkarabileceği üzerineydi. Hatta bu duygu Ortodoks kilisesinin genelinde de hissedilmekteydi. Panislamizm idealleri çerçevesinde uyanışa geçen Müslümanlar karşısında Meyer'e göre kilisenin yeterli donanıma sahip olması gerekmektedir. Onun

⁴⁸⁴ Sell, "The Dervish Orders in Africa", s. 74-75.

⁴⁸⁵ Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde Müslüman Tatar mollalar ve şeyhlerine inanan Kreşinler, (Vaftiz edilmiş Tatarlar) Rus misyonerleri, propagandacı ve pedagoglar yerine molla ve şeyhleri tercih etmişlerdir. Bu ilk bakışta okuyanlara zıt bir görüş gibi gelecektir. Evet, zıt bir durum ihtidâ hareketinde vuku bulmuştur, cedidci ve modernistlerin cahil ve pedagojik formasyondan uzak bulunduğu geleneksel İslam'ın liderleri olan şeyh ve mollalar Rus misyonerlerin en büyük belahıları olmuştur. (İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Bayrak Yay., İstanbul, 2009, s. 222-223.)

ifadeleriyle, Ortodoks kilisesinin durumu, Golyat karşısındaki Davud gibiydi. Fakat bu Davud, gerçeği kadar Tanrı'ya iman edip elindeki sapan ve taşlarla keskin kılıçlı koskoca bir devin karşısına çıkabilecek potansiyele sahip değildi. Düşmanı karşısında dizleri titreyen neferlere sahip bir kilise topluluğunun, gözü kara, inançlı Müslümanları kendi cephesine çekmesi ve kale gibi duran İslam'ı alt etmesi neredeyse imkânsız gözükmekteydi. Zaten hiçbir gerçek evanjelik faaliyet içinde bulunmadıklarını kendi misyoner raporlarında da dile getirmekteydiler.⁴⁸⁶

İslam birliği veya Panislamizm ile ilgili faaliyet ve teşebbüslerin Hıristiyan misyonerlerce dikkatle izlendiği açıktır. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında, hilafet eksenli ve dış politikaya yönelik bu faaliyetlerin, batılı sömürgeci güçlere karşı bir tepki olarak doğduğu bilinmektedir. Bu dönemdeki Panislamist faaliyetlerin özellikle Afrika kıtasında ve Hindistan'da tarikatlarca yönlendirilmiş olması da ilgi çekici bir husustur.⁴⁸⁷ Haccın bu konuda taşıdığı önem de özellikle misyonerlerce dile getirilmiştir. İslam birliği ile ilgili ilk kıvılcımlar Hindistan ve Mekke'de atılsa da tek bağımsız Müslüman devlet Osmanlı'nın ve II. Abdülhamid'in siyasi birliğe ilişkin yaklaşımlarının da misyonerlerce önemsendiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak ünlü tarihçi Toynbee'nin de dediği gibi, emperyalizmin kıskacındaki Müslümanlar için baş vurulabilecek tek politik dayanak Osmanlı Devleti'ydi. Müslümanlar arası dayanışmadan güç alan Osmanlı eksenli Panislamist söylemler bağımsızlıklarını kaybetmiş Müslümanlara bir çağrıda bulunuyordu. Nitekim ne Osmanlı Devleti ne de başka bir güç o dönemde Müslüman dünyanın çağrılarına cevap verebilecek nitelikte olup bir bütün olarak İslam dünyasını birleştirip bağımsızlık elde edebilirdi.⁴⁸⁸

3.6.3. Malezya ve Doğu Hint Adaları

1911 Leknev Konferansı'nda görevli olduğu Malezya ilgili bir konuşma yapan misyoner Adriani'ye göre, bu bölgede Müslümanlık propagandası bazı genel özelliklere sahipti. Kendi vatanlarını terk edip Malezya sahillerine geçici veya kalıcı yerleşmeyi hedefleyen Müslümanlar genelde ticari dürtülerle yola çıkarlardı. Fakat bu kişilerin içinde, gittikleri

⁴⁸⁶ Jennie Von Meyer, "Islam in Russia", *Islam and Missions*, New York, s. 261-263.

⁴⁸⁷ Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği" Hareketi (1876-1878), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Mayıs 1998, s. 113.

⁴⁸⁸ Arnold Toynbee, *A Study of History*, Vol. 8, Oxford University Press, Londra, 1979, s. 692,694.

yerdeki insanları kendi dinine çevirmek gibi bir dürtü her zaman için mevcuttu. Malezya’da yaşayan yerel halkın güçlü aile bağları olduğu bilinen bir husustu. Bir arada yaşayan ailelerden oymaklar, oymakların birleşmesiyle kabileler ve kabilelerin birliğiyle de geniş topluluklar oluşmuştu. Bu yüzden bir aileye mensup olmayan birinin ticaret yapması veya güvenliğini sağlaması neredeyse imkansızdı. Bu sebeple, bölgeye yeni gelen bir Müslüman, hemen bir aileye dahil olmanın yollarını araştırırdı. Bunu sağlamanın en kolay yolu ise, pagan ailelerinden birine mensup bir kadınla evlenmekti. Yüzeysel de olsa kocasının dinine geçen kadın sayesinde, Müslüman aileler yavaş yavaş genişlerdi. En sonunda da kendi şeflerine sahip Müslüman bir kabile teşkil edilmiş olurdu. Sumatra, Java ve diğer Malezya adalarında takip edilen bu sisteme, 1911 yılına gelindiğinde Orta Celebes’te de rastlamak mümkündür.⁴⁸⁹

Yine Adriani’nin aktardığına göre, bazen de önemli sayıda Müslüman aile birlikte göç edip sahil şeridinde yerleşir ve kendi şefini belirleyerek iç işlerinde siyasi bir birlik teşkil ederdi. Her ne şekilde olursa olsun, Müslümanların etkisi iç bölgelere sirayet kolaylıkla ederdi. Böylesi bir durumun oluşmasında değişik etkenler söz konusuydu. Örneğin, Müslümanlar genel olarak ticaretle ilgilenmekle beraber tarımla uğraşanları da vardı. Ancak, onların ürettikleri ihtiyacı karşılayamazdı. Bu nedenle kıyı bölgelerde yaşayan Müslümanların iç bölgelerde yetişen ürünlere, özellikle de pirince gereksinimleri ortaya çıkardı. Cebindeki parayla iç bölgelere giden bir Müslüman tüccar, kıyafetiyle, konuşmalarıyla oradaki halkı nasıl etkileyeceğini iyi bilirdi. Sürekli olarak pagan adetlerini küçümse de kabile şeflerine hoş görünmeye çalışmaktan geri durmazdı. Müslüman kadınlar ise her zaman güzel giyinmeye çalışırlardı. Sürekli olarak yük taşımadıklarından veya tarla işiyle ilgilenmediklerinden bahsederlerdi. Tek yaptıklarının örgü örüp, dikiş dikmek olduğunu pagan komşularına anlatırlardı. Böylece, onların dikkatini çekerek, bu tür adetlerin onlarca da taklit edilmesini sağlarlar ve İslam propagandasında üstlerine düşeni yapmış olurlardı. Adriani’ye göre, belki bu anlatılanlar batılı biri için çok şey ifade etmeyebilir veya bunların dini yayılma ile bağlantısı kurulamayabilirdi. Çünkü, batılılar için din genelde hayatın bir parçasıydı ve belirli sınırlar içinde yaşanan bir olguydu. Halbuki bu topraklarda yaşayan pagan halk için din demek hayatın kendisi demekti. Kabileleri meydana getiren ve bir arada tutan en önemli

⁴⁸⁹ Adriani, “Moslem Advance in Malaysia”, s. 222.

faktörlerdendi. Kabile içindeki hiyerarşinin oluşmasında en başta göz önünde tutulan faktörler dini kaynaklıydı. Günlük yaşayışın, adetlerin, geleneklerin, kanunların içinde hep dini faktörler vardı. Bu sebeple putperest bir kabile mensubu Hıristiyan veya Müslüman olduğunda, tekrar eski yaşayışına dönmesi mümkün olamazdı. O da gerek dış görünüşüyle gerekse yeme içmesi ile yeni mensup olduğu dinin temsilcilerine benzemeye çalışırdı.⁴⁹⁰

Misyoner Adriani yaptığı konuşmada, Müslüman tüccarların ticari kaygılarla dinini rastladığı yerel halktan kimselere öğretmeye çalıştığını öne sürüyordu. Tüccarların sarık, nakışlı ceket ve gümüş kılıflı hançer gibi malzemeleri satarak önemli bir gelir elde ettiklerinden bahsediyordu. Kıyafet konusunda çok meraklı olan yerel halktan bazılarının, kendilerinden üstün gördükleri bu kişilere benzemek istediklerini, onlar gibi giyinip onların adetlerini taklit ettiklerini ifade ediyordu. Daha sonra ise, bu kişilerin öğrendiklerini kabilesindekilere aktardığını ve yeni bir dini gelenek etrafında insanları toplamayı başararak onların liderliğine kadar yükselebildiklerini haber veriyordu. Ona göre, bu taklitçi kimseler din konusunda kendi kabilelerinde tek başvuru kaynağı olduklarından birden o kabiledaki en önemli kişi oluveriyorlardı.⁴⁹¹

Adriani'nin bu konuyla ilgili son ifadelerine göre, tüm bunlara bakılarak, bu tüccar Müslümanların birer ajan veya kurnaz politikacı oldukları çıkarımı yapılmamalıydı. Her şey çok doğal bir şekilde gelişirdi. Pagan bir kabileye ulaşan tüccar ilk olarak kabile şefiyle temasa geçerdi. Ona bir hediye takdim eder ve orada bir süre kalabilmesi için ondan izin isterdi. Aslında istediği şey onu müşterisi yapmaktı. Çünkü, o kabile içinde maddi kaynağı olan veya harcama yetkisi olan kişi oydu. Eğer tüccar parası olmayan bir şefe rastlarsa pirinç, darı, sığır, at veya köleyi de karşılık olarak kabul ederdi. Ona türlü yollardan dinini anlatırken, satacağı ürünlerin de tanıtımını yapardı. Tüccarlar, karşılıklarını borçlandırmayı severdi. Çünkü, sonraki seferlerde ona bağlı kalacaklarını bilirdi. Bu şekilde, sürekli olarak kabilenin içine girebilme hakkı edinirdi. Ayrıca, şefin izni ile kabile içindeki yetenekli çocukları yanlarına alarak onların iyi birer Kur'an okuyucusu olması için eğitim almalarını sağlardı.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", s. 223.

⁴⁹¹ Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", s. 223-224.

⁴⁹² Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", s. 225-226.

Birçok misyonere göre Müslüman propagandasının başyapıtı Hollanda Doğu Hint Adaları'nda gerçekleşmişti. Böyle bir başyapıtın en açık örneği, dört milyon yerleşik halktan üç buçuk milyonunun İslam inancını ikrâr ettiği Sumatra'daydı. Bu durum misyoner Simon'a göre gerçek manada hayrete düşürücü bir sonuçtu; çünkü, hiçbir şekilde Müslüman propagandası için yapılmış aşırı fedakârlıkların, çekilen çilelerin, bu uğurda verilen şehitlerin bir kaydına ulaşılammıştı. Tüm süreç kendiliğinden, otomatik bir şekilde oluşmuştu. Calabar ve Coromandel sahillerinden yola çıkan Arap tüccarlar, Sumatra'nın doğu limanlarına ulaştıktan sonra, 14. yüzyılda oraya yerleşmeye başlamışlardı. Bir yandan ticaret yaparken, bir yandan da İslam'ı yaymışlardı. Üstelik 13. yüzyıldan beri, Kuzey Sumatra ile Arabistan arasında süre gelen ticari bir bağ mevcuttu ve bu ticarete, Sumatra'nın kuzeybatı sınırında yer alan Açe Müslüman Krallığı'da yardımcı oluyordu.⁴⁹³

20. yüzyılın başına gelindiğinde bu propaganda çalışmalarının henüz sonlanmadığı gözükmekteydi. Hâlen daha tüm İslamlaştırma çabalarına direnip eski putperestlik inançlarına sıkı sıkıya bağlı kalan Malay kabileleri mevcuttu. Bunlardan biri, adanın tam ortasında, Palembang ve Benkulen arasındaki Lemateng nehrinin üst kısımlarında yaşayan Umneses kabilesi, bir diğeri de yok olmaya yüz tutmuş, Manungkabon bölgesi sınırındaki Lus kabilesiydi. Misyoner Simon'un tespitlerine göre, İslami baskılara en çok direnenler, güney kabileleri haricindeki Batak halkıydı.

Bizzat yıllarca bu bölgede yaşamış misyoner Simon'un hesaplamalarına göre 625.000 Bataktan, 125.000'i Müslüman'dı. Fakat, bir nesil öncesine kadar, tüm bu insanların büyük bir çoğunluğu Protestan misyonerlerinin tesiri altında kalmıştı. Yaklaşık 62.000'i vafiz edilerek Hristiyanlaştırılmış ve düzenli cemaat toplantılarıyla teşkilatlandırılmıştı. Bu sayıya ek olarak, 10.000 kadar da Hristiyanlık öğrencisi mevcuttu. Bataklar arasında sayısal olarak İslam'ın üstünlüğü bariz de olsa, kalan 430.000 putperestin İslam'dansa Hristiyanlığa daha yakın olduğu söylenebilmekteydi. Buna ek olarak, bu halkın Müslüman kısmı, Mandailing'in güney bölgelerine tecrit edilmişti. Çok azı Hristiyanlaşmış olsa da Protestan misyonerlerin çabalarıyla, Batak ülkesinin geri kalanında Müslümanlık propagandasının önüne set çekilmişti. Dahası, Simon'un iddialarına göre Hristiyan misyonerler, daha önceden Müslümanlığı kabul etmiş

⁴⁹³ Simon, "İslam in Sumatra", s. 205.

topraklarda da karşı atağa geçmiş bulunmaktaydı. Müslümanlar ve putperestler arasında misyoner çalışmaları sayesinde, Sumatra’da, yaklaşık 500 yıldır süregelen başarılı İslami propaganda çalışmalarına bir dur denilebilmişti.⁴⁹⁴

G. Simon’ın bildirdiğine göre Mekke, Panislamist düşüncelerin çoğunun doğduğu yerd. Orada sürekli olarak geçmişte Müslümanların zalim Hıristiyanları kutsal savaşlarda nasıl alt ettiği kulaktan kulağa anlatılmaktaydı. 20. yüzyılda Hıristiyanlığın sahip olduğu gücün geçici olduğu ve Allah’ın bir gün bu gücü onlardan alacağına inanılıyordu. İstanbul’daki Sultan ile ilgili efsanevi hikayeler anlatılmaktaydı. Onun, Avrupa’daki altı kralı nasıl tahtan indirip vergiye bağladığı herkesin dilindeydi. Herhangi biri Mekke’de, İslam dünyasının geleceği ile ilgili beklentileri kolaylıkla görebilirdi.⁴⁹⁵

Simon’un 1911 Leknev Konferansı’nda Malezya ile ilgili yaptığı konuşmada belirttiği üzere, Doğu Hint Adaları, Müslümanların ruhani merkezi Mekke etrafında oluşan İslam birliğine günden güne daha da yaklaşmaktaydı. Yalnız kalmaktansa bir birlik içinde bulunmak bölge halkını kendinden daha emin bir ruh haline sokmuştu. Mekke’deki durumun siyasetle çok alakası olmasa da bu tür bir birlik ruhunun Hıristiyan güçlere karşı duyulan nefreti körüklediği bir gerçektir. Mekke Şerifinin Türk devleti ile yakın ilişkileri bulunmaktaydı. Bunun da etkisiyle, Mekke’ye gelen her hacı adayını bir şekilde Panislamizm fikirleriyle tanıştırdı. Örneğin Hollanda Doğu Hint Adalarındaki isyanların çoğunda Mekke’den gelen hacıların kışkırtıcı bir rol oynadığı biliniyordu. Hacılık, birbirinden kopuk, önemsiz kişileri bir araya getirip bir birliğin parçası haline getiren önemli bir araçtı. Mekke, idealize edilmiş İslam birliğinin bir minyatürüydü. Dünyanın her yerinden gelen Müslümanlar, İslam’ın insanlığın kurtuluşu için tek din olduğuna inanırlardı. İslam adına altın çağın çok yakın olduğuna iman etmiş hacılar, memleketlerine döndüklerinde bu hedefi gerçekleştirmek adına her şeylerini feda edebilecek birer nefere dönüşürlerdi. Her hacı, Müslümanlık propagandasının bir parçasıydı.⁴⁹⁶

Aslına bakıldığında Simon’un tespitlerine göre, Mekke’ye gidip dönmüş olan Müslümanların din ile ilgili bilgileri çok da artmamaktaydı. Fakat onlar artık orada

⁴⁹⁴ Simon, “Islam in Sumatra”, s. 206.

⁴⁹⁵ G.K.Simon, “Pan-Islamism in Malaysia”, *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 87.

⁴⁹⁶ Simon, “Pan-Islamism in Malaysia”, s. 88.

gördüğü ve yaşadığı ortamı aktarmaktan geri durmayan birer propagandacıya dönüşmüş olurlardı. Arabistan'da ne yaşıyorsa onu anlatırlardı. Böylece, Arap tarzı düşünce en uzak dağ köylerine bile ulaşabiliyordu. Hacılığın bir diğer sonucu da milliyetçi düşünceleri baskılamasıydı. Örneğin, tüm dünyanın hayran kaldığı Hint kültürü bile bir Hindistanlı hacı için önemsizdi. Çünkü, ona göre artık her türlü kültürel öğenin başlangıç noktası İslam'ın doğuşuydu. Milli öğeler, hacılık ile birlikte önemini kaybediyordu. Shouck Hurgronje adlı yazara göre, en yeni hacılar bile kendi memleketlerindeki eski adetlere ve geleneklere yabancılaşıyordu. Çünkü, bu tür öğeler onlara eski, İslam'dan uzak günlerini hatırlatıyordu. Tüm milliyetçi düşüncelerin ve eski adetlere bağlılığın yerini, İslam Krallığının vadettiği birlik arzusu alıyordu. Hacılıktan dönüşte vatanseverlik hissi bir kenara bırakılıp gerçek birer Müslüman olunuyordu.⁴⁹⁷

Simon konuşmasında ayrıca Hint Adaları'ndaki İslami hareketin hafife alınmaması gerektiğini söylemişti. Ona göre, bu adalarda yaşayan Müslümanlar her ne kadar İslam'ı kuralları tam olarak tatbik etmeseler de ve her ne kadar inançları son derece mekanik ve Putperestlikten kalma bazı adetlerin etkisinde de olsa, Mekke ile olan bağlantılar arttıkça bu durum değişmekte ve daha çok Araplara benzer bir inanca sahip olmaktaydılar. Doğu Hint Adaları'nda iki dini güç çarpışmaktaydı: Doğu Hint Animizmi ve Arap İslam'ının tektanrıcılığı. Simon'un gözlemlerine göre, 20. yüzyılın başında halen daha Animizm bu topraklarda etkisini yitirmemişti. Mekke'yle oluşabilecek bir birlik yoluyla İslam, Animizm'in gücünü eritebilirdi. Ancak, bulunan yeni dini formüllerle Animizm bölge insanının kalbindeki yerini koruyabilmesi de muhtemeldi.⁴⁹⁸

1900'lü yılların başında Doğu Hint Adaları'nın her yerinde İstanbul'daki Sultan, peygamberin yeryüzündeki temsilcisi, halifesi olarak kabul ediliyordu ve onlar için dini hükümdardı. Onun nezdinde tüm Müslümanların bir araya geleceğine dair bir inanç mevcuttu. Ancak Simon'a göre sorun şuydu ki; İstanbul'daki Sultan ister kendini dini lider olarak görsün ister görmesin, pratikte Müslümanlar üzerinde Hindistan ve Fas'da kendini Halife ilan edenlerden daha üstün bir yanı yoktu. Böylesi bir durum bilinirken, yine de İstanbul'daki Sultan'ın, İslam dünyasının bütün büyük hedeflerinin odağında

⁴⁹⁷ Simon, "Pan-Islamism in Malaysia", s. 89.

⁴⁹⁸ Simon, "Pan-Islamism in Malaysia", s. 90.

olduğu Doğu Hint Adaları'nda yaşayan Putperest kabileler arasında bile söylenegelen bir husustu.⁴⁹⁹

İstanbul'daki Türk hükümdarın bir gün gelip tüm Müslümanları kurtaracağı inancı, Doğu Hint Adalarındaki halkın Hıristiyan Avrupalı yönetime karşı sessiz kalmasında etkiliydi. Simon'a göre Mekke'den gelen hacılar bölge halkına şöyle telkinlerde bulunuyorlardı; *"Bu Hıristiyan rejim bize Allah tarafından gönderilmiş bir imtihandır. Eğer cenneti istiyorsanız, şimdiki zor şartlara katlanmalı ve sabırlı olmalısınız. Gelecekte Her şey daha iyi olacak. Beyaz insanlar şimdi daha güçlü, daha akıllı da olsa, gelecekte cehenneme yakıt olacaklardır."* Simon, Müslümanların İstanbul'daki Osmanlı Sultanı'na bu denli kıymet vermelerinin başlıca sebebinin, onun 1911 yılında halen daha Müslümanların lideri olarak kabul edilmesi olduğunu söylüyordu. Ayrıca Avrupa'da en çok kabul gören Müslüman hükümdar olduğu bir gerçektir. Alman İmparatoru ona hediyeler göndermekteydi. Diğer Avrupalı liderler ona karşı çıksa da hepsinin sarayda birer temsilcisi bulunmaktaydı. Doğu Hint Adalarındaki pek çok camide Sultan'ın isminden bahsedilirken onun bu toprakların yasal hükümdarı olduğu söyleniyordu. Simon'a göre, Osmanlı sultanı böylesi bir güce ve saygınlığa sahip olduğundan Müslümanların zihninde şöyle bir düşünce vardı; *"Bir gün kutsal bir savaşla Hıristiyan yönetim imha edilecek!"*⁵⁰⁰

Hollanda Doğu Hint adalarında bu bahsedilen fikirler çok yeni olmamakla beraber başka topraklarda da bu tür görüşlere rastlanabilmekteydi. 1875 yılında Borneo'da görevli Waldemar Zimmer'in aktardığına göre, o bölgedeki Müslümanlar, tüm Avrupa devletlerinin İstanbul'daki Sultan'a vergi ödediğine inanıyorlardı. Ayrıca Elder Julius, Borneo'daki bir hacının şöyle dediğini aktarıyordu; *"Türkiye Sultanı yeryüzündeki herkesi Müslüman yapacak; olmak istemeyenleri ortadan kaldıracak!"* Yabancı adetlere ve inançsızlara karşı toleranslı davrandığı için Osmanlı Sultanı, Sudan'daki fanatik Senusilerce yadırganmaktaydı. Ancak misyoner Simon, Doğu Hint Adaları'ndaki Müslümanların, onun İslam'ın koruyucusu olarak özel bir görev üzerine Avrupalı güçlerle iletişimde olduğuna inandıklarını aktarıyordu.

⁴⁹⁹ Simon, "Pan-Islamism in Malaysia", s. 90-91.

⁵⁰⁰ Simon, "Pan-Islamism in Malaysia", s. 91.

Simon'a göre, Bab-ı Âli'ye karşı, Hollanda Doğu Hint Adaları'nda hissedilen duyguların kaynağının ne olduğu çok da net değildi. 1896 yılında Hollanda'daki gazetelere göre, Osmanlı Sultanının, bu adalardan seçtiği çocukları eğitim almaları için İstanbul'a getirtmesi oldukça önemli bir adımdı. Bu durum, örneğin İngiliz Hindistan'ında yasaklanmıştı. Batavya Müslümanları ise bizzat kendileri çocuklarını göndermek arzusu içindeydi. Hatta prensler bile İstanbul'a yapacakları bir seyahatin hayallerini kuruyorlardı. 1898 yılında İstanbul'da çıkan Malumat adlı gazetede çıkan yazılarda Malaylar, kendi dinlerinden olmayan hükümetlerine karşı isyana teşvik ediliyordu. Hilalin eninde sonunda dinsizleri ve Hıristiyanları alt edeceği yazılıyordu. Bu gazetenin yayınları çoğu yerde yasaklanmış olsa da benzer karakterdeki yazılar Singapur üzerinden yayılmaktaydı. Tüm bunlar, Sultan'ın, bir şekilde Avrupalı güçlerin Müslüman ülkeler üzerindeki egemenliğini yıkacağına dair duyulan ümitleri göstermektedir.⁵⁰¹

Simon'a göre, Panislamizm Müslüman propagandasının en önemli unsuruydu. Avrupalı güçlerin tahakkümü altında yaşayanlar için bir kurtuluş ümidiydi. Bundan dolayı, Hollanda Doğu Hint Adaları'nda yaşanan dini-politik hareketlerin özünde Panislamist fikirler vardı. Tabii ki, bazı Müslümanlar Avrupalı güçlerin yönetimlerinden sağladığı faydalardan dolayı memnun gibi gözükse de sessiz çoğunluğun bir isyan sırasında nasıl davranacağı şüphe konusuydu. Simon'un iddialarına göre, aktardığı kadarıyla, adalarda yaşayan insanların 20. yüzyılın başındaki duruma ses çıkarmamasının sebebi aslında herhangi bir girişimin başarı şansının çok az gözükmesiydi. Örneğin, doğa üstü güçlere fazlasıyla inanan Java halkına göre, Avrupalı güçlerin "gayb" dan gelen bir güçleri vardı. Ancak bu kader değişecekti. Bir gün Allah, "kafirlerin" yönetimine bir son verecekti. Bazılarına göre, bu güne hazırlık için sihirle ilgili insanların kendilerini geliştirmeleri gerekiyordu.⁵⁰²

Yine Simon, bölge halkının "İlmullah" inancına göre, Tanrı'nın bu bölgede yaşayanlara, inançsızlara karşı yapılacak bir savaşta lütufta bulunacağına inandıklarını iletliyordu. Ona göre, bu tür bir güven en ümitsiz anlarda bile insanlara güç verebilmekteydi. Örneğin, Kuzey Sumatra'daki Açeliler'in, 1873 yılında Hollandalılara karşı başlattıkları savaş 1911'de henüz sonlanmamıştı. 1300 yılından beri Müslüman olan bu fanatik kabile ile

⁵⁰¹ Simon, "Pan-Islamism in Malaysia", s. 92-93.

⁵⁰² Simon, "Pan-Islamism in Malaysia", s. 94-95.

ilgili abartılı hikayeler her yerde anlatılmaktaydı. Onların kurşunu havada yakalayabilen insanlar olduğu bile söylenirdi. Bu ilginç insanların verdiği yıllarca süren mücadele, kutsal bir savaş modeli olarak ada yerlilerinin gözlerinin önünde durmaktaydı. Her bir fanatik Müslümanın kalbinde Simon'un tespitlerine göre, İslam birliği ile ilgili gizli hedefler, ümitler yatmaktaydı. Bu ütopyik arzu, içinde bulunduğu durumu kabullenmemeyi ve bir an önce egemenliğini elde etme isteğini doğurmaktaydı. Adadaki Müslümanlar, Hıristiyanların üstünlüğünün tamamıyla yapay bir olgu olduğuna ve Allah'ın bunu bir gün mutlaka sonlandıracağına inanıyorlardı.⁵⁰³

3.7. Protestan Misyonerlerin İslam'ın Geleceği ile İlgili Görüşleri

1906 Kahire Konferansı'nda Hollanda sömürge idaresi altındaki Doğu Hint Adaları'ndan Cava ile ilgili bir konuşma hazırlayan Hollandalı misyonerler Albers ve Verhoeven, bu konuşmanın giriş kısmında J.H. Wyckoff'tan bir alıntıya yer vermişlerdi. Bu alıntıda, Müslümanlara yönelik çalışmalarda bulunan Protestan misyonerler adına İslam'ın geleceği hakkında şöyle bir öngöründe bulunulmuştu;

“Şu ana kadar, Türkiye'den gelen yetersiz sonuçlara bakarak, Müslümanlar arasında yapılan misyonerlik çalışmalarının başarısız olduğunu düşünerek çok aceleci davrandık. Unutmamalıyız ki, bu Türk İmparatorluğunda, Müslümanlar başka bir dine geçmek büyük bir suçtur. İslam'ın sivil idare tarafından desteklenmediği ülkelerde, Müslümanlara ulaşmak kesinlikle imkânsız bir iş değildir. Hilalin politik gücü zayıfladıkça, sürü sürü Müslümanın Haç sancağı altında toplanacağını bekleyebiliriz.”⁵⁰⁴

Batı Afrika'da uzun süre misyoner faaliyetler yürütmüş W.R. Miller yine aynı konferansta, İslam'ın bu topraklardaki geleceği ile ilgili şu sözleri sarf etmişti;

“Batı Afrika Müslümanlarında dikkatli bir gözlemcinin fark edebileceği en belirgin değişiklik, zaferleriyle kibirli bir şekilde övünen bir topluluktan korkak ve dalkavukça itaat eden bir güruha dönüşmesidir. Mısır'a ait Sudan'ın Hıristiyanların eline geçmesinden daha büyük bir öneme sahip olmasa da Fulani (Sokoto) iktidarının devrilmesi, İslam dünyasının aldığı en önemli darbelerden biridir. Tek umutları, hep geleceği söylenen ama hiç gelmeyen veya gelmiş olsa bile ortadan

⁵⁰³ Simon, “Pan-Islamism in Malaysia”, s. 95-97.

⁵⁰⁴ Albers, Verhoeven, “Islam in Java”, s. 234.

kaldırıldığı söylenen Mehdi'dir. Ancak, bu arada Hristiyanlığın dünyanın sonu ile ilgili ne söylediğini öğrenmeye çalışmak gibi korku dolu bir beklenti havası mevcuttur. Halen daha gururunu koruyan, ruhları incinmiş insanlara yönelik geniş kapsamlı bir propaganda için şartların olgunlaştığı aşikârdır. Batı Afrika'daki misyonerler de kabul edecektir ki, bu şans ilk olarak siyasi, daha sonra da manevi açıdan geçen 5 veya 10 yılın en büyüğüdür."⁵⁰⁵

Misyoner Zwemer'e göre ise, Arabistan'daki İslam'ın geleceği üç temel faktöre göre biçimlenecekti. Necd, Yemen ve hatta Hicaz'daki bağımsızlık ruhu, Türk yönetimi altında rahatsızdı. İsyanlar artık kronik bir hal almış ve bir devrimi işaret etmeye başlamıştı. Şam'dan Mekke'ye, oradan da daha güneye uzanması planlanan demiryolu, Sultan'ın ellerini Arabistan'dan çekmesini isteyenleri zorlayacak bir gelişme olacaktı. Fakat, demiryolu açıldığında, belki de Türk askeri birliklerini taşımanın yanında, başkalarına da kapıları açabilecekti. Bu ve bunun gibi Arabistan'daki Türk ve Araplar arasındaki sonu gelmez çekişmeler gelecekteki muhtemel çatışmaların ilkinin oluşturmaktaydı.⁵⁰⁶

Yine Zwemer'e göre, ikinci ve daha önemli olan faktör ise, Arabistan'daki İngiliz politikasıydı. Tüm ülkenin Birleşik Krallığa muazzam bir borcu bulunmaktaydı.⁵⁰⁷ Dışarıdan bakan birine, şüphesiz, İngilizlerin Aden bölgesindeki politikası oldukça sert gelecekti. Araplar ise bu durumu uygun görmekteydiler. Hadramut ve Uman kıyılarındaki İngiliz baskısıyla barış sürdürülmekte ve silahlı gemilerle korsanlık önlenmekteydi. İran körfezindeki İngiliz prestiji, yavaş ama sağlam adımlarla yerleşmekteydi. Peki, İngiliz siyasetinin Arabistan'daki hedefi neydi? Zwemer, bu soruyu yanıtlayabilenin, bu karanlık yarımadanın büyük bir kısmının geleceğini de okuyabileceğini iddia ediyordu.

Üçüncü faktör ise Hristiyan misyonerliği idi. İngiliz ticareti ve siyaseti ile taşınan batı medeniyetinin İslam'ı değiştirmesi kaçınılmazdı. Mısır ve Hindistan'da olduğu gibi, Arabistan'da da misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte İslam ile bir çatışmaya girilmesi söz konusu olabilecekti. Misyon açısından ilk yıllardaki sonuçlar bile pek çok insanın beklediğinden daha iyiydi. Genel hatlarıyla bakıldığında, Arabistan'daki misyonun çok fazla gayret ve adanma gerektirdiği apaçık belliydi; yine de her geçen sene

⁵⁰⁵ Miller, "Islam in West Africa", s. 49-50.

⁵⁰⁶ Zwemer, "Islam in Arabia", s. 110.

⁵⁰⁷ S.M. Zwemer, *The Cradle of Islam*, Fleming H. Revell, New York, 1900, s. 218-232.

çabaların artması misyonerlerin ümidini artırmaktaydı. Bölgede girişilen farklı boyuttaki faaliyetlere ilişkin ise çok fazla bilgi verilebilmesi pek de mümkün gözükmemektedir. Hâlen daha Kuran'ın taviz vermez ruhani gücü altındaki bu topraklarda gizlilik esastır.⁵⁰⁸

1911 yılında gerçekleştirilen Leknev Konferansı'nda İran'la ilgili bir sunum yapan Esselstyn, İran'da o dönemde yaşanan siyasi belirsizliğin ve kargaşanın İslam dini ile ilişkisini anlatmanın hayli güç olduğunu belirtiyordu. İran'ın resmi dini İslam'dı. Hiçbir şekilde ülkede dini özgürlük olduğunu söylemek mümkün değildi. Ulusal meclisin görev tanımının yapıldığı Anayasanın ilk bölümüne göre, bu meclisin görevi Peygamberin koyduğu kuralları uygulamaktır. Bu şu anlama gelmekteydi; Anayasal Monarşik düzen Kur'an'ın öğretilerinin dışına çıkamazdı. Ancak üst seviye hükümet görevlilerinin ifadelerine bakıldığında, Esselstyn'e göre İran'da dini özgürlüğün yaşanması için umut dolu bir bekleme içine girilebilirdi. Resmi anlamda dini özgürlüklerin sağlanmasına yönelik bir adım atılmış olmasa da İran'ın belirli bölgelerinde katı İslami kuralların uygulanmasında geçmişe göre önemli ölçüde gevşeklik gösterildiği bilinmektedir.⁵⁰⁹ Örneğin, kadınların eğitimine yönelik taleplerle karşılaşılmaktaydı. Hıristiyanlık ise sadece "modern uygarlık" ile ilişkilendirilen bir kavramdı. 1850'li yıllardan itibaren Babilik ve Bahailik İran'da binlerce taraftar kazanmıştı. İlk yıllarda, geleneksel İslamcılardan korktuklarından faaliyetlerini gizli yürütüyorlardı. 1900'lü yıllardan sonra ise daha cesurca inançlarını açık bir şekilde yaşamaya başlamışlardı. Bu yıllarda yaşanan özgürlük havası, onları eziyet görmekten koruyordu.

Esselstyn'e göre, İran'daki birçok Müslüman İslam'ın yozlaşmış bir halde olduğunu kabul etmekteydi. Bazıları, kurtuluşun ancak İslam'ın özüne dönmekte oluşuna inanıyordu. Bir kısım ise daha önce Avrupa'da değişik ülkelerde bulduklarından, Hıristiyan Batı uygarlığının ne kadar ileri bir seviyede olduğunu bizzat görme sansı yakalamıştı. Ticari ilişkiler sayesinde İranlılar görmüştür ki, Hıristiyan milletler hiçbir Müslüman devlette olmayan şartlara sahiptiler.⁵¹⁰

1900'lerin başında Sumatra'da İslamiyet'in ve Hıristiyanlığın gelecekle ilgili beklentileri, büyük öneme sahip bir mevzuu teşkil etmekteydi. Bu topraklardaki durum Kuzey

⁵⁰⁸ Zwemer, "Islam in Arabia", s. 111-112.

⁵⁰⁹ Esselstyn, "Political Changes in Persia", s. 137.

⁵¹⁰ Esselstyn, "Political Changes in Persia", s. 138.

Afrika'dakinin tam tersiydi. Orada, iç kesimlerde yaşayan canlı ve enerjik kabileler İslam'ı kabul ederken; daha zayıf ve pasif sahil kabileleri Hristiyan misyonerlere kalmıştı. Sumatra'da ise, misyoner Simon'un gözlemlerine göre, Hristiyanlığı kabul etme sürecinde olan ve Batak nüfusunun neredeyse yarısını teşkil eden Toba Batakları kabilesi coşkulu ve kuvvetliken; Müslüman Batakların yarısından fazlası kuvvetten düşmüş, zayıf sahil kabilelerinden oluşuyordu.

Simon'a göre bir diğer belirtilmesi gereken husus ise, Batak geleneklerinin Hristiyanlığa daha uygun olmasıydı. İslamiyet'in kadın ve evlilik kurumu ile ilgili prensiplerinin Batak halkının sahip olduğu görüşlere ters olması, geleneklerine bağlı vatanperver Batakların gözünde İslam'ın değerini düşürmüştü. Ulusalcılık akımı 20. yüzyılın başında, Müslüman dünyası dahil, çoğu insan topluluğunu hayli etkilemekteydi. Putperestler, kendilerini Müslüman yapmak isteyenlere karşılık olarak, aynı kökene ait oldukları komşu kabilenin dinine geçmek istediklerini söylüyorlardı. Bu din de Hristiyanlıktı. Ancak, bu tür ulusalcı fikirleri paylaşmayan doğu sahilindekilere benzer kabilelerden de söz etmek gerekliydi. Bu sahil şeridinde yaşayan yerel halk, domuz eti yiyen bir Batak olmaktansa, modern kıyafetler içinde bir Malay olmayı tercih ederdi. Böylesi bir durumun Müslümanlara avantaj sağladığı ise açıktı.⁵¹¹

Malezya'da görev yapan misyoner G. Simon Müslümanlığın bölgedeki geleceği ile ilgili olarak Panislamizm'in etkisini de değerlendirmişti. Ona göre, inançlı Hristiyanların ırk farklılıklarını ortadan kaldıran birliği; sadece geleceğe dönük ümitler verebilen ütopyik bir düşünceden başka bir şey olmayan Panislamizm'in gerçek manada tezadıydı ve Hristiyanlıkla bağlantıya geçtiği her durumda Müslümanlık kaybetmeye mahkumdu. 1911 yılıyla birlikte Simon'un iddialarına göre, Panislamist hedeflerin gerçekleşmesinin imkânsız olduğu daha net görülebilmekteydi. Misyoner okullarında Avrupalı tarzda eğitim alanların sayısı arttıkça, bu kişiler, modern düşünce yapılarıyla Panislamizm'in ideallerini çürüteceklerdi. Böylece Mekke'den gelmiş hacıların uğraşları sonuçsuz kalacaktı. Hristiyanlık misyonu, yaptığı tüm çalışmalarla Panislamist hareketin önüne geçmekteydi. Avrupalı devletlerin işlerini kolaylaştırarak; Panislamizm tehlikesini bertaraf etmekteydi. Müslümanlar arasında, Avrupalıların giriştiği fetih hareketlerinden dolayı ortaya çıkan nefretten beslenen Panislamizm; Avrupalı misyonerlerin sevgi dolu

⁵¹¹ Simon, "İslam in Sumatra", s. 227.

yaklaşımlarıyla zayıflatılmaktaydı. Panislamizm, Müslüman halkların kalplerinde yaşattıkları ruhani bir duygu akımıydı ve ancak Hıristiyanlık bu kalplere nüfus ettikçe bu akımın yönü değişebilecekti.⁵¹²

1906 ve 1911 misyoner konferansları katılımcılarının İslam dininin geleceği ile ilgili yaptıkları yorumlar incelendiğinde, İslam ülkelerinde görev yapan misyonerlerin 20. yüzyıl başında geleceğe ilişkin olarak hayli ümitli oldukları görülmektedir. Dünyanın dört bir yanında yaşayan Müslümanların, gerekli çabalar sergilendiğinde Hıristiyanlığa geçmelerinin önünde çok ciddi engeller kalmadığını düşünmekteydiler. Misyonerlerin gelecekle ilgili bu görüşleri konferanslara katılan arkadaşlarını cesaretlendirecek ve ümitlendirecek niteliktedir. Özellikle İslam'ın yeryüzünde dünyevi gücü kaybettiği ve her yerde Hıristiyanlığın bu gücü ele geçirdiği belirtilerek maddi imkanların insanları Hıristiyanlığa çekeceği üzerinde duruluyor ve bu avantajın iyi değerlendirilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Bu da göstermektedir ki, misyonerler Hıristiyanlık misyonunun çok geçmeden hedeflerine ulaşacağı konusunda hemfikirdiler.

⁵¹² Simon, "Pan-Islamism in Malaysia", s. 98-99.

BÖLÜM 4: PROTESTAN MİSYONERLERİN İSLAM DÜNYASINDAKİ FAALİYETLERİ

4.1. İslam Ülkelerinde Görevli Misyonerler ve Misyon Örgütleriyle İlgili Sayısal Bilgiler

1906 Kahire ve 1911 Leknev Konferansları, 20. yüzyılın başında Protestan misyonerliğinin İslam Dünyası'na yönelik faaliyetlerinin kapsamının ve derinliğinin anlaşılması konusunda önemli ip uçları barındırıyordu. Protestan misyonerlerin faaliyetleri konusunda fikir sahibi olabilmemizde en önemli unsur, misyon teşkilatlarıyla ilgili bizzat onlar tarafından sunulan verilerdi. Farklı ülkelere ait bu verilerin incelenmesiyle, misyonerlerin faaliyetlerinin kapsamı daha iyi anlaşılabilir. Olabilecektir.

4.1.1. Osmanlı Devleti

Osmanlı devleti sınırları dahilinde en yoğun faaliyetleri olan misyoner kuruluş Amerikan Board'du. Faaliyet alanlarında daha organize olmak için misyon bölgelerini Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu olmak üzere üç ana kısma ayırmıştı. Bunların yanında Bulgar Misyonu, Suriye- Filistin Misyonu ve Nasturi Misyonu da Osmanlı devleti sınırları dahilindeki faaliyet alanlarıydı.⁵¹³ Bu misyon bölgelerindeki faaliyetler dört kümede toplanıyordu. Bunlardan birincisi “dil çalışmaları” idi. Misyonerler Türkçe'nin yanında Rumca ve Ermenice gibi yerel dilleri de öğrenmeye çalışıyorlardı. İkinci olarak “kitap hazırlıkları”, üçüncü olarak “öğretim çalışmaları” ve dördüncü olarak da “halkla temas” tan söz edilebilirdi.⁵¹⁴ Amerikalı misyonerler, bu bahsi geçen çalışma alanlarından en fazla öğretim çalışmalarına gayret sarf etmişler ve Osmanlı topraklarını açtıkları okullarla bir ağ gibi sarmışlardı. Bu tür bir başarıda şüphesiz o dönemde Osmanlı topraklarında yaşanan yetersizlikler ve eğitim kurumlarına duyulan ihtiyaç etkili olmuştu. Bunun yanında özellikle devletin dini ve sosyal konularda

⁵¹³ Özgür Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 26.

⁵¹⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000, s. 41.

gayrimüslim cemaatlere serbestlik tanınması ve ekonomik problemlerin halkın üzerindeki ağır tesiri de önemli birer etki olarak sayılabilir. ⁵¹⁵

1885 yılında büyükelçi olarak Osmanlı devletinde görev yapan Samuel S. Cox, Osmanlı'daki Amerikan misyonunun o dönemdeki durumu ile ilgili şu bilgileri paylaşmıştır;

Tablo 23: 1880'lerin Sonunda Amerikan Misyonunun Osmanlı'daki Faaliyetlerini Gösteren Tablo

	Sayı
Atanmış Amerikalı misyon görevlisi	254
Yerel Yardımcılar	1.049
Yüksek Öğretim Kurumu	35
Kız Okulları	27
Umumi Okullar	508
Toplam Öğrenci	25.171
Kilise (Yaklaşık olarak)	400
Tüm Kilise Hizmetlerine İştirak Edenler	5.000
Teşkilatlı Kiliseler	138
Yıllık Satılan İncil ve Dini Kitap	50.000
Meşgul Olunan Kasaba, Köy, Şehir	394

Kaynak: Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken, İstanbul, 2005, s. 26.

Yine aynı dönemde misyona ait kitap, baskı makineleri, emlak ve benzeri ürünlerin değeri 1.000.000 dolar civarındaydı. 1900'lü yılların hemen başında ise harcamalar katlanarak artmış ve misyonun kuruluşundan itibaren toplam harcanan para 10 milyon doları bulmuştur. ⁵¹⁶ 1900'lü yıllarda misyon bütçesinden aldığı yüzde 40'lık pay ile en aktif faaliyet gösteren misyon Batı Türkiye Misyonu idi. ⁵¹⁷ Bu misyona ait istasyonlar İstanbul, İzmir, Tokat, Kayseri, Bursa, Sivas, Yozgat, Bahçecik, Edirne illerinde kuruluydu. ⁵¹⁸ Bu misyona ait 1900 yılına ait istatistikler aşağıdaki gibidir.

⁵¹⁵ Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 51.

⁵¹⁶ Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, s. 27.

⁵¹⁷ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 103.

⁵¹⁸ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 27.

Tablo 24: Batı Türkiye Misyonu'nun 31 Aralık 1900 Tarihli İstatistiksel Tablosu

İstasyon	Nüfus	Misyonerler	Yerel Yardımcılar	Teşkilatlı Kiliseler	Yerel Halktan Toplanan Bağış (Lira)
Bursa		2	23	7	646.92
İstanbul ve İzmit	1.464.000	13	61	8	3257.64
Kayseri	255.750	10	82	8	1095.47
Merzifon	390.900	18	58	5	2180.94
Sivas	163.750	6	44	4	341.94
İzmir	512.250	10	39	3	2042.65

Kaynak: *Summary of the Reports of Stations of the Mission of the ABCFM to Western Turkey*, John Bellows, Gloucester, Mayıs 1901, s. 2.

19. yüzyılda Osmanlı'ya bağlı topraklarda Amerikan Board dışında faaliyet gösteren önemli bir misyoner örgütte İngiliz Kilise Misyoner Cemiyeti (CMS) idi. 1851'de Filistin'de çalışmaya başlayan örgüt, Kudüs'den Nablus, Nasıra, Hayfa, Akka, Yafa, Salt, Moab, Kerak, Beytüllahm ve Gazze'ye kadar yayıldı. 1882'de ise Bağdad ve Musul'da çalışan bir Türk- Arap misyonu teşekkül edildi. Cemiyetin 1903 yılı raporlarına göre bu sahalarda 141 misyoner, 183 yerli yardımcı, 111 muhbir, 75 okul ve 4600 öğrenci mevcuttu.⁵¹⁹

1906 Kahire Konferansı'nda Suriye ve Filistin bölgesi ile ilgili bilgiler paylaşan misyoner Eddy'e göre, Suriye ve Filistin'de çalışan tüm misyoner birimler, Arapça konuşmayan Yahudiler hariç, Müslümanları Hristiyan yapmayı hedeflemekteydiler. Tabii ki hiçbiri, göstere göstere bu faaliyetleri yürütecek kadar akılsız değildi. Çünkü bu tür eylemler, yönetimden gelecek yasaklamalara davetiye çıkaracaktı. İncil ve Kutsal Risale dernekleri, kiliseleri, okulları birbirlerine benzer biçimde hizmet sunuyorlardı. En bilinen okul genelde ilk kurucusu Bayan Taylor'un adıyla bilinen St. George Müslüman Kız Okulu'ydu. Bu okul sadece Hristiyan olmayan öğrencileri kabul ediyordu. 1900'lerin başında, Bay Van Tassel Humus yakınlarındaki bedevileri Hristiyanlığa davet etmiş,

⁵¹⁹ Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, s. 19.

ancak çabaları hükümet tarafından önlenmişti. Bay Forder, Filistin'in güneydoğu sınırlarında bulunan Bedeviler ve yarı-yerleşik Araplar arasında çalışmalarda bulunmuştu. Eddy'den öğrendiğimize göre, yalnızca Müslümanlara yönelik olmasa da bölgede çalışmalarını sürdüren pek çok misyonere rastlamak mümkündü.⁵²⁰

Eddy, 1906 yılına gelindiğinde misyoner cemiyetlerin çabaları sonucunda şu aşağıdaki sonuçların elde edildiğini belirtmişti;

- (1)Anlatımı sade, biçim olarak uygun Arapça bir İncil hazırlanmış,
- (2) Eğitilmiş yerel çalışanlar yetiştirilmiş,
- (3) Kiliseler inşa edilmiş, okullar yapılmış, hastaneler açılmış ve çalışır durumda matbaalarla birlikte bir Hristiyanlık kaynakçası oluşturulmuştu.⁵²¹

4.1.2. Mısır

Misyoner Watson 1906 Kahire Konferansı'nda "Mısır'da İslam" adında bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmada belirttiği üzere, Mısır'daki en eski misyoner örgütlerden biri Kuzey Amerika Birleşik Presbiteryen Misyonerlik kuruluşuydu. Bu örgüte ait ilk misyonerleri 1854 yılında bölgeye ulaşmıştı. Heyetin amacı, bazı kaynaklarda belirtildiği gibi özellikle Hristiyan cemaatler arasında çalışmak değil; fırsat yakaladıkça Hz. İsa'nın yalın İncil'ini Yahudilere, Müslümanlara ve sözde Hristiyanlara öğretmek ve vaaz etmektir. Watson'a göre ilahi takdir ile, Allah'ın Sözü'nü bilmekte cahil olan Kıptiler için bir kapı açılmıştı. İslam'ın "sürmeli ve demirli kapılarını çalmaktansa, dini özgürlüğün olmadığı bir zamanda" misyonerler "İsrail'in kayıp koyununun"⁵²² peşinde açık kapılarından içeri girmeye çalışmışlardı.⁵²³

Mısır'daki bir diğer önemli örgüt olan Kilise Misyonerlik Cemiyeti'nin Müslümanlarla ilgili çalışmaları 1882'de başlatılmıştı. 1904 yılı itibari ile, çalışma alanlarından 4 tanesi özellikle güçlenmişti; tıbbi işler, erkekler için okullar, kızlar için okullar, şehirlerde ve

⁵²⁰ Eddy, "Islam in Syria and Palestine", s. 71.

⁵²¹ Eddy, "Islam in Syria and Palestine", s. 77.

⁵²² Özellikle Amerikalı Protestan misyonerlerin ilk belirledikleri hedef kitle Yahudiler olmuştur. Bunun altında yatan sebep Matta İncil'i 10:6'da geçen şu ifadelerdir; "Bunun yerine İsrail halkının yitik koyunlarına gidin!". Ayrıca Matta 15:24'de Mesih şöyle seslenir; "Ben yalnız İsrail halkının kayıp koyunlarına gönderildim." (George Eldon Ladd, *The Gospel of the Kingdom: Scriptural Studies in the Kingdom of God*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Michigan, 1959, s. 107.)

⁵²³ Watson, "Islam in Egypt", s. 34.

köylerde Hıristiyanlığı yaymaya ilişkin çalışmalar. Tüm bu faaliyetler direkt olarak Müslümanlarla ilişkindi ve oluşturulan bir merkezden yönetilmişti. Misyonerler büyük bir zorlukla karşılaşmadan faaliyetlerini sürdürebilmişlerdi; çünkü, Mısır'da diğer Müslüman topraklardakine benzer bir serbestlik bulunmaktaydı ve bu durum açık fırsatlar sunmaktaydı. Evanjelist faaliyetlerden en önemlileri, kapı kapı dolaşıp vaaz verme, ziyaretler ve yazınsal girişimleri içermektedir. Ayrıca kitapların satıldığı ve özel bazı işlerin yapıldığı bir depo da bulunmaktaydı. Çeşitli konularla ilgili metinler dağıtılmakta ve özellikle Müslümanlara uyarlanmış haftalık bir dergi de yayınlanmaktaydı.

Kahire'nin sekiz mil kuzeyindeki Calioub'da küçük bir Hollandalı misyoner grup bulunmaktaydı. Misyonerlik çalışması yürüten ve çeşitli dinlerden öğrenci barındıran birkaç okulları bulunmaktaydı. Gezici kitap satıcıları yoluyla dini yayma işini yürütmektedirler. Müslüman ve Hıristiyan çocukların bakıldığı bir yetimhane de bu bölgede bulunmaktaydı.

Bunların yanında Watson, yerel dile hâkim İskenderiye'de bulunan İskoç Yerleşik Kilisesi'nden ve Kahire'deki Alman Kilisesi'nden de bahsetmişti. Ancak onun ilettiğine göre bunların Müslümanlara yönelik direkt bir çalışmaları bulunmazdı.⁵²⁴

Mısır Genel Misyonerlik Teşkilatı 1898 yılında Mısır'a giriş yapmıştı. Başlıca hedefi de Müslümanları Hıristiyanlaştırmaktı. Delta ve Süveyş'te istasyonları bulunmaktaydı. Kız ve erkek okullarının amacı sadece öğrencilerine Hıristiyanlığın gerçeklerini anlatmak değildi. Aynı zamanda yetişkinlerin evlerine girmek için de bir kapı aralamaktı. Kutsal günde (Sebt günü) ve haftanın diğer günlerinde düzenli geziler ve ziyaretler yapılmaktaydı. Watson'a göre, kitap depolarında oldukça iyi işler yapılmaktaydı. Örneğin; Müslümanlığı sorgulayan Arapça kitaplar okutulmakta ve özel toplantılar yapılmaktaydı. Çok sayıda Müslümanla bu depolarda ilgilenilmiş ancak Hıristiyan inancına sahip olma konusunda bir ilerleme neredeyse hiçbirinde olmamıştı. Sadece birkaçı vaftiz olmuştu. "Bir Müslüman Şeyhin Hikayesi" adındaki küçük bir risale Fas'daki bir Müslüman Şeyhin hikayesini anlatmaktaydı. Bu hikayede, Watson'un aktardığına göre, Kutsal Ruh'un bazen bir şekilde İsa Mesih'de bulunan ışığa ve yaşama

⁵²⁴ Watson, "Islam in Egypt", s. 36-37.

nasıl ruhları çağırıldığı ilginç bir şekilde anlatılırdı. Bu misyonun ayrıca Mısır'da yaygın bir şekilde dağıtılan aylık bir dergisi de bulunmaktaydı.

Kuzey Afrika Misyonerlik Teşkilatı 1892 yılında çalışmalarına başlamış ve Müslümanları Hristiyanlaştırmak gibi özel fakat tek olmayan bir hedefe sahipti. Şibin El-Kom'da iki ve İskenderiye'de üç merkezleri bulunmaktaydı. Okullarında düzenli bir şekilde İncil öğretmekteydiler. İncil bilen rahibeler ev ziyaretlerinde bulunup fırsat buldukça okumalar yapmaktaydılar. Misyonerler, sistematik bir şekilde İskenderiye'deki Protestan Hastanesi'ni, köyleri ziyaret etmekte ve dini yazıları ve risaleleri dağıtmaktaydılar. Watson'un bildirdiğine göre, eğitilen beş Müslüman vaftiz edilmiş ancak misyonerlerin tüm çabalara rağmen sayı arttırılamamıştı.⁵²⁵ 20. yüzyılın başında Protestan misyoner örgütlerince istilaya uğramış Mısır'daki teşkilatlarla ilgili bilgiler aşağıdadır.

Tablo 25: 1906 Yılında Mısır'da Faaliyet Gösteren Protestan Misyoner Cemiyetleri

Misyonerlik Cemiyeti	Atanmış Misyonerler	Yerel Yardımcılar	İstasyonlar
Amerikan Misyonu	80	579	10
CMS	25	35	4
Kuzey Afrika Misyonu	6	12	2
Mısır Genel Misyonu	19	23	6
Sudan Öncü Misyonu	5	3	1
Hollanda Misyonu	2	8	1
Peniel Amerikan Misyonu	4	4	1
Bethel Yetimhanesi	1		
İskoç Kilisesi Misyonu	11	11	4
Kanada Kutluluk Hareketi	9	19	4

Kaynak: Charles R. Watson, *Egypt and the Christian Crusade*, The Board of Foreign Missions of the United Presbyterian Church of North America, Philadelphia, 1907, s. 274.

⁵²⁵ Watson, "Islam in Egypt", s.39-39

1906 yılında çok çeşitli misyon örgütlerinin faaliyet gösterdiği Mısır, özellikle Amerikan misyonu için özel bir önem arz ediyordu. Amerikalı Protestan misyoner örgütlerden sadece Amerikan Presbiteryan misyonunun Mısır'daki durumuna ilişkin tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 26: Mısır'da 1 Haziran 1906 Tarihli Amerikan Misyonuna (Birleşik Presbiteryanlar) Ait İstatistikler

	Sayı
Atanmış Misyonerler	80
Yerel Yardımcılar	579
Kiliseler	59
Düzenli Kilise Üyesi	8639
Tahmini Protestan Nüfusu	32.400
Toplanan Bağış Miktarı (Dolar)	29.006
Okullar	171
Öğrenci Sayısı	15.451
Okulların Toplam Bütçesi (Dolar)	100.188

Kaynak: Watson, *Egypt and the Christian Crusade*, s. 276-278.

4.1.3. Arabistan

Arabistan'da görevli uzman misyoner Young, Kahire'deki 1906 yılında yapılan misyoner konferansına konuşmacı olarak katılmıştı. Bu konuşmada belirttiği üzere, Arabistan topraklarında çalışmalarda bulunan 4 farklı misyoner cemiyet bulunmaktaydı. Bunlara ek olarak, en az üç adet de dolaylı hizmet veren kuruluş vardı. Kilise Misyonerlik Cemiyeti, İran'daki çalışmalarının bir parçası olarak 1882 yılında Bağdat'ta çalışmalarına başlamıştı. Bu durum Young'a göre son derece doğal bir gelişmeydi; çünkü, Şii Müslümanlarının her yıl İran'dan yola çıkıp kutsal yerlere yaptıkları ziyaretler Bağdat'ın yakınlarındaki kutsal yerlerde gerçekleşmekteydi. 1887 yılında tıbbi misyon başlamış, 1898 yılında ise İran'la bağlantılı olan hizmetler ayrılmış ve Türk Arap Misyonu adı altında yeni, bağımsız bir oluşum meydana getirilmişti. İki yıl sonra, antik Ninova bölgesinin yanı başındaki Musul'da bir misyoner istasyonu kurulmuştu.

Young'un ifadelerine göre, diğer kardeş cemiyetleri gibi, Kilise Misyonerlik Cemiyeti de bölgenin sağlıklı şartlarından şikayetçiydi, ancak hayatını zor şartlarda kaybedenlere adanan çalışmalarla misyon görevini özveriyle sürdürmekteydi. "Tanrı, çalışanlarını toprağa gömse de kendi işine devam eder" düsturu ile yılmadan çalışan misyon görevlileri, Bağdat ve Musul'da 4'er adet misyoner cemiyetini faaliyete geçirmeyi başarmışlardı.

1885 yılında, son Kintore kontunun üçüncü oğlu Ion Keith Falconer,⁵²⁶ Aden'de bir misyona başlanabilir mi diye bölgeye doğru yola çıkmıştı. Sonraki yıl, arkasında tam teçhizatlı tıbbi bir ekip bulmuştu. Ancak, bölgeye daha tam anlamıyla yerleşmeden daha önemli bir mevkie geçiş yapması gerekmişti. Onun başlattığı bu misyon, yine onun adıyla İskoçya Bağımsız Kilisesi (daha sonra Birleşik Bağımsız Kilise) tarafından devam ettirilmiş ve *Steamer Point*'e (Buharlı vapur noktası) açılan Keith- Falconer Memorial Presbiteryan Kilisesi ile, Presbiteryen neferler için bir konaklama yeri sağlanmıştı. 1906 yılında iki adet atanmış tıbbi misyoner burada görev yapmaktaydı.

Üçüncü cemiyet ise, Amerika'daki Reformcu Kilise'nin Arap Misyonuydu. Organizasyonunu 1889 yılında tamamlayan cemiyet, 1891 yılında Busra'ya, 1892 yılında Bahreyn'e, 1893 yılında Muskat'a yerleşmeyi başarmıştı. Young'dan edindiğimiz bilgilere göre, bu misyona bağlı çalışan misyoner sayısı şu şekildedir; iki adet evli erkek misyoner (eşleriyle beraber), Bahreyn'deki iki adet bekar kadın misyoner (ikisi de doktor), bir adet tıbbi misyoner ve eşi (kendisi de doktor) ve Busra'da bulunan bekar kadın misyoner.⁵²⁷ Fırat Nehri kıyısındaki Nasariyeh ve Tigris üzerindeki Amara da dış istasyonlar olarak kullanılmaktaydı.

1903 yılında, Danimarka Ulusal Kilisesi Makulla'da bir misyonerlik çalışması başlatmış, ancak görevli misyoner Sultan tarafından bölgeden uzaklaştırılmıştı. Aynı kişi, Hadramut'a girebilmek için plan yaparken, Şeyh Osman'daki işin bir kısmının

⁵²⁶ Ion Keith- Falconer 1856 yılında Edinburg'da doğmuş, Cambridge'deki Trinity College'ı bitirmiştir. Arapçasını ilerletmek için Almanya ve Mısır'da bulunmuştur. 1885'de Özgür İskoç Kilisesi Dış Misyonlar Komitesi'ne katılarak Arabistan'ın Aden bölgesinde ve Şeyh Osman'da Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle tıbbi misyona yönelmiş ve misyonerlik mesajlarını iletmede bu misyonun sağladığı geniş imkanlardan yararlanmayı düşünmüştür. Dr. Cowen ile birlikte Şeyh Osman'da bir dispanser kurmuştur. 1887 yılında yüksek ateşten ölmüş ancak onun kurduğu dispanser daha sonra büyütülerek Şeyh Osman'da önemli bir misyoner hastanesi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. (James Robson, *Keith-Falconer of Arabia*, T. and A. Constable Ltd., Edinburg, 1910, s. 8,51,77,89,134,168.)

⁵²⁷ Young, "Islam in Arabia", s. 89-90.

Danimarka Kilisesi ile ortak yürütülebileceğine karar kılmış ve Young'ın ifadeleriyle, 1904'ten itibaren de bu çalışma başarıyla ortaklaşa sürdürülmüştü. Arabistan'da dolaylı yollardan çalışmalar yapan dernekler şunlardı: Aden, Bağdat, Basra ve benzeri yerlerdeki İngiliz ve Yabancılar İncil Cemiyeti, İran Körfezindeki Amerikan İncil Cemiyeti ve nakit yardımlarda bulunan İncil Toprakları Misyonu Yardım Cemiyeti.⁵²⁸

4.1.4. İran

İran topraklarındaki misyonerlik çalışmalarından haber veren Tisdall'a göre ise Kilise Misyonerlik Cemiyeti, Amerikan Presbiteryen Misyonerlerinden çok daha sonra işe başlamasına rağmen, her zaman için direk Müslümanların Hristiyanlaştırılmasını hedeflemiştir. Amerikan Misyonerleri, ilk olarak ve önemli bir süre Nesturîler ve Ermenilere yönelik Protestanlık çalışması yapmışlar ve dolaylı bir şekilde Müslümanlara ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir.⁵²⁹ Tabii ki, ilk başlarda bu metot, ilerleme sağlamak için tek yol gibi gözüküyordu. Yıllarca, bu şekilde Müslümanların içinde açıkça çalıştılar. Bunun yanında Dr. Lepsius'un "Şark Misyonu" da mevcuttu. Canterbury Başpiskoposu'nun "Asuri Misyonu" ise Nesturî din adamı yetiştirmek üzerine çalışıyordu ve daha çok eski kiliseyi korumaya yönelikti. Ayrıca üyelerini, Amerikan Presbiteryenlere veya Roma Kilisesine kaptırmamaya uğraşıyordu. Müslümanlarla ilgili direkt veya dolaylı bir çalışması bulunmuyordu. 1900'lü yılların başında Rus Kilisesi, Nesturîlerde önemli bir kitleyi saflarına kattı, ancak ne bu Rus Kilisesi ne de Roma Kilisesi Müslümanları Hristiyanlaştırmak için bir çabanın içine girmedi. Henry Martyn, Müslüman fetihlerinden sonra Şiraz'da 11 ay kalarak bu topraklarda ilk incili yayınlayan kişiydi.⁵³⁰ Basel Misyonerlik Cemiyeti'nden Dr. Pfander, İran'a ilk olarak 1829 yılında varmış, fakat kısa bir süre sonra sınır dışı edilmişti. Amerikan Yabancı Misyonu Delegeler Kurulu Urmiye'de çalışmalarına 1835 yılında başladı ve neredeyse tüm ilgisini Nesturîlere yöneltti. Tebriz, Tahran, Hamadan ve diğer yerlerdeki merkezler bu tarihten

⁵²⁸ Young, "Islam in Arabia", s. 91.

⁵²⁹ Tisdall, "Islam in Persia", s. 121.

⁵³⁰ Henry Martyn, 1806 yılında Hindistan'a ulaşmış ve İncil'i Hindustani (Urdu) diline çevirmek için yoğun bir şekilde Farsça ve Sanskritçe öğrenmeye kendini adanmıştır. Dinapore'da 5 adet okul açmış ve 1807 yılında Urduca İncil'i yayınlamayı başarmıştır. 1811'de Hindistan'dan ayrılarak Farsça 'ya çevirdiği İncil'le birlikte Şiraz'a varmış ve orada çevirisi üzerinde düzenlemeler yapmıştır. Rus İncil Cemiyeti tarafından bu versiyon İran'ın dört bir yanına dağıtılmıştır. İstanbul üzerinden Hindistan'a dönmeye planlanmış ancak Tokat'ta 16 Ekim 1812'de hastalığa yenilerek can vermiştir. (M.A. Sherring, *The History of Protestant Missions in India*, Trübner and Co., Londra 1875, s. 85.)

itibaren açılmaya başlandı ve umulduğundan daha büyük bir ilgi gördü. Kilise Misyonerlik Cemiyeti, 1869 yılında Aziz Robert (sonraları Canon) Bruce tarafından başlatılan Culfa'daki ve İsfahan yakınlarındaki çalışmaları 1875 yılında resmi olarak devraldı. Bundan sonra, çalışmalar daha geniş bir alana yayıldı ve İsfahan, Yezid, Kirman ve Şiraz'da da merkezler açıldı. Londra Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti'nin de Tahran ve İsfahan'da merkezleri bulunmaktaydı. Tisdall'ın tabiriyle paha biçilmez öneme sahip çalışmalar, İngiliz ve Amerikan İncil Topluluklarınca gerçekleştirilmekteydi.⁵³¹

4.1.5. Afrika Ülkeleri

Misyoner örgütlerin yoğun bir faaliyet içinde oldukları topraklardan biri de Afrika'ydı. Özellikle Amerikan Board teşkilatına bağlı misyonerlerin bu topraklarda geniş bir çalışma alanı mevcuttu. 1911 yılında bu örgütün Afrika'daki faaliyetlerine ait tablo aşağıdadır.

Tablo 27: Amerikan Board 1911 Yılı Afrika Misyonu İstatistiksel Tablosu

	Zulu	Rodezya	Batı Afrika	Toplam
Nüfus	296.000	22.000	83.000	401.000
İstasyon	9	2	5	16
Dış İstasyon	29	5	33	67
Misyonerler	28	17	32	77
Yerel Yardımcılar	692	16	221	929
Teşkilatlı Kilise	26	2	5	33
Okullar	74	5	47	126
Hastaneler	1	1	1	3
Yerel Bağış Miktarı (Dolar)	14.292	35	417	14.724

Kaynak: *Annual Report of the ABCFM*, Vol. 102, Board Congregational House, Boston, October 1912, s. 69.

⁵³¹ Tisdall, "Islam in Persia", s. 122-123.

4.1.6. Hindistan ve Belucistan

Hindistan'ın geniş topraklarında da faaliyet gösteren farklı misyoner örgütler mevcuttu. Bunlardan en önemlilerinden biri Amerikan menşei FCMS (Foreign Christian Missionary Society) idi. Bu cemiyetin 1912 yılı itibari ile Hindistan'daki faaliyetlerine ilişkin tablo aşağıdadır.

Tablo 28: FCMS Hindistan Misyonu 1912 Yılı Faaliyet Tablosu

	Bilaspur	Damoh	Harda	Jubbulpore	Mungeli
Misyon Kuruluş Tarihi	1885	1893	1882	1094	1886
Misyonerler	3	3	3	1	2
Yerel Yardımcılar	28	31	47	10	36
Okullar	4	5	8	2	5
Hastaneler		2	3		4
Yetimhaneler		1			
Misyon Geliri (Dolar)	820	2.189	3.067	466	767

Kaynak: *The Missionary Intelligencer of the FCMS*, Vol. 25, No. 11, Cincinnati, November 1912, s. 439.

1906 Kahire Konferansı'na katılan Belucistan bölgesinden sorumlu misyoner Dixey'e göre, Belucistan bölgesinde özellikle İngiliz menşei en köklü misyonerlik kurumlarından olan Kilise Misyonerlik Cemiyeti (Church Missionary Society) çalışmalarında bulunmaktaydı. Misyonun çalışma merkezi olarak 20.000 nüfuslu Ketta seçilmişti. Buranın seçilmesinde en önemli etkenlerden biri, canlı ve hareketli bir merkez olmasıydı. 20. yüzyılın başında bu şehirden ticari ve diğer amaçlarla 60.000 ila 80.000 kişi geçmekteydi. Burada misyonca inşa edilmiş biri kadınlar, biri de erkekler için olmak üzere 2 hastane, 1 kilise ve iki okul binası mevcuttu. İngiliz Kilisesi Zenana Misyonerlik

Teşkilatı⁵³² da burada çalışmalarda bulunmaktadır. 1900'lü yılların başında iki erkek, bir bayan doktor, bir din adamı ve iki kadın misyoner Ketta'daki istasyona bağlı olarak çalışmaktaydı.⁵³³

4.1.7. Rusya

Rus topraklarında Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı, 16. yüzyılda Moskova Çarlığının İdil- Ural sahasında yaşayan Türk Müslümanları hakimiyeti altına almasına kadar uzanıyordu. Bu tarihten itibaren bölge halkı hem iktisadi hem de kültürel anlamda güçlü bir Rus baskısı altına girmişti. Tatarlara ve Başkurlara ait geniş araziler zorla Moskova hükümetince gasp edilerek manastırlara veya Rus asillere dağıtılıyordu. Aynı zamanda, misyonerler aracılığıyla Tatar ve bölgedeki diğer tüm kavimlerinin Hıristiyanlaştırılması için yoğun bir çaba içinde girilmişti.⁵³⁴ 16. ve 17. yüzyılın tüm cezalandırıcı ve baskıcı politikalarına rağmen İdil- Ural Bölgesinde din değiştirenlerin sayısında bir artış olmamıştı. Müslüman bir Tatar öldüğünde kişisel varlığı birinci derece yakın Müslüman mirasçılar değil uzak da olsa Kreşen akrabaya kalır hükmü bile Müslüman karşı duruşunu yumuşatamamıştı. Bütün cezalandırma ve uzlaştırma çabalarına rağmen bölgede yaşayan ister Müslüman isterse Animist Türkleri Ruslara yakınlaştırmamış, her tedbir kinlerini biraz daha keskinleştirmişti. Nitekim Kazan ve çevresinin istilâsıyla başlayan baskılar ve asimile politikaları Müslüman olsun olmasın Türkler ile Ruslar arasında köklü bir güvensizliğe neden olmuş, bu güvensizlik tarihi süreci belirlemede her zaman en etken faktör olarak kalmıştır.⁵³⁵

Rus topraklarında yaşayan Müslümanlara yönelik Protestan misyonerlik hareketlerinin başlangıcının ise II. Katerina dönemi (1726-1796) olduğu söylenebilirdi. 1732 yılında kurulan *Moravian Mission* veya *United Brethren* isimli misyonerlik kuruluşu ilk olarak O'nun döneminde Kafkasya'ya misyoner göndermeye başlamıştır. Daha sonra 1796

⁵³² 1880 yılında Vaftiz Misyonerlik Cemiyeti (Baptist Missionary Society) çatısı altında kurulan İngiliz Kilisesi Zenana Misyonerlik Teşkilatı, Hindistan ve çevresinde kadınları toplum hayatından tecrit eden *pardah* sistemini aşarak, onları Hıristiyanlığa davet etmek için kurulmuştur. "Zenana", Hindistan'da evlerin içinde kadınların yaşaması için özel olarak ayrılmış alan manasına gelir. Kadın misyonerler aracılığıyla aktif bir misyonerlik çalışması içine girilmiştir. Misyon daha sonra genişleyerek Çin'de de faaliyetlerde bulunmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Robert Clark, *The missions of the Church Missionary Society and the Church of England Zenana Missionary Society in the Punjab and Sindh*, CMS, London, 1904.

⁵³³ Dixey, "İslam in Baluchistan", s. 145.

⁵³⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 225.

⁵³⁵ Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, s. 167.

yılında kurulan *Edinburgh* (veya) *Scottish Missionary Society* 1802'de, 1795 yılında kurulan *London Missionary Society* 1819'da, 1820 yılında kurulan *Basle* (veya) *German Missionary Society* 1822'de, ve *Baptist Missionary Society* 1823'de bölgede istasyonlar açarak faaliyet göstermişlerdir.⁵³⁶ Rus topraklarında faaliyet gösteren misyoner Meyer, Rusya'da yaşayan Müslümanlara yönelik Protestanlarca yürütülen evanjelik faaliyetleri şu üç başlık altında toplamıştı;

1. Protestan toplumların genel etkisi,
2. Cemiyetler veya bireysel çalışan misyonerler aracılığıyla sürdürülen aracısız misyonerlik çalışmaları,
3. İngiliz ve Dış Misyonlar İncil Cemiyeti'nin faaliyetleri.

Meyer'in ilettiğine göre, Rusya'da bulunan Lüteriyan ve Reform kiliseleri, 5 milyon putperestin ve 20 milyon Müslümanın varlığını görmezden gelerek hiçbir evanjelik faaliyet içine girmemekteydiler. Lüteriyan Hıristiyanlar genelde Cermen kökenliydi. Yaşadıkları yerler; Volga eyaletindeki Samarra ve Saratov şehirleri, Kafkaslar, Kuzey Kırım, Bessarabya, Kuzey Türkistan ve Orta-batı Sibiryaydı. Yaşadıkları yerlerde Müslümanları ne ölçüde etkilediklerine dair pek bir kayıt yoktu. Onların tutumlu ve gösterişten uzak hayat tarzlarının Müslümanları etkileyebileceği düşünülemezdi. Çünkü onlar da kültürsüz Rus köylülerden farklı bir şekilde Lüteriyanlara benzer bir hayat yaşarlardı. Bazı Protestan topluluklar ise üstlerine düşen vazifenin bilincine vararak misyonerlik ruhunu canlandırmışlardı. Örneğin, Türkistan'a bağlı bir bölgede yaşayan Kırgızlardan oluşan Mennocu bir grup Protestan, Hive yakınlarında ve Aouli Ata'da misyonerlik faaliyetlerini başlatmışlardır. Yedinci Gün Adventist Kilisesi'ne bağlı bir grup ise, 1911 yılında, Aşkabad ve Aouli Ata'da yaşayan Kırgız ve Tekinzelere yönelik bir faaliyet hazırlığı içindeydi. Rus topraklarında yaşayan topluluklar içinde Ortodoks mezhebinden dönüp ilk olarak Stundist, daha sonra ise Baptist olarak adlandırılanlar; 1911 yılına gelindiğinde Rus Evanjelik Kilisesi çatısı altında yer almaya başlamışlardı. Bu kişiler Meyer'e göre gerçek birer Hıristiyan gibi yaşamayı gözetmeler de belirtilen tarihe kadar organize bir İncil tanıtımı faaliyetinde bulunmamışlardı. Ancak 20. yüzyılın

⁵³⁶ Ömer Turan, "19. Yüzyılda Kırım, Kafkasya ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri", *Bellekten*, C. 64, S. 241, Aralık 2000, s. 924, 925.

başı itibari ile Aouli Ata, Taşkent ve Aşkabad'daki yerel Baptist kiliseler, etraflarındaki Müslümanlara yönelik bir takım faaliyetlere girişmeye başlamışlardı. Özellikle Bakü ve Aşkabad'daki Ermeniler'in Müslümanlarla yakın ilişkilerde bulunmaları misyonerler açısından bir fırsat olarak değerlendirilebilirdi.⁵³⁷

Meyer konuşmasında, İsveç Misyonerlik Cemiyetinin bölgedeki faaliyetlerine de değinmek gerektiğini ifade etmişti. Onun ifadelerine göre, Kafkaslarda 1884 yılından beri faaliyet gösteren bu örgüt, Tiflis merkezli olmak üzere, Türkçeye çok benzeyen Azerbaycan lehçesi konuşan 3.5000.000 Müslümana hitap etmeye çalışmaktaydı. Buhara, Semerkant ve Doğu Türkistan'a bağlı Kaşgar'a kadar uzanan bir faaliyet alanına sahiptiler. Bu misyona bağlı olarak iki misyoner eşleriyle birlikte çalışmalarda bulunurken; aynı zamanda iki kadın misyoner ve beş yerel yardımcı da evanjelik faaliyetlerde bulunmaktaydı. Rus Hükümeti, misyonerlere, Kaşgar'da eğitim ve tıp alanında faaliyet göstermelerine izin verdiği halde Kafkaslarda İsveçli misyonerlere aynı izni vermemekteydi. Hatta, Farsça, Azerice ve Osmanlıca dini metinlerin dağıtımına da yasak getirmişti. Tiflis'te yaşayan Bay Larson, 14 Müslümanı dinlerinden döndürdüğünü rapor ederken 1910 yılında şunları yazmıştı; *"Etrafımızdaki Müslümanlarda bir uyanış gözlemlemekteyim. Eşim Bayan Larson düzenli bir şekilde Müslüman kadınların evlerini ziyaret edip onlara İncil okuyor. 1905'teki dini özgürlük ilanından sonra, bizim vaftiz ettiğimiz hiçbir eski Müslüman dinden dönmedi."* 1911 yılında artık Rus Hükümeti de Tiflis dahil olmak üzere, birçok yerdeki evanjelik faaliyetlere izin vermeye başlamıştı.

Buhara ve Semerkant'ta başlatılan misyonerlik faaliyetleri, halkın gösterdiği tepki sonucu kısa sürede kesintiye uğramıştı. Orta Asya'daki İslam'ın merkezi olarak kabul edilen Buhara, Hindistan ve Afganistan'dan gelen pek çok Müslüman ziyaretçinin de uğrak noktasıydı. Bu açıdan Bay Larson buradaki Hıristiyanlık misyonunun tekrar başlatılması noktasında ısrarcı olmuş ve Ermeni vaizlerin yerine Suriyeli vaizlerin kullanılmasının daha isabetli olacağını, onların daha başarılı sonuçlar alacağını düşünmüştü. İsveç Misyonerlik Cemiyeti, Başkurtların yaşadığı Orenburg'da bir istasyon açmıştı. 1890'dan 1894'e kadar Bay Sarwe orada çalışmıştı. Meyer'e göre, çok verimli sonuçlar elde edememiş olsa da bölgede yaşanan kıtlık süresince yaptığı yardımlarla kendini sevdirmeyi başarmıştı. Daha önce de belirtildiği üzere 1911'de Rusya, Sibiryaya ve Orta

⁵³⁷ Meyer, "Islam in Russia", s. 264-265

Asya’da yaşayan Müslümanlara yönelik olarak düzenli faaliyet gösteren tek misyoner Örgüt İsveç Misyonerlik Cemiyeti’ydi.⁵³⁸

Bağımsız faaliyet gösteren misyonerlerden en önemlisi Bay Easton’dur. 1875’ten itibaren, Trans-Kafkasya, Kafkas Dağları ve bazen de Kırım’da bulunmuştu. Özellikle Türkmen ve Kırgız kabilelerin bulunduğu Trans- Kafkasya’ya dikkat çekmiş ve bu kişiler fanatik birer Müslümana dönüşmeden önce Hıristiyan misyonerlerin buralara ulaşması gerektiğini ifade etmişti. Meyer, Tiflis’te bağımsız çalışan bayan bir misyonerin de olduğunu bildirmekteydi. Bakü’de ise, birçok Türk lehçesini çok iyi konuşabilen Ermeni asıllı Bay Toumanyanyan yaşamaktaydı. Meyer’e göre, Müslümanlarla çok yakın ilişki içinde bulunan bu kişi, her Cuma açtığı bir odada Müslümanlara yönelik dersler vermekteydi. Bir kişiyi de vaftiz etmeyi başarmıştı. İngiliz bir misyoner olan eşi de yoğun çalışmalar içindeydi. Ayrıca, yine Meyer’e göre, Kırgızlara yönelik bir misyon başlatılması için, Kuzey Türkistan’a bağlı Aouli Ata’da bir araya gelen Bay Patwakan Tarajani ve Bay Thiemann’dan da bahsetmek yerinde olacaktır. Jennie Von Meyer’in kendisi de bağımsız çalışan bir misyonerdi. Volga, Kama ve Tobolsk’daki Tatarlara ulaşmış ve daha sonra Orta Asya’da çeşitli bölgelerde görev yapmıştı. Rus İmparatorluğuna bağlı toprakların tamamında faaliyet gösteren bir diğer misyoner örgüt ise “British and Foreign Bible Society” idi. Müslümanlara yönelik yaptıkları çalışmalarda belirli misyon bölgeleri oluşturmamışlar; nerede bir Müslümanla karşılaşırlarsa ona yönelik evanjelik çalışma içinde olmuşlardı. 10 ayrı Müslüman dilinde yazılmış kutsal metinlere sahiptiler ve 20. yüzyılın başında sattıkları kutsal metinlerin sayısını arttırmayı başarmışlardı.⁵³⁹

4.1.8. Çin

Çin, kalabalık nüfusu ve uçsuz bucaksız coğrafyasıyla batı dünyasını için her zaman bir cazibe merkezi olmuştu. Dış dünyaya kapalı olan bu topraklar, 1839 yılından sonra patlak veren Afyon Savaşları’nın ardından kapitalist sistem için önemli bir pazar olmanın yanında misyonerler için de geniş bir çalışma alanına dönüşmüştü.⁵⁴⁰ Bir Müslüman ülkesi olmasa da 20. yüzyılın başında Çin toprakları yaklaşık 20 milyon Müslümana ev

⁵³⁸ Meyer, “Islam in Russia”, s. 266-267.

⁵³⁹ Meyer, “Islam in Russia”, s. 267-268.

⁵⁴⁰ Esra Danacıoğlu Tamur, “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19. yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetler”, *ÇTTAD*, C. 5, S. 12, Bahar 2006, s. 10-11.

sahipliği yapıyordu. Bu yönüyle değerlendirdiğimizde, 20. Yüzyılın başında Çin’de faaliyet gösteren misyoner cemiyetleriyle ilgili sayısal bilgileri incelemek yerinde olacaktır. Aşağıdaki tabloda 1913 yılına ait veriler sunulmuştur;

Tablo 29: Mezheplerine göre 1913 yılında Çin’de faaliyette olan Avrupalı ve Amerikalı Misyoner Cemiyetler

Mezheplerine Göre Cemiyetler	Yabancı Misyonerler	Çinli Çalışanlar	Bağlantılı veya Tam Üyeler
Anglikan	626	1814	28,317
Presbiteryan	898	3831	59,884
Metodist	753	4527	44,844
Baptist	567	1527	25,693
Luteran	503	1551	24,419
Kongregasyonalist	263	1244	17,691
Çin İç Bölgeler Misyonu	1076	1551	31,243
Diğer Muhtelif Cemiyetler	500	1834	3,212
TOPLAM	5186	17,879	253,303

Kaynak: Charles Henry Robinson, *History of Christian Mission*, Charles Scribner’s Sons, New York, 1916, s. 188.

4.1.9. Sumatra ve Cava

20. yüzyılın başında bir Hollanda sömürgesi olan Sumatra adasında misyoner Simon’un bildirdiğine göre, direkt olarak Mandailing’de (Güney Batak ülkesi) Müslümanlar üzerine çalışan üç Hollanda ve bir Almanya merkezli cemiyet bulunmaktaydı. Bunların en önemlilerinden biri, 1871’den bu yana üç istasyon ile hizmet veren Hollanda Mennocu Misyoner Cemiyetiydi. Bu topluluk, Simon’un tespitlerine göre yaklaşık 100 Müslümanı Hıristiyanlaştırmıştı. Hollanda Misyonerlik Cemiyeti’nin de doğu sahilinde bir istasyonu bulunmaktaydı. Ayrıca aslen bir Hollanda Cemiyeti olan Cava Komitesi, 1860’da kurulduktan sonra Kuzey Mandailing’de üç istasyon açmış ve tek başına 500 Müslümanı ikna edip Hıristiyanlığa çevirmişti. Bunlardan sonra, Alman Rhenish Misyonerlik

Cemiyeti'nin toprakları başlamaktaydı. Çalışılan 36 istasyondan sadece 4'ünde Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçmiş kişiler bulunurdu. Diğer 4 istasyon ise karışık dinsel örgütlerden kişileri barındırmaktaydı. Toplamda bu 8 istasyon, 67 dış istasyonla birlikte 6000 Müslüman dönmesi ve 1150 adet de Hıristiyanlık öğrencisi kazanmıştı. 1895 yılında Rhenish Misyoner Cemiyeti, Müslümanlığın hızlı bir yayılım göstermeye başladığı doğu sahili kabileleri üzerine çalışmaya başlamıştı. Misyoner istasyonları, adanın iç kesimlerinden doğu sahilleri tarafına doğru genişlemiş ve bu bölgede Müslümanlar arasında etkin çalışmalar yapmışlardı. Bu toplulukların yanında, İngiliz ve Yabancılar İncil Cemiyeti, Rhenish Misyonu topraklarında Müslümanlara ve Putperestlere seyyar kitapçılar yoluyla İncil satarak faaliyet göstermekteydi.⁵⁴¹

Yine misyoner Simon'a göre, güneydoğu Asya'daki Sumatra adasında, Müslüman Batak halkına yönelik çalışmaların belkemiğini oluşturan faaliyet yeni kiliselerin inşasıydı. Bunun yanında, Rhenish Alman Misyonu tarafından bu topraklarda açılmış öğretmen yetiştiren iki ilahiyat okulu, yerli din adamı yetiştiren bir kolej, hastaneler, cüzzamlılar için kurulmuş bir barınak bulunmaktaydı. Hıristiyan Bataklar Misyoner Birliği ise yerel çalışanların gayretleri sonucunda faaliyete geçmiş etkin bir cemiyetti. Tüm bu kuruluşlar sayesinde Simon'un iddialarına göre, Müslümanlar artık ülke içinde Hıristiyanlığın gücünü hissetmekteydiler. Özellikle yerli halk arasında Hıristiyanlığı kabul edenlerin sayısı arttıkça, bu dinin sadece batılı toplumlara ait bir din olduğu algısı da yıkılmaktaydı.⁵⁴²

Rhenish Misyoner Cemiyetinin direkt olarak Sumatra'daki Müslümanlar arasında yaptığı çalışmalar sonucunda Simon'un aktardığına göre, 6500 kişi Hıristiyanlığa döndürülmüş, bunlardan 1150'si de Hıristiyanlık talebesi olmuştu. Bu kişiler cemaat şeklinde örgütlenmiş ve kilise yaşamına uyum sağlamaya başlamışlardı. Büyüklü küçüklü yaklaşık 80 kilisede, Avrupalı misyonerlerin yanında 5 tane de yerel din adamı ve seminerlerle eğitilmiş 70 civarında yetkilendirilmemiş vaiz (*lay preacher*) bulunurdu. Her cemaat bir oturum boyunca okul müdürü veya vaiz tarafından yönetilirdi ve Hıristiyan köy şefleri de bu kilise oturumlarına üyeydiler. Simon'un ifadelerine göre, cemaatlerin düzenli bir kilise disiplini olduğunu ve giderlerini karşılamak için insanları vergilendirerek para veya piring

⁵⁴¹ Simon, "Islam in Sumatra", s. 222.

⁵⁴² Simon, "Islam in Sumatra", s. 226.

tahsil ediyorlar; bunlara sahip olmayanlar ise çalışarak katkı sağlıyorlardı. Okullar, Kiliseler ve vaizlerin kalacakları yerler hep bu cemaatlerce inşa ediliyordu. Bazı durumlarda, köylerinde bir okul olsun diye Müslümanlar bile yardımda bulunurdu. 1904 yılında bu cemaatler 5772 Mark yardım parası toplamıştı. Bazı durumlarda bu bağışlar saklanarak elde edilen faiz geliriyle yıllık masrafların bir kısmı karşılanmaktaydı. Ayrıca kiliseye ait çiftlik arazileri de mevcuttu.⁵⁴³

Güneydoğu Asya'daki bir diğer ada devlet olan Cava'da, 1906 yılı itibari ile 41 Avrupalı misyoner, bir asistan vaiz, 4 misyoner doktor (bir tanesi kadın) ve 4 tanesi kadın olmak üzere yaklaşık 150 yerel yardımcı mevcuttur. Bu kişilerin de uzun yıllar süren gayretleri ile, 345.000 putperest Protestanlığa döndürülmüş, 30.000 kadar kişi de Katolikliğe geçmiştir. Müslüman dönmelerinin sayısı ise 3000 civarındadır.⁵⁴⁴

Sonuç olarak, 20. yüzyılın başında gerçekleştirilen misyoner konferanslarından elde edilen veriler incelendiğinde, Hıristiyanlık misyonu adına birçok batılı misyonerin İslam dünyasını bir ağ gibi sardığı görülmektedir. Özellikle, misyonerlerin bizzat faaliyet gösterdiği istasyonlarda ve çoğunlukla yerel temsilcilerin çalışmalarında buldukları dış istasyonlarda basın-yayın faaliyetleri ve kitap basımı gibi önemli işlerin yürütüldüğü anlaşılmakta ve faaliyete geçirilen eğitim kurumlarının ve sağlık kuruluşlarının Müslümanları cezbediği misyonerlerce anlatılmıştır. Yine de bunca çabaya rağmen, misyonerlerin 1900'lü yılların başındaki sonuçlardan hiç de memnun olmadığı yine misyonerlerin söylemlerinden anlaşılmaktadır.

4.2. Misyonerlik Çalışmalarında Kullanılan Başlıca Metotlar

Batılı misyonerlerce Doğu'ya, özellikle de İslam ülkelerine yönelik misyonerlik faaliyetlerinde kullanılacak yöntemler genellikle ilmi ve toplumsal sahalarda yoğunlaşmıştır. Bir misyonerlik teşkilatına bağlı hareket eden misyonerin, görev yapacağı bölgeye uygun bir şekilde yetiştirilmiş olması gereklidir. Sahadan topladığı verileri raporlar halinde sunan eğitimli misyonerler sayesinde seçilen bölgede nasıl bir metot kullanılacağı belirlenir. Bütün metotlar içinde en etkili olanının ise eğitim olduğu ve misyonerlerin ancak kurdukları okullarla hedef kitleye ulaşabildiği deneyimler sonucu

⁵⁴³ Simon, "Islam in Sumatra", s. 228

⁵⁴⁴ Albers, Verhoeven, "Islam in Java", s. 236

ortaya çıkmıştır. Yine eğitimle bağlantılı olarak kızların eğitimine yönelik çalışmalar yapmak, yatılı kız okulları açmak büyük bir önem taşımıştır. Bunun dışında, misyonerler turist, doktor, mühendis, jeolog, hemşire gibi görevlerle de faaliyet gösterirler. İçinde buldukları toplumun tarihi, coğrafi, jeolojik, kültürel siyasi, ekonomik, psikolojik yapısını inceleyen misyonerler, o toplumun zaaflarını tespit ederek tâbi oldukları örgütlere aktarırlar. Osmanlı Devleti gibi pek çok ülkede toplumsal hareketlerin oluşması için gerekli fikri ve dini altyapının hazırlanmasında ve daha sonra da siyasi desteğin sağlanmasında misyonerlerin ve onların kullandıkları metotların etkisinin varlığı bilinen bir husustur.⁵⁴⁵

Özetle, misyonerlerin tüm faaliyet alanlarında kullandığı ortak metotlardan ilki kültürü tanıma ve keşif gezileri yapmaktır. Daha sonra, yerel dili öğrenme, vaaz etme, İncil'i yerel dillere çevirme, yerel dilde dini risaleler yayınlama, matbaa kurma, İncil ve dini risale dağıtımını, okullar açılması gibi yöntemlerle faaliyetler sürdürülür.⁵⁴⁶ Misyonerler hedeflerine ulaşmak için bu yöntemlerin dışında da her çeşit vasıtayı başvurmayı meşru görür, faaliyette bulunulan ülke ve zaman şartlarına göre uyguladıkları metotlarda değişiklik yapabilirler. Özellikle Müslümanlara yönelik faaliyetlerinde, onların kalplerine girebilmek için her kılık ve renge girmeleri,⁵⁴⁷ görünüşte bütün doğu ve Müslüman milletlerin geleneklerine saygılı davranmaları sık rastlanan bir durumdur.⁵⁴⁸

4.2.1. Osmanlı Devleti

1906 Kahire Konferansı'nda İran'daki İslam'ı anlatan misyoner Tisdall, bu topraklarda misyonerlerin kullandıkları başlıca metotlardan da bahsetmişti. Ona göre, İran'da Kilise Misyonerlik Cemiyeti'nin çalışmaları sonucunda 1900'lü yılların başında misyonerlerin

⁵⁴⁵ Ali Erbaş, "Hıristiyan Misyonerliği ve Türkiye'deki Durumu", *Cumhuriyetimizin 81. Yılına Armağan*, Ed. Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Sakarya, Aralık 2004, s. 71-73.

⁵⁴⁶ Ayşe Aksu, "Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) Ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 26-30.

⁵⁴⁷ Erol Güngör'ün, misyonerlerin kullandıkları yöntemlere ilişkin olarak Kazım Karabekir'den aktardığına göre, Misyonerler çeşitli sömürge topraklarında kabile reislerinin, racaların, Arabistan imamlarının, sultanların harimine kadar girerler. Kendileri bu liderleri yönlendirirken, halk arasındaki yardımcılarını ise halkı karşıt tarafa sürüklerler. Böylece, iç çekişmelerle yoğrulmuş memleketler bir avuç Avrupalı tarafından kolaylıkla idare edilebilir. Hindistan'daki Müslüman ve Hindular arasındaki çatışmalarda, Fas sultanlarının kendi aralarındaki iç kavgalarda, Yemen imamlarının ve hatta Mekke'deki şeyhlerin isyanlarında mutlaka bir misyoner parmağı vardır. (Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, s. 80)

⁵⁴⁸ Osman Cilacı, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2005, s. 37-38.

bölgedeki sayısı düzenli bir şekilde artmaktaydı. Bu misyonerlerin dini yaymada kullandığı en önemli metotlar aşağıdaki gibiydi;

1. Kadın ve erkek doktorlar ve hemşirelerle sürdürülen tıbbi hizmet.
2. Seyyahlık.
3. Kadınlar arasında, bizzat kadın misyonerlerce yapılan çalışmalar.
4. İranlıları evlerinde ziyaret edip, iade-i ziyaretleri kabul etmek ve samimi bir ortam içinde Hıristiyanlık vaazı vermek.
5. Misyoner evlerindeki hizmetleri.
6. Dini mevzuları tartışmak ve Hıristiyanlık fikirlerini çürütmek için misyonerlik kurumlarına gelenlerle görüşmeler yapmak. Bu buluşmalar samimi bir ortamda geçer ve karşı taraftakilere gereken saygı gösterilir. İslami hususlarla Hıristiyanlıkla ilgili hususlar kutsal kitaplar üzerinden değerlendirilir. Sert tartışmalardan kesinlikle kaçınılır.
7. İncil dağıtımı. Neredeyse hiçbir kutsal kitap bedavaya verilmemiştir.
8. Edebi çalışmalar. Farsça kitapların ve risalelerin basımı. Culfa'daki Henry Martin Memorial Matbaasının tesis edilmesi, bu işin yapılmasını oldukça kolaylaştırmıştır.
9. Hıristiyanlığa sıcak bakan, Müslümanlığı sorgulayanların belirlenmesi ve dikkatli bir şekilde eğitilmesi. Ayrıca adayların vaftiz için hazırlanması.⁵⁴⁹

Osmanlı Devleti'ne bağlı topraklarında sürdürülen misyonerlik faaliyetleri, Amerikalı Protestan misyonerlerinin 19. yüzyılın başı itibari ile Anadolu'ya girişi ile çok önemli bir ivme kazanmıştı.⁵⁵⁰ 1911 Leknev Konferansı'nda Türk topraklarıyla ilgili bilgiler paylaşılan Trowbridge'in aktardığına göre, kullanılan yöntemler ve 20. yüzyılın başında

⁵⁴⁹ Tisdall, "Islam in Persia", s. 127

⁵⁵⁰ Amerikalı misyonerlerin Türkiye topraklarındaki faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Erdal Açıkşes, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 2003; Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, 2000; Ömer Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, C. II, , Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999; Erdal Açıkşes, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile ilgili Bir Değerlendirme (iki Merkezden Örnekler)", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu*, Özel Sayısı II, Mart-Nisan 2001, Yıl: 7, S. 38; Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine Bir inceleme", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. VII, Haziran 2005; Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan ilişkilerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006; Osman Kılıç, "Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri", *Ermeni Araştırmaları*, S. 29, 2008.

misyonerlik faaliyetlerinin hangi aşamada olduğu özetle şu başlıklar altında ifade edebildi;

1. Eğitim- Öğretim faaliyetleri: 1911 yılında Müslüman öğrencilerin misyoner okullarında eğitim alması serbestti. Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji'nde 104, İstanbul'daki Robert Koleji'nde ise 50 Müslüman öğrenci kayıtlıydı. Fakat bu okullar için izinler yıllar önce üzeri örtülü bir şekilde zaten alınmıştı. İstanbul'daki Gedik Paşa Misyon Okulu'nda ise 80 Müslüman öğrenci bulunmaktaydı.

2. Edebi- yazınsal faaliyetler: Misyonerlerin, Türkiye'deki çalışmalarında tartışmacı bir tutum takınmamaları gerektiği bilinmekteydi. Dr. Pfander'ın daha önceki tartışmacı yaklaşımına, Türk yönetimince bir daha tolerans sağlanmayacağı açtı. Siyasi anlamda en çok ilgiyi çeken eser, Profesör Dozy'nin "*History of Islam*" adlı eserinin çevirisiydi. Bir Müslüman tarafından çevirisi yapılmış olan bu eser, tam bir misyoner çalışması olmasa da bu tür esere yönetim tarafından takınılan tutumu göstermesi açısından iyi bir örnekti. Bu kitabın basılması ve dağıtılması, hükümet ve Meclis-i Mebusan tarafından yasaklanmıştı. Ancak, haftalık dergilerde kitapla ilgili çıkan yazılar sayesinde eğitimli kesim İslami inanışları sorgulayan içerikten haberdar olabilmekteydi.

Awetarian'ın "*Pilgrim's Progress*" adlı kitabının Türkçeye tercümesi, Herrick'in "*The Dawn of Liberty*", "*The Greatest Force in the Moral World*", *Universal Brotherhood and the Founder of Christianity*" adlı kitapları; bir de Krikorian'ın "*Points of Stimulate Between Islam and Christianity*" adlı kitaplarının basılması ve dağıtılması serbestti.

İncil'in Türk topraklarında satışı ve dağıtılması oldukça yaygındı. Kutsal metinlerin basılmasına yönelik devlet izni ise çok öncelerden alınmıştı. Ancak gezici kitapçıların faaliyetleri ancak Kanun-i Esasi'den sonra serbest olabildi. 1910 yılında, yaklaşık 9000 Yeni Ahit Müslümanlara, 124,000 adet ise Hıristiyanlara satılmıştı. Adana ve Tarsus'taki olaylardan sonra oradaki Müslümanlar yüzlerce İncil nüshası satın almışlardı.⁵⁵¹

3. Tıbbi ve İnsani Yardım Çatısı Altındaki Çalışmalar: Türkiye'de en çok gelişme gösteren faaliyet alanları bu bahsedilenler olmuştu. Tıbbi alandaki çalışmalar her zaman Hükümetçe desteklense de özellikle Ermenilere yönelik yapılan insani yardımlar zaman zaman Türk yetkililerce engellenmişti. Yine de Adana'daki Ermeni olaylarından sonra, yeni Padişahın himayesinde yeni Hükümetten temsilcilerin görev aldığı bir insani yardım

⁵⁵¹ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 165-166.

komitesi teşkil edilmişti. İstanbul'da bulunan ve misyon örgütünün maliyecisi olan W.W. Peet, gelen yardımları dağıtması için bu oluşturulan teşkilatın başına getirilmişti. W.N. Chambers, Doktor F.D. Shephard ve 6 diğer misyoner ise sahada çalışmak ve yardımları birebir dağıtıp gerekli onarım işlerini yaptırmak için görevlendirilmişti. Hatta Dr. Shephard'a yeni Padişah, faaliyetlerinden dolayı devlet nişanı bile vermişti.

Misyon hastanelerindeki hizmet adına herhangi bir engelleme söz konusu değildi. Hastane koridorlarında ilahiler ve kutsal metinlerden okunan bölümler herkesçe kolaylıkla duyulurdu. Dini vaazlar açık bir şekilde yapılırdı ve merak edenlere Yeni Ahit nüshaları verilirirdi. Böylesi bir ortamda hastaların yarıya yakını Müslümandı ve 1908 Temmuz'unda ilan edilen anayasanın ardından Müslüman hasta sayısı önemli ölçüde artmıştı.⁵⁵²

4. Kadınlara yönelik faaliyetler: Yeni rejimin kurulmasından sonra, İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji'ne 5 kadın öğretmen bizzat hükümet tarafından atanmıştı. Bundaki amaç, devlet tarafından açılacak kız okulları için işleyişi bilen personel yetiştirmektir. 1911 yılındaki duruma bakıldığında, ülkenin farklı eyaletlerindeki kız okullarında Müslüman kız öğrencilerin sayısı son derece azdı. Bu sayıyı artırmak için okullardaki programların ve giriş şartlarının yeni anayasa sonrası duruma göre tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kadınlara yönelik ev ziyaretleri ve tıbbi çalışmalar kadın misyonerlerce yürütülmekteydi. Birkaç Ermeni kadın çalışan tarafından İncil okuma dersleri düzenlenmekteydi. Antep'te dikiş-nakış dersleri aracılığı ile 200'den fazla Müslüman kadının evine ulaşılabilmişti. Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarında bulunan Korça'daki yatılı misyoner okulunda, 1910 yılında 22 Müslüman Arnavut kız öğrenci okumaktaydı. Fakat Hükümet özellikle Müslüman kadınların eğitimi konusunda son derece tutucu davranmakta ve onların halka açık bir toplantıya katılmalarına kesinlikle izin vermemekteydi.

5. Evanjelist faaliyetler: İncil vaazı yapan kişi eğer sadece Hıristiyanlarla ilgileniyorsa devlet ona dokunmuyordu. Yalnız, eğer bir Müslüman İncil vaazı dinleyenler arasına karışırsa veya özellikle o kişi Hıristiyanlığı seçtiğini söylese devlet idaresi hemen olaya müdahil olurdu. Bu kişiyi, 1908'den sonra çıkan kanunlara göre tutuklar ve idam cezası veremese de ağır cezalara çarptırabilirdi. Pazar yerlerinde veya meydanlarda vaazda bulunmak kesinlikle yasaktı ve buna teşebbüs edenler polis tarafından anında

⁵⁵² Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 167.

engellenirdi. Ancak şaşırtıcıdır ki, Antakya’da bir İngiliz misyonere, pazar yerinin ortasında, Arapça İncil’den bölümleri etrafında toplananlara yüksek sesle okumasına yıllarca izin verilmişti. Osmanlı ordusunun tamamı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Hıristiyanlığa geçtiğini söyleyen bir genç askerlik vazifesine de alınmadığından, diğerlerinin gözünde bir vatan haini statüsüne düşüyordu. 1911 yılındaki hükümet Hıristiyanları da orduya dahil ederek, Müslümanlık esaslarına bağlı bir yapıdan ulusal bir yapıya dönüşü hedeflediğinden, artık Hıristiyanlığa dönenler için yakıştırılan “vatan haini” yaftası da boşa çıkmış olacaktı.⁵⁵³

4.2.2. Hindistan

Hindistan’da görev yapan misyonerlerin Müslümanlara yönelik faaliyetlerde kullandığı yöntemler tarih boyunca değişiklik göstermişti. 1906 Kahire Konferansı katılımcılarından Wherry yaptığı konuşmada, Hindistan’da görev yapan misyonerlerce kullanılan metot ve yöntemlerden bahsetmişti. Onun belirttiği üzere 1906 itibari ile, ilk Cizvit Misyoner Hieronymo Xavier’in Güney Hindistan’daki Goa’dan Lahor’a gelişinin üzerinden 307 yıl geçmişti. Bu kişi Wherry’e göre, “Hıristiyanları eğitmek” için barınma izni almış ve “insanları mutlak kurtuluşa erdirmek için, tüm dünyevi zevkleri, heves ve arzuları, zenginliği bir kenara bırakmış” bir kişi olarak yaşamını sürdürmüştü. Görevini genelde özel mülâkatlar, tartışmalar ve kitap yayınlamakla icra etmişti. “*Mesih’in Hayatı*”, “*Aziz Peter’in Yaşamı*” ve “*İslam Dini Üzerine Bilimsel Bir Araştırma*” adında üç kitabı yayımlanmıştı.⁵⁵⁴ Katolik kilisesi tarafından öğretildiği gibi, Hıristiyanlığın doktrinleriyle Müslümanları aydınlatmak için çabalamıştı. Asıl üzerinde durduğu şeyler; bütünlük içindeki üçleme anlayışı ve İncil’in bozulduğuna ait inanca karşı durmasıydı. Bir Müslüman cevabı olan Zainal Abidin Ahmad tarafından yazılmış “*Divine Rays in Refutation of Christian Error*” adlı kitabın yazılmasına yol açmakta yeterli etkiyi yapan aslında bu kişinin yazdığı kitaplardı. Cambrigde Üniversitesi’nden bu kitapları gün ışığına çıkaran Prof. S. Lee ortaya koymuştur ki; o zamanki ihtilafli konularla 20. yüzyılın başındakiler hemen hemen aynıydı. Başlıca farklılık, Protestan misyonerlerin, Katolik Kilisesi’nin uyguladığı putperestlik kâbilinden ilkeleri savunmak zorunda olmamalarıydı. Misyoner Wherry, Katolik misyonunun en belirgin hatasının bu tür ilkeler olduğunu

⁵⁵³ Trowbridge, “The Old and New Regime in Turkey”, s. 168-169.

⁵⁵⁴ Wherry, “Islam in North India”, s. 163.

düşünüyordu. Ona göre, Katolik misyonerlerin, Meryem'e tapmayı uygun gösterme çabası, azizlerden kalan kutsal emanetlere ve çizimleri idolleştirmeleri ve mukaddes bölgeleri kabul edip onaylamaları, Hıristiyanlığın gerçek esaslarının yanlış yorumlanmasına yol açmıştı.⁵⁵⁵

Wherry'den öğrendiğimiz kadarıyla, Kuzey Hindistan'daki Müslümanları Hıristiyanlaştırma çabasında Henry Martyn'in çalışmaları önemli bir etkiye sahipti. Onun Yeni Ahit (İncil)'i Farsça ve Urduçaya çevirmesi, İslam taraftarlarında bir karşı tepkiye yol açmış ve saldırganca hazırlanmış karşıt çalışmalara bir temel oluşturmuştu. Daha sonra, Rev. C.G. Pfander bayrağı devralmış ve 4-5 yıl çalışmalarda bulunduktan ve *Mizanu-l Hak* kitabını yazdıktan sonra 1829'da İran'dan kovulmuştu. Hindistan'a geldikten sonra, bu kitabı Urduçaya da çevirmiş ve buna ek olarak *Tarikü-l Hayat* ve *Miftah-ul-Asrar* adlı eserleri de ortaya koymuştu. Bu kitaplar, Delhi, Agra ve Leknev'deki İslam alimler arasında uzun süreli ihtilaflara yol açmıştı. Düzenlenen pek çok halka açık münakaşalar Wherry'e göre, Müslümanların inançlarını sorgulamalarına sebep olduğu gibi, bir kaçının da Hıristiyan Kilisesine yönelmesine kapı aralamıştı. Bu tartışmalar genelde şu bahsi geçen kişiler arasında olmuştu; Seyyid Molla Safdar Ali, Molla İmad-ud-din, Seyyid Abdullah Athim, E.A.C., Rev. G.L. Thakur Dass, Babu Ram Chandra, Munsî Muhammed Hanif, Akbar Masih, Dr. Almad Şah Shaig, Molla Hisam-ud-din, Rev. Imam Mesih, Dr. Barkhudar Han ve Molla Rajjab Ali. Avrupalı misyoner, din adamı ve yazarlardan bu tartışmaya ortak olanlar ise şunlardı; Piskopos Frech, Piskopos Lefroy, Rev. James Wilson, J.Smith, S.Leupolt, T.P. Hughes, Dr. H. Martyn Clark, C. W. Forman, Samuel Knowles, Dr. Murray Mitchell, G.H. Rouse, J. Bates, W. St. Clair Tisdall, W. Brodhead, E.M. Wherry. Rahip olmayan, ancak Müslüman karşıtlığı literatürüne kaynak sağlayan diğer yazarlar ise W.R. Aikman ve Sör William Muir'di.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Wherry, "Islam in North India", s. 164.

⁵⁵⁶ Sör William Muir, 1837'den itibaren otuz dokuz yıl süreyle Hindistan'da İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin çeşitli yönetim kademelerinde, şirketin siyasî statüsünün iptalinden sonra da yeni kurulan Hindistan Genel Valiliği hükümetinin Dışişleri Bakanlığı'nda ve koloninin kuzeybatı eyaleti başkan yardımcılığında bulundu. William Muir kendini daha çok Arap ve İslâm araştırmalarına vermiş ve asıl ününü bu alanda kazanmıştır. Ancak eserlerinden, onun bu alana yönelmesindeki asıl sebebin ilim tutkusundan çok gerek üst düzeylerde görev yaptığı İngiliz sömürge idaresinin politikasına, gerekse dindar kişiliğiyle aktif biçimde katıldığı misyonerlik faaliyetlerine destek sağlamak, bu arada özellikle Kur'an'ın ve tefsir kaynaklarının gerçekte Hıristiyan vahyini teyit ettiğini ispatlamak, İslâm'ı ve peygamberini ilmî tarafsızlıktan uzak yıkıcı eleştirileriyle yıpratmak olduğu anlaşılmaktadır. Muir, resmî görevlerinin ve ilmî meşguliyetlerinin yanında eğitim faaliyetleriyle de ilgilenmiş ve soylu ailesinin servetinden de harcama yaparak Allahâbâd'daki Muir Koleji ve Üniversitesi başta olmak üzere Hindistan'ın birçok yerinde

Wherry'nin ifadeleriyle, belki de 20. yüzyılın başında, son bahsedilen yazar kadar çok Müslüman karşıtı işler yapmış bir başka yazar yoktu.⁵⁵⁷

Wherry, Kuzey Hindistan'da ve özellikle Kuzeybatı eyaleti ve Pencap'ta bulunan ilk Protestan misyonerlerin en büyük hedeflerinin Müslümanları dinlerinden döndürmek olduğunu haber veriyordu. Devlet yönetiminde ve ticarete Müslümanlar tarafından kullanılan dil genelde Farsça ve Urduca'ydı. Buradaki kiliselerin ilk üyelerinin ve Müslüman dönmelerinin pek çoğu Müslüman ismi taşımaktaydı. Wherry'e göre, ibadet yerlerindeki ve pazar yerlerindeki halka açık vaazlar ile ilgili anekdotlar, değişmez bir şekilde halkın nasıl karşıt tepki verdiğini ifade eden cümlelerle doluydu. Yine de kurulan okul ve üniversitelerde, pek çok Müslüman'a rastlanmaktaydı. Bu kişilere Kitab-ı Mukaddes okuma şartı getirilmiş ve Hıristiyanlıkla ilgili diğer dersleri de almaları sağlanmıştı. Eğer kitap ve risale derneklerinin yayın kataloglarını incelenirse çoğu eserin Müslümanlara yönelik yazıldığı görülürdü. Misyonerlerin Kuzey Hindistan'da kadınlara yönelik çalışmaları, *Zenana*⁵⁵⁸ adındaki Müslüman evlerinde sadece kadınların girebildiği özel bölümlere yapılan ziyaretlerden ve Müslüman kadın ve çocuklara verilen eğitimlerden ibaretti.⁵⁵⁹

Bu bölgede misyonerlik çalışmalarına dahil olanlar İngiliz, Amerikan ve Avusturyalı gruplardı. Bunlar; Kilise Misyonerlik Derneği, İncil Propagandası Derneği, Londra Misyonerlik Derneği, İngiliz Vaftiz Misyonerlik Derneği, İskoçya Misyonerlik Kilisesi, Özgür İskoç Kilisesi, İskoç Birleşik Presbiteryan Kilisesi (Daha yeni İskoç Özgür Kilisesi adıyla birleşmiştir), Amerikan Presbiteryanları, ve Birleşik Presbiteryanlar (Amerikalı), Kanadalı Presbiteryanlar, Amerikan Metodist Piskoposları, İyileştirilmiş Presbiteryanlar ve Avusturyalı Vaftiz Misyonerlik Derneği'ydi. Bu adı geçen örgütler, Kuzey Hindistan'ın başlıca büyük şehirlerinde, özellikle Müslüman nüfusa yönelik olarak

hıristiyan eğitimi veren okullar açmıştır. (Christine Woodhead, "Muir, Sir William", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 94.)

⁵⁵⁷ Wherry, "Islam in North India", s. 165.

⁵⁵⁸ *Zenana* misyonu, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan'a gönderilen kadın misyonerler aracılığıyla gelişmiş ve tıbbi ve eğitsel faaliyetler ekseninde evanjelik bir çalışma alanı olmuştur. Hatta sadece bu alanda çalışmalar yapan *Church of England Zenana Missionary Society* adında bir örgüt dahi kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emma Raymond Pitman, *Indian Zenana Missions*, John Snow, London, 1890, Helen Catharine Mackenzie: *Life in the Mission, the Camp, and the Zenána; or Six Years in India*. Richard Bentley, Londra, 1853.

⁵⁵⁹ Wherry, "Islam in North India", s. 166.

faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Civar bölgelerdeki köyler, Hristiyan vaizler ve hatiplerce ziyaret edilirdi ve bunların çoğu Müslüman köyüdü.⁵⁶⁰

Müslüman muhaliflerle daha iyi mücadele verebilmek için, Misyonerler arasından, Müslümanlık hakkında daha iyi eğitim almış kişilere gereksinim duyulduğu aşikardı. Dr. Murdoch, yazdığı eserlerde bu tür bir uzmanlığın gerekliliğini ortaya koymuş ve birçok cemiyet bu yönde kişiler yetiştirmeye gayret göstermişti. Bu önlem, 20. yüzyılda misyonerliğin bu dalının etkinliğini oldukça arttıracaktı. Tabii ki Hintli Müslümanların büyük bir çoğunluğu, pek çok Hindu kabilesinde olduğu gibi puta taparcasına bir dini inanca sahiptiler. Müslümanlar Hristiyanlığı, Katolik ve Ortodoks Kiliseleri yüzünden ortaya çıkmış olan batıl inançlar ve putperestlik kabilinden inanışlarla tanıdı. Wherry'e göre ise, Protestan misyonerler Hristiyanlığın gerçek özünü anlatmaya yönelik bir çalışma içine girmeliydi. O, bunu başarabilmek için de sadece İncil ve Kutsal metinleri iyi bilmenin yeterli olmadığını; aynı zamanda, en az Müslüman mollalar ve alimler kadar da Kur'an diline ve felsefesine hâkim olmak gerektiğine inanıyordu. Ancak böylelikle eğitilmiş Müslüman kesim karşısında saygın bir yer edinilebilir ve Müslüman toplumunun en hassas noktalarına ulaşılabilirdi. Misyonerlerce uzunca bir zamandır planlanan buydu ve bölgede çalışan misyonerlere göre bu çalışmaların meyveleri yakın bir zamanda toplanacaktı.⁵⁶¹

Yine Wherry'e göre, Müslümanlara yönelik bahsedilen misyonerlik faaliyetlerini duyan birisi, Hindistan'ın, Müslümanları Hristiyanlaştırma çalışmalarında eşsiz bir kaynak oluşturduğunu kolaylıkla görebilirdi. Aslında Hollanda Doğu Hint adaları dışında, Hristiyanlaştırma çalışmaları için 20. yüzyılın başında hiçbir yer bu bölgenin sunduğu imkanları sunabilecek nitelikte değildi. Açıkça gözükmektedir ki; hiçbir diğer bölge burası kadar zengin bir kültüre sahip değildir. Şüphesiz, böyle şartlar altında çok sayıda Müslüman'ın Hristiyanlaştırılmış olması beklenirdi. Wherry'nin iletmişine göre, yüzyılın başına kadar yapılan çalışmalar, belirli bir sınıf gözetmeksizin tüm bölge halkına yönelik yapılmış ve elde edilen başarılar da kilise tarafından gizlenmişti. Misyoner raporlarında da kaç kişinin Müslümanlıktan çıkartıldığını görmek mümkün değildi. 1893 yılında

⁵⁶⁰ Wherry, "Islam in North India", s. 167.

⁵⁶¹ Wherry, "Islam in North India", s. 168.

Chicago’da düzenlenen Dünya Dinleri Parlamentosu’nda⁵⁶² Molla İmadüddin, Hindistan’daki çalışmalar sonucu Hıristiyanlığa kazandırılmış önemli 50 Müslümanın ismini açıklamıştı. Ayrıca, Wherry’nin iddialarına göre, Peşaver, Srinagar ve diğer sınır istasyonlarındaki Kiliselerle Lahor, Amritsar, Hoshiarpur, Ludhiana, Delhi, Allahabad, Luknow, Krishnagar’dakilerin üyelik kayıtları incelendiğinde, ne kadar çok sayıda Müslüman ismi olduğunu görmek çoğu insanı şaşırtacaktı. Ona göre, Müslüman dönmelerinden önemli bir kesimin daha sonra Hristiyanlık dinini yaymak için görevlere talip olmaları da bir diğer şaşırtıcı noktaydı.⁵⁶³

4.2.3. Rusya

Müslümanların yoğun bir şekilde yaşadıkları topraklardan biri de 20. yüzyılın başı itibarı ile büyük ölçüde Rusya yönetimindeki Türkistan bölgesiydi. 1906 Kahire Konferansı’nda Bu bölge ile ilgili bilgiler sunan E. John Larsen, Rus sömürge devletlerinde 13 milyon, Çin’de ise yaklaşık 30 milyon Müslüman’ın bulunduğunu ifade etmişti. Onun ilettiğine göre, Karadeniz ve Hazar Denizleri arasındaki Trans-Kafkasya’da⁵⁶⁴ 3.000.000 kadar Tatar yaşıyordu. Türkistan, Buhara, Hive ve Rus Türkistan’ında toplam sayı 6 milyondur. Rusya’nın manda yönetimi altındaki Buhara, günümüzde Orta Asya’daki İslam’ın ruhani gücünün kalesiydi. Orta Asya’da bulunan Müslüman ülkelerden genç insanlar, Buhara’nın meşhur üniversitelerinde eğitim almak için buraya gelirdi. Genelde bu

⁵⁶² Tüm doğu ve batı dinlerini bir çatı altında toplayarak dinler arası diyalog fikrinin doğmasına sebep olan ilk toplantı 1893 yılında Chicago’da gerçekleştirilmişti. Budist, Hindu, Caynist, Müslüman ve Hıristiyan konuşmacıların katıldığı konferansa yaklaşık 5000 kişi iştirak etmişti. 19 kadın temsilci de katılım sağlamıştı. (<https://parliamentofreligions.org/parliament/1893-chicago>, Erişim Tarihi: 14.10.2020.)

⁵⁶³ Wherry, “Islam in North India”, s. 169.

⁵⁶⁴ Kuzeyde Büyük Kafkas Dağları, doğuda Hazar Denizi, güneyde İran, batıda Türkiye ve Karadeniz arasında kalan bölgeye Trans- Kafkasya denmektedir. (Ahmet Sapmaz, *Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri*, Ötüken, İstanbul, 2008, s.21.) Coğrafi, jeopolitik ve stratejik açılarından dünyanın ve özellikle Avrasya’nın son derece önemli bir noktasında bulunan bu bölge, insanlık tarihinin başlangıcından beri bir geçiş noktası özelliği taşımıştır. Kıtalararası bir köprü olma durumundan dolayı, tarih boyunca birçok farklı etnik unsur bu coğrafyadan geçmiş ve burada önemli izler bırakmıştır. Sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri de Kafkasya’nın hem değişik halklar ve hem de ülkeler için cazibesini artırmıştır. Üstelik bölgenin coğrafi yapısı, gelip yerleşmeye, kendine has kültürler oluşturmaya ve bunları muhafaza etmeye de son derece uygundur. Kafkasya’nın bütün bu özellikleri dikkate alındığında, bugüne kadar uzanan süreç sonucunda, Dünyanın etnik yönden en çeşitli bölgesi olduğu ortadadır. Azeri, Gürcü, Ermeni, Abaza, Abhaz, Adige, Çerkes, Kabartay, Karaçay, Balkar, Oset, Çeçen, İnguş, Avar, Lezgi, Dargı, Kumuk, Nogay, Lak, Tat, Taliş, Kürt, Tabasaran, Rutul, Sahur, Agul, Yakut, Kazak, Yahudi, çeşitli Dağıstan toplulukları şeklinde sıralanan Kafkasya toplulukları, Kafkasya’nın en önde gelen etnik gruplarıydı. (Mehmet Alparğu, Enis Şahin, “Sovyet Rusya’nın Dağılmasından Sonra Kafkasya’da Kimlik Problemi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 2, S. 1, 2007, s. 331,335.)

okullarda birkaç bin öğrenci bulunurdu. Bu sayede kentin nüfusu ve sosyal yaşamı sürekli bir değişim halinde olurdu.⁵⁶⁵

1911 Leknev Konferansı'nda "Rusya'da İslam" başlıklı bir konuşma yapan Jennie Von Meyer'e göre ise, 20. yüzyılın başında yaklaşık 20 milyon Müslümanın yaşadığı Rusya'da, farklı Hıristiyan mezheplerden misyoner örgütlerin, çeşitli zamanlarda birçok metot kullanarak Müslümanları dinlerinden döndürmeye çalıştıkları bilinmekteydi. Devlet kilisesi olarak da bilinen Ortodoks kilisesi, 16. Yüzyılın sonunda Kazan Hanlığı fethedildiğinde orada yaşayan Tatarların bir kısmını vaftiz etmişti. Fakat bu kişilerin içine ruhani açıdan rehberlik edecek kişiler gönderilmediğinden sadece adları Hıristiyan olarak kalmıştı. Uzun yıllar boyunca, Volga eyaleti içinde Müslümanlar arasında yaşamlarını sürdürmüşlerdi.

Meyer'in bildirdiğine göre, 1860 yılına gelindiğinde ise Kazan doğumlu meşhur Profesör İlminsky⁵⁶⁶ önemli bir figür olarak ortaya çıkmıştı. Dinsizlere ve Müslümanlara İncil'i ulaştırmak için yerel dilleri kullanmanın ve Avrupa kültür ve edebiyatını bu insanlara tanıtırmanın Hıristiyanlık mesajlarını iletmede etkili olabileceğini görmüştü. Yakınındakilerle beraber İncil'i ve ayin dualarını yerel dillere çevirmiş; İncil'in ve çeşitli dünyevi bilimlerin yerel dillerle öğretildiği okullar açmış ve yerel halktan seçip eğittiği kişilerden güçlü bir eğitim kadrosu oluşturmuştu. O ve yetiştirdiği kadro Meyer'in

⁵⁶⁵ E. John Larsen, "Islam in Bokhara and Chinese Turkestan", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 243.

⁵⁶⁶ Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822-1891) Kazan Üniversitesi'nde Türk Tatar Kürsüsü profesörü olarak görev yapmıştır. İncil'in Kiril alfabesinde fakat her halkın kendi dilinde basılması gerektiğini söylemiştir. İlminskiy ayrıca lehçelerin kendine özgü birer dile dönüştürülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu şekilde Rus olmayan milletlerin de kendi dillerini Kiril alfabesi kullanarak oluşturabilecekleri fikrini ortaya atmıştır. İlminskiy tarafından ortaya çıkarılan bu fikir daha sonra 31 Mart 1906 yılında yayınlanan Rusya Eğitim Bakanlığı yönetmeliğinde de yer almıştır. (Nadir Devlet, *İsmail Gaspıralı-Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*, Başlık Yayın Gurubu, İstanbul, 2011, s. 208). İlminskiy tarafından sistemleştirilmiş olan Türklük bilimi araştırmalarının, Sovyet rejimi politikalarına ve bağımsızlık sonrası döneme de etkileri olduğu bilinmektedir. Onun, Çarlık yönetimi sırasında ortaya koyduğu görüşler, Sovyet döneminde de bazı küçük değişikliklere uğrayarak tatbik edilmiştir. Türk grupları arasındaki farklılıklar ön plana çıkarılarak daha da büyütülmüştür. Böylelikle, kendilerini Türk ve Müslüman olarak tanımlayan Orta Asyalı Türkler farklı uluslar haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu metot ile izlenen bir eğitim politikasının, Müslümanların Hıristiyanlaştırması konusunda etkili olacağı ön görülmüştür. Böylesi bir durum İlminskiy gibi bir araştırmacıyı misyonerlerin "kurmayı" haline sokmuştur. Onun hazırladığı eğitim programı, Çarlık Rusya'sı ile Sovyet Rusya'sının Türk topluluklarını ayrı ayrı uluslar haline getirmeyi amaçlayan Türklük bilimi yaklaşımını şekillendirmiştir. (Ertan Efegil, Pınar Akçaltı, *Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20,349.)

ifadelerine göre, yüzyıllarca sözde Hıristiyan yöneticiler tarafından dini açıdan ihmal edilmiş kişilere ulaşmayı başarmıştı.⁵⁶⁷

Yine Meyer'den öğrendiğimiz kadarıyla, 16. yüzyılın sonundaki fethinden 18. yüzyılın başına kadar, Sibiry'a'nın kuzeybatısında yaşayan Tatarlara ulaşmak için herhangi bir misyoner örgütün girişimi söz konusu olmamıştı. Sadece fanatik, misyoner düşmanı Müslümanların yerel putperest halkı kendi dinlerine çekmek için buldukları Tobolsk bölgesinde bir misyoner çalışması yapılmıştı. Öncü Ortodoks misyonerlerden öğrenildiği kadarıyla, Tatarlar'ın İncil'e yönelmesi neredeyse imkansızdı. Aslına bakıldığında Meyer'e göre, Ortodoksların o dönemki Hıristiyanlaştırma faaliyetleri oldukça verimsizdi. Zorla Hıristiyanlığa döndürülen Putperest kavimlere sadece birkaç gün eğitim verilir, bundan başka bir faaliyette bulunulmazdı. Görev yapan misyonerler, yerel halkın dilini bilmediklerinden doğru düzgün bir vaazda bile bulunamazlardı. Başladıktan kısa bir süre sonra sona eren Volga bölgesi misyoner faaliyetleri, 19. yüzyılın başına kadar Kuzeybatı Sibiry'a'yı karanlık bir örtü altında bırakmıştı. Bu tarihten sonra bile, bölgedeki Müslümanlara yönelik sistemli bir çalışma yapılamamıştı. Türkistan'a doğru uzanan Tobolsk eyaletinin güneyindeki düzlüklerde belirli bir dine bağlı olmayan Kırgızlar yaşamaktaydı. 19. Yüzyılın başında "Altaylara gönderilmiş Havari" unvanına sahip din adamı Macary, yolculuğu sırasında bu bölgede yaşayan halkın durumunu kavramış ve Rus Hükümetinden misyonerlik çalışması için izin istemişti. Ancak hükümet yetkilileri Kırgızların, İncil'i anlamayacak kadar yabani ve vahşi bir kabile olduğunu söyleyerek bu isteği geri çevirmişlerdi. Fakat, kısa bir süre sonra bölgeye gelen Müslüman misyonerler çalışmalarını tamamladıklarında İslam bu topraklarda büyük bir zafer kazanmıştı. Bu durumdan sonra Hıristiyan misyonerler evanjelik faaliyetlere girişeler de İslam'ın sağlam kalelerini aşmaları görünürde imkânsız bir hal almıştı. Zaten bu doğrultuda Meyer'in tespitlerine göre, 19. yüzyılın sonuna kadar Kuzeyde, Batı ve Orta Sibiry'a'da göze çaracak bir çalışma yapılmamıştı.⁵⁶⁸

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ortodoks kilisesi radikal bir karar ile misyonerlik çalışmalarına ağırlık vermeyi kararlaştırmıştı. 1870 yılında Moskova'da kurulan Ortodoks Kilisesi Misyoner Cemiyeti aracılığı ile Doğu Rusya'dan Sibiry'a'ya pek çok

⁵⁶⁷ Meyer, "Islam in Russia", s. 249-250.

⁵⁶⁸ Meyer, "Islam in Russia", s. 251-252.

eyaletle misyoner gönderilmişti. Meyer'in aktardığı kadarıyla, bu cemiyet yoluyla insanlar Hıristiyanlığa ısıdırılmış ve misyonerlere karşı daha ılımlı olunmaya başlanmıştı. Din değiştirme konusunda insanları ikna edebilmek için paranın gücü kullanılmıştı. 25 yıl boyunca Volga'da ve Sibirya'nın yedi bölgesinde yapılan çalışmalarda 2 Milyon dolar harcanmıştı. Bu yolla 105.000 kişi vaftiz edilmişti. Bunlardan kaçının Müslümanlıktan döndürüldüğü bilinmemekteydi. Ayrıca diğer misyon bölgelerinde kullanılan yöntemler burada da işe yaramıştı. Misyonerlerin vaazları, açtıkları okullar, manastırlar ve çocuk yuvaları ve başlattıkları tıbbi misyon bunlara örnekti. 1870 yılından itibaren İncil'in farklı dillere çevirisine ve basımına büyük önem verilmiştir. Bunun yanında ayin duaları için kitapçıkları, ders kitapları ve 800 veya 900 adet dini yazının 17 ila 20 dilde tercümesi yaklaşık 2 milyon nüsha olarak Kazan, Trans- Baykal ve Altay misyoner istasyonlarında basılmıştır. 1900 yılına gelindiğinde, Sibirya'nın 8 ayrı bölgesinde ve Rusya'nın da 14 eyaletinde Ortodoks Kilisesi Cemiyeti'nin şubesi bulunmaktaydı. Bu tarihten sonra, misyonerlik çalışmalarının ana odak noktası Kafkaslara doğru kaymaya başladı. Bu bölgede hali hazırda yer alan bağımsız misyoner örgütün varlığı ise bir sorun oluşturmadı. Ural dağlarında, güneydoğudaki Türkmenler ve batı- güneybatı hattında yer alan Kırgızlar arasında yürütülen çalışmalar sonucunda yıllık vaftiz ortalaması 4000 kişi olmuştu. Bu sayı önceki yıllardan daha azdı. Müslüman olup da dininden dönen ise neredeyse hiç olmamıştı. 1905 yılında bu ortalama daha da düşerek 3000 olmuştu.⁵⁶⁹

Kırgızların yaşadığı Semipalatinsk ve Akmolinsk adlı geniş topraklarda yaşayan Putperest halkın 1850'lerden sonra Müslüman olduğu bilinmekteydi. Bu topraklarda 1908 yılı itibari ile, 7 misyonerlik merkezi, 22 aktif misyoneri, 12 okulu ve 13 kilisesi bulunan Ortodoks Misyonerlik Cemiyeti'nin yıllarca süren çabalarına rağmen Hıristiyanlığa döndürebildiği kişi sayısı hayli azdı. Tabii ki bu durumun meydana gelmesinde, Kırgızların dini gerçeklere karşı tutundukları aldırma tutumun da payı yüksekti. İslamiyet bile Kırgızlar arasında her unsuruyla yerleşebilmiş değildi. Onlar halen daha eski pagan inançlarına ait geleneklerinin önemli bir kısmını sürdürmekteydiler. Meyer'den edindiğimiz bilgilere göre, 1895 ile 1910 yılı arasında rapor edilen toplam vaftiz sayısı 500'dü. Yeni vaftiz olanlara yönelik olarak maddi ve manevi destek verilmesine dikkat edilmekteydi. Sibirya'nın kuzeybatısına doğru

⁵⁶⁹ Meyer, "Islam in Russia", s. 252-253.

ilerleyince Tobolsk eyaletine varılmaktaydı. Bu topraklardaki misyonerlik hareketi Meyer'in ifadelerine göre 18. yüzyılın ilk yarısında başlamıştı. Zaman zaman duraksamalara uğrayan faaliyetler dolayısıyla Hıristiyanlaşmış halk yalnız kalmıştı. Müslümanlara yönelik direkt bir çalışma ise 1901 yılında kurulan "Tobolsk Merkezi Müslüman Karşıtı Misyonerlik Cemiyeti" şemsiyesi altında gerçekleşmişti. 1911 itibarı ile, 70.000 Müslümanın yaşadığı bu bölgede görevli 14 Tatar Hıristiyanlık misyoneri bulunmaktaydı. Kapalı ve açık mekanlarda yapılan dini vaazlar, Müslümanlarla girişilen tartışmalar ve Tobolsk Tatar lehçesinde yazılmış İncil ve dini kitapların dağıtımını izlenen metotlardı. 1901-1911 yılları arasında vaftiz edilen Müslüman sayısı ise 80'di. Herhangi bir misyonerlik okulu ise 1911 yılına kadar kurulamamıştı. Bölgedeki Tatar Müslümanlar ise gitgide güçlenmekte ve yeni okullar açmaktaydılar. Bu durum da Meyer'e göre misyonerlerin işini gün geçtikçe zorlaştırmaktaydı.⁵⁷⁰

Ural Dağlarını aşıp Rusya'nın merkezine doğru ilerlendiğinde, Volga eyaletinde, Uralların batı yakalarında, Aral ve Hazar Göllerinin güney taraflarında yoğun bir Müslüman nüfus ile karşılaşılmaktaydı. Volga eyaletindeki misyonerlik faaliyetleri, küçük bir misyoner ordusunca sürdürülmekteydi. Din görevlileri, öğretmenler ve gezici kitapçıların sayısı bir hayli fazlaydı. Mahalli boyutlardaki misyoner örgütler (örneğin Kazan'da faaliyet gösteren "St. Gouri Misyoner Kardeşlik Örgütü" gibi) Ortodoks Misyonerlik Cemiyeti ile ortak çalışma yürütmekteydiler. Profesör İlminsky'nin sistemi (yerel dilde ve lehçede yapılan evanjelik faaliyetler) tüm bölge okullarında ve kiliselerinde uygulanmaktaydı. Kazan misyoner matbaası, neredeyse tüm yerel dillere çevrilmiş ders kitaplarını ve dini risaleleri üstün bir gayretle basmayı sürdürmekteydi. Çuvaş ve Tatar kimliğine sahip ailelerin çocukları bölgede açılmış misyoner okullarında bu materyallerden faydalanmaktaydılar. Bu yolla yüzlerce köye ve binlerce eve ulaşılmış olunuyordu. Bunun yanında bölge sınırları içinde tıbbi misyon, yetişkin okulları; Tatar, Çuvaş, Cheremiss (Mari) ve Başkurt çocuklar için özel eğitim merkezleri de bulunmaktaydı.⁵⁷¹

Meyer'in ilettiği üzere, Hıristiyan misyonerlerin, Müslümanlara yönelik en gayretli çalışmaları yürüttükleri yerin burası olmasına rağmen arzu edilen başarılarından çok uzak

⁵⁷⁰ Meyer, "Islam in Russia", s. 255.

⁵⁷¹ Meyer, "Islam in Russia", s. 256.

kalmıştı. Bunun temel sebebi hedef kitlenin çoğunlukla Tatarlardan oluşmasıydı. Bu millet Meyer'in ifadeleriyle fanatik, gururlu, kendine has bir anlayışa sahip Müslümanlardan oluşmaktaydı. Aynı zamanda, hayli aktif Müslüman misyonerlere sahiptiler. Aynı nitelikler Türklerden ve Tatarlardan müteşekkil Kırım halkında da görülmekteydi. 1900 yılından beri Kırım Yerel Misyoner Cemiyeti, Türkçe ve Arapçaya hâkim çalışanları ile sıkı bir çalışma içindeydi. Dağları bayırları aşarak İncil vaazları vermişler ve Hıristiyanlığa ait metinleri dağıtmışlardı. Yine de her yıl ortalama ancak 2 veya 5 Müslümanı vaftiz edebilmekteydiler. 1905 yılındaki reform hareketleri sonucu⁵⁷² ortaya çıkan dini özgürlük ilanı bu misyonun da faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiş ve Hıristiyanlıktan dönenler olmuştu. 1911 yılına gelindiğinde ise, Müslümanlarla yakın ve sıcak bir ilişki kurulabildiği gözlemlenmekteydi. Meyer, doğu ve güneydoğuda yer alan Yekaterinburg, Ufa, Ural eyaleti, Orenburg, Astrahan ve Kuban bölgesinde eğitim ve tıp misyonunun iyi durumda olduğunu haber veriyordu.⁵⁷³ Ancak ona göre, Kırgız, Başkurt veya Türkmen Müslümanlar, Tatarlara yakın yerlerdeyseler ister istemez belirli bir tesir altına girerlerdi. Bu yüzden misyonerlerin işi biraz daha güçleşirdi. Gezgin mollalar, köy köy dolaşarak Müslümanların maneviyatını geliştirmeye çalışırlardı ve yeni Müslüman olanlara maddi yardımlarda bulunurken, Cami ve okul yapımı için de desteklerini esirgemezlerdi.⁵⁷⁴

Meyer konuşmasında Rusya ve Sibiry'a'nın ardından Rusya Orta Asya'sı, yani Türkistan'daki duruma da aktarmıştı. Bu geniş topraklar, Hazar Gölü'nün doğu kıyısından Çin'in batı sınırına; Kuzeydeki Aral Gölü ve Kırgız steplerinden Rusya ile Afganistan arasında doğal sınır oluşturan karla kaplı dağlara kadar uzanıyordu. 20. yüzyılın başında Rus Sömürge yönetimi altındaki bu bölgede Buhara ve Hive Hanlıkları bulunmaktaydı. Bu hanlıklar yaklaşık 7 milyon Müslümana eve sahipliği yapıyordu. Meyer'e göre, burada yaşayan halkı tek etkileyebilecek gücün Rusya Hıristiyanları

⁵⁷² 1905 tarihinde Rus Çarlığında esen ihtilal havasının sonucunda Çar II. Nikola Rusya'da meşruti bir idare kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. Buna göre 17 Ekim 1905 tarihinde bir manifesto yayınlanmıştı. Buna göre, Rusya'da birlik ve dernekler kurmak, toplantılar yapmak serbest hale getirilmiş; ifade özgürlüğünden söz edilir olmuştu. Seçim hakkı genişletilmiş ve teşrii mahiyette bir "duma"nın çağrılacağı vâdedilmişti. (Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 385-386.)

⁵⁷³ Bu bölgedeki faaliyetlerin çeşitliliğini göstermek için İskoç misyonunun 19. yüzyılda Orenburg, Kırım, Selenginsk ve Astrahan'daki faaliyetlerinden bahsedilebilir. İskoç misyonerler Astrahan'da bir matbaa kurmuşlar ve Tatarca İncil'i ve diğer dini risaleleri burada basıp yayınlamışlardı. 1817'ye kadar Edinburg Misyoner Cemiyeti 4000 broşür ve 5000 Tatarca Yeni Ahit basmıştı. (Turan, "19. Yüzyılda Kırım, Kafkasya ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri", s. 931.)

⁵⁷⁴ Meyer, "Islam in Russia", s. 257.

olmasına rağmen yine de Ortodoks Kilisesi bu topraklar için bir tek misyoner bile görevlendirmemişti.

Rus Devlet Kilisesi'nin faaliyetleri ve kullandıkları metotlar Meyer'in aktardığına göre şunlardı;

1. Belirli bir açıdan bakıldığında Ortodoks Misyonerlik Cemiyeti'nin çalışmaları, Devlet kilisesi temsilcileri tarafından yürütüldüğünde fayda sağlardı. Misyonerlerin, rahiplerin ve öğretmenlerin güvenilir bir devlet desteği ile hareket etmeleri önemliydi. Koruma gereken acil durumlarda yerel yöneticiler hemen devreye girerdi. Ayrıca devlet tarafından, Hıristiyanlığa geçen paganlara ve Müslümanlara çeşitli ayrıcalıklar tanınırdı. Örneğin, çeşitli maddi yardımların yanında 3 yıl süre ile vergiden muaf olma gibi haklar. Kutsal Sinod Kurulu⁵⁷⁵, mahalli kiliseler ve toplumun tüm alt ve üst unsurları misyonerlik çabalarına ne kadar önem verirse elde edilen sonuçlar da o ölçüde başarılı oluyordu.

2. Devlet kilisesinin faaliyetlerinde yerel yöneticilerin tutumları çok önemliydi. Bazı yerel yöneticiler, zorunlu olmalarına rağmen, misyonerlere yeterince yardımcı olmamaktaydılar. Özellikle kendisi Müslüman veya pagan olan bir idareci, bu konuda çok tutucu davranarak Hıristiyanlığın yayılmasına yönelik faaliyetler karşısında çeşitli zorluklar çıkarmaktaydı. Örneğin göçebe Kırgız ve Budist Kalmuk kabilelerine mensup kişiler Hıristiyanlığa geçerse sürülerini otlattıkları topraklardan mahrum kalıyorlardı. Çünkü bu topraklar kabilelere aitti ve din değiştiren kişiler de kabilelerden atılırdı. Bu sebeple devlet arazilerinden bu yeni Hıristiyanlara pay vermek gerekliydi. Ortodoks misyonerler bu konuda çok çaba harcamışlar ve belirli bir kesim için gerekli olanakları sağlayabilmişlerdi.⁵⁷⁶

Sonuç olarak, Misyonerler, Müslüman topluluklara Hıristiyanlığı benimsetebilmek için evvela onların inançlarını sarsmaya yönelmişler, İslamiyet'i kötüleyen yayınlar yapmışlardır. Bu tür faaliyetlerin ve yayınların neticesi olarak bir kısım bölge ahalisinin inançları sarsılmış, milli duyguları zayıflatılmıştır. Bölgenin Ruslaşmasına direnebilecek

⁵⁷⁵ 1718 yılında I. Petro kiliseyi idare etmek için dini kurul, *Kutsal Sinodluk* sistemini kurmuştur. Dini kurul 12 kişiden oluşmaktaydı ancak sivil başkan özel haklara sahip değildi. Kurul sistemi, kilise idareciliği geleneğine büyük bir darbe vurarak patrikliğin ilgasını tekrar onaylamıştır. Kutsal Sinod kurulunca Çar'ın hakimiyeti dini sahada da perçinlenmiştir. (Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552–1917)*, s. 119- 120.)

⁵⁷⁶ Meyer, "Islam in Russia", s. 258-259.

insanların bu şekilde en azından saf dışı bırakarak, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Kırım, Kafkasya ve civarındaki Protestan misyonerlik faaliyetlerinden en karlı çıkan tarafın Ruslar olduğu söylenebilir. Rusya, bölgeyi Avrupalı Protestan misyonerlere açarak liberal ve demokrat bir görüntü verirken, onların bölgedeki Müslümanları pasifleştirme veya Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinden kendi yayılmacı ve Ruslaştırma politikası açısından istifade etmek istemiştir.⁵⁷⁷

Görüldüğü gibi misyonerler çalışmalarının başlangıcında, görev yaptıkları ülkelerdeki dilleri, dini ve etnik yapıyı öğrenip sosyal ve kültürel çalışmalarda bulunmaktadır. Çalışmalarının ikinci safhasını o ülkelerin yerli insanlarını kendilerine çekmek teşkil eder. Böylece çalışmalarını onlar vasıtasıyla yürütebileceklerdir. Çalışmalarında söz konusu ülkelerde yaşanmakta olan ekonomik sıkıntıları, insanların fakirliğini, kendi ekonomik üstünlüklerini ve diğer psikolojik faktörleri de kullanmaktadır. Bunun yanında, misyonerler gittikleri ülkelerde doğrudan veya dolaylı olarak, geldikleri ülkeler lehine bir “hayat alanı” meydana getirme fonksiyonunu yerine getirmişlerdir.⁵⁷⁸

4.3. Misyonerlerin Eğitimle İlgili Faaliyetleri

Mensubu oldukları ülkeler adına kültür emperyalizminin gerçekleştirilmesinde önemli pay sahibi olan misyonerlerin en önemli faaliyet alanı eğitim olmuştur. Emperyalist devletlerin kendi milli ve manevi değerlerini hâkim kılması çalışmalarında başarı sağlamaları için bu değerlerin insanların günlük hayatlarında kendilerine birtakım avantajlar sağlayacağını göstermeleri gerekir. Hedeflenen bu amaca ulaşmak için misyonerler, kurdukları okullarda kendi ülkelerinin devlet felsefelerini üstün kılma çalışmalarını yürütürler. Verdikleri kaliteli eğitim ve üst düzey teçhizatla insanların ilgisini çekerek içten içe bir hayranlık duygusu oluşturmayı hedeflemişlerdir.⁵⁷⁹ Açıkça asla belirtilmese de misyonerlerce açılan okulların temel gayesi aslen hedef kitleyi Hıristiyanlık dini ve adetlerine, yaşam tarzına ısındırmaktır.⁵⁸⁰ Misyonerlik faaliyetleri

⁵⁷⁷ Turan, “19. Yüzyılda Kırım, Kafkasya ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri”, s. 946.

⁵⁷⁸ Ömer Turan, “Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri”, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, S. 16, Kış 1999, s. 29.

⁵⁷⁹ Orhan Kılıç, “Kendi Yazdıkları Işığında Amerikan Misyonerlerinin Harput’taki Faaliyetleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 4, 2007, s. 476- 477.

⁵⁸⁰ Necdet Sevinç, modern misyonerliğin kuramcılarında Thomas Christie’nin şu sözlerini aktarır; “... Bir misyoner kolejinin gerçek ülküsü, yalnızca gençlerin entelektüel ve kültürel düzeylerini yükseltmek değil, en önemlisi, onları sadık, istekli ve fedakâr Hıristiyanlar olarak yetiştirmektir. (Necdet Sevinç,

ağırlıklı olarak din, eğitim, sağlık, yardım çalışmaları vb. alanlarda faaliyet yürüten kilise, okul, hastane, yetimhane vb. kurumlardır. Bunların yanında yayın faaliyetlerini yürüten matbaalar vardır. Ancak bunlar arasında sayıları en fazla ve faaliyetleri en yoğun olan kurumlar, eğitim kurumları yani okullardır.⁵⁸¹

Osmanlı topraklarında kurulmuş Amerikan Board'a bağlı okullardan en önemlileri şüphesiz yüksek öğrenim veren kurumlardı. İlahiyat okulu kapsamında değerlendirilecek olanları şunlardı; Bebek İlahiyat Okulu (1841-1862), Pera Yatılı Kız İlahiyat Okulu (1845-1862), Harput Teoloji Okulu (1859-1916), Antep Kız İlahiyat Okulu (1860-1922), Harput Kız İlahiyat Okulu (1863-1907), Merzifon İlahiyat Okulu (1865-1918), Maraş Teoloji Okulu (1866-1914) ve Adana Kız İlahiyat Okulu (1884-1927)'dur. Bu okulların dışında, ilahiyat eğitimi almak istemeyen gençler için tasarlanmış onlarca yüksek okul da İstanbul ve Anadolu'da mevcuttu.⁵⁸²

Amerikan Board tarafından Osmanlı topraklarında 19. yüzyılda girişilen yoğun misyonerlik faaliyetleri sonucunda, Osmanlı topraklarını "istasyon" adı altında misyon bölgelerine bölme ihtiyacı doğmuştu. Amerikan Board misyonerleri bunu yönetimde kolaylık sağlaması için yapmışlardı.⁵⁸³ Bu misyon bölgelerine göre, Osmanlı topraklarında 1902 yılındaki okulların sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri- Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları, Bilgeoğuz, İstanbul, 2009, s. 12.)

⁵⁸¹ Gülbadi Alan, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 4, 2007, s. 464-465.

⁵⁸² Ayşe Aksu, Robert Koleji'nin İzinde- Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi, Dergah Yay., İstanbul, 2017, s. 14-15.

⁵⁸³ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 26.

Tablo 30: 1902 Türkiye’inde Misyon Bölgelerine Göre Amerikan Board Okulları

	Batı Türkiye Misyonu	Merkezi Türkiye Misyonu	Doğu Türkiye Misyonu	Toplam Öğrenci Sayısı
İlahiyat Okulu	1	1	1	28
Erkek Koleji	2		1	608
Kız Koleji	1			128
Yüksek Okul	8	9	10	1.430
Kız Yatılı Okulu	7	6		1.324
Diğer Okullar	133	138	112	17.311
Amerikalı Öğretmen Sayısı	279	201	206	

Kaynak: *Annual Report of the ABCFM*, Vol. 93, Beacon Press, Boston, October 1903, s. 44,56,64.

Müslüman dünyasının farklı bölgelerinde görev yapan misyonerler adına 1906 Kahire Konferansı’nda konuşma yapan G.K. Simon, Hıristiyanların Müslüman ülkelerde kurduğu okullarla ilgili olarak şunları söylemişti;

“Hıristiyanlığın halkın zekasını artırmadaki rolü, Müslümanlar üzerinde hissedilmez diyemeyiz. Hıristiyan okullarımıza devam eden Müslüman öğrencilere rastlanmaktadır. Bizden bazıları bu duruma karşı çıkararak, Müslümanların eline bizimle savaşınlar diye silah verdiğimizizi veya seviye olarak hak etmedikleri halde, onları Avrupa ve Hıristiyan medeniyetinin ürünlerine ortak ettiğimizi iddia ederler. Fakat aslında şu bilinmelidir ki; bize eğitilmiş, zeki Müslümandan zarar gelmez. Bizim için asıl tehlike, bağınazlığa açık, cahil olanlar veya katıksız Arapça eğitim alıp modern Avrupa kültürüne tamamen kapalı Müslümanlardır. Misyonumuzun ve hükümetin kurduğu okullarda Arap kültürünün etkisi oldukça sınırlıdır.”⁵⁸⁴

Misyonerler açısından “İncil Ülkesi” olarak kabul edilen 19. yüzyıl Türkiye’si, misyonerlik faaliyetleri açısından Asya’nın anahtarı olarak görülmüştü. Bu önemli

⁵⁸⁴ Simon, “Islam in Sumatra”, s. 217.

topraklarda en yoğun faaliyet alanı ise eğitimdi. Osmanlı Devleti'nde ilk Amerikan Protestan okulu 1824'te Beyrut'ta açılmıştı. 1900 yılında ise Amerikan misyonerlik okulu sayısı 417'yi bulmuştu.⁵⁸⁵

Suriye ve Filistin'de görevli misyoner Eddy'e göre, Müslümanlara yönelik faaliyetler içinde en sık başvurulan metot eğitimdi. Gündüz okulları, yatılı kurumlar ve üniversitelere büyük harcamalar yapılmış ve bunlara Müslüman öğrenciler kabul edilmişti. Çokça karşıt grubun bulunmasına karşın birçok Hristiyan olmayan kişi bu kurumlarda bulunmaktaydı. 1905 yılında Sidon'daki misyoner okulunda 250 Müslüman öğrenci eğitim görmekteydi. Üniversitedeki Müslüman öğrencilerin sayısı, üç yıl içinde, 45'ten 98'e yükselmışti. Bu artışın sebeplerinden biri, Mısır kaynaklı Müslüman akınıydı. İncil çalışmaları ve kutsal risale okumaları bu okulların müfredatlarının önemli bir parçası olduğundan, birçok Müslüman evine kadar İncil girebilmiştir. Beyrut'lu bazı memurlar, okullar ve bu okullara çocuklarını gönderen Müslümanlarla ilgili suçlayıcı birtakım yazılar yazmış ancak, onların bu saldırılarına önce liberal Müslüman yazarlar tepki göstermiştir.⁵⁸⁶

Arabistan bölgesindeki eğitim durumundan bahseden Misyoner Young, Arabistan'da eğitimle ilgili misyonun, sadece laik eğitimin yanında verilen İncil öğretisinden ibaret olmadığını söylüyordu. Ayrıca, öğrencilerin ahlak seviyesini yükseltmek ve daha onurlu bireyler olmalarını sağlamak da eğitimin amaçları dahilindeydi.⁵⁸⁷ Ona göre, çok az Müslüman çocuk tevazu akidesini idrak edebilmişti. Bu yüzden onun ifadeleriyle, bu çocukları uyandırmak, gerçek doğrularla yanlışları ayırt etmelerini sağlamak ve Tanrı'ya karşı dürüst olmalarının gerekliliğini anlatmak misyonerlerin asli göreviydi. Tüm Müslüman çocuklar istisnasız aynı ön yargılar ve peşin hükümlerle misyon okullarına gelmekteydiler. Bu okullardaki görevlilere düşen, inançlarını ve hislerini çok incitmeden bu çocukları sahip oldukları ön yargılardan arındırmaktı. Young'un önerisi, düzgünce yapılmış ve uygunca yerleştirilmiş küre şeklindeki bir dünya maketinin, hem yaşça büyük, hem de küçük Müslümanlar üzerinde önemli bir tesir bırakacağı yönündeydi. Ona göre, eğer misyonerler öğrencilerine, Ramazan orucu tutmanın dünyanın belirli yerlerinde, yerine getirilmesi gereken bir görev olarak algılanmadığını bu küre üzerinden

⁵⁸⁵ Turan, "Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri", s. 15-17.

⁵⁸⁶ W.K. Eddy, "Islam in Syria and Palestine", s. 75.

⁵⁸⁷ Young, "Islam in Arabia", s. 94.

anlatırlarsa daha iyi bir tesir bırakabilirlerdi. Bu tür bir çalışma ancak, günlük rutin bir şekilde anlatılacak ve kürenin kullanıldığı coğrafya dersiyle mümkün olabilirdi. İstatistik bilgilerin olduğu bir harita da ona göre tüm dünyada Protestanlığın nasıl yükseldiğini ve Müslümanlığın düşüşe geçtiğini göstermesi açısından önemliydi. Fener dersi ve çift ışıklı projektör Arabistan'ın belirli bölgelerinde misyonerlerce sıklıkla kullanılmaktaydı. Müslümanlar “köpeklerin ve resimlerin olduğu eve melekler girmez” demelerine rağmen, Müslümanlardan çok azı fener dersine kayıtsız kalabilmekteydi. Misyonerlerin tecrübelerine göre, çıplak veya yarı çıplak resimleri ekranda göstermekten mümkün olduğunca kaçınılmalıydı. Young'un tecrübelerine göre, çok nadir de olsa temsili Mesih görselleri sergilenebilmesi mümkündü. İsrail'in çocuklarının Ürdün'e geçtikleri resim, Firavun'un karşısındaki Yusuf, Naomi'den ayrılacağını açıklayan Ruth, kararını açıklayan Süleyman resimleri kullanılabilir olanlardı ve sohbet uygun olursa “Mesih için iyi bir söz” den de bahsedilebilirdi. Her şekilde Young'a göre, fener gösterisi insanların hoşuna giderdi ve onların misyonerlerle aralarındaki yakınlığı arttırarak mesajların iletilmesini kolaylaştırırdı.⁵⁸⁸

Kapı kapı dolaşıp kitap satmaya çalışan gezici kitapçı misyonerler tüm Arabistan'da en çok göz önünde olanlardı. Ayrıca, bir dükkân kiralayarak orada satış yapanlar da bulunmaktaydı. Bu kitap dükkanlarının yanında ayrıca görüşme odaları da kiralanmakta ve gazete ve dergilerin düzenli bir biçimde burada okutulması sağlanmaktaydı. Young, bu odaların oldukça iyi hazırlanması gerektiği üzerinde duruyordu. Çünkü, eğer karşıdakine güveniliyorsa kolaylıkla dini sohbet açılacak bir ortam oluşturulabilmekteydi. Açık havada, kalabalıklara karşı dini vaazlar verme yolu da denenilen yöntemlerdendi; ancak, onun tecrübelerine göre birebir görüşmeler daha etkili sonuçlar vermekteydi.⁵⁸⁹

İran'da görevli misyoner Tisdall'a göre, 1900'lerin başında İran'da, Müslümanların misyonerlik okullarına çekilebilmesi için yeni fırsatlar doğmuştu. Örneğin, 1903 yılında Tahran'daki misyoner okulunda 40-50 Müslüman erkek öğrencisi vardı ve bunlar düzenli İncil derslerine ve okulun dini ayinlerine katılıyorlardı. Tebriz'de, dini ve tıbbi eğitim alan Müslüman öğrenci sayısı 3'ten 50'ye yükselmiştir. Bu Müslümanlar her iki şehirde

⁵⁸⁸ Young, “Islam in Arabia”, s. 95.

⁵⁸⁹ Young, “Islam in Arabia”, s. 96.

de önemli devlet adamlarının ve soyluların çocuklarıdır ve onların misyoner okullarına devam etmeleri, Tisdall'ın ifadeleriyle misyonerlikle ilgili faaliyetlerin devamı konusunda teminattı. Aynı durum Urmiye'de de geçerliydi. Burada misyoner Larabee'nin katilleri için bir ceza talebinde bulunulmuş, ve aynı zamanda 50 Müslüman öğrencisiyle birlikte özel bir okul açılmıştı. Urmiye'de kızlara yönelik açılmış okulda 35, Tahran'dakinde ise 25 öğrenci kayıtlıydı ve bu kız öğrenciler, harem kurallarının zincirlerini kırarak Hristiyan etkisi altında eğitimlerini sürdürmekteydiler.⁵⁹⁰

1906 Kahire Konferansı katılımcılarından misyoner Goldsmith, İngiltere merkezli en köklü misyonerlik örgütlerinden Kilise Misyoner Cemiyeti'nin 1856 yılında Güney Hindistan'da Müslümanlara yönelik bir okul açmak için cömertçe bir bağış aldığını ve bu tarihten sonra Hindistan bölgesindeki faaliyetlerini yoğunlaştırdığını söylemişti. İlk olarak, Seringapatam uygun bir alan olarak düşünülmüş, ancak sağlıklı şartlarından dolayı buradan vazgeçilerek Madras'ın merkezi konumundaki Triplicane seçilmişti. Bu tarihlerde kurulan Harris Lisesi, 20. yüzyılın başında Goldsmith'in ifadeleriyle elinden gelen gayreti göstererek çalışmalarını sürdürmekteydi. Bu okul, Chanda Sahib, Tipu Sahib, Karnatik ve Karnul aileleri gibi güçlü ailelerin çocuklarına eğitim vererek, onların Madras ve Haydarabad'a bağlı devlet kademelerinde önemli mevkilere gelmelerinde pay sahibi olmuştu.⁵⁹¹ Hindistan'da yönetimi elinde tutan İngilizler, batılı tarzda eğitimden geçenleri ülke kadrolarına yerleştirdikleri bilinen bir gerçektir. Bu yüzden Doğu Hindistan Şirketi'nin desteklediği okullar rağbet görmekteydi.⁵⁹²

Aynı konferansta Sumatra ilgili deneyimlerini paylaşan misyoner Simon ise, özellikle 20. yüzyılın başında Alman ve Hollandalı misyonerlerin yoğun bir faaliyet alanı olan Sumatra'daki misyoner okullarında, geleneksel Pazar vaazları, akşam duaları veya çeşitli nutuklar yoluyla katılımcı Müslümanların kendilerini sorgulamaları amaçlanmıştı, demişti. Ayrıca ona göre, okullardaki kiliselerin sıradan çalışmaları sırasında maneviyata gösterilen özenle aynı etki bırakılmaya çalışılmıştı. Müslümanları döndürmek için özel bir metot uygulanmamıştı. Hristiyanların hayırseverliği ve popüler eğitim kurumları

⁵⁹⁰ Tisdall, "Islam in Persia", s. 128-129. Bu bölüm, Dr. St. Clair Tisdall'ın konuşma metnine ek olarak daha sonra düzenlenmiştir. Bilgileri aktaran, Amerikan Presbiteryen Kuruluna bağlı olarak uzun süre Kuzey İran'da bulunmuş S. Wilson'dır. Buradaki amaç, Tisdall'ın İran'da ayrılmasından hemen sonra değişen durumları gözler önüne sermektir.

⁵⁹¹ Goldsmith, "Islam in South India", s. 176.

⁵⁹² Aksu, *Robert Koleji'nin İzinde*, s. 17.

Müslümanları etkilemede yeterli olmuştu. Müslümanlara ait bölgelerdeki okulların neredeyse yüzde ellisi Müslüman öğrencilerden oluşmaktaydı. Hatta Simon, geleneksel İslami eğitimi uygulamadığı için, laik eğitim kurumlarının da Hristiyanlığa çalıştığını iddia etmekteydi. Ona göre, Dünyaya Hristiyan bakış açısına göre bakan öğrencilerde geleneksel İslam'ın fanatik bakış açısının doğması imkânsızdı. Misyoner okullarındaki çoğu Müslüman öğrenci gönüllü olarak Hristiyanlık eğitimi almaktaydı. Tabii ki ona göre, bu eğitimleri almış kişilerin, Hristiyanlığa yönelik soğuk bir tavır içine girecekleri iddia edilemezdi.⁵⁹³

1906 Kahire Konferansı'nda Hollanda misyonunu temsil eden Albers ve Verhoeven Cava adasındaki misyoner eğitiminden de bahsetmişlerdi. Onların belirttiği üzere, Güneydoğu Asya'da Müslümanların yaşadığı adalardan biri olan Cava'da, misyonerlerce kurulmuş okullar yer almaktaydı. Onlara göre, bir dini yaymakta veya dinsel alanda propaganda faaliyetlerinde bulunmakta eğitim kurumları biçilmiş kaftandı. Bazı okullar endüstriyel bir bölüme dahi sahipti. Bu da onlara göre öğrenci çekmekte etkili bir yöntemdi. Hollanda hükümeti normal şartlarda, okulda yapılan her iki işi de desteklemekteydi. Adadaki misyoner okullarındaki 6000 öğrencinin yaklaşık üçte biri kızdı. Yaklaşık aynı oranda öğrenci de Müslüman ailelerin çocuklarıydı. Öğretmenlerin neredeyse tamamı Hristiyanlaşmış yerel halktan seçilmişti.⁵⁹⁴

Görüldüğü üzere, dünyanın farklı coğrafyalarında Müslümanlara yönelik faaliyetlere girişmiş misyonerler, bu faaliyetlerinde en etkili silah olarak eğitim kurumlarını kullanmışlardı. Çoğu Müslüman ülkedeki yetersizlikleri iyi bir şekilde değerlendirerek, dini içerikli olsun olmasın kurdukları nispeten iyi şartlar sunan eğitim kurumlarıyla Müslümanları cezbetmeyi başarmışlardı. Bu okullarda yetişen çocuklar, aldıkları eğitimler sonucu çoğunluklar dinlerini değiştirmeseler de iyi birer yerel yardımcıya dönüşmüş veya misyona sempatiyle bakan bireyler olmuşlardır. Misyoner okulları, misyoner faaliyetlerinin bir nevi vitrinidir. Örneğin, Osmanlı coğrafyasında 1900 yılında 400'ü aşkın misyoner okulu bulunması küçümsenecek bir olgu değildir. Misyoner okullarında, dini kılıflar altında aslen pozitivist ve liberal bir eğitim verilmiştir. Batı tarzı yaşam ve kültürel hayat özendirilmiştir.⁵⁹⁵ Misyonerler, ne kadar çok Müslümanı

⁵⁹³ Simon, 'Islam in Sumatra', s. 230-231.

⁵⁹⁴ Albers, Verhoeven, "Islam in Java", s. 237.

⁵⁹⁵ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 167-168.

okullarına çekebilirlerse ve ne kadar çok okul kurarlarsa kendilerini o derece başarılı görmüşlerdir.

4.4. Misyonerlerin İslam Dünyasında Basın ve Yayın Faaliyetleri

Misyonerlerin İslam dünyasına yönelik faaliyetlerinde en önemli hususlardan bir diğeri basılı materyal kullanmak olmuştur. Özellikle yazınsal faaliyetlere büyük önem veren Presbiteryen Protestanlar, Müslüman topraklarında kurdukları matbaalarda çok sayıda kitap, risale ve broşür basarak bunları dini propaganda faaliyetlerinde önemli bir araç olarak kullanmışlardır. Özellikle 1906 yılında gerçekleştirilen ilk Müslüman Dünyası misyoner toplantısında, Müslümanlara yönelik girişilen evanjelik faaliyetlerde kullanılacak yazınsal eserlerin eksikliği üzerinde durulmuş; misyoner eğitiminde kullanılacak malzemelerin bile çok kısıtlı olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle, bu tarihten itibaren özellikle kitap bazında pek çok eser çıkarılmaya başlanmış ve Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerine rehberlik edebilecek bir literatürün oluşturulmasına gayret gösterilmiştir.

Müslümanlar arasında faaliyet gösteren misyonerler, İncil'in ve Hıristiyanlıkla ilgili diğer dini metinler yerel dillere çevrilmesine özel bir önem vermişlerdi. 1900'lerin başında Berberice ve Arnavutça İnciller bile basılmıştır.⁵⁹⁶ Bundan çok önce, 1830 yılında Ermeni harfli ilk Türkçe İncil (Ahd-i Cedid) William Goodell tarafından basılmaya başlanmıştı.⁵⁹⁷ Bunların dışında Müslümanlara yönelik diğer dini metinlerin ve Hıristiyanlıkla ilgili öğretici kitapların ve risalelerin yerel dillerde basımı ve dağıtımı da misyonerlerin görevleri arasındaydı. Bu kitaplar hazırlanırken dikkat edilmesi gereken hususlar deneyimli misyonerlerce şöyle sıralanmıştı;

1. İslam'ın iyi yönleri anlatılmalı ancak bunların Hıristiyanlıkta nasıl mükemmel bir halde var olduğu ifade edilmeli.
2. Kur'an'dan bölümler dahil edilmeli. Ancak, İncil'deki karşılıkları mutlaka eklenmeli ve eksik olan yönler vurgu yapılmalı.
3. Hıristiyanlık dininin özü iyi anlatılarak yanlış bilinenler düzeltilmeli.
4. Hz. Muhammed ve Hz. İsa'nın kendileriyle ilgili söyledikleri sözler eklenmeli.

⁵⁹⁶ W.St. Clair Tisdall, "Literature for Moslems", *Methods of Mission Work Among Moslems*, Ed. S.M. Zwemer, Fleming H. Revell Co., New York, 1906, s. 80-81.

⁵⁹⁷ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 38.

5. Günahın gerçek yüzü ve kefaretin inancı anlatılmalı.
6. Tecessüd doktrininden bahsedilmeli.
7. Hz. İsa'nın yaşayan bir kurtarıcı olduğu, ölü olmadığı söylenmeli.
8. Hıristiyanlığın şekilcilikten uzak, kalbe hitap eden bir din olduğu anlatılmalı.
9. Fatiha ve Hz. İsa'nın öğrettiği dua (The Lord's Prayer) karşılaştırılmalı.
10. İncil'in kurtarıcı olarak tek başına yeterli olduğu belirtilmeli.⁵⁹⁸

Yukarıdaki hususlara dikkat edilerek 20. yüzyılın başında misyonerlerce basılmış Müslümanlara yönelik dini içerikli metinleri bazıları şunlardır; *Kashfu'l Qur'an* (Canon Sell'in *Historical Development of the Qur'an* adlı eserinin Urduca versiyonu), *Da'watu'l Muslimin* (William Muir'in *Moslems Invited to Read the Bible* adlı kitabının Arapça, Urduca ve Farsça tercümesi), *Misbahu'l Huda'* (Kahire'de Arapça basılmış eser. İngilizce tercümesi William Muir tarafından *The Torch of Guidance* adıyla basılmıştır), *Mizanu'l Hak* (Dr. Pfander tarafından Farsça,, Urduca, Arapça, Türkçe, Bengalce ve İngilizce basılmış), *Tariqu'l Hayat*, *Miftahu'l Asrar*, *Ibhatu'l Mujahidin* (Kahire'de Arapça basılmış). *Al Hidâyah* (*Izharu'l Hak* kitabına yazılmış 5 ciltlik bir yanıt), *Ithbâtu Salbi'l Masih* (Dr. Koelle tarafından Arapça ve İngilizce yazılmış eser), *Burhânu'l Jalil* (Arapça), *Tahkiku'l İman* (İmadüddin tarafından Urduca yazılmış kitap), *Khutût Banâm-i Javânân-i Hind* (Murray Mitchell tarafından Urduca, Bengalce ve İngilizce yazılmış eser), *Tuhfatu'l ' Ulemâ* (Dr. Brodhead tarafında Urduca yazılmış kitap), *Akaid-i İslamiyye* (Canon Sell'in *The Faith of Islam* adlı kitabının Urduca versiyonu), *İddi'â-yi İsmâil* (Ekber Mesih tarafından Urduca yazılmış kitap). *Christ in Islam* (Goldsack tarafından Bengalce, Urduca ve İngilizce yazılmış kitap).⁵⁹⁹

Tabii ki yukarıdaki kitapları ve benzerlerini basıp yayınlatabilmek için misyonerlerin en çok ihtiyaç duydukları şey matbaaydı. Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösterecek Amerikalı misyonerler için ilk matbaa 1822'de Malta'da işler hale getirilmişti. Bu matbaada 1826 yılına kadar 8 milyon sayfaya yakın baskı işi yapılmıştı. Daha sonra bu matbaa 1833'den 1853'e kadar İzmir'de,⁶⁰⁰ daha sonra da İstanbul'da faaliyetini

⁵⁹⁸ Tisdall, "Literature for Moslems", s. 92-94.

⁵⁹⁹ Tisdall, "Literature for Moslems", s. 90-91.

⁶⁰⁰ 1839 yılında Amerikan Board'un İzmir matbaasında, dört Rumca, dört Ermenice, iki İspanyol İbranicisi (Ladino) ve dört İngilizce olmak üzere farklı fontlarda baskı yapan 5.000 dolarlık iki baskı makinası ve 1.500 dolar değerinde bir hurufat dökümhanesi vardır. Misyon kütüphanesinde 732 kitap yer almaktaydı. İzmir'deki Amerikan Matbaası'nda, 1836'da 1.926.112, bir sonraki yıl ise 3.294.500 sayfa basılmıştır.

sürdü. Haftalık ve aylık Ermeni harfli Türkçe basılmış *Avedaper*,⁶⁰¹ Rumca *Angeliophoros*, Bulgarca *Zornitza*, Arapça *Neşra* ve İngilizce *Harput News* gibi dergiler ve gazeteler bu matbaa aracılığıyla misyonerlerin iki yönlü iletişime nasıl özen gösterdiklerinin kanıtıydı.⁶⁰² Bu dergilerin yanında, Ermeni harfli Ermenice yazılmış kitaplar da hazırlanmış, bunlardan özellikle gramer ve ders kitaplarına önem verilmişti. Kısa sürede basılan çok sayıda kitap ücretsiz veya çok cüzî fiyatlara dağıtılmıştır.⁶⁰³ İstanbul'da yoğun bir faaliyet gösteren Amerikan Board matbaası 1872 yılında modern bir binaya da kavuşmuştu. Aşağıdaki tabloda bu matbaanın yayınları tarihlere göre gösterilmiştir.

Diğer taraftan 1822'den 1839 yılına kadar Amerikan matbaasında toplam 30 milyon sayfalık yayım gerçekleşmiş olması, bu matbaanın ne derece faal bir matbaa olduğunu göstermesi açısından önemlidir. (Cenk Demir, "Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2014, s. 99.)

⁶⁰¹ *Avedaper* 1880 yılı Türkiye'sinde köklü bir etkiye sahip olmaya başlamıştı. Bu dönemde Türkçe, Ermenice ve Rumca basılmaya başlanması onun daha geniş kitlelere hitap edebilmesini sağlamıştı. Yaklaşık 20-30 bin kişi tarafından takip edildiği bilinmektedir. (Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 77.)

⁶⁰² Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 38, 40.

⁶⁰³ Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 47.

Tablo 31: İstanbul'da Amerikan Misyoner Matbaasının Yayınları (1866-1897)

Yıl	Dili	Kitap- Risale Sayısı	Toplam Baskı Sayısı	Toplam Sayfa Say
1866	Ermeni Harfli Türkçe		109.042	11.162.680
1871	Ermenice	7	18.800	1.264.800
	Ermeni Harfli Türkçe	5	14.000	
	Bulgarca		20.000	2.890.000
1874	Bulgarca	9	28.139	
1880	Ermenice	18	42.800	3.536.000
	Ermeni Harfli Türkçe	17	47.470	2.676.380
	Arap Harfli Türkçe	2	13.720	1.226.000
	Grek Harfli Türkçe	8	13.890	859.820
	Rumca	6	6.500	21.000
1889	Ermenice	15	34.898	2.642.360
	Ermeni Harfli Türkçe	11	27.332	995.704
	Grek Harfli Türkçe	10	10.642	1.460.016
	Rumca	3	6000	63.000
1897		15	63.000	2.202.000

Kaynak: Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s.112, ABCFM Arşivi, seri ABC 16:9:3, c.1, No: 7, c.3, No:49, c.10, No:103, c.10, No: 108, c.10, No: 94.

19. yüzyılın son çeyreğinde Amerikan Board dünya genelinde 23 dilde yayın yapabiliyordu. Bunlardan yarısına yakın bir bölümünün Osmanlı Devleti sınırları içinde yapılmış olması ayrıca dikkat çekiciydi. 1898 yılında İstanbul, Antep ve Beyrut matbaalarında basılan toplam sayfa sayısı yaklaşık 28 milyondur. İkinci meşrutiyetin ilan edildiği yıl (1908), başlangıçtan itibaren Amerikan Board matbaalarında basılan toplam sayfa sayısı 900 milyonu bulmuştu.⁶⁰⁴

⁶⁰⁴ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 114.

Suriye’de 50 yılını geçirmiş Amerikan misyoneri Jessup, 1825 tarihinde Protestan İncil’inin bölgede görevli Mârûnî patriği tarafından yasaklandığını bildiriyordu. Ancak daha sonra bunun engellenemediğini ve 1870’li yıllara kadar 70.000 İncil ve 90.000 Arapça dini kitabın bu bölgede basılıp dağıtıldığını ve basılan toplam sayfa sayısının 80.000.000 civarında olduğunu söylüyordu.⁶⁰⁵

Hindistan’daki Amerikan misyonunun, dini kitapların basımı ve yayınlanması ile ilgili faaliyetleri 19. yüzyılın başlarından itibaren yoğun bir şekilde devam ediyordu. Örneğin Madras’ta 1838 yılında 18.000 kutsal kitap bölümü ve 30.000 dini risale basılmıştı.⁶⁰⁶ 1911 Leknev Konferansı’nda Hindistan’daki misyoner faaliyetlerinden bahseden Weitbrecht, Reformist fikirleri içeren risaleleri çoğaltan Kalküta’daki bir matbaadan söz etmişti. Bu matbaanın, 1908 yılında Y.M.C.A. adlı misyoner teşkilatın gözetiminde, Baptist Misyon sekreteri H. Anderson tarafından yönetilen dini içerikli toplantının tutanaklarını bastığını söylemişti. Onun ilettiğine göre, bu metinde öncelikli olarak İslam’ın kadına gösterdiği saygı, onun 20. yüzyıldaki en önemli sınavı olacaktır denmişti. Ayrıca, çokeşlilik, boşanma, sünnet ve purda (kadınların kendilerini toplumdaki izole etmeleri) gibi uygulamaları da tartışmaya açmıştı. Dinlerin birbiriyle mücadeleye girişmemesi gerektiğini; aksine, insanlar arasındaki dayanışmanın artması için birer araç olması gerektiğini söylemişti. İslam peygamberinin şunları söylediğini iddia etmişti; “Benim yaşadığım çağda, söylediklerimin onda birini yapmayanın hali perişanlıktır. Fakat, öyle bir zaman gelecek ki, söylediklerimin onda birini yapan kurtuluşa erecektir.” Basılan diğer risale ise “eirenicon” (birlikte hareket etme çağrısı) denilen tarzda hazırlanmış bir metindi. Kur’an ve İncil’den benzer bölümler alınarak pek çok başlık altında incelenmiş ve ortak noktalar yakalanmaya çalışılmıştı. Misyoner bakış açısına göre mükemmel bir içeriğe sahip bu kitapçıkların yazarı *Cambridge Christ’s College*’ın ödüllü akademisyeni aslen Pencaplı olan bir avukattı. Bu kişi ayrıca, Müslüman köylerinde yaşayan mollaların dini yozlaştırdığını ve özellikle evlilikle ilgili hususları suiistimal ettiklerini söylemişti. 16 yüzyılda yaşanan reform hareketlerini Müslümanlara örnek olarak sunmuş ve Weitbrecht’in ifadeleriyle cesur bir şekilde aslında İngilizlerin dinsiz bir millet olmadıklarını; ırk olarak dürüst, cömert ve toplumsal sağduyuya sahip bireyler olduklarını belirtmişti. Liverpool’da yaşayan William Henry Quilliam’ın

⁶⁰⁵ Jessup, *Fifty Years in Syria*, New York, s. 402.

⁶⁰⁶ “Madura Mission”, *Missionary Herald*, Vol. 36, No. 3, March 1840, s. 9.

Müslüman olduktan sonra başlattığı *Gwillianism* misyoner hareketini gülüp geçilecek bir hareket olarak tanımlamıştı. Müslümanların, dokunulmaz olarak addedilen sınıflara yönelik elde edilen fırsatları değerlendirememelerinden şikâyet etmişti. Şu şekilde bir uyarıda bulunmuştu; “*Onlar sizin efendileriniz olacak; halbuki, onların babaları sizin hizmetçilerinizdi.*” Bu ve benzeri sözler Pencap’daki Müslümanların eğitim şartlarını iyileştirmek için oluşturulmuş bir kurul olan *Encümen-i Himayat-i İslam* önünde sarf edilmişti.⁶⁰⁷

Weitbrecht’e göre, Müslümanların ördüğü duvarları aşmada, Arapçayı doğru ve etkili kullanma bir misyoner için en önemli niteliklerden biriydi. Ayrıca her bir misyonerin kütüphanesinde mutlaka Luzac tarafından piyasaya sürülmüş üç ciltlik yeni İslam ansiklopedisi bulunmalıydı.⁶⁰⁸ İlk İslam sözlüğü ise T.P. Hughes, B.D. tarafından Peşaver’de yayınlanmıştı. Misyonerler, Hindistan’daki İslam’ın reformlara yönelik takındığı tutuk tavrın, Türkiye’de liberalizme karşı girişilen teşebbüsler gibi geçici olduğunu düşünüyorlardı. Misyonerler, modernizm ile ilgili kavramları canlı tutmak için sürekli olarak Müslümanları, özellikle de eğitilmiş olanlarını çeşitli yayınlarla desteklemekteydiler. Weitbrecht, *Christian Literature Society* bu konuda üzerine düşeni yaptığını düşünüyordu. Yine ona göre, Mr. Gairdner’in “*Dialogues on Inspiration*”, “*The Conception of God*”, ve diğer yazıları; Mr. Mylrea’s “*Monograph on The Holy Spirit in Islam*” adlı makalesi Müslümanlara nasıl yaklaşılabileceği konusunda misyonerlere yeni fikirler sunmaktaydı. Ayrıca, Müslümanlar Hindularla birlikte yaşadıklarından, onların farklı dinler için yapılan yazınsal faaliyetlerden de etkilenme ihtimalleri olduğundan bahsediyordu.⁶⁰⁹

20. yüzyılın başında Çin’deki misyoner faaliyetleri çok yoğun bir şekilde sürmekteydi. Amerikan Board’da sekreterlik görevinde bulunan James L. Barton *Missionary Herald*’a yazdığı yazıda, yaklaşık 20 milyon Müslüman’ın yaşadığı bu topraklarda yaşayanların kafalarındaki soru işaretlerini giderecek yayınların talep gördüğünü haber veriyordu. Örneğin, Dr. Richard tarafından Çinceye çevrilmiş MacKenzie’ye ait *Nineteenth Century*

⁶⁰⁷ Weitbrecht, “Reform Movements in India”, s. 278-279.

⁶⁰⁸ Bu eserin her bir cildi 45 Şiline satılmaktaydı. (Weitbrecht, “Reform Movements in India”, s.284.)

⁶⁰⁹ Weitbrecht, “Reform Movements in India”, s. 284-285.

adlı kitabın yaklaşık 1 milyon sattığını ve *The Story of the New Testament* ve *The Essence of Christianity* gibi kitapların basılmaya hazır olduğunu söylüyordu.⁶¹⁰

Misyoner kaynaklarından anlaşıldığı üzere, basım-yayın faaliyetleri misyonun en önemli araçlarından biri olmuştur. Öyle ki matbaa da basılan her bir sayfa dinse metin adeta “yazılı/ basılı misyonerler” olarak görev yapmıştır. Çünkü bu basılı materyaller, misyonerlere yüz yüze erişimle ancak kullanabilecekleri vaaz, eğitim ve sağlık gibi araçlardan daha fazla güç kazandırmış, onların tahminlerinden daha fazla sayıda kişiye ve alana ulaşmalarını sağlamıştır. Misyoner matbaalarında basılan yazılı metinler, Protestanlığın Osmanlı İmparatorluğu ve Akdeniz başta olmak üzere Doğu coğrafyasında tanınması, var olmasına ve yayılmasına aracılık etmiştir.⁶¹¹

4.5. Misyonerlerin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri

Misyonerlik çalışmalarında tıbbın bir araç olarak kullanımı, misyonerler adına oldukça pratik bir uygulama olmuştur. Misyonerler, tıbbi misyonerliğin temellerini, hastaları iyileştirmede tanrısal bir güce sahip olduğu gerekçesiyle İsa’ya dayandırmaktadırlar. Bu temele göre hastanın ruhen ve fiziken tedavisi bir bütün içerisinde ele alınmalı ve hasta, tedavi edilirken aynı zamanda İsa’nın buyrukları ona tebliğ edilip, öğretilmelidir. Bu çerçevede, misyoner örgütler uygulamakta oldukları misyonerlik metotları arasında tıbbi çalışmalara oldukça ağırlık vermişler ve misyon bölgelerinde tıbbi çalışan buldurmaya son derece özen göstermişlerdir. Başta Amerikalı misyonerler tarafından olmak üzere Anadolu’nun önemli bölgelerinde misyon hastaneleri açmışlardır. Hastaların oldukça uzak yerlerden gelerek, kendi istekleri doğrultusunda ulaştıkları misyon hastaneleri misyonerlik çalışmaları için eşsiz bir faaliyet sahası olmuştur. Böylece misyonerler, ilerleyen dönemlerde tıbbi misyonun gücünün daha da farkına varmışlar ve bu alanda daha sistemli çalışmalar başlatmak üzere harekete geçmişlerdir.⁶¹² 19. yüzyılın başından itibaren ivme kazanan Protestan misyonerlik faaliyetlerinde ise tıbbi misyonerlik ilk etapta sahada faaliyette olan misyonerlerin sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için sınırlı sayıda hekimin görevlendirilmesiyle filizlenmiştir. Bu hekimler çoğu zaman belirli

⁶¹⁰ James L. Barton, “First Impressions of China”, *The Missionar Herald*, Vol. 103, No. 5, May 1907, s. 239.

⁶¹¹ Nazan Kahraman, “Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası Malta (1822-1833)”, *Ankara Üniversitesi İlefdergisi*, C. 7, S. 1, Mayıs 2020, s. 127.

⁶¹² İdris Yücel, “Anadolu’da Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)”, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 4.

derecede misyonerlik bilgisine sahip ve misyon çalışmalarına aşinadılar. Zamanla çok fazla hedef kitle ile temasta olmalarından dolayı sağlıkçı sıfatının yanında din adamı niteliğini de taşıyan bir karaktere bürünmüşlerdir.⁶¹³

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde misyonerlerce kurulmuş hastaneler ve diğer sağlık kuruluşları aslen misyona uygun propaganda amaçlı kurumlardı. Amerikalılar, Almanlar ve İngilizler özellikle 19. yüzyıl boyunca kurdukları hastanelerde misyon faaliyetlerini rahatlıkla yürütmüşlerdir.⁶¹⁴

Sağlık hizmetleri tıp ilminin, teknik ekipmanın çok gelişmediği coğrafyalarda misyonerlerin hedefleri doğrultusunda kullandıkları bir araca dönüşmüştür. Herhangi bir ücret dâhi talep etmeyen misyonerler sadece hastalardan Hıristiyanlık mesajlarını dinlemelerini bekliyorlardı. Bu bağlamda sağlık kurumlarının inşasında temel amaçlarının ticari veya sağlık hizmeti olmadığı anlaşılmaktadır. Sağlık kuruluşlarıyla fikirlerini zerk etmekte ve bölge insanlarıyla temasa geçebilmektedirler. Bu sağlık kuruluşları adeta misyonerlerin amaçlarını anlatabilecekleri propaganda merkezleri haline gelmiştir.⁶¹⁵

Tıbbi alanda faaliyet gösteren misyonerlerin başlıca iki hedefi bulunur. Bunlardan birincisi, tıp biliminden habersiz, Hıristiyanlıktan uzak kitlelere ulaşarak bu bölgelerde yaşanan acıları hafifletmek ve gerekli eğitimleri vererek yerel uzmanlar yetiştirmek; ikincisi ise, diğer misyonerlerle ortak hareket ederek İncil'in mesajının ulaşamadığı yerlerde tıbbın gücünden faydalanmak ve Hıristiyanlıkla ilgili ön yargıları yıkmaya çalışmaktır.⁶¹⁶

Osmanlı toprakları ve pek çok İslam ülkesinde sağlık müesseseleri 19. yüzyıl itibari ile ihtiyaca cevap verebilecek niteliklerden uzaktı. Bu durumu çok iyi değerlendiren misyonerler, belirtilen yörelere ihtiyaç duyulan sağlık kurumlarını götürerek halkın sempatisini kazanabilmişler ve geniş bir faaliyet alanına kavuşmuşlardı.⁶¹⁷

⁶¹³ Yücel, "Anadolu'da Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)", s. 76-77.

⁶¹⁴ Erbaş, "Hıristiyan Misyonerliği ve Türkiye'deki Durumu", s. 105.

⁶¹⁵ Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, s. 139.

⁶¹⁶ Robinson, *History of Christian Mission*, s. 28

⁶¹⁷ Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 171.

19. yüzyılda misyoner hedefler doğrultusunda Osmanlı coğrafyasını karış karış dolaşan Amerikalı öncü misyonerler, özellikle tıbbi alandaki eksikliği değerlendirmek için ilk aşamada Beyrut'ta bir hastane ve doktor yetiştiren bir tıp okulu açmayı uygun görmüşlerdi. 1870'te açılan bu kurumdan 10 yıl sonra Antep'te de bir hastane ve tıp okulu açılmak istenmiş ancak maddi yetersizliklerden dolayı sadece hastane bölümü açık kalabilmişti. Bu hastanenin ilk binası 1878 yılında inşa edilmiş ve Azariah Smith Hastanesi olarak anılmıştır.⁶¹⁸ Yüzyılın sonunda ise Mardin'de bir misyoner hastanesi daha kurulmuştu. Takip eden yıllarda da Kayseri, Merzifon, Van, Harput, Sivas, Erzurum, Adana, ve İstanbul'da kurulan hastaneler faaliyetlerine başlamışlardı.⁶¹⁹

Amerikan Board misyonunun en yoğun faaliyet alanlarından olan Anadolu topraklarındaki tıbbi misyonla ilgili bilgiler bizzat örgütün yıllık raporlarında verilmişti. 1907 yılına ait rapora göre, Sivas'taki misyon hastanesinin iş yükü her geçen gün artmaktaydı. Görevli hemşireler ev ev dolaşıp tedavi hizmeti veriyor hatta ihtiyaç sahibi hastalar için yemek bile pişiriyorlardı. Kayseri'deki hastane yerel halkın güvenini kazanmakta önemli bir mesafe kat etmişti. Her gelen hastaya bir şekilde belirgin bir dini tebliğ yapılıyor ve Hıristiyanlıkla ilgili ön yargıların yıkılması hedefleniyordu. Ayrıca, hastalar ayrılırken ellerinde mutlaka kendi dillerinde bir İncil bulunuyordu. Merzifon'daki hastanede görevli Dr. Hoover ve Dr. Marden azimli çalışmalarını sürdürüyorlardı. Hastalara hijyen ile ilgili faydalı bilgiler verirken aynı zamanda hastalar arasında Hıristiyanlık propagandası yapılıyordu. Müslüman hastalara bile bir şekilde İncil okutuluyordu.⁶²⁰

1907 yılına ait Amerikan Board yıllık raporuna göre, Batı Türkiye Misyonuna bağlı 4 hastane bulunmaktaydı, bu hastanede yatan 896 hastaya sağlık hizmeti verilmişti. Ayrıca 6 dispenserde 18.402 kişi tedavi görmüştü. Merkezi Türkiye Misyonuna bağlı Antep'teki hastanede toplam 58.543 kişi tedavi olmuş, 2300 eve hasta ziyaretine gidilmişti. Adana'daki misyoner kliniğine gelen 4000 hastadan 1000'i Müslümandı. Haçin'de Dr.

⁶¹⁸ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 96-97. Hastaneye ismini veren Doktor Azariah Smith Antep'e gelen ilk Amerikalı misyoner olmasa da şehirdeki Board misyonunun kurulmasında en etkili isim olmuştur. 1847'de şehirde başladığı faaliyetlerine 1851'deki ölümüne kadar devam etmiştir. (Fikretin Yavuz, "Amerikan Protestan Misyonerliği'nin Anadolu'da Teşkilatlanmasına Bir Örnek: Antep Misyonu'nun Kuruluşu (1848)", *History Studies*, C. 11, S. 6, Aralık 2019, s. 2073.)

⁶¹⁹ Barton, *Daybreak in Turkey*, s. 208.

⁶²⁰ *Annual Report of the ABCFM*, Vol. 97, Thomas Todd, Boston, October 1907, s. 62.

Jamgochian, 4 ayrı klinikte 2116 yoksul hastayı tedavi etmişti. Doğu Türkiye Misyonuna bağlı olarak ise 2 hastane vardı ve bir yıl içinde 6711 hasta tedavi edilmişti. Bunun yanında 3 dispanserde 19.181 tedavi uygulaması yapılmıştı. Bu istatistiklere Bitlis ve Erzurum istasyonları dahil değildi.⁶²¹

1906'daki misyoner konferansında konuşma yapan Young'a göre, Arabistan'da misyon merkezleri öylesine iyi yerlerde kurulmuştu ki, dolaylı yollardan Arabistan'ın herhangi bir yerine ulaşmamak neredeyse imkansızdı. 20. yüzyılın başında ister büyük olsun, ister küçük, tüm köylerden temsilciler Bağdat, Basra, Bahreyn, Muskat ve Aden'e gelirlerdi veya çok uzak köylerdeki hastaları bile misyoner hastanelerine ve dispanserlerine getirilirdi. Yani, bizzat gidilemeyecek köylere bile bir şekilde ulaşmak bu yollarla mümkün olabilmekteydi. Bu durumda tıbbi misyonun ne kadar önemli olduğunu gösteriyordu. 1906 Doğu Arabistan'da, artık, misyonerler nereye gitseler iyi karşılanacaklarını bilmekteydiler. Daha önceleri kapalı olan kapılar şimdi ardına kadar açıktı. Bu durumu Güneydoğu Arabistan'da görevli misyoner James Cantine şöyle ifade ediyordu;

“Genelde iç bölgelerdeki insanlar bizi çok içten, samimi karşılarlar. Kıyı kesimindekilerde çok fanatik değildir ve Umman (Oman)'daki sultanın etkisinden uzaktadırlar. Ayrıca, Asker sınıfı arasındaki çalışmaların başlıca iki avantajı vardır. Birincisi, askerlerin hayatları genelde yalnızlıkla geçer ve bu yüzden takip etmek için özel bir uğraş peşinde olurlar; diğeri de sürekli yer değiştiren alaylar sayesinde gezici İncil arabalarının bile girmesinin yasak olduğu yerlere, askerler arasında girilebilir.”⁶²²

Young'a göre o dönemli şartlar altında Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde misyonerlerce gerçekleştirilen çalışmaların derli toplu bir cetvelini sunmak neredeyse imkansızdı, fakat tüm merkez yerleşimler olmasa da çoğu yerden ilk meyveler toplanmaya başlanmıştı. Young'ın ifadeleriyle, Hıristiyanlık misyonuna karşı ön yargılar yıkılmış ve gerçek Hristiyanlığa karşı bir toleranstan öte, gerçek bir ilgi ve kıymet verilmeye başlanmıştı. Birkaç bin risale eğitim amaçlı olarak satılmış ve dini gazeteler ve tartışmaya yol açan yazılar yoldan geçenlere dağıtılmıştı. Şeyh Osman'da dispanserlere başvuranlar geçmişti

⁶²¹ Annual Report of the ABCFM, Vol. 97, s. 54,72,73.

⁶²² Young, “Islam in Arabia”, s. 92.

ortalama 2000 iken, 1900'lü yılların başında ortalama 4000 civarına çıkmıştı. Yine aynı dönemde bu bölgede bir misyoner hastanesi ise yapım aşamasındaydı. Dthala'da Misyon işlerini yürütmek amacıyla bir merkez inşa etmek için hükümete gerekli başvurularda bulunulmuştu. Bu yer, Aden'in yaklaşık 100 mil kuzeyinde, Türk toprakları sınırının dibindeydi.⁶²³

Yine Arabistan'da görev yapan Zwemer'in ilettiğine göre 20. yüzyılın başında İskoç Özgür Birleşik Kilisesi'nin Şeyh Osman bölgesinde çok güçlü bir tıbbi misyonu, Müslüman çocuklar için de bir okulu mevcuttu. İç bölgelere de misyonerlerce geziler yapılmaktaydı. Kilise Misyonerler Cemiyeti misyonunun Bağdat'taki tıbbi hizmeti, iç bölgelerdeki uzak köylerde ve Necid'deki şehirlerde bile tanınmaktaydı. Bağdat'taki okullarının mevcudu 150 öğrenciye ulaşmıştı. Amerikan misyonunun İran Körfezi'nde 16 misyoneri vardı ve bunların ikamet ettiği 3 merkez ve 3 tane de dış istasyon bulunmaktaydı. 1905'de Müslümanlara 4000'den fazla kutsal kitap baskısı satılmış ve 31,355 hasta da her iki misyoner dispanserinde tedavi görmüştü. Bahreyn'de, tam teşekküllü bir misyoner hastanesi bulunmaktaydı. Bunun yanında küçük bir kilise ve okul da inşa edilmekteydi. Bu her bir misyoner Cemiyeti, faaliyetleri sırasında Hristiyanlaşan ve vaftiz olan Müslümanlara tanıklık etmişti.⁶²⁴

Şeyh Osman'da Misyoner Ion Keith-Falconer'in çabalarıyla kurulan hastane ilk günden itibaren tıbbi misyonu tecrübeli personeliyle sürdürmekteydi. Ayrıca, diğer derneklerle de hem tıp alanında hem de İncil öğretisi alanındaki tecrübelerini paylaşmaktaydılar. Bunun yanında Young'ın bildirdiğine göre, Musul, Bağdat, Basra, Bahreyn, Şeyh Osman ve Aden'de dispanserler, yapım aşamasında veya tamamlanmış hastaneler bulunmaktaydı. Doktor misyonerler, bu merkezlerden yola çıkarak dini yaymayı ve gezici kitap satışı yapmayı sürdürmekteydiler. Tüm bu tıbbi hizmetler Arabistan'da uzak yakın her yerde bilinmekteydi ve binlerce mil uzaktan bile hastaları tedavi için bu merkezleri seçmekteydi. Şeyh Osman'daki sağlık merkezinin, kuzey bölgelerden, Mekke ve Medine'den, Habeşistan'dan, Somaliland'dan, Hadramut'tan hastaları vardı. Gelen hastalar, eski hastalardan mektupları da yanlarında getirirlerdi. Bahreyn, Basra ve

⁶²³ Young, "Islam in Arabia", s. 93-94.

⁶²⁴ Zwemer, "Islam in Arabia", s. 111-112.

Bağdat'taki hastanelerde ise, Riyad ve Hail gibi iç bölgelerden gelen hastaları görmek dahi mümkündür.⁶²⁵

Mısır'da faaliyet gösteren Misyoner doktor F.J. Harper, misyoner hastanelerine gelen hastaları tedavi ederken aynı zamanda onlara Hıristiyanlıkla ilgili fikirleri aşılamanın misyon açısından son derece faydalı sonuçlar doğurduğunu ifade etmişti. Ona göre, özellikle Müslümanlar arasında Hıristiyanlıkla ilgili ön yargıları yıkmakta ve İncil'in mesajlarını iletmede tıbbi misyondan daha başarılı bir faaliyet gerçekleştirilememişti. Misyonerlerin çalıştığı dispanserlerde veya hastanelerde her tedavi gören hasta, evine mutlaka Hıristiyanlıkla ilgili yanlış bildiği bir bilgiyi düzelterek gidiyordu. Mısır'da herhangi bir köyden gelip misyoner kurumunda tedavi gören bir hasta, anlattıklarıyla yüzlercesini etkiliyor ve aynı köyden çok sayıda kişinin tedavi için o kuruma gelmesini sağlıyordu. Harper'a göre, hiçbir misyonerin ulaşamadığı yerlere bile tıbbi misyonun sağladığı yakın ilişki ile ulaşmak mümkündür.⁶²⁶

1906 Kahire Konferansı'nda İran'daki misyon faaliyetlerini aktaran Tisdall'a göre, 20. yüzyılın başında İran'da, belki de hiçbir Müslüman ülkesinde olmadığı kadar fazla miktarda İncil vaazı ile ilgili fırsatlar oluşmaktaydı. Bu durum, o dönem için oldukça yeni bir gelişmeydi. Çünkü bilindiği üzere Müslüman topraklarında Hıristiyanlıkla ilgili çalışmalar hiç de hoş karşılanmazdı. Örneğin, bir Müslüman'ın vaftiz edilmesi, o kişinin idam cezası alması anlamına gelirdi. Tisdall'ın tespitlerine göre, gerçekten de vaftiz edilen bazı kişiler idama mahkûm edilmiş ve diğerleri de büyük tehlike altında yaşamlarına devam ettirebilmişlerdi. Ancak, 1892 yılında, Dr. Bruce'dan İran ve Bağdat'taki Kilise Misyonerlik Cemiyeti sekreterliği görevini devralan misyoner Tisdall'ın çalışmaları sonucunda, bu durumun değişmeye başladığı gözlemlenmişti. Ona göre, bu gelişmede en çok pay sahibi, misyoner doktorlarca yapılan tıbbi hizmetlerdi. En tutucu Hristiyan karşıtları bile, bu alandaki çalışmaları takdir etmekteydi. 1906 İran'ında Tisdall'ın ifadeleriyle en popüler yabancıların misyoner doktorlar olduğunu söylemek hiç de abartı olmazdı. Yine Tisdall'ın belirttiği üzere, uzun yıllar boyunca Kilise Misyonerlik Cemiyeti'nin sahip olduğu tek misyoner istasyonu Culfa'daydı ve komşu şehir İsfahan'da bile bir istasyon kurmak, yıllarca süren bir çalışmayı gerektirmişti. Yine de tıbbi

⁶²⁵ Young, "Islam in Arabia", s. 94.

⁶²⁶ F.J. Harper, "Medical Missions", *Methods of Mission Work Among Moslems*, Ed. S.M. Zwemer, Fleming H. Revell Co., New York, 1906, s. 101,102.

misyonaın çalışmaları diğerlerine göre daha kolay ilerlemişti. Bazı valiler, özellikle misyoner doktorları kendi bölgelerine davet etmişler ve oldukça da iyi karşılamışlardı. Yani, aslında tmlkenin evanjelistlikle ilgili çalışmalara açık olduğunu söylemek çok da imkânsız değildi. Tisdall'a göre, seyahat yoluyla ve tıbbi çalışmalarla misyonerlerin tmlkeye hitap edebilmelerinin önünde büyük bir engel gözükmemekteydi.⁶²⁷

1911 Leknev Konferansı'nda Orta Asya'daki misyon faaliyetlerini özetleyen Wingate, önemli bir Mslmanlkesi olan Afganistan'da tıbbi misyonun ön plana çıktığını ifade etmişti. Ona göre, bu bölgede sınır geçiş hatlarında görevli doktorların mutlaka geçerli bir diplomaya sahip olmaları gerekliydi. Ayrıca bu sınır bölgelerine ait çalışma alanları çeşitli tehlikeler barındırdığından, eşlerin ve çocukların misyonerlerin yanında bulunması sakıncalı bulunmuştu. Wingate, Bu tür yerlerde çalışacak misyonerlerin önce Peşavar veya Ketta gibi kentlerde en az bir sene kalarak Peştucayı iyi bir şekilde öğrenmeleri gerektiğini düşünüyordu. Doktor misyonerlerin, yerel yöneticilerin baskılarından uzak kalabilmeleri için muayenehanelerini taşınabilir bir halde tasarlamaları önemliydi. Ayrıca misyoner Wingate'e göre, özellikle Pencap'ta yaşayan Peştu halkından bir asistan yetiştirmek misyonerin işini kolaylaştırabilirdi. Sınır vilayetlerinde görev yapan ennl doktor misyonerler; kuzeybatı sınırındaki Bannu'da Dr. Pennell, Peşavar'de Arthur Lankester ve Srinagar'da Dr. Neve'ydi.⁶²⁸

Misyoner Wingate'e göre, İngiliz misyonu itral'de çok iyi çalışan bir hastaneyi Hindistan'a taşıyarak büyük bir hataya düşerken, diğer Avrupalı misyon temsilcileri boşluğu doldurmak için çoktan harekete geçmişti. Kaşgar ve Yarkent'e, kadın ve erkek 17 İsveliyi göndermiş olan İsveç Protestan Misyonu, 1911 yılı itibari ile 3 kişiyi daha görevlendirmeye hazırlanıyordu. Leh bölgesinde Moravyalılar bulunurken, Çince ve İngilizceyi çok iyi konuşan Papaz Raemdock idaresindeki Belçika Romen Katolik Kilisesi'ne ait bir misyon istasyonu Kulja'da yer alır. Hoti-Mardan'da Müslüman kadınlara yönelik çalışmalarda bulunan Danimarka Tıbbi Misyonu'nun Kabil'e taşınması söz konusuydu. Kbil Emir'inin yönetimi altında görev yapan Avrupalı bayan doktorlardan Daly,1900 yılındaki kolera salgını sırasında çok sayıda insanın hayatını kurtarmıştı. Afganistan emiri, Avrupalı misyonerlerin eşleriyle birlikte bölgede

⁶²⁷ Tisdall, "Islam in Persia", s. 125.

⁶²⁸ Wingate, "Conditions in Central Asia", s. 181.

bulunmalarına ses çıkarmazdı. Wingate, bu durumdan faydalanmak için kadın doktorların yetiştirilerek özellikle Kabil'e gönderilmesi verimli sonuçlar doğurabileceğini ifade etmişti.⁶²⁹

Sumatra adasında görevli misyoner G.K. Simon, bu topraklarda yaşayan Müslümanlara yönelik girişilen faaliyetlerinde tıbbi misyonun önemini şu sözlerle ifade ediyordu;

“Müslümanlarla daima iletişimde olanlar tıbbi alanda görev yapan misyonerlerimizdir. Sürekli beddua ettikleri bir Hristiyan'dan ilaç istemek zorunda kaldıklarında zaten misyonerlerimiz bir sonuç elde etmeye başlar. Müslümanlar arasında görev yapan büyücü doktorlara işi kaptırmamak için misyonerlerin tıbbi çalışmalarına ağırlık vermesi gerekir; çünkü, eğer geç kalınırsa, Hristiyanlığı kabul etmiş olanlar bile Müslüman din adamlarına götürülebilir. Müslüman liderler arasında misyonerlerimizin ve yardımcılarının yaptıkları hayırseverlik çalışmaları zorluklarla doludur. Bunları aşabilmek için, Hristiyanların Müslümanlara yardım için burada oldukları ve bunun Allah'ın bir emri olduğu söylenir. Hatta onların köleleri gibi hareket edilir. Böylesi bir durum, Müslüman hacıların ne kadar bencil olduğunu ve Hristiyanların ise ne kadar özverili olduğunu gösterir ki bu da İslam dünyasında büyük yankı uyandırır. Yani, özel bir metot olmasa da yakalanan her fırsat bir şekilde değerlendirilmektedir. Batakların misafirperverliği iyi kullanılacak bir fırsattır; çünkü misyonerlerimiz ve yardımcılarımız sıklıkla festivallere davet edilirler. Eğer gidilen yerde gece geçirilecekse, genelde reisin evinde geçirilir. Gelenek olduğu üzere, yemekten sonra misafirler küçük bir konuşma yaparlar. Bu konuşmalarda, Müslümanlar bile Hristiyanlık gerçeklerini dinlemeye isteklidirler.”⁶³⁰

Güneydoğu Asya'daki Cava adasında görevli misyonerler Albers ve Verhoeven, kendi misyon bölgelerindeki misyoner doktorların, Müslümanlara bizzat kendi evlerinde tıbbi destek sağladığını haber veriyorlardı. Onların ilettiğine göre, yönetimde bulunan Hollanda Hükümeti misyonerlere ilaç bandaj ve benzeri tıbbi malzemeyi liste fiyatının yarısına tedarik ediyorlardı. Müslümanlar, doktorların yardımlarını fazlasıyla takdir

⁶²⁹ Wingate, “Conditions in Central Asia”, s. 182.

⁶³⁰ Simon, “Islam in Sumatra”, s. 231.

ederlerdi ve büyük bir misafirperverlik örneği gösterirlerdi. Böyle bir ortamda, misyonerler için İncil'in mesajını verme şansı da mutlaka doğmaktaydı.⁶³¹

Sonuç olarak, Tüm Müslüman dünyasında misyonerlerin en rahat ve özgür faaliyet gösterdikleri alan sağlık sektörü olduğu görülmektedir. 20. yüzyılın başında yeterli doktor ve sağlık ekipmanının bulunmadığı Müslüman topraklar, misyoner doktorlarca istila edilmiş; ve halkın bu alandaki ihtiyaçları giderilirken misyonerlikle ilgili faaliyetlerde yürütülmüştür. Müslüman hastaların ayağına kadar giden misyoner doktorlar bir yandan tedavilerini yaparken diğer yandan da bölge halkının güvenini kazanmışlardır. Misyonerlerin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, misyon bölgelerinde görevli doktorların tek amacı sağlık misyonunu yürütmek değildir. En az diğer misyonerler kadar evanjelik faaliyetlerde bulunmaları beklenmektedir. 19. yüzyılın başlarında Suriye'de görevli Dr. Grant ve Dr. Asa Dodge⁶³² gibi öncü misyoner doktorlar büyük zorluklara ve teknik imkansızlıklara göğüs germek zorundaydılar. Ancak 20. yüzyılın başında görevli misyoner doktorların, faaliyette buldukları bölgelerde sahip oldukları geniş imkanlarla çok daha verimli misyonerlik faaliyetleri yürüttükleri görülmüştür.⁶³³ Kısacası, İslam coğrafyasında tıbbi yönden eksiklik ve doktor yokluğu misyonerler tarafından ilk izlenimlerinde keşfedilmiş ve ilerleyen yıllarda bu alan doldurularak İslam coğrafyasına gönderilecek misyonerlere hem tıbbi eğitim verilmiş hem de sahaya gönderilecek mümkün olduğu kadar misyonerler doktorlar arasından seçilmiştir. 1906 ve 1911 toplantılarındaki metinleri incelediğimizde bu dikkat ve önem açıkça görülmektedir.

4.6. Hıristiyan Yönetimler Altındaki Müslümanlara Yönelik Faaliyetler

1911 yılında tüm dünya Müslümanlarının büyük bir çoğunluğu 5 Avrupalı devletin yönetimi altındaydı. Bunlar; İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda ve Rusya idi. Bu listeye, Filipinler'deki Müslümanları- misyonerlere göre çok azı gerçek manada Müslümanlığı yaşamaktaydı- yönetimi altına alan Amerika Birleşik Devletleri'ni de

⁶³¹ Albers, Verhoeven, "İslam in Java", s. 237.

⁶³² Osmanlı topraklarında boy gösteren ilk misyoner hekim 1833 yılında Beyrut'a gelen Dr. Asa Dodge olmuştur. Bir yıl sonra Kudüs'e geçen Dodge, tifüse yakalanarak 1835'te ölmüştür. (Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 96.)

⁶³³ Barton, *Daybreak in Turkey*, s. 207.

ekleyebiliriz. En fazla nüfusa hükmeden ise şüphesiz İngiltere’ydi.⁶³⁴ Avrupalı yöneticilerin idaresi altındaki Müslüman ülkelerdeki durum şu şekilde özetlenebilir;

4.6.1. İngiltere Yönetimi Altındaki Durum

İngiltere, 1756-1763 yılları arasında süregelen Yedi Yıl Savaşları sonucunda gücünü pekiştirmiş, Kanada ve Hindistan’daki sömürgecilik faaliyetlerini sağlam bir zemine oturtmuştu. Yeni elde edilen bir dizi İngiliz adası Karayipler’i sarmakta, Jamaika, Honduras ve Belize kıyısındaki İngiliz kolonileri yan yana yer almaktaydı.⁶³⁵ 1815 tarihindeki Waterloo Muharebesi sonucunda Fransa’yı, Rusya ve Prusya’dan aldığı destekle alt etmişti. Ticari üstünlüğü ve denizlerdeki hakimiyeti ile üstünlüğünü tüm dünyada kabul ettirmişti.⁶³⁶ Daha önceki yüzyıllarda başlayan sanayi devrimi hamlesi 19. yüzyılın ilk yarısında devam etti ve büyük fabrikalar dönemi başladı. Demir ve buhar gücüne dayanan yeni teknolojiyle gemi ve demiryolu ulaşımındaki gelişme sayesinde ticaret hacmi olağan üstü büyüdü. Dünyanın hemen her ülkesine ihracat yapıldığı gibi sömürgelerin dışında da özellikle Osmanlı toprakları ve Çin gibi yerlerde baskı ile ticarî imtiyazlar elde edilerek yeni pazarlar bulundu. Kraliçe Victoria dönemi olarak adlandırılan bu dönemde (1837-1901) İngiltere hemen hemen bütün dünyada etkinliğini kabul ettirdi ve başta Ortadoğu’da olmak üzere milletlerarası bütün olaylara doğrudan müdahale etmeye başladı.⁶³⁷ 19. yüzyılın başında 13 milyon olan nüfusu 1871 yılında ikiye katlanmış, daha önceleri toprağa bağlı yaşayan nüfusun yarısı şehirlerde yaşamaya başlamıştı. Kanada, Hindistan ve Avustralya’da kurduğu sömürge düzeninin ardından 1870 ile 1914 tarihleri arasında ilgisini Afrika, Uzak Doğu ve Pasifik adalarına yöneltmişti. Örneğin, sömürge imparatorluğuna 1898 yılında Yeni Gine, Kuzey Borneo ve Kuzey Burma’yı da katmıştı.⁶³⁸

Leknev Konferansı’nda Hıristiyan yönetimler altındaki Müslümanların durumunu özetleyen Gairdner’a göre, Britanya yönetim merkezinin İslam’a karşı belirgin bir tutumu yoktu. Yerel yöneticilerin kendilerine özgü tutum ve davranışları, o bölgedeki resmi yaklaşımı belirlemekteydi. Aşağıda bölgelere göre kısaca durum aktarılmıştır.

⁶³⁴ W.H.T. Gairdner, “Islam Under Christian Rule”, *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 195.

⁶³⁵ J.M. Roberts, *Kısa Dünya Tarihi*, Çev. Mehmet Tanju Akad, İnkilâp, İstanbul, 2014, s. 319-320.

⁶³⁶ David Thomson, *England in the Nineteenth Century*, Pelican Books, Baltimore, 1961, s. 25.

⁶³⁷ Azmi Özcan, “İngiltere”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 298.

⁶³⁸ Thomson, *England in the Nineteenth Century*, s. 11, 203.

Hindistan: 1911 yılında, Hindistan'daki güncel siyasi durumdan dolayı Müslümanlar Britanya yönetimine sadık gözükmekteydiler. Gairdner'a göre, İngiliz idareciler de Müslümanları gücendirmemek için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Yine de Hindulara yönelik çalışan Hıristiyan misyonerlere, aynı şekilde Müslümanlara yönelik çalışmalarda bulunmaları için izin verilmişti. Gairdner'e göre buradaki sıkıntılı durum, misyonerlerin kendilerine tanınan haklardan yeterince faydalanmamalarından kaynaklanmaktaydı.⁶³⁹

Arabistan: Dr. Young'a göre, Aden'i yönetenler, tarafsız olabilmek ve herhangi bir taşkınlığın önüne geçebilmek için İslam'a karşı dostça bir yaklaşım içinde olmuşlardı. Onların bu tutumları, İslam'ın en üstün din olduğuna ve diğer dinlerin sadece ona hizmet eden birer araç olduğuna yönelik Müslüman inancını pekiştirmekteydi. Young şöyle devam ediyordu; *"Hükümetin, Hıristiyan misyonuna yönelik yaklaşımı tamamıyla yerel idarecinin tutumuna bağlıdır. Bu bölgedeki okullarda, işi sadece Kur'an'ı seslendirmek olan öğretmenlere maaş verilmektedir. Ayrıca bu kişiler, eğitim verdikleri çocukları etkileyerek, Müslüman olmayan çocuklara kötü davranmalarında ön ayak olurlar. Eğer hükümet kesin karar vermekte dirayetli olsa, misyon ile ilgili her türlü muhalefeti daha oluşmadan yok edebilir."*⁶⁴⁰

Mısır: İngiliz hükümeti, Mısır üzerinde yasal değil de *"de facto"* yani fiili bir idareye sahip olduğundan, Mısır'daki Hidiv idaresinin Müslümanlara yönelik faaliyetleri konusunda sorumluluk almak istemezdi. Örneğin Gairdner'ın tespitlerine göre, 1911'den birkaç yıl öncesine kadar, ilkokullarda Müslüman çocuklara dini eğitim devlet tarafından ücretsiz verilirken, birçok yerde öğrenci sayısının dörtte birini, Orta Mısır'da ise neredeyse yarısını oluşturan Kıptilere yönelik herhangi bir dini eğitim verilmemekteydi. Zorunlu olmadıkları halde, Kıpti öğrenciler ister istemez İslami dersleri dinlemek durumunda kalıyorlardı. Lord Cromer, Mısır'daki görevinden ayrılmadan önce Kıptilere yönelik dini bir ders ekletmeyi başarmış olsa da ders zorunlu bir statüde olmadığından ve gün sonuna konduğundan pek bir rağbet görmemişti. Müslümanlara yönelik dini eğitim veren okullar ve ortaokullar bulunurken, Kıptilerin bu tür devlet destekli kurumları bulunmuyordu. Devlete ödedikleri vergilerle yapılan okullardan faydalanamamaktaydılar. Hıristiyanların ödedikleri vergiler sadece Müslümanlara hizmet

⁶³⁹ Gairdner, "Islam Under Christian Rule", s. 200.

⁶⁴⁰ Gairdner, "Islam Under Christian Rule", s. 201.

eden okullar için harcanmaktaydı. Gairdner'e göre, bir an önce düzeltilmesi gereken bu hususlar konusunda, İngiliz idareciler son derece kayıtsız davranmaktaydı. Ciddi bir adım atmaktan ve tepki çekmekten kaçınmaktaydılar. Gairdner, hükümetin korkularının yersiz olduğuna inansa da onların gerçeği tam olarak görmelerinin neredeyse imkânsız olduğunu düşünüyordu.⁶⁴¹

Sudan: Sudan'daki mutlak hâkim 1889 yılından itibaren İngiliz Birleşik Krallığı'ydı. Fakat, Gairdner'dan öğrendiğimiz kadarıyla Müslümanların yoğunlukta olduğu bölgelerde İncil vaazı vermek 1911 yılına gelindiğinde halen daha yasaktı. Onun iddialarına göre, İngiliz halkının başlılarıyla bölgede kurulmuş Gordon Üniversitesi, tamamen bir Müslüman kurumuna dönüşmüştü. Hükümetin destekleriyle, İslam dini ile ilgili dersler bu üniversitede verilmekteydi. Gairdner'a gelen haberlere göre, talepte bulunulsa bile Hıristiyanlıkla ilgili dersleri almak bu kurumda mümkün değildi. Sudan'ın putperest kısımlarında misyonerlere kısıtlı da olsa özgürlük tanınmaktaydı. Ancak İngiliz ordusu içindeki Müslüman unsurların, bu bölgeden askere alınanlar üzerindeki tesiri güçlü olduğundan, misyonerlerin çabaları yeterli olamamaktaydı. Hollanda hükümetinin Doğu Hint Adalarında takip etmeye yeni başladığı politikanın tam tersi, Sudan'da, İngilizlerce halen daha sürdürülmekteydi.⁶⁴²

Doğu Afrika: Piskopos Peel'e göre, İngiliz Doğu Afrika'da hükümetin tarafsız tutumu yine misyonun kaderini yerel yöneticilere bırakmaktaydı. Ancak Gairdner'ın elde ettiği bilgilere göre, 1901 yılından beri yerel hükümetçe Hıristiyanlık misyonu iyi bir destek görmekteydi.

İngiliz Orta Afrika'sı: Misyoner Gairdner'ın tespitlerine göre, bu topraklarda İslam ilerleme göstermekteydi. Ancak hükümetin genel tavrına yönelik bir bilgi elinde mevcut değildi.

Güney Afrika: Gairdner, tüm Güney Afrika'da 50.000 kadar Müslüman'dan bahsedebileceğini söylemişti. Burada yaşayan Müslümanlar kendi hallerinde olduklarından, İngiliz Hükümeti'nin dikkatini çekecek bir girişimde bulunmamışlardı. Clinton J. Wood bu bölge ile ilgili geniş çaplı bir araştırma çalışması yapmıştı.

⁶⁴¹ Gairdner, "Islam Under Christian Rule", s. 201-202.

⁶⁴² Gairdner, "Islam Under Christian Rule", s. 203.

Sierra Leone: Gairdner'ın, bölgede görev yapan misyoner Garrett'ten aktardığı kadarıyla, tarafsızlık, buradaki İngiliz yönetiminin Müslümanlara yönelik uyguladığı politikanın ana ilkesiydi. Örneğin, Müslüman okullarının değişik kanallardan destek görmesine göz yumuluyordu. Hükümet buna ses çıkarmamaktaydı. Bu bölgedeki misyonerlere göre tarafsızlık politikası bırakılmalı ve gerçek Hıristiyan bir devlet adamının idaresinde Hıristiyanlık ön plana çıkarılmalıydı. Onlara göre, Müslümanlara tanınan ayrıcalıklarla birlikte sürdürülmeye çalışılan bu sözde tarafsızlık politikası başarısızlığa mahkumdu.

Nijerya: Gairdner'a göre, belki de İngiliz yönetiminin en çok hata yaptığı ve Müslümanlar karşısında en aciz kaldığı yer Nijerya topraklarıydı. Hausaland'da görevli Dr. Miller'ın Edinburg Konferansında ifade ettiği gibi, paganlar ve Hıristiyanlar bu topraklardaki istenmeyen kişilerdi. Hükümetin tek ilgilendiği grup Müslümanlardı. Müslümanların dini bayramlarına, sahip oldukları önyargılara büyük saygı gösterilmekte, gelenekleriyle ilgili diğer hususlar da destek görmekteydi. Gairdner'ın ifadeleriyle daha ciddi bir durum ise, Hıristiyan misyonerlere uygulanan kısıtlayıcı ve engelleyici tedbirlerdi. Örneğin, bu topraklarda aydınlatıcı, batı tarzı eğitim değil de eski, geleneksel tarzda, İslami esaslara dayanan bir sistem uygulanmaya devam etmekteydi. Gairdner'ın bölgedeki İngiliz yönetimi ile ilgili bir diğer şikâyeti de Müslümanların başındaki dini liderlere aşırı önem verilmesi ve bunun yanında Hıristiyan misyonerlere okul açmaları konusunda özgürlük tanınmamasıydı.⁶⁴³

Gairdner'ın tespitlerine göre diğer bir yandan Nijerya'da, Müslümanlar istedikleri gibi dini telkin faaliyetleri yürütebilmekteydiler. İstedikleri kişiyi dininden döndürüp Müslüman yapabiliyorlardı. Müslümanlara göre İngiliz hükümeti, ülkeyi sadece Müslümanlar için yönetmekteydi. Ona göre İngiliz yetkililer, Müslümanlardan korkmakta ve İslam'ın üstünlüğünü kabul etmekteydiler. Gairdner, bu tür bir politikanın gelecekte sadece bir felaketi tetikleyebileceğine ve gerçek bir Hıristiyan'ın asla kabul edemeyeceği bir şey olduğuna inanıyordu. O, bir gün bu bölgede görev yapan İngiliz yetkililerin, ne kadar büyük bir hata içinde olduklarını anlayacaklarını ve kendi dini inançlarına ters olan bu tutumlarının onlara ne saygı ne takdir ne de sevgi kazandırmayacağını göreceklerine inanıyordu.⁶⁴⁴

⁶⁴³ Gairdner, "Islam Under Christian Rule", s. 204.

⁶⁴⁴ Gairdner, "Islam Under Christian Rule", s. 205.

4.6.2. Hollanda Yönetimi Altındaki Durum

16. yüzyılda doğuda üstünlüğünü kabul ettirmiş Portekiz'in elindeki gücü ele geçirmek ve baharat ticaretinde ipleri ele almak için Hollandalılarca 1602'de kurulan Doğu Hindistan Şirketi, sonraki dönemde başarılı bir şekilde bu hedefi gerçekleştirmişti. Portekizlileri bir kenara ittikten sonra İngilizleri Baharat Adaları ticaretinden uzak tutmak için sıkı bir savaşa daha girip bu savaştan da galip ayrılmışlardı. 1700 yılında Malezya ve civarındaki takımadalardaki üstünlükleri mutlaklı.⁶⁴⁵ 18. yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik durum giderek kötüleşmeye başladı ve toprak ilhakları sonucunda şirketin daha fazla idarî ve askerî sorumluluklar yüklenmesi idarî masrafları arttırdı. Ayrıca görevliler arasında kaçakçılığın ve yolsuzluğun yaygınlaşması, İngiliz rekabetinin artan baskısı ve kâr oranlarının yüksek tutulması gelirlerin giderek azalmasına sebep oldu. 1 Ocak 1800 tarihinde ise resmen feshedilip 135 milyon florin tutan borcuyla birlikte bütün malları ve toprakları Hollanda Devleti'ne intikal ettirildi.⁶⁴⁶

Celebes (Sulawesi) misyonunda görevli N. Adriani, Hristiyan yöneticilerin bölgeye ilk hâkim oldukları dönemlerde Müslümanlara gereğinden fazla toleranslı davrandıklarını ifade etmiş ve Müslümanların da bu durumdan hayli istifade ettiklerini dile getirmişti. 20. yüzyılın başına kadar, Yeni Gine hariç, Malezya'daki büyük adaların neredeyse tamamı, küçük adaların ise önemli bir kısmı Müslümanlaşmıştı. Java, Madura, Lombok, Sumbawa adalarında; Celebes adasının güneybatısında yer alan yarımada, Gilolo'nun güney taraflarında; Orta ve Güney Sumatra'da; Buton, Muna, Salayer adalarında nüfusun tamamına yakını Müslüman olmuştu. Müslüman propagandacılar, Hristiyan misyoner varlığını kâle almaksızın geri kalan pagan nüfusa yönelik çalışmalarını sürdürmekteydiler.⁶⁴⁷

Misyoner Gairdner ise Leknev Konferansı'nda yaptığı konuşmada, 20. yüzyılın başından itibaren Hollanda yönetiminin Müslümanlara yönelik politikasını değiştirmesinden dolayı memnuniyetini ifade ediyordu. Doğu Hint adalarında, Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde hükümetçe verilen desteği takdirle karşılıyordu. Ona göre,

⁶⁴⁵ J.M. Roberts, *Kısa Dünya Tarihi*, s. 318.

⁶⁴⁶ İsmail Hakkı Göksoy, "Hollanda Doğu Hindistan Şirketi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 233.

⁶⁴⁷ Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", s. 220.

Müslümanların, misyoner faaliyetlerine güçlü bir tepki vereceğine dair korku yersizdi. Hükümetin yeni politikasıyla ilgili şu sözleri ifade etmişti;

“Hollanda Hükümeti'nin takımadalardaki politikası ilk başlarda Müslümanları ürkütmemek üzere idi. Hıristiyan misyonerlerin girişimleri bu sebepten engelleniyor ve onlara karşı sınırlamalar getiriliyordu. Müslümanların güçlü bir tepki vermesinden korkuluyordu. Daha sonra gelişen durumlar göz önünde tutularak bu politikadan vazgeçildi. İlk başlarda, Hollanda yönetiminin İslami faaliyetlere izin vermesi ve Hıristiyan misyonerleri engellemesi, halk arasında İslam'ın üstünlüğünün Hollandalılarca da kabul edildiği gibi bir izlenim bırakmıştı. Sonraları bu durumu fark eden yöneticiler, bu yanlış politikanın etkilerini silmek için çalışmalarında bulunmaktadır.”⁶⁴⁸

Önceki dönemde Müslümanlığın Sumatra'da hızlı bir şekilde yayılmasında Adriani'ye göre adada yönetimde bulunan Hollanda hükümetinin önemli bir katkısı vardı. Taviz vermeden yürütülmüş olan dine karşı tarafsızlık politikası Müslümanların lehine olmuştu. Hıristiyan misyonerlere çıkartılan zorluklar, sadece bazı memurların kişisel uygulamalarıydı. Yine de İslam'ın ilerleyişinin bu tarafsızlık politikasının bir sonucu olduğu açıktı. Çünkü, 20. yüzyılın başında paganizm zayıflamışken, onun karşısına çıkan İslamiyet gücünü korumuştur.⁶⁴⁹

Adriani, neden Hıristiyan misyonerlerin Malezya adalarında istedikleri başarıları elde edemediklerini detaylı bir şekilde anlatmıştı. Ona göre, Avrupalı Hıristiyanlar bu topraklara geldiklerinde yanlarında da yeni bir yönetim tarzı getirmişlerdi. Artık kabile şefleri özgür değillerdi; itaat edip vergi ödemek zorundaydılar. Bu durumdan hoşnut olmasalar da sahip oldukları gelenekler ve dinleri onları bu durumdan kurtarmaya yetmiyordu. Eğer Hıristiyanlığa geçerlerse, askeri gücünden korkup itaat ettikleri kişilere tamamen teslim olacaktı. Batılı misyonerler ne anlatırsa anlatsın, sonuçta onların başlarındaki Avrupalı yöneticilerden bir farkları yoktu. Bu yüzden misyonerlerin

⁶⁴⁸ Gairdner, “Islam Under Christian Rule”, s. 197-198.

⁶⁴⁹ Bu tür bir iddia, T.W. Arnold'ın *The Preaching of Islam- A History of Propagation of the Muslim Faith* adlı kitabında da dile getirilmiştir. Bu kitaptaki ifadelerle göre, Hıristiyan misyonerler Hollanda Hükümetini, İslam'ın yayılması karşısında sessiz kalmakla itham etmektedirler. Hükümetin, Maleya dilini bütün adalarda resmi dil olarak kabul etmesinin, Müslümanlığın yayılmasını kolaylaştırdığı söylenmektedir. Malezya adalarında görevli ikinci derece memurların neredeyse tamamının Müslüman olmasının ve bu kişilerin de halkla birebir temasta olmasının da inkâr edilemez bir etkisinin olduğu kabul edilir. Bu memurlarla iletişime geçmek için Maleya lehçesini öğrenen kabile şeflerinin de İslami esasları öğrenmelerinin kolaylaştığı ifade edilmiştir. (T.W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 405.)

Hıristiyanlaştırmayı başardığı kişi sayısı son derece kısıtlı kalmıştı. İslamiyet ise, pagan medeniyetinin az üstünde olduğundan yerel halk açısından kavranması kolay bir dindi. Bu dini tebliğ edenler de yabancılar değil; onlardan daha medeni, taklit edilebilecek yakın bölge insanlarıydı. Kendi ailesinden başka kimseyi tanımayan ve destek alacağı kimsesi olmayan bir pagan için İslamiyet daha geniş bir cemaatin üyesi olma şansı tanıyordu. Böylece kişi memnun olmadığı güçlü idarecilere karşı kendini koruyabilecek bir kalkan edinebiliyordu.⁶⁵⁰

Adriani'ye göre, Avrupalı hükümetlerin, İslam'a bilmeden sağladıkları bir diğer avantaj ise iç bölgelere açtıkları güvenli, yeni yollardı. Bu yolları kullanarak Müslüman tüccarlar, daha önceleri ulaşmakta zorluk yaşadıkları iç bölgelere daha kolay ve sık gitme şansı yakalamışlardı. Bunun yanında, Sömürgeci devletlerin görevlendirdikleri düşük statüdeki memurların çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bu memurların tarafsız olması gerekirken, görev yaptıkları yerlerde fırsatını yakaladıkça İslam propagandası yapmışlardı. Özellikle açılan devlet okullarında müdürlük görevine atanan Müslümanlar, en fazla bu yönde faaliyet gösteren kişiler olmuşlardı. Adriani, İslam'ın ilerleyişinin önlenmesinin ancak İncil misyonunun hızlı hareket etmesiyle mümkün olabileceğini söylemişti. Ona göre, eğer bu adaların herhangi bir bölgesine Sömürge hükümetinin gücü henüz ulaşmamışsa, İslam'ın da oradaki ilerleyişi etkili olmuyordu. Özellikle, Avrupalı yöneticilerden önce o bölgeye bir misyoner adım atmışsa, Hıristiyan misyon çalışmalarının başarı şansı daha yüksekti. Karşılaştıkları ilk Avrupalıların birer Hıristiyan misyoner olarak onlara sıcak ve samimi davranması ve dünyevi bir beklenti içinde olmaması, kalpleri kazanmakta önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Sadece İncil'in mesajını sunmaya odaklanan bir batılı ziyaretçi, tüm önyargıları yıkacak bir propaganda yapmış oluyordu. Adriani'nin tespitlerine göre, böylesi durumların yaşandığı Orta Celebes'te başarılı sonuçlar alınmıştı.⁶⁵¹

Fakat misyoner Adriani'ye göre, 1904- 1914 yılları arasında Malezya'da, sadece Orta Celebes bölgesinde Hıristiyan misyonerler etkili olabilmişlerdi. Bunun dışında bu tarihler arasında, Müslümanların putperestlere ulaşma oranı hiç olmadığı kadar yükselmişti. Yine de 1911 yılına gelindiğinde, Rhenish Miyoner cemaatinin faaliyetleri Güney Borneo'nun

⁶⁵⁰ Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", s. 227-228.

⁶⁵¹ Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", s. 229.

iç bölümlerinde, Barito, Kapuas Murung, Kahayan nehirleri boyunca uzanan yerleşim alanlarında sürmekteydi. Fakat, Kapuas, Mahakam ve Kayan nehir yataklarına yakın yaşayanlar arasında misyonerlik çalışmaları başlatılamadığından, İslam'ın buralarda güç kazanması olasıydı. Dr. Nieuwenhuis'in raporlarından anlaşılacağı üzere, Kapuas Nehrinin üst kısımlarına kadar olan bölge neredeyse tamamen Müslümanlaşmıştı. Rhenish Misyoner Cemaati'ne bağlı misyonerlere göre, Barito, Kapuas Murung ve Kahayan nehirleri boyunca yaşayan "Dayak" halkı, hem Müslümanlardan hem de Hıristiyanlardan o kadar çok şey elde etmiştir ki; artık herhangi birisini seçmeyi gereksiz görmekteydi. Sadece kendilerinden istenenleri yapar gibi gözükmekteydiler.⁶⁵²

Adriani'nin iletmiş olduğu bilgilere göre, Rhenish Misyoner Cemaati, Müslümanlara yönelik evanjelik faaliyetler yerine Putperest halklara yönelmeyi tercih etmekteydi. Örneğin, Borneo'daki Müslümanlara yönelik herhangi bir çalışma girişiminde bile bulunulmamıştı. Sumatra'nın batı sahili tarafında yer alan Nias Adaları'nda ise Hıristiyan misyonerlerin bir avantajı söz konusuydu. Çünkü bu bölgede bir Müslüman etkisinden söz edilmediği gibi, Hollanda hükümeti de buraya henüz ulaşamamıştı. 1911 yılına kadar misyonerlerin tüm imkanlarını seferber etmesi sonucunda, bu bölgedeki putperest halk arasında Hıristiyanlık hızla yayılmıştı. Ancak sahil kesiminde yaşayan az sayıdaki Müslümana yönelik bir çalışmada bulunulmamıştı. Adriani son olarak, Batak ülkesinde durumun biraz daha farklı olduğunu ifade etmişti. Bölgede görevli misyoner Simon; "*En iyi savunma, karşı taarruza geçmektir*" demişti. Bu ilke takip edilerek bölgede Müslümanlara yönelik sistemik bir faaliyet yürütülmekteydi. Bunlardan en önemlisi okullar aracılığıyla, diğeri ise doktorlar ve hastaneler yoluyla yapılmaktaydı. Yine de Adriani'ye göre eski inançlarını bir kenara bırakıp Müslümanlaşan birini, tekrar dininden döndürüp Hıristiyan yapmak çok zor bir işti. Üstelik bu bölgede insanlar arasında İslam'ın Hıristiyanlıktan daha üstün bir din olduğuna yönelik bir algı vardı. Bazı Hıristiyanların Müslümanlığa döndüğü, ancak hiçbir Müslümanın Hıristiyanlığa geçmediği iddia ediliyordu.⁶⁵³

⁶⁵² Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", s.229-230.

⁶⁵³ Adriani, "Moslem Advance in Malaysia", s. 230-231.

4.6.3. Rusya Yönetimi Altındaki Durum

Büyük Petro'nun (1672-1725) Rusya'yı büyültmek ve ilerletmek yolundaki başarılı faaliyetleri sayesinde Rusya Avrupalı büyük devletler sırasına girmiş ve tüm dünya siyasetinde aktif bir rol oynamaya başlamıştı.⁶⁵⁴ II. Aleksandr (1818-1881) zamanında ise Rus fikir ve politik hayatında en mühim rol oynayan akımlardan biri de "Panslavizm" olmuştur. "Panslavizm" görüşü, Rusların her şeyden önce Türkleri Avrupa'dan kovmalarını ve İstanbul merkez olmak üzere bir "Slav" devleti kurmayı telkin etmekteydi.⁶⁵⁵

Kırım harbiyle (1853-1856) Balkanlara ve Anadolu'ya doğru Rus yayılışı durdurulduktan sonra, Rus istilâcıları bu defa Türkistan'ı faaliyet sahası olarak seçmişlerdi. 1853-1885 yılları arasında Türkistan'daki durum, Rus yayılcılık plânlarının gelişmesi için fevkalâde elverişli idi. 1905 yılına gelindiğinde ise Rusların Japonya'ya yenilmesi, Rus emperyalizmine son vermişti. Fakat, bu yenilginin en mühim neticeleri Rusya'nın içinde kendini göstermiş ve aynı yılın Ekim ayında "ilk ihtilâl" patlak vermişti. İhtilâlinin, sayıları 18 milyonu aşan Rusya Türkleri üzerindeki tesirleri büyük oldu. Rus hükümeti, Türklere, birtakım sınırlar içinde, "dinî hürriyet" tanııyordu. Siyasî ve ekonomik baskılar altında tutulan Türk-Müslüman halkı, bundan ötürü, İhtilâli büyük bir sevinçle karşılamıştı.⁶⁵⁶

Türk- Müslüman halkı Çarlık Rusya'sının ilk istilâ ettiği topraklar olup tarihi süreçte bazen cebrî, bazen de eğitici faaliyetlerle bu bölge değişime zorlanmış, direnenler ya zorla göçe tabi tutulmuş ya da idari tedbirlerle kimlik değişimine uğramıştı. Rus Çarlığı bu halkını Ruslaştırmak için tüm tedbirleri almıştır. Rusların yeni yerleştiği bölgeler bir taraftan nüfus olarak değiştirilirken yeni manastır ve kiliseler yapılıp, halk zorla vaftiz edilmiş ve misyoner okulları açılmıştı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus olmayan halklar arasında misyon faaliyetleri daha da artmış ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Yeni Vaftizliler Dairesi

⁶⁵⁴ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 273.

⁶⁵⁵ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 343.

⁶⁵⁶ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 346, 371, 389.

kurumuyla beraber bu halklar için yeni okullar açılmıştır. Bu dönemde özellikle Ural çevresi ve Sibirya’da bu tür okulların açılması için çalışılmıştır.⁶⁵⁷

Takip edilen baskıcı politikaya tepki olarak 1773 yılında İdil bölgesi kavimleri topluca Rus devletine karşı ayaklanmış, ayaklanma ancak iki yılda bastırılabilmiştir (Pugaçev İsyanı). Rus devleti istilâ ettiği topraklardaki yaklaşımının yanlışlığını bu ayaklanmayla anlamış ve yüzyılın sonunda bölgede yaşayan Rus olmayan kavimlere serbestlik tanımış, zorla Hıristiyanlaştırma-Ruslaştırma politikasının artık uygulanmayacağını ilan etmiş, Müslümanlara cami yapma ve din adamı bulundurma hakkı vermiştir. 19. yüzyıl ise Türklerin Rus devletine karşı yürüttükleri kimlik mücadelesiyle geçmiştir. Rus Devleti özellikle 1870 yılından sonra Kazan Üniversitesi profesörü İlminsky’nin en önemli ve en etkili misyon düşüncesi olan ana dil vasıtasıyla Ortodokslastırma ve Ruslaştırma projesine destek vermiştir.⁶⁵⁸

1911 Leknev Konferansı’ndaki konuşmasında misyoner Gairdner, 17 Nisan 1905 yılında Rusya’da yayınlanan “Dini Hoşgörü Yasası” ardından 50.000 sözde Hıristiyan’ın eski inançları olan Müslümanlığa döndüğünü haber veriyordu. Bu kişiler daha önce Müslüman olmamış bazı kişileri etkileyerek onları da Müslümanlaştırmışlardı. Gairdner’e göre şaşırtıcı olan ise, Rus hükümetinin, Ortodoks Kilisesi’ne bağlı Hıristiyanlara karşı bile girişilen Müslümanlaştırma girişimlerine ses çıkarmamasıydı. Halbuki Hıristiyan misyonerlerin faaliyetlerine karşı sert sınırlamalar getirmekten geri durmamaktaydılar. Bu durum Rus politikasının ne kadar kafa karıştırıcı olduğunu göstermekteydi.⁶⁵⁹

Gairdner, Rus bir Protestan misyonerden gelen şu bilgileri aktarmıştı;

“Rusya’nın İslam’a karşı tutumu, İngiltere’nin Mısır ve diğer Afrika ülkelerindeki tutumuna benzer. Bizim hükümetimiz bana öyle görünüyor ki; Müslümanların ciddi bir ayaklanmaya girişmesinden korkuyor. Bu yüzden onlara karşı sert tedbirler almaktan çekiniyor. Oysa, Rus mezheplere karşı böyle bir kaygı taşıyor. Bu

⁶⁵⁷ Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552–1917)*, s. 391.

⁶⁵⁸ Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552–1917)*, s. 465, 467.

⁶⁵⁹ Gairdner, “Islam Under Christian Rule”, s. 196.

durum, Müslümanları yapmakta oldukları faaliyetlerde cesaretlendiriyor ve daha atak bir yayılma politikasına kapı aralıyor.”⁶⁶⁰

Gairdner, Tiflis’te görevli misyoner doktor Larsen’e, sırf Rus olmadığı için, tıbbi çalışmalarında ve eğitim faaliyetlerinde yasaklama geldiğini haber vermişti. Ancak, Sibirya’da Müslümanların yayılmacı faaliyetlerine göz yumulmaktaydı. Hıristiyanlar arasından da sadece Ortodoks Kilisesinin faaliyetlerine izin verilmekteydi. Onların da Tomsk ve Tobolsk eyaletlerinde iki küçük misyonerlik kurumu bulunmaktaydı. Bu kurumlarda çalışan misyonerlerin faaliyet alanları ise Müslümanlarca kısıtlanabilmekteydi. Misyoner Gairner’a göre, Rus hükümetinin iddia ettiği dini anlamdaki eşit yaklaşım, pratikte çok da geçerli değildi. Bu durumun oluşmasında da Rus yönetiminin taşıdığı korkular etkili olmuştu.⁶⁶¹

1911 Leknev Konferansı’nda Rusya Müslümanları hakkında bilgiler veren Protestan misyoner Meyer’e göre 20. yüzyılın başında, Müslüman propagandası artarken, Müslümanların etkinliği ve önemi ülke içinde yükselişe geçmişti.⁶⁶² Rus Ortodoks Kilisesi’nin gücü ve önemi ise çok daha zayıftı. Japonya ile yapılan savaşın kaybedilmesi ve halka vicdan özgürlüğü verilmesi ile birlikte yaklaşık 40.000 Hıristiyan ya eski animist inançlarına dönmüş ya da Müslüman olmuştu. Bu kriz ortamından güçlenerek çıkan yine İslamiyet’ti. 1908 yılında toplam 1670 kişi vaftiz edilirken, bunlardan sadece 44’ü Müslümandı. Fakat önceki yıllara göre Hıristiyanlıktan dönenlerin sayısı azalmıştı. Genel olarak özetlersek Meyer’in ilettiği bilgilere göre, Ortodoks Kilisesi Misyoner Cemiyeti 40 yıllık faaliyeti boyunca 3 ila 5 Milyon dolar arasında para harcamış; Sibirya’da 9 bölgede, Rusya’nın genelinden 16 bölgede faaliyet yürütmüş ve Alaska ve Japonya’da da birer misyoner teşkilatı kurmuştu. 1911 yılına gelindiğinde, toplam 126 misyonerlik merkezi, 400 görevli misyoneri, 700 okulu ve 19.000 öğrencisi olan bir kuruluş haline gelmişti.

⁶⁶⁰ Gairdner, “İslam Under Christian Rule”, s. 196-197.

⁶⁶¹ Gairdner, “İslam Under Christian Rule”, s. 197.

⁶⁶² XIX yüzyılı ve XX yüzyıl başını kapsayan dönemde Rus Ortodoks Kilisesinin yoğun çalışmaları ve faaliyetleri her şeye rağmen verimli sonuç bulamamıştı. Bu durumu Çarlık Rusya’sının engellerine rağmen hızla artan cami ve mescitlerin sayısından anlayabiliriz. 1864 yılında Türkistan (Yassı) şehrinde 20 mescit varken; 1920 yılında bu sayı 41’e, 1868’de Çimkent’te 18 mescit varken; 1910 yılında 36’ya yükselmişti. (Aiida Abdraimova, “Kazakistan’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Hedef Kitleleri”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 56)

1900'lü yılların başında, Rus topraklarının belirli bölümleri neredeyse tamamen Müslüman etkisinden uzaktı. Neredeyse her kasabada karşılaşılan az sayıdaki Tatar'a rağmen, Sibiry'a'nın kuzeyi ve uzak doğusu buna örnekti. Sibiry'a'nın orta ve orta-doğu bölgelerinde (Trans- Baykal, Irkutsk eyaleti ve Altaylar) Hıristiyan misyonerlerin başlıca rakipleri Budist rahiplerdi. Altayların bir bölümünde ve Yeniseysk eyaletinin orta ve kuzeyinde Şamanist inanca sahip halklar yaşamaktaydı. Meyer'e göre, aslında bunların Hıristiyanlığa geçtiğine yönelik bir kanı olsa da hayatlarının hiçbir aşamasında bu inancın etkisi görülmezdi. Yeniseysk'in güney bölümünde yer alan Minusinsk'te çok eskiden vaftiz edilmiş Tatarlar yaşamaktaydı. Ancak bu kişilerin de Hıristiyanlığı gerçek manada yaşadıkları söylenemezdi. Ayrıca Meyer, bu topraklarda bir Müslüman'ın vaftiz edildiğine dair bir kayda rastlamak neredeyse mümkün olmadığını belirtiyordu.⁶⁶³

4.6.4. Almanya Yönetimi Altındaki Durum

1871'de siyasi birliğini tamamlayan Almanya, birliğin sağlanmasında en önemli rolü oynayan ve başbakanlığa getirilen Bismark⁶⁶⁴ döneminde yeni Almanya'yı güçlendirmek ve zenginleştirmek için dış politikada uzlaşmacı bir tutum içerisinde olmuştur. Bismark'ın başbakanlıktan ayrılmasından sonra ise dış politikasını değiştirmiş ve sömürge elde edebilmek, Alman siyasetçilerin deyimiyle "güneşte yer edinebilmek" için harekete geçmiştir. Ancak, bir süre sonra Asya ve Afrika'daki sömürgelerin hammadde ve pazar ihtiyacı için yetersiz, ulaşım açısından da uzak olduğunu fark eden Almanya kendine yeni çıkış noktaları aramaya başlamıştır. 1888'den itibaren Anadolu ve Ortadoğu'da stratejik üstünlük arama çabaları bundandır. Batılı diğer ülkeler İngiltere ve Fransa gibi Osmanlı üzerinde siyasi ve askeri nüfus mücadelelerine dahil olurken, kültürel açıdan da misyonerleri devreye sokmuştur. Bu misyonerler, başta İstanbul olmak üzere İzmir, Beyrut, Maraş, Mamuratü-l Aziz, Urfa ve Selanik'te eğitim kurumları, yetimhaneler ve hastaneler açmışlardır.⁶⁶⁵

⁶⁶³ Meyer, "Islam in Russia", s. 254.

⁶⁶⁴ Bismark 1860'larda Almanya'nın birleşme savaşlarının hazırlayıcısıydı. Bunları başarılı bir şekilde sonuçlandırdıktan sonra yeni bir savaşın çıkması halinde ülkede sosyal ayaklanmalar ve hatta ihtilal olabileceğini düşündüğünden, bunu engellemek için elinden gelen her şeyi yapmıştı. En büyük Avrupalı güçlerin dışişlerini etkileyen politikalarıyla barışın korunmasında kritik bir rol oynamıştı. (J.M. Roberts, *Kısa Dünya Tarihi*, s. 418.)

⁶⁶⁵ İnan, *Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 3-4.

1907 yılına gelindiğinde ise, İngiliz ve Fransız Sömürge İmparatorluklarının yanında bir güç olarak kendini hissettiren bir Almanya vardı. Resmi olmasa da Çin, Latin Amerika ve Osmanlı Devleti üzerinde belirgin bir güce sahipti ve ayrıca 1904-1908 yılları arasında Güneybatı Afrika’da üstünlük elde etmek için bir dizi savaşta taraf olmuştu.⁶⁶⁶ Aslında Güneybatı Afrika’da Alman etkisi, Rhenish Misyoner Cemiyeti’nin 1842’de bölgede faaliyet göstermesiyle başlamıştı. O dönemde Prusya adına hareket eden misyonerler daha sonraki dönemde bölgede Alman etkisini güçlendirmek için hükümeti harekete geçirmeye çalışmışlardı.⁶⁶⁷

Misyoner Gairdner’e göre 1900’lerin başında, Alman idareciler de Hollandalılar gibi sömürgelerde yaşayan Müslümanların birlik oluşturarak isyan çıkartmalarından korkmaktaydılar. Misyoner Würz, Togo ve Kamerun’daki yerel idarecilerde halen daha Müslümanların tepkisinden çekinildiğini rapor edip şu bilgileri paylaşmıştı;

“Gold Coast (İngiliz), Kamerun (Alman) ve Togo (Alman) toprakları çalışma alanlarımızdır. Gold Coast’taki yöneticiler bize sıcak davranırken, özellikle Togo’dakiler Müslümanların tepkilerinden korktuklarından bizi ülkenin kuzeyine kabul edemediler. Dr. Zwemer’den öğrendiğime göre şimdiye kadar İncil vaazı yüzünden Müslümanların karışıklık çıkardığına pek rastlanılmamış. Peki neden bu yöneticilerde biraz da olsa Hıristiyan cesareti yok?”⁶⁶⁸

Gairdner diğer bir yandan Doğu Afrika sahilleri boyunca görev yapan Alman idarecilerin tutumlarının Hıristiyanlık misyona adına gerçekten takdire şayan boyutlarda olduğunu düşünüyordu. Mombasa Piskoposu’nun şunları söylediğini iletmişti;

“Yargı ile ilgili ayrımcılıkların dışında, Alman Hükümeti Müslümanlığın bölgede yayılmasının önüne set çekmek için önlemler alırken, eğitimli Hıristiyanları da etkili görevlere getirmeye hassasiyet göstermektedir. Ayrıca, Kilise Misyonerlik Cemiyeti’nin, İslami ilerleyişi durdurması için Ugogo istasyonundan 8 gün uzaklıktaki stratejik bir noktayı elinde tutması istenmiştir. Bu görevi yerine getiremeyen bu cemiyetin yerine Roman Katoliklerden yardım istenmiş ve onlar

⁶⁶⁶ Yekta N. Noyan, “ Colonialism, German Experience and the Reflections on History”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 14, 2013, s. 107.

⁶⁶⁷ Noyan, “ Colonialism, German Experience and the Reflections on History”, s. 113.

⁶⁶⁸ Gairdner, “Islam Under Christian Rule”, s. 198-199.

başarılı olmuşlardır. Kont Von Götzen yönetimindeki Alman Doğu Afrika'sında misyonerlere gereken değer verilmektedir.”

Piskoposun ifadelerinde göre, Alman yöneticiler bir ayrımcılık yapmamaya çalışsalar da Hıristiyanlığı sıradan bir din olarak görmediklerini çeşitli seferlerde göstermişler ve memurları için de Hıristiyanlık tarzı bir eğitim benimsemişlerdi ve bu durum misyonerlere göre gerçekten olması gerekendi.⁶⁶⁹

4.6.5. Fransa Yönetimi Altındaki Durum

Avrupa'da İngiltere, Almanya, İspanya, Portekiz, Hollanda gibi ülkelerle rekabet hâlindeki Fransa sömürge topraklar arayış sürecini iki ana bölümde değerlendirmek mümkündür: 16. yüzyıldan itibaren tedricen Kuzey Amerika, Antil adaları, Doğu Hindistan'ın bir bölümü ve Afrika'nın bir kısmı Fransa'nın nüfuz alanına girmişti. 1830'dan itibaren ise 19. yüzyıl, Fransa için kudretli bir imparatorluk rüyasının gerçekleştiği önemli bir dönem olmuştu. Fransa bu yüzyılda Hindîçin (Laos, Kamboçya, Vietnam), Yeni Kaledonya, Fransız Polonezyası gibi yeni sömürgeler elde etmiş ve Osmanlı Devleti'nin zafiyet içinde bulunmasından dolayı İngiltere ile birlikte Afrika'da mutlak söz sahibi olmuştu. Cezayir (1830), Gabon (1839), Moritanya (1854), Senegal (1854), Gine (1855), Fildişi Sahili (1855), Kongo (1859), Mali (1883), Madagaskar (1896), Benin (1899), Burkina Faso (1896), Togo (1884-Almanya, 1918-Fransa), Çad (1900) ve Nijer (1900) gibi pek çok ülke Fransa'nın kontrolüne geçmişti. Fransa ele geçirdiği bu ülkeleri ya doğrudan sömürgeleştirme yoluna gitmiş ya da Tunus (1881), Fas (1912), Laos (1893), Kamboçya (1863), Vietnam (1862) gibi himaye görüntüsünde kontrolü altına almıştı.⁶⁷⁰

Fransa'nın Afrika'daki sömürgecilik faaliyeti, İngiltere'ninkinin aksi istikamette olmuştur. Yani İngiltere Afrika'da kuzey-güney istikametinde hareket ederken, Fransa Afrika'ya batı-doğu istikametinde girmek istemiş ve bunun için de Senegal'den hareket etmiştir. Ancak yine de her iki tarafın güçleri Beyaz Nil üzerinde Kodok'ta karşı karşıya gelmiş ve bir çatışmanın kıyısından dönülmüştür. Daha sonra Sudan İngiltere'ye, Madagaskar Fransa'ya kalınca anlaşma sağlanmıştır. Daha sonra Siyam için İngiltere'yle

⁶⁶⁹ Gairdner, "Islam Under Christian Rule", s. 199-200.

⁶⁷⁰ Erdoğan Uygur, Fatma Uygur, "Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 173, S. 173, Mart 2014, s. 275-276.

mücadeleye giren Fransa, burada da anlaşma yoluna gitmiş ve 1896 yılında yapılan anlaşma ile sadece Siyam'ın doğu tarafıyla yetinmek durumunda kalmıştır.⁶⁷¹

Misyoner Gairdner 1911 Leknev Konferansı'nda yaptığı konuşmada, 20. yüzyılın başında Fransız sömürgelerinde Müslümanlara yönelik Protestan misyonierlerin faaliyetleriyle ilgili de bir değerlendirme yapmıştı. Ona göre Fransa'nın, Katolik ve Fransız olmayan misyonier örgütlere karşı şüpheci ve dostça olmayan tavrı öteden beri bilinmekteydi. Ayrıca, Fransa'nın Madagaskar'da laikleştirme politikasını sürdürmekte olduğu bilinmekteydi. Ancak yine de 1910 yılı Edinburg Konferansında Fransız misyonierler, diğer misyonier cemiyetlerin Fransız yönetimi altındaki topraklardan çekilmemeleri gerektiğini açıkça ifade etmişlerdi. Bu sebepten dolayı Gairdner'a göre, Fransız idaresi altındaki, Kuzey ve Orta Batı Afrika; Darfur sınırlarına kadar uzanan Doğu Afrika toprakları ve 1910 yılında ele geçirilen Vaday ülkesi mutlaka misyonierlerin çalışma sahalarına eklenmeliydi. Ayrıca Fransız hükümeti, Tunus ve Cezayir'deki misyonierleri istemeden de olsa desteklediği bilinmekteydi. Ancak, Sahra'daki, Nijer'deki veya Çad Gölü ve Vaday ülkesindeki Müslümanlara yönelik yapılacak evanjelist çalışmalara, Fransızların nasıl bir tepki vereceği ise misyonierler açısından merak konusuydu.⁶⁷²

Sonuç olarak misyonierlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde yönetimde bulunan batılı sömürge güçlerinden çok da memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. Özellikle 20. yüzyıl itibari ile yaklaşık dünya Müslüman nüfusunun dörtte üçünü tahakkümü altında tutan İngiliz Hükümeti'nin misyonierlik faaliyetlerine daha fazla destek olması gerektiği belirtilmiştir. Misyonierlerce en çok şikâyet edilen hususun ise Hıristiyan yöneticilerin çoğu tarafından uygulanmaya çalışılan tüm dinlere karşı eşit davranma düşüncesidir. Oysaki misyonierler, özellikle siyasi anlamda Müslümanlara karşı elde edilmiş üstünlüğün, onlara Tanrı tarafından sunulmuş bir fırsat olduğu fikrindeydiler ve bu fırsatın çoğu yerde iyi değerlendirilmediğine inanmaktaydılar. Yine de bazı İngiliz yerel yöneticilerden ve özellikle Sumatra adasındaki Hollanda yönetiminden memnuniyetlerini dile getirmekteydiler. Diğer Hıristiyan yönetimlerin, Müslümanlara aşırı tolerans sağladığından ve özellikle Afrika'da İslam'ın ilerlemesinde bu yönetimlerin birinci

⁶⁷¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 116.

⁶⁷² Gairdner, "Islam Under Christian Rule", s. 195-196.

derecede etkisi olduğunu belirtmektedirler. Bunun yanında misyonerler, Müslümanların birlik olup isyan edeceklerine dair çoğu batılı yöneticideki hâkim düşüncenin yersiz bir kaygı olduğunu düşünmektedirler.

4.7. Misyonerlerin Müslümanların Yaşadığı Ülkelerde Karşılaştığı Başlıca Zorluklar

Çoğu üst düzey eğitim almış ve iyi şartlarda yetişmiş misyonerler, tâbi oldukları misyoner örgütlerin verdikleri görevler dahilinde dünyanın en ücra bölgelerine bile gözlerini kırpmadan gitmişlerdi. Bir kısmı salgın hastalıklardan, bir kısmı da güvenlikle ilgili sorunlardan dolayı kısa bir süre içinde hayatlarını kaybetmiş olsa da bir kısım misyoner nesiller boyunca onlarca yıl misyon bölgelerinde yaşamışlardır. Misyonerlerin yaşadıkları zorluklar bölgesel olarak değişiklik göstermiştir. 1906 Kahire Konferansı katılımcısı misyoner Eddy'nin şu ifadeleri misyonerlik ruhunu anlamakta önemli bir ipucu sunmaktadır; “*Fırsatlar, zorluklarla yakından ilişkilidir ve elde edildiklerinde, çoğunlukla engellerin tam manası ile kendisi oldukları ortaya çıkar.*”⁶⁷³

4.7.1. Osmanlı Devleti'nde Karşılaşılan Başlıca Zorluklar

Misyonerler, yürüttükleri faaliyetler sırasında buldukları ülkelerde farklı türden zorluklarla karşılaşmışlar ve zaman zamanda çok zor anlar yaşamışlardır. Özellikle, Anadolu'yu karış karış gezen misyonerlerden rahatsız olan yerel halk tepkisini bazen sert bir şekilde göstermiş ve taşlamaya kadar varan hareketlerde bulunmuşlardır.⁶⁷⁴ Örneğin, 1830'da Bağdat'a ulaşmak için yola çıkmış İngiliz Protestan misyoner Francis W. Newman, anılarını anlattığı kitabında Antep'te başına gelenleri anlatmıştı. Antep'te görevli Vali'nin onu ve arkadaşlarını İncil satmakla suçladıktan sonra onları şehirden kovduğunu ve kızgın bir grubun onları şehrin dışına kadar kovaladığını ve taşıdığını anlatmıştı. Hatta bu kişilerin yumruk ve sopalarla onları darp ettiklerini ve tüm bu olanlardan Vali'nin haberdar olduğunu belirtmişti.⁶⁷⁵

⁶⁷³ Eddy, “Islam in Syria and Palestine”, s. 72.

⁶⁷⁴ Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, s. 36.

⁶⁷⁵ I. Giberne Sieveking, *Memoir and Letters of Francis W. Newman*, Trübner and Co. London, 1909, s. 44, Yavuz, “Amerikan Protestan Misyonerliği'nin Anadolu'da Teşkilatlanmasına Bir Örnek: Antep Misyonu'nun Kuruluşu (1848)”, s. 2070.

Bunun yanında, misyonerlerin çalıştıkları coğrafyalardaki olumsuz sağlık koşulları ve salgın hastalıklar da misyonerlerin karşılaştıkları en önemli sorunlardı. Örneğin, Osmanlı topraklarında 1830-1840 yılları arasında görev yapan 24 misyonerden 11'i, göreve başladıktan çok kısa bir süre sonra yaşamlarını yitirmişlerdi.⁶⁷⁶ Misyonerlerin yaşadıkları bir diğer sorun ise kıyafetleri ve konuştukları dilleri ile hemen buldukları yerde dikkatleri üzerlerine çekmeleriydi. Kıyafetlerini kolayca değiştirebilmeleri mümkün olsa da dil öğrenmeleri için zaman ve emek gerekmişti. Bundan dolayı ilk dönemlerde onlar için dil büyük bir sorun olsa da daha sonraları sonraki yıllarda kendi ülkelerinde aldıkları yoğun dil eğitimi ile bu sorunu çözmüşlerdi. Dil konusunda genelde yetenekli olan misyonerler, görev yaptıkları yerlerdeki mahalli dilleri öğrenmeye de gayret etmişler ve işi, bu dillerde İncil ve dini risale yazmaya kadar getirmişlerdi.⁶⁷⁷ Özellikle Protestan misyonerler, faaliyet alanlarında diğer Hıristiyanlık mezheplerine tâbi din adamlarıyla da önemli sorunlar yaşamışlardı. Örneğin, Anadolu'da Amerikalı Protestan misyonerlerce Ermenilere yönelik yürütülen faaliyetler sonucu bazı Ermenilerin mezhep değiştirmeye başlaması Ermeni patrikhanesi ve cemaat yöneticilerinin tepkilerine yol açmış ve büyük bir cezalandırma hareketinin doğmasına sebebiyet vermişti. Misyonerlere karşı yürütülen bu hareketi, Gregoryan Ermenilerle birlikte Katolik ve Ortodoks mezhebine bağlı olanlar da desteklemişti.⁶⁷⁸

Mısır'da görev yapmış deneyimli misyoner Watson'un 1906 Kahire Konferansı'nda belirttiğine göre, Mısır'da Misyonun yaşadığı en büyük zorluk, Hristiyanlaştırılanların toplum ve aileleri tarafından dışlanılması ve bu kişilerin kesinlikle iş bulamamalarıydı. Genelde Müslümanlar, bir akrabalarının Hristiyan olmasındansa ölmesini tercih ederlerdi.⁶⁷⁹

Suriye ve Filistin bölgesi ile ilgili çalışmalarda bulunanlar genelde burayı en zor çalışma şartlarına sahip yer olarak değerlendirmişti. Misyoner Eddy'e göre, misyonerlik faaliyetleriyle ilgili Tüm Müslüman alemindeki zorluklara ek olarak bu bölgeye özgü zorluklar şu şekilde sıralandırılabilirdi;

⁶⁷⁶ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 34.

⁶⁷⁷ Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 46.

⁶⁷⁸ Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, s. 50.

⁶⁷⁹ Watson, "Islam in Egypt", s. 39.

1. Belki de dünyanın başka herhangi bir yerinde bu kadar farklı dini inanç böylesi yakın sınırlar içinde var olmamıştı. Bilinen dinler dışında, bu bölgeye has Dürzi, İsmaili, Nusayri, Maruni, Samaritan adında inanç sistemleri vardı. Tüm bunların altında yatan ise antik Sami Putperestliği idi. Ağaçlarda, mağaralarda, dağ tepelerindeki ruhlara tapınılan bir inançtı bu. Dualar, adaklar ve kurbanlarla, bu ruhların memnun edilmesi sağlanırdı.
2. Tarih boyunca bu topraklara ve buradaki kutsal mabetlere sahip olmak için büyük mücadeleler verilmişti. Müslümanlar da hep Hristiyanların ve Yahudilerin kaybettikleri toprakları geri alacaklarından korkmaktaydılar.
3. Birçok bölgede, din ve politika iç içe geçmişti ancak burada ikisi bir olmuştu. En alakasız faaliyet bile İslami politik dünya içinde hızlıca yayılıp, aşırı fanatiklerin nefretini çekebilmekteydi.
4. Yönetimdeki Türk idarecilerinin misyona yönelik engellemeleri üzerine ciltlerce kitap yazılabılırdı, ancak misyonerlere göre mevzu üzerine görüş bildirmek sakıncalı olabileceği değerlendirilmekteydi.⁶⁸⁰

Misyoner Young'a göre, 1900'lü yıllarda Arabistan yarımadasında var olan İngiliz yönetimi altındaki topraklarda misyon adına herhangi bir zorluk yaşanmazken, Türk topraklarına girer girmez sıkıntılar boy göstermeye başladılar. Türk Arabistan'ının tüm bölgelerinde açık vaaz ve münazaralar yasaktı. Aden ve çevresinde bir kısıtlama bulunmamaktaydı. Yine Young'a göre, çok keskin bir dille konuşup insanların hassasiyetlerine dokunacak bir yol izlenmemeliydi. Müslümanlıktan dönenler olsa da bu kişiler kendilerini saklamak zorunda kalıyorlardı. Yıllar boyunca, her ne olursa olsun, Müslümanlıktan dönenler çeşitli baskılara maruz kalmışlardı.⁶⁸¹

Young'ın tespitlerine göre, Türk Arabistan'ında, zorunlu askerlik hizmeti yüzünden yurt dışına kaçmak isteyenler, din değiştirmeye yatkın gibi gözükmekteydiler. Bu kişilerin din değiştirmede ne kadar dürüst oldukları sorgulanabilir olsa da yine de misyonerlerin bu fırsatı değerlendirmesi söz konusu olabilirdi. Özetle Young, Arabistan'daki her Hristiyanlık misyonunun karşılaşılabileceği zorlukları şöyle ifade etmişti;

1. Sıcak ve sağlıksız hava şartları. Sıcaktan bunalınca dinlenecek ve rahat bir nefes alınacak yakında bir yerin bile bulunamaması.

⁶⁸⁰ Eddy, "Islam in Syria and Palestine", s. 71-72.

⁶⁸¹ Young, "Islam in Arabia", s. 91.

2. Misyonu sürdürmenin yüksek maliyeti. Fiyatlar genelde Hindistan'dakinin iki ya da üç katıydı. Yardımcılara, taşıyıcılara Hindistan'dakilerden en az üç kat ücret ödemek gerekmekteydi.

3. Türk Arabistan'ında da doktor olarak çalışabilmek için, İstanbul'a gidip Türkçe veya Osmanlıca olan bir sınavı başarıyla vermek gerekmekteydi.⁶⁸²

1900'lü yılların Türkiye'sinde misyonerlerin yaşadıkları sorunlara 1911 Leknev Konferansı'nda değinen Trowbridge, 1820 yılından itibaren Türk topraklarında faaliyet gösteren Amerikalı misyonerlere karşı tutumun değişkenlik gösterdiğini söylüyordu. Onun ilettiğine göre, 1824 yılında Kudüs'te bulunan misyoner Bird; hiçbir bilinen dine ait olmayan kitapları dağıtmaktan tutuklanmıştı; fakat, kısa bir süre içinde de salıverilmişti. Bunun yanında, Yunanistan'la yapılan savaş sırasında bile misyonerlerin ülkeye girişleri konusunda sorun yaşanmamış, hatta onların güvenliği için hükümet tarafından ekstra önlemler alınmıştı. 1834 yılında öncü misyoner Goodel⁶⁸³ Türk memurların Amerikan vatandaşlarına karşı gösterdikleri saygıdan dolayı müteşekkirdi. Aslında ona sağlanan kolaylıklar, diğer Avrupalı seyyahlara uygulananlarla aynıydı. 1840 ve 1850'li yıllarda yoğunlaşan misyonerlik çalışmaları ile birlikte, görevli misyonerleri tecrit etme girişimleri de artış göstermişti. Ancak bu aşamada devreye giren Amerikan hükümeti yaşanabilecek olayların önüne geçebilmişti.⁶⁸⁴

Yabancı uyruklu misyonerler rahatlıkla Türk topraklarına giriş yapabilmesini sağlayan düzenlemenin genel ismi kapitülasyonlardı. İlk zamanlarda Osmanlı yönetimi tarafından ülkede bulunan yabancıların haklarını düzenlemek için çıkartılan bu yasa, daha sonraları Türklerin hiç arzu etmedikleri bir konuma ulaşmıştı. Müslüman bakış açısına göre bu düzenleme tam bir utanç kaynağıydı. Bu uygulama ile yabancıların ülke içinde özgürce dolaşmaları, dinlerini yaşamaları garanti altına alınmış ve yaşadıkları mekanlar ise dokunulmazlık kazanmıştı. Tutukluluk ve ceza gibi işlemlerde de özel yasalara tâbi idiler. Ancak Trowbridge'e göre, misyonerlerle birlikte hareket eden yerli halk her zaman için tehlike altında idi. Türk memurlar onları her an tutuklayıp cezalandırabiliyordu. 1846

⁶⁸² Young, "Islam in Arabia", s. 92.

⁶⁸³ William Goodel İstanbul'daki Amerikan misyonunu kuran kişiydi. İncil'i Türkçe'ye çevirenlerdendir. Çok iyi derecede Türkçe bilen Goodel'in aktif misyonerlik yaşamı 40 yıldır. Latince ve Grekçe'nin yanında Ermenice, Rumca ve Arapçayı hakkıyla öğrenmiştir. (Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 34-35.)

⁶⁸⁴ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 159.

yılında Gregoryen Ermeni Patriği tarafından, sonradan kurulan Evanjelik Ermeniler Topluluğu'na yönelik olarak sistemli bir baskı ortamı oluşturulmuştu. Türk yargısı ve polis kuvvetleri de bu yönde hareket ederek Patriğin talimatlarının uygulanmasını sağlamıştı. Bu durum ancak İngiliz büyükelçisi Stratford Canning tarafından durdurulabilmişti. 1850 yılında yeni Lord Canning'in çabaları ile, Türk yönetiminin Protestan Ermeni cemaatini tanınması sağlanmış⁶⁸⁵ ve böylece eski Gregoryan cemaati ile aynı haklara sahip yeni bir Ermeni topluluğu resmîyet kazanmıştı.⁶⁸⁶

Sör Stratford (daha sonra ismi Lord Stratford de Redcliffe olmuştur) neredeyse tüm enerjisini Müslümanlıktan dönenlere verilen idam cezasını önlemek için harcamıştı. Fakat, Kırım savaşının ardından 1856 yılında Sultan Abdülmecid'in yayınladığı Islahat Fermanı'na kadar tam anlamı ile bir güvence sağlanamamıştı. Bu ferman ile, Türk topraklarında yaşayan tüm dinlere mensup insanların özgürce ibadetlerini yerine getirebilecekleri söylenmiş ve kimseye din değiştirme konusunda baskı yapılamayacağı ifade edilmişti. Ayrıca, misyonerlerin çalışmalarını daha rahat yapabilmeleri için gerekli ortam da sağlanmıştı. Müslümanlar daha rahat bir şekilde misyonerlerle ilişkiye

⁶⁸⁵ 19. yüzyılın başlarında Fransızlar Katoliklerin, Ruslar ise Ortodoksların hâmesi sıfatıyla Osmanlı topraklarında kendi çıkarlarını geliştirmeye ve nüfuz alanlarını artırmaya çalışıyorlardı. Ancak İngiltere, bu himayeye esas olacak bir topluluğun mevcut olmaması nedeniyle, Osmanlı topraklarında bir Protestan cemaati meydana getirmeye teşebbüs etti. 1842 yılının ilkbaharında, Osmanlı topraklarında seyahat eden yabancılara verilmesi mutlak olan bir fermanı taşıyan Anglikan Piskoposu, İngiltere'den Kudüs'e gelerek buradaki Protestan Kilisesinin resmi açılışını yaptı. Osmanlı Devleti de İngilizlerin baskısıyla 1850 yılında Protestanların bir "millet" olarak kabul etmek zorunda kaldı. Protestanların millet nizamnamesi de 12 Mart 1878 (H. 7 Rebiyülevvel 1295) tarihinde yayınlandı. Protestan mabedinin açılması ve özellikle 1856 Islahat Fermanının sağladığı geniş hürriyet ortamı, İngiliz, Amerikan ve Alman misyonerlerinin, Suriye ve Lübnan'ın çeşitli mıntıklarına dağılarak propaganda faaliyetlerini hızlandırmalarına imkân sağladı. Amerikalılar, açtıkları özel okullar vasıtasıyla Özellikle Ermeniler arasında bu mezhebin yayılmasına gayret ettiler. (Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul, 1990, s. 70-71.)

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim milletlere dünyanın hiçbir devletinde benzeri görülmemeyen ölçüde dini, adli, eğitim, kültür ve idari alanda özerklik tanınmış, dillerine, kiliselerine, okul, mahkeme ve hastanelerine karışılmamıştır. Bu özgür ortamda yaşayan Ermeniler için yeni bir kimliğinin şekillenmesinde misyonerlerin hiç de azımsanmayacak bir rolü olmuştur. İngiltere, Amerika ve Almanya'yı da yanına alarak Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı baskılar sonucu 1842 yılında Kudüs'te ilk Protestan kilisesini açtırmayı başarmıştı. Ermenistan İncil Kilisesi olarak adlandırılan ilk Ermeni Protestan Kilisesi ise İstanbul'da 1 Temmuz 1846 yılında kurulmuştur. Bu, Ermeniler arasında yaşamın kültürel, edebi, siyasi ve dini alanlarında tarihi uyanış sürecinin bir devamı olmuştur. Bundan sonra İzmit, Adapazarı ve Trabzon'da kiliseler tesis edilmiştir. 1846 yılının sonlarında bu dört kilisenin aktif üyelerinin sayısı 140 olmuştur. Ertesi üç sene içinde Erzurum (1847), Ayntab ve Bursa (1848)'da kiliseler açılmıştır. Ve İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning'in güçlü nüfuzu sayesinde 27 Kasım 1850'de imparatorlukta Protestanlar, Osmanlı Hükümeti tarafından resmen tanınmışlardır. (Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", s. 241, 243, 247, 249.)

⁶⁸⁶ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 160.

geçebilmişlerdi. Örneğin, Dr. Hamlin'in rapor ettiğine göre, 1857 yılında bir aile Hıristiyanlığa geçmiş ve hiçbir baskı görmeden resmi olarak kiliseye kayıtları yapılabiliyordu. 1859 yılında misyoner Dwight, Sivas, Diyarbakır ve Kayseri'deki en üst devlet görevlilerinin, Müslümanlıktan dönüp Hıristiyan olanlara karşı herhangi bir baskı yapılamayacağına dair açıklamalarda bulunduğunu kaydetmişti. İstanbul'da Selim Efendi adında biri, Hıristiyanlığa geçip evanjelist olmuş ve etrafındakilere vaaz etmesi konusunda da herhangi bir engellemeyle karşılaşmamıştı.⁶⁸⁷

Fakat, Trowbridge'in bildirdiğine göre, misyoner Pfander'ın yazdığı *Mizanu-l Hak*⁶⁸⁸ adlı kitabın ülke içinde yayılmasının ardından 1864 yılı itibari ile olumlu hava birdenbire dağılmıştı. Türk Müslüman dönmeleri teker teker tutuklanmaya başlanmıştı. Misyoner matbaaları ve kitapçıları kapatılmış, ülke çapında Müslümanlığı terk etmek devlet tarafından yeniden bir suç olarak görülmeğe başlanmıştı. Bu durum 1908 yılındaki Meşrutiyetin ilanından sonra bile tam olarak düzelmemişti.⁶⁸⁹

Yine Trowbridge'e göre, özellikle Amerikalı misyonerlerin 1820 yılından itibaren giriştikleri faaliyetler ülke içindeki insanların kalplerini belirli ölçüde yumuşatmış olsa da kilise, okul veya üniversite inşası söz konusu olduğunda, baskılar ve engelleme çabaları su yüzüne çıkmaya devam etmişti. Casusluk faaliyetleri, aşırı vergiler, basına uygulanan sansür, rüşvet ve yargısız infaz yoluyla misyonerler baskı altında tutulmuştu. Sürekli olarak dile getirilen dini hoşgörü kavramı pratikte karşılıksız kalmaktaydı.

Türk yönetimi tarafından girişilen baskı hareketlerinin direk Hıristiyanlık misyonu ile bağlantılı olduğunu söylemek zordu. Fakat, 1822 yılında Yunanlılara, 1860 yılında Lübnan ve Şam'daki Suriyelilere, 1876'da Bulgarlara, 1895, 1896 ve 1909 yıllarında

⁶⁸⁷ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 161.

⁶⁸⁸ Arapça, Urduca, Farsça ve Türkçe bilen misyoner Pfander, Hindistan'da bulunduğu dönemde Müslüman alimlerle aleni tartışmalara girmekten çekinmemiş ve özellikle Rahmetullah El-Hindî ile giriştiği münazara ile adından söz ettirmiştir. Ancak çoğu kaynağa göre, bu münazarada El-Hindî galip taraftır. Hindistan'da başarılı olamayan Pfander, daha sonra İstanbul'a gelmiş ve şikayetler üzerine 1864'te faaliyetleri engellenmiştir. Pfander'in aslı Almanca olan (*Die Wage der Wahrheit*) ve Ermenice, Farsça, Urduca, Türkçe ve Arapça'ya çevrilerek yayımlanan *Mizânü'l-hak*'tan başka *Miftâhu'l-esrâr* ve *Tarîku'l-hayât* adlı Farsça iki kitabı daha vardır. (Aydın Topaloğlu, "Karl Gottlieb Pfander", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 268.)

⁶⁸⁹ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 162.

Ermenilere karşı girişilen faaliyetlerde misyonerler de paylarını düşeni almışlardı. Bu yaşananlardan en çok etkilenen ise Trowbridge'e göre Ermeniler olmuştu.⁶⁹⁰

1910 yılına gelindiğinde ise Trowbridge, Hükümetin misyona ve Hıristiyanlara karşı net tutumunun anlaşılmadığını söylüyordu. Örneğin, Makedonya'da reform yapılmasına dair tatmin edici sözler verilirken, Urfa'da 1895 yılında gerçekleşen olaylarda devletin parmağı olması son derece kafa karıştırıcıydı. Bu yüzden ona göre, misyonerlerin verecekleri kararlarda sadece deneyimli meslektaşlarına güvenmeleri son derece doğaldı. Bu tavsiyelerden en önemlisi, topluma açık alanlarda Müslümanlara yönelik İncil vaazı yapılmaması gerektiğiydi. Bu, 20. yüzyılın başında bile hükümetçe hoş karşılanabilecek bir hareket değildi. Ancak, yine aynı deneyimli misyonerlere göre, merkezi otoriteye uzak köylerde her zaman için bu yönde çalışma yapmak için çok daha özgür bir ortam bulunabilirdi. Çünkü, devlet yönetimi vergi toplamak dışında köylerde ne olup bittiğiyle pek de ilgilenmezdi.⁶⁹¹

Misyoner Trowbridge, Avrupalı ve Amerikalı misyonerlere karşı Türk yönetiminin tavrının değişkenlik gösterdiğine inanıyordu. Ona göre, diplomatik müdahaleler sonucunda özellikle Cizvit tarikatına bağlı misyonerler daha iyi korunmaktaydılar ve birtakım dokunulmazlıklara sahiptiler. Amerikalı misyonerler ise uzak diyarlardan gelmiş, Batı Asya ile ilgili siyasi hırsları olmayan kişiler olarak kabul edilirdiler. Ancak, Amerikalı misyonerler özellikle tıbbi misyon konusunda ilerleme kaydetmişlerdi. Bu konuda, misyonerlere karşı duyulan şüpheleri yok edebilmişler ve misyonerlik ruhunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilmişlerdi.⁶⁹²

4.7.2. İran'da Karşılaşılan Başlıca Zorluklar

1906 Kahire Konferansı'nda yaptığı konuşmada İran'da misyonerlerin karşılaştığı sorunlara değinen Tisdall, İran'da Müslümanlarla ilgili yapılan çalışmalar çeşitli zorluklar barındırmaktadır diyerek söze başlamıştı. Ona göre İran'da, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki ilişki, sürekli bir çekişme halinde süregelmişti. Din değiştiren bir Müslüman'ın ölüm cezasına çarptırılacağına dair Kur'an emri, Tisdall'ın tespitlerine göre

⁶⁹⁰ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 163.

⁶⁹¹ Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 164.

⁶⁹² Trowbridge, "The Old and New Regime in Turkey", s. 164-165.

teoride kalmaktaydı. 20. yüzyılın başında en son İran Şahı, dini tolerans sağlayan üç ferman yayınlamış, ancak mollalar, bu kararların hükümsüz olduğunu belirterek, ilahi kuralların hiç kimse tarafından yürürlükten kaldırılamayacağını söylemişlerdi. Yine de son zamanlarda Tisdall, İncil'e olan inancın yaygınlaşması ile bu Kur'an emri büyük ölçüde askıya alındığını gözlemlemiştir.⁶⁹³

İran'daki Müslümanlar Tisdall'a göre, Hristiyanlığın putperestlik tarzı yozlaşmış bir inanç olduğuna inanırlardı. Kuran'ın "indirilmesinden" sonra, İncil'in hükmünün kalktığına ve Hristiyanlar ve Yahudilerce bozulduğu fikrine sahiptiler. Hristiyanlar üç Tanrı'ya tapmakla suçlanırdı. Buradaki insanların Hristiyanlık ile ilgili bilgileri, sadece Kuran'dan çıkartılan yorumlarla, Doğu ve Romen Kilisesine tabii olanlardan gördükleriyle sınırlıydı. Fakat, 19. yüzyıldan itibaren Amerikan Presbiteryen Kilisesi ve Kilise Misyonerlik Cemiyeti'ne bağlı Protestan Misyonerler, Protestan Hristiyanlığın farklarını ortaya koymuşlardı. İranlılar böylece, iki tür Hristiyanlık arasındaki farkları daha net görebilmişler ve Tisdall'a göre, misyonerlere karşı olan tutumları da daha olumlu hale gelmişti. Bununla birlikte İslam'a karşı İran'da, Arabistan ve Hindistan'dakinden daha az bir bağlılık olduğu söylenebilirdi. Birçok İranlıya göre Müslümanlık onlara, geçmişten beri düşmanları olmuş Araplarca, kılıç zoruyla kabul ettirilmişti. Tisdall'ın gözlemlerine göre Hz. Ali'ye, Hz. Muhammed'den daha çok saygı duyulurdu.⁶⁹⁴

Tisdall'a göre İran'da yaşayan insanların cehaleti, mollaların tutuculuğu; Hristiyanlığın çöküntüye uğramış, putperestliğe benzer bir formunun bölgedeki varlığı bu bölgede aşılması gereken engellerdi. 1906 itibari ile azalsa da zulüm ve dinini özgürce yaşayamama korkusu, Hristiyanlığa geçmeye niyetli olanları caydırmaktaydı. Bazı yörelerde verilen İncil vaazları, sert tepkilere yol açmaktaydı. Tüm Şii'lere öğretilen ve çok belirgin değişikliğe uğratılmadan Bahailerce⁶⁹⁵ kabul gören *Kitman-ud-din* öğretileri

⁶⁹³ Tisdall, "Islam in Persia", s. 119.

⁶⁹⁴ Tisdall, "Islam in Persia", s. 120.

⁶⁹⁵ Bâb kelimesi; kapı, vesile gibi anlamlara gelmektedir. Şii terminolojisinde "Bâb" kavramı, "Ben ilim şehriyim, Ali de onun kapısıdır" hadisinden yola çıkılarak dini ve hiyerarşik bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeyhi Tarikatına mensup olan Mirza Ali Muhammed de kendisinin Bâb olduğunu ve beklenen mehdiye açılan kapının kendisi olduğunu ileri sürüş ve Bahâîliğin ilk şekli olan Bâbilik böylece kurulmuştur. Mirza Ali Muhammed'in halefi Mirza Hüseyin Ali, Bedeşt'te yaptıkları toplantıda Bâbilerin her birine bir lakap verirken kendisine de Bahâullah lakabını seçmiş ve o zamandan itibaren Mirza Hüseyin Ali'ye Bahâullah denmeye başlanmıştır. Mirza Ali Muhammed'in 1850'de kurşuna dizilerek öldürülmesinden sonra yerine Mirza Hüseyin Ali'nin geçmesiyle bu grup "Bahâîler" diye anılmaya başlanmıştır. (Yasin İpek, *İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Babilik ve Bahailik*, Ekim Yay., İstanbul, 2010, s. 161-165.)

oldukça popülerdi ve bazen bu öğretilere inanlar arasından Hristiyanlığa geçmek isteyenlere rastlanmaktaydı.⁶⁹⁶ Ancak çoğu, hayatlarını ve mallarını kurtarmak için inançlarını gizlemeyi veya inkâr etmeyi tercih etmekteydi. Bu cereyana karşı ülkede güçlü bir tepki vardı ve bu da Tisdall'a göre İran'daki işlerin bir diğer özel zorluğuuydu.⁶⁹⁷

Tisdall'ın aktardığına göre, özellikle İngiliz vatandaşlarına yönelik bir kanunla, Müslümanların dini duygularını incitecek bir girişimde bulunanlar elçilik kanalıyla sınır dışı edilebilmekteydi. Gözdağı vermek için de bir veya iki kez bu eylem misyonerler üzerinde gerçekleştirilmişti. Bu kanundan yola çıkılarak Amerikan ve İngiliz misyonerlerin işlerine engel olunulmak istenmiş ancak çok da başarılı olunamamıştı. Yine de 1900'lerin başında İran'da, misyonerlerin kilise kurma çalışmalarına veya açıktan açığa vaazda bulunmasına, İslam dinini tartışmaya açan kitapları basmasına izin verilmemekteydi. Birçok yerde mollalar, bazı yerlerde de sivil yetkililer, Müslüman çocuklar için misyoner okulu açılmasına izin vermiyorlardı.⁶⁹⁸

Yine Tisdall'a göre, 20. yüzyılın başında İran'daki misyonun elde edeceği en büyük başarı belki de tüm ülkeyi, Hristiyan esaslarına aşına etmek olacaktır. Hristiyanlaşan Müslüman sayısı çok değildi, ancak bu kişiler, az sayıdaki yerli Hristiyan topluluğu üyesiyle birlikte kadın erkek, İngiliz ve Amerikan kaynaklı misyonerlik kurumlarını düzenli bir şekilde ziyaret ederlerdi. Misyon için ise, Müslüman dönmelerinin sürekli olarak bu tip misyonerlik kurumlarında bulunmaları çok da arzulanan bir durum değildi. Onlar, vaftiz olur olmaz evlerine gönderilirlerdi ve onların yakın çevreleri başta olmak üzere, diğer Müslümanlara yönelik evanjelik çalışmaları gerçekleştirmeleri beklenirdi.

⁶⁹⁶ İran'da uzun süre görev yapmış Amerikan Presbiteryan Kurulu üyesi misyoner S.M.Jordan'a göre ise, Kuzey İran'daki hiçbir misyoner, Bahailiğin Hristiyanlığa daha yakın olduğunu söyleyen Dr. St. Clair Tisdall'ın fikrini paylaşmamaktaydı. İncil'i kabul ettiklerini itiraf etmelerine rağmen, kinayeli yorumları ve tüm mucizeleri reddetmeleri yüzünden çoğu misyoner onları daha az yakın bile görmekteydi. Kendi kitaplarını, Hristiyanlığın bazı temel ilkeleri ile birleştirmişler ve yarı Hristiyan bir dil kullanarak aşk üzerine, meyvesi iyi bilinen bir ağaç üzerine uzun uzadıya metinler oluşturmuşlardı. Ancak, asıl merkezde bulunana Mesih'i kabul etmezler ve bundan dolayı da İran'da sadece sözde dindar olarak bilinmekteydiler. Gerçekte de çoğunluğu dinsiz rasyonalistlerden oluşmaktaydı. Ne Hristiyanlar ne Yahudiler, ne de Müslümanlardan ahlaki açıdan daha üstün oldukları düşünülürdü. Tam tersi, daha düşük oldukları bile haklı söylenebilirdi. Kendilerine göre ise, doğru nerede olursa olsun, onun arayıcısıydılar. Tahran'daki Bahailer, misyonerlerin faaliyetlerine karşı durmazlardı. Bu hareketin bir diğer yönü, İslam'daki sorgusuz bağlılığa bir karşı duruş sergilemesi ve dini özgürlük için bir kapı aralamasıydı. Buna karşılık, bu yolu tehlikeli gören Müslüman anne-babalar çocuklarını Bahai etkilerindenense Hristiyanlık etkileriyle yetiştirmeye razı olduklarından misyoner okullarına rağbet etmekteydiler. (Tisdall, "Islam in Persia", s. 129-130.)

⁶⁹⁷ Tisdall, "Islam in Persia", s. 123.

⁶⁹⁸ Tisdall, "Islam in Persia", s. 124.

Ülkenin çeşitli yerlerine dağılmış böyle mühtediler bulunmaktaydı. Ancak, Tisdall'a göre İranlı bir mühtediyi, görevli bir misyoner olarak kullanmak henüz güvenli bir iş değildi. Ancak, Hıristiyanlığa gönül vermiş bu kişilerin çabaları Hıristiyan öğretilerinin yayılmasında etkili olmaktadır. Bu kişilerin hayatlarındaki değişiklikler, onların yakınlarını da etkilemekteydi. Bu şekilde Tisdall'ın ifadeleriyle ön yargılarda tek tek yıkılmaya yüz tutmaktaydı. Onun aktardığı kadarıyla, İranlı mollalar o dönemde "Hıristiyanlık zehri bu topraklarda yayılıyor" diye feryat etmekteydiler. Hatta bir dönem, misyonerlerin ve mühtedilerin öldürülmesi gerektiğini bile vaaz etmişlerdi; ancak 1900'lerin başında bundan vazgeçmeye başlamışlardı. Tisdall, vaftiz edilen Müslümanların yanı sıra, çok sayıda gizli Hıristiyan'ın da var olduğuna inanmaktaydı. Ona göre bu kişiler, İran'da dini özgürlük tesis edildiğinde vaftiz olmaya hazırdılar.⁶⁹⁹

4.7.3. Afrika Ülkelerinde Karşılaşılan Başlıca Zorluklar

Tüm Afrika kıtasında yaşayan Müslümanlarla ilgili olarak karşılaştırmalı bir araştırma yapan misyoner Chas. R. Watson, bu topraklarda yapılan misyonerlik çalışmalarında karşılaşılan temel sorunların kaynağı olarak çeşitli hususları ortaya koymaktaydı. Watson'un verdiği bilgilere göre, 20. yüzyılın başında Afrika nüfusunun yüzde 36'sını Müslümanlar meydana getirmekteydi. Yani 163.736.683 kişiden 58.864.587'i Müslümandı. Müslüman nüfusun büyük bir çoğunluğu yani 54.790.879'u ekvatorun kuzeyinde yaşamaktaydı. En önemli Müslüman ülkeleri Akdeniz sahili boyunca uzanırdı.⁷⁰⁰

Watson yaptığı konuşmada, dil konusunda bir belirleme yapmanın son derece güç olduğunu ve ancak Afrikalı Müslümanların beşte birinin Arapça konuştuğunu belirtmişti. Onun tespitlerine göre, Halkın çoğunluğu Sünni idi, ancak yine de her ülkede az miktarda Şii'ye denk gelinebilirdi. Malikilik ve Şafilik mezhepleri büyük bir öneme sahipti. Mısır'dan Fas'a kadar tüm kuzey sahilinde İslam'ın geçmişi, 7. yüzyıldaki (640-645) fetih savaşlarına kadar uzanır diyen Watson, bu bölgelere İslam'ın, savaşlarla ve dini seferlerle kabul ettirildiğine inanıyordu. Güneye doğru ilerlemenin ise daha çok ticari kaygılara dayandığını ve köle ticareti için bölgeye ulaşan Müslüman tüccarların önemli

⁶⁹⁹ Tisdall, "Islam in Persia", s. 125-127.

⁷⁰⁰ Watson, "Statistical and Comparative Survey of Islam in Africa", s. 281.

bir dini ilerlemeye imza attıklarını söylemişti. 1900'lü yılların başında Batı ve Doğu Afrika'da Müslüman ilerleyişinin hızını artırdığını da sözlerine eklemiştir.⁷⁰¹

Afrika'daki toplam Müslüman nüfusun yüzde 75'inin okuma yazma bilmediğini ve genel bir cehaletin hüküm sürdüğü, Watson'un araştırmasından çıkartılabilmekteydi. 1900'lerin başında çokeşliliğin fakirlikten dolayı pek rağbet görmediği; cariyelik ve köleliğin ise büyük ölçüde ortadan kalktığı da anlaşılmaktaydı. Diğer bölgelerde görevli misyonerlerin de iddia ettiği gibi, genel ahlak seviyesinin Afrikalı Müslümanlar arasında son derece düşük olduğunu düşünüyordu. Hausa Müslümanları dışında maddi bir ilerlemenin de söz konusu olmadığını gözlemlemiştir. Yine Watson yaptığı konuşmada, Afrika'da Misyonerler için asıl hedefin Müslümanlar olması gerektiğini şiddetli bir şekilde vurgularken, putperestlerin zaten kolay hedefler olduklarını söylüyordu. Eğer gün gelinde Hıristiyan misyonerler gerektiği gibi sorumluluk alırlarsa, Müslümanlığın da Hıristiyanlık karşısında tutunamayacağını iddia ediyordu. Ona göre asıl mesele, misyoner cemiyetlerin ve bizzat misyonerlerin Müslümanlara yönelik çalışmalara gereken önemi vermemesiydi.⁷⁰²

1911 Leknev Konferansı'nda da Afrika'daki misyonun karşılaştığı zorlukları dile getiren Charles R. Watson, Avrupalı güçlerin 1911 yılına gelindiğinde neredeyse kıtanın tamamını yönetimleri altına almayı başardığını söylemişti. Ancak ona göre bu hakimiyet yüzeysel kalmış ve Afrika halklarının sosyal, toplumsal veya kabileye ait yaşam tarzlarına etki edememişlerdi. Genelde köylerde özerk bir yaşantı devam ederken aynı zamanda eski zamanlardan kalma putperest inanışlar varlığını sürdürebilmiştir.⁷⁰³

Watson'un elde ettiği bilgilere göre Afrika'daki misyonun yaşadıkları zorluklar hakkında şu çıkarımlar yapılabilir;

1. Afrika'daki putperest devletlerin gerek İslam'a gerekse Hıristiyanlığa karşı tutumları büyük ölçüde o ülkenin liderine bağlıydı. Örneğin Kongo'dan gelen bir rapor, bu bölgedeki devlet yönetiminin Hıristiyanlığa karşı nötr bir tutumda olduğunu söylüyordu. Çünkü, o ülkenin lideri Hıristiyanlığa karşı net bir tavır koymamıştı. Fakat Zulu Kraliyet ailesinin, Hıristiyanlığa karşı düşmanca hislere sahip olduğu düşünüldüğünden İncil'in

⁷⁰¹ Watson, "Statistical and Comparative Survey of Islam in Africa", s. 282-283.

⁷⁰² Watson, "Statistical and Comparative Survey of Islam in Africa", s. 284-285.

⁷⁰³ Charles R. Watson, "Islam Under Pagan Rule", *Islam and Missions*, New York, 1911, s. 185.

bu topraklarda yayılması son derece güçleşmişti. Ayrıca, Hıristiyan olmuş bir Zulu askere alınmaz ve toplumdan dışlanarak bir yabancı olarak kabul edilmeye başlanırdı. Bu konuda Watson'a göre, Kral Mpande'yi ikna etmek mümkün olamamıştı. Uganda'daki misyonun durumu, diğer putperest ülkelerde olduğu gibi kralın veya kabile şeflerinin karakterlerine ve tutumlarına göre şekillenmişti. İster Müslümanlık ister Hıristiyanlık olsun, başta olan kralın veya şefin kararı o ülkede yaşayan insanları da bağlıyordu. Bu durumda Watson'a göre, İncil mesajının ilk önce ülke liderlerine aktarılması yapılacak en akıllıca hareket olacaktır.⁷⁰⁴

2. Putperest kabilelerin bir kısmında İslam'a karşı bir düşmanlık söz konusuydu. İslam ile ilk tanışmanın "kölelik" zamanında olması böyle bir etki bırakmıştı. Kuzey Nijerya ve Doğu Sudan'da yer alan pagan kabilelerin, 20. yüzyılın başında Müslümanlığa karşı mesafeli durmalarındaki ana etken buydu.

3. Afrika'daki Putperest kabileler arasında Watson'ın ifadelerine göre Hıristiyanlığın getirdiği sisteme değil de ırk olarak "beyaz adama" belirgin bir sempati vardı. Afrika seyahatini 1911 yılı itibari ile yeni bitirmiş olan Dr. Karl Kumm'a göre, Sudan'ın en ücra yerlerinde yaşayan Masgun, Sara, Banda, Kreiş, Nyam-Nyam, Bongo ve diğer kabilelerde beyaz adamın prestiji hat safhadaydı. Topraklarında beyaz bir adamın öğretmenlik yapması, kabile şefleri için bir övünç kaynağıydı. Portekiz Doğu Afrika'sından E.H. Richards da Inhambane için benzer bir durumun geçerli olduğunu gösteren bir rapor sunmuştu. Ayrıca, Barotsi kabilesinin reisi Robosi'nin, Coillard'ı kendi kabilesi içinde barındırmak için ne kadar istekli olduğu da daha önceden misyoner örgütçe bilinmekteydi.⁷⁰⁵

Fakat diğer bir yandan Watson'a göre şu bir gerçektir ki, Putperest kabilelere yasaklar koyan ve eski yaşayışlarını neredeyse tamamen terk etmeyi öğütleyen Hıristiyanlığa karşı; yönetimle ilgili birkaç husus dışında fazla bir değişikliğe zorlamayan İslamiyet daha çok taraftar bulmuştu. Donald Fraser'a göre Nyasaland'da yaşanan durum tam bunu işaret etmekteydi. Çokeşliliğin bir prestij kaynağı olduğu bu ülkede zulüm, kölelik, zalim cezalar ve savaş hayatın bir parçasıydı. Böylesi bir yaşam tarzı içinde Watson'a göre Hıristiyanlığın tercih edilme şansı çok düşüktü. Yine de bir misyonere nerede çalışmak

⁷⁰⁴ Watson, "Islam Under Pagan Rule", s. 186.

⁷⁰⁵ Watson, "Islam Under Pagan Rule", s. 187.

istediği sorulduğunda, cevap genelde Müslüman ülkelerdense putperest ülkeleri idi. Bunun sebebi ise İslami devletlerin tarih boyunca Hıristiyanlığa karşı tutundukları katı tavırlardı. Ayrıca misyonerler tarafından, putperest inanca sahip olanların daha özgür bir ruha sahip oldukları düşünülürdü.⁷⁰⁶

Yine misyoner Watson'a göre, batılı güçlerin Afrika ülkelerini işgal edip putperest yönetimlerin yerini alması ilk başta misyonerlik girişimleri için bir avantaj gibi gözükse de uzun vadede Müslümanların işine daha çok yaramıştı. Ticaret amacı ile Afrika'da bulunan Müslüman tüccarlar daha önceden ulaşamadıkları topraklara, batılı devletlerin işgal sonrası açtıkları yollardan ulaşabilmişlerdi. Özellikle İngiliz güçlerinin köleliği önleyici girişimleri sonucu, Müslümanlarla yaşanan en büyük çatışma kaynağı da ortadan kalkmıştı. Müslümanlar için bir diğer avantaj ise, batılı kuvvetlerin bölgede görevlendirdikleri askerlerin genelde Müslüman kökenli olmasıydı. Halk ile birebir temas geçebilen bu kişilerin etkisi misyonerlerden daha etkili olmuştu. Watson'un iletmediği kadarıyla Alman Doğu Afrika'sından bir misyoner şöyle yazmıştı;

“Nereye batılı bir devletin askeri üssü kurulsa orada mutlaka Swahali tüccarları, Sudanlı Askariler (batılı güçler emrinde görev yapan askerler) ve onlarla gelen Müslümanlar yerleşir. Ben Usambara'ya 1891'de gittiğimde orada bir Müslümana rastlamak neredeyse imkansızdı. Ama 16 yıl sonra aynı yeri ziyaret ettiğimde her yerde küçük Müslüman topluluklarının türediğini gördüm. Ve ayrıca, pagan kabile şeflerinin de Hıristiyanlıktan Müslümanlığa daha yakın olduklarını müşahede ettim.”⁷⁰⁷

4.7.4. Hindistan'da Karşılaşılan Başlıca Zorluklar

Misyoner Wilson'a göre 1900'lü yılların başında, Hindistan'da misyoner meslektaşlarının gayretleri ile Müslümanların Hıristiyanlığa yönelik düşüncelerinde değişimler gözlemlenebilmekteydi. Hindistan'da bilgiye verilen önemin artması ile, Hıristiyanlık ile ilgili Müslümanların kafasına kazınmış önyargılar da birer birer yok olmaktaydı. Müslümanlar artık İncil'e yeni bir ruh hali ile yaklaşmakta ve onu Tanrı'dan gelen ışık, bir vahiy kaynağı olarak kabul etmekteydi.⁷⁰⁸ Yeni İslam hareketinin

⁷⁰⁶ Watson, “Islam Under Pagan Rule”, s. 188.

⁷⁰⁷ Watson, “Islam Under Pagan Rule”, s. 189-190.

⁷⁰⁸ İncil tefsiri Tebyinu'l-Kelâm (1862) Seyyid Ahmed Han'ın idare eden ile edilenleri uzlaştırma çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkan bilimsel bir çalışmadır. Çok yumuşak bir tarzda yazılmış olan bu

mimarlarından Seyyid Ahmed Han, İncil'in ve Kur'an'ın aynı kökten geldiğini ve Müslümanlar üzerinde eşit seviyede bağlayıcılığı olduğunu söylemişti. İncil'in bazı bölümleri hakkında yorumlar yazmış ve ona olan inancını beyan etmişti. İncil'de inandığı her şeyin Kutsal kitap Kur'an'a dayandığını iddia ederek kendini savunmuştu.⁷⁰⁹

Yine Wilson'a göre Müslümanların liberal eğitim modeli ile tanışmalarıyla beraber, dinlerinin özünü sorgulamaları daha muhtemel olacaktı. Geleneksel İslam'a inananların seküler eğitime karşı olmaları ve onun, inancı zedeleyeceğini söylemeleri temelde asılsız bir iddia değildi. Tarihin bütünsel olarak değerlendirilmesiyle gerçek kaynaklar açığa çıkacak ve Wilson'un iddialarına göre Müslümanlar da gerçeği göreceklerdi.⁷¹⁰

1911 Leknev Konferansı'nda Hindistan'daki durumu anlatan misyoner Wilson'a göre, Batı tarzı düşünce yapısından haberdar olup ondan etkilenen zihinlerde, entelektüel ve ruhani özgürlük taleplerine ve yüksek seviyede ahlaka rastlanırdı; Tanrı ve Onun koyduğu kurallarla ilişkili, daha üstün kavramlar kabul görürdü. 20. yüzyılın başında, basın yoluyla da Hindistan'da İslam ile ilgili yargıların nasıl değiştiği görülebilmekteydi. Örneğin Wilson'ın tespitlerine göre bazı gazetelerde şöyle cümleler okumak mümkündü;

“...Bizimle din bir komediye dönüştü. Anlamsız geleneklerin ve güncel hayattaki uygulamaların içinde gömüldü kaldı.”, “...Hiçbir aile, toplum veya ulus her iki cinsiyete aynı derecede önem vermedikçe zenginleşemez.”, “...Eğitimin sonunda her şeyi kölelere özgü bir tavırla kabul etmeyi değil; bize sunulanları iyi değerlendirip uygun gördüklerimizi kabul etmeyi veya gerekirse reddetmeyi öğrenmeliyiz.”⁷¹¹

1910 yılı itibari ile Wilson'a göre, batı tarzı eğitim ayrıştırıcı bir güç olarak Hint Müslümanlığı üzerinde etkisini hissettirmeye başlamıştı. Özgürleşmeye dönük bir süreç hız kazanmaktaydı. Eğitimli Müslümanlar arasında dini kibir ve kendini üstün görme gibi niteliklerin yaygın olduğu bilinmekle beraber, yeni şartlar altında, özellikle Hıristiyanlığa daha toleranslı davranıldığı ve onun öğretilerine daha çok kıymet verilmeye başlandığı

eserin her sayfasında sanki bakın bizim inancımızla Hıristiyanların inancı arasında ne kadar benzerlikler var denilmektedir. (Bulgur, *XIX. Yüzyıl Hint kıtasında İslami Fikir Akımları*, s. 33.)

⁷⁰⁹ Seyyid Ahmed, misyonerlerle girdiği polemiklerin de etkisiyle 1862 yılında *Tabyin (Tabin) Al-Kalam* adında İncil üzerine bir kitap yazmıştır. Bu kitap bir Müslüman âlim tarafından yazılmış ilk İncil yorumu olarak kabul edilir. (Reetz, “Enlightenment and Islam: Sayyid Ahmad Khan's Plea to Indian Muslims For Reason”, *The Indian Historical Review*, C. 14, S. 1-2, s. 211).

⁷¹⁰ Wilson, “The Situation in India”, s. 155.

⁷¹¹ Wilson, “The Situation in India”, s. 156.

gözlemlenmekteydi. Hindistan’da Hıristiyanlıkla ve onun inanç sistemiyle ilgili kitaplar ve risaleler dağıtılmaya başlandığından beri, Müslümanların yıllardır ellerinde bulunan eserlerin içeriği tartışılır hâle gelmişti. Hindistan’daki misyon görevlilerine göre, Tarihsel metinler eleştirel bir gözle incelenmiş ve Kur’an’ın ortaya koyduğu hususlar sorgulanmaya başlanmıştı.⁷¹² İslam’ı ıslah etmek için yapılan çalışmalar aslında batıdan gelen baskıların bir sonucuydu. Dini yenileşme sağlandığında, Müslümanların kalpleri Hıristiyanlık mesajlarına daha açık hale gelecekti. Bu tür dönüşüm zamanlarında dini anlamda boşluğa düşüldüğünden, Hıristiyan kilisesi mesajlarını iletmede misyonerlere uyanık olmaları konusunda uyarılar yapılmaktaydı. Bir taktik olarak Wilson’a göre, siyaset, ekonomik problemler ve maddi zenginlik konu edilerek insanlara hitap edilmesi ve Hıristiyanlıkla ilgili kutsal yazıların uygun bir dille sunulması önerilmekteydi.⁷¹³

Sonuç olarak, 20. yüzyılın başında gerçekleştirilmiş misyoner konferansları katılımcılarının ifadelerinden anlaşıldığı üzere, misyonerlerin yaşadıkları zorluklar yaşanan dönem kadar faaliyet gösterilen bölgelere göre de değişiklik göstermektedir. 1800’lerin başında bir bilinmeze doğru yola çıkan öncü misyonerler, çeşitli ulaşım zorluklarına ve yerel halktan gelen sert tepkilere göğüs germek zorunda kalmışlar, çoğunluğu güvenlikle ilgili sebeplerden ve çeşitli hastalıklardan dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir. 20. yüzyılın başında ise bu sağlıksız koşullar büyük ölçüde düzelmiş olsa da misyonerlerin faaliyetlerinde, özellikle Müslümanlar arasında arzulanan başarının çok gerisinde kalmış, hatta Afrika, Hindistan ve Sumatra Adaları gibi yerlerde İslam’ın ilerleyişini durduramamışlardı. Bununla ilgili olarak ise, misyonerler genel olarak bu bölgelerde yönetimi elinde tutan Hıristiyan yöneticileri suçlamaktaydılar. Onların misyonerlere yeterince destek olmadıklarını ve tüm dinlere eşit yaklaşmak bahanesiyle bilerek veya bilmeyerek Müslümanlara avantaj sağladıklarını düşünmekteydiler. Ayrıca misyonerlere göre, Hıristiyan misyon örgütlerinin Müslümanlara yönelik faaliyetlere

⁷¹² Örnek olarak Hilafet siyasetine karşı verilen mücadele gösterilebilir. İngilizler, Hintli Müslümanların geleneksel olarak büyük kıymet verdiği Osmanlı Halifelik kurumunu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir tehdit olarak görmeye başlamışlar ve propaganda yolu ile bu kurumun itibarsızlaştırılmasına çalışmışlardır. Ayrıca, İngilizlerin “Ehl-i Kitap” olduklarından ve Müslümanlara her türlü inanç ve ibadet hürriyetini verdiklerinden dem vurularak, onlara sadık kalmanın İslamiyet’e aykırı olamayacağını söylemişlerdir. Haccın önemli bir farz olmadığını iddia eden mezhepler ise himaye etmişlerdir. (Güngör, *İslam’ın Bugünkü Meseleleri*, s. 164.)

⁷¹³ Wilson, “The Situation in India”, s. 157-158.

yeterince önem vermemesi de bu alanda çalışan misyonerler için önemli bir sorunu işaret etmektedir.

4.7.5. Rusya’da Karşılaşılan Başlıca Zorluklar

Rus topraklarında görev yapan misyoner Meyer’in ifadelerine göre, Rusya’da misyoner teşkilatların karşılaştığı zorluk yeterince gönüllü bulamamaktı. Kuzey Sibirya’nın balta girmemiş ormanlarında veya Altay dağlarının zorlu koşullarında yaşamını geçirecek fedakâr misyonerler bulmak çok zordu. Bu nedenle pek çok yapılması gereken faaliyet yerine getirilememişti. Eskiden yerel dilleri bilen misyoner bulmak da çok zordu. Ancak 1911 yılına gelindiğinde Meyer’in tespitlerine göre, Hıristiyanlığa geçen bölge halkından seçilen yerel misyonerler sayesinde bu sorun ortadan kalkmıştı. Ayrıca, maddi kaynak elde etmede de çeşitli zorluklar yaşanmaktaydı. Cemaatin genel ilgisizliği, eskiye nazaran daha az bağış toplanması ve Ortodoks halk arasında yayılan dini düşmanlık yüzünden geniş çaptaki topraklarda faaliyet gösterecek bütçeyi denkleştirmek gitgide imkânsız bir hal almaya başlamıştı. İklim şartları misyonerleri en çok etkileyen hususlar arasındaydı. Kuzey ve Doğu Sibirya’da yaşanan hava koşulları oldukça zorlayıcıydı. Meyer, Güney ve Güneydoğu Sibirya’da yaşayan göçebe kabileleri takip edip onları etki altına almak için onlarla birlikte göç etmenin en iyi seçenek olduğunu ifade ediyordu.⁷¹⁴

4.7.6. Sumatra Adası’nda Karşılaşılan Başlıca Zorluklar

1862 yılından itibaren Sumatra adasındaki Müslüman Batak halkına yönelik faaliyetlerde bulunan Alman Rhenish Misyoner Cemiyetine bağlı misyonerler, bölgeyle ilgili bilgileri örgütün yayın organı *Barmen Mission News* adlı gazetede paylaşmaktaydı. 1900’lü yılların başında bu gazetede çıkan şu haber, misyonerlerin yaşadıkları zorlukları anlatması bakımından hayli ilgi çekiciydi;

“Müslüman dünyanın birbirine gizli iplerle bağlı olduğunu, dünyanın herhangi bir yerinde yaşadığı mağlubiyeti veya gerçek ya da yalan kazandığı zaferleri sıklıkla gözlemlemek durumunda kalırız. Yaşanılan tüm bu durumların akisleri, Sumatra’daki Müslümanlar üzerine çalışan misyonerlerimiz üzerinde hissedilir. Örneğin, son dönemlerde Ermenilere karşı girişilen faaliyetler buradaki

⁷¹⁴ Meyer, “Islam in Russia”, s. 260.

*Müslümanlar arasında kıvançla karşılanmıştır. Hristiyanlara aynen şunu söylemişlerdir: “İşte gördünüz mü İstanbul’un Racasını (Sultanını)? Ona kimse karşı koyamaz. O, yakında Sumatra’yı da özgürleştirecek ve biz de bu sefer Türklerin Ermenilere yaptığıının aynısını Hristiyanlara yapacağız.”*⁷¹⁵

1906 Kahire Konferansı’nda kendi misyon bölgesi olan Sumatra’daki zorluklardan bahseden Simon, Sumatra Müslümanlarıyla iletişim halindeki tek Hristiyan teşkilatının “Genç Batak Kilisesi” olduğunu haber vermişti. Ona göre, Sumatra’daki Protestan Sömürge kilisesi bu kapsamda değerlendirilmezdi, çünkü bu kiliseye yalnızca Avrupalı aileler ve topluluklara ziyarette bulunmaktaydı. Simon konuşmasında, İslam’ın bu adalarda 20. yüzyılın başında daha fazla yayılmasını engelleyen önemli bir faktörün putperestler arasında kurulmuş olan bu Hristiyan kiliseleri olduğunu söylemişti. Ona göre, İslam’ın halen daha başarıyla yayıldığı topraklar sadece putperestlerin yaşadıkları yerlerdi. Bu arada, Hristiyanlığa geçen Müslümanlar da etraflarındaki Müslümanların tehdidi altında yaşamaktaydılar. Müslümanlar, Hristiyan göçmenlere kalacak yer, yiyecek ve içecek vermekten bile imtina ederken; putperest bir göçmen el üstünde tutulmaktaydı. Bu tür bir tutum, kilisenin disiplin sağlamasında zorluklar çıkarmaktaydı. Cemaatten itaatsiz olanlar ve bazı kabile şefleri, istedikleri şeyleri kabul ettiremediklerinde, kiliseyi İslam’a geçmekle tehdit ederlerdi veya hatalarına göz yumulmasını isterlerdi. Bu tür durumlar Simon’a göre, Hristiyanlığın bölgede yayılmasında önemli bir engel olmakla beraber, kiliseye rehberlik eden misyonerlerin nezaketini ve dirayetini de test eden zorluklardı.⁷¹⁶

Simon’un iletmiş olduğu kadarıyla 1860’lı yıllarda, Hollanda hükümeti misyonerlik çalışmalarını engellemeye uğraşmış ve küçük bir kilisenin yapılmasını bile aylarca ertelemişti. Bazı ibadet yerlerinin inşasını da yasaklamıştı. Hükümet görevlileri o dönemde, Müslüman nüfusu kızdırmaktan çekiniyor ve yönetimi elinde tutan kabile şeflerinin de misyonerlere karşı mücadele etmesini teşvik ediyordu. Simon’a göre bu yöndeki bir diğer önemli unsur ise, Hükümetin daha önceden sadece Müslümanlar arasından seçtiği alt düzey memurlardı. Dahası, yıllarca Bataklar arasında görülen davalarda, Müslüman ve Malay şeflere hâkimlik gücü verilmiş ve böylece Hristiyan Bataklar gitgide daha fazla onların

⁷¹⁵ Simon, “Islam in Sumatra”, s. 206.

⁷¹⁶ Simon, “Islam in Sumatra”, s. 217-218.

tahakkümü altına girmişti. Bölgede yaşayan Müslümanların bir diğer avantajı ise, tüm Hint takımadasında yaygın bir şekilde konuşulan Malay diliydi. Bu dil, bu topraklarda eğitilmiş Müslümanların kullandığı bir dildi. Ayrıca yaygın kullanım sayesinde paganların arasına girmek onlar için oldukça kolaydı. Malay dili ayrıca, Hollanda hükümeti kontrolündeki mahkemelerde resmi dildi. Bu mahkemelerde, Müslüman Malaylar, Malay diline hakim olmayanlara göre önemli bir avantaja sahipti. Ayrıca Simon'un ifadeleriyle, Malay uyruğuna sahip olmak, en önemli uygarlık, eğitim ve yüksek kültür göstergesiydi.⁷¹⁷

Yine Simon'a göre, Mekke'ye gidip gelerek hacı olanlar, Hıristiyanlık misyonu için başlıca zorluk kaynağıydı. Bu tür insanlara bölgede İslam'ın gerçek liderleri olarak bakılıyor ve onlara derin bir saygı duyuluyordu. Bunlardan bazıları okuma-yazma bile bilmezken bazıları da ilkokul seviyesinin üstünde eğitim almamış kişilerdi. Simon'un ifadeleriyle, eğitim düzeyleri ne olursa olsun hepsi Hıristiyanlığın yeminli düşmanlarıydı. Sürekli olarak, Hıristiyanların ne kadar büyük bir ahlaki çöküntü içinde yaşadıklarını örneklendiren hikayeler anlatırlardı. İnsanlar üzerinde garip bir güçleri vardı ve misyonerlerle ilgili onların gözlerini korkuturlardı. Mandailing'de, insanlar üzerindeki kontrolleri yüksekti çünkü bu topluluktaki insanlar genelde güçlü yönetici ailelere mensuptular. Simon'a göre, Müslüman hacılar için her türlü ibadet bir şekilde para kaynağı demektir. Herhangi bir dini bilgi veya öğretinin bedeli onlara yüksek meblağlarla ödenmeliydi. Ülke çapında dini gezilerde bulunurlar ve arzu edenler için bedeli karşılığında dini telkinlerde bulunurlardı. Simon, Mekke'ye hacılık için yapılan bir seyahat çok masraflı olduğundan, mutlaka bu hacıların birilerinden borç almış olduklarını belirtmişti. Ona göre, bu borçlu insanlar için yolculukları boyunca geçtikleri yerlerdeki putperestleri İslam'a döndürmek kesinlikle çok kazançlı bir işti. Misyonerler ve onların faaliyetleri ise bu gönüllü İslam elçilerinin önündeki en önemli engeldi. Bu yüzden Simon Müslüman hacıların, Hıristiyan misyonerleri etkisiz bırakmak için ellerinden geleni yapmaya hazır olduklarını düşünüyordu.⁷¹⁸

1906 yılına gelindiğinde Simon'un tespitlerine göre, Hollanda Sömürge Devleti'nin İslam'a bakış açısı, geçmişe göre değişiklik göstermişti. Hıristiyanlık artık İslam'a karşı

⁷¹⁷ Simon, "Islam in Sumatra", s. 223.

⁷¹⁸ Simon, "Islam in Sumatra", s. 224.

bir koruma kalkanına sahipti. Eskiden sadece Müslüman şeflere ait olan hâkimlik yetkisi, Hıristiyan olanlara da tanınmıştı. Ayrıca, putperestlere yönelik misyonerlik çalışmalarında Hükümetin belirgin bir desteği söz konusuydu. Eğitim ve sağlık gibi hizmetlerde herhangi bir engel çıkarmayan yönetim; bireysel çalışan misyonerlerin de yerel halk için kullandıkları ilaçları karşılamaktaydı. Medenileşmede ve özellikle eğitim alanında misyonerlik çalışmaları önemli bir araç olarak algılanmaktaydı. Müslümanlığın egemen olduğu bölgelerde, hükümetin yüksek maliyetlerle yaptırdığı okullar bulunmaktaydı. Ancak yine de bu okulların popülerliği, basit Hıristiyan misyoner okulları kadar yüksek değildi. Simon'a göre bu durum, devletin gözünde misyoner okulların değerini arttırmaktaydı.⁷¹⁹

⁷¹⁹ Simon, "Islam in Sumatra", s. 225.

BÖLÜM 5: MİSYONERLİK ÇALIŞMALARININ SONUÇLARI VE MİSYONERLERİN TAVSİYELERİ

5.1. Müslümanlara Yönelik Faaliyetlere İlişkin Hıristiyan Misyonerlere ve Misyoner Örgütlerine Yapılan Tavsiyeler

20. yüzyılın başında hem İslam dünyasının durumuna hem de Protestan misyonerlerinin Müslümanlar arasındaki faaliyetlerine ışık tutan 1906 ve 1911 misyoner konferansları katılımcıları deneyimli misyonerlerden bir kısmı, yaptıkları konuşmalarda deneyimlerini paylaşırken aynı zamanda misyoner teşkilatlarına ve genç misyonerlere yönelik bazı tavsiyelerde bulunmuşlardı. Temel hareket noktası olarak ele aldığımız misyoner konferanslarının her ikisinde de misyonerler için bazı tavsiyelerde bulunularak onlara bundan sonra yapacakları çalışmalarda takip edecekleri yol hakkında bilgiler veriliyordu. Bu tavsiyeler, misyonerlik stratejisini anlamada önemli ip uçları barındırmaktaydı. 1900'lerin başında gelişen siyasi ortamdan misyonerlerin mutlaka faydalanması gerektiği ayrıca belirtilen bir husustu.

5.1.1. Osmanlı Devleti'nde Görevli Misyonerlerin Tavsiyeleri

Türkiye topraklarında görevli misyoner Crawford'a göre, "Hıristiyan misyonu İslam içinde gelişen yeni güçlere karşı nasıl bir tutum içinde olacaktır?" sorusu 20. yüzyılın başında yanıt bekleyen en önemli sorulardan biriydi. Misyonerlere olan saygının artacağı varsayılsa da sabırlı çalışmaların önemi artmaktaydı. Batılı toplumların sahip olduğu sosyal, politik ve eğitimle ilgili gelişmelere duyulan ilgi misyonerlerce iyi değerlendirilmeliydi. Bu yeni durum, haçlı seferlerinden bu yana Hıristiyanlığa karşı duyulan önyargıları yıkmak için önemli bir fırsat sunmaktaydı. Müslümanlar yakın zamana kadar Hıristiyanlar tarafından yapılan her türlü faaliyeti kendi dinleri için bir tehdit olarak algılamaktaydı. Misyonerlerin bu algıyı yıkmak için o döneme kadar gayret sarf ettiğini söylemek son derece güçtü. Hıristiyan misyonu adına çalışanlara göre 1911 yılında yaşanan yeni atmosfer misyonerleri Müslümanlara yaklaştırmak için yeni fırsatlar sunmaktaydı. Müslümanlara kardeşlik duygularıyla yaklaşmanın zamanı gelmişti. Misyonerlerce, İncil'in insan hayatını en üst seviyelere çıkartabilecek bir potansiyeli olduğunu anlatmak ve bunun içinde gelişmiş batı toplumlarını örnek vermek en etkili yöntemlerdi. Ancak en önemlisi, Müslümanlara eski düşmanlıkları

unutturabilmekti. Tarihte hiç görülmemiş bir şekilde Müslümanlar, kendilerini yenilemek için Hıristiyan ülkelerde kullanılan yöntemlere yönelmişlerdi. Misyona düşen görev, kardeşçe bir tutum sergileyerek İncil'in hem batı hem de doğu toplumları için bir kurtarıcı olabileceğini müjdelemektir. Önyargıları ve peşin hükümleri bir kenara koyma vakti gelmişti. İslam'ın ihtiyaç duyduğu şey İncil'in pozitif yönlerdeki yaklaşımlarıdır diyen Crawford, Gereksiz tartışmalara girmenin hiçbir yararı olmadığını belirtmekteydi. Karşıdakini sürekli kınayarak, eksikliklerini yüzüne vurarak yapılan çalışmaların başarıyı getirmediği önceki deneyimlerden zaten anlaşılmıştı. Anlayışlı, sabırlı, saygılı, içten bir yaklaşımla dostça bir ortam hazırlamak misyonerlerin mesajlarını iletmede büyük bir kolaylık sağlayacaktı. Müslümanların ahlaki gelişmelerinin çok yavaş olduğunu iddia eden Crawford, buna benzer bir süreci Hıristiyanlıkta uzun yıllar önce yaşandığını da ifade etmişti.⁷²⁰

Crawford'un belirttiği üzere Müslümanlar, 1900'lü yıllardan önce sadece Havariler ile putperest Romalılar arasında geçen mücadelelere bakarak, Hıristiyanların uzlaşmacılıktan uzak tahammülsüz bir karaktere sahip olduğunu düşünürlerdi. Hıristiyan için iyi ve kötünün bir arada bulunması mümkün değildi. İkisi arasında orta bir yol da yoktu. Dinsizlerin âdetlerini edinmektense ölmek daha iyi kabul edilirdi. Ancak misyonerler tarafından bu sınırların aşılma vaktinin yeni yüzyıla birlikte çoktan geldiği düşünülmekteydi. Doğu ülkelerinde, İncil'in yolunu takip edenlere karşı yeni bir yakınlık oluşmuştu. İslam anlayışı içinde yaşanan değişimler, bilinçsizce de olsa Müslümanları Hıristiyanlara yakınlaştırmıştı. Crawford'a göre Misyonerlere düşen görev, yeni elde edilmiş kardeşlik bağlarını kullanarak Müslümanları bilinçli bir şekilde İsa'ya yakınlaştırmaktı.⁷²¹

Arabistan topraklarında görev yapan J.C. Young, 1911 yılında bölgede değişen şartlara ayna tutarken aynı zamanda çeşitli tavsiyelerde de bulunmuştu. Onun bildirdiğine göre, Yemen'in her yanında ulema, halkın cahillikten kurtulması ve dünyadaki sanatsal ve bilimsel gelişmelere duyarsız kalmaması için çağrılarda bulunmaktaydı. İslami yönetimin, esaslarından uzaklaştığı için gülünç bir hal aldığını söyleyen bazı alimler; Peygamberin Müslümanlara öğütlediği gayrimüslim hakları çiğnendikçe Allah'ın

⁷²⁰ Crawford, "Political Changes in Turkey", s. 109-113.

⁷²¹ Crawford, "Political Changes in Turkey", s. 113-115.

gazabından kurtulmanın imkânsız olduğunu söylüyorlardı. Yemen’de ise Young’ın ifadeleriyle, Müslüman olamayanlara eşit haklar vermenin İslami açıdan uygun olmayacağını söyleyen katı dindarlar olduğu gibi, siyasi olarak ve yasal manada eşit hak vermenin bir sakıncası olmadığını söyleyen eğitimli şeyhler de mevcuttu.⁷²² Gelişen ulaşım imkanları, açılan yeni okullarla birlikte İncil’in iç bölgelere kadar uzanması içten bile değildi. Meşrutiyet yasalarıyla askere alınacak Hıristiyanların, tıpkı Hıristiyanlığı yeni kabul eden Romalılar zamanında olduğu gibi yaşayışlarıyla ordudaki diğer din mensuplarını etkilemeleri beklenmekteydi. 1908 yılından önce herhangi bir Hıristiyan’ın orduya katılması söz konusu bile olamazdı. Ayrıca önemli yönetim kademelerinde bir Yahudi veya Hıristiyan’a görev verilmesi son derece nadir rastlanan bir durumdu. Yine de yeni bir başlangıç yapılmış olması misyonerleri umutlandırmıştı. Onlara göre, otoriteye sahip olanların doğruluğu, dürüstlüğü ve tarafsız tutumları ile Müslüman ve Müslüman olmayan unsurlar birlikte orduyu çok daha iyi bir yere getirecekti. Tabii ki Hıristiyanlar da Müslümanlar gibi eğitim almalı ve üstlendikleri görevleri farklı olmamalıydı. Misyonerler için bir diğer önemli husus ise, Hıristiyanlığa geçenlere kesinlikle baskı yapılmaması ve onların yeni inançlarını rahatça yaşayabilmelerinin teminat altına alınmasıydı.⁷²³

Misyoner Young, Arabistan’da misyonerlerin halk arasında ilk etapta kabul görmediğini haber vermişti. Onun ilettiği üzere, “*Misyonerlere karşı Allah’a sığınırım!*” en sık duyulan ifadelerden biriydi. Su kuyusu açmak gibi faydalı bir amaç için bile bölgeye gelen yabancılar yerel halk tarafından istenmezdi. Ancak hükümetin ısrarı sonucu görevliler çalışmalarda bulunabiliyorlardı. Young’ın iddialarına göre, tüm engellemelere rağmen eğer kilise Arabistan’daki evanjelik çalışmalara ağırlık verirse eninde sonunda Hıristiyanlık, Müslümanlığın önüne geçecekti. Bundan sonra mutlaka İslam bölünecek ve yeni İslam, daha akla yakın öğretileriyle gerçek Hıristiyanlığa benzer daha lekesiz bir hayat sunabilecekti. Bu hayallerin gerçekleşmesi için misyonerlerin tespitlerine göre fırsatlar tek tek ortaya çıkmaktaydı. 1911 itibari ile Arabistan’da, Sultan Abdülhamid rejiminde hayal bile edemeyecekleri özgürlüğe kavuşan basın yayın organlarında her gün Avrupalılar ve Hıristiyanlıkla ilgili çok daha olumlu tonda haberler çıkmaktaydı. Alman mühendisler Bağdat tren hattı için çalışmayı sürdürmekteydiler. Sör Wm. Willcocks ise,

⁷²² Young, “Political Changes in Arabia”, s. 123.

⁷²³ Young, “Political Changes in Arabia”, s. 124.

3,200,000 İngiliz dönümü araziye sahip Fırat vadisini tarıma açacak baraj projesi için geniş bir ekiple çalışmalarını sürdürmekteydi. Mezopotamya topraklarının tarıma açılması ile birlikte, buralar için de demiryolu ihtiyacı ortaya çıkacaktı. Böylesi bir girişim ile Young'a göre misyonerlerin bölgeye ulaşması hayli kolaylaşacak ve İncil'in uğramadığı bir tek toprak parçası bile kalmayacaktı. Abdülhamid'in Panislamist ideallerinden dolayı çok sevdiği Doğu Arabistan'da artık şöyle sözleri duymak mümkündür; “ *Allah'a şükür istibdat yönetiminden kurtulduk. Ama bir diğeri gelmeden önlemlerimizi alıp aynı toprakları paylaştığımız gayrimüslimlerle gerektiği gibi ilgilenmeliyiz.*”⁷²⁴

Misyoner Young'ın Dr. Worrall'dan aktardığına göre, eskiden bir Müslüman Hıristiyanlığa geçse ve daha sonra ölse yine de Müslüman mezarlığına gömülürdü. Ancak onun sözlerinden anlaşıldığı üzere, yeni rejim sonrası Mollalar artık böyle bir zorlamada bulunamayacaklarını söylemekteydiler. Ayrıca, bu kişilerin artık rahatlıkla dualarını yapabildiklerini ve özgürce dini konular hakkında insanlarla konuşabildiklerini de ifade etmişti. Young son olarak, Abdülhamid rejiminin sona ermesiyle, Hıristiyanlığın Arap topraklarında var olma çabasına yönelik ümitlerin tekrar yeşerdiğini ve artık misyon adına korku ve endişeye gerek kalmadığını söylemişti. Özgürlük ve tarafsızlık ortamında, Hıristiyanlığın başarısından kimsenin şüphe duymaması gerektiğini belirtmekte ve asıl kazananın Arabistan'da Tanrı aşkına hasret kutsanmış ruhların olacağını ifade etmekteydi.⁷²⁵

5.1.2. Afrika'da Görevli Misyonerlerin Tavsiyeleri

Misyoner Watson 1911 Leknev Konferansı'nda, Müslüman veya Hıristiyan bir yönetimin idaresi altında bulunmayan Afrika ülkelerinde görev yapacak misyonerlere şu tavsiyelerde bulunmuştu;

1. Misyonerlerin öncelikli hedefi, İslam tehdidi altındaki putperest kabilelerin Müslümanlıktan önce Hıristiyanlıkla tanışması olmalıydı. Bu insanların hemen Hıristiyan olması beklenmemeliydi, ancak en azından edindikleri bilgiler sayesinde İslam'a kolaylıkla teslim olmazlardı. Örneğin John Wright adındaki misyoner şunları söylemişti:

⁷²⁴ Young, “Political Changes in Arabia”, s. 125.

⁷²⁵ Young, “Political Changes in Arabia”, s. 127.

“Hausa soyuna ait Müslümanlar Kamerun kabilesine ait topraklara ulaşmışlardır. Şu açıktır ki; Batı Afrika yakın gelecekte dini inançlar arası çatışmaların merkezi olacaktır. Yeni demir yolu hatlarıyla birlikte insanların birbiriyle olan temasları artmıştır. Ancak bizim korkumuz yok. Verdiğimiz eğitimler sayesinde İslam’a karşı bir koruma kalkanı oluşturduğumuza inanıyorum.”⁷²⁶

2. Hıristiyan bir misyonerin, Afrika’da herhangi bir pagan kabilenin yaşadığı yerde bulunup onlara ahlaki dersler vermesinin yanında, etkisini güçlendirmek için kabile reisini veya ailesinden genç bir erkeği yanına çekmesi önemliydi. Çünkü örneğin Angola’daki W.H. Sanders’in de belirttiği gibi, Hıristiyanlığa yaklaşmış bir kabile şefi misyonerin işini önemli ölçüde kolaylaştırırken; tam tersi bir durumda da bütün emekleri boşa çıkartabilmekteydi. Bir başka örneğe Güney Nijerya’da bulunan A.W. Wilkie’den gelmişti. O, görev yaptığı bölgede bir kabile reisini etkilemeyi başarmış ve o reisin çiftliğinde bir okul açılmıştı. Bu okulda sabah ve akşam duaları yapıldığı gibi Sebte gününde de olağan ibadetler yapılmaktaydı. Bir adamı ikna ederek aslında bir topluluk kazanılmıştı.⁷²⁷

3. İslam’ın ilerleyişini durdurmak için her türlü meşru yol zorlanarak batılı hükümet temsilcileriyle misyonerler arasındaki iş birliği artırılmıyordu. Buna göre misyonerlere konulmuş olan her türlü kısıtlayıcı tedbir kaldırılmıyordu. Böylece, istemeden de olsa İslam’ın lehine gelişmiş olan mevcut politika düzeltilebilecekti. Örneğin Afrika seyahatinden dönen Dr. Karl Kumm şöyle yazmıştı;

“İngiliz Mısır Hükümeti farkına varmadan İslam’ın ilerleyişine destek olmaktadır. Sudanlıların oluşturduğu askeri taburun önemli bir kısmı putperest kabilelerden gelenlerdir. Askere alınır alınmaz sünnet ettirilen bu kişiler bir Müslüman eğitmenin gözetimi altına girer. Cuma günü dinlenip, Pazar günleri çalışırlar. Müslüman bir molla tarafından dini eğitim verilir. Müslümanlığa özgü bayramlar kutlanır. Bu askerler köyelerine döndüklerinde, bütün bu öğrendiklerini etrafındakilere anlatırlar ve böylece din yayılmış olur.”

Misyoner Watson’a göre, tüm batılı idarecilerin Müslümanlara yönelik tutumları aynı yönde değildi. Onun ilettiği üzere, Mısır Sudan’ına bağlı Sobat bölgesinden misyoner E.

⁷²⁶ Watson, “Islam Under Pagan Rule”, s. 190-191.

⁷²⁷ Watson, “Islam Under Pagan Rule”, s. 191-192.

McCreery şunları söylemişti; “Şu ana kadar Nil’in üst kısmında görevli vali, Arap tüccarları bölgeye sokmamak için mücadele vermektedir.” Dr. Karl Kumm ise şu ifadelerde bulunmuştu;

“Doğu Sudan kumandanı Sör Reginald Wingate, Müslümanlardan önce Sudan’daki putperest kabileler arasında Hıristiyan misyonerlerin gitmesini desteklediğini bizzat bana söyledi. Dinsiz kabilelerin Hıristiyanlığa geçmesi gerektiğine inanıyordu. Ama ona göre, İslam’ın ilerleyiş hızına bakıldığında tüm Bahr El Ghazal bölgesinin Müslüman olması çok uzun sürmeyecektir.”⁷²⁸

4. Edinburg Konferansı 1 No’lu komisyonda, en kritik misyon bölgeleri sıralanırken Afrika misyonu Çin’den sonra ikinci sırayı almıştı. Komisyon raporundaki şu ifadeler dikkat çekiciydi;

“Afrika misyonunun önemi, İslam’ın bu topraklardaki hızlı ve ısrarcı ilerlemesinden kaynaklanır. Kuzey ve doğu istikametinden güneye ve batıya doğru bir İslami ilerleme söz konusudur. Putperest kabilelere yaklaşırken İslam, belirli bir sosyal saygınlık, büyük bir cemaatin üyesi olarak daha asil bir inanca sahip olma ve yabancı yöneticilerin yanında daha kıymetli olma gibi olanaklar sunar. Ayrıca din değiştirme prosedürü oldukça kolay olduğundan yerli kabilelerin bunu anlaması kolay olur.”⁷²⁹

1911 Leknev Konferansı katılımcılarından, Afrika topraklarında çalışmalarda bulunmuş bir diğer misyoner Carl Meinhoff ise, Müslümanların gerçek bir ruhsal tazelenmeye, ahlaki gelişime ihtiyaç duyduğuna inanıyordu ve tüm bunların ötesinde Müslüman kadınların kaderlerinin değiştirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Ona göre, misyonerlerin yaklaşımı dostça ve sevgi dolu olmalıydı. Eğer sevgi dolu bir hizmet sunulursa, Müslümanlarla irtibata geçmekten çekinmeye gerek yoktu. Bunun yanında misyonerlerin, İslam tarihi ve Kur’an ile ilgili derin bilgilere sahip olmaları gerektiğine inanan Meinhoff, ancak bu şekilde misyonerlerin kendilerine güvenlerinin gelebileceğini ve çalışmalarında başarıya ulaşabileceklerini söylüyordu.⁷³⁰

⁷²⁸ Watson, “Islam Under Pagan Rule”, s. 192-193.

⁷²⁹ Watson, “Islam Under Pagan Rule”, s. 193-194.

⁷³⁰ Meinhoff, “The Moslem Advance in Africa”, s. 81.

Misyoner Meinhoff, misyonerlerin sadece Pagan kavimlere yönelik çalışmalarla kendilerini sınırlandırmamaları gerektiğini düşünüyordu. Ona göre, Müslümanlığın etkisinde kalanlara yönelik yapılan çalışmaların genelde başarısız sonuçlanması, onların gerektiği gibi tanınmamasındandı. Müslümanlara yönelik özel bir hazırlık yapılmadığı müddetçe, onlara tesir etmek neredeyse imkansızdı. En başarılı misyonerlik çalışmaları tıbbi alanda yapılanlardı. Müslümanlar Avrupalı doktorların üstünlüğünü ister istemez kabul etmek durumundaydılar. Meinhoff'un ifadeleriyle, ancak bu fırsat değerlendirilerek önyargılar kırılabilir ve Müslümanların güveni elde edilebilirdi.⁷³¹

Yine Meinhoff'a göre, okullar misyonun bir diğer iftihar kaynağıydı. Müslümanlar, artık Avrupalı öğretmenlerin daha bilgili ve daha üstün olduğunu anlamaya başlamıştı. Demiryolu taşımacılığındaki gelişmeler, buharlı gemiler ve telgrafın yaygın kullanımı Avrupalılara olan ilgiyi ve saygıyı artırmaktaydı. Batıdan gelen öğretmenlerin de aynı oranda kabul görmesi kaçınılmazdı. Müslümanlar farkındaydı ki; Hıristiyanların bilimde elde ettikleri ilerlemeleri öğrenebilmenin en önemli şartı onların dillerini öğrenmekten geçmekteydi. Böylelikle farklı bir dünyaya adım atabilirlerdi. Avrupa'ya ait bilim ve edebiyat eserlerini Müslümanların kalbine dokunacak bir şekilde ileten öğretmenler, arzu edilen başarılarla elde etmede ön sıralarda olabilirlerdi. Meinhoff'un belirttiği üzere, bir misyoner, hiçbir Müslüman'ı vaftiz edememiş olabilir. Fakat, eğer onlardan birinin İncil'e karşı kalbindeki buzları eritebilmişse ve onunla dostluk ilişkisi kurabilmişse bir başarı elde etmiş sayılırdı.⁷³²

Misyoner Meinhoff Afrika'da Hıristiyanlığın başarı şansının, pek çok insanın düşündüğü gibi çok da düşük olmadığını belirtiyordu. Ona göre, İslam'ın ekonomik anlamdaki dezavantajları ve çokeşliliği kabul etmesi, onun daha fazla ilerleme kaydetmesindeki engellerdi. Bu konularda Hıristiyanlık onun görüşüne göre daha ön plana çıkmaktaydı. Güney Afrika'daki Hıristiyanlar, Amerika'daki siyahi kiliselerle bağlantıya geçmekteydiler. Bu iletişim sayesinde çeşitli ilerlemeler kaydedilebilecekti. Sayısı gündün güne artan Afro-Avrupalı melezler de Avrupa kültürünü bölge halkına aşılamağa kullanılabilirdi. Afrikalı Arapların kullandıkları metotlar taklit edilebilirdi. Afrika'da yaygın olarak kullanılan Swahili ve Hausa dillerinde çok sayıda Arapça unsur

⁷³¹ Meinhoff, "The Moslem Advance in Africa", s. 82.

⁷³² Meinhoff, "The Moslem Advance in Africa", s. 83.

bulunmaktaydı. Bu durum İslam'ın yayılmasında da etkili olmuştu. Aynı şekilde, Avrupa dillerindeki ifadelerin bu dillere kazandırılması, misyonerlerin başarı şansını artıracaktı. Bu tür bir yaklaşımla hazırlanacak gazete ve dergilerin bölge ülkelerine dağıtılmasıyla, dil açısından yaşanan dezavantajların aşılması sağlanabilirdi.⁷³³

5.1.3. Uzak Doğu ve Çin'de Görevli Misyonerlerin Tavsiyeleri

Buhara ve Doğu Türkistan, Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdi. Özellikle Misyoner Larsen'e göre, Buhara İslam'ın manevi kalelerinden biri olarak bilinirdi. Çünkü be şehir sınırları içinde pek çok meşhur İslami okul bulunurdu. Diğer Müslüman kentlerine kıyasla, oldukça yüksek bir okuma- yazma oranına sahip olan bu şehir, tüm dünya Müslümanları için eğitim anlamında bir cazibe merkezi olmuştu. Yine de misyonerler bir şekilde bu bölge Müslümanlarından bazılarını Hıristiyanlığa döndürebilmişti. Bu tür çalışmalarda bulunan kişilerden en önemlileri, 1894 yılında Doğu Türkistan'a gönderilmiş Högberg ve Türkiye'den gelen Müslüman dönmesi Johannes Avateranian'dı.⁷³⁴

İsveç Protestan misyonu temsilcisi E. John Larsen 20. yüzyılın başında Buhara ve Doğu Türkistan'da bulunmuş ve bölgede yaşayan Müslümanlara yönelik faaliyet gösterecek misyonerlere yönelik şu tavsiyelerde bulunmuştu;

"Bugün, İsveç Misyonunun Doğu Türkistan'ın Kaşgar ve Yarkent şehirlerinde 7 misyoneri bulunur. Bunlardan bir tanesi doktordur ve bütün zamanını tıbbi çalışmalara adar. Bu yıl İsveç'ten yeni bir misyoner gönderilecek ve sanırım Tibet sınırındaki Hotan yeni bir istasyon olarak açılacak. Özellikle Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Müslümanlar son derece cahildirler ve kendi inançlarına körü körüne bağlıdırlar. Şu ana kadar ancak çok küçük bir kısmı Hristiyanlığa döndürülüp vaftiz edilebilmiştir. Müslüman misyonu genel manada umut verici

⁷³³ Meinhoff, "The Moslem Advance in Africa", s. 85-86. Meinhoff'un öne sürdüğü görüşlerin desteklendiği diğer kaynaklar şunlardır: "Zwingt uns die Heidenmission Muhammedanermision zu treiben?" Verlag der deutschen Orientmission, 1906. Gross Lichterfelde, "Die Bedeutung der Muhammedanermision für die Heidenmission." Verlag der deutschen Orientmission, 1906. Gross Lichterfelde, "Mission und Islam in Ostafrika", Ev. Missionsmagazin, Basel, 1907. "Wege zum Herzen des Muhammedaners." Sudan Pioniermission-Wiesbaden, Emserstr. 12, 1909. "Die Mohammedanische Gefahr in Afrika und die Einheitssprache.", Ev. Missionsmagazin, Basel, 1909. "Warum darf die Christliche Mission vor dem Islam nicht Halt machen?" , Verhandlungen der kontinentalen Missionskonferenz, Bremen, 1909.

⁷³⁴ Larsen, "Islam in Bokhara and Chinese Turkestan", s. 244.

olmakla birlikte, Çin nüfusu üzerine yapılacak çalışmalar daha bereketli sonuçlar doğurabilir. Son derece ihmal edilmiş ve uzun yıllardır izole yaşamış Orta Asya ve Batı Çin sakinleri, acilen ilgilenilmesi gerekli olan topluluklardır.”⁷³⁵

Hollanda hükümetinin yönetimi altında bulunan Sumatra’da Rhenish Misyoner Cemiyetine bağlı görev yapan misyoner N. Adriani ise, bölgede çalışmalarda bulunacak misyoner örgütlere şu tavsiyelerde bulunmuştu;

“Müslümanlara yönelik yapılacak evanjelik faaliyetler için özel yetiştirilmiş misyonerlere ihtiyaç duyulmaktadır. Yaşanılan dönemde Müslümanların genel durumunu iyi tahlil etmiş; İslam ile ilgili her türlü teorik ve pratik bilgiye sahip donanımlı çalışanların başarıya ulaşma şansları daha yüksektir. Ayrıca, bu kişilerin putperestlik ile ilgili esasları da bilmesi gerekir ki, Müslümanlığı seçenlerin neden böyle bir tercihte bulunduğunu daha iyi anlayabilsin. Tüm bunların üstünde, asıl prensibin İslam’dan korkmamak olması gereklidir. Putperestlere yönelik çalışmaların yoğunluğunu azaltıp sadece Müslümanlara yönelik çalışmak tabii ki akıllıca değildir. Ancak, putperest bir bölgede çalışan Hristiyan misyonerlerin yapması gereken şey, Müslümanları mümkün olduğunca çalışma yapılan topraklardan uzak tutmaktır. Bu yüzden onları daha bölgeye giriş yapmadan karşılamak akıllıca bir yöntem olabilir. Böylece, çalışılan alanda daha bereketli sonuçlar alınabilir.”⁷³⁶

1905 yılı itibari ile yaklaşık 30 milyon Müslümanın yaşadığı geniş Çin topraklarında görev yapacak olan misyonerlere yönelik olarak, bölgede görev yapmış misyoner Walshe, 1906 Kahire Konferansı’nda yaptığı konuşmada şu tavsiyelerde bulunmuştu;

“Misyonerler için, temel olarak benzer bir Tektanrıcılık inancına sahip Müslümanlara yaklaşmak diğer ülkelere göre Çin’de daha kolaydır. Ancak yine de diğer her yerde olduğu gibi Tanrı’nın Oğlu akidesinin anlaşılmasını sağlamak aşılması zor bir engeldir. Çünkü bu anlayış sanki Tanrı’nın birliğini reddediyormuşuz gibi bir algı oluşturur. Bu nedenle dinlerinden döndürebildiğimiz çok az Müslüman vardır. Hiç olumlu sinyal yoktur da diyemeyiz. Hristiyanlığın gerçekleri anlaşılmaya başlandıkça ruhların da onu kabul etmeye daha hazır olacağı muhakkaktır. Dr. Arthur Smith bu durumla ilgili şunları söylemiştir:

⁷³⁵ Larsen, “Islam in Bokhara and Chinese Turkestan”, s. 243.

⁷³⁶ Adriani, “Moslem Advance in Malaysia”, s. 231-232.

“Mollalardan biri şehrindeki misyon istasyonunu işaret ederek dedi ki; bu İsa'nın dini buraya gelmeden Müslümanlar bir kavanozun içindeki berrak su gibiydiler. Daha sonra bu su, onlar tarafından öylesine karıştırıldı ki şimdi bulanıklığı hiç geçmiyor.”⁷³⁷

Bu sözlerle Walshe Müslümanlığın, Çin dinlerine göre daha iyi bir duruş sergilediğini, ancak Hristiyanlığa karşı tutunamadığını ifade eder.

Çin'deki Müslümanlara yönelik Hristiyan Misyonerliği çalışmaları ile ilgili olarak söylenebilecek pek fazla şey yoktur. Herhangi bir organize çaba mevcut değildir.⁷³⁸ Ayrıca Protestan misyonerlerin de sistemli bir girişimi bulunmamaktadır. Bu gözükene sebeplerden dolayı, misyonerlik çalışmaları için rehber olacak fazla kaynak bulunmaz. Misyonerlerin özel yetişmiş ve yetenekli olmaları şarttır. Müslümanlara yönelik özel bir literatür hazırlanmalıdır. Eğer bu şekilde bir yaklaşım olmaz ise, Müslümanların İncil'e yönelik düşünceleri değişmeyecek ve onlarla sağlıklı bir iletişim kurulamayacaktır.⁷³⁹

Misyonerlerin 20. yüzyılın başındaki en önemli hedeflerinin başında muazzam nüfusu ile Çin geliyordu. Bu uzak topraklara erişen misyonerler, yaşadıkları deneyimler ışığında kendilerinden sonrakilere çeşitli tavsiyelerde bulunmuşlardı. 1911 Leknev Konferansı'nda Çin'deki Müslümanlara yönelik faaliyetlerle ilgili bilgileri paylaşan misyoner Rhodes'e göre, Çin'de misyoner hedefler doğrultusunda acilen yapılması önerilen çalışmaların başında, tıbbi misyonun güçlendirilmesi geliyordu. Buna rağmen onun ilettiği üzere Kuei-cheo ve Sin-Kiang gibi eyaletlerde doktor bir misyonerle karşılaşmak imkansızken, İngiltere'nin iki katı büyüklükteki bazı eyaletlerde sadece bir veya iki tanesine rastlanabilmekteydi. Rhodes, Acilen Müslümanların yoğun olduğu

⁷³⁷ Walshe, “Islam in China”, s. 263.

⁷³⁸ Çin'deki Hristiyan misyonunun o tarihlerde çok etkin bir çalışma içinde olmadığına dair ifadeler F.H. Rhodes'in 1911 yılındaki misyoner konferansındaki konuşmasında da rastlanır. Rhodes özetle şunları söylemektedir; “Çin'deki Müslümanlara yönelik, halen daha başlatılmış organize bir çalışma yoktur. Bazı misyonerler, putperestler arasında zorlu çalışmalarını sürdürürken Müslümanlara yönelik de İncil tanıtımı yapabilmişlerdir. Böylece Müslümanların kafasındaki ön yargılardan bazılarını yıkmayı başarabilmişlerdir. Birkaç Müslüman da Hristiyanlığa döndürülebilmiştir. Ancak hiçbir Çinli molla Hristiyan olduğu duyulmamıştır. Hristiyanlar her ne kadar Çin'deki Müslümanları görmezden gelse de Hindistan, Arabistan ve Türkiye'deki Müslümanlar onlara sahip çıkmış ve Çin'deki camilere düzenli ziyaretlerde bulunmayı sürdürmüşlerdir. Örneğin Türkiye'den bir molla Çin'de dört yıl kalmış ve en azından yedi eyaleti ziyaret etmiştir. Çinli Mollalarla Arapça konuşarak anlaşmıştır. Ondandı sonra da Kahire Üniversitesinden mezun kültürlü bir molla 2 yıl Pekin'de kalarak bölgedeki 36 camiye ziyaret etmiş ve Arapça eğitimlerinde bulunmuştur.” (Rhodes, “Islam in China”, s. 240-241.)

⁷³⁹ Walshe, “Islam in China”, s. 264.

bölgelerde ve eyalet başkentlerinde hastanelerin kurulması gerektiğini veya var olanların da güçlendirilmesini talep etmişti. Diğer İslam ülkelerinde tecrübe kazanmış misyoner doktorların, nüfus yoğunluğu düşünülerek bu bölgelere aktarılması gerektiğini söylüyordu.⁷⁴⁰

Bir misyoner cemiyet için Müslüman kadınlara yaklaşmak için kadın misyoner kullanmaktan daha iyi bir yol düşünülemezdi. Misyoner Rhodes, bazı kapıların kapalı gibi gözükebileceğini ancak bu durumun geçici olduğunu söylüyor; bu kapıların açılması için sebatla çalışmaların sürdürülmesi gerektiğini ifade ediyordu. Onun ilettiği üzere, Çin’de yerleşik olan misyonerler genel olarak büyük eyalet merkezlerinde çalışmayı tercih ediyordu. Nüfus yoğunluğu düşünülduğünde tabii ki bu mantıklı bir hareketti. Ancak Rhodes’in önerisi, misyonerlerin küçük yerleşim alanlarını gezmeleri yönüneydi. Çünkü ona göre bu yolla misyonerler daha bereketli sonuçlara ulaşabileceklerdi.⁷⁴¹

Rhodes’in bir diğer tavsiyesi, Çin’de görev yapacak misyonerlerin mutlak surette Arapça bilmesi gerektiğiydi. En az 10 Milyon müslümanın yaşadığı bu topraklarda here sınıftan insana hitap edebilmek bir misyon için vazgeçilmez bir gereklilikti. Ona göre en azından, Arapça yazıp konuşabilen emekli misyonerlerden birkaçı kısa süreli de olsa bu topraklarda bulunsa ve mollalara hitap etse büyük bir iş başarılmış olacaktı. İki haftalık bir tren yolculuğu ile Sibiryaya üzerinden gelecek bu kişilerin, İncil tanıtımı yaparak bir iki ay gibi bir süre kalmaları bile yeterli olacaktı. Rhodes’in aktardığına göre, zaman zaman Arapça bilen genç Kur’an öğrencileri misyonerlerle dini sohbetler yapmak istemekteydiler. Fakat Arapça bilmeyen misyonerler, gerekli cevapları vermekte yetersiz kaldığından, bu gençler Hıristiyanlıkla ilgili öğrendikleri bilgilerden yeterince tatmin olamamaktaydı.⁷⁴²

Yine Rhodes’in aktardığı kadarıyla, Hindistan, Arabistan ve Türkiye’den İslam’ı irşat etmek için Çin’e gelen din adamları, bölgedeki Müslümanların gücüne güç katmıştı. Dışarıdan gelenlere ve onların sözlerine ve yaşayışlarına karşı özel bir ilgi söz konusuydu. Bu durumdan yararlanmak adına, özellikle Hindistan’da yaşayan Hıristiyanlığa geçmiş eski Müslüman mollaların, Çin’e getirtilip buradakilerle iletişime geçirilmesi misyonerler

⁷⁴⁰ Rhodes, “Islam in China”, s.244-245.

⁷⁴¹ Rhodes, “Islam in China”, s.245-246.

⁷⁴² Rhodes, “Islam in China”, s.246-247.

için yeni kapılar açılmasını sağlayabilecekti. Rhodes'e göre, Müslümanlara yönelik yapılacak evanjelik faaliyetlerde her zaman için Çince ve Arapça hazırlanmış kutsal kitap risaleleri büyük önem arz etmekteydi. Müslümanların, Hıristiyanlıkla ilgili yanlış bildikleri hususları düzeltmek adına basılan risaleler ve broşürlerin dağıtımına başlanmıştı. Bu yolla, "Günahın doğası", "Kefaret", "Mesih'in İlahi Evlatlığı" ve diğer önemli doktrinleri Müslümanların doğru anlamasının sağlanması amaçlanmaktaydı. Hıristiyanlık fikirlerini güçlendirecek ve insanları İslam'dan uzaklaştıracak bazı ayet yorumlarının Çince ve Arapça basılarak dağıtılması da tıpkı Hindistan'da olduğu gibi iyi sonuçlar verebilecekti. Hindistan'da bu türden metinler İngilizce ve Arapça hazırlanmıştı. Ayrıca, İslam Peygamberinin hayatını detaya inmeden, modern ve farklı bir yorumla anlatan bir risalenin hazırlanması da misyoner hedeflere ulaşmada etkili olabilecekti. Rhodes, mollalara hitap edebilmek için Arapçası çok iyi olan ve dini kitaplara hakim misyonerlere ihtiyaç olduğunu haber veriyordu.1911 yılında, Çin'de bu niteliklere sahip bir tek çalışana bile rastlanmazdı. Ona göre bir çözüm, bazı misyonerler Mısır'da Müslümanlar arasında bir sene çalışıp daha sonra Çin'de görevlendirilmesiydi. Eğer Çin'de Müslümanlara yönelik faaliyetlerde bulunan cemiyetlerin sayısı arttırılmazsa veya aynı hedef doğrultusunda birlikte hareket edilmezse misyonerlerin ellerini kuvvetlendirmeleri söz konusu dahi olamayacaktı.⁷⁴³

5.1.4. Misyoner Robert E. Speer'in Tavsiyeleri

Princeton mezunu son derece donanımlı bir misyoner lider olan Robert E. Speer, 1870'li yılların başında Amerikan Board'dan ayrılan "*Presbyterian Board of Foreign Missions*" adlı misyoner teşkilatının uzun yıllar sekreterliğini yapmıştı. Speer 1906 Kahire konferansı'nda yaptığı konuşmada misyonerlere çeşitli tavsiyelerde bulunmuştu. İlk olarak Amerikan topraklarında yaşayan Protestan halkın, Müslümanlara yönelik yapılan evanjelik çalışmalara son derece kayıtsız kaldığından yakınlık sözlere başlamıştı. Müslümanlara yönelik çalışmaların lideri Raymond Lull'un adının bile çoğu insana yabancı olduğunu, insanların büyük bir çoğunluğunun Kur'an'ı ve içerdiği mesajları bilmediğini söylemişti. Bu genel cehaletten dolayı halk arasında, Müslümanlığın Hıristiyanlıktan sonra ikinci en iyi din olduğu ve Müslümanların asla dinlerinden döndürülemeyeceği gibi bir anlayışın hâkim olduğunu ifade etmişti. Bu tür

⁷⁴³ Rhodes, "Islam in China", s.247-248.

bir algının yerleşmesinde ise, misyon bölgelerinde görev yapan çalışanların, kendi bölgeleriyle ilgili yeterli bilgiyi aktaramamalarının etkili olduğuna dikkat çekmişti.⁷⁴⁴

Deneyimli misyonere göre Hıristiyanlar arasındaki Müslüman misyonuna yönelik cehaletin nedenleri şunlardı;

1. Müslümanlar arasında çalışan misyonerlerin Hıristiyan ülkelerde çalışanlara koyduğu yasaklar birinci nedendi. Misyonerler pek çoğu yaptıkları çalışmalarla ilgili ketum davranırken; diğerleri de cemaatlerine veya arkadaşlarına yazdıkları mektuplardaki bilgilerin sır olmasını ve basılmamasını talep ediyordu. Hindistan'daki misyonerler istedikleri gibi yazıp yayınlatabiliyorlardı. Ancak Müslüman yönetimi altındaki topraklarda yaşayan misyonerlerin son derece ağzı sıkı olmalıydı; çünkü eğer görevleri öğrenilirse buldukları yerden gönderilmeleri içten bile değildi. Yapılan işlerden haberdar olmadan, anavatandaki Hristiyanların bu konuyla ilgili canlılık göstermesi zaten beklenemezdi. 1906'da Çin ve Japonya'daki misyonerlik çalışmalarına samimi bir ilgi gösterilmekteydi. Çünkü insanlara bu topraklar tanıtılmış ve neler yapıldığı anlatılmıştı. Tüm gazeteler oradaki misyonerlerin girişimlerini anlatan haberlerle doluydu. Yurda dönen misyonerler ciddi ve hiçbir şey saklamadan teşebbüslerini anlatırlar ve Hıristiyanları da göreve çağırırlardı. Fakat, böyle bir propaganda her nedense Müslümanlara yönelik çalışmalar için yapılmazdı. Çin'deki ve Japonya'daki misyoner sayısının Müslüman ülkelerdekinden fazla olduğu doğrudur. Ancak şu da unutulmamalıydı ki; eskiden bu ülkelerde de şu an Müslümanlar arasında olduğu gibi az sayıda misyoner vardı. Daha sonraki aktif propaganda çalışmaları olmasaydı, ülkedeki Hristiyan cemaat harekete geçirilmeseydi, sayılarının çoğalmasında beklenemezdi.⁷⁴⁵

2. Müslüman yöneticilerin başta olmadığı topraklarda bile misyonerler, Müslümanlara yönelik çalışmalara çok az vakit ve güç harcamaktaydılar. Mısır, Suriye, Türkiye, İran gibi ülkelerde, misyonerlerin ana çalışma alanı Kıptiler, Maruniler, Rumlar, Ermeniler, Nasturiler ve Yahudilerdi. Okullar bir kenara konursa, (Türkiye'deki okullarda okuyan Müslüman öğrencilerin sayısı da hayli azdır) neredeyse dişe dokunur hiçbir çalışma yapılmamıştı. Tıbbi misyon sayesinde açılmayan kapı yokken, Müslümanları

⁷⁴⁴ Robert E. Speer, "How to Arouse the Church at Home to the Needs of Islam", *The Mohammedan World of To-Day*, New York, 1906, s. 267.

⁷⁴⁵ Speer, "How to Arouse the Church at Home to the Needs of Islam", s. 268-269.

Hristiyanlaştırmak için yıllardan beri sistematik, agresif, tatmin edici bir girişim söz konusu olamamıştı. Çok rahat bir çalışma ortamının olduğu Hindistan'da bile, Müslümanlar üzerine çalışan misyoner sayısı çok azdı. Türkiye'deki Müslüman sayısının üç katının yaşadığı Kuzey Hindistan'da bile, özel donanımlı veya özel bir donanıma sahip olmaya çalışan küçük bir misyoner grubu bulunurdu. Hindistan'ın diğer bölgelerinde, Müslümanlara yönelik misyonerlik çalışmalarının adı dahi geçmezdi. Dr. Jones, cemaatçe büyük beğeni kazanan kitabına *Hindistan'ın Problemi – Krishna or Christ* adını vermiş olmasına rağmen bu topraklarda yaşayan önemli unsurlardan Müslümanlara ilişkin iki sayfalık bir yazıya dahi yer vermemişti. Hindistan'daki toplam nüfusun beşte birini oluşturan Müslümanlardan sadece indeks kısmında iki yerde bahsediliyordu. Hristiyan cemaatin bu konuya kayıtsız olduğu gerçektir; ancak misyonerlerin İslam'a gösterdikleri ilginin seviyesi, Hristiyan cemaate, bu işin acil ve elverişli olduğunu göstermek için yeterli olmamıştı.⁷⁴⁶

3. Doğu Hristiyan Kiliseleri, batıdaki Hristiyanlar tarafından pek az tanınmaktaydı. Batılıların bir kısmına göre, Müslümanlarla ilgilenmesi gereken bu doğu kiliseleriydi. Fakat, bu görüş de problemle alakalı ilgisizliği göstermekteydi. Doğu kiliseleriyle ilgili ilk misyonerlik girişimlerinde, bu kiliselerin Müslümanlara yönelik evanjelist çalışmaları yapmaları arzulanmıştı. Dr. Perkins ve Dr. Grant Nasturilere yönelik olarak gönderilmiş, “Tanrı'nın lütfu ile, Asya'nın ruhani uyanışı için etkin bir tesir bırakmayı sağlamak” başlıca hedefleri olmuştu. Smith ve Dwight ise, direkt Müslümanlardan söz eden bir misyonu planlamışlardı. Mr. Smith plana bizzat kendisini de dahil etmişti. “ *Bizzat kendim, onların (Nasturiler'in) arasında çalışan bir misyoner olmayı herkesten çok istiyorum.*” demişti. Hiçbir Avrupalının yanında bulunacağını düşünmemişti. Kara yoluyla İstanbul 11.000 mil, Karadeniz yoluyla Trabzon 5000 mil mesafedeydi ve bu yolculuk da son derece tehlikeliydi. Bu konuyla ilgili şöyle söylemişti; “*Hayatta kalma şansını çok da hesaplamaya gerek yoktur.*” Sonraları, Nasturiler ve Gregoryen Ermeniler'e aşılana evanjelist ruh sayesinde, pek çok ateşli ve etkin ruh Müslümanlar arasında çalışmaktaydı. Eğer Mısır, Türkiye ve İran'da görevli misyonerler, Doğu Kiliselerini Müslümanlara yönelik evanjelistlik çalışmalarında kullanmayı ciddi bir politika haline getirirlerse, belki de o zaman Avrupalı ve Amerikalı Hristiyanlar,

⁷⁴⁶ Speer, “How to Arouse the Church at Home to the Needs of Islam”, s. 270.

Müslümanlara yönelik evanjelistik çalışmalarla, Doğu Kiliselerini arındırma girişimleri arasındaki ilişkinin farkına varacaktı.⁷⁴⁷

4. 1906 yılında Müslümanlarla ilgili basılı misyoner haber bülteninin az olması bir yana, dağıtılabilecek kitap sayısı dahi kısıtlıydı. Misyonerler görev için hazırlanırken kullanacak yeterli kaynak bulmakta bile zorlanırken, sıradan insanların evde okuyabilecekleri Hıristiyanlıkla ilgili eser bulma şansları çok daha azdı. 1902 yılında yazılan iki biyografiye kadar, Raymond Lull ile ilgili İngilizce bir biyografiye ulaşmak mümkün değildi. Lull, Martyn, French, Keith Falconer, Kamil ve Türk misyonundan Goodell ve Hamlin'e ait hayat hikayeleri mevcut olanlardı. Misyonerlerin ihtiyaç duyduğu şey, tıpkı Dr. Kellogg'un Budizm'i anlattığı eseri *The Light of Asia and the Light of the World* (Asyan'ın Işığı ve Dünya'nın Işığı) gibi, açıklayıcı bir şekilde tüm Müslümanlıkla ilgili konuları genel hatlarıyla halka anlatabilecek bir eserdı.⁷⁴⁸

5. Hıristiyan cemaatin ilgisizliğinin bir diğer sebebiyse, İslam'ın gerçek öğretileri ve ahlaki değerleri konusundaki cahillikti. Bazılarına göre Tektarıcı bir din olduğundan, bu dine yönelik bir çalışma yapmaya gerek yoktu. Bir kısım insana göre de Hıristiyanlıktan sonra en iyi ikinci dindi ve Afrikalı ve Araplar için bir din olarak en iyi seçenektir. Bosworth Smith'i⁷⁴⁹ hiç duymamış veya onun fikirleriyle yoğrulmamış bazıları da onunla aynı görüşü paylaşarak, Hz. Muhammed'in büyük ve gerçek bir peygamber olduğunu ve yaydığı dinin Hıristiyanlık kadar mükemmel olmasa da insanların önemli bir kısmına hitap edebilecek kadar iyi bir din olduğunu düşünürdü.⁷⁵⁰

Misyoner Speer lider bir misyoner olarak 1906 yılında Kahire Konferansı'nda yaptığı konuşmanın sonunda, Protestan cemaatin ilgisizliğine sebep olan durumlarla tek tek ilgilenilmesi gerektiğini, özellikle Müslümanlığa yönelik misyonerlik faaliyetlerinin

⁷⁴⁷ Speer, "How to Arouse the Church at Home to the Needs of Islam", s. 271.

⁷⁴⁸ Speer, "How to Arouse the Church at Home to the Needs of Islam", s. 272.

⁷⁴⁹ İngiltere'deki en köklü okullarından *Harrow School* 'da ders veren Bosworth Smith'in 1872 yılında bu okulda ve İngiliz Kraliyet Enstitüsü önünde anlattıklarından derlenen meşhur bir kitabı vardır. *Mohammed and Mohammedanism* adında 1874'te yayınlanan bu kitap pek çok çevrede yankı uyandırmıştır. Çünkü Smith, çağdaşı Hıristiyan din adamlarının aksine, Hz. Muhammed ile ilgili daha ılımlı bir yaklaşımda bulunmuştur. Ayrıca ona göre, Müslümanlar dinlerini değiştirmeden Hıristiyanlıktan çok şey öğrenebilecekleri gibi, Hıristiyanlar da Müslümanlardan bir şeyler öğrenebilirlerdi. Ona göre, Hıristiyan misyonerler, çalışma yöntemlerini değiştirmeli, İslam'ı ve diğer dinleri başka bir açıdan değerlendirmeli ve başarılarını da farklı standartlara göre değerlendirmeliydiler. (Smith, *Mohammed and Mohammedanism*, s. 50.)

⁷⁵⁰ Speer, "How to Arouse the Church at Home to the Needs of Islam", s. 273.

sorunlarını anlatan kitapların, o bölgede görev yapan yetkin misyonerlerce yazılmasının şart olduğunu belirtmişti. Korkusuzca yazılmış, açık sözlü ifadelerin bulunduğu Müslümanlıkla ilgili kitapların ortaya konmasının çok önemli olduğunu söylemişti. Yine bu yetkin misyonere göre, Doğu kiliseleri, evanjelistik çalışmalarla bağlantılı olarak değerlendirilmeli; bu yönde cemaate ve doğu kiliselerine yaklaşılmalıydı. Müslüman halklar için dizayn edilen misyon, mutlaka politikasını belirlerken bireylere ulaşmayı planlamalıydı. Asıl hedef dururken, ikincil hedeflere efor harcanmamalıydı. Böylesi bir yaklaşım Speer'a göre Protestan cemaat içinde karşılık bulacaktı. Eğer Müslümanların Hristiyanlaştırılması çalışmalarının gerekliliği ve kaçınılmazlığı misyonerlerce bizzat hissedilirse, cemaat içinde de aynı heyecan hissedilecekti. Yapılan girişimlerle ilgili başarılar, hayal kırıklıkları ve zorluklar bir şekilde anavatandakilere bildirilmeliydi. Speer, eğer tüm bunlar yapılmazsa ve Müslümanlara yönelik misyonunun gerekliliği anlatılmazsa, Hristiyan cemaatin asla canlanmayacağına ve misyonun sürdürülebilirliğinin de tehlikeye gireceğine inanıyordu.⁷⁵¹

5.1.5. Misyoner Zwemer'in Tavsiyeleri

1911 yılında yapılmış olan ikinci İslam Dünyası konferansının açılış konuşmasını yapan Zwemer, konuşmasının bir bölümünü Speer'in 1906 yılındaki konferanstaki konuşmasına yanıt olacak şekilde hazırlamış ve geçen beş yıl içinde Speer'in yakındığı sıkıntıların pek çoğunun aşıldığını örnekleriyle açıklamıştı.

Müslüman dünyaya olan ilginin artmasında, Türk devriminin, İran milliyetçiliğinin ve Mısır'daki hareketliliğin gazeteler ve dergiler yoluyla duyurulmasının da etkisi vardır diyen Zwemer, Kahire konferansından sonra Hristiyan cemaati Müslümanlar hakkında bilgilendirmekte misyonerlerin daha başarılı olduğunu belirtmişti. Ona göre, Kahire konferansı tutanaklarının üst üste iki kez basılıp dağıtılması, 50,000 nüshası satılmış olan "Müslüman Dünyası" adında bir kitabın *Young People's Missionary Movement* tarafından hazırlanmış olması, bunun yanında Müslümanlarla ilgili Klein, *The Religion of Islam*; Canon Sell, *Religious Orders of Islam*; Dr. Wherry, *Islam and Christianity in India and the Far East*"; Dr. Richter, *History of Protestant Missions in the Near East*; Dr. Jessup, *Fifty- three Years in Syria*; Dr. Washburn, *Fifty Years in*

⁷⁵¹ Speer, "How to Arouse the Church at Home to the Needs of Islam", s. 276-277.

Constantinople; Dr. Wishard, *Twenty Years in Persia*; Mr. Gairdner, *Life of Douglas M. Thornton*; Dr. Barton, *Daybreak in Turkey*; Reces, *Christian Crusaders of The Twentieth Century*; Dr. Kumm, *The Sudan*; Dr. Watson, *In the Valley of the Nile ve Egypt and The Christian Crusade*; Marshall Broomhall, *Islam in China* adlı İngilizce kitapların yazılmış olması bu başarının elde edilmesinde etkili olmuştur. Zwemer'in bildirdiğine göre, üç dilde yayınlanan "İslam Ansiklopedisi", ünlü Fransız dergisi "*Revue Du Monde Musulman*" ve "*Der Islam*" adındaki Alman dergisi de bu alanda etkin çalışmalar yapmaktaydı.⁷⁵²

Müslüman dünyaya olan ilginin artışıyla alakalı örneklerini sürdüren Zwemer, 1906 yılından itibaren ABCFM'in Müslümanlıkla ilgili her yıl bir komite atamaya başladığını ve Müslümanlar arasında misyonerlik yapmak için ihtiyaç duyulan hazırlıklar konusunda bilgi vermek, henüz ayak basılmamış İslam coğrafyalarına olan ilgiyi uyandırabilmek ve Asya ile Afrika'nın belirli bölgelerinde İslam'ın yaşadığı tehlikeleri işaret etmek için bu komisyonun yıllık bir rapor yayınladığını söylemişti.⁷⁵³

Tüm bunların yanında, Hıristiyan Cemiyetler daha geniş çapta üyelerini Müslümanlıkla ilgili bilgilendirmeye başladığını aktaran Zwemer, Kahire konferansından güç alan bazı yerel kiliselerin de çalışmalarını hızlandırdıklarını ifade etmişti. Örneğin, Müslüman aleminde gelişen durumlarla ilgili Beyrut'ta resmi olmayan bir konferanstan şöyle kararların çıktığını haber vermişti;

"1. Suriye ve Filistin'de onlarca yıldır devam eden direkt evanjelik çalışmalarımız bundan böyle çok daha rahat şartlarda gerçekleşebilecektir. Ev ziyaretleri, yüz yüze konuşma, İncil ve diğer Hıristiyanlıkla ilgili kitapların dağıtımı, tıbbi misyon, kız ve erkek okulları aracılığıyla günümüzde rahatlıkla çalışmalarımızı gerçekleştirebiliriz.

2. Bizim evanjelik çalışmalarımızı kolaylaştıran anayasanın getirdiği dini eşitlik ve özgürlük ortamı, özellikle gelişmiş şehirlerde insanlarca daha iyi kavranmış gibi gözükmektedir. Ancak, çok iyi analiz etmemiz gereken, özellikle eğitimli kesim tarafından canlandırılan yeni bir Müslüman uyanışı ile karşı karşıyayız.

⁷⁵² Zwemer, "An Introductory Survey", s. 37-38.

⁷⁵³ Zwemer, "An Introductory Survey", s. 38.

3. Öyle anlaşılıyor ki, Suriye ve Filistin'deki Müslümanlara karşı akıllıca, detaylı ve ciddi bir planlama ile yapılacak bir ilerlemenin zamanı gelmiştir. Bu bölgede çalışan tüm misyoner kuvvetlerinin, bu güçlü adımı atabilmek için aynı şekilde dikkatlerini yoğunlaştırmaları gerekmektedir.”⁷⁵⁴

Zwemer özet olarak, Müslümanlara yönelik misyonerlik çalışmalarına katılan gönüllü sayısındaki artışa vurguda bulunduktan sonra, Amerika'daki yerel cemaatin artık Müslüman misyonunun önemini kavradığını rahatlıkla ifade edebilmekteydi.

“İslam dünyasında gönderilen havari” olarak adlandırılan Zwemer, o günkü İslam dünyasının durumunu ve Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerini 1911 İslam Dünyası Misyoner Toplantısında değerlendirdikten sonra toplantıya katılan misyonerler ve misafirlerin nezdinde tüm Hıristiyan alemine şu şekilde bir hitapta bulunmuştu;

“Bu konuşmayı tüm verilerin ışığında, Müslüman dünyası probleminin ne kadar bütünlük arz ettiğini ne kadar büyük fırsatlar sunduğunu ve ne kadar acil olduğunu vurgulayarak bitirmek istiyorum. Ayrıca misyonerlerimiz gerekli çabayı gösterdiklerinde, kilise cemaatimizin bu konuyla ilgili ne kadar istekli olduğunu görmenizi istiyorum. Hiçbir misyonerlik çalışma alanının, Müslüman dünya kadar büyük olup da onun kadar karanlık, ümitsiz, serkeş ve çaresiz olmadığını düşünüyorum. Leknev Konferansımız, Kahire'den farklı olarak bize çok daha yüksek bir zirveden bakış imkanı sunmaktadır. Bize rakip olan inanca sahip toprakların her birinde yaşanan problemlerin farklı yönleri ortaya çıkmıştır. Mesela, Fas (Şu an dünyadaki en karanlık yerlerden biridir) İslam'ın bozulduğu tipik yerlerden biridir. İran ayrışmanın, dağılmanın merkezi olmuş; Arabistan ise durağanlığın ve cansızlığın sembolü haline gelmiştir. Mısır reform çabalarıyla bilinirken; Çin, İslami açıdan ilgisizliğin ve ihmalin yaşandığı bir yerdir. Cava din değiştirmelerle gündeme gelirken; Hindistan İslam'a yönelik çalışmalarda en fazla fırsatın yakalanabileceği bir yer durumundadır. Son olarak ise, Ekvatorial Afrika barındırdığı tehlikelerle gündemdedir. Tüm bu alanların kendi içinde çekici yanları bulunmaktadır. Şu bir gerçek ki; Müslüman dünyanın asıl ihtiyacı olan şey İsa Mesih'tir. O, kendi başına Fas'a ışık verip İran'daki birliği sağlayabilir; Arabistan'a hayat verip Mısır'ın yeniden küllerinden doğmasını sağlayabilir;

⁷⁵⁴ Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 40.

unutulmuş Çin'e uzanıp Malezya'yı kazanabilir, Hindistan'daki fırsatları değerlendirip Afrika'daki tehlikeleri bertaraf edebilir.”⁷⁵⁵

5.1.6. Misyoner Takle'nin Tavsiyeleri

Hindistan'da görevli Takle'a göre, Müslümanların nasıl ilerleme kaydettiğini anlamadan, bu ilerleyişi durduracak önlemleri bulmanın hiç de kolay olmayacağı aşikardı. Hıristiyanların ise Müslümanlarla aynı taktikleri kullanması ise çok da mümkün gözükmemekteydi. Güç kullanarak zorla Hıristiyan yapmak dinin ruhuna aykırı bir yaklaşımdı. Meredith Townsend *East and Europe* adlı eserinde, eğer müdahaleci bir güç Hindistan'da etkisini hissettirmezse bu ülkenin tamamen Müslümanlaşması içten bile değildir diyordu ve bu gücün ancak Hıristiyanlığın sahip olduğu ruhaniyet olabileceğini ileri sürüyordu. Peki misyoner Takle'a göre bu bölgede görev yapan Hıristiyan misyonerlerin üstüne düşen görevler nelerdi?⁷⁵⁶ Takle, 1911 Leknev Konferansı'nda bu konuda şunları söylemişti;

“1.İlk olarak uzman kadroların genişletilmesi gerekmektedir.1901 nüfus sayımına göre, Hindistan'da 62.458.077 Müslüman yaşamaktadır. Bu nüfusun en az üçte biri Bengal'de yaşamaktadır. Ancak, bu geniş topraklarda görev yapan misyonerler arasında Müslümanlara yönelik çalışmalarda bulunacak özel yetişmiş bir tek misyoner bile bulunmaz. Çeyrek milyon kişiye bir misyoner ya düşer ya da düşmez. Onlar da diğer vazifelerinden veya idari görevlerinden dolayı uzmanlaşmak için yeterli vakti ayıramazlar.

2.Müslümanlara ve Hindulara yönelik yapılan çalışmalardaki oranlamanın iyi yapılması gerekir. Hem Müslümanların hem de Hinduların yaşadığı bir yerde görev yapan misyonerler genelde, işin kolayına kaçarak daha az direnç gösteren Hindulara yönelik çalışmalara yoğunlaşmaktadır. Halbuki, Müslüman ilerleyişini durdurmak için her iki topluma da ulaşabilecek sistematik ve özel bir yaklaşımın belirlenmesi ve takip edilmesi gerekmektedir. Hıristiyan misyonerlerin her türlü hususta ayırım gözetmeden hem Müslümanlara hem de Hindulara yardım elini uzatabilmesi gerekir.”⁷⁵⁷

⁷⁵⁵ Zwemer, “An Introductory Survey”, s. 41- 42.

⁷⁵⁶ Takle, “Moslem Advance in India”, s. 214.

⁷⁵⁷ Takle, “Moslem Advance in India”, s. 215.

1911 yılına gelindiğinde Hindu topluluklarından düşük bir kastın (sınıfın) üyesi olan Namasudras adındaki grup, ekonomik ve sosyal açıdan belirgin bir ilerleme kaydetmişti. Söylentilere bakılırsa, bu topluluk kitlesel olarak Müslümanlığa geçmeyi planlıyordu. Ancak bu bilginin doğru olmadığı sonradan ortaya çıkmıştı. Hıristiyan misyonerlerin bu noktada aktif davranıp bu ve buna benzer gruplarla özel olarak ilgilenmesi gereklidir. Zaman kaybetmeden, Müslümanlardan önce harekete geçilmelidir. Uzman misyonerler Müslümanlarla ilgilenirken, diğerlerinin de putperestleri Hıristiyanlığa yönlendirici faaliyetleri hızlandırması gerekmektedir.

3. Batılı Hıristiyanların bu topraklarda yaşayanlarla tam anlamıyla kaynaşması neredeyse imkansızdır. En başta ırksal bir nefret söz konusudur. Bu topraklardaki batılı insan varlığının hep geçici olduğu varsayılmıştır. Halbuki, Müslüman propagandacılar Asyalıdır. Bu topraklarda yaşayanlarla daha sıkı bir bağ içindedirler. Evlilik yoluyla bağ kurdukları Hindularla, içinde yaşadıkları dili kullanarak anlaşabilmektedirler. Hıristiyan batılılar ise, bu insanlarla iletişim kurabilmek ve onların dillerini anlayabilmek için bile büyük bir çaba göstermek zorundadır.

Acaba Hıristiyan misyonerler içinde yaşadıkları topluma daha çok mu ayak uydurmaya çalışmalıdır? Müslüman irşat elçileri göçebe yaşar. Acaba Hıristiyan misyonerler onlara benzer hareket etseler daha fazla başarı elde edebilirler mi? Martyn Clark, nüfusun yüzde 95'nin köylerde yaşadığına dikkat çekerek, Müslümanlığı kök köy dolaşım yapan Müslüman tüccarların başarılarından bahseder ve onlar gibi hareket etmenin akıllıca olacağını söyler. Şöyle bir ifade ile sözlerini tamamlar; "Bu tüccarlar eski güçlerini kaybetmişlerdir; ancak, getirdikleri dinin etkisi kalıcı olmuştur."⁷⁵⁸ Müslümanların yaşadıkları bölgelerde görev yapacak misyonerler yetiştirmek için, üniversitelerde kapsamlı bir İslami eğitim verilmesi ve bölgede lingua franca (ortak iletişim dili) olan Urduca'nın öğretilmesi yerinde olmaz mı? Bu konuda çeşitli girişimler yapılmış olsa da 1911 yılına kadar ciddi bir gelişme yaşanmamıştır.⁷⁵⁹

4. Müslümanlara nasıl yaklaşılması gerektiği çok hassas bir mevzudur. Hıristiyanlıkla ilgili hususlar ifade edilirken karşı tarafın hislerine ve düşüncelerine son derece önem verilmeli ve ona göre dozaj ayarlanmalıdır. Zaman zaman dini

⁷⁵⁸ Martyn Clark, *Robert Clark of the Panjab*, Fleming H. Revell Co., New York 1907, s. 264.

⁷⁵⁹ Takle, "Moslem Advance in India", s. 216.

tartışmalara girilebilir ancak kavgacı bir tarzdaysa samimi ve sevgi dolu bir yaklaşım daha verimli sonuçlar doğuracaktır.

Hiristiyan misyonerlerin Hindistan'daki toplumlara gerektiği gibi hitap edebilmeleri için, onların anladığı dilde yazılmış kitapları ve diğer yazılı kaynakları üretmesi zorunludur. Müslümanlar uzun yıllardır dini propaganda için bu yolu kullanmaktadır. Müslümanların, Hiristiyanlıkla ilgili yanlış bilgilerini düzeltebilecek nitelikte, sade ve açık anlatımlı kitaplar ve risaleler yayınlanmalıdır. Daha sonraları da temel konularda ikna edilenler için Tanrı öğretilerinin derin manalarına açıklık getiren kitaplar tedarik edilmelidir.⁷⁶⁰

Mutlaka batılı tarzda eğitim teşvik edilmeli ve bu yönde eğitim veren yeni okullar açılmalıdır. İngilizce eğitim alan bir Müslüman'ın inancını sarsmak, bu dili bilmeyeninkini sarsmaktan daha kolaydır.

5.Kur'an, misyonerlerin çalışmalarında bir araç olarak kullanılabilir. Eğer Müslüman ilerleyişi durdurulmak isteniyorsa, Kur'an'ın misyonerlerce daha çok irdelenmesi gereklidir.⁷⁶¹ İslam'ın en büyük silahlarından olan Kur'an'ın, yine etkili bir silah olarak onlara çevrilmesi gereklidir. Özellikle W. Goldsack'ın Bengali dilinde yaptığı Kur'an tercümesi mutlaka okutulmalıdır. Kur'an'ın gerçekte ne öğrettiğini anlayan Müslümanlar ve Hindular arttıkça İslam'ın ilerleyişi kontrol altına alınabilecektir.

6. Ekonomik şartlardan dolayı Müslüman olanların sayısını azaltmak için, Hiristiyan yardım kuruluşlarının sayısı ve etkinliği artırılmalıdır. Dul kalmış Hindu kadınlar veya ihtiyaç içindeki diğerleri için yardım evleri açılmalıdır. 1911 yılına gelindiğinde artık Bengal'de bu tür kişilere Hiristiyan misyonerlerce yardım

⁷⁶⁰ Hindistan'daki misyonerlik çalışmalarından en önemlisi olan edebi ve yazınsal faaliyetler şu şekilde gruplandırılabilir; (1) İncil'in Hindistan'daki en önemli yerel dillere tercüme edilmesi. (2) Hinduizm, Budizm, İslam, Zerdüştlük gibi dinlere ait farklı mezheplerin araştırılması; kast sisteminin etnografik açıdan değerlendirilmesi; Hindistan'daki halkın geleneklerinin ve düşünce yapılarının incelenmesi; Hint dillerinden en önemlilerinin filolojik açıdan araştırmaya tâbi tutulması; o ana kadar kayda geçmemiş, herhangi bir yazılı kaynağı olmayan sayısız Hindu lehçesinin ortaya çıkartılıp belgelendirilmesi. (3) Misyonerlerin faaliyetleri için kullanabilecekleri Hinduizm, İslam, Budizm, Sihizm gibi dinlerle ilgili ihtilafli hususları konu eden yazılı metinlerden oluşmuş geniş kapsamlı, iyi tasarlanmış bir kitap deposunun oluşturulması. (4) Yerel Hiristiyan halk için ilahi kitaplarının, dua kitaplarının, vaizler için özel yazılmış metinlerin ve haftalık ve aylık dergilerin basılması. (5) Misyoner okulları için amaca uygun, her seviyede İngilizce ve diğer dillerde ders kitaplarının ve diğer kaynak kitapların sağlanması. (Richter, *A History of Missions in India*, s. 286-287.)

⁷⁶¹ Takle, "Moslem Advance in India", s. 217.

edileceği iyi bilinen bir husus olmuştur. Pek çoğunun Hıristiyanlığa döndürülmesi bu yolla mümkün olmuştur.

En katı Müslümanların bile kalbini yumuşatan hizmet, her zamanki gibi, tıbbi alanda Hıristiyan doktorlarca sunulandır. Misyonerler en fazla bu misyon sayesinde kendilerini dinletebilmişlerdir.⁷⁶²

7.Müslümanlara Yönelik Misyonerlik faaliyetlerini örgütleyecek özel nitelikte bir cemiyet oluşturulmalıdır. Müslümanlıkla ilgili faaliyetleri her zaman birinci planda tutacak, Müslüman birliğine karşı cephe oluşturabilecek örgütlü bir güce ihtiyaç duyulmaktadır. Müslümanların faaliyetlerine karşı her zaman tetikte olunmalıdır. Çıkarıdıkları dergiler ve gazeteler takip edilmeli; yayınladıkları kitaplar okunmalıdır. Kendi içlerinde yaşadıkları çekişmeler bilinmeli ve bunları kullanmanın yolları araştırılmalıdır.

Bir misyonerce yazılmış, daha önce bahsedilen Kur'an tercümesi ilk yayımlandığında, Müslüman bir molla uzun bir yoldan Kalküta'ya gelmiş ve yayıncıyı, neden böyle bir kitabın basıldığını sorgulamıştır. Hıristiyan misyonerlerin bu örnekteki kişiden daha aktif bir ruha sahip olmaları gereklidir.

Son olarak, misyoner John Takle'in İslam ile ilgili şu ifadeleri hayli dikkat çekicidir;

"Nero Claudius Caesar'a rağmen Hıristiyanlık yaşamış ve zaferler kazanmıştır. Bu ancak, İsa Mesih'deki güçlü iman sayesinde gerçekleşmiştir. Müslümanlık da bir şekilde Nero'nun modern hâlidir. İsa'nın imanına sahip misyonerlerin sayesinde ve dua yoluyla İslam kontrol altına alınacak ve Hıristiyanlık galip gelecektir."⁷⁶³

5.1.7. Misyoner Meyer'in Tavsiyeleri

20. yüzyılın başında Rusya, 2,816,143 mil kare yüz ölçüme sahip, 150 milyon kişinin yaşadığı, yaklaşık 40 farklı ulusun ve 20 farklı dini inancın bir arada var olduğu bir yerdi. Bu geniş topraklarda yaşayan nüfusun içinde, 17 farklı uyruğa sahip 20 milyon Müslüman yaşamaktaydı. Rusya'daki tarih boyunca önemli siyasi, sosyal ve iktisadi değişimlere maruz kalan Müslümanların durumunu 1911 Leknev konferansında dile getiren Jennie Von Meyer'e göre, Rus topraklarında yaşayan Müslümanları aile gibi bir arada tutan şey

⁷⁶² Takle, "Moslem Advance in India", s. 218.

⁷⁶³ Takle, "Moslem Advance in India", s. 219.

hepsinin dilindeki şu sözlerdi; “Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed O’nun elçisidir.” Meyer, bu topraklarda yaşayan Müslümanların genel karakteristik özelliklerinin Afrika, Doğu ve Orta Asya’da yaşayanlarla aynı olduğunu söylemiş; hemen hemen hepsinin gururlu ve fanatik bir kişiliğe sahip olduklarını iddia etmişti.⁷⁶⁴ Kadın misyoner Jennie Von Meyer, Rus topraklarında yaşayan 20 milyon Müslümanı önemseyen ve onlara yönelik evanjelik faaliyetlerde bulunmaya teşebbüs eden çok az sayıda kişi veya misyoner topluluk olduğunu belirtmişti. İslam ve Müslümanlıkla ilgili yeterince bilgi edinmedikçe; Müslümanların yaşayış tarzlarını öğrenmedikçe de girişilen bu zayıf teşebbüslerin bir işe yaramayacağını öne sürmüştü.⁷⁶⁵

Yine Meyer’e göre, Rus toprakları dışında bulunan Protestan örgütlerin yapabileceği en önemli yardım, duanın dışında, basılı dini metinler göndermekti. “Bible Society” bu tip kitapçıkları gönderiyor olsa da geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Müslüman nüfusun önemli bir kısmı için bu yeterli olamamaktaydı. 1911’e gelindiğinde halen daha Rus toprakları yabancı misyonerlere kapalıydı. Fakat, özellikle sınır bölgelerinde yer alan kentlerden başlanarak çeşitli girişimlerde bulunulabilirdi. Örneğin sınırın İran tarafında kalan Meşhed’de hiçbir güvenlik görevlisinin müdahalesi olmadan çeşitli evanjelik faaliyetler gerçekleştirilebilirdi. Burada yaşayan halk çeşitli sebeplerle sürekli olarak sınırı geçip Kafkaslar, Trans Kafkasya ve Orta Asya’ya doğru seyahat etmekteydiler. Bu kişiler kullanılarak misyonerlik çalışmaları yaygınlaştırılabilirdi. Meyer’e göre, özellikle eğitim yoluyla yapılacak çalışmalar büyük önem arz etmekteydi. Ortodoks Kilisesi Misyoner Cemiyeti bu konuda kapıyı aralamıştı. Baptist, Mennonit, Adventist gibi Protestan topluluklardan hangisi bir Müslüman grubuna yakınsa onların gezici öğretmenleri kullanarak okullar açmaları gerekliydi. Bu okullarda batı bilimi anlatılırken, bir yandan da İsa’ya nasıl dua edileceği gösterilmeliydi. Ayrıca Meyer tarafından yapılan gözlemler sonucu, Türkistan’da tıbbi misyon için uygun ortamın oluştuğu da anlaşılmaktaydı. En önemli eksiklik ise, yeterince doktor misyonerin bölgede bulunmamasıydı. Meyer’in ifadeleriyle, örtüleri altında bir ışık için bekleyen Müslüman kadınları unutmamak gerekliydi. Özellikle Orta Asya’da bir parça daha özgür olan kadınlara ulaşmak için çeşitli imkanlar bulunmaktaydı.⁷⁶⁶

⁷⁶⁴ Meyer, “Islam in Russia”, s. 249.

⁷⁶⁵ Meyer, “Islam in Russia”, s. 269-270.

⁷⁶⁶ Meyer, “Islam in Russia”, s. 270-271.

Misyonerlerin 1906 ve 1911 yıllarında gerçekleştirdikleri konferanslardaki konuşmalar karşılaştırıldığında, 5 yıl içinde değişen politik şartlardan dolayı misyonerlerin İslam ülkelerindeki faaliyetlerinden daha verimli sonuçlar bekledikleri anlaşılmaktadır. 1906 yılında Müslümanlardan ve Müslüman liderlerden çekinen misyonerler, 1911'e gelindiğinde çeşitli siyasi değişimlerden dolayı daha özgür davranmaya başlayabilmişlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde çalışmalarda bulunan misyonerler, II. Abdülhamid'in yönetimdeki hakimiyetini kaybetmesi ve meşrutiyetle gelen özgürlük havası içinde daha rahat faaliyet gösterebildiklerini ifade etmişler ve ileriye dönük olarak bu ortamda daha fazla Müslümanın korkusuzca Hıristiyanlığa geçebileceğini düşünmüşlerdir. Ayrıca, 1911'e kadar batı ülkelerinde gelişen teknolojinin ve özellikle İngilizce'nin artan öneminin, misyonerlerin faaliyetlerini güçlendiren hususlar olduğuna inanmışlardır. Ancak, Afrika ülkeleri ve Sumatra dahil Doğu Hint Adaları'nda, yönetimde bulunan batılı idarecilerin yeterince misyona önem vermemeleri dolayısıyla, arzulanan hedeflerin çok gerisinde kaldığı misyonerlerce dile getirilmiştir. İki konferans arasında geçen 5 senede, Misyon teşkilatlarının Müslümanlara yönelik faaliyetlere yeterince önem vermemesi ve İslam diniyle ilgili kendini yetiştirmiş kadroların eksikliği, misyonerler açısından aşılammış sorunları işaret ediyordu. Yine de geleceğe ümitle bakan misyonerler, gelişen ulaşım imkanlarıyla ve Müslüman idarecilerin güç kaybetmesiyle misyonerlerin faaliyetlerinde daha başarılı olacağını düşünmektedirler. Örneğin misyoner Young, Hıristiyan misyonunun başarısından o kadar emindir ki, 1911 yılı itibari ile gelişen yeni şartlar altında yakın zamanda Arabistan'da Hıristiyanlığın, Müslümanlığın önüne geçeceğine inanmıştır.

5.2. 20. Yüzyılın Başında Misyonerlik Çalışmalarından Elde Edilen Sonuçlar

Misyoner güçlerin ilk gerçekleştirdikleri hedeflerden biri Müslümanların arasına yerleşmek olmuştur. Zwemer'e göre 20. asrın başında, Müslüman dünyasındaki stratejik noktalarda ve 100.000 kişiden fazla nüfusa sahip Müslüman şehirlerinde mutlaka en az bir misyonerlik kurumunun merkez istasyonu bulunmaktaydı. Bu bölgelerde basım-yayın yapan matbaalar, hastaneler, okullar ve kolejler kurulmuştu. Kalküta, İstanbul, Bombay, Kahire, Haydarabat, İskenderiye, Tahran, Leknev, Rangoon (Birmanya), Şam, Delhi, Lahor, İzmir, Cawnpore, Agra, Tebriz, Allahabad, Tunus, Bağdat, Fez, Halep ve Beyrut bahsi geçen şehirlerdi. Bu şehirlerde Müslümanlara yönelik yapılan dolaylı veya dolaysız

çalışmalar kanıtlamıştır ki; her türlü çabanın karşılığı bir şekilde alınmaktaydı. Ancak, her bir merkezden yükselen ortak ses, daha çok çalışana olan ihtiyaçtı. Zwemer'in ifadeleriyle, hiçbir bölgede fırsatların tamamının değerlendirildiği iddia edilemezdi.⁷⁶⁷

Zwemer yaptığı konuşmada İncil'in Müslüman dünyada konuşulan bütün dillere tercüme edildiğini söylemişti. Onun iddialarına göre, Kur'an ise sadece toplam Müslüman nüfusun dörtte birini oluşturan Araplara hitap edebilmekteydi. Müslümanlara yönelik çok sayıda kitap, başlıca Müslümanların konuştuğu dillerde olmak üzere misyonerlerce hazırlanıp dağıtılmıştı. Zwemer'in aktardığı kadarıyla, 19. yüzyılın başında herhangi bir Müslüman toprağında Protestan bir misyonere rastlamak neredeyse imkânsızdı. Bu geçmiş dönemde, bir Müslüman için dininden dönmesi onun ölümü demektir. 20. yüzyılın başında ise, çalışma yapılmış her Müslüman toprağında Müslüman dönmesine rastlamak mümkündür. Aşırı tutucu Müslümanların etkisi azalmış ve Hristiyanlaşmış Müslümanların dahi İncil vaazı verebilmesi mümkün bir hâle gelmişti. Kuzey Hindistan'da Müslümanlıktan dönmüş veya dönenlerin çocukları olan yaklaşık 200 Hristiyan papazı, kitap okutucusu ve öğretmen vardı. Pencap bölgesinde, hemen hemen her Hristiyan cemaatinde mutlaka döndürülmüş bir Müslüman bulunmaktaydı. Mısır, Hindistan, Cava, ve Sumatra'da binlerce Müslüman genci Hristiyan eğitimi almaktaydı. Beyrut basını, kuruluşundan itibaren tüm yayınlarını Amerikan İncil Cemiyeti adına yapmaktaydı. 1 Milyondan fazla Arapça İncil içeren cüz baskısı dağıtılmıştı. 10 yıl içinde, İskoç Misyonu Birleşik Özgür Kilisesi'ne bağlı dispanserden faydalananların sayısı yıllık bazda 8.000'den 40.000'a kadar artmıştı. Daha önceleri erişilemez olarak görülen köyler, 20. yüzyılın başından itibaren misyonerleri memnuniyetle karşılamaktaydı. İran'a bağlı Culfa'da, 1902 yılının paskalya bayramında 17 Müslüman dönmesi Efkariya'ya⁷⁶⁸ katılmıştı. Hayata gözlerini yummuş Dr. İmad-ud-din, uzunca bir süre kararlı bir Müslüman ve Hristiyanlık düşmanıydı. Ancak daha sonraları misyonerlik çalışmalarının etkisi ile bu tarz ileri gelen bir Müslüman bile dininden döndürülebilmişti. Hindistan'da bizzat kendisi gibi Hristiyanlığa dönmüş 117 kişinin varlığını haber vermişti. Sumatra ve

⁷⁶⁷ Zwemer, "Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World", s. 293.

⁷⁶⁸ "Efkariya", "Evharistiya", "Komünyon", ya da "Rabbin Sofrası" Hristiyanlıkta İsa'nın çarmıha gerilmeden önceki gece havarileri ile yediği son akşam yemeğinin anıldığı ayindir. (<https://www.britannica.com/topic/Eucharist>, Erişim Tarihi: 26.02.2021)

Cava’da kiliselerde organize olmuş 24.000 Hristiyanlaşmış Müslüman bulunurdu ve yıllık yaklaşık 200 veya 300 Müslüman için vaftiz töreni gerçekleştirilirdi.⁷⁶⁹

Zwemer’e göre, 20. yüzyılın ilk yıllarında Misyoner kuvvetlerin ortak düşüncesi ise şu cümleyle ifade edilebilmekteydi; “*Hiçbir yerde genel görünüş umutsuz değil bilakis ümit vericidir. İsa’nın, 20. yüzyılda Hristiyan cemaatten beklentisi, Müslüman dünyanın tamamıyla Hristiyanlaştırılmasıdır.*”⁷⁷⁰

Kuzey Hindistan’da Müslümanlara yönelik misyonerlik çalışması birçok farklı misyonerlik kurumunca sürdürülmüştür. 1904 yılındaki misyoner raporları ışığında yapılan incelemeler sonucu, Müslüman ismi taşıyan (bunların çoğu Müslüman dönmesi, bir kısmı ise bunların çocuklarıdır) yöneticiler, kitap okutucuları ve öğretmenlerin sayısı aşağıdaki gibidir;

⁷⁶⁹ Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 294.

⁷⁷⁰ Zwemer, “Statistical and Comparative Survey of Islam in Asia with Totals for the Entire World”, s. 295.

Tablo 32: Kuzey Hindistan'daki Misyonerlik Teşkilatlarında Müslüman İsmi Taşıyan Misyon Çalışanı Sayısı (1904)

Misyonerlik Teşkilatı	Müslüman İsmi Taşıyan Misyon Çalışanı Sayısı
Amerikan Presbiteriyen Misyonu, Pencap	33
Amerikan Birleşik Presbiteriyen Misyonu, Pencap	14
Cambridge Misyonu, Delhi (S.P.G)	5
Metodist Piskoposluk Misyonu, Kuzey Hindistan	45
İngiltere Kilisesi (C.M.S.), Birleşik Eyalet	15
İngiliz Vaftiz Misyonu, Kuzey Hindistan	10
C.M.S. Pencap ve Kuzeybatı Sınır Eyaleti	39
İskoçya Kilisesi Misyonu, Kuzey Hindistan	21
İskoçya Birleşik Özgür Kilisesi Misyonu	12
TOPLAM	194

Kaynak: Wherry, "Islam in North India", s. 170.

Misyoner Wherry, bu istatistiklerin yüzde yüz gerçeği yansıttığını iddia etmiyordu. Ancak ona göre, yine de genel bir fikir vermesi açısından önem ihtiva etmekteydi. Gerçekten de bakıldığında, 1900'lerin başında neredeyse tüm Hristiyan misyoner cemiyetleri Müslümanlıktan dönmüş bir üyeye sahipti. Her geçen yıl bu sayı artış göstermekteydi. Wherry'nin aktardığı kadarıyla tüm bölge misyonerlerine göre, eğer Kuzey Hindistan'da yaşayan Hristiyan topluluklar Müslümanlara yönelik vazifelerini

düzgün bir şekilde yapıp, gerçek bir Hristiyan'a yakışır şekilde yaşamlarını sürdürürlerse, Hristiyanlaşan Müslümanların sayısındaki artış çok daha çarpıcı olacaktı.⁷⁷¹

Güney Hindistan'da yer alan Madras'da gerçekleştirilen 1901 yılı nüfus sayımına göre; Müslümanlar toplam nüfusun yüzde dokuzunu veya yaklaşık onda birini oluşturmaktaydı. 1891 sayımı göz önüne alındığında sayılarının arttığı gözükmekteydi. Bu arada Hint Hristiyanlarının sayısı yüzde 19 artmıştı. Ancak misyoner Goldsmith'in tespitlerine göre, Hristiyan misyonunun Müslümanlar üzerindeki tesiri son derece sınırlıydı. Hristiyan kiliselerine katılan Müslüman dönmelerinin sayısı bölgeden bölgeye bir veya ikiyi geçmemekteydi. Kilise Misyoner Cemiyeti, Müslümanlar üzerine yapılan misyonerlik çalışmalarına özel önem vermiş ve Madras ve Haydarabad'ta Müslümanlık üzerine özel misyonerler yetiştirmişti, ancak yalnızca birkaç diğer topluluk aynı çabayı gösterebilmişti. Tamil, Telugu, Kanarese veya Malayam dillerini konuşan Müslümanlara, bu dillerle hitap edebilen birkaç misyonerin çabası yeterli olamamıştı. Çünkü, Goldsmith'in ifadeleriyle, Müslüman misyonu gerçekten özel ve farklı türde ilgi gerektiren bir işti.⁷⁷²

Yine Goldsmith'in aktardığına göre, İngiltere Kilisesi Zenana Misyonu çerçevesinde, çok sayıda Müslüman kadına ve kıza ulaşılabilmiş ve bunlardan bazıları da Hristiyanlığa döndürülebilmişti. İlk olarak din değiştirmeler Panruti'deki "İman Misyonu" dahilinde gerçekleşmişti. Bu kişiler, Bangalor ve Haydarabad'daki küçük cemaat toplantılarında bir araya gelen ve doğuştan Hindu olup Hindustani dilini konuşan birkaç kişiden ibaretti. Hristiyanlığı kabul eden diğer Müslümanlardan bazılarıysa, verdikleri bu kararın "sonuçlarını hesap etmekte" hata ettiklerini düşündüklerinden, vaftiz edildikten sonra bile Müslümanlığa geri dönebilmekteydiler. Goldsmith'in iddialarına göre, Haydarabad'ta, din değiştirmeye ikna etmekte rüşvet veya maddi yardım en etkili yöntemlerdendi. Onun ifadeleriyle, misyonerlerin bu bölgede dikkat etmesi gereken en önemli örgütlerden biri Hristiyanlık karşıtı bir topluluk olan Encümen-i İslam'dı. Bu topluluk üyeleri çeşitli yöntemlerle Hinduizm ve Hristiyanlık inancına bağlı önemli miktarda yetişkini İslam'ı seçmeye ikna edebilmişti. Ancak ona göre, bu cemiyetin 20. yüzyılın başında ciddi sorunlar yaşadığı da bilinmekteydi.⁷⁷³ 1910 yılına gelindiğinde ise Hindistan'daki

⁷⁷¹ Wherry, "Islam in North India", s. 170-171.

⁷⁷² Goldsmith, "Islam in South India", s.181-182.

⁷⁷³ Goldsmith, "Islam in South India", s. 182-183.

misyonun faaliyet alanı daha da genişlemiştir. Buna bir örnek olarak, sadece Amerikan Board'un Hindistan'daki faaliyetlerine ilişkin aşağıdaki tabloyu incelemek yerinde olacaktır.

Tablo 33: Amerikan Board 1910 Hindistan ve Seylan Misyonu İstatistikleri

	Marathi Misyonu	Madura Misyonu	Seylan Misyonu	Toplam
Bölge Nüfusu	4.670. 418	2.573.000	177.971	7.421.389
Misyon İstasyonu	8	10	6	24
Dış İstasyon	134	353	23	510
Atanmış Misyoner	12	17	3	32
Doktor ve Diğer görevliler	7	4	3	14
Kadın Misyoner	17	7	3	27
Yerel Yardımcılar	515	711	465	1.691
Düzenli Kilise	57	36	20	113
Okullar	175	240	129	544
Öğrenci Sayısı	6.980	10.678	11.632	29.290
Hastane ve Dispanerler	6	3	6	15
Yerel Bağış Miktarı (Dolar)	5425	15.256	13.805	34.486

Kaynak: *Annual Report of the ABCFM*, Vol. 101, s. 172.

1906 ve 1911 İslam dünyasına yönelik misyonerlik konferanslarında yapılan konuşmalardan anlaşıldığı üzere misyonerler, 20. yüzyılın başında Hıristiyanlık misyonunun Müslümanlara yönelik faaliyetlerinde yeterince başarılı olamadığı noktada neredeyse hemfikirdirler. Zwemer ve Wherry gibi birkaç misyoner, yukarıda belirtildiği üzere bazı başarıları vurgulamış olsalar da onlar dahil tüm misyonerlerin ortak düşüncesi, misyon örgütlerinin bu konuya daha çok önem vermesi ve daha fazla yetmiş misyonerin bu alanda faaliyet göstermesi gerektiğidir. Örneğin, Müslümanlara yönelik

olarak çalışmalarda bulunan en geniş kapsamlı örgütlerden olan Amerikan Board'un arşivleri incelendiğinde, özellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde yoğun bir faaliyet gösterdikleri gözükse de Müslümanlar üzerinde arzu ettikleri başarıyı elde edemedikleri gözükmektedir. 1910 yılında çeşitli misyon bölgelerine böldükleri Osmanlı topraklarındaki durumları aşağıdaki tabloda istatistiksel olarak gösterilmiştir.

Tablo 34: 1910 Yılı Türkiye'sinde Amerikan Board Faaliyet Tablosu

	Avrupa Türkiye'si Misyonu	Batı Türkiye Misyonu	Merkezi Türkiye Misyonu	Doğu Türkiye Misyonu	Toplam
Bölge Nüfusu	6.571.000	10.926.350	1.586.000	1.939.300	21.022.650
Misyoner İsyasyonu	6	6	6	5	23
Dış İstasyon	51	99	52	98	300
Atanmış Misyoner	15	21	7	13	56
Doktor ve Diğer Görevliler		6	2	5	13
Kadın Misyonerler	8	30	18	18	74
Yerel Yardımcılar	113	418	367	356	1.254

Düzenli Kilise	21	44	34	46	145
Okullar	26	151	79	160	416
Toplam Öğrenci	864	8.888	7.977	9.148	26.877
Hastane ve Dispanserler		7	4	8	19
Yerel Bağış Miktarı (Dolar)	7.281	85.069	23.811	16.469	132.630

Kaynak: *Annual Report of the ABCFM*, Vol. 101, Board Congregational House, Boston, October 1911, s. 108.

Yukardaki tablodan da anlaşılacağı gibi Amerikan Board 1910 itibari ile Osmanlı Devleti sınırları içinde pek çok kuruma sahipti. Ancak kendi belgelerinde de ifade ettikleri gibi bu kurumların hitap ettikleri kişiler genel olarak Müslüman olmayan kişilerdi. Örneğin, Amerikan Board misyoner okullarından Adapazarı Kız Lisesi'nde 1910 yılında kayıtlı 305 öğrenciden 301'i Ermeni idi. Merzifon'daki Anadolu Koleji'nde⁷⁷⁴ kayıtlı 270 öğrenciden 138'i Rum, 105'i Ermeni'ydi. Bahçecik'teki Bitinya Lisesi'nde kayıtlı 247 öğrenciden 239'u Ermeni, 7 tanesi Müslümandı. Talas'taki Erkek Lisesi'nde kayıtlı 109 öğrenciden 97'si Ermeni'ydi. Misyonerlerin Müslümanlara en çok hitap etme şansı

⁷⁷⁴ Merzifon, Anadolu'nun bu küçük kazası, bulunduğu mevki itibariyle önce Osmanlı topraklarında Hristiyanlığı yaymak isteyen Protestan misyonerlerin ilgisini çekti. Burası misyonerler için adeta Anadolu'nun kapısı konumundaydı. Dolayısıyla misyonerler burayı faaliyetlerinin merkezi olarak seçtiler. İstanbul'da kurulan ve daha sonra Merzifon'a taşınan ruhban okulunun doğal bir sonucu olan Anadolu Koleji'ni de burada kurdular. Misyonerler Anadolu'nun kapılarını kendilerine açan anahtar da kısa süre içinde bulmakta zorlanmadılar. Bu anahtar bağımsız Ermeni devleti hayalleri peşinde koşan Ermeni ihtilalcileri idi. (Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi", Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, Mart 2008, s. 10.)

yakaladıkları tıbbi misyonda bile istenilen başarının elde edilemediği gözükmekteydi. Örneğin, yine 1910 yılı kayıtlarına göre Merzifon'daki Anadolu Hastanesi'nde büyük bir çoğunlukla Ermeni ve Rum hastalar ameliyat edilmişti.⁷⁷⁵ Ayrıca yine Amerikan Board'un 1910 yılı için hazırladığı raporda, Osmanlı'daki evanjelik çalışmaların anlatıldığı kısım incelendiğinde, Hıristiyanlığa geçen herhangi bir Müslümandan bahsedilmezken, Rum, Ermeni ve Bulgarlar arasında oluşturulmuş Protestan kiliselerin övünçle anlatıldığı görülmekteydi. Aynı bölümde, sadece Osmanlı'daki yeni rejimle gelen özgürlük havasından misyonerlerin de faydalanmaya başladığı ve Müslümanlardan bazılarının onlara eskisi kadar tepki göstermediği söylenmekteydi.⁷⁷⁶ Bu verilere göre, Amerikan Board Osmanlı Devleti sınırları içinde Müslümanlara yönelik kayda değer bir başarı elde edememişti. Ancak 20. yüzyılın başında Protestan misyonerlerin çabalarıyla bazı bölgelerde çok sayıda Müslüman'ın Hıristiyanlaştırıldığı iddia edilmekteydi. Örneğin, Rhenish Misyoner Cemiyeti'ne bağlı 200 misyonerin Sumatra ve Cava'da çoğunluğu Müslüman 100.000 kişiyi Hıristiyan yaptığı, Kuzeybatı Çin'de ve Çin'in iç bölgelerinde pek çok Müslüman dönmesinin kiliselere kayıt yaptırdığı söyleniyordu. Misyonerler için en zor bölgelerden Afganistan'da bile bazı soylu Afgan Müslümanların İngiliz CMS misyonerlik cemiyeti kanalıyla Hıristiyanlaştırıldığı kayda geçmişti.⁷⁷⁷ Bu bölgelerde misyonerlerin başarılarının sırrı belki de misyoner Rhodes'in İran'da görevli Dr. Bruce'dan aktardığı şu sözlerde gizliydi; “ “ *Müslümanlar dinleri hakkında ne kadar az şey bilirlerse, bizim işimiz o oranda kolaylaşır.* ”⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ “Institutions of the Turkey Missions”, *Annual Report of the ABCFM*, Vol. 101, s. 103-105.

⁷⁷⁶ “Evangelistic”, *Annual Report of the ABCFM*, Vol. 101, s. 80-81.

⁷⁷⁷ Stock, *The History of the Church Missionary Society*, s. 121.

⁷⁷⁸ Rhodes, “Islam in China”, s. 248.

SONUÇ

19. yüzyılda Müslüman coğrafyası incelendiğinde, İngiltere, Fransa, Hollanda ve daha geç dönemde Almanya gibi batılı devletlerin kurdukları sömürge idareleri altında sıkışmış bir toplum göze çarpmaktaydı. ABD ise yine aynı coğrafyada emperyalist hedefler doğrultusunda kendi nüfuz alanını oluşturabilmek için bir dizi faaliyete girişmişti. Askeri güçle toplumu kontrol altında tutmanın zorluğunun farkında olan batılı güçler, kontrolleri altında tutmak istedikleri toplulukları anlayıp etkileyebilecek ve kendi idarelerini meşrulaştırabilecek bir araç olarak misyonerleri kullanmaktan çekinmemişlerdi. Neredeyse tüm dünyaya dağılmış ve en zor şartlar altında dahi yıllarca vazife üstlenmiş misyonerler, buldukları topraklarda yaşayan halklar konusunda derin bir bilgi sahibi olmuşlar, onların dillerini, örf ve adetlerini, dini ihtiyaçlarını, sosyal yaşantılarını inceleyerek tüm bilgileri mensubu oldukları ülkelere misyoner kuruluşlar aracılığıyla ulaştırmayı bir görev bilmişlerdi. Din değiştirme faaliyetleri ise Müslümanlar ve Yahudiler arasında başarıya ulaşamamıştı. Ancak, özellikle Müslümanlara yönelik faaliyetlerinden vazgeçme niyetinde olmayan Protestan misyonerler, tecrübelerini paylaşmaktan ve faaliyetlerini ne şekilde geliştirebileceklerini değerlendirmekten de geri kalmamışlardı.

1906 ve 1911 yıllarında öncü Amerikalı misyonerlerce düzenlenen ve İslam dünyasında görev yapan farklı örgütlere mensup misyonerleri bir araya getiren konferanslarda sunulan bildirimlerde de görülmüştür ki; toplumların kılcal damarlarına kadar inen misyonerler, paylaştıkları bilgilerle Müslümanların sosyal, siyasal, ekonomik ve dini yaşantılarını gözler önüne sermişlerdi. Tüm dünyanın Hıristiyanlaştırılması konusunda en büyük engel olarak gördükleri Müslümanlığı geri kalmış ve bozulmuş bir din olarak yansıtmışlardı. Özellikle Müslüman kadınlarla ilgili hususları dile getirerek, geleneksel İslami kurallar yüzünden kadınların toplumda geri plana itildiği ve işlevsizleştirildiği savunulmuştu. Kadınlara yönelik misyonerlik faaliyetlerinin önemine vurgu yapılarak, İslam dinini tahrif etmede bu misyonunun önemi üzerinde durulmuştu. Müslümanların tarih boyunca yaşadıkları siyasi ve sosyal gelişmeler misyonerlerin ilgisi dahilinde olan bir diğer unsurdu. Faaliyet gösterdikleri toplumu daha yakından tanıma gayreti içinde olan misyonerler, Müslüman devletlerin ve yöneticilerin tarih boyunca nasıl bir değişim yaşadıklarını ve Müslüman kitlenin bundan nasıl etkilendiğini konu ettikleri

konuşmalarında, tarihi gelişmeleri kendi açılarından değerlendirmişlerdi. 20. yüzyılın başındaki Müslüman toplumun yaşadığı sıkıntılarda, sosyal ve siyasi hayatta yaşanan gelişmelerin etkisini değerlendirmişlerdi.

Bir araya gelerek düzenledikleri misyoner konferansları, aslında misyonerlik faaliyetlerinin boyutlarını yansıtanın yanında, sömürge idareleri altında yaşayan Müslüman ülkelerin durumunu da gözler önüne seriyordu. Bu konferanslarda sunulan bilgilerle, batılı güçlerin idarelerini güçlendirmesi için ne tür önlemler almaları gerektiği de gün yüzüne çıkıyordu. Örnek olarak 1911 Leknev konferansında, Hıristiyanlar için en tehlikeli rakibin Müslümanlar olduğu ve Afrika topraklarında ve Doğu Hint Adaları'nda Müslümanların sayısının bir çığ gibi arttığını ve Panislamizm akımının Hıristiyanların gücünü kırabilme potansiyeline sahip olduğu konusunda uyarılarda bulunuluyordu. 1906 yılındaki Kahire Konferansı'nda, II. Abdülhamid yönetimindeki Türk idaresinin tüm dünya Müslümanları için bir ümit kaynağı olduğu değerlendirilirken; 1911 konferansındaki konuşmalarda, II. Abdülhamid'in güç kaybetmesi ve yeni bir rejimin hüküm sürmesinin Hıristiyanlar açısından olumlu bir gelişme olduğu vurgulanıyordu. Bunun yanında, İslam'da reforma yönelik faaliyetleri sevinçle karşılayan misyonerler, özellikle Hindistan'da ortaya çıkan "Yeni İslam" tezinin desteklenmesi konusunda görüş bildiriyorlardı. Bu tür reform arayışlarının, geleneksel bağlardan kopuşu hızlandıracağını bilen misyonerler, gizli veya açıktan bu faaliyetleri desteklemişlerdi. Müslümanların, tam olarak Hıristiyanlık dinini olmasa da Hıristiyanlığa özgü kültürel değerleri benimsemeye başlaması misyonerlerin hedeflerini gerçekleştirmeye çok yakın olduklarını gösteriyordu.

Misyonerlerin en önemli çalışma alanlarından olan okullar ise Müslüman dünyasının geleceğini şekillendirmekte önemli bir rol oynamışlardı. İlk dönem misyonerlerinin dini kaygılarla açtıkları eğitim kurumları özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru kabuk değiştirmiş ve dini eğitim geri plana itilerek pozitif bilimlere ve dil eğitimine ağırlık verilmişti. Örneğin, Osmanlı coğrafyasında Bulgarca, Rumca ve özellikle Ermenice canlandırılarak ayrılıkçı milliyetçilik akımları körüklenmişti. Gerek misyoner öğretmenlerden gerekse batı kaynaklı kitaplardan etkilenecek yetişen nesiller, kendilerine öncelikli hedef olarak batılı ülkelerde eğitimlerine devam etmeyi seçmişlerdi. Döndüklerinde ise batılı sömürge güçlerinin birer gönüllü elçisi olarak önemli konumları işgal ediyorlardı. Hindistan ve Malezya gibi Müslümanların yoğun yaşadığı topraklarda

da yerel diller misyonerlerin yazdığı ve dağıttığı kitaplarla canlanmış ve ayrılıkçı çatışmaların filizlenmesine katkı sağlanmıştı. Bu yolla, minimum asker ve idareci kadrosuyla milyonlarca Müslüman idare altında tutulabiliyordu.

Misyonerler, basın- yayım faaliyetleri yoluyla dini propaganda yapmanın yanında Müslüman dünyada yaşanan gelişmeleri istedikleri şekilde yansıtarak, batılı güçlerin siyasi kararlarında etkili bir rol oynuyorlardı. Örneğin, Ermeni olayları sırasında Amerikan halkının zihninde “mazlum Ermeni” ve “zalim Türk” profilinin oluşmasında Osmanlı coğrafyasından gönderilen misyoner mektuplarının çok önemli bir tesiri vardı.

Hastaneler ve sağlık misyonu ise Misyonerlerin en rahat hareket alanı idi. Hiçbir şekilde ulaşmalarının mümkün olamayacağı kitlelere mensup bireyler, hasta olup çaresiz kaldıklarında kendi ayaklarıyla misyonerleri buluyorlardı. Bu avantajı iyi değerlendiren misyonerler, tedavi hizmeti vermenin yanında Hıristiyanlık propagandası yapma imkanına kavuşuyorlar ve kendilerine ve batılı güçlere yönelik kötü ön yargıların ortadan kalkması konusunda önemli fırsatlar yakalıyorlardı. 1. Dünya Savaşı’ndan sonra pek çok misyonerlik kurumu kapatılsa da misyoner hastanelerinin önemli bir kısmı varlıklarını sürdürebilmişti.

Misyonerlerin, Müslümanlara yönelik faaliyet gösterirken en fazla zorlandıkları husus, mensubu oldukları cemaatlerin Müslümanlık misyonuna karşı kayıtsızlığıydı. Bunun temel sebebi ise, yıllar süren çabalara ve harcanan yüksek meblağlara karşın arzulanan başarının bir türlü elde edilememesiydi. Hıristiyanlaşan Müslümanların sayısı çoğu misyon bölgesinde bir elin parmaklarını geçememişti. Bunun yanında, Müslümanlara yönelik faaliyet gösterecekler için yeterli bir literatüre sahip olunmaması da misyonerlerin işin güçleştiriyordu. Afrika, Hindistan ve Çin gibi bölgelerde yerel dillerin değişkenlik göstermesi, tüm çilelere katlanarak bu ulaşılmaz olarak görülen bölgelere giden misyonerler için vazifelerindeki bir diğer güçlüğü işaret etmekteydi. En önemlisi ise, emperyalist batılı devletlerin temsilcileri olarak görülen Avrupalı ve Amerikalı misyonerler, Müslümanların ön yargılarını yıkmakta hayli zorlanmışlardı.

Son olarak, batılı emperyalist güçler tüm 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk dönemi boyunca gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda neredeyse tüm dünyayı tahakküm altında tutmuşlardı. Sahip oldukları güç ve kudretle, ele geçirdikleri veya ele geçirmeyi

hedefledikleri topraklarda kalıcı olmak ise başlıca hedefleri idi. Üst düzey bir eğitimle yetiştirilmiş misyonerler, dini hedeflerin yanında kültürel emperyalizmin de önemli bir aktörü olarak, geleneklerinden kopartılmış ve “modernleşmiş” kitleler oluşmasında pay sahibi idiler. 1. Dünya Savaşı’ndan sonra her ne kadar emperyalist güçler, Müslüman dünyadaki idari otoritelerini kademeli bir şekilde kaybetmiş olsalar da yeni oluşan yönetimlerin üst düzey kadrolarındaki batı yanlısı idareciler sayesinde nüfuz alanlarını korumakta başarılı olmuşlardı. Bu yeni düzende faaliyetlerinden vazgeçmeyen misyonerler, modern kurumlar aracılığıyla İslami değerlerden kopuk, kültürüne yabancı nesiller yetiştirmekte aktif rol almayı sürdürmüşlerdi. Müslüman coğrafyasından siyasi ve ekonomik beklentileri hiçbir zaman azalmamış batılı güçlerin, hedef kitleleri arasında kendi lehlerine bir “hayat alanı” oluşturmasında misyonerler önemli bir fonksiyonu yerine getirmişlerdi ve getirmeye de devam ediyorlardı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS)

HR.SYS.70/16.

Hariciye Tercüme Odası (HR.TO)

HR.TO. 587/26

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Odası (Kalemi) (MKT.MHM)

MKT.MHM. 457/33.

Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (A.}DH. TMIK.M)

A.}DH. TMIK.M.5/38.

Yıldız Perakende, Meşihat Dairesi Maruzâtı (Y.PRK.MŞ)

Y.PRK.MŞ.7/10.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Annual Report of the ABCFM, Vol. 66, Riverside Press, Boston, 1876.

Annual Report of the ABCFM, Vol. 89, Beacon Press, Boston, October 1899.

Annual Report of the ABCFM, Vol. 91, Beacon Press, Boston, October 1901.

Annual Report of the ABCFM, Vol. 97, Thomas Todd, Boston, October 1907.

Annual Report of the ABCFM, Vol. 101, Board Cognagational House, Boston, October 1911.

Annual Report of the ABCFM, Vol. 102, Board Cognagational House, Boston, October 1912.

Summary of the Reports of Stations of the Mission of the ABCFM to Western Turkey, John Bellows, Gloucester, May 1901.

The Church Missionary Intelligencer: A Monthly Journal of Missionary Information., Vol. 23 (Yeni seri), Gilbert and Rivington Ltd., London 1898

The Church Missionary Intelligencer: A Monthly Journal of Missionary Information, Vol. 29, London, 1904.

The Missionary Intelligencer of the FCMS, Vol. 25, No. 11, Cincinnati, November 1912.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of ABCFM, Vol. 36, No. 3, March 1840.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of ABCFM, Vol. 66, No. 1, June 1870.

The Missionary herald, Containing the Proceedings of ABCFM, Vol. 67, 1871.

The Missionar Herald, Containing the Proceedings of ABCFM Vol. 103, No. 5, May 1907.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of ABCFM, Vol. 102, No. 6, June 1906.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings of ABCFM, Vol. 107, April 1911.

The Missionary Review of The World, Ed. Arthur T. Pierson, V. 29, S. 1 (New Series), Funk and Wagnalls Co, New York, 1906.

The Missionary Review of the World, Ed. Arthur T. Pierson, Vol. 34, No. 4, Funk and Wagnalls Co, New York, April 1911.

The Moslem World- A Quarterly Review, Vol. 1, No. 1, Jan. 1911.

The Moslem World- A Quarterly Review, vol. 5, No. 1, Jan. 1915.

Kitaplar ve Makaleler

ABBOTT, Lyman, *Silhouettes of My Contemporaries*, Doubleday Page and Co., New York, 1921.

AÇIKSES, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

AÇIKSES, Erdal, "Misyonerliğin Tanım ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Müdafaa-i Hukuk*, S. 72, Ağustos 2004, s. 30-32.

AHMAD, Aziz, *Islamic Modernism in India and Pakistan 1857-1864*, Oxford University Press, Londra, 1967.

AHMADİ, Mirat-i, *A Persian History of Gujerat*, Oriental Institute, Baroda, 1965.

AKSU, Ayşe, *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner- Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat raporları*, Dergah Yay., İstanbul, 2015.

- AKSU, Ayşe, *Robert Koleji'nin İzinde- Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi*, Dergah Yay., İstanbul, 2017.
- ALAN, Gülbadi, "Amerikan Board Örgütü'nün Ortadoğu Bölgesindeki Teşkilatlanmasında Asur Misyonu'nun Önemi (1851-1860)", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 1, 2019, s. 17-49.
- ALAN, Gülbadi, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 4, 2007, s. 464-475.
- ALPARGU, Mehmet- ŞAHİN, Enis, "Sovyet Rusya'nın Dağılmasından Sonra Kafkasya'da Kimlik Problemi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 2, S. 1, 2007, s. 329,345.
- ANDERSON, Gerald H., *Biographical Dictionary of Christian Missions*, Macmillan, Michigan, 1999.
- ANTONIOUS, George, *The Arab Awakening*, J.B. Lippincott Co., Philadelphia, 1939.
- ANDERSON, Mary J., *The Life Writings of Mary Baker McQuesten: Victorian Matriarch*, Wilfrid Laurier University Press, Ontario, 2004.
- ARITONANG, Jan S., *Mission Schools in Batakland (Indonesia): 1861 – 1940*, Çev. Robert R. Boehlke, E.J. Brill, Leiden, 1994.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yy. Siyasi Tarihi 1914- 1995*, Genişletilmiş 11. Baskı, Alkım, İstanbul, 1999.
- ARNOLD, T.W., *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, Akçağ, Ankara, 1982.
- AVETARANIAN, John, *A Muslim Who Became a Christian*, çev. John Beckard, Authorsonline ltd, Hertford, 2002.
- AYDIN, Ahmet, "Sömürge Hindistan'ında İslami Akımlar: Ehl-i Hadis Cemaati", *History Studies International Journal of History*, C. 11, S. 1, Şubat 2019, s. 1-22.
- BALJON, J.M.S., *The Reforms and Religious Ideas of Sir Sayyid Ahmad Khan*, 2. Baskı, Orientalia Publishers, Lahor, 1958.
- BALLANTYN, Tony, *Webs of Empire: Locating New Zealand's Colonial Past*, UBC Press, Vancouver, 2012.
- BARTON, James L., *Daybreak in Turkey*, The Pilgrim Press, Boston, 1908.
- BAŞ, Arda, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri ve Günümüze Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S. 92, Güz 2015, s. 31-75.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, C.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

- BOZKUŞ, Metin, “İslam Mezhepler Tarihi Açısından Dini Düşüncenin Geçirdiği Evreler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, Haziran 2002, s. 195- 208.
- BULGUR, Durmuş, “Kadiyanilik”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 13, İstanbul, 2008, s. 1-38.
- BULGUR, Durmuş, *XIX. yüzyıl Hint kıtasında İslami Fikir Akımları*, Tablet, Konya 2007.
- CİLACI, Osman, *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2005.
- CLARK, Martyn, *Robert Clark of the Panjap*, Fleming H. Revell Co., New York 1907.
- DEVLET, Nadir, *İsmail Gaspıralı-Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*, Başlık Yayın Gurubu, İstanbul, 2011.
- DOĞAN, Mehmet Ali, “Theses and Dissertations on the American Missioanary Activities in the Middle East”, *International Journal of Turcologia*, Vol. 12, No. 23, s. 151-164.
- EDWARDES, Herbert Benjamin- SIMPSON, Emma, *Memorials of the Life and Letters of Major-General Sir Herbert B. Edwardes*, Cilt:2, Kegan Paul, Trench Co., London, 1886.
- EFEĞİL, Ertan, *Pınar Akçalı, Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2003.
- ERASLAN, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği- Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti*, Ötüken, İstanbul, 2019.
- ERBAŞ, Ali “Hıristiyan Misyonerliği ve Türkiye'deki Durumu”, *Cumhuriyetimizin 81. Yılına Armağan*, Ed. Enis Şahin, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Sakarya, Aralık 2004, s. 65-132.
- ERHAN, Çağrı, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., Ankara, 2000.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yay., İstanbul, 1990.
- FREEMAN- GRENVILLE, Greville Stewart Parker- MUNRO- HAY, Stuart Christopher, *İslam: An Illustrated History*, Continuum, New York, 2006.
- GAIRDNER, W.H.T., *Echoes From Edinburgh, 1910*, Layman's Missionary Movement, New York, 1910.
- GOODSELL, Fred Field, *You Shall Be My Witness*, ABCFM, Boston, 1959.

- GÜNDÜZ, Şinasi- AYDIN, Mahmut, *Misyonerlik*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002.
- GÜNDÜZ, Şinasi, “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler”, *Dinbilimleri Akademik Dergisi*, C. 2, S. 4, 2002, s. 1-21.
- GÜNGÖR, Erol, *İslam ’ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983.
- GÜNGÖR, Erol, *Türkiye ’de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005
- HARDY, Peter, *The Muslims of British India*, Cambridge University Press, Cambridge 1972.
- HATİBOĞLU, İbrahim, *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni- Hint Alt Kıtası, Mısır Diyarı ve Türkiye Modernleşmesi Üzerine*, İz Yay., İstanbul, 2012.
- HULTVALL, John, *Mission and Change in Eastern Turkestan*, Heart of Asia Ministries, Renfrewshire, 1987.
- HOFMANN, Murad Wilfried, *İslam*, Çağrı Yay., İstanbul, 2006.
- HUNTER, W.W., *The Indian Musalmans*, Trübner and Company, Londra, 1876.
- İBRAHİM, Abdürreşid, *Alem-i İslam ve Japonya ’da İslamiyet ’in Yayılması*, Yay. Haz. Mehmet Paksu, Nesil, İstanbul, 2012.
- İNAN, Uğur, *Osmanlı Devleti ’nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- İPEK, Yasin, *İran ’da Kaçar Türk Hanedanlığı Babilik ve Bahailik*, Ekim Yay., İstanbul, 2010.
- İRTEM, Süleyman Kani, *Yıldız ve Jön-Türkler: İttihat- Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 1999.
- İSKEFİYELİ, Zeynep, “Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hıristiyanlık, Kilise ve Misyonerler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 2, S. 1, 2007, s. 231-255.
- Islam and Missions- Being Papers Read at the Second Missionary Conference On Behalf of the Mohammedan World at Lucknow*, ed. S.M ZWEMER, E.M. Wherry, C.G. Myleria, Fleming H. Revell Co., London 1911.
- JESSUP, Henry Harris, *The Mohammedan Missionary Problem*, Presbyterian Board of Publication, Philadelphia, 1879.
- KAHN, Joel S., *Southeast Asian Identities: Culture and the Politics of Representation in Indonesia, Malaysia, Singapore and Thailand*, Palgrave Macmillian, 1998.

- KAHRAMAN, Nazan, “Amerikan Protestan Misyonerlerin Osmanlı Coğrafyasına Yönelik İlk Matbaası- Malta (1822-1833)”, *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi*, C. 7, S. 1, Mayıs 2020, s. 95-136.
- KARADENİZ, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yay., İstanbul, 2012.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C.VII, TTK Basımevi, Ankara, 2003
- KARPAT, Kemal H., “Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 48, Haziran 1987, s. 13-37.
- KEIM, Christine, *Frauenmission und Frauenemanzipation: eine Diskussion in der Basler Mission im Kontext Der Frühen Ökumenischen Bewegung (1901-1928)*, Lit Verlag, Münster, 2005.
- KILIÇ, Orhan, “Kendi Yazdıkları Işığında Amerikan Misyonerlerinin Harput’taki Faaliyetleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 20, S. 4, 2007, s. 476- 491.
- KILIÇ, Remzi, “Misyonerlik ve Türkiye’ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 19, Niğde, 2006, s. 327-342.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu’daki Amerika; Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitapevi, Ankara, 2000.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur- BAYRAKTAR, Süleyman, “Türkiye’de Misyonerlik”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 1, Ocak 1990, s. 71-77.
- KRAEMER, Hendrik, *The Christiain Message in a Non- Christian World*, Harper and Brothers, New York, 1938.
- KULKE, Hermann- ROTHERMUND, Dietmar, *A History of India*, Routledge, Londra 1998.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1987.
- LADD, George Eldon, *The Gospel of the Kingdom: Scriptural Studies in the Kingdom of God*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Michigan, 1959
- LELYVELD David, *Aligarh’s First Generation: Muslim Solidarity in British India*, Princeton University Press, Princeton, 1978.
- MALKOÇ, Mustafa Numan, “Türkiye’de Protestan Misyonerliği”, ed. Ömer Faruk Harman, *İSAV*, Tartışmalı İlim Toplantı Serisi- 43, İstanbul, 2004, s. 161-193.
- MANUCCI, Niccolao, *Storia Do Mogor or Mogul India 1653-1708*, çev. William Irvine, C.3, John Murray, Londra, 1907.

- MCDONOUGH Sheila, *Muslim Ethics and Modernity- A comparative Study of the Ethical Thoughts of Sayyid Ahmad Khan and Mawlana Mawdudi*, Wilfrid Laurier University Press, Ontario, 1984.
- Methods of Mission Work Among Moslems*, Ed. S.M. Zwemer, Fleming H. Revell Co., New York, 1906.
- MOHAMMADI, Abdullah, “Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)”, *Belgü*, S. 2, Ekim 2015, s. 29-52.
- MOTT, Jonh R., “Present Aspect Of Missionary Work”, *CMS Intelligencer*, Londra, Vol. 24, 1904, s. 14-18.
- MOTT, John R., *The Evangelization of The World in This Generation*, Student Volunteer Movement for Foreign Missions, New York, 1900.
- MURPHY, Lawranve R., *The American University in Cairo: 1919-1987*, The American University in Cairo Press, Kahire, 1987.
- MURRAY, Greame A., “John Takle”, *Biographical Dictionay of Christian Missions*, Ed. Gerald H. Anderson, William B. Eerdmans Publishing Co., Cambridge, 1999.
- NIZAMI, K.A., *Builders of Modern India- Sayyid Ahmad Khan*, Publication Division, New Delhi, 2002.
- NOYAN, Yekta N., “ Colonialism, German Experience and the Reflections On History”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S. 14, 2013, s. 105-138.
- ÖZAY, Mehmet, “Erken Dönemlerden Yakın Geçmişe Kadar Açe Alimlerine Kısa Bir Bakış”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 36, S. 1, 2009, s. 237-254.
- ÖZCAN, Azmi, “Hindistan’da İngiliz Hakimiyeti ve Ulemanın Tavrı”, *Divan İlmi Araştırmalar*, S. 17, 2004, s. 103-115.
- ÖZCAN, Azmi, *Pan-İslamizm- Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, 2. Baskı, İsam Yayınları, Ankara, 1997.
- POOLE, Stanley Lane, *Medieval India under Mohammedan Rule*, G.P. Putnam’s Sons, Londra, 1903.
- “Protestan Missionaries in China, Japan and Korea”, *Directory of Protestant Missionaries in China, Japan and Corea for the Year 1904*, Daily Press Office, Hongkong, 1904.
- RAZIK, Salil Ibn, *History of the Imam and Seyyids of Oman*, Çev.: George Percy Badger, T. Richards, London, 1871.
- REETZ Dietrich, “Enlightenment and Islam: Sayyid Ahmad Khan’s Plea to Indian Muslims For Reason”, *The Indian Historical Review*, C. 14, S. 1-2, s. 206-218.

- RICHTER Julius, *A History of Missions in India*, (çev. Sydney H. Moore), Fleming H. Revell Co., New York, 1908.
- ROBERTS, J.M., *Kısa Dünya Tarihi*, Çev. Mehmet Tanju Akad, İnkilâp, İstanbul, 2014.
- ROBINSON, Charles Henry, *History of Christian Mission*, Charles Scribner's Sons, New York, 1916.
- ROBSON, James, *Keith-Falconer of Arabia*, T. and A. Constable Ltd., Edinburg, 1910.
- SAPMAZ, Ahmet, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken, İstanbul, 2008.
- SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, Asam Yayınları, Ankara, 2002.
- SCUDDER, Lewis R., *The Arabian Mission's Story: In Search of Abraham's Other Son*, Wm. B. Eerdmans Publishing Co., Michigan, 1998.
- SCHAFER, Richard, *A Muslim Who Became a Christian- The Story of John Avetaranian*, çev. John Beckard, Authorsonline ltd, Hertford, 2002.
- SELL, Canon E., *The Religious Orders of Islam*, S.P.C.K. Depository, Madras, 1908.
- SELVİ, Haluk- DEMİRKOL, Kurtuluş, "Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri Vatandaşlarının Hukuku ve Karşılaşılan Bazı Problemler", *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 327-349.
- SELVİ, Haluk- CIRIK, Bülent, "1913 İslahatı Öncesi Osmanlı Doğu Vilayetlerinde Olaylar, İddialar, Cevaplar", *OTAM*, S. 36, Güz 2014, s. 166-185.
- SELVİ, Haluk- TOPCU, Uğur, "Protestan Misyonerlerin Gözünden 20. Yüzyılın Başında Hindistan'da İslami Reform ve Misyonerlik", *Gazi Akademik Bakış*, C. 14, S. 27, Kış 2020, s. 175- 202.
- SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri- Okullar, Kiliseler, Yardım Kuruluşları*, Bilgeoğuz, İstanbul, 2009.
- SHARKEY, Heather J., *American Evangelicals in Egypt: Missionary Encounters in an Age of Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2008.
- SHAVIT, David, *The United States In Asia*, Greenwood Press, Connecticut, 1990.
- SHERRING, M.A., *The History of Protestant Missions in India*, Trübner and Co., London, 1875.
- SMITH, Bosworth, *Muhammed and Muhammedanism*, Smith, Elder Co., London, 1874.
- STANLEY, Brian, *The World Missionary Conference, Edinburgh 1910*, William B. Eerdmans Publishing Co., Michigan, 2009

- STOCK Eugene, *The History of the Church Missionary Society*, C. 4, CMS, London, 1916.
- STRONG, William E., *The Story Of The American Board*, The Pilgrim Press, Boston, 1910
- SUBAŞI, Turgut, ALBAŞ, Mustafa, “Hilafeti Çevreleyen Siyaset”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 4, Aralık 2019, s. 2112-2131.
- ŞAHBAZ, Davut, “Seyyid Ahmed Han’ın Pakistan İdeolojisinin Oluşumuna Katkıları”, *Nüsha*, S. 47, 2018, s. 109-126.
- TAMUR, Esra Danacıoğlu, “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften 19.Yüzyılda Çin ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Protestan Misyoner Faaliyetler”, *ÇTTAD*, C. 5, S. 12, Bahar 2006, s. 3-20
- TAŞER, Seyit, *Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Eğitim Meseleleri Hakkında Görüşleri (1839-1923)*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2011.
- TEMİZER, Abidin, “Van’da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi”, *AVİD*, C. 2, S. 2, 2013, s. 169-204.
- The Mohammedan World of Today- Being Papers Read at the First Missionary Conference On Behalf of the Mohammedan World at Cairo*, ed. Zwemer, S.M, E.M. Wherry, James L. Barton, The Young People’s Missionary Movement, New York, 1906.
- “The Alumni”, *The Princeton Alumni Weekly*, Princeton University Press, Vol. 13, No. 12, 25 Eylül 1912.
- THOMSON, David, *England in the Nineteenth Century*, Pelican Books, Baltimore, 1961.
- TIBAWI, A. L. “Educational Policy and Arab Nationalism in Mandatory Palestine”, *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 4, No. 1, 1955, s. 15-29.
- TREVELYAN, Charles Edward, *The Education of People in India*, Longmans, Londra, 1838.
- TROWBRIDGE, Stephen Van Rensselaer, “The Lucknow Conference On Missions To Moslems”, *The Missionary Review of the World*, Vol. 24, Ocak-Aralık 1911, s. 279-281.
- TROWBRIDGE, Stephen Van Rensselaer, “The Alevis, or Deifiers of Ali”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 2, No. 3, July 1909, s. 340-353.
- TURAN, Ömer, “19. Yüzyılda Kırım, Kafkasya ve Civarında Misyonerlik Faaliyetleri”, *Belleten*, C. 64, S. 241, Aralık 2000, s. 921-948.

- TURAN, Ömer, “Amerikan Misyonerlerinden E. Smith ve H.G.O Dwight’e Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)-Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 2, 2. Kısım, Ankara, 2005, s. 1459-1483.
- TURAN, Ömer, “Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesi’nin Tepkisi”, *Hoşgörünün Yol Ayrımında Ermeniler- EUSAS -II (22-24 Mayıs 2008)*, Yay. Haz.: M. Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, C. 3, Kayseri, 2009, s. 405-438.
- TURAN, Ömer, “Avrasya Coğrafyasında Misyonerlik Faaliyetleri”, *Avrasya Etüdlere Dergisi*, S. 16, Kış 1999, s. 11-38.
- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, “Toplumsal Kimliğe Dayalı Güvenikleştirmelerin Siyasal Sorunlar Bağlamında İrdelenmesi: Belucistan Örneği”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 11, S. 21, Mayıs 2015, s. 39-87.
- TOPSAKAL, İlyas, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, Bayrak Yay., İstanbul, 2009.
- TOYNBEE, Arnold, *A Study of History*, Vol. 8, Oxford University Press, London, 1979.
- UYGUR, Erdoğan- UYGUR, Fatma, “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 173, S. 173, Mart 2014, s. 275-276.
- WALSHE, W. Gilbert, *Ways That are Dark: The Truth About China*, G.P. Putnam’s Sons, New York, 1934.
- WALTHER, Karine V., *Sacred Interests: The United States and the Islamic World, 1821-1921*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2015.
- WASEEM Filza, “Sir Sayyid Ahmad Khan and the Identity Formation of Indian Muslims Through Education”, *Review of History and Political Science*, C. 2, S. 2, Haziran 2014, s. 131-148.
- WATSON James L.- RAWSKİ Evelyn S., *Death Ritual in Late Imperial and Modern China*, Oxford, 1988.
- WATSON, Charles R., *Egypt and the Christian Crusade, The Board of Foreign Mission*, UPCNA, Philadelphia, 1907.
- WELCH James, “The British Raj and India: British Colonial Influence: 1612-1948”, <https://www.researchgate.net/publication/272383606>, Eylül 2011, Erişim Tarihi: 27.06.2020.
- WERFF Vander, Lyle L., *Christian Mission to Muslims: The Record: Anglican and Reformed Approaches*, The William Carey Library Series on Islamic Studies, Pasadena, 1977.

- WHITE, Arthur Silva, *From Sphinx to Oracle*, Hurst and Blackett, London, 1899.
- WILSON Jr., J. Christy, 'The Apostle to Islam: The Legacy of Samuel Zwemer', *International Journal of Frontier Mission*, C. 4, S. 13, 1996, s. 163-168.
- WILSON, J. Christy, *Apostle To Islam- A Biography of S.M. Zwemer*, Baker Publishing, Michigan, 1952.
- World Missionary Conference, 1910- The History And Records Of The Conference Together With Addresses Delivered At The Evening Meetings*, Oliphant, Anderson and Ferrier, Edinburg, 1910.
- YARAMIŞ, Ahmet, "Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği (1883-1907)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Aralık 2007, s. 121-130.
- YAVUZ, Fikretin, *Osmanlı Devleti 'nde Ermeni Terörü: 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, TTK, Ankara, 2015.
- YAVUZ, Fikretin, "Amerikan Protestan Misyonerliği'nin Anadolu'da Teşkilatlanmasına Bir Örnek: Antep Misyonu'nun Kuruluşu (1848)", *History Studies*, C. 11, S. 6, Aralık 2019, s. 2067-2085.
- YILDIZ, Özgür, *Anadolu'da Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- YILDIZ, Özgür, "ABCFM (Amerikan Board) Arşivleri'nin Osmanlı-Amerikan İlişkileri Bağlamında Değerlendirilmesi", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 28, Eylül 2016, s. 519-541.
- YÜCE, Samet, *Britanya'nın Ortadoğu Politikası ve Gertrude Bell*, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016.
- YÜCEL, Tülay, "Modern İslam Düşüncesinde Eğitim Anlayışı: Fazlur Rahman, Muhammed İkbâl ve Cemaleddin Afgani Örneği", *İnsan ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2, 2020, s. 1174-1175.
- ZDANOWSKI, Jerry, *Saving Sinners Even Moslems: The Arabian Mission (1889-1973) and Its Intellectual Roots*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle Upon Tyne, 2018.
- ZENGİN, Zeki Salih, "II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri", *Belleten*, C. 71, S. 261, 2007, s. 613-652.
- ZWEMER, S.M., *The Cradle of Islam*, Fleming H. Revell Co., New York, 1900.
- ZWEMER, Samuel M.-tu CANTINE, James, *The Golden Milestone: Reminiscences of Pioneer Days Fifty Years in Arabia*, Fleming H. Revell Co., New York, 1938.

Tezler

- AKSU, Ayşe, “Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu’sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010
- CIRIK, Bülent, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı 1908-1914”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2015
- COX, James Leland, “The Development Of A. G. Hogg's Theology In Relation To Non-Christian Faith: Its Significance For The Tambaram Meeting Of The International Missionary Council, 1938”, Department of Religious Studies, The University Of Aberdeen, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aberdeen, 1977.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “II. Abdülhamid Döneminin İlk Yıllarında İslam Birliği” Hareketi (1876-1878), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Mayıs 1998.
- DEMİR, Cenk, “Amerikan Board’un İzmir’deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej”, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2014.
- ERDOĞAN, Dilşen İnce, “Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007.
- HASSAAN, Rahmani Begum Mohammad Ruknuddin, “The Educational Movement of Sir Syed Ahmed Khan 1858-1898”, University of London, School of Oriental and African Studies, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra, 1959.
- İSKEFİYELİ, Zeynep, “Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2008.
- İZGİ, Mahmut Cihat, “British Colonial Education Policy: The Orientalist- Evangelist Controversy In India 1780-1835”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014.
- MALKOÇ, Mustafa Numan, “Günümüz Türkiye’sinde Protestanlık”, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- UÇAR, Ahmet, “Hıristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye’deki Faaliyetleri (1910-1939)”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

WERFF, Lyle Lloyd Vander, “The Strategy of Christian Mission to Muslims: Anglican and Reformed Contributions in India and The Near East”, The University of Edinburgh, The Faculty of Divinity, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edinburgh, 1967.

YÜCEL, İdris, “Anadolu’da Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)”, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Ansiklopedi Maddeleri

ÇETİN, Atilla, “Hidiv İsmail Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 117-119

ERİNÇ, Sırrı, “Hindistan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 69-73.

GÖKSOY, İsmail Hakkı, “Hollanda Doğu Hindistan Şirketi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 232-234.

GÜNDÜZ, Şinasi, "MİSYONERLİK", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 193-199.

KAVAS, Ahmet, “Senûsiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, 2009, s. 536-538

KOCABAŞOĞLU, Uygur, “Amerikan Okulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 495-500.

ÖZCAN, Azmi “İngiltere”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 296-299.

ÖZCAN, Azmi, “İttihâd-ı İslam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, s. 470-475.

ÖZCAN, Azmi, “Nedvetü’l Ulemâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 514-515.

ÖZKUYUMCU, Nadir, “Mukavkıs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 137-138.

SİDDİQUI, İqtıdar Husain, “Muhammed B. Kâsım es-Sekafi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 548-549

TOPALOĞLU, Aydın, “Karl Gottlieb Pfander”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 268.

İnternet Kaynakları

<http://digitalcollections.aucegypt.edu/cdm/ref/collection/p15795coll18/id/>, Erişim Tarihi: 06.12.2018

http://www.condit-family.com/ps17/ps17_296.html, Erişim Tarihi: 04.10.2018

<https://www.findagrave.com/memorial/175633076/William-King-Eddy>, Erişim Tarihi: 04.10.2018

https://en.wikipedia.org/wiki/Dutch_Ethical_Policy, Erişim Tarihi: 24.11.2018.

<https://omf.org/us/about/our-story/china-inland-mission/>, Erişim Tarihi: 09.06.2019

<https://www.ethnologue.com/language/brh>, Erişim Tarihi: 10.10.2018

<https://www.findagrave.com/memorial/133441994/john-giffen>, Erişim Tarihi: 10.06.2019.

<https://www.britannica.com/topic/Batak-Protestant-Christian-Church#ref148657>, Erişim Tarihi: 24.11.2018.

<https://www.britannica.com/place/Indonesia/Growth-and-impact-of-the-Dutch-East-India-Company>, Erişim Tarihi: 24.11.2018

<http://www.bu.edu/missiology/missionary-biography/r-s/speer-robert-elliott-1867-1947/>, Erişim Tarihi: 06.12.2018.

<http://digitalcollections.aucegypt.edu/cdm/ref/collection/p15795coll18/id/>, Erişim Tarihi: 06.12.2018

<https://omf.org/us/about/our-story/china-inland-mission/>, Erişim Tarihi: 09.06.2019.

<https://parliamentofreligions.org/parliament/1893-chicago>, Erişim Tarihi: 14.10.2020.

PEW Araştırma Merkezi, “Dünyada Hristiyan Nüfus ve Dağılımı Raporu”, 2010, <http://www.pewforum.org/2011/12/19/global-christianity-exec/>, Erişim Tarihi: 22.12.2020.

William Ernest Hocking Papers 1860-1979, Houghton Library, Harvard University. (<https://id.lib.harvard.edu/ead/hou01777/catalog>), Erişim Tarihi: 03.06.2019

www.history.pcusa.org/collections/research-tools/guides-archival-collections/rg-115, Erişim Tarihi: 08.01.2019.

EKLER

EK 1: 1906 Kahire Günümüz Müslüman Dünyası Konferansı Düzenleme Komitesi ve Katılımcılar

Başkan: Rev. S. M. Zwemer, D. D.
Başkan Yardımcısı: Rev. H. U. Weitbrecht, D. D.
Sekreter ve Mali İşler Sorumluları: Rev. John Giffen, D. D. Clerks, Rev. W. E. Lowther, ve Rev. E. M. Mac- Innes
Program Komitesi Rev. B. M. Wherry, D. D. (Am. Pres., Hindistan) Rev. H. U. Weitbrecht, D. D. (C. M. S., Hindistan). Rev. Milton H. Marshall (Asst. Sec U. A. M., Londra). Rev. S. M. Zwemer, D. D. (E. C. Am., Arabistan).
Yerel Tertibat Komitesi Rev. H. H. Jessup, D. D. (Am. Pres. Suriye) Rev. Douglas M. Thornton, M. A. (C. M. S., Kahire) Rev. J. P. Pennings (Dutch Mission, Calioub, Mısır) Rev. John Giffen, D. D. (TJ. P., Kahire)
İdari Komite Rev. H. H. Jessup, D.D Rev. John Giffen, D. D Rev. M. H. Marshall Rev. J. S. Timpany, M. D. Rev. D. M. Thornton, M. A Bishop F. W. Warne, D. D. Rev. E. M. Wherry, D. D. Rev. H. U. Weitbrecht, D. D. Rev. P. Wurz Rev. S. M. Zwemer, D. D.
Misyoner Örgüt Delegeteri Rev. George Alexander, D.D., American Presbyterian Board of Foreign Missions, New York City, U. S. A.

Rev. J. E. Alexander, D.D., American U. P. Mission, Assiut, Egypt. Eev. W. B. Anderson, American U. P. Mission, Sialkote, Punjab, North India.

Rev. Johannes Awetaranian, Deutsche Orient Mission, Schumla, Bulgaria.

E. C. Carter, Esq., National Secretary, Y. M. C. A., 86, College Street, Calcutta, India.

Rev. J. S. Chandler, American Board of Foreign Mis sions, Madras, South India.

Rev. A. A Cooper, M.A., B. & F. B. S., Alexandria, Egypt.

Rev. W. Dickins, North African Mission, 33, Sharia Haggari, Alexandria.

Rev. C. A. Dodds, Reformed Presbyterian Mission, Messina, Asia Minor.

Rev. W. K. Eddy, American Presbyterian Board of Foreign Missions, Sidon, Syria.

G. Sherwood Eddy, Esq., Y. M. C. A, Madras, South India.

Rev. James Enderlin, German Pioneer Mission, Assuan, Upper Egypt.

Rev. S. G. Ewing, D.D., American U. P. Mission, Cairo, Egypt.

W. T. Faiiman, Esq., North African Mission, Shebinel-Kom, Egypt.

Rev. Thos. J. Finney, American TJ. P. Mission, Al exandria, Egypt.

Bayan M. T. Maxwell Ford, Dr. D. M. Steam's Bible Classes, Safed, Galilee, Palestine.

Rev. W. H. T. Gairdner, C. M. S., Bait Arabi Pasha, Cairo.

Rev. S. W. Gentle-Cackett, Bible Lands Missions' Aid Society, 7, Adam Street, Strand, London, W.C. Rev. J. Giffen, D.D., American U. P. Mission, Cairo, Egypt.

Rev. W. Goldsack, Australian Baptist Mission, Pubna, Bengal, North India.

Dr. F. G. Harpur, M.B., C. M. S. (Nile Itinerating), Cairo, Egypt.

Dr. Ira Harris, M.B., American Presbyterian Board of Foreign Missions, Tripoli, Syria.

Rev. W. Harvey, D.D., American U. P. Mission, Cairo, Egypt.

Rev. G. F. Herrick, D.D., American Board of Foreign Missions, Bible House, Constantinople.

Bayan M. Y. Holliday, American Presbyterian Board of Foreign Missions, Tabriz, Persia.

Rev. Olaf Hoyer, Danish Church Mission to Arabia, Aden, South Arabia.

Rev. H. H. Jessup, D.D., American Presbyterian Board of Foreign Missions, Beirut, Syria.

Rev. S. M. Jordan, M.A., American Presbyterian Board of Foreign Missions, Teheran, Persia.

Bayan S. M. Jordan, American Presbyterian Board of Foreign Missions, Teheran, Persia.

Bayan L. Kitching, Palestine and Lebanon Nurses' Mission, Baakleen, Lebanon, Syria.

Bayan H. La Grange, American Presbyterian Board of Foreign Missions, Tripoli, Syria.

Rev. E. John Larson, Swedish Mission Society, Stockholm, Sweden

Dr. Johannes Lepsius, Director of the Deutsche Orient Mission, Berlin, Gross-Lichterfelde, Zehlendor- firsh

J. Gordon Logan, Esq., Egypt General Mission, Bel- beis, Egypt.

Rev. W. E. Lowther, Methodist Episcopal Mission, Penang, Straits Settlements.

Rev. E. MacInnes, C.M.S., Cairo, Egypt.

Rev. Chauncey Murch, D.D., American T.J. P. Mission, Tanta, Egypt.

Rev. R. L. Page, Society of St. John the Evangelist, Cowley St. John, Oxford, England.

Rev. Pieter Jan Pennings, Presbyterian Mission of Holland, Calioub, Egypt.

Rev. W. Robertson, M.A., Church of Scotland Foreign Missions, Cairo.

B. Scott, Esq., South Morocco Mission of U. F. Church of Scotland.

Bayan A. de Selincourt, Zenana Bible and Medical Mission, Allaha-bad, U. P. India.

Prof. A. E. Simpson, U. F. Church of Scotland, Edinburgh.

Bayan M. A. Smith, American U. P. Mission, Cairo, Egypt.

Rev. J. S. Stewart, Eef. Presb. Board of Foreign Missions, Latakia, Syria.

G. Swann, Esq., Egypt General Mission Abbassiyeh, Cairo.

Bayan A. Y. Thompson, American T.J. P. Mission, Cairo, Egypt.

Rev. J. S. Timpany, M.D., American Baptist Missionary Union, Hassan Eonda, Deccan, India.

Rev. D. M. Thornton, C.M.S., Bait Arabi Pasha, Cairo, Egypt.

A.T. Upson, Esq., Mle Mission Press, Cairo, Egypt,

Rev. J. Van Ess, Dutch Eeformed Church in America, Busrah, Persian Gulf.

Bayan A. Van Sommer, Prayer Union for Egypt, Fairhaven, Palais, Eamleh, Egypt.
Rev. F. Von Velsen, Ehenish Mission, TInna, Germany.
Bishop F. W. Warne, D.D., Methodist Episcopal Mission, Lucknow, North India.
Rev. A. Watson, D.D., American T.J. P. Mission, Cairo, Egypt.
Rev. H. U. Weitbrecht, D.D., C.M.S., Lahore, North India.
Rev. E. M. Wherry, D.D., American Presbyterian Board of Foreign Missions,
Ludhiana, Punjab, North India.
Rev. S. G. Wilson, D.D., American Presbyterian Board of Foreign Missions, Tabriz,
Persia (via Eussia).
Bayan E. T. Wilson, American T.J. P. Mission, Gurdaspur, Punjab, India.
Rev. F. Wiirz, Evangelical Missionary Society, Basel, Switzerland.
Rev. J. C. Young, M.B., U. F. Church of Scotland Mission, Sheikh Othman, Arabia.
Rev. S. M. Zwemer, D.D., Dutch Reformed Church in America, Bahrein, Arabia.

Kaynak: E.M. Wherry, "Introduction", *Methods of Mission Work Among Moslems*, Fleming H. Revell Co., New York, 1906, s. 12-16.

Ek 2: 1909-1910 Yılları Arasında ABCFM'in Faaliyet Tablosu

STATISTICAL VIEW OF THE MISSIONS OF THE														
MISSIONS	When Established	No. of Stations	Outstations	MISSIONARIES					CHURCH STATISTICS					
				Ordained	Physicians and Other Unordained Men	Single Women	Wives	Total Missionaries	Places of Regular Meeting	Organized Churches	Communicants	Added by Conversion, 1909	Adherents	Sabbath School Membership
W. Central Africa . . .	1880	5	22	7	2	10	8	27	46	4	625	101	7,000	2,075
South Africa Zulu Branch	1835	8	23	8	1	7	8	24	166	26	5,837	480	16,620	2,305
Rhodesian Branch . . .	1893	3	4	3	4	2	5	14	18	2	223	14	500	222
European Turkey . . .	1859	5	51	13	—	6	11	30	57	19	1,454	90	4,047	2,512
Western Turkey . . .	1819	8	98	20	6	29	25	80	126	44	4,704	143	16,771	10,981
Central Turkey . . .	1847	4	56	8	2	19	9	38	46	33	5,561	87	15,228	24,479
Eastern Turkey . . .	1836	5	100	12	3	16	15	46	84	45	3,050	140	14,132	7,134
Marathi	1813	3	135	14	4	16	18	52	172	57	7,016	270	1,452	8,030
Madura	1834	10	353	17	—	7	14	38	350	36	6,932	478	21,276	8,296
Ceylon	1816	6	23	3	4	4	4	15	48	20	2,028	93	1,231	4,335
Foochow	1847	3	104	10	4	16	10	40	111	80	2,395	105	5,657	1,990
South China	1883	2	41	3	—	3	2	8	48	3	4,802	422	4,802	300
North China	1854	7	82	18	4	20	19	61	96	9	3,963	242	6,200	1,067
Shansi	1882	2	10	5	2	4	6	17	14	2	203	54	1,305	150
Japan ⁴	1869	12	55	23	1	25	22	71	29	92	15,384	1485	25,000	9,000
Philippines	1903	1	—	1	1	—	2	4	1	1	17	3	150	74
Micronesia ⁵	1882	4	38	4	—	6	4	14	150	36	5,126	584	6,919	1,840
Mexico	1872	4	52	4	—	4	4	12	53	22	1,502	122	3,363	1,350
Spain	1872	1	16	1	—	4	—	5	16	8	301	36	1,510	1,014
Austria	1872	1	57	2	—	—	—	4	91	29	1,961	177	7,180	732
Totals		102	1329	176¹	38	198²	188³	600	1722	568	73,084	5096	160,343	87,876

¹ Of whom nine are physicians.
² Of whom eight are physicians.
³ Of whom six are physicians.

Native Contributions	NATIVE LABORERS				EDUCATIONAL STATISTICS								MEDICAL WORK			
	Ordained Preachers	Unordained Preachers	Other Native Laborers	Total Native Laborers	Theological and Training Schools	Students for the Ministry	Colleges	Students	Boarding and High Schools	Pupils	Other Schools	Pupils	Total Number under Instruction	Number of Hospitals	No. of Dispensaries	No. of Treatments
\$1,340	—	23	152	175	—	—	—	—	—	—	32	4,091	4,176	2	5	28,928
10,640	8	25	589	622	—	—	—	3	442	73	3,570	4,012	1	1	2,200	
711	—	10	12	22	—	—	—	3	201	3	314	515	1	2	1,755	
7,692	17	18	74	109	1	3	1	85	4	270	22	512	870	—	—	—
72,238	38	38	332	408	1	2	2	580	13	1,313	148	6,634	8,529	3	3	43,133
30,227	13	18	289	320	1	6	3	431	16	1,236	96	5,372	7,045	2	2	70,475
17,522	20	41	243	304	2	13	1	202	10	463	151	7,400	8,272	5	5	17,416
5,138	43	41	416	500	1	28	—	—	27	2,365	149	4,467	6,860	2	8	49,748
14,529	24	143	574	741	2	53	1	32	11	2,329	226	9,316	11,730	2	1	38,905
12,378	13	13	405	431	1	3	1	161	3	332	120	10,497	10,993	3	3	13,092
15,364	7	69	228	304	1	2	2	53	8	894	105	1,945	2,894	4	4	47,016
2,780	2	43	64	109	—	3	—	—	2	78	22	581	662	—	1	2,000
2,562	7	65	133	205	1	19	2	73	17	519	40	576	1,187	3	11	31,207
715	—	11	37	48	—	—	—	6	4	138	4	104	248	2	3	1,859
48,850	68	33	110	211	1	52	2	72	5	1,156	12	689	1,969	—	—	—
—	—	1	3	4	—	—	—	—	—	—	3	—	—	1	1	600
6,435	19	41	36	96	1	14	—	—	—	—	86	—	2,569	1	1	2,000
12,477	6	5	23	34	1	6	—	—	3	349	6	399	754	—	—	—
7,264	4	3	25	32	—	—	—	—	1	—	74	—	717	—	—	—
7,853	17	7	19	43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
\$276,715	306	648	3764	4718	14	204	15	1695	130	12,085	1372	56,467	70,451	31	51	350,334

⁴ The Kumi-ai churches and the Japan Mission are too closely allied to permit of clear separation in statistics.
⁵ These statistics are largely those of the previous year.

Kaynak: William E. Strong, *The Story of The American Board*, Pilgrim Press, Boston, 1910, s. 496-497

Ek 3: Hindistan, Seylan ve Burma'daki ABCFM faaliyetleri (1862).

SUMMARY OF MISSIONS IN INDIA, CEYLON, AND BURMAH, JANUARY, 1862.

PRESIDENCIES.	STATIONS.		LABORERS.			NATIVE CONVERTS.			BOYS' SCHOOLS.						GIRLS' SCHOOLS.			
	Stations.	Out-stations.	Foreign Mis- sionaries.	Or- dained Na- tives.	Native Cate- chists.	Churches.	Communi- cants.	Native Chris- tians.	Vernacular.		Boarding.		Anglo-Vernacular.		Day.		Boarding.	
									Schools.	Boys.	Schools.	Boys.	Schools.	Boys.	Schools.	Girls.	Schools.	Girls.
Bengal	74	112	113	17	189	140	4,719	20,774	129	4,820	23	695	29	7,119	40	1,031	25	946
Northwest Provinces, Punjab, etc. }	65	47	119	11	118	73	1,488	5,301	104	4,398	14	564	49	5,978	44	879	15	719
Bombay	26	41	40	10	53	37	965	2,231	51	2,107	3	112	8	1,787	26	1,167	6	269
Madras	146	1,576	210	60	903	716	20,218	110,237	1,069	25,061	53	1,185	74	6,836	151	8,988	63	2,019
Ceylon	60	150	37	42	102	224	3,869	15,273	209	8,226	8	164	23	1,657	110	3,844	5	145
Burmah	15	382	22	46	411	352	18,439	59,366	249	3,778	7	438	8	586	2	963	3	103
Total	386	2,307	541	186	1,776	1,542	49,688	213,182	1,811	48,390	108	3,158	193	23,963	373	16,862	117	4,201

Kaynak: The Missionary Herald, American Board of Commissioners, Vol. 66-67, s. 1870-1871.

Ek 4: Delhi’de Müslümanlar arasında gerçekleştirilen bir bayram kutlaması.

Kaynak: *Islam and Missions- Being Papers Read at the Second Missionary Conference On Behalf of the Mohemmedan World at Lucknow*, ed. S.M ZWEMER, E.M. Wherry, C.G. Myleria, Fleming H. Revell Company, London 1911, s. 4.

Ek 5: Seyyid Ahmed Han (Sör ünvanlı)

Kaynak: *Islam and Missions*, s. 273.

Ek 6: Aligarh'da Seyyid Ahmed Han tarafından kurulan Müslüman Koleji

Kaynak: *Islam and Missions*, s. 146.

Ek 7: 23-28 Ocak 1911'de Lucknow'da düzenlenen Müslüman Dünyası Misyoner Konferansı katılımcıları.

DELEGATES AT THE MISSIONARY CONFERENCE ON WORK AMONG MOSLEMS, LUCKNOW, INDIA, JANUARY 23-28, 1911

Kaynak: *The Missionary Review of the World*, Vol. 34, No. 4, Nisan 1911. (Sayfa Numarası Belirtilmemiş)

Ek 8: Arabistan'da uzun yıllar görev yapmış 4 görev şehidi misyoner.

FOUR MISSIONARY MARTYRS OF ARABIA

Kaynak: *The Mohammedan World of To-day*, Fleming H. Rewell Co., New York, 1906, s. 273.

ÖZGEÇMİŞ

Uğur Topcu ilk ve orta öğrenimini Düzce’de tamamladı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde lisans eğitimi aldı ve Düzce Lisesi ve Düzce Fen Lisesi’nde İngilizce Öğretmeni olarak göreve başladı. Askerlik hizmetini tamamladıktan sonra hâlen görevine devam ettiği Sakarya Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü’ne okutman olarak atandı. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans eğitimi aldı. Bu eğitimi tamamladıktan iki yıl sonra Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Başkanlığı Doktora Programı’nda öğrenim görmeye hak kazandı. Aynı zamanda, ikinci üniversite kapsamında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Tarih Lisans programına devam etmektedir.